

Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті

ХАБАРШЫ

«Педагогика ғылымдары» сериясы,
№1 (53), 2017 ж.

Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір.
2001 ж. бастап шығады

БАС РЕДАКТОР:

п.ғ.д., проф. Жампенсова Қ.Қ.

Бас редактордың орынбасары:

п.ғ.к., доцент
(қауымдастырылған профессор)
Қиясова Б.А.

Редакция алкасы:

п.ғ.д. профессор Мардахаев Л.В. (Ресей)
акад., психол.ғ.д., профессор

Новикова Г.П. (Ресей)

акад., п.ғ.д., профессор Андриенко Е.В.
(Ресей)

психол.ғ.к., доцент Михайлова Н.Б.
(Германия)

доктор Ибраһим Иылдырым (Түркия)
п.ғ.д., профессор Хан.Н.Н.

п.ғ.д., профессор Көшербаева А.Н.

п.ғ.д., профессор Иманбаева С.Т.

п.ғ.д., профессор Джанабаева Р.А.

п.ғ.д., профессор Қайдарова А.Д.

п.ғ.к., профессор Калиева С.И.

п.ғ.д., қауымд. профессор (доцент)

Саудабаева Г.С.

п.ғ.к., профессор Тажбаева С.Ғ.

п.ғ.к., доцент Колумбаева Ш.Ж.

п.ғ.к., доцент Жумабаева С.С.

п.ғ.к., доцент Берікханова А.Е.

магистр, аға оқытушы Әбжан Г.М.

ф.ғ.к., доцент Букабаева Б.Е.

© Абай атындағы

Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті, 2017

Қазақстан Республикасының мәдениет
және ақпарат министрлігінде
2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген
№10104-Ж

Басуға 04.04.2017 қол қойылды.

Таралымы 300 дана.

Көлемі 38,0 с.б.т.

Пішімі 60x84 1/8. Тапсырыс №56.

050010, Алматы қаласы,

Достық даңғылы, 13

Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университеті «Ұлағат»
баспасының баспаханасында басылды.

М а з м ұ н ы С о д е р ж а н и е

ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Жилбаев Ж.О., Сырымбетова Л.С., Жетписбаева Б.А.: Значение «зеленых навыков» для формирования экологической культуры обучающихся.....	5
Абсатова М.А., Ешметова Г.Ж. «Кәсіби өзін-өзі анықтау» мен «кәсіби құзыреттілік» ұғымдарының ара-қатынасы.....	10
Ильясова Г.У. Взаимосвязь принципов и функции учебных книг.....	15
Таубаева Ш.Т., Иманбаева С.Т., Солтанов К.М. Рухани- адамгершілік құндылықтар - тұлғаның өзіндік дамуының факторы.....	20
Нусипжанова Б.Н., Султангалиева Э.С. Педагогические аспекты народно-музыкальной традиции казахов.....	25
Муханова Г.Б. Современное образования в Казахстане и за рубежом.....	30
Набуова Р.А., Жубандыкова А.М. Критериалды бағалаудың ерекшеліктері.....	35
Садыкова Ж. Л., Есболова С.К. Учебное занятие физической культуры как форма организации дидактических процессов.....	40
Жүндібаева Т.Н., Айдарова Ж.З. Жеткіншектердің құндылық бағдарын дамыту мәселесін зерттеудің тұғырлары.....	44
Көшімбетова С.А., Дулатова С.А. Жастардың әумесерлік мінез-құлқы социологиялық зерттеу нысаны ретінде.....	49
Нишанбаева С.З. «Отбасылық құндылықтар» ұғымының сипаттамасы.....	52
Сайдахметова Л.Т. Этномәдени білімнің негіздері.....	57
Майлыбаева Г.С., Баяхметова М.К. Естімейтін балаларға педагогикалық-психологиялық көмек көрсету.....	62
Ержанова Г.Ж., Азанбекова Г.Т., Исабаева З.М. Психикалық дамуы тежелген балаларды интегративті түзете – дамыта оқыту.....	67
Алашабаева У.Н. Білім берудің ұлттық моделін жетілдіруге сәйкес техникалық және кәсіптік білім беру жүйесін жаңғырту....	74
Сейдуалиева А.Н. Мектепалды даярлығында балалардың тілдік күзінеттілігін қалыптастырудағы көркем шығарманың рөлі.....	78
Abdulayeva S.L., Mirzoyeva Yu. Speaking fluency activities.....	83
Ибраева Қ.Е., Тұрғанбаева Т.Т. Шетел тілін оқыту үрдісінде мәдениетаралық құзыреттіліктің маңызы.....	88

Казахский национальный
педагогический
университет имени Абая

ВЕСТНИК

Серия
«Педагогические науки»,
№1 (53), 2017 г.

Периодичность – 4 номера в год.
Выходит с 2001 года.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
д.п.н., проф. Жампеисова К.К.

Зам. главного редактора:
к.п.н., доцент
(ассоциированный профессор)
Киясова Б.А.

Редакционная коллегия:
д.п.н., профессор Мардахаев Л.В.
(Россия)
акад., д.психол.н., профессор
Новикова Г.П. (Россия)
акад., д.п.н., профессор Андриенко Е.В.
(Россия)
к.психол.н., доцент Михайлова Н.Б.
(Германия)
доктор Ибрахим Иылдырым (Турция)
д.п.н., профессор Хан.Н.Н.
д.п.н., профессор Кошербаева А.Н.
д.п.н., профессор Иманбаева С.Т.
д.п.н., профессор Джанабаева Р.А.
д.п.н., профессор Кайдарова А.Д.
к.п.н., профессор Калиева С.И.
д.п.н., ассоц.профессор(доцент)
Саудабаева Г.С.
к.п.н., профессор Тажбаева С.Г.
к.п.н., доцент Колумбаева Ш.Ж.
к.п.н., доцент Жумашева С.С.
к.п.н., доцент Берикханова А.Е.
магистр, ст.препод Абжан Г.М.
к.ф.н., доцент Букабаева Б.Е.

© Казахский национальный
педагогический университет
имени Абая, 2016

Зарегистрировано в Министерстве
культуры и информации Республики
Казахстан 8 мая 2009 г. №10104-Ж

Подписано в печать 04.04.2017.
Формат 60х84 1/8.
Объем 38,0 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ №56.

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального
педагогического университета
им. Абая

Конофеева З.С. Жастарды экологиялық салауаттылыққа
тәрбиелеу..... 92
Мырзабосынов Е.К. Совершенствование технико- тактической
подготовленности борцов казах – курс путем использования
подводящих упражнений на начальном этапе спортивной
специализации..... 96

Нургалиева Е.Е., Мирзоева Л.Ю. Специфика применения
интерактивной методики в обучении дошкольников в
мультилингвальной среде..... 99

ЖОҒАРЫ МЕКТЕП ВЫСШАЯ ШКОЛА

Абдиганбарова У.М. К вопросу подготовки педагогических
кадров в условиях дуально-ориентированного обучения..... 104

Чакликова А.Т. Технологии диагностики результативности
компетентностной модели иноязычного образования..... 110

Шаяхметова Д.Б. Формирование поликультурной компетенции
у будущих учителей в условиях современного поликультурного
образования..... 114

Левченко Т.А., Агеева Л.Е., Агранович Е.Н. Творческая
компетентность как компонент профессионального мастерства
педагога..... 120

Көшімбетова С.А., Ахметова А.Н. Білім беру саласы
менеджерлерін акпараттық технологиялар негізінде қалыптас-
тырудың құрылымдық-мазмұндық моделі..... 128

Абсатова М.А., Қожан А. Студенттердің зерттеушілік
күзiреттілігінің құрылымы..... 135

Саудабева Г.С., Шолпанкулова Г.К. Тұлғаның кәсіби өзін-өзі
анықтауында субъектілігін дамыту..... 141

Байрысова А.Е., Тугелбаева Л.М., Ашкеева Р.К. Химияны
оқытуда кейс-әдісін қолдану мүмкіндіктері..... 146

Ашкеева Р.К., Рысқалиева Р.Г., Бірімқұлов Н.С. Оқыту
үдерісінде қолданылатын жаңа технологиялардың тиімділігі..... 150

Тарзуманова И.Ф. Роль мультимедии в процессе преподавания
инострannого языка..... 153

Қасқатаева Б.Р., Абдоллаева Р.Т. Математиканы оқытудың
жобалау әдісінің ерекшеліктері..... 159

Нұғысова А., Фейзулдаева С.А. «Пәнаралық сабақтастық»
ұғымы және оның бастауыш мектеп мұғалімін кәсіби
даярлаудағы ролі..... 164

Аюпова Г.Т. Қазіргі психологиялық-педагогикалық зерттеулер-
дегі педагог типологиясының жіктемелері..... 169

Akhmetova A.K. Teaching methods to improve teaching techniques
of the future teacher of music..... 173

**Abai Kazakh National Pedagogical
University
BULLETIN**

of Pedagogical sciences
№1 (53), 2017 y.

Periodicity: Four issues per year
Since 2001

EDITOR-IN-CHIEF:

Doctor of pedagogical sciences, professor:
K.K. Zhampeisova

Deputy editor-in-chief:

Candidate of pedagogical sciences, docent
(Associate Professor) **B.A.Kiyassova**

Editorial board:

- Doctor of pedagogical sciences, professor
Mardahaev L.V. (Russia)
Academician, Doctor of psychology,
professor **Novikova G.P.** (Russia)
Academician, Doctor of pedagogical
sciences, professor **Andrienko E.V.** (Russia)
psychology, of pedagogical sciences
Mihailova N.B. (Germany)
Doctor **Ibrahim Ildirim** (Turkey)
Doctor of pedagogical sciences, professor
Han N.N.
Doctor of pedagogical sciences, professor
Kosherbaeva A.N.
Doctor of pedagogical sciences, professor
Imanbayeva S.T.
Doctor of pedagogical sciences, professor
Dzhanabaeva R.A.
Doctor of pedagogical sciences, professor
Kaidarova A.D.
Candidate of pedagogical sciences, professor
Kalieva S.I.
Doctor of pedagogical sciences, professor
(Associate Professor)
Saudabayeva G.S.
Candidate of pedagogical sciences, professor
Tazhbayeva S.G.
Candidate of pedagogical sciences, docent
Kolumbayeva Sh.Zh.
Candidate of pedagogical sciences, docent
S.S.Zhumasheva
Candidate of pedagogical sciences, docent
Berikhanova A.E.
master **Abzhan G.M.**
Candidate of philological sciences, docent
B.E.Bukabayeva

© Abai Kazakh National Pedagogical
University, 2016

Registered: The Ministry of Culture and
information of the Republic of Kazakhstan
May 8, 2009 № 10104-J

Signed Print: 27.01.2017
Format: 60x84 1/8.

The volume of publications in printed sheets:
38,0.

Circulation: 300. Order №56.

050010 Almaty c.
13 Dostyk av., Abai KazNPU
'Ulagat' Publishing House Abai KazNPU

Асанова А.К. Мәдениаралық қатысымдық компетенция –
халықаралық интеграция факторы..... 176

Жалгасова А.А. Коммуникативная компетентность как
педагогическое явление..... 180

Жаназарова З.К. Болашақ шет тілі мұғалімдерінің мета-
коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруды үлгілеудің
кейбір элементтері..... 184

**ПЕДАГОГИКА ТАРИХЫ
ИСТОРИЯ ПЕДАГОГИКИ**

Мальтекбасов М.Ж., Ыбыраймжанов К.Т. Патшалық
ресейдің хіх ғасырдағы білім беру саясаты арқылы қазақ елін
отарлауы 189

Нөкетаева Д.Ж. Қазақ билеушілері ұстанған заң жүйесінің
тәрбиелік мәні..... 197

Елубаева М.С. Халық педагогикасы арқылы ұл баланы
тәрбиелеу жолдары..... 202

Қонақбаева Т.Е. Әлеуметтік педагогтың дарынды баламен
жұмысының тарихи кейбір мәселелері..... 207

Қиясова Б.А. Орта білім беру жүйесінде жүргізілген
реформалардың ерекшеліктері (КХР мысалында)..... 211

**ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕП
ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ШКОЛА**

Kolumbayeva Sh.Zh. The issue of modernization in the content of
education in kazakhstan school..... 216

Джексембекова М.И. Музыкальное воздействие на духовный
мир учащихся школ в Казахстане..... 220

Исабаева Д.Н., Рахимжанова Л.Б., Әукен Ұ.Қ. Жоғары сынып
оқушыларына мәліметтер қорын таңдау курсы ретінде оқып-
үйрету қажеттілігі..... 226

Кошимбетова С.А., Аубакирова С.А. Внедрение современных
форм и методов обучения с применением «новых подходов в
преподавании и в обучении» в учебный образовательный
процесс..... 230

planova O.N., Kantore A.S., Abdurazova P.A., Raiymbekov Y.B.
Individual-oriented learning of chemistry in modern
school..... 237

Джанабасова Р.А., Касенова С.А. Интербелсенді әдіс-тәсілдер
негізінде тілдік дағдыларды дамыту жолдары..... 242

Мустояпова А.С., Имагамбетова А.А. Бастауыш сынып
оқушыларының креативтілігін қалыптастыру ерекшеліктері..... 246

Абилдабеков С.А. Физическая развития и
подготовленность учащихся младших классов
общеобразовательных школ..... 252

257

Бейсембаева А.А., Нурланбекова Е.К. Интерактивные методы обучения как педагогическая инновация.....	262
Нуртаза А.А., Нурланбекова Е.К. Тіл оқытуда видеоматериалдарды таңдау критерийлері.....	266
Әбжан Г.М. Қазақстанның орта мектептерінде оқушының білімін бағалау жүйесі.....	272
Ергешова А.Т., Тастанова Ж.О. Көпжақтарды оқытуда іс-әрекеттік және құзырлылық тәсілдерді қолдану.....	277
Сайлауова Н., Шынтева Н. Бастауыш сыныпта оқытудың түрлі формаларын пайдаланудың бүгінгі күнгі ерекшеліктері.....	282
Капанова Б.К. Жана технология бойынша оқыту үрдісін ұйымдастыру және басқару.....	286
Букабаева Б.Е. Сөйлеу әрекеті онтогенезінде лексикалық мағынаның қалыптасу барысындағы дыбыстық компоненттің даму жолдары.....	291
Текесбаева Г.М., Рахметова Р.С. Синтаксисті оқытуда оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру әдістері.....	296
Нурбекова Г.С. Туынды түбірлес сөздердің құрылымы мен семантикалық өрісі, оның кең және тар мағынада қолданылуы...	300
Нурбекова Г.С. Структура, семантическое поле общих однокорневых слов и их применение.....	

На основании решения Комитета по контролю в сфере образования и науки (приказ №433-З от 26 июня 2003 г.) Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Педагогические науки» внесен в перечень изданий для публикации основных научных результатов диссертаций по педагогическим наукам.

Білім және ғылым саласындағы бақылау Комитеті Алқасының (2003 жылғы 26 маусым №433-Зж бұйрығы) шешімі негізінде Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршы журналының «Педагогика ғылымдары» сериясын педагогика ғылымдары бойынша диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялайтын басылымдар тізбесіне енгізілгені туралы хабарлайды.

ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

МРНТИ 14.35.09

Ж.О.Жилбаев¹

¹к.п.н., доцент, Национальная академия образования им. И.Алтынсарина

Л.С.Сырымбетова²

²к.п.н., доцент, Национальная академия образования им. И.Алтынсарина

Б.А.Жетписбаева³

³д.п.н., профессор Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова
(Караганды, Казахстан)

ЗНАЧЕНИЕ «ЗЕЛЕННЫХ НАВЫКОВ» ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ОБУЧАЮЩИХСЯ

Аннотация

Переход многих стран мира, в том числе Республики Казахстан, на зеленую экономику актуализирует проблему формирования экологической культуры обучающихся, прежде всего инженерно-технических специальностей. Это обуславливает необходимость экологизации учебных планов школьного и вузовского образования, которая будет содействовать изменению моделей поведения, формированию «зеленых навыков». В статье представлены результаты проведенного исследования, которые свидетельствуют то недостаточном понимании сущности «зеленых навыков». Авторы полагают, что обучение зеленым навыкам должно быть независимо от формальной или неформальной системы образования и предусматривать желание обучаться в течение всей жизни, личную мотивацию к самосохранению и сохранению окружающей среды; развитию способностей к творческому созиданию; приверженность к высшим социальным ценностям.

Ключевые слова: экологическая культура, зеленые навыки, экологизация образования, экологическая компетентность, «зеленая экономика».

Аңдатпа

Әлемдегі көптеген елдердің, оның ішінде Қазақстан Республикасының жасыл экономикаға өтуі тұрғысынан ең алдымен, инженерлік-техникалық мамандықтар бойынша білім алушылардың экологиялық мәдениетін қалыптастыру мәселесі көкейкесті болып отыр. Бұл мінез-құлық үлгілерінің өзгеруі мен «жасыл дағдылардың» қалыптасуына үлесін қосатын мектептік және жоғары оқу орнындағы оқу жоспарларын экологияландыру қажеттілігінен шығады. Мақалада «жасыл дағдылардың» мәнін жеткілікті түсінбегендігін растайтын жүргізілген зерттеу нәтижелері келтірілген. Авторлардың ойынша, жасыл дағдыларға оқыту формалды немесе формалды емес білім беруге тәуелді болмауы және өмір бойы оқуға деген тілекті, өзін-өзі сақтауға және қоршаған ортаны сақтауға деген жеке ынтаны, шығармашылық жасампаздық қабілеттерін дамытуды, жоғары қоғамдық құндылықтарға деген айнымастықты қарастыруы қажет.

Түйінді сөздер: экологиялық мәдениет, жасыл дағдылар, білім беруді экологияландыру, экологиялық құзыреттілік, «жасыл экономика».

Abstract

Transition of many countries in the world, including the Republic of Kazakhstan, to the green economy actualizes the problem of students' formation ecological culture, especially engineering and technical specialties. This necessitates greening of school and higher education curriculum, which will contribute to behavior change, the formation of "green skills". The results of the study, which showed a lack of understanding of "green skills" essence, are presented in the article. The authors reckon that training in green skills need to be regardless of formal or non-formal education system and include the desire to learn throughout life, personal motivation for self-preservation and environmental conservation; the development of the artistic abilities of creation; commitment to the highest social values.

Key words: ecological culture, green skills, the greening of education, environmental competence, "green economy".

Введение

В ответ на глобальные процессы загрязнения окружающей среды, а также увеличения бедного слоя населения Земли и экономического неравенства между странами появилась концепция «Зеленой экономики».

Сторонники концепции «зеленой экономики» считают, что нынешняя экономическая система несовершенна. Возможно, она принесла значительные результаты в увеличении жизненного уровня людей, в целом, но отрицательные последствия весьма значительны: это экологические проблемы, имеющие глобальный характер (опустынивание, изменение климата, утрата биоразнообразия).

Эти проблемы обсуждались в июне 2012 года на Конференции Организации Объединенных Наций по устойчивому развитию. ЮНЕП определяет «зеленую» экономику как экономику, которая повышает благосостояние людей и обеспечивает социальную справедливость, при этом существенно снижает риски для окружающей среды [1].

Целью зеленой экономики является экономический рост и направление потока государственных и частных инвестиций в зарождающиеся «зеленые» отрасли. Ожидается, что данная трансформация позволит в будущем обеспечивать непрерывное экономическое развитие, необходимое для создания новых рабочих мест и сокращения уровня нищеты, при этом снижая объем потребления и производства ресурсов и энергии.

Сформировавшиеся принципы «зеленой экономики» должны обеспечить гармоничное согласование между социальным, природным и экономическим компонентами.

Переход на зеленую экономику сегодня осуществляют многие страны в мире. Этот переход осуществляется в зависимости от национального плана развития и приоритетов страны.

В 2013 году Президент Республики Казахстан Н.А.Назарбаев своим Указом утвердил Концепцию перехода на «зеленую» экономику. В соответствии с этим Казахстан ставит перед собой задачи системных преобразований для достижения новой экономики путем повышения благосостояния людей, улучшения качества жизни граждан, а также вхождения Казахстана в число 30-ти развитых стран мира. Ожидается, что к 2050 году преобразования в рамках «зеленой» экономики приведут к увеличению ВВП будет на 3%, будет создано более 500 тысяч новых рабочих мест, планируется открытие новых отраслей промышленности, которые будут обеспечивать высокий уровень жизни людей.

В ближайшем будущем Казахстан планирует реализовать Программу партнерства «Зеленый мост» для содействия устойчивому развитию в Центрально-Азиатском и других регионах мира.

Как известно, в 2010 году Казахстаном была выдвинута так называемая Астанинская инициатива «Зеленый мост», которую поддержали участники 6-ой конференции Министров АТР (Астана, 27 сентября -2 октября 2010 года). «Зеленая экономика (Зеленый рост)» была принята на конференции в Астане в качестве инструмента устойчивого развития.

Инициатива Астаны получила продолжение под названием Партнерская программа «Зеленый мост» на 2011-2020гг. В рамках Генеральной Ассамблеи ООН в сентябре 2011 года она была поддержана Экономической и социальной комиссией ООН.

На 7-й конференции министров «Окружающая среда для Европы» (Астана, 21-23 сентября 2011 года) министры и главы делегаций 44 стран, включая Казахстан, согласились «...играть ведущую роль в переходе к зеленой экономике и внести существенный вклад в обсуждение зеленой экономики в контексте устойчивого развития и сокращения масштабов нищеты».

В этом смысле для Казахстана стоит нелегкая задача, ведь одним из главных источников развития экономики нашей страны на сегодня остается добыча ресурсов. Вместе с тем, это новая возможность развития. Учитывая такие национальные приоритеты, как развитие инфраструктуры, повышение благосостояния граждан, решение трансграничных экологических проблем, Казахстан может добиться больших результатов в данных направлениях. Но чтобы осуществить поставленные задачи, несмотря на четко обозначенные меры, для национального перехода к «зеленой» экономике нужны новые подходы.

Основными приоритетными задачами по переходу к «зеленой экономике», стоящими перед страной, являются:

- повышение эффективности использования и управление ресурсами (водными, земельными, биологическими и др.);
- модернизация имеющейся и строительство новой инфраструктуры;
- повышение благосостояния населения и улучшение качества окружающей среды;
- повышение национальной безопасности, в том числе водной безопасности [2].

Основная часть

В Концепции по переходу к «зеленой экономике» Казахстана отмечено, что необходимо обеспечить рынок труда кадрами. Прежде всего, следует увеличить численность инженеров. Сейчас ощущается нехватка квалифицированных инженеров, и восполнить этот кадровый пробел возможно через подготовку инженерно-технического и управленческого персонала. Для этого необходимо:

- в учебном плане инженерных специальностей основное внимание уделять вопросам производительности ресурсов и охраны окружающей среды;
- производственное обучение и переподготовка нынешних инженеров, фермеров и представителей органов управления;
- экологизация учебных планов школьного и вузовского образования;
- пропаганда среди населения в вопросах использования ресурсов и экологических проблем.

Такие меры будут содействовать изменению моделей поведения населения в отношении использования систем отопления и охлаждения, утилизации отходов и водопользования [3,4].

В целом, нужны новые навыки. К сожалению, пока нет никаких уточнений, какие это новые навыки, и какие подходы и методы нужны для решения данной проблемы. Но все чаще в обиходе звучат термины «зеленые навыки», «зеленые рабочие места», «экологизация навыков».

В международных публикациях часто понятия «зеленые» рабочие места и «зеленые» навыки рассматриваются как аналогичные. В то время как их точное значение часто зависит от контекста их использования.

Международная организация труда (МОТ) включает в определение зеленых рабочих мест любой сектор, который оказывает экологическое влияние ниже средней нормы (МОТ, 2012).

Единого подлинного определения того, что собой представляют «зеленые рабочие места» не существует. Имеющиеся определения сосредотачиваются либо на параметрах рабочего места, либо на параметрах отрасли промышленности, либо на том и на другом. Рабочие места считаются зелеными:

- если четкий фокус на экологию заложен в самой природе работы (снижение энергопотребления, защита экосистем и биоразнообразия или сведение до минимума выбросов и отходов);
- если они предоставляются в таких отраслях промышленности или проектах, характеристикой которых является упор на экологию (энергоэффективность, возобновляемая энергия, защита окружающей среды или сокращение выбросов).

Поэтому целесообразно говорить о «зеленых навыках» как о навыках для зеленых рабочих мест. В отчетах Европейского центра развития профессионального обучения «зеленые навыки» определяются как: знание, способности, ценности и отношения, необходимые для жизни, развития и поддержки устойчивости в эффективном обеспечении ресурсами общества. (Cedefop, 2012).

«Зеленые навыки» могут рассматриваться более шире: как навыки, необходимые трудовым ресурсам для всех секторах экономики и на всех уровнях, чтобы помочь адаптироваться к изменению климата путем изменения экологических требований к продуктам, услугам и происходящим процессам.

В отчетах Defra (Министерство охраны окружающей среды, проблем пищевых продуктов и сельского развития Великобритании) в дополнение к зеленым навыкам предлагаются следующие навыки:

- для лидеров и менеджеров: навыки лидерства, стратегическое и финансовое планирование, углеродный бухгалтерский учет;

- навыки для устойчивости: улучшение экологически ответственной практики у трудящихся во всех отраслях;

- углеродная грамотность и углеродные навыки, которые будут все более и более необходимы во всех организациях [5].

Полагаем, что для овладения зелеными навыками необходимо ясно понимать их сущность, применять и адаптировать сформированный навык в разных ситуациях. Не следует просто сводить сущность «зеленых навыков» к чисто природоохранной деятельности.

Как показал мониторинг, проведенный в рамках проведенного исследования, именно такое «узкое» понимание зеленых навыков показали сотрудники исследованных нами предприятий. Именно это обстоятельство обуславливает то, что в числе навыков, обязательных для поддержания экологически безопасных методов в работе, респонденты выделяют, в основном, знания. В частности, знание законов, правил, техники безопасности, требований к соблюдений тех или иных стандартов. Перечень необходимых, по мнению респондентов, умений немного шире, чем перечень знаний. В их числе они называют умения контролировать опасные ситуации, применять необходимые меры как стандартных, так и в нестандартных ситуациях, умения проводить аудит и экспертизу рабочих мест, технологических процедур и операций, рабочих инструментов и средств на предмет их экологической безопасности.

Пониманию респондентов сложнее поддаются такие категории, как отношения и поведения. Это может свидетельствовать об отсутствии широкого понимания «зеленых навыков» у подавляющего большинства респондентов. Так, к категории «поведение» они чаще всего относят умения соблюдать внутренние требования к экологической безопасности на рабочих местах и практически оставили не заполненным графу в анкете, в которой следовало отметить «отношения» в контексте зеленых навыков.

Все это свидетельствует о традиционном понимании навыков, которые интерпретируются как умения, доведенные до автоматизма. Видимо, поэтому основной акцент респондентами был сделан на умениях.

При этом ответы респондентов не распространяются на более широкий социальный контекст. Иными словами, «зеленые навыки» понимаются как набор умений, необходимых в профессиональной сфере. Этот вывод можно подтвердить ответами респондентов на вопрос «Как оцениваются необходимые квалификации в Вашем предприятии при приеме сотрудников на работу?», когда большинство участников анкетирования отметили в качестве механизмов оценки необходимых квалификаций следующее: образование, стаж и опыт работы в данной сфере.

Кроме того, ответы сотрудников предприятий неофициального сектора свидетельствуют о том, что на их предприятиях практически отсутствует система оценки «зеленых навыков». При приеме на работу новых сотрудников, руководители предприятий ограничиваются собеседованием по общим вопросам.

В числе методов, используемых для оценки «зеленых навыков», респонденты отмечают журналы, в которых, как правило, фиксируются ответы на вопросы по итогам проводимого инструктажа по технике безопасности на рабочих местах.

При этом «зеленые навыки», безусловно, принимаются во внимание, но лишь в общем контексте экологической безопасности.

В целом, исследуемые предприятия работу по формированию у своих сотрудников «зеленых навыков» проводят в традиционном режиме.

Кроме того, сравнительный анализ показателей применения экологически чистых методов работы на предприятиях в разрезе официального и неофициального секторов свидетельствует о том, что:

- показатели предприятий неофициального сектора показателей официального сектора ниже по всем параметрам;

- наиболее благополучная картина по применению экологически чистых методов в работе складывается в отрасли автоуслуг;

- слабые позиции во всех трех отраслях занимают показатели по двум критериям «Способствование улучшению практики природоохранной деятельности» и «Хранение документации об окружающей среде (экологические записи)»;

- во всех трех отраслях наиболее успешной является позиция «Информирование о потенциальной экологической опасности».

Считаем, что обучение зеленым навыкам независимо от формальной или неформальной системы образования, должно предусматривать:

- желание обучаться в течение всей жизни, личная мотивация к самосохранению и сохранению окружающей среды;

- развитие способностей к творческому созиданию; приверженность к высшим социальным ценностям (гуманизм, любовь к людям, к жизни и др.).

В этом контексте понятие «зеленые навыки» скорее коррелирует с категорией экологической компетентности, которая рассматривается как связь между качествами личности и умением решать экологические проблемы. Анализировать экологическую компетентность только в качестве морального выбора сложно, так как сейчас очень много экологических проблем, которые требуют адекватных действий.

Следует также отметить, что порой экологическая компетентность приравнивается к экологической культуре. Но экологическая компетентность является составляющей экологической культуры.

Экологическая культура позволяет человеку разумно, рационально, конструктивно решать как глобальные экологические проблемы, так и свои жизненные проблемы. Способствует оцениванию своей личности и своей деятельности адекватно, а также свое отношения к окружающей среде.

Полагаем, что экологическая культура должна быть направлена, прежде всего, на развитие личности. Таким образом, мы не должны развивать какой-либо шаблонный результат обучения. Необходимо в этом отношении применить гуманистический подход, позаботиться о том, чтобы в процессе формирования экологической культуры личность обладала такими качествами, как: гуманность, эмпатийность, нравственность, высокая социальная культура, которые будут способствовать дальнейшему развитию личности.

Кроме того, проблема отношения человека и общества позволяет выделить идею о том, что ответственность за экологические проблемы несет не только один человек, но и общество в целом. Ресурсосберегающую и природоохранную деятельность должны выполнять все люди. Возможность существования человеческого общества допустима при совершенствовании связи общества и природы. В истории такого взаимодействия известно, что природа испытывает воздействие как от отдельного человека, так и от общества. Это означает, что качество состояния окружающей среды зависит от правильной деятельности каждого гражданина Земли.

Поэтому, чтобы обеспечить правильный переход к зеленой экономике, необходимо обучать не только влиятельных политиков, но и рабочих, и работодателей, и общественность. Содержание устойчивости должно быть включено в образование и обучение на всех уровнях, и способствовать чистому производству и потреблению. Таким образом, для правильного перехода необходимо модернизировать навыки.

Заключение

Для того, чтобы действительно обеспечить правильный переход на зеленую экономику, необходимо, прежде всего, поменять общественное сознание людей. Именно сознание людей должно быть готовым к таким переменам. Недостаточно будет обучать только молодое поколение, или только работников зеленых секторов, а нужно обучать зеленым навыкам всех граждан. Только тогда можно будет ожидать такие высокие результаты, как достойные зеленые рабочие места, устойчивое развитие.

Для осуществления перехода к зеленой экономике нужны сознательные граждане и потребители, а также профессиональные специалисты, которые способны обеспечить устойчивое развитие государства, нужны новые инновации.

В целом, в соответствии с принятой в Рио-де-Жанейро декларацией по окружающей среде и развитию экологическая проблематика признана в большинстве стран неотъемлемой частью процесса развития. Поэтому в Люцернской декларации министров стран-представителей Европейской экономической комиссии ООН (1993г.) особое внимание уделено формированию организационной инфраструктуры, включая эффективные правовые и административные механизмы, управленческие инфраструктуры, системы подготовки кадров и образования, в процессе проведения в странах с экономикой переходного периода политических и структурных реформ.

Следствием данных реформ должен быть переход в этих странах на комплексное управление природоохранной деятельностью.

Учет экологических требований предполагается осуществлять в ходе проведения экономической реформы, включая ценовую политику, приватизацию, бюджетноналоговую реформу и децентрализацию управления.

Список использованных источников:

- 1 ЮНЕП. Зеленая экономика. Система признаков и показателей. Справочный документ
- 2 Указ Президента Республики Казахстан от 30 мая 2013 года № 577. Концепция по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике». Астана, 2013 год
- 3 «О Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике» «Комментарий к Указу Президента Республики Казахстан от 30 мая 2013 года № 577 <http://adilet.zan.kz/rus/docs/T1300000577>
- 4 Концепция по переходу Республики Казахстан к «зеленой» экономике, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 30 мая 2013 года № 577. от 30 мая 2013 года No 577 http://strategy2050.kz/static/files/Concept_Rus.pdf
- 5 OECD Green Growth Studies Greener Skills and Jobs. European Centre for the Development of Vocational Training. 2015.

МРНТИ 14.33.07

М.А. Абсатова¹

¹п.э.д., профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ
(Алматы, Қазақстан)

Г. Ж. Ешметова²

²«Педагогика және психология» мамандығының 1 курс докторанты,
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
(Алматы, Қазақстан)

**«КӘСІБИ ӨЗІН-ӨЗІ АНЫҚТАУ» МЕН «КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІК» ҰҒЫМДАРЫНЫҢ
АРА-ҚАТЫНАСЫ**

Аңдатпа

Аталмыш мақалада оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтаудағы кейбір мәселелер қарастырылады. Автор педагогикалық-психологиялық әдебиеттерді талдау негізінде «кәсіби өзін-өзі анықтау» ұғымының мәнін ашуға тырысты. Кәсіби өзін-өзі анықтаудың негізін қалаған шетелдік ғалымдар А. Бине, Ф. Гальтон және басқалары, олар ең алғаш болып адамның кәсіби қабілеттерін анықтайтын тест құрастырған.

Шетелдік ғалымдардың кәсіби өзін-өзі анықтауға берген анықтамаларын талдау көрсеткендей, кәсіби өзін-өзі анықтаудағы көмек, ең негізгі, өзін-өзі жүзеге асырудағы көмек деп қарастырылады.

Педагогикалық-психологиялық әдебиет көздерінде кәсіби өзін-өзі анықтау үрдісі жеке дара қарастырылмайды, ол индивидтің өмір сүру әрекетінің қандай да бір астарында анықталады.

Л.И. Божович, Н.С. Пряжникова және басқалардың зерттеулерінде өзін-өзі анықтаудың түрлері толығымен көрсетілген. Кейбір жағдайда олар бір –біріне қарайласады, мысалға тұлғалық өзін-өзі анықтау кәсібиге алғы шарт болып септігін тигізеді, ал көбінесе олар бір мезетте болады. Кәсіби өзін-өзі анықтау ұғымын ашуда біршама қиындықтар кездеседі, ол өзін-өзі анықтау ұғымымен қатар жүретін түсініктермен байланысты: өзін-өзі жүзеге асыру, өзін-өзі өзектілеу. Бұл аталмыш ұғымдарды көптеген авторлар адамның еңбекке деген қарым-қатынасы деп анықтайды.

Авторлар ғалымдардың еңбектеріне контент-талдау жүргізу арқылы «құзыреттілік», «кәсіби құзыреттілік» ұғымдарының мәнін ашығуға тырысқан.

Түйін сөздер: өзін-өзі анықтау, оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауы, қағидалар, амалдар, мәні, ұйымдастыру, өзін-өзі өзектілеу, кәсіби құзыреттілік.

Аннотация

В данной статье рассматриваются некоторые проблемы профессионального самоопределения учащихся. Автор на основе психолого-педагогической литературы попытался раскрыть значение термина «профессиональное самоопределение». Основоположниками профессионального самоопределения являются зарубежные ученые А. Бине, Ф. Гальтон и др., которыми впервые были разработаны тесты, позволяющие выявить профессиональные способности человека.

Анализируя некоторые подходы к определению профессионального самоопределения в трактовках зарубежных ученых, следует отметить, что помощь в профессиональном самоопределении рассматривается, прежде всего, как помощь в самореализации.

В психолого-педагогической литературе процесс профессионального самоопределения рассматривается не обособленно, а в связи с тем или иным аспектом жизнедеятельности индивида.

Наиболее полно в исследованиях Л.И. Божович, Н.С. Пряжникова и др. представлены различные виды самоопределения. В одних случаях они предшествуют одно другому, например, личностное самоопределение может предшествовать и способствовать профессиональному, чаще всего они происходят одновременно. Определить понятие профессионального самоопределения очень сложно, это связано с тем, что существуют другие, близкие к самоопределению понятия: самоактуализация, самореализация, самоосуществление, которые многими авторами часто определяются через отношение человека к труду.

Авторы попытались раскрыть сущность понятий «компетентность», «профессиональная компетентность» на основе контент-анализа трудов ученых.

Ключевые слова: самоопределение, профессиональное самоопределение учащихся, принципы, подходы, сущность, организация, самоактуализация, профессиональная компетентность.

Abstract

Some problems of professional self-determination of pupils are considered in this article. The author has tried to disclose value of the term "professional self-determination" on the basis of psychology and pedagogical literature. Founders of professional self-determination are foreign scientists A. Bing, F. Galton, etc. which have for the first time developed the tests allowing to reveal professional abilities of the person.

Analyzing some approaches to definition of professional self-determination in interpretations of foreign scientists, it should be noted that the help in professional self-determination, first of all, is considered as the help in self-realization.

Process of professional self-determination is considered not separately in psychology and pedagogical literature, but in connection with this or that aspect of activity of the individual.

Most fully in researches L.I. Bozovic, N.S. Pryazhnikova, etc. are presented different types of self-determination. In one cases they precede one another, for example, personal self-determination can precede and promote professional, most often they occur at the same time. It is very difficult to define a concept of professional self-determination, it is connected with the fact that there are other concepts, close to self-determination: self-updating, self-realization, self-implementation which often are defined by many authors by the relation of the person to work.

The authors attempted to reveal the essence of the concepts of "competence", "professional competence" based on the content analysis of the works scientists.

Keywords: self-determination, professional self-determination of pupils, principles, approaches, essence, organization, self-updating, professional competence.

Қазақстан Республикасының 2007 жылдың «Білім туралы Заңына» 1 тараудың 1 бабында «Кәсіптік дайындықты бағалау - техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің кәсіптік оқу бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдары білім алушыларының кәсіптік дайындығы деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары мен белгіленген талаптарға сәйкес келу дәрежесін айқындау» - делінсе [1].

Аталмыш Заңның 3 тарау 11 бабында «Ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіптік шыңдауға бағытталған сапалы білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау»- деп міндет қойған [1].

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2013 жылғы Жолдауында «Кәсіби-техникалық және жоғары білім беру мекемелері жүйесі арқылы білікті ұлттық кадрларды жұмысшы мамандықтары бойынша оқыту және кәсіби жағынан дайындау жөніндегі бағдарлама әзірленсін. Бұл кімге де болса үлкен жауапкершілікті жүктеп отыр» [2].

Әлемдік қоғамдастыққа кіру және нарықтық қатынастарды қалыптастырудан туындаған әлеуметтік-экономикалық түрлендіру қазіргі қоғамда жаңа мамандықтардың пайда болуы мен кәсіби іскерлік ортада өзгерістер туғызды. Ғылыми әдебиеттер көрсеткендей, дұрыс бастама жасау, шығармашылық пен ізденісте жүру, кәсіби дұрыс жолды тандай білу және өмір бойы оқуға дайын болу – бұлар тұлғаның ең маңызды сапалары болуы керек.

Сонымен жоғарыда қойылған міндеттерді шешу бүгінгі күні оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындығын қалыптастыруды сияқты күрделі мәселені анықтайды, себебі кәсіби өзін-өзі анықтай білген тұлғаның бойында кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру мәселесі шешімін тез табуды көздейді.

Кәсіби өзін-өзі анықтаудың негізін қалаған А.Бине, Ф.Гальтон, Г. Мюнстерберг, Ф.Парсонс, Л.Терм сияқты шетелдік ғалымдар болды, аталмыш зерттеушілер ең алғашқылары болып адамның кәсіби қабілетін анықтауға мүмкіндік беретін сынақтарды әзірледі [3].

Кәсіби өзін-өзі анықтау мәселесіне көптеген теоретиктер мен практиктер қатынасқан, алайда біздің елімізде және шетелде кәсіби өзін-өзі анықтау әдебиеттерді талдау әлі күнге дейін шешілмеген міндет болып табылады. Біздің ойымызша, әсіресе маңызды, ол дайындау бейініне білім берудің ұлттық жүйесін жаңғыртуға байланысты қоғамдық өндірістің енгізілуі, яғни шетелдік оқу орындарының тәжірибесіне көшу.

Кәсіби өзін-өзі анықтау мәселесін түсіну үшін А.Маслоу мен К. Роджерстің көзқарастары аса маңызды. Олардың ойынша, өзін-өзі жетілдіруге индивидтің тұтас ретінде шексіз әлеуеті бар. Олар механикалық оқыту принциптеріне қарсы сөйлей отыра, мектептің міндеті адамның бірегей тұлға ретінде қалыптасуы деп ойлайды. Шетелдік ғалымдардың кәсіби өзін-өзі анықтау проблемасын зерттеу барысында, адамның қалыптасуының негізінде оның өзін-өзі жүзеге асыруы жатады, ал ол адамның өзін іс- әрекетте көрсету ұмтылысымен байланысты. Осылайша К. Ясперс өзін – өзі анықтау түсінігін, адамның іс-әрекеті арқылы анықтайды [4].

Ш.Бюлердің пікіріне сәйкес адамның дамуының қозғаушы күші өзін-өзі іске асыру үшін туа біткен адами қабілетінде. Профессор Д.Сьюпердің пікірінше өзін-өзі анықтау – тұлғаның ішкі дүниесіне сәйкес мақсат қоя білу қабілетімен байланысты, оларда өзін-өзі орындалу деңгейінің кендігі қарастырылады [5].

Л.И Божович, Н.С Пряжников зерттеулерінде өзін-өзі анықтаудың түрлері толық қамтылған. Олар, бір жағдайда бір-бірінің алдын алады дейді, мысалы тұлғалық өзін-өзі анықтау кәсіби өзін-өзі анықтауға септігін тигізеді, көп жағдайда олар бір мезгілде жүзеге асуы мүмкін. Кәсіби өзін-өзі анықтауға жақын ұғымдар көп: өзін-өзі өзектілеу, өзін-өзі жетілдіру және тағы басқалары ғалымдардың пікірінше адамның еңбекке деген қарым-қатынасымен анықталады [6].

Зерттеу мәселемізге сәйкес біз кәсіби өзін-өзі анықтау кәсіби құзыреттілікті қалыптастырудағы маңызын қарастыру үшін ең алдымен «құзыреттілік», «кәсіби құзыреттілік» ұғымдарының мәнін ашуды жөн көрдік. Ғылыми педагогикалық-психологиялық әдебиеттерді талдау төмендегідей нәтиже берді (кесте1).

Кесте - 1 Ғалымдардың еңбектеріндегі «құзыреттілік», «кәсіби құзыреттілік» ұғымдарының мәні (мерзімді баспа материалдары негізінде), 2003-2015жж.

№	Авторлар	Мазмұны	Баспа
Құзыреттілік			
1	Байжуманова Н. С.	Жұмыскердің өз білімі, біліктілігі және дағдылары негізінде нақты кәсіп аясында жоғары сапалы және мөлшерлік еңбек нәтижелеріне жету үшін нақты жұмыс түрлерін білікті атқара алу қабілеті.	Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі // <i>Білім әлемінде.</i> - 2008. - № 5. - С. 33-36.
2	Нәжім М.Б	Құзыреттілік – құзыр ұғымының туындысы. Сондықтан құзырды, құзыреттілікті білім сапасын бағалаудың негізгі критерийлерінің бірі деп қарастыруымызға болады. Бұл жағдайда білімдер, іскерліктер, дағдылар сырт қалмайды. Керісінше, олар жаңа сапалық мәнде, жаңа жағдайда бақыланады.	<i>Бастауыш мектеп -10\2010. 21 бет, «Құзыреттілік – шығармашыл тұлға қалыптастыруға бағытталған білім беру негіздерінің бірі.»</i>
3	Нұрғазиева Н.М.	Құзыреттілік – бұл алынған білімдер мен біліктерді іс-жүзінде, күнделікті өмірде қандай да бір практикалық және теориялық мәселелерді шешуге қолдана алу қабілеттілігі. Ол, ең әуелі мектептегі оқыту үрдісінде қалыптасады.	<i>Бастауыш мектеп. - 2010. - №11. - С. 58-60</i> «Шығармашылық әрекеттегі мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің аспектілері»
4	Ильясова Р.К.	Танымда пайда болған мәселені өз бетінше шешу үшін қажетті, позициясын анықтауға, адамға қоғамдағы өмірлік нормалар мен ережелерді дұрыс орындауға мүмкіндік беретін даму деңгейі.	<i>Педагог 4\2011. - 14 бет</i> «Педагогика пәнінде құзыреттілікті қалыптастыруға арналған тапсырмалар»
5	Ғабитқызы А.	Алға қойылған мақсатқа жету жолында кез келген кәсіпте немесе қоғамдық өмірде дұрыс таңдау жасай білуге ықпал ететін білімдер мен дағдылар.	<i>Қазақстан мектебі №11, 2012 «Кәсіби құзыреттілік және жаңа ақпараттық технологиялар» 6 бет</i>
6	Елеусинова Ж.Ж.	Мұғалімнің оның пәнге деген кәсіби көзқарасынан тұратын құзыретке ие болуы, меңгеруі.	<i>Педагогикалық кеңес 2\2012«Мұғалім құзыреттілігі» 10 бет</i>
Кәсіби құзыреттілік			
7	Жадрина М.Ж.	Тек алған білімді пайдалануға қабілеттік ретінде ғана емес, сонымен қатар жаңа құбылыстарды, ақпараттарды қабылдауға, негізгі мамандыққа-бағытты құзыреттерді анықтауға, сол арқылы көпсалалы мәні бар білімнің, шеберліктердің, дағдылардың жүйесі ретінде сипатталады.	<i>Открытая школа. -№2 (39)-2003ж. 3-7 б.</i> «Өмірлік дағдылар мен құзыреттіліктерді дамыту технологиясын құру тәсілдері»
8	Шәкілікова, Ш.Ш.	Категориясын айқындау үшін оларды нақтылау және жалпы логикалық ұғымға біріктіруді жүзеге асыру керек.	<i>Қазақстан мектебі, №4, 2004. - С.18-19. «Білім берудегі компоненттік тәсіл»</i>
9	Тоғымбаева А.Ә.	Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі оның білімінің жан-жақтылығы, ұстаздық шеберлігі, оқытудың жаңа әдістерін, инновациялық технологияны меңгеруімен өлшенеді.	<i>12 жылдық білім 2006 №3</i> «Педагогтың кәсіби құзырлылық моделі»
10	Байжуманова Н. С.	Ғалымдар тарапынан жалпы әлеуметтік, саяси, экономикалық, экологиялық, құқықтық сабақтар ретінде, кәсіби білім, қабілет және машықты игеру ретінде жалпы мәдениет деп түсіндіріледі.	<i>Білім әлемінде. - 2008. - № 5. - С. 33-36.</i> Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі

11	Шустова М.В.	Педагогикалық іс-әрекетті атқару үшін қажетті теориялық және практикалық дайындық және ол мұғалімнің кәсіби профессионализмін білдіреді.	<i>Педагогическое образование и наука. - 2009. - №1. - С. 60-64. Профессиональная компетентность учителя</i>
12	Нұрғазиева Н. М.	осы уақыттағы қабылданған стандарттар мен нормаларға сәйкес өзінің кәсіби педагогикалық қызметін атқаруға дайындығы мен қабілетін анықтайтын кәсіби білімдер жиынтығы немесе жекелік-кәсіби сипаттама.	<i>Бастауыш мектеп. - 2010. - №11. - С. 58-60</i> «Шығармашылық әрекеттегі мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің аспектілері»
13	Бахтиярова Р.Ж.	Оқушыларды оқыту мен тәрбиелеуде жақсы нәтижеге жеткізетін мұғалімнің еңбегі	<i>Педагогика мәселелері №2\2014 ж. «Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру – өзекті мәселе» 7 бет.</i>
14	Кенжеғалиев Қ.К., Мухамеджанова Г.С.	Жете білушілік ұғымын енгізудің қажеттілігін, оның мазмұнының кеңдігімен, интерактивтік сипатымен «кәсіптілік», «біліктілік», «кәсіби мүмкіндіктер» деген түсінікті білдіреді.	<i>Қазақстан педагогикалық ғылымдар академиясының хабаршысы №6\2014 22 бет. «Мұғалімдердің жалпы педагогикалық, жалпы әдіс-тәсілдік әмбебап құзыреттіліктерінің мазмұны мен құрылымын зерттеу мәселелері»</i>
15	Дәрменова Р.А.	Мұғалімнің біліктілігін арттыру, қоғам алдындағы жауапкершілікті сезіну, жоғары деңгейге үнемі ұмтылу мен үнемі ізденіс, жаңашылдығы мен жаңалықты қабылдай білуі мен қолдана білу, адами құндылықтарға сай бола отырып, сол құндылықтарды балаға сіңіре білу.	<i>Бастауыш мектеп 2-3\2015. 15 бет.</i> «Болашақ кәсіби оқыту маманының құзыреттілігін арттыру»

Жоғарыда кестеде қарастырылған ақпаратты қорытындыласақ, құзыреттілік көп жағдайда білім, іскерлік, дағдымен қатар жүретін, жаңа сапалық мәнде, жаңа жағдайда бақыланады. Ал, кәсіби құзыреттілік жекелік-кәсіби сипаттама ретінде қарастырылып, шеберліктің шыңы деп сипаттауға болады.

Қорыта келе, ғылыми әдебиеттерді талдау барысында біз кәсіби құзыреттіліктің мазмұнына және құрылымына мән беруге тырыстық. Көптеген зерттеулерге сүйенсек, кәсіби құзыреттіліктің негізі оқушыларды мамандыққа бағыттаудан басталады, яғни қаншалықты болашақ маман өз мамандығын дер кезінде үлкен сүйіспеншілікпен таңдап, болашақта оның маңызын түсініп бағыт алса, соншалықты оның өз мамандығының шебері, жоғары деңгейдегі маман болуы ықтимал.

Слнымен қатар, тұлғаның «кәсіби өзін-өзі анықтау» мен «кәсіби құзыреттілік» ұғымдары бір бірімен тығыз байланыста екенін анықтадық. Оған дәлел ретінде аталмыш ұғымдардың сипатында іс-әрекет, еңбекке қарым-қатынас, өзін-өзі жүзеге асыру категорияларының ұштасып, іргетасы болып қаланғаны айқындалды.

Пайдаланған дерек көздері:

- 1 Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. 27.07.2007 ж., №319-ІІІ ҚРЗ. Астана. Ақорда.
- 2 Қазақстан Республикасының Президенті-Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту - Қазақстан дамуының басты бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. Астана, 2013 ж.
- 3 Дидковская, Я. В. Профессиональное самоопределение студенчества: современные проблемы: дис. ... канд. социол. наук / Я. В. Дидковская. - Екатеринбург, 2000. - 141 с.

4 Лобова, Е. В. Процесс первичного профессионального самоопределения учащихся: социологический анализ: дис. ... канд. социол. наук / Е. В. Лобова. - Екатеринбург, 2006. - 128 с.

5 Борисова, Е. М. Профессиональное самоопределение: личностный аспект: дис. ... д-ра психол. наук / М., 1995. - 411 с. 2.

6 Латуха, Е. А. Формы, механизмы и социальные пространства самоопределения личности: дис. ... канд. фи-лос. наук / Е. А. Латуха. - Новосибирск, 1999. - 180 с.

МРНТИ 378:21.5

Г.У. Ильясова¹

¹докторант 2-курса по специальности 6D011200-Химия, КазНПУ имени Абая, iliasova_g@mail.ru
(Алматы, Казахстан)

ВЗАИМОСВЯЗЬ ПРИНЦИПОВ И ФУНКЦИИ УЧЕБНЫХ КНИГ

Аннотация

В данной статье рассмотрен актуальный вопрос о содержании требований современного образования, предъявляемые к учебникам и учебно-методическим комплексам, соблюдая которые преподаватели могли бы достигать высоких и прочных результатов. А также определение дидактических принципов для составления учебников и книг. При выборе принципов необходимо учитывать направление учебников, так как каждый принцип осуществляет определенную функцию. Соответственно качество и содержательность учебников влияет на образовательный процесс. Нельзя не отметить и освоение казахстанскими педагогами инновационных педагогических технологии и методов.

Только опираясь на взаимосвязь принципов и функции учебных книг и на позитивный опыт прошлого, интегрируя и сочетая его с новейшими общепедагогическими, дидактическими, конкретно-методическими и методологическими подходами можно сформулировать основы новой образовательной парадигмы, выстроить структуры современного образовательного процесса, создать новое поколение учебников.

Ключевые слова: дидактика, учебники, учебные пособия, учебно-методический комплекс дисциплины, образовательный процесс, технологии обучения.

Аңдатпа

Осы мақалада оқытушылар жоғары нәтижеге жету үшін, қазіргі заманғы білім беруде қолданылатын, оқулықтарға және оқу-әдістемелік кешендерге қойылатын талаптардың мазмұны туралы өзекті мәселе қарастырылған.

Принциптерді тандауда оқулықтың бағытын ескеру қажет, әрбір принцип белгілі функцияларды атқарады. Оқулықтың мазмұны мен сапасы білім беру ісіне әсер етеді. Қазақстандық педагогтардың инновациялық педагогикалық технологиялары мен әдістерін меңгергендігін атап көрсетуге болады. Сонымен қатар оқу кітаптарының принципі мен функцияларының арасындағы өзара байланыс пен өткен тәжірибелері мен жаңа жалпыпедагогикалық, дидактикалық, әдістемелік бағыттарына сүйене отырып жаңа білім беру парадигмасының негізін жасауға және заманауи білім беру үрдісінің құрылысын құруға, оқулықтардың жаңа легін жасауға болады.

Кілтті сөздер: дидактика, оқулықтар, оқу құралы, оқу-әдістемелік кешені, білім беру үрдісі, оқыту технологиясы.

Abstract

This article the topical issue of the content of the requirements of modern education, applicable to textbooks and educational complex is discussed, observing which teachers could reach high and enduring results. As well as the definition of didactic principles for compiling textbooks and books. In selection of the direction of the principles it is necessary to consider textbooks, as each principle provides a specific function. Accordingly, the quality and richness of content of textbooks influences on the educational process. It is impossible not to note the development of Kazakhstani teachers' innovative teaching techniques and methods.

Only by relying on the principles of relationship and function of educational books and the positive experience of the past, integrating and combining it with the latest general pedagogical, didactic, particularly methodical and

methodological approaches as a basis of a new educational paradigm can be formulated, build a modern structure of the educational process and create a new generation of textbooks.

Keywords: didactics, textbooks, manuals, methodical complex discipline, educational process, training technologies.

Требования к любым учебникам и учебно-методическим пособиям определяются требованиями современного общества, предъявляемыми через требования к образованию, достижения в области наук, теории образования, методики обучения, а также теории учебной книги. Современные принципы дидактики обуславливают требования ко всем компонентам учебного процесса – целям, задачам, формированию содержания, выбору форм и методов, стимулированию, планированию и анализу достигнутых результатов. В связи с этим, в первую очередь необходимо рассмотреть вопрос о комплексе требований современного образования, предъявляемых к учебникам и учебно-методическим пособиям, соблюдая которые преподаватели могли бы достигать высоких и прочных результатов в образовании обучающихся. А также необходимо определение дидактических принципов для составления учебников и учебных пособий. При выборе принципов необходимо учитывать направление учебников, так как каждый принцип осуществляет определенную функцию. Соответственно качество и содержательность учебников влияет на образовательный процесс. Нельзя не отметить важность инновационных педагогических технологий и методов обучения, с помощью которых происходит усвоение основного содержания современного образования при использовании учебных пособий в процессе обучения. Только опираясь на позитивный опыт прошлого, интегрируя и сочетая его с новейшими общепедагогическими, дидактическими, конкретно-методическими и методологическими подходами можно сформулировать основы новой образовательной парадигмы, выстроить структуру современного образовательного процесса, создать новое поколение учебников. В современном обществе уделяется особое внимание процессу образования. В период вхождения Казахстана в мировую систему образования в совокупности с инновационными технологиями важную роль играет подготовка современных учебников и учебных пособий, отвечающих требованиям развивающегося общества [1].

С учетом национального и регионального подходов современными учеными-педагогами творчески развиваются и дополняются положения классического дидактического наследия. В современных исследованиях предлагаются инновационные педагогические разработки, посвященные проблеме непрерывности и преемственности образовательного процесса. Одной из важнейших сторон формирования современной образовательной парадигмы является изучение путей и способов развития информационно-коммуникативной компетенции личности в образовательном процессе. Эти и другие примеры свидетельствуют о том, что современная педагогическая общественность осуществляет исследования по самым актуальным направлениям в области образовательных систем, а также выявляет приоритетные тенденции воспитательного и образовательного процессов. Педагогами-практиками накоплен значительный опыт в наполнении содержания образовательного процесса современными достижениями науки, которые включаются в курсы общеобразовательных и специальных дисциплин. Например, учебники и учебные пособия по химии на казахском языке Беремжанов, Аханбаев, Нугыманов, Шокыбаев сегодня очень широко используются в образовательном процессе.

При разработке учебно-методических комплексов в предметных областях необходимо учитывать дидактические принципы и закономерности процесса обучения. Из закономерностей процесса обучения вытекает формулирование принципов дидактики, которое осуществляется на основе научного анализа обучения. Остановимся на некоторых дидактических принципах составления учебных книг [2].

1) *Принцип воспитывающего обучения* означает, что ни один предмет, ни одно учебное пособие не может содержать в себе сумму знаний, оторванных от воспитательных задач. Обучая, мы воспитываем своих обучающихся – это аксиома, которая не нуждается ни в каких доказательствах и аргументах.

2) *Принцип научности*, который требует, чтобы содержание обучения знакомило учащихся с объективными научными фактами, теориями, законами, отражало бы современное состояние науки. Выполнение этого принципа отражается, прежде всего, в учебных программах и учебниках, в отборе изучаемого материала, а также в том, что обучающиеся знакомятся с элементами научного поиска и методами науки.

3) *Принцип связи обучения с практикой* требует, чтобы процесс обучения стимулировал обучающихся использовать знания в решении практических задач, анализировать и преобразовывать окружающую действительность, применяя знания в жизни и выработке собственных взглядов. Для этого используется анализ примеров и ситуаций из реальной жизни, ознакомление обучающихся с устройством государства, общественными институтами и другими объектами современного социума.

4) *Принцип систематичности и последовательности* предполагает преподавание и усвоение знаний в определенном порядке, системе, требует логического построения, как содержания, так и процесса обучения, что выражается в соблюдении целого ряда правил:

- изучаемый материал в тематическом направлении должен четко планироваться, делиться на логические разделы, устанавливается порядок и методика работы с ним;
- в каждой учебной теме необходимо устанавливать содержательные центры, выделять главные понятия, идеи, подчиняя им все другие части лекции или урока, а также структурировать материал занятий;
- при изучении курса устанавливаются внешние и внутренние связи между теориями, законами, фактами.

5) *Принцип доступности* требует учета особенностей развития обучающихся, анализа материала с точки зрения их возможностей и такой организации обучения, чтобы они не испытывали интеллектуальных, моральных и психических перегрузок.

6) *Принцип наглядности* означает, что в процессе обучения надо дать возможность обучающимся наблюдать, измерять, проводить опыты, практически работать и через это идти к получению знаний. Если нет возможности дать реальные предметы, нужно использовать наглядные средства, модели или рисунки. Современные средства обучения (телевидение, компьютерные технологии, аудио-видео аппаратура) позволяют активно использовать наглядность. Учитывая это, авторы-разработчики учебников должны уделять значительное внимание наглядным материалам. Применение наглядности особенно при изучении точных наук (химии, физики, математики и др.) должно способствовать переходу от конкретнообразного мышления к абстрактному, словесно-логическому.

7) *Принцип сознательности и активности* обучающихся - один из главных принципов современной дидактической системы, которая стимулирует познавательную активность обучающихся, являющихся субъектами учебной деятельности. Это выражается в том, что обучающиеся осознают цели обучения, планируют и организуют свою работу, умеют себя проверить, проявляют интерес к знаниям, исследуют проблемы и умеют находить их решение. Мы полагаем, что активности и сознательности обучающихся можно добиться, если опираться на интересы обучающихся и одновременно формировать мотивы учения, среди которых на первом месте познавательные интересы и профессиональные склонности; включать обучающихся в решение проблемных ситуаций, в проблемное обучение, в процесс поиска и решения научных и практических задач; использовать активные методы обучения, дискуссии, тренинги и пр. Реализация этого принципа способствует не только формированию знаний обучающихся, но и их социальному росту. Этот принцип необходимо учитывать и при разработке учебников с новым содержанием, ориентируя всю обучающую работу на активные формы и методы обучения.

8) *Принцип прочности знаний* является одним из важнейших принципов обучения. Знания должны основательно закрепляться в памяти обучающихся, стать частью их сознания, основой привычек и поведения. Известно, что запоминание и воспроизведение зависят не только от

материала, но и от отношения к нему. Поэтому для прочного усвоения учебной информации требуется сформировать позитивное отношение, познавательный интерес к изучаемому материалу. Главное правило этого принципа состоит в том, что прочное усвоение происходит, если обучающийся проявляет интеллектуальную и познавательную активность. Для прочного усвоения необходима правильная организация количества и периодичности материала с учетом индивидуальных особенностей обучающихся. Прочность знаний обеспечивается, когда материал структурируется, выделяется главное, устанавливаются логические связи. Кроме этого, прочность знаний обеспечивается систематическим контролем результатов обучения, регулярной их проверкой и оценкой.

Анализируя реализацию этих дидактических принципов при разработке и использовании учебных пособий в образовательном процессе вуза, можно отметить что эти принципы фундаментальной дидактики могут быть эффективными только в том случае, если они применяются в единстве и взаимодействии. Реализация одного из них неразрывно связана с реализацией других. Например, активность и систематичность с прочностью, доступностью, научностью и так далее. Современная развивающаяся высшая школа отличается от других тем, что в ней органически соединяется академизм, прочность знаний и доступность. Эти принципы являются важнейшими в работе над разработкой новых учебников[4,5].

Современные учебные пособия предназначены не только передавать определенные знания, но и учить обучающегося самому получать их, помогать ему развивать познавательные и творческие способности, находить междисциплинарные связи, то есть обеспечивать исполнение всех дидактических принципов, поэтому особенности содержательно-структурной модели учебной книги всецело зависят от ее функций. Становится очевидным, что проектирование модели учебного пособия не может обойтись без учета дидактических функций учебной книги. Проанализируем основные функции учебника и учебного пособия.[3].

1) Информационная функция направлена в первую очередь на формирование информационной культуры обучающихся и способствует накоплению базы знаний, необходимых для будущего выпускника. Поэтому содержание учебной книги должно основываться на актуальной информации. Однако объем информации необходимо ограничивать в соответствии с возрастом обучающихся и их возможностями восприятия информации. Информация должна быть представлена в логической последовательности с учетом первоочередности поставленных проблем. Также следует различать уровни информационного материала в учебной книге, необходимо отделять более важную, основную информацию и стремиться к полному ее усвоению всеми обучающимися.

2) Трансформационная функция обоснована тем, что теоретические знания, методы наук, характеристики профессиональной деятельности в учебную книгу прямо не переносятся. Они перерабатываются, преобразуются в целях усвоения с минимальными затратами. Таким образом, происходит методическая и дидактическая переработка информации. Такая переработка происходит системно, если содержание учебника систематизировано. Поэтому с трансформационной функцией связана функция систематизации, которая также очень важна, поскольку необходимость полного, целостного и прочного усвоения требует, чтобы материал учебника был систематизирован, чему способствует особая организация содержания и структуры учебной литературы.

3) Функция закрепления и контроля необходима для усвоения материала, рациональной организации учебной работы, самостоятельного овладения знаниями и умениями. Эта функция реализуется при помощи создания аппарата организации усвоения материала в учебном пособии.

Функция самообразования означает то, что материал учебника должен быть так подобран и структурирован, чтобы с ним было удобно работать самостоятельно. Подобранные задачи и упражнения должны вызывать интерес к новым знаниям, поиску и усвоению их.

Развивающе-воспитательная функция обнаруживает себя в задачах обучения, которые направлены на всестороннее и гармоничное воспитание личности, развитие научного мировоззрения, а также гражданской ответственности.

Регулирующая функция проявляется в том, что учебное пособие должно не только «вписываться» в образовательный процесс, но и отличаться своей структурой и подачей теоретического и практического материала, которые должны соответствовать структуре самого учебного процесса. Учебник и учебные пособия должны помогать учителю организовывать как классную, так и внеклассную работу учеников.

Функция организации межпредметных связей обусловлена тем, что содержание любого учебника должно иметь связь с другими дисциплинами, оно должно выстраиваться в соответствии с научной картиной мира, отражать интеграцию современных научных процессов. Содержание учебных пособий не должно дублироваться сведениями из других изданий по другим предметам. Эта функция позволяет учащемуся воспринимать учебную дисциплину как часть общей системы, понять универсальный характер научных принципов и методов познания.

В теории учебника совокупность функций называют комплексом или системой педагогических функций учебной книги. При этом ни одна функция не может выполнять в полной мере свое назначение вне комплекса. Однако система функций учебной книги очень подвижна и открыта, она может видоизменяться в зависимости от дидактической концепции и актуальных целей процесса обучения. Содержание авторских учебных пособий необходимо также рассматривать под углом дидактических принципов и моделей обучения, так как и способы изложения, и логика повествования, и структура учебной книги должны подчиняться дидактическим основам[6].

Итак, резюмируя все вышеизложенное о технологии разработки и использования учебных пособий в образовательном процессе, можно сделать вывод, что для построения типологической модели учебников и учебных пособий необходимо учитывать дидактические принципы, которые определяют основные функции учебной книги. Функции учебных пособий также неразрывно связаны с конкретной моделью обучения, в которой все учебные пособия занимают определенное место. Именно дидактическим аспектам должны подчиняться такие важные категории, как цель, задачи, структура и содержание учебного издания. Кроме этого, результатом использования учебников и учебных пособий, разработанных по описанной, является гармоничное развитие коммуникативных умений учащихся, навыков аналитической переработки информации, применение новой информации в области науки и образования. Приобретенные качества обучающихся активно способствуют социализации личности, используются как в учебной, так и внеучебной деятельности, отличаются востребованностью и соответствуют современным образовательным запросам педагогов и учащихся.

Список использованных источников

- 1 Шоқыбаев Ж.А., Ильясова Г.У. Дидактические принципы составления учебных книг // Вестник АПН, 2016—3-7с.
- 2 Глебов И.Т. Учебное издание: характеристика и подготовка рукописи : учеб.- метод. пособие / И.Т. Глебов. - Екатеринбург, 2002. —25-27с.
- 3 Антонова С.Г. Современная учебная книга : учеб. пособие / С.Г. Антонова, Л.Г. Тюрина. - М. : Агентство «Издательский сервис», 2001. -39с.
- 4 Тюрина Л.Г. Теоретико-методологическое обоснование модели учебной книги для профессионального образования: историко-типологический и сравнительный анализ: Монография / Л.Г.Тюрина.: МГУП, 2006. —98-105с.
- 5 Антонова С.Г. Современная учебная книга: подготовка и издание / С.Г. Антонова, А.А. Вахрушев. - М.: МГУП, 2004. -117с.
- 6 Шоқыбаев Ж.А., Каражанова Д.А., Кожажулова Ж.Р. Из опыта составления специализированных учебных книг // Вестник КазНПУ им. Абая. – 2014. - №2. - С.75-77.

МРНТИ 14.07.03

РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАР - ТҮЛҒАНЫҢ ӨЗІНДІК ДАМУЫНЫҢ ФАКТОРЫ

Ш.Т.Таубаева¹

¹әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің
педагогика және білім беру менеджменті кафедрасының профессоры, п.ғ.д.
(Алматы, Қазақстан)

Иманбаева С.Т.²

²Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті,
педагогика кафедрасының профессоры, п.ғ.д.
(Алматы, Қазақстан)

Солтанов К.М.³

³педагогика магистрі, полковник
(Алматы, Қазақстан)

Аңдатпа

Мақалада жастарға рухани-адамгершілік тәрбие берудің маңызын ашуда оның негізін қалайтын және жүйелілігін құрушы категориялар: адамгершілік, мораль, олардың мәні, олардағы ұқсастық пен ерекшеліктеріне тоқталған. Адамның ішкі адамгершілік сенімі мен жоғары адами қағидалары, адамды рухани бай және өзін-өзі сыйлауы, адамгершілік адамның элеуметтік тұрмысы, жинақты рухани-материалдық азығы іспеттес, осының ішінде жалпыға ортақ адамгершілікті адамдарға арналған зияткерлік-адамгершілік, мұраттылық, ар-ұяты мен жауапкершілікті өмірлік ұстанымдарынан көрінетін және оның ішкі өзегін құрайтын руханилық ұғымының мәні ашылып берілген.

Түйінді сөздер. Рух, руханилық, рухани-адамгершілік тәрбие, рухани құндылық, мораль.

Аннотация

В статье рассматриваются особенности категории, создающие системную основу духовно-нравственного воспитания молодежи, такие как «нравственность», «мораль». Внутренняя нравственная вера человека и высшие человеческие принципы, нравственно богатый человек и его самоуважение, нравственность как средство достижения социального бытия, духовно-материального блага, «интеллектуальная нравственность», «идеальность», «совесть», «ответственность», раскрыты в контексте категории «духовность», проявляющаяся в жизненных принципах личности.

Ключевые слова. Дух, духовность, духовно-нравственное воспитание.

Abstract

The article discusses the features category, creating a systemic basis of spiritual and moral education of youth, such as "ethic", "morality". Inner moral faith of man and the higher human principles, morally rich man and his self-esteem, morality as a means of achieving social life, spiritual and material blessings, "intellectual morality", "ideal", "conscience", "responsibility" are disclosed in the context of the category "spirituality", which is manifested in the life principles of the individual person.

Keywords. Spirit, spirituality, spiritual and moral education.

Бүгінгідей жаһандану жағдайында, материалдық құндылықтар рухани-адамгершілік құндылықтармен бәсекеге түсіп, адам өміріндегі шығармашылық бастаудың жұтандануына әкеп соғуда. Бұл тұрғыда академик Ж.М. Әбділдин - «Жүйеленген, біртекті, бір полюсті адам болу мүмкін ыңғайлы шығар, бірақ роботтан кем емес. Қазіргі жаһандану дерексіз бірегейленуге әкелмеуі керек. Мұндай жағдайда бұл ұлы шегініс болады... Бірігуге тырысып, бөтен тәжірибені, технологияны, білімді пайдалануға, бәсекеге қабілетті болу керек – сонымен бірге өз бейненді ешқашан жоғалтпау керек» деген ойларын ортаға салады [1, 41 б.].

Бүгінгі күні балалар мен жастардың адамгершілік-рухани тәрбиесінің әдіснамалық негіздерін құрайтын педагогика мен этнопедагогиканың негізгі тұжырымдары мен ұстанымдары және халықтың рухани мәдениетінің дәстүрлері әр қырынан көрініс беруде:

- *мәдени-тарихи* (Отан тарихы мен мәдениет тарихынан алынған мысалдар негізінде);
- *адамгершілік-этикалық* (адам туралы адамгершілік-рухани ілімдер аясында қалыптасқан адам өмірі мен «адам - элем» және адамдардың өзара қарым-қатынастарының мәні);
- *этномәдени* (қазақ халқының ұлттық дәстүрлері негізінде).

Қазіргі уақыттағы жастардың құндылықтарының күрт өзгеруі, олардың интеллектуальдық әлеуеті мен патриоттық тәрбиесіне мемлекет тарапынан ерекше көңіл бөлінуі, сондай-ақ білім беру ұйымдарына «Өзін-өзі тану» атты дербес оқу пәнін енгізу идеясының өзектілігі тұлғаның адамгершілік-рухани тәрбиенің мәнін егжей-тегжейлі талдауға бағыттайды. Өйткені адамгершілік-рухани тәрбие мәдени құндылықтарды іске асыру мен таратудың маңызды тетігі болып саналады, ал оның мазмұны мен түрінің қалыптасуына халқымыздың тарихы мен ана тілі, фило-софиясы мен әдебиеті, дәстүрі мен психологиясы және «ұлттық-мәдени әлеміміздің» ерекшеліктері себеп болып отыр.

«Адамгершілік-рухани тәрбие» деп біз *адамның* адамгершілік-рухани тұрғыдан:

- *адамгершілік сезімдерінің* (ұят, парық, қарыз, сенім, жауапкершілік, азаматтық, отансүйгіштік);
- *адамгершілік келбетінің* (төзімділік, сабырлылық, қайырымдылық, мейірімділік);
- *адамгершілік ұстанымының* (жақсы мен жаманды айыра білу қабілетінің, жанкештілік, өмірлік сынақтардан абыроймен өтуге даярлығы);
- *адамгершілік қылықтарының, іс-әрекеттерінің* (Отанына, халқына қызмет етуге дайындығы, рухани парасаттылық таныта білуі, еріктілігі, елгезектігі) қалыптасуына себеп болған ықпалдар мен өзара байланыстарды айтамыз.

Тәрбие теориясында «мораль», «моральдық нормалар», «адамгершілік», «ішкі адамгершілік еркіндігі мен жауапкершілік», «адамгершіліктік таңдаудың еркіндігі» сияқты маңызды ұғымдар анықталмағандықтан, нақты құбылыстар - моральдық және адамгершілік тәрбиесінің араласып кетуі болды. Балалық шақтың барлық жас ерекшелік кезеңдерінде адамгершілік тәрбиесінің құралы ретіндегі сөздің абсолютті мағынаға ие болуы, моральдық қарым-қатынастың, әдет-дағдылардың ұйымдастырылған тәжірибесінің, тәрбиеші беделінің дұрыс бағаланбауы, адамгершілікті тұлғаны қалыптастырудағы өз бетімен кетушілік пен құлдыраушылық, мақсатсыздыққа әкеліп соғуы осымен түсіндіріледі.

Сонымен қатар рухани-адамгершілік тәрбиесінің маңызын ашуда оның негізін қалайтын және жүйелілігін құрушы категориялар: адамгершілік, мораль, олардың мәні, олардағы ұқсастық пен ерекшелікті қарастыру қызығушылық тудырады. Бұл тірек ұғымдардың мәні И.П. Подласый[2], Б.Т. Лихачев[3], Б.П. Битинас[4] және басқалардың еңбектерінде ашылады.

Мораль - жалпы халықтық, топтық қоғамдық пікірге ие болып, мақұлданған, қоғамдық сана мен қарым-қатынастың дәстүрлі де маңызды формасы. Мораль - тұлғаның ішкі рухани әлеміне қатынас арқылы ішкі рухани күші мен қоғамдық қарым-қатынастың сипаты болып табылады және осылайша анықталады. Оның ішінде бала кезден қалыптасып, өсіп келе жатқан адаға тән тыйымдар, өсиеттер, заңдар, ережелер, жалпы қабылданған әдеп нормалары кіреді.

Мораль - құқық сияқты адамды белгілі бір мінез-құлық нормаларына, қоғамдық қажеттілік тәртібіне шақырады. Біріншіден, қоғамдық пікірдің көмегімен айыптау, қоғам тарапынан адамды сый-құрметтен айыру. Екіншіден, жазалаудың қарастырылған түрлері арқылы, заңның көмегімен айыптау. Мораль қоғамның әрбір мүшесінің ары мен абыройын, мүлкі мен құқығын қорғау мақсатында құқықпен одақтасады.

Мораль - бір жакты емес, күрделі қоғамдық құбылыс. Ол қоғамның сан килы қарым-қатынастарында, адамның табиғат пен, қоғаммен, жеке өмірімен өзара әрекеттесуі арқылы көрінеді. Ақырында моральдың педагогикалық қызметінің көмегімен балалар әлеуметтік қатынастардың күрделі әлемін игереді. Мораль арқылы олардың алдында руханилықтың биігіне жетуге мүмкіндіктің жүзеге асырылуына қатысуды талап ететін өзара әрекеттің сан қырлылығы ашылады.

Осылайша мораль бала тұлғасының әлеуметтік рухани күшіне сырттай ықпал ете отырып, баланы қоғамдық өмірдің жағдайына бейімдеуді қамтамасыз етеді, мінез-құлық ережелері мен

нормалар аясында ұстайды. Міне, сондықтан да тұрақты педагогикалық нәтиже бере бермейтін моральдық тәрбие, ағарту мен үйрету адамға қоғамдық әсердің нәтижесі, абсолютті мақсаты бола алмайды. Ол тек тұлғадағы негізгі: тереңдіктегі рухани-адамгершілік бастауларын дамыту мен өсірудің кезеңі ғана болып табылады.

Адамгершіліктің моральдан ерекшелігі оның күрделі әлеуметтік-психологиялық құрылым екендігінде. Ол жеке зияткерлі-әсершіл сенімнен, өз бетінше талап пен қалауды, қажеттіліктерді бақылау мен іске асыратын тұлға бағыттылығы, оның өмір салты мен рухани бейнесін анықтайтындардан құрылады. Адамгершілік рухтың қалпы ретінде адамның ішкі жанынан, ұятынан мінез-құлқын туындатады, сыртқы теріс әсер мен ықпалдарға қарсы тұруға көмектеседі. Адамның ішкі адамгершілік сенімі мен жоғары адами қағидалары, адамды рухани бай және өзін-өзі сыйлауға үйретеді. Адамгершілік адамның әлеуметтік тұрмысы, жинақты рухани-материалдық азығы іспеттес пайда болады. Осының ішінде жалпыға ортақ адамгершілікті адамдарға арналған зияткерлік-адамгершілікті еркі бар, ар-ұяты мен жауапкершілікті өмірлік ұстанымдарынан көрінетін және оның ішкі өзегін құрайтын руханилық бар. Олардың арасында:

- мұраттылық, руханилық, сенімділік;
- ұят үстемдігі, мінез-құлық, іс-әрекетті ішкі таңдау еркіндігі және адамгершілікті шешім қабылдау;
- оқшаулану, өзіне өзі бекемдік, рухани және әлеуметтік жауапкершілігі бар тұлға ретінде сенімге беріктік;
- басқаша көзқарастағыларға шыдамдылық таныту, сонымен қатар адасуларға белсенді түрде рухани қарсы тұру;
- адамгершілікті ойдың бейімділігі, өмір шындығы мен әділеттілік негізіне қайта бағдар алған құндылықтарға, таптаурындарға, тыйымдар мен моральдық догмаларды бұза білуге қабілеттілікті атауға болады.

Адамгершіліктің мәнін түсінудің осындай ұстанымында, нағыз адамгершілік иесі моральдық нормаларды аттамайтындар емес, ол адамгершілік қағидаларына берік, соларды бекіту үшін өзін де және сыртқы кедергілерді жоя білетіндер болып табылады. Нақты адамгершілік-әлеуметтік құбылыс қана емес, ол рационалды тұтынушылық, ынталандырушылық, ерікті, әсерлік, жүйкелі-психикалық, сексуалды сияқты адами ұйымдасулардың барлық салаларымен байланысты психологиялық та құбылыс. Олар адамгершіліктің мазмұнын, оның императивтері мен ұстанымдарын анықтай алмайды, бірақ тұлға адамгершілігінің көрінісін әрлейді, адамгершілікті шешімді жүзеге асырудың тәртібі, себептері, күресу тәрізді сипаттарға ықпал етеді. Адамгершіліктің тұлғалық-сипаттылық қасиетінің арқасында адамдағы адамгершілік оның жеке адами мінез-құлқы, мақсаты, қызығушылығы, талабы, мінезінің қыры және адамгершілік ұстанымдарының ішкі жиынтығы ретінде қалыптасады.

Осылайша, **мораль** - өмірі мен әрекетінің әр түрлі саласындағы тұлғаның мінез-құлқына арналған талаптар мен ережелер, нормалар жүйесі, ал **адамгершілік** осы нормалар мен ережелерді сақтауға байланысты әдет-дағдылардың жиынтығы ретінде қарастырылады.

Осыған байланысты адамгершілік тәрбиесінің мазмұны моральдық қарым-қатынастардың: өзіне, басқа адамдарға, еңбекке, табиғатқа, сұлулыққа, Отанға деген қатынастардың қалыптастыруларын қамтиды.

Руханилық - заттандырылған, прагматикалық құндылықтардан да жоғары, өмірде аса маңызды да биік нәрсенің бар екеніне о бастан-ақ саналы немесе саналы емес бағдар. Ол адамның шындыққа, мейірімділікке, сұлулыққа деген табиғи, үнемі қажетті іңкәрлігі мен құштарлыққа ұмтылысынан көрінеді. Ол көзге байқалмайтын Құдаймен байланысты сезінуден туындайды.

Л.П. Буюева: **«Руханилық** - бұл діндарлық қана емес. Қазіргі руханилық - ғылым мен діни ойлардың қайшыласа орналасқан күрделі құрылымы. Руханилықтың ұғымы, діндарлық ұғымынан да бай. Мұнын бәрі адамда бар және өз қабілетіне сай, биіктікке, сұлулыққа, қайырымдылыққа бағытталған оның рухынан жаралғандар», - деп көрсетті[5].

Кезінде **В. Даль** орыстың әдеби-ақыл ой-қазынасын, өзінің сөздігінде «Ақыл - адам рухының бір жартысы, ал екіншісі - мінезі, адамгершілігі, қалауы, махаббаты, құштарлықтары...», - деген [6].

Руханилықтың басты ерекшеліктерінің бірі - адамдарды бірін-бірі жақсы көруден жалықтырмайтын, жерітпейтін елжандылық, Отанға қызмет ету сияқты адамдардың ішкі жан дүниесінің байлығын сақтайтын, қоғамдық қатынастардың өркениеттілігі, қоғамның руханилығының көрсеткіштері тәрізді нақты өлшемдерінен танылады.

Б.П. Битинастың айтуынша, адамдағы **руханилық** туғаннан және тәрбие үдерісі арқылы жинақтаған өз мәдениетінде жеке адамның «өніп-өсуі» арқылы өзінен-өзі көрінеді. Бұл «өніп-өсу» тұлғаның қалыптасу үрдісі, ол өз еркіндігімен ерекшелене отырып және ішкі мүмкіндігімен өз шешімдерін қабылдай білу қабілетімен байқалады. Адам өзінің руханилығына байланысты - сыртқыәлем – **макрокосмостан** бөлінетін - **микрокосмос** деп қарастырылады [4].

Рухани-адамгершілік тәрбиесінің мәніне бойлау барысында педагогикалық лексиконда жиі қолданыс тауып жүрген «жан», «рух», «аура» ұғымдарының мазмұнына мән беру орынды сияқты. Бұл мәселе педагогикалық тұрғыдан Ресейдің танымал ғалымдары Б.Т. Лихачевтың, И.П. Подласыйдың еңбектерінде жан-жақты қарастырылады. Адамды өмір сүру кеңістігінде кең ауқымды педагогикалық талдау, оны бүкіл әлеммен байланысқан біртұтастық деп түсінуге, сондай-ақ адамды жер шарының ғана емес, ғарыштың бір бөлігі деп ұғу мүмкіндігін береді. Мұндай талдаудың **адамның полюстік - өрісті өмір сүру теориясы** тұрғысынан қарастырғанда теориялық, ғылыми әлеуеті мол (В. Шубинский). Оның мәні - төмендегі дәйектерде:

Адам негізгі 4 өлшемде өмір сүреді: биологиялық, психологиялық, әлеуметтік-технологиялық және табиғи-ғарыштық.

Биологиялық адамның физиологиялық «тән-дене» ерекшеліктері, оның тірі ағза әлеміне кірісетіндігін сипаттайды.

Психологиялық өріс - өмірде адамдарға ғана тән емес, басқа да жан иелеріне де тән психикалық үрдістерге енгенін (саналы және санадан тыс) бейнелейтін психиканы сипаттайды.

Әлеуметтік-технологиялық өріс адамдардың тарихи үрдістерге, техника әлеміне, ғылыми-техникалық прогреске қатынасын, әлеуметтік (қоғамдық) және технологиялық өмір өлшемдерін сипаттайды.

Табиғи-ғарыштық өріс адамның барлық табиғи ортамен, бүкіл әлемдік үрдістермен байланысын анықтайды.

Философтар көрсеткен **адам - біртұтас био-психо-әлеуметті табиғи ғарыштық жүйе** деген теориясымен келісе отырып, **полюсті-өрісті теорияны** ұстаушылар келешекте педагогикалық теорияларды жасауда осы бағыт адам өмірінің философиялық-танымдық негізі болады деп анықтайды. Оқыту мен тәрбиелеу негізгі полюсті тіршілікте өмірге адам дайындауға бағыт ала отырып, тұрмыстық қайшылықтарды саналы қабылдап, жолын табуға үйретеді.

«Өзін-өзі тану» пәнінің мазмұнын негіздеуде ғалымдардың соңғы жылдары жетілдіріп келе жатқан **адамның био-психо-әлеуметтік мәні** туралы идеясының мағынасы зор.

Осы тұжырымдама бойынша адамда өзінің мінез-құлқына әсер ететін, ештеңеге бағынбайтын өзіндік даму көздері: өзіндік бастаулары, өзінің механизмдері, өзінің тетігі, өзіндік механизмі бар дербес, тәуелсіз үш сала бір-бірімен біріктірілген.

Осы үш құрамдастықтың бірлігінде адамның жеке адамдық өзіндік даму көзі жатыр. Онда әрқашан «істей аламын», «керек», «қажет» деген үш күш күреседі және өзара өмір сүреді. Субъектінің мінез-құлқының ерекшеліктері осылардың қайсысы өте жақсы немесе өте төмен дамуына байланысты. Бұл бөлімдерді құрылымдық пирамида түрінде көрсетуге болады:

- > төменде - салмақты биологиялық бөлім («істей аламын»);
- > жоғарыда (оның үстінде) - психикалық бөлім («керек»);
- > ең жоғарыда - жұқа қабат - әлеуметтік бөлім («қажет»).

Бұл жеке тұлғалыққа айналған қоғамнан берілген, игерілген шешім, нәтиже, яғни өзіндік тұлға деп аталатын биіктік.

Темперамент биологиялық саланың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады (және де денсаулық жағдайы да). Темперамент адамның мінез-құлқына із қалдыра отырып және оның үдемелі конфигурациясын, өзін көрсету үлгісін шарттайды. Өмір ағымында темперамент өзгермейді, сондай-ақ, күшті мызғымайтын іргетас іспетті біздің мінез-құлқымыздың

тұрақтылығы мен қалыптылығын, өміршендігін қамтамасыз ете отырып «бүкіл қабаттардың» жүгін өзіне арқалайды. Бұл біздің - туа біткен қасиетіміз. Жалғыз-ақ, мұғалімнің қолынан келетіні тәрбиеленушінің тәнінің саулығын нығайту. Адамның ішкі дүниесі өзінің ішкі әлемі мен өзіне қымбатты «Мені», яғни психикалығы биологиялық іргетасқа сүйенеді. Бұл жерде өзін көрсету, өзін байқату, өзін-өзі жүзеге асыру сияқты ішкі жағдайларды қалыптастыруда туа және жүре қалыптасқан талпыныс тұлға, ол өзі қандай болса, өзін сол қалпында қабылдайтын, соған қанағаттанатын, қарым-қатынас пен өзара әрекетке дайын, ішкі емес, сыртқы проблемаларға көңіл аударатын, сондықтан да белсенді, жасампаз, конструктивті тұлға. Оның ішкі көңіл-күйі жағымды эмоциялық күйлермен сипатталады.

Өзін, өзінің психофизиологиялық ерекшеліктерін: реакцияары, қызметтері, құштарлықтары, қабілеттері, қасиеттері, темперамент соның нәтижесіндегі мінез ерекшеліктері, өз өмірінің барысы мен өмір сүру әдісін білуі. Бұл - адамның бүкіл өмір сүру барысында толықтырылып отыратын және өмірін мақсатты да, табысты ететін, негізгі өзіндік білімнің бірі. Рефлексияға қабілеттілігі - өз сезімдерін бағалай және игере білу іскерлігі, тиімді мінез-құлық тәсілдерін таңдай білу қабілеті, жауап бере білу үшін болатын салдарларды алдын ала көре білу қабілеті. Бұл сапа жасөспірімдік кезеңде белсенді түрде қалыптасады.

Түсіне білуге қабілеттілігі - басқаны сезіну және қуаныш-қайғысына ортақтаса білуі. Руханисыздық, қатігездік, әдетте зұлымдықтан емес, өзін басқаның орнына қоя білу, оның қайғысы мен өкпесін білу қабілетінің жоғынан болады. Бұл қасиеттер ерте балалық шақтан қалыптаса бастайды, негізгі рөлге отбасы, әсіресе анасының махаббаты, сезімталдығы, жанкештілігі және т.е.с. мінез-құлық ие болады.

Қоршаған әлемді мойындауы және қабылдауы - бұл әлем адамгершілікті, үйлесімді, мақсатты деген сенімнің болуы. Ол менің «меніме» қауіпсіз, одан сескенудің қажеті жоқ. Адам хаос, түсініксіздік, қауіптілік әлемінде өмір сүре алмайды. Агрессияның көрінуі - өкпелету, әділетсіздік және қоршаған ортаның агрессиясына (мүмкін, тек солай көрінетін) жауап болып табылады.

Белсенділігі, өмірлік проблемаларды жеңе білуге бағыттылығы, оптимизмі (өмірге құптарлығы). Бала өмірге келгенде белсенді, әрекетшіл, табыс пен жеңіске жетуге ұмтылыста болып келеді. Қызығушылық, өмірдегі шығармашылдық және ерік-жігерінің көрінуі, сәби өмірге осы сапалармен келеді.

Инерттілік, қозғалыссыздық, қарым-қатынастан қашу, жалқаулық - бұл ұзақ та теріс тәрбиенің жемісі.

Өзіндік мәртебелік сезімі - ерекше жетістіктер мен қол жеткізулерге тәуелсіз, өзін-өзі жоғары бағалауы, өзін сүйюі, сыйлауы, бағалауы, өзін мақтан тұта білуі. Бұлар тұлғаның ең мықты өмірлік діңгегі. Әлеуметтік адамның ар, намыс, тәкаппарлық, мейірімділік, ізгіліктері - дәл осы өзіндік мәртебелік сезімге негізделген. ішкі «Меннің» күйреуінен жауапкершіліктің болмауы, қасиетсіздік, сатқындық, тіпті немесе өмірлік проблемаларды шешу үшін өзіне-өзі қол жұмсау да туындайды.

Өмірдің мақсаттары мен өмірлік мәндерді түсінуде әрдайым ізденушілікті мойындауы және дайын болуы. Мен кіммін? Қандаймын? Не үшін өмір сүремін? - өмірдегі ең маңызды сұрақтар, осы сұрақтарға сөзімен немесе ісімен жауап беруге тырысуы - ойланатын, сезінетін адамның үлесі. Өмірдің осы қырын, сірә, рухани деп атауға болар. Өмірдің мәні - адамның: «еңбекқор», «үл», «әке», «азамат», «елжанды» және т.е.с. әлеуметтік рөлдерді игеруі. Оны іске асырудың әдістері мен тәсілдері: еңбек, махаббат, шығармашылық, күйзелістер және т.б. Мәнсіз өмір сүрушілік - маскүнемдік, нашақорлық, өзіне-өзі қол жұмсаушылық, қылмыс жасаушылық-тың бастаулары.

Эмоциялы және зияткерлік тәуелсіздігі. Адам әрқашанда да психикалық «Мен» және әлеуметтік «біздің» объективті өмір сүретін бірлігі. Балаларды өзі сияқтылар арасында өмір сүре білуге тәрбиелеуде педагогтар «ұжымдықты», «дербестікті» дамыту мен бекіту негізінде құруы керек, ал осының өзі өте қиын. Дербестік дамып көркейетін ұжым ғана - жақсы ұжым болып табылады. Не ойлағаныңды айта білу, ең маңызды дегенді іске асыра білу, өзіңнің не істеп не ойлағаның үшін шынайы түрде күйзелісте болу - тәрбиеленушілерге «жақындасудың» маңызды педагогикалық қағидалары.

Қазіргі мезетке кіріктірушілігі - өмірден ләззат ала білу, қуана білу, бақытты бола білу қабілеті. Қуанышты өмір сүру - бұл керемет іскерлік пен өмірдің мәні. Қазіргі уақыттағы жастардың құндылықтарының күрт өзгеруі, олардың интеллектуальдық әлеуеті мен патриоттық тәрбиесіне мемлекет тарапынан ерекше көңіл бөлінуі, сондай-ақ білім беру ұйымдарына «Өзін-өзі тану» атты дербес оқу пәнін енгізу идеясының өзектілігі тұлғаның адамгершілік-рухани тәрбиенің мәнін егжей-тегжейлі талдауға бағыттайды. Өйткені адамгершілік-рухани тәрбие мәдени құндылықтарды іске асыру мен таратудың маңызды тетігі болып саналады, ал оның мазмұны мен түрінің қалыптасуына халқымыздың тарихы мен ана тілі, философиясы мен әдебиеті, дәстүрі мен психологиясы және ұлттық-мәдени әлеміміздің ерекшелігіне негізделіп дамиды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

- 1 Абдильдин Ж.М. Казахская общественная мысль – часть духовной истории мира. Бәйтерек, 2008, №5. – 35-41 бб.
- 2 Лихачев Б.Т. Философия воспитания. - М.: Прометей, 1995. - 282 с.
- 3 Подласый И.П. Педагогика. – М.: Просвещение, 1996. - 432 с.
- 4 Битинас Б.П. Мой мир и я. Путь любви. М., «МАОО МФО», 1999.
- 5 Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. –М., 1956. – Т. 3. - 244 с.
- 6 Буюева Л.П. Человек, деятельность и общение. М., Мысль, 1978. – 400с.
- 7 әл-Фараби. Философиялық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1973. – 220 б.

МРНТИ 14.43.47

Б.Н.Нусипжанова¹

¹к.п.н., профессор, ректор КазНАИ им.Т.Жургенова
(Алматы, Қазақстан)

Э.С. Султанғалиева²

²к.ф.н., профессор КазГосЖенПУ, serik_ot@mail.ru
(Алматы, Қазақстан)

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ НАРОДНО-МУЗЫКАЛЬНОЙ ТРАДИЦИИ КАЗАХОВ

Аннотация

В статье исследуются механизмы передачи и усвоения традиционной казахской культуры в формировании личности учителя. Авторы анализируют проблему на материале казахской музыкальной культуры. Язык музыки, как известно, является особым символическим кодом культуры, обладающим большой устойчивостью и доминантностью в менталитете традиционной культуры.

Система музыкального воспитания представляет собой составную часть культуры казахов. Воспитание личности, владеющей совокупностью знаний о национальном мировосприятии и обладающей собственной мировоззренческой системой, психологическое развитие индивидуальности- комплекса способностей начинающих музыкантов являлись основной целью всего традиционного обучения музыкантов. Свободное владение инструментом, слуховое и зрительное усвоение закономерностей композиционного процесса, отраженных в народной терминологии, позволяет юнши находить этот образ сквозь толщу интерпретаторских наложений, и, следовательно сохранить произведение в условиях бесписьменной традиции. Для этого наставник, который был, как правило, философом, психологом, общественным деятелем, педагогом и исполнителем, обладал высокими морально- эстетическими и профессиональными качествами, использовал все виды воздействия на личность ученика.

Выводы и результаты исследования вносят определенный вклад в изучение традиционной культуры на современном этапе, ее роли в обществе, а также имеют непосредственный выход в практику формирования учителей музыки.

Ключевые слова: музыкальный фольклор, музыкальное воспитание, развитие способностей.

Аңдатпа

Мақалада мұғалім тұлғасын қалыптастыру процесіндегі қазақтың дәстүрлі мәдениетінің қызметі қарастырылады. Мәселе қазақ халқының музыка мәдениеті төңірегінде талқылануда.

Кез келген халықтың дүниетанымы мен тәлімгерлік тәжірибесінің пайда болу себебі- болашақ ұрпаққа өмір сүрудің жолдары мен түрлері туралы қағидаларды жеткізу екендігі мәлім. Ал мәдени- әлеуметтік мағлұмат берудің өзі музыка өнерінің табиғатында мол информативтік мүмкіндіктердің бар екендігін байқатады.

Көшпелі өмір жағдайында қалыптасқан айтушылық өнер музыкалық хабар, білім және орындаушылық шеберлікті ұстаздан шәкіртке жеткізуге негізделді. Ұстаз өзінің музыкалық- орындаушылық шеберлігімен қатар, бойындағы этикалық, эстетикалық көзқарастарын да шәкірттерінің бойына сіңіре білген.

Музыкалық мәдениетіміздің осы әлеуметтік қызметінің дамуы барысында белгілі бір дәстүр, орындаушылардың жеке- дара қасиетіне байланысты түрлі ұғым- түсініктер қалыптасып отырған. Сондықтан халық музыкасын насихаттаушылар әрі ұстаз, әрі акын, әрі ойшыл- философ, әрі педагог- психолог, әрі қоғам қайраткері және шебер орындаушы болған.

Қазақтың дәстүрлі мәдениетінде өзінің аудиторияға тікелей әсер ету және дүниеге деген жеке көзқарасты қалыптастыру ерекшелігімен музыка өнері елеулі орынға ие болған. Дүние туралы музыкалық-эстетикалық ұғым кез келген дәстүрлі мәдениет менталитетінің тұрақты инварианты болып табылады.

Түйін сөздер: музыкалық фольклор, музыкалық тәрбие беру, қабілетті дамыту.

Abstract

The theme of the article is the of Kazakh traditional culture in formation of teacher's personality. It includes 3 paragraphs, conclusion and literature sources.

In the article are investigated mechanisms of transfer and assimilation of Kazakh traditional culture in formation of teacher's personality.

The fact that the author analyzes a problem on material of the Kazakh musical culture has special value. Music language, as we know, is the special symbolical code of culture possessing big stability and dominance in mentality of traditional culture.

The system of musical education represents a component of culture of Kazakhs. Education of the personality (owning set of knowledge of national perception and possessing own world outlook system), psychological development of identity - a complex of abilities of the beginning musicians were a main objective of all traditional training of musicians.

For this purpose the mentor who was, as a rule, a philosopher, the psychologist, the public figure, the teacher and the performer possessed high moral and esthetic and professional qualities, used all types of impact on the identity of the pupil.

In this article results of concrete and sociological researches of training of music teachers in higher education institutions of the Republic of Kazakhstan are used.

Conclusions and results make a certain contribution to studying of traditional culture at the present stage, her role in society, and also have a direct exit in practice of formation of teachers.

Key words: musical folklore, musical education, development of abilities.

Социально-экономические реформы, осуществляемые в суверенном государстве Казахстан, ставят перед современной педагогической наукой и практикой воспитания принципиально новые задачи. Формирование духовного становления подрастающих граждан возможно на основе сохранения и развития культурного наследия - художественных традиций, философских идей и эстетически-нравственных идеалов, которые вырабатывались казахским народом на протяжении многих столетий.

Система музыкального воспитания представляет собой составную часть эстетической культуры казахов. Поэтому исследование основных принципов народной казахской музыкальной педагогики является одним из важнейших путей постижения и возрождения национальных духовно-эстетических традиций. Не вызывает сомнений то, что изучение этнокультурных традиций способно дать могучий поток научной информации, что в конечном результате положительно скажется на развитии современной педагогической практики музыкального обучения.

Основной причиной зарождения в казахском быту педагогической практики, явилась необходимость передачи подрастающим поколениям информации об основных формах жизнедеятельности. В музыкальном воспитании проявление социально-информативного начала усиливалось еще и тем, что само музыкальное искусство по своей природе имеет огромный диапазон воздействия. Ученые-этнографы подчеркивают, что необходимость передачи музыкальной информации диктовалась именно социальными задачами человека: на всех этапах общественного развития важно было воздействовать на сознание членов этнической общности в целях их формирования. Педагогика казахского народа из поколения в поколение призвана была передавать выработанный социальный опыт, а музыкальная педагогика, передавая особое «духовное» богатство старшего поколения младшему, создавала тем самым преемственность культуры общества от одного поколения к другому.

Функционирование казахского музыкального фольклора во многом определялось уровнем развития способностей человека. В этом отношении, особенно следует обратить внимание на такой психологический феномен, как музыкальное мышление.

В качестве одного из основных механизмов музыкального мышления, с которым связана преобразовательная сторона творческой деятельности, многие исследователи называют способность «предвидения». Мышление музыканта забега вперёд, предугадывает то, что будет создано в результате исполнения. Вопрос о музыкально-слуховых представлениях разносторонне рассмотрен многими исследователями (Б.М. Теплов, Р.Н. Гржибовская, Г.М. Турсунканова и др.), которые указывают на удержание первичного образа в качестве отправного пункта для дальнейшего развития способности музыкального представления.

В практике устного музыкального обучения казахов развитая способность «предвидения» музыкального материала была необходимостью. Как правило, композитор-күйши отбирает единственно нужный ему вариант типологической системы и в процессе сочинительства наполняет его определенной содержательностью. По словам Байкадамовой Б.Б., образ – эталон воздействует как своего рода «путеводитель», как хорошо проложенное «русло», точное следование по которому служит известной гарантией целостности и предпосылкой его адекватного восприятия, а затем и сохранности на других уровнях коммуникативной системы [1, с.33-57].

Немаловажное значение имело для нас изучение работ ученых-этнографов Байкадамовой Б.Б., Утегалиевой С.И., посвященных изучению музыкального мышления казахских профессиональных исполнителей, обративших наше внимание на тот факт, что мышление домбриста способно сжато и обобщенно представлять ход становления музыкальной мысли. Авторы единогласны во мнении, что процесс восприятия произведения в устной традиции обучения музыкантов направлен на целостное постижение музыкального произведения, в результате которого в сознании исполнителя формируется симультанный звуковой образ кюя. Свободное владение инструментом, слуховое и зрительное усвоение закономерностей композиционного процесса, отраженных в народной терминологии, позволяет күйши находить этот образ сквозь толщу интерпретаторских наложений, и, следовательно, сохранить произведение в условиях бесписьменной традиции. Звуковой образ, по словам Утегалиевой С.И., служит своеобразной порождающей моделью произведения [2, с.33-35].

Проблема развития способности «охвата» логики интонируемого образа – «симультанные музыкально-слуховые представления» широко рассматривается в современной методике музыкального воспитания (Теплов Б.М., Назайкинский Е.В., Турсунканова Г.М. и др.). То есть речь идет о способности человека к свертыванию цепи мыслительных операций. Совершаясь без опоры на реальное слуховое восприятие, музыкальное мышление не всегда воплощается в детальных и непрерывно разворачиваемых слуховых представлениях.

В исследовании Турсункановой Г.М., посвященном музыкальному мышлению, широко представлена также способность «переноса интеллектуального опыта». Характерной чертой проявления этой способности в музыкальном мышлении является то, что при повторении одних и тех же ситуаций и условий деятельности каждое новое мыслительное действие вносит более совершенные элементы и тем самым способствует постепенному развитию творческого процесса.

Перенос исполнительского опыта происходит в результате мысленного соотнесения исполнителем нового и уже знакомого. В результате такого соотнесения, как правило, вырабатываются хорошо сложенные навыки исполнительской деятельности [3, с.21-24].

В литературе, посвященной изучению опыта устного народного обучения казахов, мы нашли множество примеров, свидетельствующих тому, что еще в древности устазы стремились развить у учеников умение сопоставлять незнакомый музыкальный материал или какую-либо информацию с уже имеющимися знаниями, т.е. «способность переноса музыкально-интеллектуального опыта».

Как отмечает Сарыбаев Т., учитель в процессе передачи музыкальной информации, как правило, рекомендовал ученику в общем ее потоке выделить повторяющиеся элементы (избыточная информация) и сконцентрировать внимание на неповторяющихся (абсолютная информация). То есть учитывалось то, что возможности человеческой памяти и внимания ограничены и выделение абсолютной информации на фоне избыточной, то есть такой информации, которая бы повторялась, и относительно регулярной своей повторности привела бы в действие процесс развертки поля восприятия ученика [4, с. 52-55].

Многие этнографы отмечают, что «узнавание» занимает особенное место в культуре изуственности. Эта специфическая особенность традиции наиболее полно раскрывается в монографии Нурлановой К.Ш. «Эстетика художественной культуры казахского народа». По мнению автора, узнавание всегда присутствовало в культуре изуственности, потому что многократное повторение дает возможность запомнить услышанное, служит залогом дальнейшей его живой передачи (заметим, что индивидуально-групповая форма проведения занятий, типичная в прежние времена, увеличивает возможность повторения выученного, так как при этом возрастает вероятность присутствия начинающего музыканта на занятии, где звучит знакомое ему произведение). Во-вторых, услышанное старое доставляет истинное удовольствие от того, что оно известно, находится постоянно в памяти исполнителя, проверяется им и закрепляется, а с другой стороны, на фоне этого узнавания ярче схватывается нечто незнакомое, ранее не слышанное [5, с.7].

Одной из специфических особенностей культуры устной традиции казахов, по нашему мнению, является непосредственное влияние использования кюйши различных приемов, способов, в какой-то мере облегчающих восприятие музыкального материала, на композиционное строение произведений. Подтверждение этому мы находим во многих научных источниках.

Так, например, Мухамбетова А.И. сравнивает развитие в кюе с магнитными силовыми линиями, с их многократным перемещением, не меняющим цели, но совершаемым в каждом случае различным по длине путем. Подобное кружение музыкального материала в казахских народных инструментальных произведениях создает эффект занятости сознания одной мыслью [6, с.45-47].

Н.Ф.Тифтикиди в одной из своих работ о кюях следующим образом оценивает повторность в конструкции кюя: «Многократные возвращения рефрена применялись не только как средство завершения очередного этапа тематического развития. По всей вероятности эти кратковременные остановки помогали кюйши – импровизатору мгновенно обдумать и отыскать новый путь развития музыки» [7, с. 87].

Подтверждение мысли о том, что используемые кюйши приемы, облегчающие процесс восприятия произведения, в значительной степени влияют на формо-структуру произведений, мы находим также в работе Утегалиевой С.И., где автор выделяет несколько стереотипов в строении кюев. Внутризонный стереотип (обыгрывание конкретной ладогармонической опоры – квинтового остова при бурдонировании верхнего и мелодических ходах в нижнем голосах) образуется в начале почти всех композиционных зон, помогает музыканту обдумать последующее развитие в кюе [2, с.65]. То есть, речь идет о том, что кюйши, прежде чем проинтонировать что-либо на инструменте, предварительно имеет слышимое представление о будущем звучании. Таким образом, характерная для импровизаторской деятельности целенаправленность действий, основывающаяся на предвидении и предслышании цели – модели музыкально-художественного

образа, - составляет основу творческих действий традиционного исполнителя, что в свою очередь не могло не отразиться на форме, строении создаваемых им произведений.

Широко применяемый в устной традиции обучения, механизм переноса опыта умственной деятельности исполнителя так же оказал серьезное влияние на структурные особенности большинства произведений народного творчества, как музыкального, так и поэтического. Так, например, фольклористами не раз отмечалось некоторое сходство в строении произведений разных жанров фольклора. Одним из таких объединяющих начал является обилие повторов, когда некоторые части произведений, откристаллизовываясь в универсальные «блоки», начинают переходить из произведения в произведение. В пространственных эпических произведениях часто встречаются повторы слов и тирад. Сказанное в большей степени можно отнести и к культуре западного кюя. Повторность высшей степени (на уровне типических мест) характерна почти для всех разделов кюя. Она проявляется и в формах движения, и в фактуре, и в тематизме, и в ритмике. «... формулы кульминации становятся стабильными оборотами и свободно, лишь с некоторыми изменениями переносятся из одного произведения в другое» [4, с. 52-55].

Повторность утвердилась и стала доминирующим приемом развития и в кобызовых кюях. По мнению Омаровой Г., на более высоком уровне повторность тем, переходящих из кюя в кюй, привела к возникновению феномена «кочующих тем». На основе этих «кочующих тем» могут быть выстроены порой целые интонационно-тематические блоки, которые и воспринимаются нашим слухом как стереотипизированные [8, с.6].

Значение «кочующих» тем интересно, на наш взгляд, рассматривает Байкадамова Б.Б.: «вспомним так хорошо известные нам ярчайшие тематические «блики», столь типичные для кульминационных зон кюев Курмангазы и встречающиеся также у его непосредственных учеников, например, у Дины Нурпеисовой. Быть может – это своеобразный «мотив-знак», указывающий на принадлежность одной творческой школе великого кюйши, подобно родовому знаку - тамге» [1, с.33-57].

Изложенный анализ музыковедческих исследований убедительно доказывает, что одним из ведущих принципов казахской музыкальной педагогики является необходимость раскрытия и развития индивидуальных способностей человека в условиях творческого музицирования. Сами формы существования музыкального фольклора были канонизированы на основе эмпирически выявленных психических механизмов развития способностей.

Список использованных источников

- 1 Байкадамова Б.Б. О тематическом стереотипе в домбровой музыке //Музыкознание. - Вып.8-9. – Алматы, 1976.
- 2 Утегалиева С.И. Функциональный контекст музыкального мышления казахских домбристов. – Л., 1987.
- 3 Турсунканова Г.М. Психолого-педагогические основы развития музыкального мышления учащихся пианистов. – Алматы, 1993.
- 4 Сарыбаев Т. Кюй как коммуникативное явление Инструментальная музыка казахского народа. – Алматы, 1985.
- 5 Нурланова К.Ш. Эстетика художественной культуры казахского народа. – Алматы, 1987.
- 6 Мухамбетова А.И. Казахский кюй. – Алматы, 2002.
- 7 Тифтикиди Н.Ф. Метроритм и форма домбровой музыки //Музыкознание. - Вып. 4. – Алматы, 1968.
- 8 Омарова Г.Н. Повторяющиеся мотивы в кобызовых кюях // Инструментальная музыка казахского народа. - Алматы, 1985.

Г.Б. Муханова¹

¹старший преподаватель
(Алматы, Казахстан)

СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В КАЗАХСТАНЕ И ЗА РУБЕЖОМ

Аннотация

В статье рассматриваются новые акценты в системе Казахстанского образования, которые поменялись от целей образования, ориентированных на знание предмета, к целям, логически следующим за группой первых – ориентированным на приобретение школьниками ключевых компетенций. В условиях модернизации образования ключевой фигурой проведения в жизнь этих идей как эволюционного процесса развития образования является учитель.

В каждой стране система общественных отношений и ее изменения оказывают влияние на образование, так как именно образованию отведена главенствующая роль в подготовке будущих поколений соответствующих запросам исторического периода и потребностям развития экономики. Помимо экономических выгод образование создает другие социальные выгоды, способствует формированию социального капитала – общества с большой долей гражданского участия, высокой социальной сплоченностью и интеграцией, низким уровнем преступности. С самого раннего возраста образование играет важную роль в формировании социальных, эмоциональных, и других жизненно необходимых навыков. В новых условиях меняются и акценты в системе Казахстанского образования, которые поменялись от целей образования, ориентированных на знание предмета, к целям, логически следующим за группой первых – ориентированным на приобретение школьниками ключевых компетенций. В условиях модернизации образования ключевой фигурой проведения в жизнь этих идей как эволюционного процесса развития образования является учитель.

Ключевые слова: образование, Казахстанское образование, дошкольное образование, среднее образование, высшее образование.

Аңдатпа

Қазіргі замандағы Қазақстан қоғамындағы өзгерістер, оның әлемдік білім беру аумағындағы интеграциясы білім беру жүйесін өзгертуге талап етеді. Осы жағдайда білдім берушілерге және білім алушыларға өойылатын талап жоғары.

Білім беру ісін басқару мемлекеттік-қоғамдық сипатта болады. Республикада Білім және ғылым министрлігі оның төменгі атқарушы органдары Қазақстан Үкіметінің білім беру саласындағы мемлекеттік саясатын жүзеге асырады. Білім беру жүйесінің құрылымы. Қазақстан Республикасының "Білім туралы" Заңы негізінде білім беру жүйесінің құрылымы екіге бөлінеді: жалпы білім беру және кәсіптік білім беру.

Әр мемлекетте қоғамдық қарым қатынастар және олардың өзгеруі білім саласына тікелей әсерін тигізеді, себебі тек қана білім жас көспірімдерді тәрбиелеуде маңызды орын алады, және олардың жаңа талаптарға сай дамуына өз ықпалын тигізеді. Білім адамға тек қана экономикалық жетістіктер ғана емес сонымен қатар басқа да әлеуметтік жетістіктерді тудырады, және ілеуметтік капиталдың қалыптасуына апарады. Баланың жас кезінен бастап білім оның өмірінде үлкен орын алып оның қалыптасуын реттейді.

Түйін сөздер: білім беру жүйесі, шетел елдердегі білім беру, мектепкедейінгі білім беру, орта білім, жоғарғы оқу орындар

Abstract

Current state of the Kazakhstan society, its integration into the world educational space require increasing the competitiveness of education and development of human capital through ensuring access to quality education for sustainable economic growth and compliance with the realities of the time of the education system of the Republic of Kazakhstan.

The system of public relations and its changes have an impact on education, as education is allotted a key role in preparing future generations of appropriate queries of the historical period and the development needs of the economy. In addition to the economic benefits of education creates other social benefits, promotes the formation of social capital – societies with a large share of civic participation, high social cohesion and integration, low crime rate.

In each country the system of social relations and its changes have an impact on education, as education is allotted a key role in preparing future generations of appropriate queries of the historical period and the development needs of the economy. In addition to the economic benefits of education creates other social benefits, promotes the formation of social capital – societies with a large share of civic participation, high social cohesion and integration, low crime rate. From the earliest age education plays an important role in forming social, emotional and other vital skills.

Key words: education, Kazakhstan, preschool education, secondary education, higher education.

Современное состояние казахстанского общества, его интеграция в мировое образовательное пространство требуют повышения конкурентоспособности образования, развитие человеческого капитала путем обеспечения доступности качественного образования для устойчивого роста экономики и соответствия реалиям времени системы образования Республики Казахстан. В то же время, согласно «Государственной программы развития образования республики Казахстан на 2011-2020 годы»: «Инвестиции в человеческий капитал крайне необходимы для создания технически прогрессивной, производительной рабочей силы, которая может адаптироваться в быстро изменяющемся мире. Успешными экономика будущего будут те, которые инвестируют в образование, навыки и способности населения. Образование необходимо понимать как экономические инвестиции, а не просто как затраты на социальные нужды» [1].

Система общественных отношений и ее изменения оказывают влияние на образование, так как именно образованию отведена главенствующая роль в подготовке будущих поколений соответствующих запросам исторического периода и потребностям развития экономики. Помимо экономических выгод образование создает другие социальные выгоды, способствует формированию социального капитала – общества с большой долей гражданского участия, высокой социальной сплоченностью и интеграцией, низким уровнем преступности. С самого раннего возраста образование играет важную роль в формировании социальных, эмоциональных, и других жизненно необходимых навыков. В этом заключаются убедительные аргументы в пользу дальнейшего развития всего спектра образовательных услуг. Казахстану необходима кардинальная модернизация образования: значительное и устойчивое увеличение инвестиций в образование, улучшение его качества [1, с. 3].

В новых условиях меняются и акценты в системе Казахстанского образования, которые поменялись от целей образования, ориентированных на знание предмета, к целям, логически следующим за группой первых – ориентированным на приобретение школьниками ключевых компетенций. В условиях модернизации образования ключевой фигурой проведения в жизнь этих идей как эволюционного процесса развития образования является учитель.

В данных условиях «организационной основой реализации государственной политики Республики Казахстан в сфере образования должна стать Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011 – 2020 годы (далее – Программа), обеспечивающая продолжение модернизации казахстанского образования.

Программа как организационная основа государственной политики в сфере образования представляет собой комплекс взаимоувязанных по ресурсам и срокам мероприятий, охватывающих изменения в структуре, содержании и технологиях образования и воспитания, системе управления, организационно-правовых формах субъектов образовательной деятельности и финансово-экономических механизмах» [1, с. 4].

Осуществление нового подхода в образовании осуществимо в условиях профильного обучения. Именно профильное обучение призвано обеспечить социальное и профессиональное самоопределение выпускника, в новой модели общего среднего образования. Содержание профильного образования, модели и технологии обучения должны соответствовать его сущности, способствовать достижению его основной цели.

В истории развития образования всегда было стремление для создания оптимальных условий освоения содержания образования каждым учащимся, или удовлетворение их различных образовательных потребностей. Поэтому в разные исторические периоды эти условия были разными и имели свои особенности. В частности если провести ракурс в историю

педагогической мысли, мы видим, что Ян Амос Коменский одним из первых говорит о необходимости индивидуального подхода к учащимся в условиях коллективной работы [2], а именно указывал на необходимость сочетания индивидуальной и групповой учебной деятельности в условиях классно-урочной системы в своей «Великой дидактике».

Дифференцированное образование предусмотрено во многих странах мира и стоит рассмотреть зарубежные образовательные системы на примере образовательных систем стран, чье образование считается лучшим по качеству в мире.

В Канаде два государственных языка: английский и французский, но в ряде провинций английский распространен более широко. Иностранцы имеют возможность учиться как на английском, так и на французском языках. Дошкольное образование начинается для детей в возрасте с 3-4 лет (зависит от провинции страны), но не является обязательным. В отличие от многих развитых стран, в Канаде нет единого государственного органа, управляющего образованием. Системы образования в каждой провинции страны также отличаются и контролируются ими самостоятельно.

Образование в Германии начинается с дошкольного образования, где дети от 3 до 6 лет обучаются в детских садах (Kindergarten). Некоторые из этих учреждений располагаются при школах (Schulkindergarten). Также существует сеть частных детских садов. Дошкольная подготовка детей не является обязательной, посещение обычно необязательное. Исключением в большинстве земель является обучение детей соответствующего возраста, отстающих в развитии. Посещение детьми дошкольных учреждений в Германии оплачивается пособиями местных властей, также используются собственные средства учреждений, но необходимы и вложения родителей. Размеры этих вложений зависят от доходов семей, количества детей или количества членов семьи.

Школьное образование Германии имеет особенности в том, что каждая школа в Германии подчиняется правительству своей земли. Поэтому программы, правила и даже длительность обучения в разных областях страны различаются. Общая продолжительность обучения в Германии составляет 13 лет.

Среднее образование в Германии дается в гимназиях, реальных школах, основных, профессиональных и объединенных школах.

Высшее образование Германии имеет многовековые традиции классического высшего образования. На сегодняшний день система высшего образования в Германии объединяет 383 учебных заведений.

В Японии дошкольное образование начинается еще в семье. В детских садах маленьких японцев собирают в группы («хан») и выделяют собственное «рабочее место». Таким образом, с самого раннего детства они учатся работать в коллективе. Существует определенная система формирования этих групп (они насчитывают до 8 человек). Группы формируются под действием того, что каждый ученик группы должен дополнять всю группу.

Школьное образование в Японии длится 12 лет, половина которых уходит на начальную школу из-за сложности изучения родного языка. В японских классах могут обучаться до 45 детей. Учебный год в Японии длинный – 240 дней. Начинается он с 1 апреля и заканчивается 1 марта следующего года. Делится на триместры: апрель-июль, сентябрь-декабрь и январь-март. Согласно предписанию Министерства образования, науки и культуры Японии в средней школе второй ступени используется вузовская система оценки знаний: каждый ученик должен набрать не менее 80 зачетных единиц для получения свидетельства об окончании полной 12-летней средней школы (Kotogakko). Профессиональное образование в Японии ориентировано на тех, кто желает получить узкотехническое образование. Срок обучения – не более 3-х лет.

Высшее образование в Японии входит в единую систему профессионального образования и считается обязательным. Самыми престижными государственными университетами являются: Токийский, университет Киото и университет в Осаке. За ними в рейтинге следуют университеты Хоккайдо и Тохоку. Из частных наиболее известны университеты Тюо, Нихон, Васэда, Мэйдзи, Токай и Кансайский университет в Осаке. Существует также множество «карликовых» вузов с 1-2 факультетами и 200-300 студентами.

Образование в Великобритании является обязательным для всех граждан в возрасте от 5 до 16 лет и делится на государственное (бесплатное образование) и частное (платные учебные заведения).

Примечательно, что в Великобритании в соответствии с административным делением и сложившимися традициями уживаются три образовательные системы:

- Англия и Уэльс
- Северная Ирландия
- Шотландия

Профессиональное образование в Великобритании можно получить как на уровне среднего (по российским стандартам), так и на уровне высшего образования. В целом этот сегмент носит название Furthereducation (FE).

Высшее образование Великобритании построено по классическому европейскому образцу:

Первая степень: бакалавр (Bachelor). Программа бакалавриата Undergraduatedegree (UG) обычно рассчитана на три года. Четвертый год обучения дает студентам возможность получить степень бакалавра с отличием. Исключение составляют вузы Шотландии, где подготовка длится 4 года. При этом первый год обучения на программе UG в Великобритании эквивалентен второму году учебы в вузе США.

Вторая степень: магистр (Master). Получение магистерской степени занимает в большинстве британских вузов один год. Некоторые университеты взяли за образец американский стандарт обучения в течение двух лет.

Третья степень: доктор философии (PhD). Подготовка более индивидуальна и в зависимости от области научных исследований обычно занимает от трех с половиной до четырех лет. Степень присваивается после написания и успешной защиты диссертации, которая является результатом научных исследований.

В Казахстане «В результате реализации Государственной программы развития образования в Республике Казахстан на 2005-2010 годы по состоянию на 1 июля 2010 года все уровни образования институционально обеспечены сетью соответствующих организаций. Структура образования приведена в соответствие с Международной стандартной классификацией образования. Создаются условия для введения 12-летней модели обучения. Реструктурировано техническое и профессиональное образование. Введена трехуровневая подготовка специалистов: бакалавр – магистр – доктор Ph.D. Утвержден Классификатор специальностей высшего и послевузовского образования Республики Казахстан, содержащий укрупненные группы специальностей» [1, с.5]

Среднее образование является базовым уровнем системы образования в Казахстане. Право на его бесплатное получение гарантируется Конституцией страны. В Казахстане имеется техническое и профессиональное образование предусматривающее удовлетворении интересов личности, потребностей рынка труда и перспектив развития экономики и социальной сферы. В массовой школе стали активно открываться классы с углублённым изучением отдельных предметов, интерес к факультативным занятиям как форме углублённого изучения общеобразовательных предметов снизился.

В структуре плана выделялись три части: инвариантная «обязательные занятия для всех», вариативная «обязательные занятия и курсы по выбору» и общеразвивающая часть как «кружковая работа и трудовая практика» [3, с.4].

Высшее образование в Казахстане играет важную роль в обеспечении профессиональной подготовки специалистов для всех отраслей экономики республики в интеграции с наукой и производством. В настоящее время функционируют 148 вузов (9 национальных, 2 международных, 32 государственных, 12 негражданских, 93 частных, в том числе 16 акционированных), в которых обучаются свыше 595 тыс. человек. В то же время, знание - ориентированный подход в обучении назван одной из основных причин слабой ориентации выпускников общего среднего образования на рынок труда [1, с. 44]. Оценка достижений, успешности учащегося, деятельности педагогического коллектива в целом определяются достигнутыми уровнями ПГК и ЕНТ,

количеством учащихся, продолжающих обучение в вузе. В Казахстане, по данным Р.Ч. Бектургановой, на шесть человек с высшим образованием, приходится один со среднеспециальным и два квалифицированных рабочих, то есть работает схема «6+1+2» [4]. В России, по данным В.И. Загвязинского, на трёх выпускников вуза приходится только один выпускник с рабочей специальностью преимущественно 3-го или 4-го разрядов, в то время как современному производству нужны рабочие более высокой квалификации [5].

Вместе с тем, качество казахстанского образования пока остается мало конкурентным. Проблема среднего образования в Казахстане заключается в слабой материально-технической, учебно-методической базой, так и необходимостью обновления содержания и методов обучения. Инклюзивное образование не нашло должного развития. Большие проблемы среднего образования заключаются в слабой оснащенности школ кабинетами физики новой модификации, кабинетами химии, кабинетами биологии, ЛМК. Каждая пятая школа не имеет столовой и буфета. Отмечается износ оборудования и инвентаря школьных столовых, школы не имеют спортзалы. Отсутствует программа подвоза детей к школе специальными автобусами, финансируемыми государством. Не созданы адекватная законодательная база и система материального и морального стимулирования труда педагога и повышения его социального статуса. Наблюдается гендерная непропорциональность, феминизация профессии учителя, низкая зарплата, непрестижность профессии педагога способствуют утечке высококвалифицированных кадров. Эффективность воспитывающего потенциала организации образования и детских общественных организаций остается низкой. Не предусмотрена система трудового воспитания и профессиональной ориентации в школах, недостаточно количество кружков художественного и музыкального творчества, спортивных секций в школах и внешкольных организациях. Слабо налажена деятельность детских и школьных общественных организаций. Большим негативным фактором среднего образования являются устаревшая методология и принципы отбора содержания образования, информационная перегрузка ведет к снижению мотивации обучения и ухудшению здоровья учащихся. Так как обучение ориентировано на получение формальных результатов, а не на развитие личности. Большинство работодателей не удовлетворены качеством подготовки специалистов, выпускаемых вузами. Образовательные программы не всегда отвечают ожиданиям работодателей и не соответствуют потребностям экономики.

«Таким образом, имеющиеся проблемы обуславливают необходимость модернизации системы среднего образования в соответствии с современными требованиями развития казахстанского общества и условиями интеграции в мировое образовательное пространство» [1.с.5]

Какой можно подвести итог всему вышесказанному? Мы видим, что все системы имеют один и тот же принцип, разделение на этапы, сначала по возрасту, затем по направлению обучения. Везде существует возможность получения и высшего и профессионального образования, а так же везде в наличии дошкольное и обязательное школьное образование. Но несмотря на кажущуюся схожесть, в каждой стране имеются свои нюансы, связанные как с поступлением в образовательное учреждение, так и с дальнейшим обучением в нем, связанное в первую очередь с сложившимися традициями и различным менталитетом. Т.е. не существует двух абсолютно одинаковых систем.

Список использованных источников

- 1 «Государственной программы развития образования республики Казахстан на 2011 – 2020 годы» Указ Президента Республики Казахстан от 7 декабря 2010 года № 1118.
- 2 Коменский Я.А. Великая дидактика. - СПб.: тип. З.Аригольда, 1893. 326 с.
- 3 Перевозный А.В. Дифференциация как путь совершенствования современного школьного образования // Профильная школа. – 2007. – № 6. – С. 3-11.
- 4 Бектурганова Р.Ч. Проблемы профессионального образования в свете Послания Президента народу Казахстана от 18 февраля 2005 года «Казахстан на пути ускоренной экономической, социальной и политической модернизации» // 12-жылдық білім. – 2006. – № 1. – С.6-8.
- 5 Загвязинский В.И. Стратегические ориентиры и реальная политика развития образования // Педагогика. – 2005. – № 6. – С. 10-14.

МРНТИ 14.35.09

Р.А. Набуова¹

¹п.ғ.к., аға оқытушы Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

А.М. Жубандыкова²

²Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті п.ғ.к., қауымд.проф.м.а
Алматы, Қазақстан)

КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада қазіргі қоғамның өзекті мәселелерінің бірі – әлеуметтік, экономикалық өзгермелі жағдайларда өмір сүруге дайын болып қана қоймай, сонымен қатар оны жүзеге асыруға, жақсартуға игі ықпал ететін жеке тұлғаны қалыптастыру мәселелері қарастырылған. Мұндай тұлғаға қойылатын бірінші кезектегі нақты талаптар – шығармашылық, белсенділік, жауаптылық, терең білімділік, кәсіби сауаттылық. Бұл талаптарды жүзеге асыру үшін білімалушының білімін бағалауда мүлдем жаңа бағытта жұмыс істеу қажеттілігі туындайды. Осы қажеттілікті шешу жолдарының бірден-бір жолы критериалды бағалау жүйесі бойынша сараптау. Критериалды бағалау жүйесінде ең маңызды нәрсе – оқу процесінің өзі, сол арқылы білімалушы өзін-өзі бағалауды үйреніп, өз білімінің артықшылықтары мен кемшіліктерін көріп, әрі қарай қалай даму керектігін түсінеді, яғни бұл жүйеде білімалушы қалай жұмыс жасағаны, қалай ойланғаны бағаланады. Критериалды бағалау әдісінің жоғарғы оқу орындарында білім алушылардың оқу жетістіктерінің әділ және шынайы бағалауда оң нәтиже беріп, жалғасын табуда оңтайлы нәтижелер көрсетуі бүгінгі таңда білімалушының білімін критериалды жүйе бойынша бағалаудың өміршеңдігі мен ұтымдылығы дәлелденіп отыр.

Түйін сөздер: критериалды бағалау, критерий, өзін-өзі бағалау, қалыптастырушы бағалау, кері байланыс

Аннотация

Актуальность пересмотра процесса оценивания определяется современными стратегическими задачами образования, необходимостью повышения уровня образования с учетом международных стандартов и современных требований к качеству образования. Система оценивания должна давать возможность определить, насколько успешно ученик освоил учебный материал или сформировал практический навык; показывать динамику успехов учащихся в различных сферах познавательной деятельности; иметь в основе механизм поощряющий, развивающий, способствующий самооцениванию учащихся. Таким инструментом станет новый подход в обучении – критериальное оценивание. Критериальное оценивание это процесс, основанный на сравнении учебных достижений обучающихся с четко определенными, коллективно выработанными, заранее известными всем участникам процесса критериями, соответствующие целям и содержанию образования, способствующий формированию учебно-познавательной компетентности обучающихся и пониманию дальнейших действий для улучшения результатов. Процесс оценивания – один из важнейших элементов современного преподавания и учения. От правильной организации оценивания во многом зависит эффективность управления учебным процессом. Критериальное оценивание предполагает наличие механизма, позволяющего производить оценку более объективно. Оценивание - процесс сбора и анализа информации об успехах обучающегося для совершенствования процесса обучения и учения.

Ключевые слова: критериальное оценивание, критерий, самооценивание, формативное оценивание, обратная связь.

Abstract

The strategic objectives of modern education, necessity to improve the level of education in accordance with international standards and modern requirements for the quality of education determine the relevance of the revision of the assessment process. The evaluation system should provide the ability to determine how well the student has learnt course material or to form practical skills; show the dynamics of students' success in various fields of cognitive activity; be based on a mechanism encouraging, developing, promoting self-evaluation of students. Such an instrument would be a new approach in education - criteria-based assessment. Criteria-based assessment process is based on a comparison of students' educational achievements with clearly defined, collectively worked out, known in advance to all participants of the process criteria appropriate to the purposes and

content of education, contributing to the formation of educational and cognitive competence of students and understanding for further action to improve results. The evaluation process - one of the most important elements of modern teaching and learning. From the proper organization of evaluation depends largely on the effectiveness of management of the educational process. Criteria-based assessment requires a mechanism to evaluate more objectively. Evaluation - the process of collecting and analyzing information about the success of learning to improve learning and teaching.

Keywords: criteria-based assessment criterion, self-assessment, formative assessment feedback.

Бүгінгі күні Қазақстандық білім беру мазмұнын жаңғырту бағытында Ұлттық және өңірлік деңгейдегі білім беру нәтижелері мен әлеуметтік әсерлердің жүйелі мониторингі жүргізілуде. ЮНЕСКО, ЭЫДҰ және АҚШ халықаралық білім беру статистикасының талаптарын ескере отырып ұлттық білім беруді басқару жүйесінің инфрақұрылымы кеңейтілуде.

Еліміздегі білім жүйесінің жаңаша білім беру мазмұнына көшуі қазіргі білім беру ұйымдарының әлемді кешенді суреттей алатын білім алушыны дайындауын көздейді. Заманауи мектептің табыстылығы оқу тәжірибесін жаңартуға бағытталған мұғалімнің жаңаша бағалау көзқарасының қалыптасуымен айқындалады. Білім беру үдерісінде білім алушылардың бойында жобаланған құзыреттерді қалыптастыру мен дамытуда оқу нәтижелерін бағалау үдерісінің алатын орны ерекше. Себебі, бағалау оқыту үдерісінің барысында, оның өн бойында жүретін үдеріс. Оның негізгі қызметіне білім нәтижелеріне жету дәрежесін анықтау ғана емес, сол жобаланған нәтижелерге қол жеткізу үшін білім алушыларға педагогикалық қолдау көрсету де жатады.

Соңғы зерттеу жұмыстары біздің ұғымымызда критериалды бағалау үдерісінің едәуір дамуы мен оны қалыптастырушы және жиынтық бағалауда қолдану мүмкіндігіне серпін бергені анық. Оқытушылар мен білім алушылар үшін өздерінің қандай мақсатқа жетуді көздейтінін, мақсатқа жету өлшемдерін түсіну не үшін керек екенін білу маңызды[1] .

Р.Шакиров, А.А.Буркитова, О.И.Дудкиналардың «Оқушылардың оқу жетістіктерін бағалау» әдістемелік нұсқаулығын зерделе келе, қалыптастырушы бағалаудың оқушыларды оқытудағы тұлғаға бағытталған білім берудің құрамдас бөлігі екендігін, бағалау үздіксіз жүзеге асырылады, соның ішінде сапалы нәтижеге деген қозғалыс үдерісі бағаланатынын ұғынуға болады[2] .

Әдетте «баға – жазалау құралы» деген ұғым бар, себебі кейде мұғалім оқушыны оқуға мәжбүрлеу үшін осы әдісті қолдануы мүмкін екендігі белгілі. Мұндай баға сыныптың бағалау журналына түсіп, оқушының пәнге, мұғалімге деген кері көзқарасын қалыптастыруы мүмкін. Тіпті оқушыға көтеріңкі баға қою арқылы баланың пәнге ықыласын арттыруға болатыны да белгілі, әрине бұл әдіс бір балаға қатысты үнемі қолданылғанда кері нәтиже беретіні сөзсіз. Оған қоса, мұғалімнен тек жақсы баға алу үшін ғана оқитын балалардың қалыптасу қауыпі болса, төмен баға алған балалардың «нашар баға» алуға үйреніп алуы сияқты жағдай орын алуы мүмкін.

Олай болса, бағаны қалай тиімді қолдануға болады? Бағалау арқылы қалайша білім алушылардың оқуға, сабаққа деген қызығушылығын туғызуға, сабақты терең меңгертуге, пән бойынша білімін тереңдетуге болады? Бағалаудың қандай түрлері бар және оларды қалай қолдануға болады? Осындай сұрақтар төңірегінде жауап іздей отырып, сабақтың мақсатын Блум жүйесіне негіздей отырып, критериалды бағалау теориясын білу және түсіну, практикада қолдана алу, талдай білу және теориясынан алған білімін жинақтай алуы мен бағалай білуін меңгертуді айқындауға бағытталған қажеттілік туындайтыны анық.

Қазіргі сабақ жоспарын жоспарланғанда оқыту мақсатына сай оны толық жүзеге асыруға бірізділік принципін сақтай отырып, қолданылатын әдіс-тәсілдер мен стратегиялар білімалушыларға мақсаттары және міндеттерін, тренингтік сессиялардың сабақта күтілетін нәтижеге бағытталуы қажет екені бәріңізге белгілі.

Бағалау – оқу үдерісі мен оның нәтижесі туралы ауқымды түсініктен тұратын педагогикалық үдерістің маңызды элементі. Ол - білімалушылардың оқу бағдарламасы бойынша алған білім, білік сапасын немесе олардың шығармашылық бағыттағы тұлғалық даму деңгейін анықтауға, арттыруға және түзетуге көмектесетін тәсіл. Кез келген бағалау оқу үдерісі барысында өзара әрекеттестік қаншалықты тиімді болғаны жайлы ақпарат алу қажеттілігінен туындайды. Білім

беру үдерісінде қатысушыларды білім сапасы туралы ақпараттандыру, оқу жетістіктерін өлшеу және диагностикалау жұмыстары педагог қызметін дамытуға мүмкіндік береді. Бағалау білімалушылардың оқу жетістіктерін әр түрлі сапалық және сандық бағалау түрлері, құралдары, әдістері мен формаларынан тұратын жүйе ретінде іске асырылады. Ол тек оқудың соңғы оқу нәтижесін қорытындылауда ғана емес, сонымен бірге оқу және оқыту үдерісімен толықтай және үздіксіз бірге жүріп отырады. Бағалау үдерісі оқу үдерісін жақсартуға ықпал ететіндіктен бір-бірімен тығыз байланысты және оқыту әдістемесін өзгертіп жаңартуға, оқу және оқыту тәжірибесін жетілдіруге көмектеседі. Білімалушылардың оқудың негізгі тұжырымдарын, логикасын және үдерісті дұрыс түсінуі басты назарға алынады. Тұжырымдап айтқанда, бағалау – оқу үдерісінің ажырамас бөлігі. Сондықтан бағалау оқу бағдарламасы, мақсаты, оқу мазмұны және әдістемелерімен тығыз байланысты болуы керек.

Қалыптастырушы бағалау арқылы біліктілікпен жинақталған деректер деңгейлеп оқытуды іске асыруға, яғни әр білімалушының қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін ескеруге ықпал етеді. Осы ретте Блум таксономиясы бойынша оқу мақсаттары көмектеседі. Блум таксономиясы оқытушыға білімалушылардың қажеттіліктеріне сәйкес оқу мақсаттары мен міндеттерін жіктеуге мүмкіндік береді.

Бағалау шынайы оқу үдерісімен тығыз байланыста жүзеге асырылады. Білімалушылар оқыту үдерісінде, өзіндік жұмыстарын орындау кезінде жеке жұмыс жасаумен қатар уақытының бір бөлігін шағын топтарда, командада және жұппен жұмыс жасауға жұмсайды. Оқытушы білімалушыны бағалауға қатыстыру арқылы олардың зейіндерін бір оқуға шоғырландырып, барынша нақты және тиянақты әрекеттерге жетелейді. Бағалау білімалушыны өзін-өзі бағалай алатын және мақсат қоюға мүмкіндік беретін ақпараттармен қамтамасыз ету керек. Осы ретте критерийлер арқылы бағалаудың тиімділігі зор. Бағалау критерийлері алдын ала қойылған жағдайда білімалушы оқытушының араласуынсыз мақсатқа жету деңгейін өзі бағалай алады. Мысалы, А деңгейіне жету үшін нақты үш критерийді орындай білуі керек. Білім алушы критерийлердің біреуін елеусіз қалдырған жағдайда оқу мақсатына жететіндігіне сенімсіз болады, себебі, А деңгейін растайтын үш критерий толық орындалмаған. Сондықтан білім алушы мақсатқа жету үшін не арқылы, қалай бағаланатынын білуі маңызды. Білімалушылар үнемі оқытушыға нені үйренгені және үйрене алмағаны туралы ақпарат беру арқылы оқытушымен бірге бағалау критерийлерін әзірлеуге дағдыланады. Бұл дағды олардың мақсатқа жету деңгейін өзін-өзі бағалауына мүмкіндік береді. Оқытушы білімалушылардың тақырыпты түсіну деңгейі мен дағдыларының қалыптасуы туралы деректер жинау үшін әр түрлі бағалау әдістері мен техникаларды біліктілікпен қолдана білуі қажет.

Сабақтың мақсаты айқындалған соң мақсат пен нәтиже арасындағы сәйкестікті анықтайтын білімалушыларға сыни тұрғыдан ойлануға қолдау көрсететін әдіс-тәсілдер нақты айқындау басты назарда болғаны жөн.

Білімалушылармен практикалық сабақ барысында бағалау критерийлері ұғымын түсіндіруді мақсат ете отырып, «Кенесары хан жайлы жазылған шығарманы бағалау критерийлерін айқындау», «қалыптастырушы бағалау мен жиынтық бағалаудың ұқсастықтары мен ерекшеліктерін айқындауға бағытталған «Венн диаграммасын» құрастыру арқылы жүргізілді. Себебі білімалушылардың пікірін тыңдау, ақпаратты салыстыру негізінде талдау, жинақтау дағдыларын қалыптастыруды мақсат етілді. Әр тапсырма, жаттығу жұмыстарынан кейін қалыптастырушы бағалауды қолдана алу дағдысын қалыптастыру үшін «Екі жұлдыз, бір ұсыныс», «Мадақтау сэндвичі», «Табыс критерийлері» түрлері негізге алынды.

Практикалық және семинар сабақтар үдерісі кезінде тиімді диалог құруда білімалушы-білім алушы серіктестігі қалыптасқан оқу процесі; сыни ойлай алу, бір қорытындыға келу, жағымды әсер алу, ойын дәлелмен айту; білім алушының қызығушылығы мен білімін дамыта отырып, сыни тұрғыдан ойлауға, ойын жинақтауға, қиындықты бірі-бірінен үйрену дағдыларын қалыптастыруға бағытталатынына аса мән берілуі керек.

Білімалушылар оқытушымен бірге бағалау үдерісіне тартылған жағдайда жоғары деңгейде ойланады, себебі олар да оқу үдерісі мен өмірлік тәжірибесіне қажетті өзіндік оқуын тексереді

және барынша құзыреттіліктерді қалыптастыруға мүмкіндік алады. Білімалушыларды бағалау үдерісіне қатыстыру – ол нені оқу қажет немесе не тексерілу керек деген соңғы шешімді білімалушылардың өздері қабылдайды, өздерінің білім деңгейін өздері белгілейді деген біржақты түсінік емес. Білімалушылар бағалауға қатыса отырып, бағалау нәтижесінде жинақталған ақпараттарды өздерінің оқуын басқару үшін қолданатын болады және өз бетінше үйренуде оқуды қалай жақсартамын, келесі қадамдарды қалай жоспарлаймын, қалай әрекет етемін деген сұрақтардың шешімін табады. Өзін-өзі бағалау үдерісіне қатыстырылған білімалушы табысты оқудың белгілерін анықтай алады. Бұл жағдайда оқытушы білімалушылардың мықты жақтарын және оларды мықты ететін сапалық көрсеткіштер тізімінің үлгілерін талдай алу дағдысы қалыптасады.

А.К. Колеченконың пікірінше, мұғалім баланың мектепте дамуын оқу пәні мен әдістемесі арқылы ғана емес, оқушының қатысуымен жүргізілетін бағалау арқылы да іске асырады. Бұл педагогикадағы қазіргі бағалау түсінігіне сәйкес келеді. Қазіргі бағалау түсінігі білімалушылардың үлгерім бағасынан олардың шынайы жетістіктерін, тұлғалық даму нәтижелерін бағалауға ауысуымен байланысты. Топтағы бағалау тек қана техникалық тәсіл емес.

Қазіргі таңда білімалушыларды білім деңгейін жазбаша немесе ауызша түрде бағалау жүзеге асырылды. Олар қолданатын кез келген нысанның артында тек қана объективті немесе жеткілікті дәрежеде объективті емес нормалар мен стандарттар ғана емес, сондай-ақ жан-жақты дамуы, білім алуға деген ынтасы туралы түсінік, сонымен қатар өзін-өзі бағалау, қабілеттілік және күш-жігер сияқты ұғымдарға қатысты құндылықтар жатады. Сындарлы оқыту жағдайында оқытушы білімалушының «ақылды» сұрақтар қоюын, кейде бұрыс болса да өзіндік пікірінің болуын, саналы түрде өз қателіктерін өздерінің түзетуін құнды деп есептейді. Білімалушының оқу-танымдық қызметіндегі барлық өнімдері, тек оқу нәтижелері ғана емес, сонымен бірге, білімалушының өздерінің жаңа білімді сындарлы қалыптастыруға қосқан ынта-жігері және оның дамуы да бағаланады. [3]

Білімалушы бағалауынан өзін-өзі бағалауға көшу айтарлықтай қиындық тудыратын қадам және өзінің топтағы құрдастарын бағалауда осы үдерісті жеңілдетуге мүмкіндігі бар. Топ ішінде құрдастарын бағалау маңызды рөл атқарады, себебі ол ынталандыру деңгейін көтереді, білімалушыларға өз тілінде сөйлеуге мүмкіндік береді, сынды қабылдауға ықпал етеді, өзіне және білімалушымен пікірталасқа түсуіне сенімділігін арттырады, сондай-ақ оқытушылардың үдерістен шектелуіне және жай ғана бақылауына мүмкіндік береді.

Қалыптастырушы бағалау: оқыту үшін бағалау, сезім, символ арқылы беріледі, ынталандырушы жетелеуші, қалыптастырушы, критерий айқындау арқылы және баға қойылмайды, сөзбен беріледі. Жиынтық бағалау: оқуды бағалау, жиынтық бағалау, санмен қойылады және мониторинг жүргізіледі. Ұқсастығы бағалау; мақсат айқындалады және нәтижесі шығарылады. Венн диаграммасын жасау арқылы білімалушыларда қалыптастырушы бағалау мен жиынтық бағалаудың ерекшелігі мен ұқсастығын түсінуге мүмкіндік алды [4].

Драхмэн мен Суэрс (1988) кері байланыс және құрдастарының ескертулері тұрақты нәтижелерге қол жеткізуде мұғалімнің сынына қарағанда көп әсер етуі ықтимал екендігін айтады. [5] Алайда оқыту үдерісі тек қана оқушылардың тапсырманы орындаудың бастапқы кезеңінде өзінің білімі мен дағдылануы және тапсырма аяқталғаннан кейін нені білетіндігі туралы нақтылы сезінген кезде ғана тиімді болады. (QSA, 2001) – деген ой-тұжырымына келісе отырып, сабақ соңында «Сөйлемді аяқта» әдісі бойынша кері байланыс жүргізілді [6].

Кері байланысты білімалушыны ғана қамтамасыз етуге тиісті емес, шын мәнінде оны білімалушы немесе құрдасының жиі жақсы ұсынатынына назар аудару, құрдастары және өзін-өзі бағалаудың оларды оқыту үшін өзіне жауапкершілік алу, сондай-ақ білімалушының өзін жақсартудың мүмкін екеніне сенім ұялату үшін, білім алушыны қалай ынталандыру, жетілдіруді көрсету мақсаттарын нақтылаудың өте күшті тәсілдері болып табылатынына көз жеткізілді.

Әрбір өткізілген сабақтан кейін білімалушылармен кері байланыс жүргізу – мақсатқа жетудегі жасалынған іс-әрекеттер, жағдаяттар, қойылған сұрақтарға берілген түсініктемелер мен комментарийлер арқылы жүзеге асады. Дәріс соңында білімалушы кері байланыс парағына не

үшін қиын болды, нені үйренді, алдағы уақытта нені жақсартатын қадамдарын белгіледі осы тренингтен қандай нәтиже көрсеткенін жазды. Сабақ рефлексиясында ұнаған, қиын болған тұстарын, ұсыныс-тілектерін білдірді.

Кері байланыс білімалушыларға біріншіден, оқытудағы кемшіліктерді анықтауға; екіншіден келесі сабақтар тізбесінде өзгерістер енгізуге, яғни оқытудың жаңа әдіс-тәсілдерін қолдануға; уақытты тиімді пайданауға мүмкіндік береді.

Кейбір қиыншылықтар «нәтиже» және «білім» арасындағы айырмашылықты түсінбеумен байланысты туады. Әйгілі психолог Кэрол Двэк бір-біріне жақын екі бағытты ажыратқан. «Нәтиже» бағыты ақымақ болып көрінбей, «білімді болып көріну» үшін бағытталған, ал «білім» бағыты жаңа дағдыны алу, жаңа мәселелерді орындау және түсіну есебінен «Білімдірек» болуға мақсатталған. «Нәтижелерді көрсетумен» шектен тыс айналысу білім алу үдерісін өзінің басуы мүмкін – деген тұжырымымен келісуге болады[7] .

Өзін-өзі бағалау «өткен тәжірибені пайымдаудың үдерісі, оқылғаны және қол жеткізілгені туралы нақтылы түсінікті алуға талпына отырып, еске алуға және түсінуге ұмтылыс жасау» түрінде айқындалады (Мунби және қосалқы авт., 1989).

Қалыптастырушы бағалау өздігінен жеткілікті мөлшердегі маңызды құрал, өйткені сәтсіздікті айқындауға мүмкіндік жасайды.

Оқудың 1-ші рубеж кезеңінде тренингтер, дәрістер ұйымдастыру барысында білім алушыларға әдістемелік тұрғыда қолданылды. Білім алушыларға оқыту формасы түрлендіріп (ұжымдық іс-әрекет, топтық, жұптық, жеке) іс-әрекеттер жоспарланды.

Тұжырымдап айтқанда, білім алушылардың: 1) мақсатқа жету үшін бағалау нәтижелерін қолдана алуы; 2) өз оқуларын жақсарту жолдарына қатысты нақты шешім қабылдай білуі; 3) табысты оқу, өзін-өзі бағалау, өзара бағалау туралы өздерінің түсінігін дамытуы; 4) қалыптасқан оқу мақсаттарынан бөлек өздерінің қазіргі жағдайы мен даму динамикасын басқалармен талқылай алуы қалыптастырушы бағалау үдерісіне қатысу белсенділігін айқындайды. Бағалау үдерісіне қатысу арқылы білім алушылардың оқуға ішкі уәжі, мақсаттылығы артады. Себебі өздерінің дамуы жөнінде құрбыларымен талқылауға түсіп, жетістікке қаншалықты жақындағандары туралы ой бөліседі. Олар өздері жайлы тереңірек біліп, қандай материалды оқу қажеттігін түсініп, өз жұмыстарының сапалы болуын қалай сипаттау керектігін үйренеді.

Білімалушылар өзінің білім алуы үшін өзіне жауапкершілік алуы тиіс, себебі басқа ешкім де олар үшін оны істемейді. Яғни, осылайша білімалушылар оқытуды бағалау үдерісіне тартылуы қажет. Бұл мәнмәтінде үздіксіз дамуға ықпал ету, оқыту үдерісін сезіну және білімалушылардың оларды басқару қабілеттілігі ерекше маңыздылыққа ие болады. Осы ой-тұжырымды негізге ала отырып, сабақ үрдісінде әр қадам, әр іс-әрекетте қалыптастырушы бағалаудың жүргізілуі маңызды.

Дәріс, практикалық және семинар сабақтар барысында қолданылған қалыптастырушы бағалау түрлері білімалушылардың өзгеруіне, өзіне деген сенімді болуына, критериялды бағалау жүйесіне деген ұстанымы мен көзқарасының оң шешімін тапқандай болды.

Пайдаланған дерек көздері:

1 Мұғалімге арналған нұсқаулық. Үшінші (негізгі) деңгей. Төртінші басылым. «Назарбаев Зияткерлік мектебі» ДББҰ, педагогикалық шеберлік орталығы. www.cpm.kz. Оқу үшін бағалау және оқуды бағалау. 56-60 б. - руководство для учителя

2 Шакиров Р.Х., Буркитова А.А., Дудкина О.И. Оценивание учебных достижений учащихся. Методическое руководство//Б.:«Билим», 2012 -80 б.- учебное пособие

3 Қазақстан Республикасында орта білім мазмұнын жаңарту шеңберінде қазақ тілінде оқытатын мектептердегі бастауыш сынып пәндері бойынша педагогика кадрларының біліктілігін арттыру курсының білім беру бағдарламасы. Мұғалімге арналған нұсқаулық. Екінші басылым. «Назарбаев Зияткерлік мектебі» ДББҰ, педагогикалық шеберлік орталығы. www.cpm.kz - руководство для учителя

4 Өңірлік және мектеп үйлестірушілеріне арналған критериялды бағалау бойынша нұсқаулық. Оқу-әдістемелік нұсқаулық /«Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ/ О.И.Можжаева, А.С.Шилибекова, Д.Б.Зиеденованың редакциясымен// Астана, 2016.- 46 б. – интернет источники

5 Assessment Reform Group (2002). *Testing, Motivation and Learning* [Тестирование, мотивация и обучение]. University of Cambridge Faculty of Education. - книга

6 Блэк П.И., Вильям Д. *Сыныпта бағалау және оқыту, білім берудегі бағалау: ұстанымдар, саясат және практика*. 5 (1): 5–75, 1989. - книга

7 *Motivational processes affecting learning American Psychologist*, Vol. 41, No. 10. (October 1986), pp. 1040-1048 - книга

МРНТИ 14.00.04

Садыкова Ж.Л.¹

¹к.п.н., и.о. доцент, Университета НАРХОЗ
(Алматы Казахстан)

Есболова С.К.²

²старший преподаватель Университета НАРХОЗ
(Алматы Казахстан)

УЧЕБНОЕ ЗАНЯТИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ КАК ФОРМА ОРГАНИЗАЦИИ ДИДАКТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

Аннотация

В статье разработана концепция формирования физической культуры и физического воспитания учащихся средних школ и студентов; дидактически эффективная периодизация занятий физическими упражнениями в рабочих зонах трёх уровней спортивной педагогики сотрудничества; методика тестирования в четырёх режимах оценки двигательной деятельности (скоростно-силовой, силовой выносливости, уровня работоспособности и спортивной формы) учащихся и студентов в процессе их обучения; выявлены общие закономерности константы гармонического развития личности в системе физкультурного образования, включая общие закономерности развития учащихся школ и студентов учебных заведений разного типа. Полученные данные дополняют формы и средства спортивного педагогического общения и сотрудничества, положения научных теорий физкультурного образования и воспитания личности, побуждают к активной деятельности человека разумного, самосовершенствующегося и универсального, творчески мотивированного на высокий уровень профессионализма в труде и личных увлечениях.

Ключевые слова: спортивная педагогика, физическое воспитание, развитие студентов, эффективная периодизация, методика тестирования, константы гармонического развития.

Аңдатпа

Мақалада орта мектептердегі оқушылар мен студенттердің дене шынықтыруын және дене тәрбиесін қалыптастыру тұжырымдамасы; жұмыс аймақтарында спорттық ынтымақтастық педагогиканың үш деңгейінде дене шынықтыру жаттығулары өтетін сабақтардың дидактикалық тиімді мерзімділігі; оқушылар мен студенттерді оқыту үдерісінде олардың дене қозғалыстарын бағалаудың төрт режимінде (жылдамдық-күшті, күшті шыдамдылық, жұмысқа қабілеттілік деңгейі және спорттық нысан) тестілеу әдістемесі жасалды; түрлі үлгідегі оқу орындарының студенттері мен мектептердегі оқушыларды дамытудың жалпы заңдылығын қоса алғандағы дене шынықтыру білімі жүйесіндегі жеке тұлғаның жан-жақты даму константасының жалпы заңдылығы айқындалды. Алынған деректер спорттық педагогикалық қарым-қатынас және ынтымақтастық нысандары мен құралдарын толықтырады, жеке тұлғаға дене шынықтыру білімін берудің және оны тәрбиелеудің ғылыми теориясының қағидаларын толықтырады, еңбегі мен жеке қызығушылығында адамның жүйелі, кемелденген және жан-жақты, шығармашылық жағынан жоғары деңгейдегі кәсіби белсенді әрекет етуіне түрткі болады.

Түйін сөздер: дене тәрбиесі, спорт, педагогика, физиология, психология, денсаулық, физикалық жаттығу, ұйымдастыру, дене тәрбиесі білімі.

Abstract

Training sessions of physical training as a form of organization of teaching processes.

Training sessions of physical training as a form of organization of teaching processes. This article provides information about levels of training system in physical education for pupils and students. The paper gives

definitions of preparing, main and concluding parts of the lesson. It describes the main purpose of teaching through dividing the lesson into three main parts by four methods of testing. Provided methods are: speed-strength, strength endurance, performance and level of fitness. The article presents the etymological analysis of the term “content of the lesson” and “physical development”. This article reveals the methods of teaching by providing some instructions and directions for trainers. Also, this paper gives the methods of teaching, which can influence on mental health, physical condition, creative development and motivation of students. These characteristics play an important role in student’s self-development.

Keywords: training session, physical training, organization of teaching, content of the lesson, instructions, physical development.

Успешность решения задач физической культуры учащихся возможна лишь при условии привлечения у детей к занятиям физическими упражнениями в различных формах, что обеспечивает наибольший педагогический и оздоровительный эффект. Разнообразные формы занятий обладают не одним, а несколькими характерными признаками. Поэтому одна и та же форма может быть представлена в разных классификациях в зависимости от классификационного признака[4-9].

Основными признаками урочных форм организации занятий, примером которых служит физкультурное занятие, являются: наличие квалифицированного педагогического руководства определяемое программное содержание занятий с установкой на решение системы преемственных педагогических задач; обоснованная структура и четко ограниченные временные рамки; оценка результатов деятельности; систематичность проведения занятий по стабильному расписанию; относительно стабильный и однородный по возрасту и подготовленности занимающихся. В проведении физкультурных занятий на первый план выносятся решение воспитательных и оздоровительных задач.

Содержание занятия отражает единство трех основных элементов. Эти элементы представляют собой следующие характерные компоненты.

Состав включаемых в занятие физических упражнений. Это обобщенное предметное содержание занятия, одна из сторон более широкого, целостного содержания.

Содержание деятельности занимающихся, связанной с выполнением предлагаемых упражнений. Эта сторона содержания занятия складывается из весьма разнообразных интеллектуальных и физических действий учащейся, к которым относятся: слушание педагога, наблюдение показываемого, непосредственное их выполнение и др. От активной деятельности детей непосредственно зависят достигаемые результаты.

Содержание деятельности педагога, которая складывается из следующих действий: постановка и разъяснение задач, определение конкретных заданий и организация их выполнения, непрерывное наблюдение за действиями учащейся, анализ этих действий, оценка выполнения, регулировка нагрузок, а так же тактичное направление поведения занимающихся, налаживание отношений между ними и т.п.

Физкультурное занятие принято делить на три части: подготовительную, основную и заключительную. Они являются обязательными и всегда располагаются в названной последовательности. Выделение этих частей обусловлено определенными физиологическими, психологическими и педагогическими закономерностями и обеспечивает строго постепенное включение функциональных систем организма занимающихся в основную деятельность, поддержание и эффективное использование достигнутой работоспособности на протяжении всего времени главной работы и, наконец, оптимальное выравнивание оптимального состояния организма ребенка и психологическую настройку на последующие занятия или отдых.

Подготовительная часть занятия играет вспомогательную роль и служит для создания необходимых предпосылок к основной работе. Задачи подготовительной части: а) начальная организация учащихся, ознакомление с предстоящей работой и создание необходимой психологической установки; б) постепенная функциональная подготовка студента к повышенным нагрузкам («разогревание»); создание благоприятного эмоционального состояния.

В подготовительной части занятия используются самые разнообразные физические упражнения, техника выполнения которых уже хорошо освоена студентами или поддается быстрому овладению. Чаще всего это различные построения, некоторые гимнастические упражнения общего подготовительного характера, различные варианты ходьбы, бега и непрерывных ритмичных прыжков, выполняемых с постепенно повышающейся, но относительно умеренной нагрузкой.

В основной части занятия реализуются образовательные, воспитательные и оздоровительные задачи, предусмотренные программой и планом текущей работой. Это: а) гармоническое общее и необходимое специальное развитие опорно-двигательного аппарата, сердечно-сосудистой и дыхательной систем, формирование и поддержание правильной осанки, закаливание организма; б) формирование у учащихся необходимых знаний в области двигательной деятельности, совершенствование системы двигательных умений и навыков; в) развитие двигательных способностей; г) воспитание моральных, интеллектуальных и волевых качеств. В основной части занятий могут применяться любые физические упражнения, служащие эффективному решению перечисленных задач.

Заключительная часть занятия предназначена для завершения работы, приведение организма в оптимальное для последующей деятельности функциональное состояние, а также создания в возможной мере установки на эту деятельность. Наиболее характерными задачами заключительной части занятия являются: а) снижение возбуждения сердечно-сосудистой, дыхательной и нервной систем, излишнего напряжения отдельных групп мышц; б) регулирование эмоционального состояния; в) подведение итогов занятия, краткий разбор, если необходимо, отдельных моментов поведения учащихся. Наиболее характерные упражнения для заключительной части занятия: различные варианты ходьбы и других естественных движений, направленных на постепенное снижение напряженности функций сердечно-сосудистой и дыхательной систем; упражнения на расслабление и формирование осанки; специальные упражнения на внимание.

Временные рамки и конкретное содержание рассмотренных частей занятия весьма изменчивы, т. к. зависят от особенностей и состояния занимающихся, намеченных задач, специфики избранных упражнений, общей продолжительности занятий, внешних условий работы и других факторов. Трехчастное деление занятия определяет его обобщенную структуру, выделяя наиболее крупные, обязательные части. Это лишь первый уровень структурного упорядочения занятия. Более существенной характеристикой построения занятия является определение последовательности упражнений в каждой его части и обеспечение оптимальных связей между ними. Это второй уровень построения занятия, структурного упорядочения его предметного содержания.

К третьему уровню структуры занятия, кроме упорядочения учебных действий педагога и детей, относятся также разные вспомогательные действия, связанные с организацией работы подгрупп, подготовкой оборудования, распределением учебного инвентаря и др.

Под организационным обеспечением занятия подразумеваются:

1. Организация материально-технических условий занятий.

2. Размещение и перемещение студентов для выполнения очередных занятий. Размещение и перемещение служит созданию оптимальных пространственных условий работы, обеспечивающих учащимся возможность видеть педагога или друг друга и располагать достаточным местом для правильного выполнения упражнений; для педагога – возможность вести наблюдения за студентами, вступать с ними в необходимые контакты.

Организация общего порядка учебной деятельности занимающихся осуществляется в различных организационно-методических формах.

Первую группу составляют те формы, при которых одновременно работают все учащиеся. В зависимости от того, какие они задания выполняют, различают фронтальную, групповую и индивидуальную формы организации.

Фронтальная организация деятельности характеризуется одновременным выполнением всеми студентами одного и того же задания независимо от места расположения и выбранных форм построения (в колоннах, в круг, несколькими шеренгами, «врассыпную» и т.д.) Чаще всего она используется при необходимости управления однородной деятельностью студента, например при разучивании упражнений, не требующих страховки и помощи.

Групповая организация деятельности предусматривает одновременное выполнение студентами различных заданий в нескольких группах. Разделение студентов на группы и определение содержания заданий осуществляется с учетом пола, уровня подготовленности и т.п. Индивидуальная организация деятельности предусматривает одновременное выполнение студентами независимо друг от друга персонального задания, определяемого педагогом с учетом уровня подготовленности, двигательных возможностей. Эта форма представляет собой реализацию дифференцированного подхода к обучению и воспитанию учащихся и может использоваться в разных целях: для выравнивания подготовленности воспитанников группы; для содействия формированию навыков самостоятельной работы и развития творческой инициативы.

Вторую группу форм организации деятельности студента на занятии составляют те из них, при которых учащиеся выполняют упражнение поочередно (одни выполняют упражнение, другие наблюдают, анализируют, помогают). В зависимости от того, как осуществляется очередность, различают «круговую» форму организации, поточную, посменную и попеременную в парах. «Круговая» форма организации предусматривает поочередную работу учащихся в небольших группах, каждая из которых последовательно выполняет серию заданий на специально подготовленных местах («станциях»), как правило расположенных «по кругу» зала. Состав упражнений подбирается с расчетом разностороннего воздействия на различные мышечные группы для развития разнообразных физических способностей. Эта форма практически не применяется при обучении физическим упражнениям, поскольку усложняются контроль и управление действиями студента, своевременная помощь и страховка. Дозировка определяется индивидуально для каждого студента, исходя из его максимальных возможностей. Кроме того, нагрузка может регулироваться варьированием количества мест выполнения упражнений (чем их больше, тем меньше количество студента в каждой группе, а следовательно, и меньшая длительность пауз между повторениями упражнений). Поточная форма предполагает выполнение студентами одного упражнения один за другим. Эта форма используется в тех случаях, когда упражнения освоены студентами. Посменная форма организации учебной деятельности предусматривает поочередное выполнение одинакового упражнения несколькими группами (например, одна группа выполняет упражнение на гимнастической стенке, а другая – наблюдает, оценивает). Количество повторений упражнения каждой группой зависит от пропускной способности места занятия и отведенного времени [13].

Попеременное выполнение упражнения в парах предусматривает разбивку всех учащихся на пары, в которых поочередно одним выполняется упражнение, а другим – осуществляется помощь, оценивание и корректирование действия. Затем учащиеся меняются ролями. В некоторых случаях формы организации деятельности могут совмещаться. Например, при групповой форме внутри той или иной группы выполнение упражнения может быть или фронтальным, или посменным, или поточным, или в парах.

3. Организация общего порядка деятельности учащихся на занятии. Умение педагога поддерживать дисциплину на занятии во многом определяет его эффективность. В то же время поддержание дисциплины на занятии – это не жесткое ограничение студента в движениях и проявлении эмоций, а формирование у них умения видеть, слышать педагога и быстро выполнять его указания, когда это необходимо.

Классификация занятий. Большому разнообразию контингентов занимающихся, программ, условий проведения занятий и многих других факторов соответствует не меньшее разнообразие конкретных видов занятий.

Чтобы успешно выбирать из них наиболее целесообразные, планировать порядок применения упражнений и выделять главное в содержании и структуре каждого занятия. Все разнообразие физкультурных занятий распределяется на соподчиненные классификационные группы по нескольким взаимосвязанным признакам, характеризующим целевую направленность и предметное содержание, а также частные дидактические задачи и методическое своеобразие занятий.

Список использованных источников

- 1 Железняк Ю.Д., Петров П.К. Основы научно-методической деятельности в физической культуре и спорте. – М.: Издательский центр «Академия», 2013.
- 2 Кайнова Э.Б. Общая педагогика физической культуры и спорта / Э. Б. Кайнова. – М: Форум. -2009.
- 3 Соловьев Г.М. Концептуальный подход в обеспечении качества образования по физической культуре / Г.М. Соловьев // Педагогическое образование и наука. - 2008. - № 8.
- 4 Краевский В.В., Хуторский А.В. Основы обучения: Дидактика и методика. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2007.
- 5 Леонтьев А.А. Педагогическое общение. - М.: Знание, 1979.
- 6 Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. - М.: Политиздат, 1979.
- 7 Многокомплектные снаряды, приспособления и технические средства в физическом воспитании. Минск, 1979.
- 8 Соловейчик С. Учение с увлечением. – М., 1971.
- 9 Скоткин М.Н. Совершенствование процесса обучения. М., 1971.
- 10 Гуревич И.А. 1500 упражнений для круговой тренировки. Минск, 1976.

МРНТИ 14.25.01

Т.Н. Жүндібаева¹

¹п.э.к., аға оқытушы Абай атындағы ҚазҰПУ
(Алматы, Қазақстан)

Ж.З. Айдарова²

²«Педагогика және психология» мамандығының 2 курс магистранты Абай атындағы ҚазҰПУ
(Алматы, Қазақстан)

ЖЕТКІНШЕКТЕРДІҢ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЫН ДАМУ МӘСЕЛЕСІН ЗЕРТТЕУДІҢ ТҰҒЫРЛАРЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық идеясын жүзеге асыру барысында жеткіншектердің құндылық бағдарын дамытуды зерттеудің тұғырлары қарастырылады. Жеткіншектердің құндылық бағдары мәдени әлеуметтену үрдісінде қалыптасады, оның алғашқы факторы мәдени әлеуметтендіру кеңістігі ретінде мектептің ерекшеліктері болып табылады. Қазіргі заманғы жеткіншектердің құндылық бағдары күрделі жүйені құрайды. Құндылық бағдар жүйесінің динамикасы Қазақстан Республикасының әлеуметтік, экономикалық, саяси және мәдени жағдайларына сәйкес айқындалады. Құндылық бағдар жүйесі индивидтің материалдық және рухани мәдениет туындыларында объектілендірілген қоғамдық құндылықтар мазмұнын заттандыру әрекеті үрдісінде қалыптасады. Сондықтан құндылық бағдар адамның, қоғамдық топтың материалдық және рухани байлықтарының жиынтығы, өмір салтын, адамгершілік нормаларын және аса қажеттілерін таңдауын саналы түсінуінің нәтижесі. Ғылыми әдебиеттерді талдау «құндылық», «құндылық бағдар» ұғымдарының тарихилығын көрсетеді, яғни ол нақты қоғамның тарихи кезеңдеріне, мәдениетін, дәстүріне, экономикалық құрылысына байланысты.

Түйін сөздер: құндылық, құндылық бағдар, тұғыр, жеткіншек

Аннотация

В данной статье рассматриваются подходы изучения развития ценностных ориентации подростков при реализации идей «Мәңгілік Ел». Ценностные ориентации подростков складываются в процессе культурной социализации, первичным фактором которой являются особенности школы как пространства культурной социализации. Ценностные ориентации подростков представляют собой сложную систему. Динамика системы ценностных ориентаций выявляется соответствиями социальной, экономической, политической и культурной ситуации в Республике Казахстан. Система ценностных ориентаций складывается в процессе деятельностного распределения индивидами содержания общественных ценностей, объективированных в произведениях материальной и духовной культуры. Таким образом, ценностные ориентации выступают результатом осознания человеком, общественной группой всей

совокупности желаемых материальных и духовных благ, образа жизни, необходимых нравственных норм и выбор из них наиболее предпочитаемых. Анализ научной литературы показал, что понятия «ценность» и «ценностные ориентации» историчны, то есть зависят от исторического периода, культуры, традиций, экономического уклада конкретного общества.

Ключевые слова: ценность, ценностные ориентации, подход, подросток.

Abstract

This article approaches the study of development of valuable orientations of teenagers in the implementation of the ideas of "Mangilik El". Value orientations of adolescents develop in the process of cultural socialization, the primary factor which is particularly schools as spaces of cultural socialization. Value orientation of adolescents is a complex system. The dynamics of the system of value orientations detected meets the social, economic, political and cultural situation in the Republic of Kazakhstan. The system consists of value orientations in the process of the activity individuals disobjectification content of social values, objectified in the works of material and spiritual culture. Thus, values are the result of man's awareness, social group of the totality of the desired material and spiritual wealth, lifestyles necessary moral standards and the choice of them the most preferred. The analysis of scientific literature has shown that the concept of "value" and "value orientation" are historical, that is, depend on the period of history, culture, traditions, economic structure of a particular society.

Keywords: value, value orientation, an approach, a teenager.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында: мемлекетіміздің мызғымас, сенімді идеялық тұғыры ретінде «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық идеясын ерекше атап көрсетеді [1].

Осыған орай мемлекеттің білім беру саясаты әлемдік білім кеңістігіне ықпалдасуға бағдарланған және өзгермелі өмір жағдайына тез бейімделетін, өз жолын дұрыс тандай білетін, оң шешім қабылдай алатын құзыретті тұлғаны дайындау болып отырғаны мәлім. Сондықтан тәрбие, білім беру, оқу ағарту және мәдениет кешенін гуманистік бағытта адам тәрбиесіне жұмылдыру өркениетті дамудың негізгі талаптарының бірі болып табылады.

Қазіргі мектептің білім беру кеңістігінде жеткіншектердің құндылық бағдарын дамытуда пәндердің гуманитарлық қызметін күшейту маңызды. Демек педагогикалық аксиология білім беру құндылықтарының иерархиясын сипаттайды, құндылық санасын қалыптастыру бағдарын анықтайды, әлемге және тұлғаның құндылық мінез-құлқына құндылықты қарым-қатынасын бағдарлайды.

Тұлғаның құндылық бағдарын дамыту көпфакторлы үрдіс. Негізгі факторларының бірі әлеуметтік орта, оның институттары, отбасы мен мектептің тұлғаға ықпал етуі, сонымен бірге ұлттық мәдени-тарихи тәжірибені меңгерту болып табылады.

Жалпы «құндылық» феномені әртүрлі аспектіде, атап айтқанда, философияда дүниетанымдық, әлеуметтану ғылымында әлеуметтік типтік, психологияда тұлғалық құрылым, педагогикада тұлғалық қалыптасу, т.б. зерттелінеді.

Кез келген ғылымның (зерттеу аясы, ғылыми аппараты, таным әдісі, т.б.) таным үрдісінде өзіндік ерекшелігі бар ғылыми тұғырлары қалыптасқан. Ол нақты мәселені зерттеуде негізге алынады. Педагогика ғылымында «тұғыр» деген ұғым білім беру үдерісінің стратегиясы және тактикасын белгілеуде қолданылып келеді. *Тұғыр* – педагогикалық нысананы зерттеудегі тәсілдер жиынтығының қатынасы.

Ш.Таубаеваның пікірінше, *тұғыр* қойылған зерттеу міндеттемелерін шешудің негізгі жолы, ол осы шешімдердің бағыты мен стратегиясын ашады. Ғалым педагогикадағы әдіснамалық тұғырларды жіктеп, оларға жеке сипаттама берген [2].

Көптеген ғалымдар тұғырды білім беру үдерісінің тиімділігін арттыратын кешенді педагогикалық құрал деп түсіндіреді. Демек тұғыр педагогикалық іс-әрекет тәсілдерін және өзара байланысты идеялар мен ұғымдардың сапалық жиынтығын пайдалануға мүмкіндік тудыратын әдіснамалық бағдар болып табылады.

Бүгінде құндылық тұғыр маңызды рөл атқарады. Құндылықтар жеке тұлғаның өзекті білімі, мәдениетінің жүйелі бөлшегі, адамгершілікке деген қажеттіліктің айқындалуы. Табиғи

құндылықтар – адамның күші мен жан дүниесінің қабілеттілік құндылықтары; жүре пайда болған құндылықтар адамның интеллектуалды және адамгершілік тұрғыдан дамуы барысында меңгерген құндылықтар, жалпыазаматтық құндылықтар.

Құндылық мәселесі философия, әлеуметтану, психология ғылымдарында кеңінен қарастырылған. Нақты ғылымның өзіндік ғылыми бағыты бойынша құндылықты түсінуде мынадай тұғырлары бөліп көрсетіледі:

Философиялық тұғыр (С.И.Гессен, И.С.Гуревич, т.б.). Қазіргі заманғы философиялық әдебиеттерде «құндылық» ұғымы әртүрлі мағынада қолданылады: жеке дара немесе әлеуметтік бағдар ретінде жаңа идеямен теңестіріледі; адамзаттық өлшем ретінде түсінік немесе субъективті бейне ретінде қабылданады; мәдени-тарихи стандарттар синонимі ретінде қолданылады; өмірдің нақты стилімен, мінез-құлықтың типімен байланыстырылады [3].

Құндылық адамзат қоғамымен тікелей байланысты, ол қоғамның адам үшін пайдалы, субъективті маңызды заттары. Сондықтан философтар «құндылық» ұғымын қоғам және адам үшін жағымды және жағымсыз маңыздылығы бар қоршаған әлемнің объектісі ретінде қарастырады [4].

Ф.Ницше құндылықты мәндік категория емес, тек бағалау немесе субъектінің әлемді тануындағы ішкі тәжірибесі деп пайымдайды. Оның «Құндылықтарды қайта қарау» бағдарламасын ұсынғандығы белгілі. «Қайта қарау» дегенде ол бұрынғы игіліктерді рационалистік тұрғыдан емес, принципіалды жаңаға негізделген үлгі (парадигма) арқылы жүргізуге шақырды. Басқаша айтқанда, Ф.Ницше классикалық емес аксиологияның өмірге келгенін жариялады. Ең бастысы – адам дүниемен жеке-дара қатынасқа түсіп, оның құндылықтарын айшықтай алады. Ол «дүниенің әр алуан мағынасы мен түсіндірмесі бар. Сондықтан адамзат мистикалық интуиция, миф және адам иллюзиясынсыз мәнді (құндылықтарды да) толық қамти алмайды» - деген пікірді ұсынады [5].

Демек философияда құндылық тұлға үшін маңызды, пайдалы, өзін жетілдіруге және адамзат қоғамының дамуына септігі бар адамның шынайылыққа деген қатынасының мәні.

Әлеуметтік тұғыр (П.В.Алексеев, Ф.М.Бродский, т.б.). Әлеуметтануда құндылық нақты мәдениет аясында қалаулы және артық көрінетін қолайлысы болып табылады. Олар ұрпақтан ұрпаққа отбасы және одан тыс тәрбие көмегімен, бұқаралық ақпарат құралдары, коммуникация, әдебиет, ғылым, өнер және т.б. Құндылық қоғамның әрбір мүшесі үшін міндетті емес, бірақ қоғамға бағдарлану құптарлық іс және ол марапатталады, ал одан жалтарғаны үшін айыпалады. Бұл тұрғыда құндылық адамның өмірін, оның мінез-құлқы мен іс-әрекетін ұйымдастырудың әлеуметтік нормаларымен тығыз байланыстылықта қабылданады. Құндылықтың әлеуметтік тәртіпті, мінез-құлықты реттеуші ретінде қозғаушы күшіне мән бере отырып, оның маңызын ерекше атап көрсетеді [6].

Т.Парсонстың пікірінше, құндылық – «әлеуметтік жүйенің құрамдас бөлігі, әлеуметтік жүйенің ұнататын типі туралы жалпы қабылданған түсінік, алдымен қоғам туралы оның мүшелерінің түсінігі» болып табылады. Ол әлеуметтік құндылықты адам, ағза немесе физикалық дене сияқты құндылықтан бөлу, ажырату керек дей отырып, төрт саладан тұратын әлеуметтік іс-қимыл жүйесіне (мәдениет, қоғам, тұлға, ағза) сүйенеді [7].

Осы тұрғыдан, құндылық адамның белгілі бір мақсатқа жетуге бағытталған талаптар жүйесімен түсіндіріледі. Жеке адам үшін болмыстың белгілі бір көрінісі мағынасында қолданылады.

Психологиялық тұғыр (А.Г.Здравомыслов, Д.Н.Узнадзе, Б.Г.Ананьев, Э.Берн, А.Маслоу, К.К.Платонов, М.Рокич, З.Фрейд және т.б.). Психологияда құндылық бағдар қарым-қатынас, ұстаным ұғымдарымен анықталады, ол тұлғаның құрылымына енеді.

Психологтар құндылықты бір жағынан, тұлғаның (адамдар тобы, ұжым) абыройы мен оның іс-қылықтарының адамгершілік маңызы немесе қоғамдық институттардың адамгершілік сипаты; екіншіден, моральдық санаға жататын – мораль нормалары, принциптері, мұраттары, қайырымдылық және қайырымсыздық, әділдік, бақыт түсініктері ретінде сипаттайды [8, 9].

Психологиялық зерттеулерде «құндылық», «құндылық бағдар» ұғымдары мазмұны ұқсас басқа ұғымдармен бірге түсіндіріледі: А.Н.Леонтьев (тұлғалық мән), Д.Н.Узнадзе (нұсқау, мақсат), В.Н.Мясищев (қарым-қатынас), В.А.Ядов (диспозиция), Л.И.Божович (тұлғаның ішкі ұстанымы немесе бағыттылық), Б.С.Братусь (мәнді құндылықтар), Д.А.Леонтьев (мән), А.Маслоу (метамотивтер), М.Рокич (құндылық бағдар немесе өмірде басшылыққа алынатын қағидалар), М.С.Яницкий (тұлғаның даму векторы), А.А.Деркач (адамды тұтастық ретінде қалыптастыру мен акмебағдарлық өзін-өзі дамыту қасиеті).

Сонымен философиялық, әлеуметтік және психологиялық әдебиеттерді теориялық талдау құндылық адамның қызығушылығы, сұраныстары, талап-тілектері, ниеттері иерархиясындағы жоғарғы деңгей ретінде қарастырылатынын, сонымен бірге құндылықтар құрылымы сипатталатынын көрсетеді.

Педагогикалық тұғыр (Б.М.Бим-Бад, М.В.Богуславский, И.Ф.Исаев, Б.Т.Лихачев, Н.Д.Никандров, В.А.Сластенин, т.б.). Педагогика ғылымында құндылық бағдарды қалыптастыруда (әртүрлі жастағы білім алушылардың) педагогикалық іс-әрекеттің бағытына, мазмұнына, әдістемелік – технологиялық негіздеріне, мақсатына басты назар аударылады. Мұнда ең маңыздысы құндылық бағдарды қалыптастырудың адамгершілік бағыттылығы, ол педагогиканың аксиологиялық бастау екендігін көрсетеді.

Р.К.Төлеубекова еліміздің қазіргі кезеңдегі адамгершілік тәрбиесінің теориялық-әдіснамалық негізін зерттеу барысында, өзіндік жаңа ұстанымға негіздей келе, жалпыадамзаттық құндылықтар ішінен Адам, Еңбек, Білім, Отбасы, Ұлт, Бейбітшілік, Жер, Отан, Мәдениет деген құндылықтарды бөліп көрсетеді. Психологиялық-педагогикалық тұрғыдан жеке адамның адамгершілік құндылықтарын жоғары сынып оқушыларына тәрбиелеу тұжырымдамасын жасайды [10].

Ғылыми педагогикалық әдебиеттерді талдау «құндылық» ұғымының әлемге, адамның әлем туралы білімі негізінде пайда болған біліміне, меңгерілген мәдениетіне және жеке өмірлік тәжірибесіне, тұрмыстық жетілуге және үйлесімді дамуға жетуге бағытталған қарым-қатынасы ретінде қарастырылады деп тұжырымдауға мүмкіндік береді.

Сондықтан «құндылық бағдар» күрделі мәні бар құрылым, ол адамның саналы түсінген, қоғамның және нақты индивидтің дамуының барлық кезеңдерінде өмір салтын анықтайтын, материалдық және рухани байлығының жиынтығы,

Жеткіншектердің құндылық бағдары – ересектену кезеңінде оның әлеуметтік дамуына, әлеуметтенуіне әсер ететін, белгілі мақсатқа жетуге қызығушылығы, талап-тілегі, талпынысымен негізделетін өзін-өзі көрсетуіндегі және өзін-өзі дамытуындағы қозғалтқыш. Ол – жеткіншек тұлғасының дүниетанымында, іс-әрекет мотивтерінде, адамгершілік нормаларында және сенімінде айқын байқалатын, тұрақты әлеуметтік-психологиялық білімі, қоғамның құндылықтарын меңгеруінің нәтижесі. Сонымен құндылық адам өмірінің бағыт-бағдарын айқындайтын рухани күш, көпшілік адамдар мақұлдайтын және ортақтасатын жақсылық, әділеттілік, патриотизм деп бағалайтын жеке тұлға үшін қоғамдық-мәнді әлеуметтік бірлік, қоғам, тұтас материалдық, әлеуметтік объектілер. Ол барлық адамдарға эталон, идеал болып қызмет етеді, оларды құруға педагогикалық үдеріс бағытталған.

Құндылық екі компоненттен тұрады: пәндік және саналық. Пәндік құндылықтарға – заттардың табиғи қажеттілігі, еңбектен шыққан өнімнің өзіндік құны, әлеуметтік игілік, ғасырлар бойы қалыптасқан мұра, ғылыми ақиқаттың теориялық маңызы және практикалық пайдасы, адамдардың іс-әрекетіндегі жамандық пен жақсылықтың іске асуы, табиғи және қоғамдық объектілердің эстетикалық қасиеттері жатады. Санадағы құндылыққа – қоғамдық ой, баға беру, мақсат және оған жетудің жолдары, түрлі нормалар кіреді. Пәндік және субъективтік құндылықты философтар адамның дүниеге қатынасының екі жағы: объектісі, әрі субъектісі ретінде қарастырады. Пәндік құндылық баға берудің объектісі. Субъективтік құндылық олардың өлшемі мен әдісі.

Сонымен бірге құндылық мәдени феномен. Мәдениет арқылы адамдық болмыстың белгілі бір тірегіне айналады. Демек құндылық қоғамдық сананы қалыптастырушы мәдениет пен тарихтың қайнар көзі, табиғат пен адам іс-әрекеттері олардың нәтижелерімен тығыз байланысты

екендігін аңғардық. Бұл құндылықтың мәдениеттің аса күрделі компоненті екендігін көрсетеді. Құндылықты саналы түсіну құндылық туралы түсінікті, ал ол құндылық бағдарды қалыптастырады, сөйтіп, тұлғалық мәндер жүйесін құрайды. Мән, мағына субъектінің ақиқат шындыққа, қоршаған әлемнің өзгерісіне, өзінің әрекетіне және басқа да іс-қылықтарына қатынасы. Оның көпмөлшерлілігі өмірдің мәні, сөздің мағынасы, парасатты мағына, оның ақыл-парасаты толық, т.б. тұрғыда маңызды. Құндылық пен мән тұрақты емес, уақытқа қарай өзгеріп отырады, ал құндылық бағдар өзгермейді. Себебі, жеткіншектің құндылық бағдары әлеуметтік бағыттылығының эмоциялық маңызды мазмұны болып табылады.

Жоғарыда айтылған пікірлерді тұжырымдасақ, құндылық зат та, нәрсе де, мәселе де емес, олардың қасиеттері де емес, ол адам ойының қандай да бір жоғары түрі екендігі анықталады, яғни ұнатқан игіліктер мен оларға қол жеткізу тәсілдері туралы қорытындыланған белгілі көзқарастар, орнықты ойлар, үлгі аларлық объектінің озық тәжірибелері, сыннан өткен пікірлері. Жер бетіндегі әр ұлттың мақсаты - өз ұрпағының бойына адамдық қасиет, ұлттық рух пен мәдениеттің күш-қуатын қалыптастыру, ұлтының болмысын, оның өмір сүру тәсілі мен тәжірибесін, тәрбие ықпалының жолы мен бағытын кең түсіндіре білу. Ұлттық құндылықтарымызды сақтау оны әлемдік жетістіктермен ұштастыру арқылы еліміздің білім беру саясатының ұлттық-руханият дамуына, білім жүйесінің жетілуіне, қоғамда өзіне лайық орын алатын білімді болашақты тәрбиелеуге, озық қоғам құруға қол жеткізуге болады.

Қорыта келгенде, құндылық бағдар - адамның санасында құндылықтардың бейнеленуі, бір жағынан, өмірлік стратегиялық мақсат және жалпы дүниетанымдық бағдар ретінде мойындалған, екіншіден, тұлғаның белсенділігінің бағытты мен мазмұнын сипаттайтын, оның әлемге, өзіне қатынасын анықтайтын, тұлғалық ұстанымына, мінез-құлқына, іс-қылығына мән беретін күрделі әлеуметтік-психологиялық феномен. Құндылық бағдар жеткіншектің жеке әлеуметтік өмірлік тәжірибесі және құндылықты тануы негізінде қалыптасып дамиды. Осыдан құндылық бағдарды дамыту тәрбие мен оқытудың басты мақсаты болып табылады.

Пайдаланған дерек көздері

- 1 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Қазақстан халқына Жолдауы. - Астана, 2014 жылғы 17 қаңтар
- 2 Таубаева Ш.Т. Педагогика әдіснамасы. Оқу құралы. – Алматы: Қарасай, 2013. 432 б.
- 3 Гуревич И.С. Философия культуры. –М., 2000. – 352с.
- 4 Философиялық сөздік //Ред.ұжым: Р.Н.Нұрғалиев, Г.Г.Ақмамбетов, Ж.Ж.Әбділдин. –Алматы, 1995.-525б.
- 5 Ницше Ф. Переоценка всего ценного (Человеческое, слишком человеческое). Собр. соч. В 5-ти томах. – Т.2.
- 6 Волков Ю.Г. Социология. Учебник. Изд. 2-е стер. – Ростов н/Д: Феникс, 2013. -667с.
- 7 Парсонс Т. Общій обзор // Американская социология. Перспективы. Проблемы. Методы. –М.: Прогресс, 1996. –С. 360-370. (368).
- 8 Узнадзе Д.Н. Психологические исследования. – М.: Наука, 1966. - 451с.
- 9 Здравомыслов А.В. Потребности. Интересы. Ценности. - М., 1986.
- 10 Төлеубекова Р.К. Қоғам дамуының жаңа кезеңіндегі адамгершілік тәрбиесінің теориялық-әдіснамалық негізі. – Алматы, 2001. – 295б.

МРНТИ 14.29.01

Көшімбетова С.А.¹

¹п.ғ.к., профессор Тараз мемлекеттік педагогикалық институты
(Тараз, Қазақстан)

Дулатова С.А.²

²магистр, Тараз мемлекеттік педагогикалық институты
(Тараз, Қазақстан)

ЖАСТАРДЫҢ ДЕВИАНТТЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫ СОЦИОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ НЫСАНЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

«Жастардың девианттық мінез-құлқы» – социология ғылымындағы өзекті проблема. Ол осы саладағы мамандардың ғана емес, сонымен қатар әдептілік пен құлықсыздық, абырой мен абыройсыздық арасындағы шекара қандай, жер бетіндегі адамзат баласының жаратылуы мен мәні неде деген сияқты өте маңызды сұрақтарға жауап тапқысы келетін адамдар тобының да үлкен қызығушылықтарын тудырып отыр. Бізді бұған өзіміз күн сайын бетпе-бет келіп жүрген шиеленіскен жағдайлар, нақты өмірдің фактілері итермелейді және олар тез арада мемлекеттік деңгейде араласуды қажет етеді.

Ол осы саладағы мамандардың ғана емес, сонымен қатар жастардың адамгершілік, рухани, дене дамуы, олардың тандап алған артықшылықтары, құрметтейтін құндылықтары, негізгі өмірлік ұстанымдары қатты алаңдататын адамдар тобының да үлкен қызығушылықтарын тудырып отыр. Жастар девиациясы проблемалары, оның себептері, үрдістері социологиялық ғылымның өзекті тақырыбына айналды. Девианттық мінез-құлық проблемалары әлеуметтік қақтығыс теориясы аясында талқыланады.

Түйін сөздер: отбасы, жастар, жұмыспен қамту, шиеленіс және девианттық мінез-құлық.

Аннотация

В статье «Девиантное поведение молодежи как объект социологического исследования» рассмотрено в статье как – актуальная проблема в социологической науке. Она вызывает большой интерес не только у специалистов этого профиля, но и у широкого круга людей, желающих найти ответы на жизненно важные вопросы: где проходит граница между порядочностью и аморальностью, честью и бесчестьем, в чем заключается смысл и предназначение человека на земле.

Данная проблема возникла не только из общегов духовного и физического развития молодежи, но из главных ценностей жизненных принципов людей. Проблемы молодежи, ее причины, принципы стали актуальной темой социологической науки. Проблемы дев обсуждаются на основе теории социального конфликта.

Ключевые слова: семья, молодежь, трудоустройства, конфликт и девиантное поведение.

Abstract

In the article is considered the "Deviant behavior of youth" as the actual problem in the the sociological science. It rises the greatest interest not only at specialists of this profile but also at wide circle of people who are interested in finding answers for vitally important question: where is the border between decency and amorality in what sense and destiny of a man consist honor and dishonor desiny of a man on Earth. This problem is appered not only from generally human moral and physical development of youth but it also includes the main values and vital pricnciples at people. Problems of deviation of yoth its causes or principles are actual theme of sociological science. Problems of deviation are discussed on a base of theory of social conflict.

Key words: family, youth, employment, conflict and deviant behavior.

«Жастардың девианттық мінез-құлқы» – социология ғылымындағы өзекті проблема. Ол осы саладағы мамандардың ғана емес, сонымен қатар әдептілік пен құлықсыздық, абырой мен абыройсыздық арасындағы шекара қандай, жер бетіндегі адамзат баласының жаратылуы мен мәні неде деген сияқты өте маңызды сұрақтарға жауап тапқысы келетін адамдар тобының да үлкен қызығушылықтарын тудырып отыр. Бізді бұған өзіміз күн сайын бетпе-бет келіп жүрген шиеленіскен жағдайлар, нақты өмірдің фактілері итермелейді және олар тез арада мемлекеттік деңгейде араласуды қажет етеді.

Жастар девиациясының шынайы картинасын айқындау, бұл құбылыстың үрдістері мен себептерін анықтау социология ғылымының өзекті де кезек күттірмейтін мәселе болып табылады. Девианттық мінез-құлықтың әлеуметтік аспектілерін зерттейтін еңбектердің арасынан Ш.Е. Джаманбалаеваның «Девианттық мінез-құлықтың әлеуметтік проблемалары» атты жұмысын атап өтуге болады/1/.

Бірақ әлеуметтік практика бойынша қолда бар әдебиетте жастар ортасындағы қоғамға жат мінез-құлықтың алғышарттарын алдын алу жөніндегі негізделген ұсыныстар жоқтың қасы. Сол сияқты девиантологияны түсіну аппараты қажет деңгейде жете зерттелмеген. Мысалы, біздің әдебиетте «қоғамдық пікір мақұлдамаған кез келген мінез-құлық девианттық деп аталады» деген пайымдау кездеседі /2/. «Жастардың девианттық мінез-құлқы» – социология ғылымындағы өзекті проблема. Ол осы саладағы мамандардың ғана емес, сонымен қатар жастардың адамгершілік, рухани, дене дамуы, олардың таңдап алған артықшылықтары, құрметтейтін құндылықтары, негізгі өмірлік ұстанымдары қатты алаңдататын адамдар тобының да үлкен қызығушылықтарын тудырып отыр. Жастар девиациясы проблемалары, оның себептері, үрдістері социологиялық ғылымның өзекті тақырыбына айналды. Девианттық мінез-құлық проблемалары әлеуметтік қақтығыс теориясы аясында талқыланады.

Козер әлеуметтік топ үшін нақты қатердің болуы оның ұйымшылдығын арттырып, оның мүшелерінің топтық нормалардан ауытқуын азайтады және ауытқу байқалатындарға қатысты қысымды күшейтеді деп пайымдады. Қақтығыс теориясына сәйкес, егер мінез-құлық үлгілері басқа мәдениеттің нормаларына негізделген болса, онда әлеуметтік жүйедегі мінез-құлық үлгілері ауытқыған болып табылады. Арнайы социологиялық теория ретінде девианттық мінез-құлық тұжырымдамасы құрылымдық функционализм негізінде қалыптасады. Р. Мертон аномия теориясын пайдалана отырып, девианттық мінез-құлықты мәдениет тудыратын мақсаттар мен оларға қол жеткізудің әлеуметтік-ұйымдасқан құралдары арасындағы келісімге келмегендіктің салдары ретінде түсіндіреді. Оның пікірі бойынша, мақсаттарға заңды жолмен қол жеткізудің әр түрлі топтар үшін бірдей емес мүмкіндігі оның функционалдық кемшіліктері мақсаттарға жету үшін қызмет көрсететін ресми емес құрылымдардың пайда болуына әкелетін қоғамның ресми құрылымымен байланысты.

Біздің әдебиеттерде «қоғамда белгіленген нормалар мен типтерге сәйкес келмейтін іс-әрекеттерді девианттық мінез-құлық ретінде түсіну қажет» деген пікірлер өте жиі кездеседі /3/. Алайда бұл анықтама тым абстрактілі және нақтылауды қажет етеді. Бұл жерде кез келген әлеуметтік нормаларды бұзу туралы сөз болады.

Сондықтан кейбір зерттеушілер осы түсініктің анықтамасын нақтылайтын қосымша белгілерді енгізуге тырысады:

1) девианттық мінез-құлық – бұл «түрмеге қамауға немесе тәртіп бұзушыны басқа да жазалауға әкелетін нормадан ауытқу» /4/;

2) девианттық мінез-құлық – бұл заңсыз әрекеттер арқылы мақсатқа қол жеткізу /5/.

Бұл анықтамалардың барлығы «девианттық мінез-құлық» түсінігінің ауқымын тарылтатындығы бірден көрініп тұр, себебі ол анықтамалар оның ауқымының тек бір бөлігін ғана – ауытқыған мінез-құлықтың заң бұзатын түрлерін қамтиды.

Міне келесі анықтамалар: девианттық мінез-құлық – бұл ұқсас жағдайларда белгілі бір бұқаралықпен, тұрақтылықпен және көп таралағандықпен сипатталатын әлеуметтік нормалардың бұзылуы /6/.

Егер мұндай анықтаманы қабылдайтын болсақ, онда «девианттық мінез-құлық» түсінігінің ауқымынан оның жаппай таралмаған барлық актілері шығып қалады.

Басқа да пікірлер кездеседі. Тар мағынасында, индивидтің немесе адамдар тобының мінез-құлқындағы нормалардан (мысалы, заңнан) жағымсыз ауытқуы девиация ретінде түсініледі. Мысалы, Н. Смелзер, «әумесерлілік қылықтардың әлеуметтік болжалдарға сәйкес келуімен немесе келмеуімен анықталады» деп көрсете отырып, девиацияны «топтардың нормалардан ауытқуы деп саналатын және оқшаулауға, емдеуге, түзетуге немесе қанедай да басқа жаза қолдануға әкелетін мінез-құлық» ретінде сипаттайды /7/.

Девианттық мінез-құлықтың мұндай тар түсінігі социологтардың әлеуметтік тұрақтылықты бұзатын жағымсыз девиацияға аса көп назар аударғанына және әлі де назар аударып келе жатқандығымен байланысты. Стигматизацияның криминологиялық теориясы аясында девианттық мінез-құлық «белгілі бір деңгейде есептелген мәртебелер бойынша» анықталады, яғни мінез-құлықтың мұндай түрі объективті құбылыс емес, субъективті белгі, «затбелгі» ретінде түсініледі /8/.

Мұндай пікірлер анықтамалар болып саналмайды, себебі оларда девианттық мінез-құлықтың маңызды белгілерін анықтағаннан гөрі, девианттық мінез-құлықтың пайда болуының болжалды себеп-салдарлық механизмі сипатталады. Біздің ойымызша, девианттық мінез-құлықтың спецификасын анықтамайтындығы девианттық мінез-құлық проблемаларының осы немесе басқа да белгілерінің кемшіліктері болып табылады.

Отандық ғылымға ғана тән девианттық мінез-құлықты объективті бар әлеуметтік нормалардың бұзылуы ретінде түсіну «психологияландырылған» деп аталатын анықтамаларға қайшы келеді. Мысалы, америкалық социолог А. Коэн «институцияландырылған болжалдарға қайшы келетіндерді» девианттық мінез-құлық деп атайды /9/. Ал ағылшын Д. Уолштың пікірі бойынша, «девианттық мінез-құлық – бұл белгілі бір деңгейде есептелген мәртебелер, яғни субъективті белгі, затбелгі» /10/.

Бір анығы, мұндай сипаттамалар құбылыстың табиғатын жан-жақты ашып көрсету үшін жеткілікті болуы мүмкін емес.

Америкалық социология туралы айтар болсақ, мұнда қылмыс пен құқық бұзушылық ғана емес, сонымен қатар жалпы қабылданған нормалар мен ережелерді бұзатын кез келген мінез-құлық девианттық мінез-құлық ретінде түсініледі. Мұндай анықтамаға бәрі де кіріп кетуі мүмкін! Бұл және қатты ашу үстінде жұбайын өлтіруден бастап саяси көшбасшыны егжей-тегжей жоспарлап өлтіруге дейінгі заңсыз күш қолданудың көптеген түрлері. Бұл және кемістіктерге қызмет көрсететін адамдардың іскерлік операциялары сияқты адамдардың барлық ықтимал кемістіктерге еріп кететін әрекеттері. Бұл сыбайлас жемқорлық пен дұрыс емес, заңға қайшы мінез-құлықтың немесе сот, полиция және үкіметтің лауазымды тұлғалары ортасында ғана заңға қайшы мінез-құлықтың барлық формалары. Бұл іскер саудагерлердің қызметтерін реттейтін заңдар мен дәстүрлерді бұзу. Бұл сондай-ақ өз-өзіне қол жұмсау, салық төлеуден жалтару және емтихандарда алдау. Мұндай тегіс қамти алатын «қабыстыру», әрине социологияда үлкен дау-дамайлар тудырады.

Қоғамдық тәртіп бұзылып, нәтижесінде тәртіпсіздік туындаған кезде әлеуметтік девиация пайда болады. Бұл көптеген ескі құндылықтар жойылып, ал жаңалары әлі орныға қоймаған және рұқсат етілгендер туралы түсінік айтарлықтай босаңсыған кезде көрініс табады, сонымен қатар көлеңкелі қылмысты бизнес, есірткіге тәуелділік, сыбайлас жемқорлық, жезөкшелік және девианттық мінез-құлықтың басқа да түрлері өсе бастайды.

Жұмысқа тұру және тұрғын үймен қамтамасыз етілу, қоғамдық қатынастардың жаңа жүйесі жағдайында бастапқы капиталдың болмауы жастар үшін негізгі әлеуметтік проблема болып табылады. Кәсіби тәжірибе мен дағдылардың жетіспеушілігімен байланысты еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттіліктің төмендігі жұмыссыздар санының өсуіне және жастар арасындағы девианттық көріністердің артуына әкелді. Өзінің адамгершілік құндылықтарын жоғалтып алғандықтан қалыптасқан қоғамда өзіне орын таппаған жас тұлға бос қуыста қалып қойып, алкогольдан, есірткіден қорғаныш іздейді, өзін қоғамға қарсы қою арқылы орнығуға тырысады. Бұл құбылыстар жастар ортасында жаппай көрініс алды, ал бұл қоғамның адамгершілік-психологиялық жай-күйіне әсер етеді. Алайда әлеуметтік ақиқат жастардың қылмыстық жолға түсуіне кедергі болатын механизмдерді әзірлеп шығарған жоқ.

Көптеген жас адамдар өздерінің қажеттіліктері мен оларды жүзеге асыру мүмкіндіктері арасындағы қарама-қайшылықтарды заңды құралдарды (біліктілікті арттыру, қосымша еңбек, өндірістік резервтерді іздестіру) пайдалана отырып шешуге ұмтылады. Дегенмен, кейбір жастар қоғамға бергеннен гөрі қоғамнан көбірек алуға немесе материалдық қаражатқа ие болмаса игіліктерге заңсыз, адамгершілікке жат жолмен қол жеткізуге тырысып, басқа жолды таңдап кетеді. Сондықтан қоғам орта, оқу орындарының барлығы да ат салысқан жағдайда жастар тәрбиесі оң қадамға басады демекпіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Джаманбалаева Ш.Е. Социальные проблемы девиантного поведения. Автореферат. – Алматы, 1996.
- 2 Статистический пресс-бюллетень №3. – Алматы, 1998.
- 3 Казахстанская правда. – 1995. – 22 июня.
- 4 Сахаров А.Б. О личности преступника и причинах преступности в СССР. – М., 1962.
- 5 Смелзер Н. Социология. – М.: Феникс, 1994.
- 6 Социальные отклонения; под ред. В.Н. Кудрявцева. – М.: Госюриздат, 1989.
- 7 Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактика. – М., 1980.
- 8 Смелзер Н. Социология. – М., 1993.
- 9 Фокс В. Введение в криминологию. – М.: Прогресс, 1980.
- 10 Социальные отклонения. – М.: Юр. лит., 1989.

МРНТИ 14.39.05

С.З.Нишанбаева¹

¹6D010300- Педагогика және психология мамандығының 2 курс докторанты,
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Казахстан)

«ОТБАСЫЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР» ҰҒЫМЫНЫҢ СИПАТТАМАСЫ

Аңдатпа

Мақалада «Отбасылық құндылықтар» ұғымының мәні мен мазмұны қарастырылады. Автор көптеген ғылыми- педагогикалық әдебиеттерді зерделей келе, контент-талдау әдісін пайдаланып, «Отбасылық құндылықтар» ұғымының мәнін ашуға тырысқан. Сонымен қатар, зерттеуші отбасына жан –жақты тоқталып, отбасы қызметтерін анықтайды. Отбасы қызметі екі тұрғыда қарастырылады: әлеуметтік ортада қосымша өкілеттік алған отбасы мүшелері қызметіндегі өзекті міндеттер; отбасында көрініс алатын мінез – құлық феномені және процестері. Отбасындағы қарым-қатынас авторитарлы, либералды және демократиялық стильдерге тоқталған.

Зерттеуші отбасылық құндылықтарды қалыптастыру отбасының әрбір мүшесінен ұзақ мерзімде үлкен шыдамдылықты талап ететін өте күрделі үдеріс екенін атап өтеді. Отбасылық құндылықтар өз кезегінде өмірлік қарым- қатынасты ұйымдастырушы тәсілі деп тұжырымдайды.

Ғылыми педагогикалық әдебиеттерді зерделей келе, автор Л.О.Володина зерттеуіндегі отбасылық құндылықтардың сипаттамасын қамтиды.

Түйін сөздер: құндылық, отбасы құндылықтар, отбасы, қоғам, мәдениет, этика, норма.

Аннотация

В статье рассматривается сущность и содержание понятия «Семейные ценности». Автор на основе анализа научно-педагогической литературы, используя метод контент-анализа попытался раскрыть значение понятия «Семейные ценности».

Исследователь в статье разносторонне раскрывает понятие «семья» и определяет функции семьи. Функции семьи рассматриваются с двух позиций: актуальные задачи в функциях членов семьи, определяющаяся в социальной среде; феномен характера и поведения и процессы в семье. Раскрыты стили отношения в семье: авторитарный, либеральный и демократические.

Автор отмечает, что формирование семейных ценностей сложный процесс, требующий от каждого члена семьи большого терпения на длительное время. Семейные ценности в свою очередь понимаются как прием организации жизненных отношений.

На основе анализа научно-педагогической литературы дается характеристика семейных ценностей по Л.О.Володиной.

Ключевые слова: ценность, семейные ценности, семья, общество, культура, этика, норма.

Abstract

The article examines the nature and content of the concept of "Family values." The author based on the analysis of scientific and educational literature, using content analysis method tried to reveal the meaning of "Family values."

Researcher in the article reveals concept of "family" and defines the functions of the family. Family functions are considered from two perspectives: the urgent tasks in the functions of family members determined by the social environment; phenomenon and behavior and processes in the family. Disclosed styles of family relationships: authoritarian, liberal and democratic.

The author notes that the formation of family values a complex process, that requires each member of the family a lot of patience for a long time. Family values, in turn, understood as the organization of the reception of vital relations.

Based on the analysis of scientific and educational literature is given the description L.O.Volodina's family values.

Key words: value, family values, family, society, culture, ethics, norm.

Қазақстан Республикасы Ата Заңының 27-бап, 2-тармағында "Балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу – ата - ананың табиғи құқығы, әрі парызы"- деп, отбасының міндеті нақты көрсетілсе, "Қазақстан –2030" бағдарламасында " Әкелер мен аналардың, аталар мен әжелердің өз балалары мен немерелері алдындағы жауапкершілігін күнделікті есте ұстауға тиіспіз. Біз өз балаларымыз бен немерелерімізді сонау алыс болашақта, олар біздің жасымызға жеткен кезде қандай күйде көргіміз келеді..." делініп, ұрпақ тағдырына үлкен мән беріледі [1,2].

Қазіргі уақытта баланы заман талабына сай жеке тұлға етіп қалыптастыру отбасындағы барлық ата-аналар үшін көптеген қиындықтар туғызуда.

Отбасы мен отбасы ішіндегі қатынастарды құру мәселенің зор көкейтестігі студенттер шағында ие болады, бұл кезде әрі қарай кәсіби жол таңдалған және кәсіби өзін-өзі анықтау сауалдары орнына өзін жеке тұлғалық қатынастар саласында жүзеге асыру сауалдары келеді. Толыққанды отбасын құру және ата-ана рөлін табысты орындау мүмкіндігі көбінесе жас адамдардың саналы ата-ана болуына отбасылық құндылықтардың қалыптасу деңгейімен анықталады.

Сонымен қатар, отбасы - баланың ең жақын әлеуметтендіру ортасы қатарында өмірдің мақсаты, оның құндылықтарын біліп, өзін қалай ұстау керектігі туралы алғашқы мәліметтерді береді және онда басқалармен қарым - қатынас орнатуына іс жүзінде дағдыланады.

Белгілі болғандай, отбасы - өскелең ұрпақтың әлеуметтенуінің негізгі институты. Ол балалардың, жеткіншектердің, жасөспірімдердің жеке дамуы мен ортасын көрсететін отбасының нақты бірқатар сапаларын анықтайды. Бұлар келесідегідей:

- демографиялық – отбасының құрылымы (үлкен, басқа туған-туыстарын қосқанда немесе ата-ана және баласын қамтитын орта; толық немесе толық емес отбасы, бір балалы, аз немесе көп балалы);

- әлеуметтік мәдениеті – ата-анасының сауаттылық деңгейі және олардың қоғам өміріндегі қызметі;

- әлеуметтік-экономикалық – ата-аналардың жұмыстан қолын босата алмауы, мүлктік сипат;

- техникалық-гигиеналық – күн көріс жағдайы, үй жабдықтары өмір сүру үлгісінің ерекшеліктері болып саналады.

Біздің ойымызша, бүгінгі күндегі отбасы бұрынғы уақыттағы отбасынан мүлдем өзгеше. Ол тек экономикалық тұрғыдағы өзгерістер емес, отбасындағы эмоционалды-психологиялық қызметтің түбегейлі өзгерістерімен ерекше.

Ғылыми әдебиеттер талдауы көрсеткендей, отбасы қызметі- құрылымдық ұйымдастыру және дамумен тығыз байланысты. Отбасы тәртіп ережесі сыртқы орта және отбасы мүшелерінің өзара қарым – қатынас сипатына да әсер етеді.

Отбасы қызметі негізі екі тұрғыда қарастырылады:

- әлеуметтік ортада қосымша өкілеттік алған отбасы мүшелері қызметіндегі өзекті міндеттер;

- отбасында көрініс алатын мінез – құлық феномені және процестері.

Атап кететін жәйттің бірі болып отбасылық тәрбие стильдерінің келесідей түрлері:

Авторитарлы отбасы – бала қарсылығын не күйзелісі мен селқостығын туындататын каталдығы шектен тыс талаптарымен сипатталады. Сырттай бұл дөрекі қылық пен тұрпайы, жалған сөзден, екіжүзділіктен көрініп, балада қорқыныш пен қорғансыздық сезімін пайда етеді.

Демократиялық стиль - ата-аналардың бала тұлғасына болған сыйластық, құрметімен, оның көзқарас, ой-пікірлерін қабылдауымен, өзіндік дербестігін шектемейтіндігімен еленеді. Мұндай отбасылар балалар датына құлақ түре алады, өз шешімдерімен баланы тұсауламайды, оның шығармашыл ынтасының дамуына көмектеседі. Бұл отбасы жағдайында бала өзін жайлы сезінеді, әрдайым табысты әрекет қуанышына бөленіп, оны ата-анасымен бөліседі, олардан қорықпайды, керісінше, ішкі нәзік сырларын ортаға салып, проблемаларымен бөліседі, кеңестерін тыңдауға асығады, өз қадір мәртебесін сезінеді.

Либералды стильдік қатынас отбасы баласының не істесе де бетін қайтармауға, оның жауапкерсіздігі мен өзімшілдігіне бастау береді. Балалар ата-аналарының әсіре сүйіспеншілігін «қорғаныс» етеді немесе олардың түгелдей елемеу, немқұрайлылығына тап болады. Бұл баланы екіжүзділікке, менмендікке, тәртіпсіздікке, моральдық жұтаңдыққа душар етеді. Өз перзентіне шынайы қамқорлық пен сүйіспеншілік шуағын арнаған ата-ана, негізінен адамгершілікті (демократтық) стильді қолдана отырып, орынды жерінде әкімшіл не либералды тәрбие элементтерін қолдануды да ұмытпайды.

Зерттеуіміздің негізгі мақсаты «отбасылық құндылықтар» ұғымының мәнін ашу болса, ендеше ең алдымен «құндылық» ұғымын қарастырсак.

Ғалым Г. М. Коджаспирова «Идеялар, заттар, құбылыстар, мағыналар атты құндылықтар адам үшін жағымды маңызы бар. Құндылықтар күмәнге ұшыратпайды, олар барлық адамдарға эталон, идеал болып табылады»-деп өз ойын тұжырымдайды [3].

Келесі кезекте біз ғалымдардың зерттеулеріндегі «Отбасылық құндылықтар» ұғымының мазмұнын ашуға тырыстық (кесте 1).

Кесте -1 Ғалымдардың еңбектеріндегі «Отбасылық құндылықтар» ұғымының контент-талдауы

№	Авторы	Жұмыстың аты	Мазмұны
1	Нурмагамбетов Т.	«Бабушка», изд. «Жазушы», Алма – Ата, 1979	Отбасылық құндылықтар – бұл отбасы тарихи жады бөлігі болып табылады, біздің ата-бабамыздан келе жатқан мұра, салт-дәстүр
2	К.Казиев	«Семья», Алма – Ата, 1982	Отбасылық құндылықтар – бұл маңызды құнды, барлық жанұя мүшелерімен құрметті, олардың ортақ қызығушылықтары
3	Мак-Ким Дональд К.	Вестминстерский словарь теологических терминов. - М.: "Республика". Мак-Ким Дональд К.. 2004.	Отбасылық құндылық – бұл этникалық және діни сенімдер ,отбасына ықпал ететін әл-ауқаты және отбасылық өмірдің идеалдардың мақұлдайды
4	Ильин В.В.	Аксиология Издательство: МГУ, 2005. - С: 216	Отбасылық құндылық – айқын (ашық түрде отбасын мақұлдайтын және қалыптастырушы) немесе айқын есес жанұяға тән көзқарастар жиынтығы, отбасылық мақсаттардың тандауына әсер етеді, өмірлік қарым-қатынас ұйымдастырушы тәсілі болып табылады.
5	И.М. Быховская	Основы культурологии. - М., 2005.	Отбасылық құндылықтар (дәстүрлі отбасылық құндылықтар) қоғамдағы қалыптасқан отбасы туралы көзқарастар жиынтығы, отбасылық мақсаттардың тандауына әсер етуші, өмірлік қарым-қатынас ұйымдастырушы тәсілі болып табылады

6	Шохин В.К.	Философия ценностей и ранняя аксиологическая мысль. - М.: РУДН , 2006. - 455 с.	Отбасылық моральдік құндылықтар бұл – ата-анасының үйінде мүмкін және мүмкін емес болып танылатын, тиым салулар мен рұхсаттар, бұларды адам ерте жас кезіннен және өзі отбасы құрғанша есте сақтап келеді.
7	Олифинович Н.И., Зинкевич-Куземкина Т.А., Велента Т. Ф.	Глоссарий терминов / М., 2006.	Отбасылық құндылықтар- қоғамда отбасы туралы немесе жанұя туралы қалыптасатын көзқарас жиынтығы, отбасылық мақсаттардың тандауына әсер етуші өмірлік қарым-қатынас ұйымдастырушы тәсілі болып табылады
8	А.И.Кравченко	Обществознание; учебник 5 класса, 2007	Отбасылық құндылықтар – бұл бір жанұяны басқа жанұядан ерекшелейді, ұрпақтар үшін қазына, мақтаныш көзі және үлкенді құрмет. Отбасылық құндылықтарды бала кезінен өткен отбасы туралы әңгіме арқылы тәрбиелеу керек. Оның тарихы мұқият отбасы мұрағатқа сақталған.
9	Чернова Е.А.	Семейные ценности студенческой молодежи.- Мурманска, 2008	Отбасылық құндылықтар - объектінің жағымды және жағымсыз көрсеткіштердің маңыздылығы қоғамның біріккен іс – әрекетіне негізделіп, және ерлі зайыптылар ата-ана, тұыс арасындағы қарым қатынас орната отырып осы объектілердің өмірге қызығушылығы, қажеттілігі және әлеуметтік қарым – қатынас арқылы негізделуі.
10	Рамова М.И.	"Формирование у учащихся семейных, духовно-нравственных ценностей в условиях взаимодействия семьи и школы" 2009.	Отбасылық - моральдік құндылықтар – адамның жоғарғы құндылықтары, басты анықтайтын категория болып саналатын мейірімділік, іс-әрекеттер ұстанымдар адамгершілік нормалар жиынтығын қамтиды.
11		Интернет желісі https://ru.wikipedia.org	Отбасылық құндылықтар бұл жанұяға маңызды, керекті цемент генетикалық кодпен ұқсас адамдарды достық бірлестікке біріктіреді
12		Энциклопедический словарь. - М., 2009.	Отбасылық моральдік құндылықтар олар: қабылданған ережелер шарттар, тұлғаның құқықтары мен міндеттері, тәрбиеленген кездегі дүниетаным

Сонымен, жоғарыда қарастырылған ғалымдардың пікірлерін саралай, отбасылық құндылықтарды қалыптастыру отбасының әрбір мүшесінен ұзақ мерзімде үлкен шыдамдылықты талап ететін өте күрделі үдеріс екенін атап өту керек. Отбасылық құндылықтар өз кезегінде өмірлік қарым- қатынасты ұйымдастырушы тәсілі деп тұжырымдауға болады.

Отбасы - адамзаттың аса қажетті, әрі қасиетті алтын мекетбі. Отбасы - адам үшін ең жақын әлеуметтік орта. Отбасы белгілі дәстүрлердің, жағымды өнегелердің, мұралар мен салт-дәстүрлер, отбасылық құндылықтардың сақтаушысы.

Ғылыми педагогикалық әдебиеттерді зерделей келе біз Л.О.Володина зерттеуіндегі отбасылық құндылықтардың сипаттамасын қамтуды жөн көрдік (кесте 2).

Кесте -2. Ғалым Л.О.Володина зерттеуіндегі отбасылық құндылықтардың сипаттамасы

Құндылықтар	Сипаты
Қандас туыстық	Ұрпақтарды құрметтеу, оларға ризашылық білдіру, өзінің ұрпағымен мақтану
бала	Балаға деген махаббат, өмірде жақсылық тілеу, адамгершілік мінез-құлыққа жасапкершілік, денсаулықты күту, бала бойында өзіне деген сенімділігін тәрбиелеу.
ана	Мейірімділік, нәзік, жанашырлық, дана, әділдік, шыдамдылық, абайлылық, қамқор.
әке	Отбасына жауапты, ақылдылық
үй	Жылу, қонақжайлылық (аяқасты), мейірімділік, достық қарым-қатынас, өз тұрғындарына бауыр басу, енжарлық, қуаншы, жомарттық, тазалық.
отбасылық татуластық	Келісімділік, құрметтілік, қадірлеушілік, тілалғыш, бірігушілік, бітімгершілік
неке	Бір бірінің алдында моралдық жауапкершілік
махаббат	Рухани бауырбасу, қамқорлық, отбасы мүшелерінің бірі-біріне деген жауапкершілігі, аяныш сезім, ашықтық.
пәктік	Инабатты, ұялшақ, жан тазалығы

Жоғарыда қарастырылғандарды қорытындылай келе, отбасы адамгершілік құндылықтар мен отбасылық құндылықтардың қаланатын іргетасы деп айта аламыз.

Әрбір отбасы ерекше және қайталанбайды, дегенмен өзгеріске ұшырамайтын бірқатар отбасылық құндылықтар бар, олар: өзара түсінушілік, туыскандар мен жақындар арасындағы жағымды қарым-қатынас, отбасы мүшелері арасындағы сенім мен сыйластық қарым-қатынас, кез келген уақытта көмек көрсетуге даярлық, отбасылық құндылықтарды сақтау.

Пайдаланған дерек көздері

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. - А., 1995.
- 2 Н.Ә.Назарбаев.Қазақстанның 2030 стратегиялық даму бағдарламасы. – Астана, 2012.
- 3 Коджастирова Г. М. Словарь по педагогике. - М., 2005.
- 4 Леонтьев Д.А. Ценностные представления в индивидуальном и групповом сознании: виды, детерминанты и изменения во времени // Психологические обозрения, №1. – 1998.
- 5 Жильцова Ю. В. Формирование семейных ценностей у студенческой молодежи/ Современная психология: материалы II междунар. науч. конф. - Пермь: Меркурий, 2014. - С. 41-43.

МРНТИ 14.07. 01

Л.Т.Сайдахметова¹

¹п.ғ.к., доцент, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогика университеті
(Алматы, Қазақстан)

ЭТНОМӘДЕНИ БІЛІМНІҢ НЕГІЗДЕРІ

Аннотация

Тәрбие - халықтың ғасырлар бойы жинақтап, іріктеп алған озық тәжірибесі мен ізгі қасиеттерін жас ұрпақтың бойына сіңіру, баланың қоршаған ортадағы қарым-қатынас, дүниетаным, өмірге деген көзқарасын және соған сай мінез-құлқын этномәдени білім беру арқылы қалыптастыру. Тәрбиенің негізгі мақсаты - дені сау, ұлттық сана-сезімі ояңған, рухани ойлау дәрежесі биік, мәдениетті, парасатты, ар-ожданы мол, еңбекқор, іскер, бойында басқа да игі қасиеттері қалыптасқан ұрпақ тәрбиелеу.

Этномәдени білім беру - бұл ана тілі мен төл мәдениеттің құндылықтарын қоса игеру арқылы этникалық мәдениет сәйкестігін сақтауға бағытталған білім болғандықтан қазақ этнопедагогикасы мектептің ұлттық нышанын айқындауы қажет. Мақалада аталған идеяны жүзеге асыру үшін мынадай шарттар орындалуы тиіс екені көрсетілген. Алдымен білім беру мен мектептің ұлттық бастауларын дамыту және нығайту керек. Сонымен қатар мұнда жан-жақты мәдениетті тұлға қалыптастыру үшін алдымен мектеп жасындағы балаға ана тілін үйретумен қатар өткен тарихын, географиялық санасын, діни көзқарасын бойына дарытып, дүниетанымын кеңейту қарастырылған.

Түйін сөздер: этнопедагогика, тәрбие, этномәдени білім беру, ұлтжандылық, отаншылдық, тіл, салт-дәстүр.

Аннотация

Воспитание – передача подрастающему поколению накопленного в течений многих столетий жизненного опыта народа, взаимосвязь ребенка с окружающей средой, его мировоззрение, отношение к жизни и в соответствии с этим формирование его поведения посредством этнокультурного образования. Основная цель воспитания – воспитание здорового, культурного, разумного, добросовестного, трудолюбивого, делового поколения с национальным самосознанием и с высоким уровнем духовной мысли.

Так как этнокультурное воспитание является образованием, направленным на сохранение соответствия этнической культуре через освоение ценностей родного языка и культуры, казахская этнопедагогика должна определять национальный символ школ. В статье рассмотрены условия необходимые для осуществления данной идеи. Для начала необходимо развить и укрепить национальные инициативы в системе образования, в частности школ. Также рассмотрены вопросы обучения детей школьного возраста параллельно с родным языком истории, географическому сознанию, религиозным взглядам для расширения мировоззрения.

Ключевые слова: этнопедагогика, воспитание, этнокультурное образование, патриотизм, язык, традиция.

Abstract

Education - transferring to the younger generation accumulated over centuries of life experience of the people, the child's relationship with the environment, its outlook, attitude towards life and in accordance with that formation of his behavior through its ethno-cultural education. The main purpose of education - education of healthy, cultural, reasonable, conscientious, hard-working, business generation from the national consciousness and with a high level of spiritual thought.

Since the formation of ethno-cultural education is aimed at the preservation of ethnic culture of compliance through the development of their language and cultural values, Kazakh pedagogy should determine the national character of schools. The article describes the conditions necessary for the implementation of this idea. First we need to develop and strengthen national initiatives in the education system, in particular schools. Also the issues of training of school-age children in parallel with the history of their native language, geographic consciousness, religious views for the expansion of world.

Keywords: ethnopedagogy, education, ethno-cultural education, patriotism, language, tradition.

Қоғам дамуының әр кезеңінде жас ұрпаққа берілетін этномәдени білімнің құрылымы мен құрамына қойылатын жаңа талаптар мен соған енгізілетін өзгерістердің сипаты сыртқы және ішкі факторлардың негізінде айқындалады. Осы тұрғыдан жалпы этномәдени білім беру жүйесіндегі бетбұрыстардың себепшісі болып отырған сыртқы факторларға еліміздің егемендік

алуына байланысты қоғамда болып жатқан саяси-әлеуметтік экономикалық өзгерістер, әлемдік деңгейдегі білім берудің жаңашыл үрдістері жатады. Ішкі факторларға білім берудің жүйесінің өзіне тән ішкі жағдайы, соған сай ішкі құрылымдық элементтер кіреді. Нақтырақ айтсақ, олар жалпы білім берудегі ұстанымдар, берілетін білім мазмұны, оқу тәрбие үрдісінің жайы, мұғалім мен оқушының қарым-қатынасы.

Егемендік алғаннан бері елімізде этномәдени білім беруді жаңа сапалық деңгейге көтеру мақсатында аталған факторларды, олардан туындаған салдарды, шешуі табылған қайшылықтар мен мәселелерді пайымдай отырып реформа жүргізілуде. Кешенді түрде ұйымдастырған этномәдени білім беру жүйесіндегі реформа барысында ғылыми тұрғыда негізделген жетекші идеялары мен қағидалары жүйеленіп, Қазақстан Республикалық білім беретін мектептердің даму тұжырымдамасында нақтыланды. Жалпы білім берудегі өзгерістерді жүзеге асырушы негізгі әлеуметтік институт-мектепті жаңартудың бағыттары айқындалды. Олар: мектепті ұлттық және дүние жүзілік мәдени мұраның диалектикалық бірлігі негізінде дамыту демократияландыру, ізгілендіру арқылы оның жасампаздық қызметін ұлттық болмысқа сай жаңарту.

Халық тәрбиесін құндақта жатқан Ұлттық салт-дәстүрлер - ұлттың бала тәрбиесі, тұрмыс салты, ата кәсібі, әлеуметтік мәдени өмірін реттейтін тағлымдар. Ұлттық мектеп - ана тілін, ата тарихын, төл мәдениетін және ұлттық салт-дәстүрлерін жүйелі оқытатын мектеп, ол мектептің басты белгісі - ұлттық рух. Осы мақсатта қазақ мектептерінде оқитын қазақ балаларына ұлттық тұрғыда білім мен тәрбие беру мүмкіндіктері қарастырылған.

Қазақ халқының өте әрідегі ата-бабаларының өмір сүрген кезінен бастау алып, күні бүгінге дейін кәдесіне жарап келе жатқан рухани мұраларының бірі - халықтық педагогика. “Халықтық педагогика, - делінген Қазақ кеңес энциклопедиясында, - тәрбие жөніндегі халықтың педагогикалық білім тәжірибесі. Халық педагогикасын зерттеу негізіне педагогикалық мазмұн мен бағыттағы халық ауыз әдебиетінің шығармалары, этнографиялық материалдар, халықтық тәрбие дәстүрлері, халықтық ойындар, семья тәрбиесінің тәжірибелері жатады” - делінген. Ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық тәлім-тәрбиенің белгілі жүйесінде жас буын жадына біртіндеп сіңіріп отыратын арнаулы жолдар, тиісті тәсілдер болған. Мәселен, мақал-мәтелдерде адамгершілік, имандылық тәрбиесіне байланысты әдет-ғұрыптар насихатталса, жұмбақтар мен айтыстарда - ақыл-ой тәрбиесі, өлең, жыр-дастандарда - эстетикалық тәрбиенің негізгі принциптері, ал ертегілер халықтық тәрбиенің сан алуан мәселелерін қозғайтын тәлімдік материал ретінде пайдаланылған. Халықтық педагогика - тәлім-тәрбиелік ой-пікірдің ілкі бастауы, халықтың рухани мұрасы. Осындай халықтық мұралардың бәрі бірдей кәдеге жарай бермейді, олардың озығы мен қатар тозығы да бар. Ең негізгі мәселе - бұларды бүгінгі күннің талап-тілегімен байланыстыра пайдалана білу болмақ. Жас ұрпаққа ел қадірін “Өз елің - алтын бесігің”, “Отан оттан да ыстық”, “Туған жерге туынды тік”, “Кісі елінде сұлтан болғанша, өз елінде ұлтан бол”, “Жекен жерінде көгерер, ер елінде көгерер” деген асыл сөздермен білдірген. Жастарды кіндік кесіп, кір жуған жері үшін, әлпештеп өсірген елі үшін қасық қаны қалғанша жаумен жағаласа білетін, Отанын шын сүйетін батыр етіп тәрбиелеуді көздеген халық өзінің өлең-жырларын, аңыз әңгімелерін, ертегілерін, мақал-мәтелдерін осы тақырыпқа арнаған. Сондықтан лиро-эпостық, батырлар жырларының басты кейіпкерлері ата-анасы, сүйген жары, туған жері, өскен елі үшін жаумен кескілесе күрес жүргізіп, ерлікпен даңқын шығарған халықтың сүйікті ұл-қыздары болып келеді. “Отан үшін отқа түс күймейсің, арың үшін алыс, өлмейсің”, “Ер жігіт ел үшін туады, ел үшін өледі” деп өз ұрпағын отанын сүюге шақырады.

Салт-дәстүр дегеніміз - халықтардың кәсібіне, сенім-нанымына, тіршілігіне байланысты қалыптасқан, ұрпақтан-ұрпаққа ауысып отыратын қоғамдық құбылыс.

Халықтың ғасырлар бойы қалыптасқан тәлім-тәрбиесі, ұлт қаһармандарының өмірі мен ерлік істерінің тарихы, даналық сөздері - отаншылдыққа тәрбиелеуде үлкен орын алады. Батыр бабаларымыз қазақ елінің басын қосып, ұлттық жауынгерлік-ерлік мектебінің негізін салған. Сондықтан бабалардың ерлігі - адамгершілікке, отаншылдыққа толы, асқақ рухы күні бүгінге дейін ел аузында, оны халық тәрбие ісінде үлгі етеді.

Еліміздің болашағы ұрпақ тәрбиесінде. Бүгінгі таңда жастарға әлемдік ғылым мен прогресс деңгейіне сәйкес білім мен тәрбие беру, оның рухани байлығы мен мәдениеттілігін, ойлай білу мүмкіндігін жетілдіру, сонымен қатар әр адамның кәсіби біліктілігі мен білімділігін, іскерлігін арттыру әділетті қоғамның міндеті болып табылады.

Қазақ халқының өзіне тән ерте заманнан жиып-терген ұлттық тәлім-тәрбиесінің асыл қазынасы, мол тәжірибесі бар. Ананың бесік жырынан басталатын қарым-қатынас, іс-әрекет, әдет-ғұрып, салт-дәстүр, халық ауыз әдебиетінің үлгілері - осылардың бәрі адамның дүниетанымын, сана-сезімін, мінез-құлқын қалыптастыратын тәлімдік мұра. Оның бүгінгі таңда ұрпақ тәрбиесінің негізіне алынуы - халық мүддесі, ел талабы.

Тәрбие - халықтың ғасырлар бойы жинақтап, іріктеп алған озық тәжірибесі мен ізгі қасиеттерін жас ұрпақтың бойына сіңіру, баланың қоршаған ортадағы қарым-қатынас, дүниетаным, өмірге деген көзқарасын және соған сай мінез-құлқын этномәдени білім беру арқылы қалыптастыру. Тәрбиенің негізгі мақсаты - дені сау, ұлттық сана-сезімі ояңған, рухани ойлау дәрежесі биік, мәдениетті, парасатты, ар-ожданы мол, еңбекқор, іскер, бойында басқа да игі қасиеттері қалыптасқан ұрпақ тәрбиелеу.

«Білім берудің гуманитарлық сипаты, онда адам тек жай зерттеу объектісі ретінде ғана емес, ең алдымен, шығармашылық пен таным субъектісі құдіретті мәдениет үлгілерін дүниеге әкелген, әрі өзінің шығармашылыққа деген құлшынысымен оқушыларды баурап әкететін субъектісі ретінде көрінуімен бедерленді», - делінген Қазақстан Республикасы гуманитарлық білім беру тұжырымдамасында. Міне, осындай мақсатқа жету білім мазмұнын жаңартумен қатар, оқытудың әдіс-тәсілдері мен әр алуан құралдарын қолданудың тиімділігін арттыру міндетін жүзеге асыруды қажет етеді.

Тәрбиедегі ең басты бағыт делінген тәлім-тәрбие тұжырымдамасында: «Әрбір адам ең алдымен өз халқының перзенті, өз Отанының азаматы болуы керек екенін, ұлттың болашағы тек өзіне байланысты болатынын есте ұстауға тиіс. Оның осындай тұжырымға тоқталуына ұлттық әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер көптеп көмектеседі, солар арқылы ол жалпы азаматтық әлемге аяқ басып, өз халқының мәдени игілігін басқа халықтарға жақын да түсінікті ете алады. Сондықтан әрбір ұрпақ өз кезі мен өткеннің талаптары, объективті факторлары негізінде жас ұрпақты өмірге даярлап, оны жинақталған бай тәжірибе арқылы тәрбиелей отырып, өзінің ата-бабаларының рухани мұрасын игере түсуі керек». Осыған байланысты өсіп келе жатқан жас ұрпақты ізгілік, имандылық тұрғыда өмір сүріп, шығармашылықпен еркін еңбек ете алатын, бәсекелеске бейім, өмірге икемділігін, ұлттық, жалпы адамзаттық құндылықтарды тұтастықта меңгере алатын және өзін-өзі дамыта алатын, патриоттық сезімі қалыптасқан жаңа азаматты тәрбиелеудің қажеттілігі туындауда.

Ұрпақ тәрбиесі тілден басталады. Ұлттық сана-сезімі мен дүниетанымдық көзқарасты қамтамасыз ететін де тіл. Көркем сөз зергері, академик, жазушы Ғ.Мүсірепов: «Ана тілін ұмытқан адам өз халқының өткенінен де, болашағынан да қол үзеді» - деп, этникалық-мәдениеттің басты белгісі тіл екенін ерекше атап өткен болатын. Қоғамның басты мақсаттарының бірі - әрбір сәбиден бастап жоғарғы оқу орнына дейінгі жастардың туған елінің мәдени қазынасынан айырылып, рухани мүгедек болып қалмауы үшін қазақ тілін білуді, олардың өмірлік қажеттілігіне айналдыруы, еркін қолдануына мүмкіндік туғызу.

Тіл - адамды тұлға ретінде тәрбиелейтін күш, ана тілі адамды белгілі бір ұлттың, халықтың өкілі, бір бөлшегі етіп шығаратын құрал. Адам тек құлқының толық мүшесі екенін сезінуі, белгілі бір халықтың перзенті болуға ұмтылуы - көкірек көзі ашық әрбір жанның өзіне қоятын талабы. Ол талапты орындау үшін ана тілімен ауызданып өз ұлтының психологиясын бойына сіңіріп, наным-сенімін, салт-дәстүрін игеріп, өмір сүруі керек.

Тіл - ұлттық этностың ұлттық мәдени талаптарын қанағаттандыратын, жас ұрпақты ұлттық дәстүрге тәрбиелейтін ұлттық игіліктің даусыз көрінісі. Ұлттық тілді игеру - рухани тәуелсіздікке жетудің жолы. Қазақстан Республикасындағы этникалық мәдени білім тұжырымдамасында: ұлттық білім идеясын жүзеге асырудың негізгі шарттары қарастырылған. Онда: білім беру мен мектептің ұлттық бастауларын дамыту және нығайту; жеке тұлға үшін ана тілі

мен төл мәдениеттің сөзсіз басымдығын тану және оны қамтамасыз ету; білім беруді демократияландыру, білім берудің меншіктік түрі жөнінен де, этникалық мәдени мүдделерді жүзеге асыру арналарының сан алуандығы жағынан да көп түрлілігі мен оңтайлылығы; ұлттық білім беру жүйесінің нысанаға қатысты дүниежүзілік тәжірибесіндегі бүкіл озық атаулығы ашықтығы мен икемділігі, жеке адам мен қоғамның этникалық-мәдени қажеттерін іске асыруға бағытталған білім беру қызметінің үздіксіздігі; сұраныстарды анықтауға және қанағаттандыруға мақсатты түрде бағыттау; мемлекеттік бағдарлама негізінде аталған проблема бойынша халықтың этникалық құрамының ерекшеліктері ескерілген аймақтық бағдарламалардың болуы, - деп көрсетілген.

Жалпы білім беретін мектептің тәжірибе жүйесі бірін-бірі толықтыратын, сабақтастыратын негізгі екі бөлімнен құрылады. Бірінші бөлім - оқу, білім беру саласындағы тәрбие, екіншісі - арнайы тәрбие. Мектептегі тәрбиенің мазмұны мен түрлерін түбегейлі жаңарту ісін, осы негізгі екі бөлімнің мазмұнын өзгерту қажет. Бүгінгі таңда мектепке арналған төл оқулықтар мен бағдарламаларда қазақ халқының этникалық-мәдениеті, өмір тәжірибесі, салт-дәстүрлері, шаруашылық жүргізу тәсілдері, рухани байлығы, сондай-ақ республиканың табиғи, саяси-әлеуметтік, экономикалық ерекшеліктері оқу жоспарында барлық пәндерден көрініс тауып отыр. Сонымен қатар, оқытуда дүние жүзілік мәдениет, ғылым, техника жетістіктерін, әлем халықтарының озат тәжірибесі мен дәстүрлерін пайдалану қарастырылады.

Осыған орай Қазақстан Республикасының «Білім беру» заңының 8 бабында көрсетілгендей:

- жеке адамның шығармашылық рухани және дене мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілік пен салауатты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, жеке басының дамуы үшін жағдай жасау арқылы интеллектін байыту;

- азаматтылық пен отаншылдыққа, өз Отаны - Қазақстан Республикасына сүйіспеншілікке, мемлекеттік рәміздерді құрметтеуге, халық дәстүрін қастерлеуге, Конституцияға қайшы және қоғамға қарсы кезкелген көріністерге төзбеуге тәрбиелеу қарастырылған.

Этномәдени білім беру - бұл ана тілі мен төл мәдениеттің құндылықтарын қоса игеру арқылы этникалық мәдениет сәйкестігін сақтауға бағытталған білім болғандықтан қазақ этнопедагогикасы мектептің ұлттық нышанын айқындауы қажет. Аталған идеяны жүзеге асыру үшін мынадай шарттар орындалуы тиіс. Алдымен білім беру мен мектептің ұлттық бастауларын дамыту және нығайту керек. Сонымен қатар мұнда жан-жақты мәдениетті тұлға қалыптастыру үшін алдымен мектеп жасындағы балаға ана тілін үйретумен қатар өткен тарихын, географиялық санасын, діни көзқарасын бойына дарытып, дүниетанымын кеңейту қарастырылған.

Қазақ халқының сан ғасырлардан бері тәрбие жөніндегі өнегелі істері мен сөздері, тұрмысы, мәдениеті, өнері, өмір тәжірибесі халық педагогикасының асыл қазынасы болып келеді. Әрбір халық өзінің этникалық-мәдениеті, тарихы мен тәжірибесін жалғастыратын жас түлектерді ғасырлар бойы тәрбие әдістері мен тәсілдерін қолданып, өмір тәжірибесі сыннан өткен әдептілік, сыпайылық, адалдық, инабаттылық, қайырымдылық, еңбек сүйгіштік, үлкенді сыйлау, кішіні құрметтеу оларға ілтипат көрсету сияқты қабілеттерді бойларына екті. Этникалық - мәдениетіміз ұрпақ тәжірибесінде ежелден қалыптасқан халқымыздың жақсы дәстүрлері мен ырым-тыйымдарын, әдет-ғұрыптарын, тағлымдарын оқып, үйреніп, өнеге тұтпайынша балалардың әдептілік, инабаттылық, парасаттылық пен ізгілік, адамгершілік қасиеттерді бойларынан байқау мүмкін емес.

Этномәдени білім беру дегеніміз жастарға шығармашылығын дамытатын мүмкіндіктер, ұлтымыздың бай мәдениеті, ұлттық болмыс, тарихы, тілі, ұлттық құндылықтар туралы білім беріп, жан-жақты, Отанын сүйетін, адамгершілігі мол, рухы биік, жаһандық өркениеттің халықтарына төзімді жеке тұлғаны тәрбиелеу. Этномәдениет ата-бабаларымыздың тәрбиеге байланысты ғасырлар қойнауынан сараланып жеткен іс-тәжірибе жиынтығы, қанша уақыт өтсе де тат баспайтын ұлттық қазына. Халқымыз өз ұрпағын ізгілікке инабаттылыққа, адамгершілікке тәрбиелеуді басты мақсат санаған. Олай болса, бүгінгі ұрпағымызды халқымыздың баға жетпес бай салт-дәстүрі негізінде тәрбиелеу, оларға ата-бабаларымыздың салт-дәстүрлерін терең сіңіру қажет. Халық батыры Бауыржан Момышұлы айтқандай «өткенін білмеген, одан тәлім-тәрбие, ғибрат алмаған халықтың ұрпағы-тұл, келешегі тұрлаусыз».

Тәуелсіздік алғаннан бері қоғамымыздағы өзгерістер еліміздің әулеттік-экономикалық жақтарын түгел қамтыды, сонымен қоса сана сезімімізге көптеген өзгеріс болуына әсер етті. Сондықтан да, этно мәдени білім бере отырып, білім саласының алдында педагогиканың жақсы үлгілерін сақтай отырып, қазіргі қоғамға қажетті, ұлттық мүддені жоғары қоя алатын, барлық құндылықтарды сақтай отырып, жаһандану заманында ұлттық ерекшеліктерін сақтап қалуға ұмтылатын ұрпақ тәрбиелеу міндеті тұр. «Бұлай тәрбиеленген жас қай жұрттың арасында жүрсе де, сүйегіне сіңген ұлт рухы жасымайды, қайда болса да, тіршілігінде қандай ауырлық өзгерістер көрсе де ұлт ұлы болып қалады» деген Міржақып Дулатов.

Л.Н.Толстой айтқандай: «Өткенін жақсы білмейінше, келешекке сапар шегу айсыз қараңғыда сүрлеу соқпақ іздеп адасумен пара-пар».

Ал бүгінгі күнгі ұрпақ тәрбиесінің негізгі өзегі - оларды ұзақ жылдар бойы қалыптасқан халқының этномәдениеті, салт-дәстүрлері рухында тәрбиелеу. Ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық тәрбиенің белгілі жүйесін жас буын жадына біртіндеп сіңіріп отыратын арнаулы жолдар, тиісті әдіс-тәсілдер болған. Мәселен, мақал-мәтелдерде адамгершілік, имандылық тәрбиесіне байланысты әдет-ғұрыптар насихатталса, жұмбақтар мен айтыстарда - ақыл-ой тәрбиесі, өлең-жыр, дастандарда-әсемдік тәрбиенің негізгі қағидалары, ал ертегілер халықтық тәрбиесінің сан алуан мәселерін қозғайтын тәлімдік құрал ретінде пайдаланылған. Ал бала тәрбиесіне байланысты салт-дәстүрлердің түрлерін сабақта тиімді пайдалану, балаға халық ауыз әдебиетінің түрлерін таныстырумен тығыз байланыста болады.

Ата-бабаларымыздың дәстүрлері, халықтық тәрбиесінің тәжірибесіне көз салсақ, тәрбие беру ісі жан-жақты тіл үйрету, ақыл-ойын өсіру, денесін жетілдіру, еңбекке баулу, ең бастысы адамгершілік ізгі қасиеттерін сіңіру бағытында жүргізілгенін көреміз.

Халықтың өміршең әдет-ғұрып, салт-дәстүрлерін этномәдени білім беру арқылы балаларды тәрбиелеу бір ғана адамның, бір ғана мезгілде атқарар міндеті емес, жалпы жұртшылық болып жұмыла қолға алып, үлгі өнеге ретінде кейінгі ұрпаққа жеткізу.

Олай болса, тәрбиенің негізі ретінде этномәдениет - адамның өткен тарихқа басты назар аударып, этностың түп-тамырын, өткенін құрметтеуге шақыратын басты құралымыз болуы тиіс.

Пайдаланған дерек көздері

- 1 *Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы.*
- 2 *«ҚР 2011-2020 жылдарға арналған білім бағдарламасы» .*
- 3 *Артыкбаев Ж. «Этнология және этнография». - Астана, 2001 ж.*
- 4 *Наурызбаев «Этномәдени білім». - Алматы, 1999 ж.*
- 5 *Бухарбаева А. Б. Этномәдени білім мен тәрбие – қоғамдық мәдени қажеттілік. - Алматы, 2007.*

МРНТИ 14.29.01

Г.С.Майлыбаева¹

¹PhD докторы, Білім берудегі инновациялық педагогикалық-психологиялық зерттеулер орталығының аға ғылыми қызметкері, e-mail: gulmirasabyr@mail.ru
(Талдықорған, Қазақстан)

М.К. Баяхметова²

²6M010500 – Дефектология мамандығының магистранты, I.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, e-mail: www.molya_vip@mail.ru
(Талдықорған, Қазақстан)

ЕСТІМЕЙТІН БАЛАЛАРҒА ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КӨМЕК КӨРСЕТУ

Аңдатпа

Мақалада естімейтін балаларға педагогикалық-психологиялық көмек көрсету, кохлеарлы имплантация отасына үміткерлерді іріктеу, диагностикалық тексерулерден өткізу мәселелері қарастырылған. Емделушінің есту қабілетінің деңгейі бойынша кохлеарлы имплантация жасауға үміткер екендігі немесе дәстүрлі есту аппараттары арқылы есту протездері ұсынылатын жағдайлар талданған. Кохлеарлы имплантациядан кейін баланы тәрбиелеу мен отбасылық оқытудағы ата-ананың шешетін міндеттері көрсетілген.

Түйін сөздер: кохлеарлы имплантация, диагностикалық тексеру, есту аппараттары, анамнез, отологиялық тексеру, сенсоневральді есту кемістігі.

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы о психолого-педагогической поддержке слабослышащих детей, об отборе кандидатов на кохлеарную имплантацию и о комплексном диагностическом обследовании. В результате диагностических обследований были анализированы основные выводы и предложения, направленные на повышение эффективности развития слуха и речи с кохлеарным имплантом. Также показаны задачи родителям кохлеарно имплантированных детей для дальнейшего воспитания и обучения.

Ключевые слова: кохлеарная имплантация, диагностическое обследование, слуховой аппарат, анамнез, сенсоневральная тугоухость.

Abstract

In article questions of candidate screen on cochlear implantation and about comprehensive diagnostic examination are considered. As a result of diagnostic inspections the main conclusions and offers directed to increase in efficiency of development of hearing and the speech with a cochlear implant were analyzed. Tasks are also shown to parents cochlear of the implanted children for further education and training.

Keywords: cochlear implantation, diagnostic inspection, hearing aid, anamnesis, sensonevral relative deafness.

Бүгінгі қоғам талабының негізгі міндеттерінің бірі қажетті білімдерді меңгеріп, оны қайталап айтып бере алумен ғана емес, сонымен бірге шығармашылықпен жұмыс істейтін, біртума ойлау қабілетімен ерекшеленетін жеке тұлғаны қалыптастыру.

Қазақстан Республикасының «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» Заңы дамуында ауытқуы бар балаларға көмек көрсетудің тиімді жүйесін жасауға, оларды тәрбиелеу, оқыту, еңбекке және кәсіби даярлау ісімен байланысты проблемаларды шешуге, балалар мүгедегінің алдын алуға бағытталған [1].

Соңғы онжылдықта техника мен медицинаның өрлеуі, ғылымның табыстары мен жаңа технологияларды пайдалану естімейтін балаларға көмек көрсетудің жаңа тәсілдін өңдеуге мүмкіндік берді. Бұл әдіс - көпарналы кохлеарлы имплантация деп аталады (В.И.Пудов,

Г.А.Таварткиладзе, т.б.). Кохлеарлы имплантация естімейтін адамдардың есту қабілетін жақсартуға бағытталған іс-шаралар жүйесі. КИ-ның аппараты ең алғаш рет, күшті есту аппараттары да көмектеспейтін адамдар үшін, қолданысқа 1980 жылдары берілді.

Ресейлік есту протезін қолдану мен аудиологияның ғылыми-тәжірибелік орталығы ғалымдарының (Т.Г.Гвелесиани, С.Я. Косяков, Т.А.Таварткиладзе) ойынша: қазіргі таңда есту кемістігі бар балаларды оқалтудың жалғыз тәсілі - кохлеарлы имплантация. Әлемде кохлеарлы протез енгізілген 20 000-нан астам адам бар. Кохлеарлы имплантация бүкіл әлемде 30 жылдан астам уақытта сәтті өткізілуде, ал Ресейде КИ бойынша оталар 1991 жылдан бастап жүзеге асып келеді. 2003 жылдан бастап кохлеарлы имплантация Ресейде мемлекеттік деңгейде қолдау тапты. Ресей Федерациясының «Мүмкіндігі шектеулі балалар» деген бағдарламасы бойынша балаларды кохлеарлы имплантациямен қамтамасыздандыру туралы бап бар.

Кохлеарлы имплантация аппарат ретінде есту нервінің афференттік талшықтарын тікелей электрлі ынталандыру жолымен есту сезімін қалпына келтіру мақсатында ішкі құлақта электродты жүйені жандандырады (В.И.Пудов, Г.А.Таварткиладзе т.б.). Кохлеарлы имплантацияның барлық аппараттары биомедициналық электронды құрылғылар болып келеді. Олар дыбыстарды электрлік импульске айналдырады да, сақталған есту нервінің талшықтарын тікелей ынталандыра отырып, есту сезімін құрады. Осылайша кохлеарлы имплантация есту қабылдауын 30-40 Дб-ге дейін жеткізеді, яғни барлық жиілік диапазонында сөйлеу тілін қалыптасты түрде қабылдауға мүмкіндік туғызады. [2, 63–68 б].

Ғалымдардың пікірінше (О.Н.Борисенко, В.И.Пудов, Г.А.Таварткиладзе, И.А.Сребняк, Ю.А.Сушко, Т.Ю.Холоденко, В.В.Чемеркина) кохлеарлы имплантация – мыналардан тұратын іс-шаралар жүйесі: балаларды іріктеу (КИ өткізуге байланысты оң және теріс көрсеткіштер); хирургиялық отаны өткізу; сөйлеу процессорын алғаш орнату және іске қосу; отадан кейінгі есту-тілдік оңалту. [3, 98 б].

Кохлеарлы имплантталған балаларға арнайы түзету-педагогикалық көмектің мақсаты - жаңа дыбыстық сигналдарды қабылдауға, оларды түсінуге және жаңа дыбыстарды сөйлеу тілін дамыту үшін пайдалана алуға үйрету. Ең нәтижелі мақсаты – баланы жалпы білім беретін мекемелерде оқуға дайындау. Түзету – педагогикалық көмек кезінде оларды тілдік қарым-қатынастың мынадай түрлері қалыптасады:

- тыңдау, айтылған сөзді түсіну, сөздер мен сөз тіркестерін, сөйлемдерді ажырата білу, есту қабілетіне берілген мәліметтерді дұрыс қабылдау;
- сөйлеу; қарым-қатынасқа түсу барысында тілдік материалды қолдану, қарапайым тұрмыстық және күнделікті өмірде қолданатын сөздерді диалог арасында пайдалану, сонымен қатар лексикалық, грамматикалық ережелерге бағыну.

Кохлеарлы имплантталған балаларға арнайы түзету-педагогикалық көмектің негізгі бағыттары: есту қабілеті мен ауызша сөйлеу тілін қалыптастыру және дамыту. Түзету-педагогикалық көмектің сәттілігі бірнеше шаршарттарға байланысты:

- кохлеарлы имплантты дұрыс орнату;
- дыбыстарды қабылдау, себебі кохлеарлы имплантталған балалар шулы жерлерде дыбыстарды қабылдауда қиналады; әртүрлі акустикалық сигналдарды (тілдік және тілдік емес) тыңдау;
- қарым-қатынасқа түсу барысында сөйлеу тілін дағдыландыруға бағытталған шаралардың дұрыс ұйымдастырылуы;
- дыбыстарды қабылдау мен қарым-қатынасқа түсу кезінде жоғары көңіл-күйдің болуы;
- арнайы көмек көрсету барысында баланың отбасы мен туыстарының, достарының қолдау көрсетуі.

Баланың даму кемістігінің салдарын оңалту кезінде оның өмірлік жағдайы, тәрбиеленген ортасы, оған өнеге беретін үлкендердің қарым-қатынасы, сонымен бірге өзінің өмірдегі белсенділігі үлкен маңызға ие.

Республикада мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға көмек көрсету саласында біршама жағымды өзгерістердің байқалуымен қатар, есту қабілеті терең зақымдалған балалардың естіп-сөйлеу

мүмкіндіктерін дамытуға бағытталған кохлеарлы имплантация құрылғысы пайда болды. Осы уақытқа дейін терең есту қабілетінің бұзылыстары бар және мүлдем естімейтін адамдарға көмек көрсету мүмкіндігі шектеулі еді. Себебі мұндай жағдайда есту аппараттарының көмегі тиімсіз. Соңғы жылдары Қазақстандағы кохлеарлы импланттаудың белсенділігі адамдардың қалыпты өмір салтына оралуына және тиімді оңалту шараларын қолдануға мүмкіндік туғызды. Қазіргі уақытта кохлеарлы имплантация жүйесі ең жоғарғы технологиялардың бірі қатарынан саналып, есту қабілеті зақымдалған адамдар үшін ең тиімді электронды құрылғы болып табылады. Ол сақталған жүйке талшықтарын ынталандыруды қамтамасыз ететін зақымдалған немесе жойылған кірпікшелі жасушаның функциясын атқарады. Себебі, ол екі жақты 4-ші дәрежелі сенсоневральді есту кемістігі бар адамдарда есту мүмкіндігін тудырады. Демек, бұл кохлеарлы импланты бар адам отбасымен, достарымен, әріптестерімен еркін тілдік қарым-қатынасқа түсе алуға көмектесетіндігінің айғағы.

Кохлеарлы импланты бар баланың дыбыстар мен сөздерді қабылдау ерекшеліктерін ескере отырып, олардың есту қабілеті мен сөйлеу тілін түсіну дағдысын дамытуға тиімді жағдайлар құруымыз керек. Олар мыналар:

1) Бала кохлеарлы имплантты үнемі тағып жүруі керек, КИ-тың сөйлеу процессоры да дұрыс қосылуы керек.

2) Жаттығу барысында шулы дыбыстарды басып қою керек. Дыбыс өтпейтін бөлмелерде дайындалған жақсы.

3) Баламен сөйлескен кезде кохлеарлы имплант орнатылған құлақ жақтан, 1 м арақашықтықта немесе оның алдында тұрған жөн.

4) Балаға сөйлемес бұрын оның назарын өзіңізге аудару керек.

5) Баламен қарым-қатынасқа түскенде сөйлемді қысқа, әрі түсінікті айту керек.

6) Баламен қалыпты дауыста сөйлесіп, асықпай, сөздерді анық айту керек, бірақ бірге емес.

7) Бала сөздер мен фразалар қайталанып айтылса тез есіне сақтайды.

8) Сөздердің жалғау мен жұрнақтарын, екпін түсіп тұрған буындарды ерекшелеп айту керек.

9) Әрдайым баланың назарын қоршаған ортадағы дыбыстарға аудартып, қайталатып отыру керек. Әсіресе имплантациядан кейінгі алғашқы жылы маңызды. Егер бала дыбысты естісе, оның қайдан шығып тұруын іздеткен дұрыс. Дыбыс ұзақ, әрі қайталанып шықса, бала оны таба алады. Ерте есту қабілетінен айырылған балаларға дыбыстың қайдан шығып тұрғанын, оның қай затпен байланысты екенін көрсетіп, түсіндіріп отыру маңызды.

10) Баланы дыбыстарды тануға үйрету керек. Бұл балалардың есту қабілеті арқылы жаңа сөздерді қабылдауына ықпалын тигізеді.

11) Балаларға сұрақ қойып, оларға жауап беруге үйретіп, сөйлеу мүмкіндіктерін қалыптастыру керек.

12) Әрқашан балаға жаңа сөздер мен сөйлемдердің мағынасын түсіндіру маңызды.

13) Сөйлеу кезінде балаға сұрақтарды жиі қойып тұрған дұрыс. Алғашқы кезде ол сұрақтарғы өздеріңіз жауап бергенімен, кейін баланың ойлау, сөздерді түсіну қабілеттері дамиды. Бала ендігі кезекте осы сұрақтарға өзі жауап беруге тырысады.

14) Отбасында екі тілде сөйлеу баланың есту-сөйлеу қабілеттерін дамытуға зардабын тигізеді. Сондықтан отбасында 1-2 жыл көлемінде бір тілде сөйлеген дұрыс.

Кохлеарлы имплантация отасына үміткерлерді іріктеу барысында Кохлеарлық импланты бар пациенттің паспортына төмендегі ақпарат жазылады:

- импланттың, сөйлеу процессорының моделі мен типі, олардың сериялық нөмірлері;
- жиынтығы (базалық, кеңейтілген, толық кеңейтілген), операция күні, қосу және баптау;
- операциядан кейінгі техникалық қолдау;
- есту-сөйлеуді оңалтау.

Ота алдында әрбір емделуші кохлеарлы имплантация орталығында 3-4 күнге созылатын диагностикалық тексеруден өтеді. Кешенді тексеріс барысында емделуші 1-3 ай бұрын өткен тексерулердің, соның ішінде аудиологиялық, клиникалық және басқа да ауруларға байланысты сырқатнаманың көшірмесін әкелуі тиіс. Балалар үшін толық психолого-педагогикалық мінез-

деме көрсету керек. Сол мінездеменің ішінде баланың игерген дағдылары, есту қабілеті, сөйлеу тілі, эмоциональды-ерік сферасының ерекшеліктері, баланы оқытудағы ата-ананың қатысуы белгіленеді.

Тексерудің мақсаты: Диагностикалық тексеру барысында төрт негізгі сұраққа жауап алу маңызды:

1. Есту қабілетінің жағдайы бойынша емделуші кохлеарлы имплантацияға үміткер бола алады ма;
2. Емделушіге кохлеарлы имплантацияны жасаған дұрыс па;
3. Сөйлеу тілі мен басқа дыбыстарды қабылдауы үшін КИ-ны қолданудың келешегі, болашағы қандай;
4. Емделушінің денсаулығына қарай жалпы наркоз бойынша ота жасауға болады ма.

Осы сұрақтарға жауап алу үшін 20-дан астам түрлі тексерулер мен кеңестер өткізіледі. Осы тексерулерге түрлі бағыттағы 15-20 мамандар қатысады: хирург – отоларинголог, сурдолог, аудиолог, рентгенолог, невролог, психиатр, сурдопедагог, психолог, терапевт (балалар үшін – педиатр), анестезиолог, функционалды диагностика дәрігері, аллерголог және т.б.

Осы зерттеулердің барлығын 4 негізгі топқа бөлуге болады.

1. Аудиологиялық тексеруге кіреді:

- анамнезді жинау мен отологиялық тексеру;
- есту аппаратынсыз тональді аудиометрия және есту аппаратымен тональді аудиометрия (еркін жерде);
- есту аппаратымен тілдік аудиометрия;
- импедансометрия;
- есту потенциалын тіркеу;
- отоакустикалық эмиссияны тіркеу;
- промоториальды немесе эндоауральды тест (есту нервiнiң талшықтарының сезгiштігін электро-физиологиялық тесттеу);
- вестибулометрия.

Аудиологиялық тексерудің міндеттері:

- есту шегі мен есту жүйесінің зақымдалу деңгейін бағалау;
- есту жүйесінің сақталғандығын бағалау;
- замануи есту аппараттары көмегімен есту-протездеуінің тиімділігін бағалау;
- вестибулярлы аппараттың жағдайын бағалау.

2. Рентгендік зерттеуге кіреді:

- ішкі құлақтағы ұлудың компьютерлік томографиясы (самай сүйек);
- ұлудың магнит-резонансты томографиясы.

Рентгендік тексерудің міндеттері – ұлудың өткізгіштігі мен ішкі құлақ құрылымының жағдайын бағалау.

3. Сурдопедагогикалық және психологиялық тексеруге кіреді:

- сурдопедагогикалық тексеру – есту және сөйлеу қабілеттері туралы анамнестикалық жинақ, есту аппаратымен немесе есту аппаратынсыз есту қабілетінің деңгейін бағалау, артикуляциялық аппараттың жағдайын, дыбыстарды айтуы, сөздік қоры, тілдің грамматикалық құрылымы, оқу дағдысы, жазу дағдысы, еріннен оқу және т.б. бағалау.

- психологиялық тексеру – интеллектуалды және коммуникативті дамудың, есте сақатуы мен зейіннің, оқуға бейімділігінің, эмоциональды – ерік сферасының деңгейін бағалау.

Психолого-педагогикалық тексерудің міндеттері:

- Емделушінің есту-сөйлеу қабілеттерінің, ауызша сөйлеу тілі мен басқа да жоғарғы психикалық функцияларының даму деңгейін бағалау.
- Отадан кейін емделушінің сөйлеу тілін қабылдау үшін кохлеарлы имплантацияны қолдану тиімділігін бағалау.
- Емделушінің отадан кейін жүргізілетін есту-тілдік оңалту шараларының мазмұнын анықтау және тұрғылықты мекен-жайы бойынша оңалту шараларын жүргізу жағдайларының болуы.

- Емделуші мен оның жақындарында кохлеарлы имплантациядан кейін адекватты күтуін қалыптастыру.

- Емделуші мен оның жақындарын отаға және отадан кейінгі оңалту шараларына психологиялық тұрғыдан дайындау.

Жалпы және арнайы клиникалық тексерулерге кіреді:

- Лор-дәрігердің кеңесі;

- Терапевт пен анестезиологтың кеңестері;

- Бас ми тамырларының электроэнцефалографиясы мен доплерографиясы. Керек жағдайда бас миға компьютерлі томография мен магнитті-резонансты томография жасалады.

- Невролог, нейрохирург пен психиатр кеңестері;

Жалпы және арнайы клиникалық тексерулердің міндеттері:

- Емделушінің соматикалық жағдайын бағалау.

- Емделушінің психоневрологиялық жағдайын бағалау. Кохлеарлы имплантацияға үміткерлерді алдын ала тексеру 2 кезеңнен тұрады:

Бірінші бөлімде емделушінің есту қабілетінің деңгейі бойынша кохлеарлы имплантация жасауға үміткер екендігі немесе дәстүрлі есту аппараттары арқылы есту протездеу ұсынылатыны айқындалады. Бұл шешімдер аудиологиялық және сурдопедагогикалық тексерулерге негізделеді. Емделушілердің бір бөлігі, көбінесе балалар, кохлеарлы имплантацияны қажет етпейді. Оларға кохлеарлы имплантациямен қабылдаған сөйлеу тіліне жақын қабылдайтын есту аппараттарын беруге болады. Осы жағдайда міндетті түрде белгілі тәуекел болатын хирургиялық араласудан бас тартуға болады. Осындай емделушілерге қалдық естуі мен сөйлеу тілін дамыту үшін есту аппараттарын және сурдопедагогтармен жұмысты ұйымдастыру ұсынылады. Осы тұста балалардың ата-анасына отаның төтенше жағдайда ғана жасалатынын, баланың есту мен сөйлеу тілін есту аппаратының көмегімен дамытуға болатынын түсіндіру қажет. Егер емделуші осы кезеңдегі тексерулерден өтсе, онда қалған басқа тексерулер жүргізіледі. Диагностикалық тексерулерге негізделіп баланың кохлеарлы имплантацияға үміткерлігі шешіледі. Бұл қорытындыны орталықтың арнайы құрылған комиссиясы мен басқа мамандар бірігіп шығарады. Сонымен бірге комиссияда емделушінің қай құлағына ота жасау керектігі қаралады.

Қандай да шешім белгілі емделушіге жеке қабылданады [4, 752 б].

Бюджеттік негіздегі кохлеарлы имплантация үміткерлерін іріктеу кезінде кохлеарлы имплантацияның емделушінің сөйлеу тілін қабылдауы мен ауызша сөйлеу тілін дамытудағы тиімділігін бағалау маңызды.

Кохлеарлы имплантацияны қолданудың келешегін бағалау – емделуші қоршаған ортадағы дыбыстарды және кохлеарлы имплантпен сөйлеу тілін қалай қабылдайтынын, кохлеарлы имплантация қаншалықты оның өмірінің сапасын жақсартатынын бағалау.

Кохлеарлы имплантацияның жоғарғы көрсеткіші кезінде емделуші:

- сөйлеу тілін түсінуді үйрене алады;

- егер сөйлей алмаса, сөйлеп үйренеді немесе сөйлеу тілін жақсартады.

Кохлеарлы имплантацияның төменгі көрсеткіші кезінде:

- емделушінің кохлеарлы импланттың көмегімен сөйлеу тілін түсінуді үйренуі өте шектеулі;

- емделушінің егер сөйлей алмаса, сөйлеп үйренуі немесе сөйлеу тілін жақсартуы өте шектеулі;

3. Емделуші кохлеарлы импланттан бас тартуы мүмкін.

Баланың даму кемістігінің салдарын оңалту кезінде оның өмірлік жағдайы, тәрбиеленген ортасы, оған өнеге беретін үлкендердің қарым-қатынасы, сонымен бірге өзінің өмірдегі белсенділігі үлкен маңызға ие.

Сурдопедагог түзету-педагогикалық көмек көрсету туралы баланың ата-анасына кеңес беруі қажет. Ата-ана балаға ерекше көңіл аударып, күн тәртібін белгілесе, түзету жұмыстарының нәтижесі болады.

Кохлеарлы имплантациядан кейін баланы тәрбиелеу мен отбасылық оқытудағы ата-ананың шешетін міндеттері: баланы мәдени-гигиеналық, өз-өзіне қызмет көрсету дағдыларымен

таныстыру және бекіту; оларды тәртіпке, ұқыптылыққа, ойыншық пен кітаптарын таза ұстауға үйрету; еңбек етуге үйрету. Дегенмен есту қабілеті мен сөйлеу тілін қалыптастырып, дамытуға ерекше көңіл бөлген жөн [5, 55-63 б].

Қорыта келгенде, емделушіге арнайы мамандардың түзету-педагогикалық көмек көрсету жұмыстары жүргізілуі тиіс, осы ретте баланың ата-анасы да кеңесті қажет етеді. Ата-ана балаға ерекше көңіл аударып, күн тәртібін белгілесе, түзету жұмыстарының нәтижесі оңтайлы болмақ.

Пайдаланған дерек көздері

1 «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» ҚР Заңы. - Астана. - 2002.

2 Королева И. В. . Психолого-педагогическая реабилитация глухих школьников после кохлеарной имплантации// Специальное (коррекционное) образование Ленинградской области на службе отечественной сурдопедагогике. – СПб., 2004. – 63–68 б.

3 Королева И. В. Отбор кандидатов на кохлеарную имплантацию. Сурдопедагогическое обследование и оценка перспективности использования кохлеарного импланта. 2-е изд. – СПб.: СПб. НИИ уха, горла, носа и речи, 2006. 98 б.

4 Королева И.В. Кохлеарная имплантация глухих детей и взрослых (электронное протезирование). – СПб.: Каро, 2008. – 752 б.

5 Сатаева А.И. Кохлеарная имплантация как средство помощи глухим детям. – Дефектология. – 2008. - №1. – 55-63 б.

МРНТИ 14.29.01

Г.Ж. Ержанова¹

¹педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, e-mail: Gulnur_ppf@mail.ru

Г.Т. Азанбекова²

²педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Azanvekova.Gulnaz@mail.ru

З.М. Исабаева³

³педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Zauken_88@mail.ru

І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ.

ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАЛАЛАРДЫ ИНТЕГРАТИВТІ ТҮЗЕТЕ-ДАМЫТА ОҚЫТУ

Андатпа

Психикалық дамуы тежелген балаларды интегративті түзете-дамыта оқыту қазіргі таңда білім беру саласында ерекше қолға алынып отырған өзекті мәселенің бірі. Бұл түзету педагогикасында ғана емес, сондай-ақ жалпы педагогикада да мектептегі үлгермеушілік мәселесімен тығыз байланысты. Қазіргі уақытта мектепке дейінгі балаларға және кіші мектеп жасындағы оқушыларға оқу бағдарламасын меңгеруде кездесетін қиындықтарды жеңуге бағытталған түзете-дамыту көмегін ұйымдастыру тәжірибелері жинақталған. Бірқатар психолог, педагогтардың, физиолог, дефектологтардың назарын аударып отырған психикалық дамуы тежелген балалар тағдыры. Ал бұл мәселе Қазақстанда әлі де жеткілікті дәрежеде зерттелмеген. Жыл өткен сайын психикалық дамуы тежелген балалар мәселесінің өзектілігі және психикалық дамуы тежелген балалардың өсіп отырғаны да байқалады. Яғни қазіргі кезеңде ПДТ балаларды интегративті түзете-дамыта оқыту жан-жақты қарастырылып, қоғам талабына сай міндеттері айқындалады.

Түйін сөздер: интегративті, психикалық дамуы тежелген, түзете-дамыта оқыту.

Аннотация

Интеграционное коррекционно-развивающее обучение детей с задержкой психического развития в наше время одна из глобальных проблем в области образования. Коррекционная работа ведется не только в педагогике, но и в общей педагогике, которая взаимосвязана с проблемой неуспеваемости. Дети дошкольных, младших школьных возрастов встречаются с трудностями в овладении учебными программами. И для этого создаются практические копилки для коррекционной работы. Многие ученые

психологи, педагоги, дефектологи, физиологи обеспокоены данной проблемой и уделяют большое внимание для развития детей с задержкой психического развития. В нашем Казахстане это проблема пока не достигла должного уровня. Эта проблема остается одной из актуальных. На сегодняшний день эта проблема рассматривается со всех сторон и четко поставлены задачи для их решения.

Ключевые слова: интеграция, задержка психического развития, коррекционно-развивающее обучение.

Abstract

The corrective developing training integration of children with mental retardation in our time is one of the global challenges in the field of education. Correctional work is carried out not only in teaching, but also in general pedagogy, which is connected with the problem of school failure. Children of pre-school, primary school age face difficulties in mastering the educational programs. And for this practical piggy banks are used for corrective work. Many scientists, psychologists, educators, speech pathologists, psychologists concern about this issue and pay great attention to the development of children with mental retardation. This problem has not reached the proper level in Kazakhstan. It is very urgent. Nowadays, this problem is approached from all sides and clearly defined goals for their solution.

Keywords: integration, mental retardation, corrective developing training.

Қазақстан Республикасының білім берудегі дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған стратегиялық жоспарына [1]» сәйкес қазіргі арнайы білім беру жүйесінің даму бағдарламасы енгізілді. Психикалық дамуы тежелген балаларды жалпы білім беру үрдісіне ендірудің алыс және жақын шетелдерінің тәжірибесі оның тиімділігінің ең маңызды шарттарының бірі мектептерде әртүрлі мамандардың балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету жүйесін құру екенін көрсетеді. Психикалық дамуы тежелген балаға отбасы және мұғалімдеріне дер кезінде және сапалы түрде кешенді психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетілмеген жағдайда оның жалпы білім беретін мектепте оқуы оқушыға тиімсіз болып, тіпті оқу үрдісінің барлық қатысушыларына кері әсерін тигізуі мүмкін.

Қазіргі таңда көптеген психолог, педагогтардың, физиолог, дефектологтардың назарын аударып отырған психикалық дамуы тежелген балалар тағдыры. Ал бұл мәселе Қазақстанда әлі де жеткілікті дәрежеде зерттелмеген. Жыл өткен сайын психикалық дамуы тежелген балалар мәселесінің өзектілігі және психикалық дамуы тежелген балалардың өсіп отырғаны да байқалады. Яғни қазіргі кезеңде ПДТ балаларды интегративті түзете-дамыта оқыту жан-жақты қарастырылып, қоғам талабына сай міндеттері айқындалады.

Түзету педагогикасындағы өзекті мәселенің бірі – психикалық дамуы тежелген балаларды оқыту және тәрбиелеу. Бұл түзету педагогикасында ғана емес, сондай-ақ жалпы педагогикада да мектептегі үлгермеушілік мәселесімен тығыз байланысты. Қазіргі уақытта мектепке дейінгі балаларға және кіші мектеп жасындағы оқушыларға оқу бағдарламасын меңгеруде кездесетін қиындықтарды жеңуге бағытталған түзете-дамыту көмегін ұйымдастыру тәжірибелері жинақталған. Бірақ, көптеген сұрақтар жеткіліксіз түрде қарастырылған, жекелей алғанда, психикалық дамуы тежелген балаларды интегративті түзете-дамыта оқыту мәселесі.

Балалардың психикалық дамуының тежелуі және психикалық дамуы тежелген балалар туралы М.С.Певзнер, К.С.Лебединская, Е.С. Слепович, Н.Д. Соколова, Л.Г. Соловьева, және т.б. ғалымдар айналысқан [2].

Интеграциялап оқыту мәселесі бойынша Н.Н.Малофеевтің, Н.Д.Шматконың, Н.В.Борисованың еңбектерінде орын алған [3].

Біздің елімізде Р.А. Сүлейменова, Ж.И. Намазбаева, А.А. Байтұрсынова және т.б. ғалымдар айналысқан [4].

Ғылыми зерттеулерді, жалпы білім беретін мекемелерде білім беру практикасын талдау, жалпы орта мектепте психикалық дамуы тежелген балаларды оқыту қажеттілігі және теориялық тұжырымдамалар мен мақсатты интегративті оқыту үшін практикалық ұсыныстар жетіспеуі арасында бірқатар қарама-қайшылықтар туындап отыр.

Үлгерімі төмен балалар тобында 50% дейін психикалық дамуы тежелген балалар кездеседі. Психикалық дамуы тежелудің себептері ми қыртысының минималды, функционалды зақым-

дануы немесе балалардың ұзақ мерзімде әлеуметтік депривацияға ұшырауы және т.б. Бұл балалардың эмоция-ерік сферасын, таным іс-әрекетінің дамуы, тежелуі, оның сапалы ерекшеліктері педагогикалық түзету шаралар арқылы орнына келуі, жөнделуі мүмкін [2].

Психикалық дамуы тежелген оқушылар проблемасын жан-жақты зерттеу 1960 жылдардан басталады, осы жылдары енгізілген міндетті орта білім беру жүйесіндегі өзгерістер, жалпы білім беретін мектептердің бағдарламаларының күрделенуі көптеген балалардың сабақ үлгерімін төмендетті. Тіптен, кейбіреулері бағдарламаны игере алмады, білім сапасы төмендей бастады. Осы кезеңде шет елдерде де оқу үлгерімінің сапасы, білім деңгейін көтеру бағытында ғылыми зерттеулер қалыптаса бастады. АҚШ, Англия, Германия сияқты дамыған мемлекеттерде сабақ үлгерімі төмен, оқуға ынтасы саяз балаларды ғылыми психологиялық, педагогикалық тәсілдермен зерттеу арқылы "оқуға қабілеті төмен", "оқытуда қиындықтар кездесетін", "педагогикалық дұрыс тәрбие алмаған", "тәртібі бұзылған", "бейімделмеген", "миында болмашы зақымданулары бар" балалар деген топтар айқындала бастады. Мектеп жасындағы бұл балалардың бәріне тән кемістік-үлгермеушілік. Ал оның басты себебі: бастауыш сыныптарда анық байқалатын психикалық әрекеттердің кейбір түрлерінің тежелуі немесе уақытша қалыптаспауы. Психикалық дамуы тежелген балалар 3 жастан 12 жасқа дейін кездеседі.

Жалпы білім беретін мекемелердегі интеграциялап түзете-дамыта оқыту моделін эксперименттік жұмыс арқылы тексердік. Педагогикалық эксперимент Талдықорған қаласындағы «Мектепке дейінгі шағын орталығы бар» № 21 орта мектепте жүрізілді.

Алғашқы айқындау эксперименті мақсаты, орта мектептің бастауыш мектеп оқулықтарына талдау жасау, бақылау жұмыстарын өткізу, мұғалімдерге анкета жүргізу. Алдымен мектеп оқулықтарына талдау жасадық. Мақсатымыз оқушылардың сөйлеу тілін қалыптастыруға немесе дамытуға арналған жаттығулар мен тапсырмаларға талдау.

Психикалық дамуы тежелген балаларды интегративті түзете-дамыта оқыту арқылы дамыту мазмұнын анықтау мәселелері бойынша мынадай дайындық жұмыстары орындалды:

1. Эксперимент және бақылау сынып топтарында оқушылар саны (6) белгіленді: барлығы 2 сынып, әрбір сынып бойынша 3 оқушы.

2. Психикалық дамуы тежелген балаларды интегративті түзете-дамыта оқытуда әдістемелер белгіленді.

3. Интегративті түзете-дамыта оқыту жұмысы бойынша түзету жұмыстары бекітілді.

4. Бастауыш мектеп бағдарламасының негізгі мазмұны мен мақсатын, елімізде жүргізіліп жатқан, қоғам өмірін жаңаша қайта құрудың талатарына сәйкестендіру.

5. Тәжірибенің нысанасын, мақсаты мен міндеттерін, атқаратын іс-әрекеттердің аумағын педагогикалық принциптерге сүйене отырып таңдау, оқу-тәрбие жұмыстарының біртұтас үйлесімді жүйесін жасау.

Зерттеудің бірінші айқындау кезеңінде – зерттеу мәселесіне байланысты мектептегі бастауыш сынып мұғалімдерімен және ата-аналармен әңгіме өткізіліп, сауалнамалар алынды. Сауалнама қорытындысы бойынша бастауыш сынып мұғалімдері интегративті түзете-дамыту жұмыстарының қажет екендігін (“қажет”-72 %-і) жақтайды. “Мұндай тапсырмаларды жүйелі қолданасыз ба?” – деген сұраққа “ия – 18 %, деп жауап берген. Демек, бұл жұмыстың жүргізілуінде жүйелілік жоқ. Төмен көрсеткіш себептерін: “уақыт жетіспейді – 28 %”, “қажет деп таппаймын - 23 %”, “мұндай тапсырмалар оқулықтарда жоқ - 91 %”, “оқушыларға қиындық туғызады - 26%”, сияқты жауаптарымен білдірген[5].

Сондай-ақ, бастауыш сынып мұғалімдері арасында “интегративті оқыту” ұғымына түсінік бере алмаған мұғалімдер, сұралған мұғалімдердің 41%-ін құрады, бұл әлі де болса, мұғалімдердің “интегративті оқытудың” мектеп практикасына баяу енгізілгендігін көрсетсе керек.

Мектептегі үлгермеушілік мәселесіне сәйкес психикалық дамуы тежелген балаларды қалыпты балалармен жалпы мектепте оқыту тәжірибесі енгізілуде. Сауалнама нәтижесінде мұғалімдер сыныпта отырған психикалық дамуы тежелген балалармен қосымша жұмыс жасау, түзете-дамыту тапсырмаларының үстірт орындалатындығы белгілі болды. Негізгі себептері мынадай: “талдауды” қажет етпейді; уақыт жетпейді, психикалық дамуы тежелген балалармен түзете-дамыту жұмыстарын жүргізуде тәжірибелері жеткіліксіз деңгейде.

Зерттеу барысында психикалық дамуы тежелген балаларды интегративті түзете-дамыта оқыту бағытындағы қиыншылықтардың мынадай түрлері анықталды:

- сабақта қолданылатын ұғымдарды психикалық дамуы тежелген балалар бірден қабылдамайды, қосымша сабақтан кейін түзете-дамыту жұмыстарының жүргізілмеуі;
- интегративті түзете-дамыта оқытуға қатысты басты идеялардың жалпы мектеп бағдарламасында үнемі қолданыс таппауы;
- бастауыш сынып мұғалімі тек жаңа тақырыпты оқып-үйретуге тырысуы;
- психикалық дамуы тежелген оқушылармен интегративті түзете-дамыту жұмыстарын жүргізу, әлі де болса бастауыш сынып мұғалімдерінде толық қалыптаспағандығы, бұл бағыттағы бірыңғай талаптың жоқтығы.

Анықталған кемшіліктерді жою мақсатында ұсыныстар берілді. Сонда бастауыш сынып мұғалімдерінің әдістемелік бірлестік жетекшісіне берілген ұсыныс төмендегідей болып келді:

- Бастауыш сынып мұғалімдері мен мектептегі арнайы маманның әдістемелік бірлестігі отырысында мынадай мәселелерді бірігіп талқылауы:

1. Интегративті түзете-дамыта оқытуда кездесетін ұғымдар мен жұмыс істеудің әдістері.
2. Психикалық дамуы тежелген оқушыларды оқытуда түзете-дамыту әдістеріне сүйену.
3. Психикалық дамуы тежелген оқушылармен интегративті түзете-дамыту жұмыстарын орындау әдістемесі.
4. Психикалық дамуы тежелген оқушыларды интегративті түзете-дамыта оқытуды қалыптастыру және дамыту мәселелері.
5. Психикалық дамуы тежелген оқушылармен сабақтан тыс жұмыстарды ұйымдастыру.

Айқындау кезеңінде анықталған нәтижелер зерттеу болжамын құруға, соның негізінде психикалық дамуы тежелген балаларды интегративті түзете-дамыта оқытудың мақсаты мен оған қойылатын талаптарды анықтауға негіз болды.

Өңделген материалдардың психикалық дамуы тежелген балалармен интегративті түзете-дамыта оқыту үрдісінің жеткілікті деңгейде қалыптаспағандығын көрсетті. Мектеп құжаттарын талдау, педагогикалық іс-әрекетті зерделеу, бастауыш сынып мұғалімдерімен әңгімелесу барысында олардың бастауыш сынып оқушыларымен салыстырғанда барлық сабақтардан психикалық дамуы тежелген оқушылардың білім, қабілет, дағдыларды меңгеруі төмен дәрежеде екендігін айтақтады. Осыған байланысты психикалық дамуы тежелген балалармен интегративті түзете-дамыта оқытуды қалыптастырудың қажеттілігі арнайы әдістеменің қажеттілігін айқындады.

Қалыптастырушы эксперимент барысында біз мынадай мақсатты көздедік бастауыш сыныптардың барлық сабақтарында психикалық дамуы тежелген оқушылармен интегративті түзете-дамыта оқыту әдістемесін іс-жүзіне асыру және арнайы маманмен жеке түзету жұмыстарын жүргізу қажеттігі туындайды. Бұл мақсатқа жету мынадай міндеттерді шешумен тығыз байланысты болды:

- психикалық дамуы тежелген оқушылардың тәжірибеге дейінгі білім алудағы даму деңгейін анықтаудағы мазмұнын белгілеу;
- тәжірибе жұмыстарын жоспарлау және ұйымдастыру;
- бастауыш мектеп мұғалімінің, арнайы маманның педагогикалық іс-әрекеттерін қарастыру;
- психикалық дамуы тежелген оқушыларға сабақтан тыс уақытта түзету жұмыстарын жүргізу;
- психикалық дамуы тежелген оқушылармен жүргізілетін түзету жұмыстарының мазмұнын анықтау;
- интегративті түзете-дамыта оқытудың педагогикалық, психологиялық және әдістемелік мүмкіндіктері мен бағыттарын анықтау;
- психикалық дамуы тежелген оқушыларды интегративті түзете-дамыта оқытуда саралап, деңгейлеп оқытуды кеңінен қолдану.

Эксперимент барысында нәтижелерін талдап, қорытындылау оқушылардың интегративті түзете-дамыта оқытуды дамытумен бірге, сабақ оқуға деген қызығушылығын арттыру.

Тәжірибелік сыныптарда өзіміз құрастырған түзете-дамыту жұмыстары жүйелі қолданылып отырылды. Бақылау және тәжірибелік сыныптарда әлсін-әлсін қысқа мерзімді тест жұмыстары алынып, талдаулар жасалынды және қажетті түзетулер енгізіліп отырылды.

Бақылау жұмыстары жүргізілген сыныптарды ТС (тәжірибелік сыныптар), БС (бақылау сыныптары) деп алдық. Ондағы оқушылардың шығармашылық деңгейі дегенде, мынадай білім көрсеткіштеріне сүйендік:

1. *Төменгі деңгей.* Интегративті түзете-дамыту элементтерін үстірт қолданып, тапсырманың мазмұнын түсінбей, жартылай орындауы;

2. *Орта деңгей.* Тапсырманың мазмұнын түсініп, оны дұрыс орындауы, бірақ түзете-дамыту элементтерін жартылай қолдануы;

3. *Жоғары деңгей.* Тапсырманы шығармашылықпен толық орындауы.

Мектепте тәжірибе жұмыстары басталар алдында ТС және БС сыныптардан бір мазмұнды бақылау жұмыстары алынды да, бес ұпайлық шкаламен бағаланды. Бақылау нәтижелері 4-кестеде әрбір сыныптар үшін жеке көрсетілген.

Кесте 1 – Психикалық дамуы тежелген балаларды интегративті түзете-дамыта оқыту деңгейлері

Деңгейлер	Бақылау тобы (БС)	Эксперимент тобы (ТС)
Төмен	2	-
Орташа	1	2
Жоғары	-	1

Сонымен, 4 сыныптарда алынған бақылау жұмыстарының нәтижелері бойынша бақылау тобына қарағанда эксперимент тобы жоғары деңгейді көрсетті. Бақылау тобындағы 3 баланың 2 төмен деңгейді, 1 орташа, жоғары деңгей мүлдем болмады. Біздің жүргізген әдістемеміздің нәтижесінде эксперимент тобындағы 3 баланың 2 орташа деңгейді, 1 жоғары деңгейді көрсетті, төмен деңгей болмады.

Психикалық дамуы тежелген оқушыларды интегративті түзете-дамыта оқыту мақсатында түзету жұмыстары ойластырып, ұйымдастырмас бұрын оқушыларда ойлаудың 3 түрінің қандай деңгейде екеніне диагностика жасап аламыз. Ол үшін біз А.Н. Леонтьевтің ІҮ сериалды әдістемесін қолданамыз. Атап айтсам «Төрт сақиналы пирамида», «Не артық?», «Түрлі-түсті таяқшалар мен моншақтар», «Сеген тақтасы (әртүрлі формадағы геометриялық фигуралар салатын қалташалары бар тақта)» әдістемелерін таным деңгейін анықтауға, ал «Пошта жәшігі», «Әртүрлі формадағы геометриялық фигуралар жиынтығы», «Сызықтармен қорша», «Рубик кубигі» әдістемелерін көрнекі-қимылдық ойлау деңгейін анықтауға пайдаланамыз[6].

Жоғарыда келтірілген әдістемелер арқылы психикалық дамуы тежелген оқушылардың деңгейін анықтап алғаннан кейін түрлі түзету жұмыстарын ұйымдастыруға болады. Оқытудың жаңа технологияларын психикалық дамуы тежелген оқушыларды интегративті түзете-дамыта оқытуға үлесі зор. Жаңа технологияны жүзеге асыруда мұғалім белсенділігі, шығармашылық ізденісі, өз мамандығына деген сүйіспеншілігі ерекше орын алады. Біз өз тәжірибемізге деңгейлеп, саралап оқыту, ойын арқылы оқыту, дамыта оқыту технологияларын енгіздік. Мақсатымыз – өзіне-өзі қызмет ететін, қоғамда өз орнын таба білетін, белсенді, ой-өрісі дамыған қабілетті оқушы тәрбиелеу. Негізгі мақсатымыз – баланың жеке қасиеттерін ашу арқылы тәрбиелей отырып, танымдық қабілеттерін қалыптастыру. Түзете-дамыту жұмыстары арқылы олардың өзіндік жұмыс түрлерінің маңызын ашу.

Л.С.Выготский: «Әр баланың өзінің деңгейі болатындай әр балаға берілетін тапсырманың көлемі оның деңгейіне лайықталып беріледі. Әр баланы өзінің даму аймағында жетілдіру керек» деген екен. Сондықтан біз мамандар әр баланың жан-дүниесіне үңілуден бастап, өзіндік ерекшеліктерін зерттеп, біліп алған соң, олардың қабылдау деңгейіне қарай іріктеп, талдап, қолданамыз. Психикалық дамуы тежелген оқушыларға тапсырмаларды деңгейлеп береміз, мұндай технологияны қолдану психикалық дамуы тежелген оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын, ой-өрісін, қабілетін дамытады [50].

Өзгеріске, жаңалыққа толы бүгінгі заман мұғалімге сегіз қырлы, бір сырлы ерен қасиет иесі болуды міндеттейді. Ұстаз алдында отырған бірі шапшаң, бірі баяу, енді біреулері төмен қабылдайтын зейіні, қабілеті, қабылдауы, есте сақтауы, даму мүмкіндігі шектеулі, психикалық дамуы тежелген шәкірттердің жүрегіне жол тауып, оларды интегративті түзете-дамыта оқыту мұғалім үшін күрделі құрылым екені даусыз.

Бірқатар ғалымдардың пайымдауынша: «Сабақ оқушылардың интеллектуалды өмірінде құр ғана сабақ болып қоймас үшін, ол қызықты болу керек. Осыған қол жеткенде ғана мектеп оқушылар үшін рухани өмірді тілеген ошағына, мұғалім осы ошақтың құрметті иесі мен сақтаушысына, кітап-мәдениеттің баға жетпес қазынасына айналады» - деп айтқан екен. Олай болса, қызықты сабақтар – мұғалімнің ашқан жаңалығы, өзіндік қол таңбасы, әдістемелік ізденісі, көтерілген белесі, абырой атағы, мақсат-мұраты [55].

Зерттеу барысында түзете-дамыту жұмыстары арқылы оқушыларды интегративті оқыту компоненттері жүйелі жұмыс нәтижесінде жүзеге асты.

Осы орайда, психикалық дамуы тежелген оқушыларды интегративті түзете-дамыта оқыту әдістемеміз төмендегідей оқу үрдісін қамтыды (2-кесте)

Кесте 2 –Психикалық дамуы тежелген балаларды интегративті түзете-дамыта оқыту көрсеткіші

Оқу материалы	Параметрлер	Бақылау топтағы көрсеткіш	Экспериментті топтағы көрсеткіш
Ертегілер	Ғажайып ертегілердің басты кейіпкерлерін атау	60 %	65 %
Әңгімелер	Оқулықтағы суреттер бойынша әңгіме құрастыру	50 %	60 %
Оқу жылдамдығы	Оқулықтағы белгілі бір мәтінді оқу	58 %	69 %

Зерттеу бойынша бақылау тобына қарағанда экспериментті топтағы оқушылардың сабақтарында психикалық дамуы тежелген оқушыларды интегративті түзете-дамыта оқыту деңгейінің артуын кестелерден байқаймыз.

Бастауыш сынып оқушыларының интегративті түзете-дамыта оқыту үшін ең негізгі басшылыққа алынатын нысаны дамыта оқыту жүйесі. Дамыта оқыту баланы оқыта отырып жалпы дамыту, оның еркіндігін қалыптастыру, өз бетінше ізденуге, шешім қабылдауға дағдыландыру, жекелік қасиеттерін ескеру, тұлғалыққа бағыттау. Дамыта оқыту жүйесінде оқытудың барлық кешенді мақсаттары мен шешімдері бала дамуына бағытталды. Дамыта оқыту жүйесінің талаптарына сәйкес оқушылардың шығармашылық бастамасын дамыту мақсатында 4 кезеңде жұмыс жасады. Сөйтіп, оқытудың мақсатын, міндеттерін, әдіс-тәсілдерін баланың даму заңдылықтарына сәйкестендіріп оқыту, ойлауын дамыту, шығармашылық тұлға қалыптастыру алға қойылды.

I-кезең: Тақырыпқа сәйкес теориялық білімді жинақтау, шағын шығармашылық топтар құру, дамыта оқыту әдістемесін меңгеру, ұжымды жұмылдыру, жұмысты ұйымдастыру көзделді.

II-кезең: Жинақталған білім практикада жүзеге асырылды.

III-кезең: Атқарылған жұмыстардың жетістігі мен кемшіліктерін сұрыптау, кемшіліктерді жою кезеңі. Мұнда есептер шығару, педагогикалық оқулар өткізу, бақылау түрлерін енгізу, сыртқы байланыстарды ұйымдастыру жұмыстарын жүргізілді.

IV-кезеңде жүргізілген жұмыстар жүйеленіп, қорытылып, нәтижесі шығарылды.

Қорытындысында 4 сынып оқушыларының білім сапасы - 35% II тоқсанда - 42 %, III тоқсанда - 49 %, IV тоқсанда-52% көрсетті.

Оқу жылының қорытындысы бойынша білім сапасы.- 50 %, II тоқсанда білім сапасы - 54 %, III тоқсанда білім сапасы - 58 %, IV тоқсанда білім сапасы - 62% көрсеткішке жетті.

Психикалық дамуы тежелген оқушыларды жалпы мектепте қалыпты балалармен бірге оқыту, бала бойына өз-өзіне сенімділік, тапсырмаларды қысылмай айтуға, ойын жинақтауға, бойындағы жағымды қасиеттерін қалыптастыруға, ізденуге, білім алуға құштарлығын оятуда бастауыш сыныптағы ана тілі сабағының берері мол.

1. Оқушылардың оқу дағдысын қалыптастыру және жетілдіру.
2. Оқушылардың ауызша және жазбаша байланыстырып сөйлеуін дамыту.
3. Оқушылардың өзіндік ой-пікірін айта білуге баулу мақсаттарын көздейді.

Кесте 3 –Психикалық дамуы тежелген балаларды интегративті түзете-дамыта оқыту деңгейі

деңгей	Экспериментке дейін		Эксперименттен кейін	
	Экспериментті топ	Бақылау топ	Экспериментті топ	Бақылау топ
	%	%	%	%
«жоғары»	41	15	60	20
«орта»	45	40	35	40
«төмен»	14	45	5	40

Эксперимент нәтижелері топтық және жеке сабақта психикалық дамуы тежелген балаларды интегративті түзете-дамыта оқыту және ана тілі пәнін өз түсінігі бойынша талдай білуіне түзете-дамыту іс-әрекеттерінің жүйелі түрде дамуына тікелей байланысты екенін дәлелдейді. Психикалық дамуы тежелген оқушыларды интегративті түзете-дамыта оқыту негізінде жалпы білімге деген ынтасын, қызығушылық қатынасын шығармашылық белсенділігін, көркемдік талғамын көтеруге ықпал еткенін айқындай түсті. Психикалық дамуы тежелген оқушыларды түзету жұмыстары арқылы интегративті оқытуға баулитын дидактикалық әдіс-тәсілді тиімді пайдалану, интегративті түзете-дамыта оқытуға ықпалын тигізетіні анықталды.

Қорыта келгенде, дайындалған теориялық қағидалар мен тәжірибелік -эксперименттік жұмыстар ғылыми болжамның растығын дәлелдеді.

Педагогикалық тәжірибе нәтижелері бойынша қорытынды психикалық дамуы тежелген балаларды интегративті түзете-дамыта оқытуды жүйелі түрде қолданып сабақ өту үдерісіне сандық және сапалық түрде өңдеу мен сараптаулар мынадай қорытынды жасауға мүмкін беріп отыр.

- Тәжірибелік сыныптағы психикалық дамуы тежелген оқушылардың қалыпты оқушылармен бірге интегративті түзете-дамыта оқытуға деген қызығушылығы артып, барлық пәндер бойынша да білім сапасында ілгерілеушілік байқалды.

- Бастауыш сыныптағы пәндер бойынша берілген тапсырмаларды орындауда психикалық дамуы тежелген оқушылар интегративті түзете-дамыта оқыту әрекетіне үйренді.

- Жалпы сыныптағы сабақта және жеке сабақта ертегілермен мен әңгімелерді әдеби тілмен өрнектеудің тәсілін ғылыми тұрғыдан орындауға, оларға өздері үйренген тәсілдерді ауызша байланыстар негізінде қолдануға мүмкіндік болды.

- Іздестіру жұмыстарын әрбір психикалық дамуы тежелген оқушының өз бетінше ізденуіне, өзіндік пікірін айтып қорғауына мүмкіндік беру, оқушыларды жаңа технологияның элементтері арқылы интегративті түзете-дамыта оқыту іс-әрекетінің тууына қолайлы жағдай жасайтындығын көрсетті.

- Психикалық дамуы тежелген оқушылардың интегративті түзете-дамыта оқыту бағытындағы қызығушылығы артты. Психикалық дамуы тежелген оқушылар өз ойын айтуға қызығушылық танытып отырды. Нәтижеде, тәжірибелік сыныптардағы білім сапасының бақылау сыныптарына қарағанда жоғары екендігін тәжірибе анықтап берді.

Қорыта айтқанда, мектептегі жүйелі жүргізілген педагогикалық тәжірибелеріміздің нәтижелері зерттеу болжамдарының дұрыстығын дәлелдеп, психикалық дамуы тежелген балаларды интегративті түзете-дамыта оқыту жүйелі қолдану тәсілдер жүйесінің тиімділігін көрсетті.

Пайдаланған дерек көздері

- 1 «Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған стратегиялық жоспары». - Астана. «Акорда», 2011. - № 10бұйрық.
- 2 Байтұрсынова А.А. Арнайы педагогика : проблемалармен даму болашағы. Алматы., 2008. – 228 б.
- 3 Щербо И.Н. Управление системой коррекционно-развивающего образования в школе. Библиотека журнала «Директор школы». - М.: Сентябрь 2003. – 160 с.
- 4 Сулейменова Р.А. «Система ранней коррекционной помощи детям с ограниченными возможностями в Казахстане: проблемы создания и развития». - Алматы., 2001. – С. 45.
- 5 «Қазақстан Республикасының мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық жағынан түзеу арқылы қолдау туралы» Заңы – 2002.
- 6 Жалпы білім беретін ұйымдары жұмысының (бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім) Типтік ережелері. Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысымен 2013 жылғы 17 мамырда № 499 бекітілген.

МРНТИ 14.35.07

У.Н.Алашабаева¹

¹ магистр, аға оқытушы, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті,
e-mail: Ulzhan.a@mail.ru
(Алматы қ., Қазақстан)

БІЛІМ БЕРУДІҢ ҰЛТТЫҚ МОДЕЛІН ЖЕТІЛДІРУГЕ СӘЙКЕС ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ КӘСІПТІК БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН ЖАҢҒЫРТУ

Аңдатпа

Қазіргі нарықтық экономика жағдайында техникалық және кәсіптік білім жүйесінің қолданыстағы инфрақұрылымы мен материалдық-техникалық жарақтандыруы кадрлар даярлаудың сапасы мен жастар үшін оқытудың тартымдылығын қамтамасыз ете алмайды. Мақаланың мақсаты білім берудің ұлттық моделін жетілдіру сұраныстарын ескере отырып, ТЖКБ мазмұнының құрылымын жаңғырту. Мақаланың қорытындысы: техникалық және кәсіптік білім жүйесінің қолданыстағы инфрақұрылымы мен материалдық-техникалық білім жүйесінде кадрлар даярлаудың сапасы мен жастар үшін келешекте қоғамның әлеуметтік дамуына себепкер болатын мамандардың біліктілігін жаңғырту қарастырылады.

Кез келген ел экономикасының қарқынды дамуын қамтамасыз ететін жоғары білікті жұмысшы кадрлар мен орта буын мамандарын даярлау – негізгі басымды бағыттардың бірі болып саналады. Кәсіби-техникалық білім жүйесі тұлға мүдделерін, еңбек нарығының сұраныстарын және экономика мен әлеуметтік саланы дамытудың перспективаларын қанағаттандыруда маңызды рөл атқарады.

Елбасының айтуынша, жобаға сәйкес, мемлекет әрбір адамға жеке мамандық беруді қолға алатын болады. «Мектепті бітірген жас азамат бірінші мамандығын тегін алатын болады. Біз осыдан бастайтын боламыз. Қазақстанның жас азаматтары білімді, еңбекқор, бастамашыл болуы тиіс. Жұмыс пен сұранысы бар өңірге батылдық пен барулары керек. Егер шеберліктің шыңына жете білсеңіздер - мамандықтың бәрі жақсы. Қазір техникалық мамандықтардың, ғылым мен инновацияның күні туған заман. Ерінбей еңбек еткен адамның өмір сапасы озады, тұрмысы жақсы болады. Ең ақыры бүгінгі жасап жатқан жақсылықтарымыздың барлығы - жастар болашағы үшін», - деді Н. Назарбаев.

Соның ішінде, кәсіптік білім берудің ортақ жүгін өндіріске бағыттау қажет, сол арқылы сапа мен сұраныстың артуы да қамтамасыз етілмек. Сонымен бірге білім беру мазмұнының әлемдік тәжірибе эквиваленттілігіне жету қажет, әсіресе орта буынның біліктендірілген мамандарын көп салаларда импорттау. Жұмыс берушілер мен жергілікті басқару органдарының өзара әрекетін қамтамасыз ету өте маңызды.

Түйін сөздер: техникалық және кәсіптік білім, статистика, индустриялық-инновациялық, экономика, индустрия, жаңғырту.

Аннотация

В настоящее время существующая инфраструктура и материально-техническое оснащение системы технической и профессионального обучения (ТиПО) не обеспечивают качество подготовки кадров и привлекательность обучения для молодежи.

Целью статьи является совершенствование структуры содержания ТиПО с учетом запросов индустриально-инновационного развития экономики. Выводы исследования: повышение престижа обучения в техническом и профессиональном образовании и развитии инфраструктуры подготовки кадров для отраслей экономики.

Казахстан признан мировым сообществом как государство с рыночной экономикой. За короткий исторический период обретения независимости Казахстан сделал прорыв в экономике, интегрируясь в мировую цивилизацию, используя новые прогрессивные технологии. Определены перспективы социально-экономического развития страны.

В этом контексте возрастает роль и значение современной системы образования, человеческого капитала как критериев уровня общественного развития, составляющих основу нового уровня жизни общества и являющихся важнейшими факторами, базой экономической мощи и национальной безопасности страны.

В свою очередь, преобразования в системе общественных отношений оказывают влияние на образование, требуют от него мобильности и адекватного ответа на реалии нового исторического этапа и должны соответствовать потребностям развития экономики в целом.

Казахстанская система образования развивается в условиях устаревшей методологической базы образования, структуры и содержания, которые недостаточны для поэтапного её вхождения в мировое образовательное пространство.

Ключевые слова: технический и профессиональное обучение, статистика, индустриально-инновационный, экономика, индустрия, обновление.

Abstract

Currently, the existing infrastructure and logistical equipment system of technical and vocational training do not provide quality training and education appeal to young people. Purpose of the article is to update the structure of the technical and vocational training to satisfy needs of industrial-innovative development of the economy. The study's findings: increase the prestige of training in technical and vocational education and training infrastructure for industries.

Kazakhstan recognized by the world community as a country with market economy. During the short period of independence, Kazakhstan has made a breakthrough in the economy, integrating into the world civilization, using new advanced technologies. The prospects of socio-economic development of the country.

In this context, the role and importance of modern education system, human capital as the criteria for the level of social development, form the basis of a new level of society and is an important factor, the basis of economic power and national security.

In turn, changes in the system of social relations have an impact on education, require him mobility and adequate response to the realities of a new historical stage, and should meet the needs of economic development in general. Kazakhstan's education system is developing in conditions of obsolete methodological base of education, the structure and content, which are insufficient for its gradual integration into the global educational space.

Key words: technical and vocational training, statistics, industrially-innovative, economy, industry updates.

Елбасы жолдауында Қазақстан халқына «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсу, реформалау, даму» жолдауында: ел болашағының бағытын түзеген кешенді бағдарламалық тапсырмалар топтамасында 2017 жылдан бастап «Баршаға арналған тегін кәсіби-техникалық білім» жаңа жобасы халықтың әл-ауқаты мен сапалық деңгейін көтеруді көздеген қадам. Осылайша аймақ экономикасына қажетті техникалық және кәсіптік білімді мамандарды даярлау мәселесі қолға алынды. Нәтижесінде кәсіби-техникалық білім беру жүйесінде түбегейлі реформалар басталды. Кәсіптік білім беру оқу орындары индустриалық-инновациялық сала үшін кадрлар даярлауға баса назар бөлді.

Кез келген ел экономикасының қарқынды дамуын қамтамасыз ететін жоғары білікті жұмысшы кадрлар мен орта буын мамандарын даярлау – негізгі басымды бағыттардың бірі болып саналады. Кәсіби-техникалық білім жүйесі тұлға мүдделерін, еңбек нарығының сұраныстарын және экономика мен әлеуметтік саланы дамытудың перспективаларын қанағаттандыруда маңызды рөл атқарады [1, б.2].

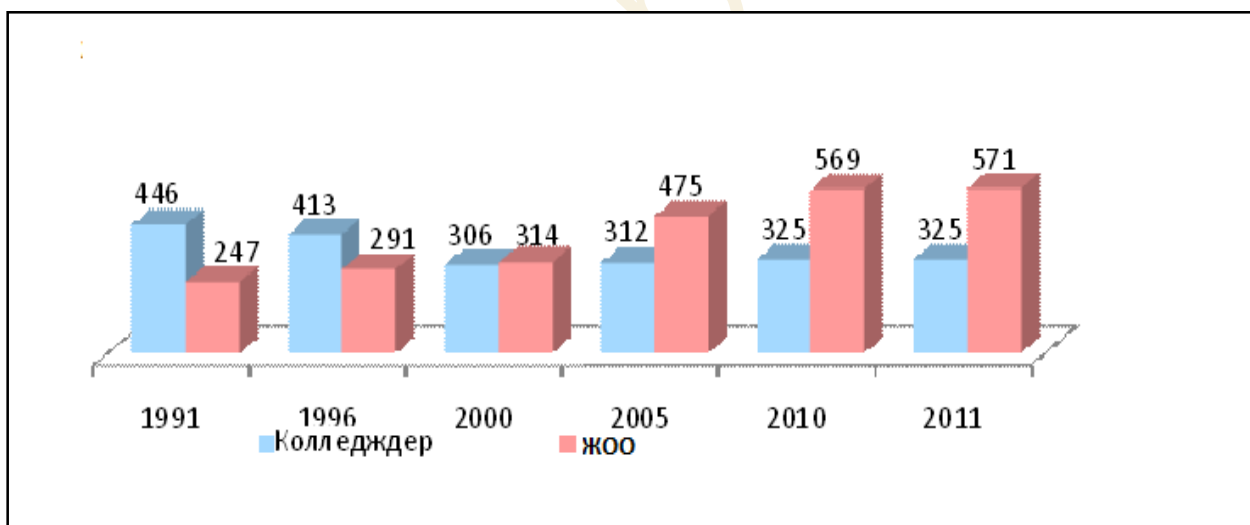
Кез келген ел экономикасының қарқынды дамуын қамтамасыз ететін жоғары білікті жұмысшы кадрлар мен орта буын мамандарын даярлау – негізгі басымды бағыттардың бірі

болып саналады. Содан да болса керек, кәсіптік және техникалық білім берудің маңыздылығына ерекше мән беріп, отандық экономиканың жоғары технологиялық салалары мамандандырылған еңбек ресурсын және дамыған ғылыми-техникалық базаны қажет етеді. Бұның барлығы кәсіптік білім беруде жаңалықты жасау, игеру және пайдалануда басқару қызметінің маңыздылығына көз жеткізе түседі. Өйткені, оқытушы жаңа білім беру технологияның, теория мен концепцияның авторы, талдап жасаушысы, зерттеушісі, тұтынушысы және насихатшысы қызметін атқарады. Осы процесті басқару оқытушының өз қызметінде әріптестерінің тәжірибесі немесе ғылымындағы жаңа идеялар, әдістемелерді дұрыс тандап, бағалау және қолдануын қамтамасыз етеді.

Қазақстандық қоғамды реформалау жағдайында техникалық және кәсіптік білім (ТЖКБ) жүйесі тұлға мүдделерін, еңбек нарығының сұраныстарын, экономика мен әлеуметтік сфера дамуының перспективаларын қанағаттандыруда маңызды роль атқарады. 2011 жылғы 1 шілдедегі жағдай бойынша жалпы мемлекеттік статистика деректері бойынша 882 ТЖКБ оқу орны жұмыс істейді, 2005 жылмен салыстырғанда олардың саны 65-ке өсті (1-сурет). ТЖКБ оқу орындарында 609 мың адам, оның ішінде 36,3 %-ы ғана мемлекеттік тапсырыс бойынша білім алуда. Техникалық және қызмет көрсету еңбегінің білікті мамандарын даярлау 177 мамандық және 416 біліктілік бойынша жүзеге асырылады [2, 16].

Қазір еліміздің іргелі кәсіпорындарына жаңа технология мен құрылғылардың қарқынды енгізілуіне байланысты оқыту үдерісі мен өндірістік тәжірибе арасы алшақтай түскені байқалады. Себебі, ескі жабдықтар бойынша оқып-үйренген жас маманның өндіріс орнына барғанда қайта мамандануына тура келеді [3, б.2].

Сонымен қатар еңбек нарығында кәсіби стандарттардың, мамандарға қойылатын қазіргі заманғы біліктілік талаптарының болмауы индустрия және жұмыс берушілер сұраныстарына кадрларды даярлау мазмұнының барабарлығына қол жеткізуге мүмкіндік бермейді.

Сурет 1- Техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарының желісі

Білімге негізделген экономика және қоғам, өмір бойы оқыту – бәсекеге қабілеттілік пен жаңа технологияларды қолдану проблемаларын шешудің, әлеуметтік бірлікті, тең мүмкіндіктер мен өмір сапасын жақсарту тәсілдері болуы тиіс.

Демек, біріншіден ТЖКБ жетілдірілген жүйесі ең үздік әлемдік тәжірибені ескеріп, жастарға мансаптық өсуге және білім алуды жалғастыруға мүмкіндік беру керек.

Екіншіден, техникалық және кәсіптік білімнің құрылымы мен мазмұнын экономиканың индустриялық-инновациялық дамуының сұраныстарын ескере отырып жаңарту (2-сурет).

Білім алушылардың практикалық дағдыларын дамыту үшін оқу жоспарларындағы кәсіптік практиканың үлесі 60 %-ға дейін жоғарлау тиіс. Бұл үшін практика базасы жұмыс берушілермен

әріптестік есебінен кеңейтіледі. Білім алушылардың бойында қажетті құзыреттіліктерді қалыптастыратын заманауи білім беру технологиялары оқу процесіне енгізіледі. Озық әлемдік тәжірибе мен қолданбалы зерттеулер жүргізудің нәтежесінде ТжКБ жүйесінде ғылыми-әдістемелік бағдарламалары жүзеге асырылады.

Соның ішінде, кәсіптік-техникалық білім берудің ортақ жүгін өндіріске бағыттау қажет, сол арқылы сапа мен сұраныстың артуы да қамтамасыз етілмек. Сонымен бірге білім беру мазмұнының әлемдік тәжірибе эквиваленттілігіне жету қажет, әсіресе орта буынның біліктендірілген мамандарын көп салаларда импорттау. Жұмыс берушілер мен жергілікті басқару органдарының өзара әрекетін қамтамасыз ету өте маңызды [4, б.1].

Мұның бәрі, тұтастай алғанда, ТжКБ жүйесі үшін оқыту мазмұнын, материалдық-техникалық және кадрлық қамтамасыз ету деңгейін көтеруге ықпал етуі тиіс.

Бұл Қазақстан үшін түбегейлі жаңа міндеттің қойылуы. Тек осылай ғана экономикамыздың, салалар мен кәсіпорындарымыздың орта буын білікті кадрларына деген қажеттілігін қанағаттандыруға болады.

Сурет 2- ТжКБ берудің инфрақұрылымы

Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңында инновациялық кәсіптік білім беру жүйесінің басты міндеті – білім беру сапасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттардың талаптарына сәйкес [5, б.2]:

- кадрларды ұлттық біліктілік жүйесі негізінде даярлау толықтай еңбек
- нарығының сұраныстарына сәйкестендіру;
- оқу орындарының оқу-өндірістік шеберханалары мен зертханалары
- замауи оқу-өндірістік және технологиялық жабдықтармен, ақпараттық технологиялармен қамтамасыз ету;
- кәсіпорындардың нақты сұраныстарын ескере отырып, кооперативтік
- оқыту кең түрде енгізу;
- бизнес пен кәсіби қауымдастық ТжКБ-ны дамытуға және кадрлар даярлауға белсенді қатысу;
- экономика салаларында жұмыс берушілердің қатысуымен біліктілікті
- сертификаттаудың тәуелсіз орталықтары жұмыс істеу.

Бұл Қазақстан үшін түбегейлі жаңа міндеттің қойылуы. Тек осылай ғана экономикамыздың, салалар мен кәсіпорындарымыздың орта буын білікті кадрларына деген қажеттілігін қанағаттандыруға болады. Бұл салаға арналған стратегиялық жоспарлау қағидаты, міне, осындай.

Қорыта келгенде, ТЖКБ жүйесі еліміздің білім берудің ұлттық моделін жетілдіру мемлекеттік бағдарламасы аясында, жастарға сапалы білім, саналы тәрбие бүкіл оқу орнындарында білім беру ісін оқытудың озық инновациялық қызметтің жаңа инфрақұрылымын құру, толықтыру, оқытудың жаңа технологияларын іздестіру, ақпараттық технологияларды болашақ мамандарды оқыту ісінде тиімді пайдаланып, оны келешекте қоғамның әлеуметтік дамуына себепкер болатын мамандардың біліктілігін жетілдіру. Осы тұрғыда жоғарыда айтылғандай, жастарды жалпыға ортақ еңбек қоғамын құруға бағыттау керек.

Пайдаланған дерек көздері

1 Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму: Қазақстан Республикасының Президенті - Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. <http://www.akorda.kz/kz/addresses/memleket-basshysy-nazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2015-zhylgy-30-karasha>

2 Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам мақаласы. <http://personal.akorda.kz/kz/category/statyi/1352>

3 Қазақстан Республикасында Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.- Астана, 2008ж.-20бет.

4 Қазақстан Республикасының Ресми сайты, <http://www.mcfz.kz/about/news/2422/43257/>

5 Ұ.Н. Алашабаева. Индустриялық-инновациялық даму сұраныстарына сәйкес техникалық және кәсіптік білім беру жүйесі. Алматы технологиялық университеті «Хабаршы Ғылыми журнал» №5, 2012жыл ISBN 2304-5685 бет 112-115

МРНТИ 14.23.09

Сейдуалиева А.Н.¹

¹п.ғ.м., аға оқытушы, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

**МЕКТЕПАЛДЫ ДАЯРЛЫҒЫНДА БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛДІК ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН
ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ КӨРКЕМ ШЫҒАРМАНЫҢ РӨЛІ**

Аңдатпа

Мақалада мектепалды даярлығында балалардың тілдік құзыреттілігін қалыптастырудағы көркем шығарманың рөлі туралы сөз болады. Автор мектеп жасына дейінгі педагогика саласында көркем әдебиеттің бала тәрбиесіндегі рөлі туралы жүргізілген зеттеу жұмыстарына теориялық талдау жасап, мектепалды даярлығында балалардың тілдік құзыреттілігін қалыптастыруда басшылыққа алынатын ойларды тұжырымдап ұсынған. Сондай-ақ мектеп жасына дейінгі балаларды көркем шығармалар арқылы адамгершілікке тәрбиелеу мәселесін зерттеу жұмыстарына арқау еткен отандық ғалымдарымыздан Н.Құлжанова, Б.Б.Баймұратова, А.К.Меңжанова, Р.Жұмағожина, К.Сейсембаев, Н.Оршыбеков, А.С.Амирова, Ұ.Т.Төленова, Т.И.Иманбеков, Ғ.З.Таубаева, Р.Ә.Нұрмұхметовалардың еңбектеріне талдау жасаған.

Көркем шығармаларды оқу барысында балаларды ауызша сөйлеуге үйрету, сөздің дыбыстық құрамын дұрыс айтуға, тілдің фонетикалық және грамматикалық ерекшеліктерін, үйренген сөздерін жекеше, көпше заттың атына байланысты септеп, жіктеп, тәуелдеп айтудың қарапайым тәсілдерін меңгеру, байқағыштық ойлау қабілеттері мен дүниетанымын дамыту, оларды ана тілін сүйеге, құрметтей білуге тәрбиелеуде тәрбиешілердің атқарар жауапкершілігі зор екеніне тоқталған.

Кілт сөздер: мектепалды даярлығы, көркем шығарма, тілдік құзыреттілік, мектеп жасына дейінгі балалар

Аннотация

В статье раскрыта роль художественного произведения в формировании у детей дошкольного возраста языковой компетентности. Автором представлены теоретические данные изучения, осуществленные путем анализа результатов исследований в области педагогики овладения художественной литературы на формирование у дошкольников языковой компетентности.

Показаны результаты изучения трудов отечественных ученых Н.Кульжановой, Б.Б.Баймуратовой, А.К.Менжановой, Р.Жумагожиной, К.Сейсембаева, Н.Оршибекова, А.С.Амировой, У.Т.Толегеновой, Т.И.Иманбекова, Г.З.Таубаевой, Р.А.Нурмухметовой, посвященных воспитанию детей в духе гуманизма через художественную литературу.

Показано, что в ходе чтения художественных произведений, изучения языка, обучения устной речи, правильного звукопроизношения, соблюдения фонетической и грамматической особенностей речи, через освоение простых способов говорения, использования единственного и множественного чисел, у ребенка развивается наблюдательность, способность к мышлению, расширяется мировоззрение, воспитывается любовь к языку, в связи с этим огромна ответственность воспитателя. Таким образом, в формировании мировоззрения малышей, в обогащении их языка значительное место занимает художественная литература.

Ключевые слова: дошкольная подготовка, художественная литература, коммуникативная компетентность, дети дошкольного возраста

Abstract

The article deals with the role of art in the formation of pre-school children of linguistic competence. The author presents the theoretical study of the data, carried out by the analysis in the field of pedagogy of literature the impact of research on the formation of linguistic competence of preschool children.

The results of the study of the works of Russian scientists N.Kulzhanova, B.B.Baymuratova, A.K.Menzhanova, R.Zhumagzhin, K.Seysembaev, N.Orshibekov, A.S.Amirova, U.T.Tolegenova, T.Imanbekova, G.Z.Taubaeva, R.A.Nurmuhmetova dedicated to educating children in the spirit of humanity through fiction.

The article showed that in the course of reading the works of art, language learning, speech training, proper voice pronunciation, compliance with phonetic and grammatical peculiarities of speech, through the development of the simplest ways of speaking, the use of singular and plural numbers, the child develops observation, the ability to think, expanded worldview, nurtured a love of language, in this regard, a huge responsibility educator. In this way, in the formation of the kids' world to enrich their language has an important place of art literature.

Keywords: pre-primary education, art literature, communicative competence, preschool children.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында: мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мәнін арттыру жалпы әлемдік үрдістер қатарына жатады. Балабақшаға баратын балалар білім берудің барлық деңгейлерінде білімді тез қабылдайды және жалпы өмірде табысты болып келеді, – деп көрсетілуі бүгінде мектепке дейінгі ұйымдарға жүктелетін міндет пен жауапкершіліктің маңызды екенін айқындайды [1].

Көркем шығарма арқылы мектепалды даярлығында балалардың тілдік құзыреттілігін қалыптастыруды бүгінгі күнгі жағдайында зерделейтін болсақ, Қазақстан Республикасы мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартында балалар көркем әдебиетімен танысу жөніндегі базалық минимумында ересектер тобының міндеттері көрсетілген. Онда:

- мектепке дейінгі ересек балалардың көркем әдебиетке, оның авторлық және жанрлық көп түрлілігіне қызығушылығын қалыптастыру;
- көркем шығарманың негізгі құрамдарын: тіл, композиция, кейіпкерлер, авторлық қатынас, негізгі ойды қоса алғанда, оны талдай білуді;
- әдеби шығармаға эмоциялық үн қосуды дамыту, шығарманың тілінің, композициясының ерекшеліктерін ескеріп, баяндау сипатын сезіне білу;
- баланың шығармашылық әлеуетін, оның көркемдік талғамын, кейіпкерлердің іс-әрекеттерін адамгершілік тұрғысынан бағалауға (“шын”, “жалған”, “қорқақтық”, “батылдык”, “жақсы”, “жаман” т.б.) ұмтылуын дамыту,- деп көрсетілген.

Ал, мазмұнында ауыз әдебиеті үлгілері жанрларының жүйесі, ерекшеліктері, әңгіме және ертегі жанрлары, оларды салыстырмалы талдау процесінде көрінетін айыру ерекшеліктері тіл, композиция, кейіпкерлер, қара сөздер және өлең мәтіні т.б. ажырата білу міндеттеледі.

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің «Қазақстан Республикасы мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында 2009-2010 оқу жылының басталуы туралы»

әдістемелік нұсқау хатында мектепалды тобында сабақтарды ұйымдастыру және өткізу базистік оқу жоспарының негізінде 22 сағат көлемінде «Балбөбек» бағдарламасы бойынша жүзеге асырылады, - деп көрсетілген. Осы тұрғыдан мектепалды даярлығында көркем шығарма арқылы балалардың тілдік құзыреттілігін қалыптастыру мәселесінің қазіргі жағдайына тоқталсақ, «Балбөбек» бағдарламасы бойынша ұйымдастырылатын тәрбие жұмысында арнайы «Көркем әдебиет», «Тіл дамыту», «Имандылық-инабаттылық» бөлімдері бойынша іске асырылады. [2].

Көркем әдебиеттің алдына қоятын мақсаты: ересектер тобындағы балалардың көркем әдебиетке деген қызығушылығын дамыту, шығармаларды мұқият тындауға, оларды қабылдауда мәнерлік құралдарды және әдеби жанрларды ажырата білуге баулу.

Көркем әдебиет оқу іс-әрекеті төмендегідей міндеттерді шешуді көздейді:

- балалардың көркем шығарма жанрларын ажырата білуін меңгерту;
- балалардың көркем шығармаларды тындауға деген қызығушылығын ояту және оның мазмұнын түсінуге, кейіпкердің көңіл-күйін түсінуін;
- балаларды көркем шығарманы әңгімелеуде өз ойын қиялымен ұштастыра білуге баулу;
- балалардың шығарманы өзінің шығармашылығымен аяқтауға, өзінің пікірін дәлелдей білуге үйрету;
- көркем шығарма мазмұнын жете түсіндіріп, үлкендер еңбегін құрметтеуге, өзінің туған жерін, елін, Отанын сүйуге, адамгершілік сапаларды меңгеруге, қоршаған ортаға қамқорлық сезімін, көркемдік талғамын, достарымен, үлкендермен оң қарым-қатынас жасай білуге және мінез-құлық нормаларын қалыптастыру;
- балалардың көркем шығарма мазмұнын өмірмен байланыстыруы және оны күнделікті тұрмыста қажетіне қарай пайдалана білуге баулу.

Мектепке дейінгі ұйымдарда тәрбиеші тіл дамыту, сөйлеуге үйрету, сауат ашу сабақтары кезінде көркем шығармаларды балаларға оқып, әңгімелеп мазмұнын өздеріне айтқызады. Жаттауға ұсынылған шығармаларды түсіндіріп, жаттау арқылы қабылдау, есте сақтау қабілетін дамытады. Көркем шығармалармен таныстыру арнайы сабақтармен қоса тіл дамытуға берілген білімдермен іске асырылады, ал, жұмбақ шешу мақал-мәтел, жаңылтпаш оқу жұмыстары әр сабақтың мазмұн, мақсатына қарай таңдап алынып сабақ жоспарларында көрсетіледі. Түрлі заттармен іс-әрекетке байланысты тәрбиеші балаларға өздігінен жұмбақ құратып айтқызады. Әдеби шығармалармен таныстыра отырып, тәрбиеші балаларды шығарма жанрларын ажырата білуге үйретеді. Олардың тілін ширатып көркем сөз өнерін сүйебілуге баулып, адамгершілікке тәрбиелейді.

Көркем шығармаларды оқу барысында балаларды ауызша сөйлеуге үйрету, сөздің дыбыстық құрамын дұрыс айтуға, тілдің фонетикалық және грамматикалық ерекшеліктерін, үйренген сөздерін жекеше, көпше заттың атына байланысты септеп, жіктеп, тәуелдеп айтудың қарапайым тәсілдерін меңгеру, байқағыштық ойлау қабілеттері мен дүниетанымын дамыту, оларды ана тілін сүйуге, құрметтей білуге тәрбиелеуде тәрбиешілердің атқарар жауапкершілігі зор екені мәлім. Яғни, сәбилердің дүниетанымын кеңейтіп, ойын өрістетіп тіл байлығын жетілдіруде көркем әдебиеттің орны ерекше.

Тәрбиеші көркемсөз оқушы – ол тындаушысын толғандырып, балаларды өзімен бірге күлдіріп, қуанта білуі шарт. Мұның бәрін тәрбиеші өзінің орындаушылық, көркемсөз оқу құралдарымен жүзеге асырады. Сонда ғана шығармадағы әрбір кейіпкер «тіріліп», оларға «жан бітіп», тындаушының жанына, жүрегіне жақындай түседі, көркемдік және идеялық жағынан әсер ететін болады. Сөйтіп, ол кейіпкерлер өзіндік қасиеттерімен, өзіндік сапасымен қайта жанданады. Көркем шығармаларды әңгімелеп берудің оқып беруден айырмасы әңгімеші мәтінді сөзбе-сөз емес, еркін айтып береді. Тәрбиеші өзі беріле әңгімелесе балалар да үн шығармастан тыңдайды.

Көркем шығарманың бір түрі жазба әдебиеті десек, оның тәрбие берудегі орны туралы З.Қабдолов: Көркем шығарма - өмір мектебі. Көркем туындыда халықтың тарихи жүріп өткен жолдары, өмір белестері, елдік – ерлік дәстүрлері, тұрмыс – салты, өзіндік тілі, діні жинақталған, табиғаты кескінделген, адамгершілік ұғым түсінігі көрініс табады. Көркем шығарманы оқу

арқылы оқушының дүниетанымы артады, жазушының идеясы, көңіл – күйі шығарманың мазмұны арқылы оқушыға беріледі, сөйтіп оларда алуан түрлі сезім, ой туғызады, дүниеге көзқарасын қалыптастырады,- деп қорытынды жасаған [3,55б.].

Т.Ақшолоақов шынайы өнер туындысында ізгілік, жақсылық, сұлулық –егіз дүниелер. Соның бәрі бір тамырдан өрілгендей, сол шығарманың бүкіл қан тамырынан жаралғандай. Адалдық, асылдық, адамгершілік, арлылық сияқты абзал қасиеттер болмаған жерде, шынайы өнер жоқ. Шынайы көркем туындыдағы бүкіл элемент бір мақсатқа – жазушының адамгершілік –эстетикалық идеясын ашып беруге қызмет етеді, - деген тұжырым жасаған [4,10 б.]. Қазақ халқының экономикалық және қоғамдық құрылысы, сондай-ақ тұрмыс-тіршілігі мен адамгершілік эстетикалық көзқарастары ауыз әдебиеті шығармаларында көрініс тапқан. Сол себепті көркем шығармалар адамгершілікке тәрбиелеудің негізі болып табылады.

Сондай-ақ мектеп жасындағы балалардың тәрбие мәселесіне әр қырынан зерттеу жұмыстары жүргізілгені белгілі. Атап айтсақ: М.С.Сәтімбекова ақыл-ой тәрбиесі, М.Т.Тұрыскельдина дене тәрбиесі, Ф.Н.Жұмабекова эстетикалық тәрбие, А.Манкеш экологиялық тәрбие, А.Ж.Салиева экологиялық тәрбие, С.Н. Жиенбаева еңбек тәрбиесі, Н.С.Сайлауова экологиялық тәрбие, Р.Ә.Нұрмұхаметова эстетикалық тәрбие, К.М.Метербаева байланыстырып сөйлеу, Ш.Сапарбаева еңбек тәрбие және Х.Қожахметова мәнерлеп оқу атты еңбек жазған.

Ал, мектепке дейінгі педагогика тарихын зерттеу нысаны еткен ғалымдар: К.М.Мендаяқова, Г.Менлібекова, С.Г.Бәтібаева.

Мектеп жасына дейінгі балаларды көркем шығармалар арқылы адамгершілікке тәрбиелеу мәселесін зерттеу жұмыстарына арқау еткен отандық ғалымдарымыздан Н.Құлжанова, Б.Б.Баймұратова, А.К.Меңжанова, Р.Жұмағожина, К.Сейсембаев, Н.Оршыбеков, А.С.Амирова, Ұ.Т.Төленова, Т.И.Иманбеков, Ғ.З.Таубаева, Р.Ә.Нұрмұхметовалардың еңбектеріне талдау жасауды жөн көрдік.

Н.Құлжанова мектептен бұрынғы тәрбие деген еңбегінде алғашқы ашылған яслилер мен балабақшалардағы тәрбие жұмысын ұйымдастыру ісіне теориялық көмек беру мақсатында балаға тәрбие не үшін керек, мектеп жасына толмаған бала не үйренбек, мектеп жасына толмаған баланы үлкендердің таныған түрі, балабақша деген не, еңбекшілер баласының тұрмыс жайы және т.б. мәселелерді дер кезінде көтерген алғашқы еңбектердің бірі екенін атап өткеніміз жөн [5,45-57б.].

Б.Б.Баймұратова мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту мәселесін қарастыра отырып, балаларды тәрбиелеудегі көркем шығармалардың рөлін көрсеткен. Көркем шығармаларды ауыз әдебиеті және жазба әдебиеті үлгілері тұрғысынан қарастыра отырып, оларды балалардың жас ерекшеліктеріне сай мазмұнды қамтитын шығармаларды кеңінен пайдалану қажеттігін және оның тәрбиелік мәнін ашуға баса назар аударуды ұсынады [6,45-60 б.].

А.К.Меңжанова көркем шығарма арқылы мектеп жасына дейінгі балаларды еңбекке және адамгершілікке тәрбиелеу мәселесін естиялар тобы бойынша зерттеген. Осы жастағы балалардың бойында қалыптастыратын адами қасиеттерге еңбек адамдарын, үлкенді сыйлау, кішіге қамқорлық, мақсаттылық, әдептілік, тәртіптілік, сыпайылықты жатқызады. Ғалым еңбек әрекеті кезінде әдеби шығармаларды пайдалану арқылы балалардың адамгершілік қасиеттерін орнықтыру мәселесіне баса назар аударып, оның дербестігін жетілдіру үшін оны еңбек әрекетімен байланыстыра қарастырған. Балабақшадағы тәрбие бағдарламасында берілген еңбектің төрт түрін: өзіне-өзі қызмет ету; тұрмыстық-шаруашылық еңбек; табиғаттағы еңбек; қол еңбегі. Еңбек арқылы баланың дербестікке баулу үшін оларды үлкендердің еңбегімен таныстыру, еңбек құралдарының, еңбек әрекеттерінің аттарын атай білу, қарапайым еңбек тапсырмаларын орындауға үйрету мақсаттарын көздеген. Автор көркем шығармаларды балаларға моральдық ережелер мен адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру құралы болады деген тұжырым жасаған [7, 56 б.].

А.С.Амирова қазақ балалар әдебиеті арқылы ересектер тобындағы балаларды адамгершілікке тәрбиелеу мәселесін зерттеген. Автор балалар әдебиетінің тәрбиелік рөлін көрсете отырып, еліміздегі тұңғыш төл қазақ балабақшаларына арналған “Балбөбек” бағдарламасының көркем

әдебиет бөлімін жетілдіріп, “Имандылық-инабаттылық” бөлімін алғаш рет енгізді. Аталған бөлімнің мектеп жасына дейінгі балаларды адамгершілікке тәрбиелеудегі маңызы өте зор. Өйткені, ұлттық салт-дәстүр, әдеп-ғұрып негізінде тәрбиелеуді мақсат еткен автор халық ауыз әдебиеті үлгілерін балалардың жас ерекшеліктеріне сай жүйелеп, аптаның бір күнінде ұйымдастыруды ұсынған. Халық педагогикасы құралы ретінде ауыз әдебиетінің үлгілерін тиімді пайдаланудың жолдарын көрсеткен [8,35-56 б.].

Ғ.З.Таубаева қазақ балалар әдебиеті арқылы баланы мектепке дайындау мәселесін зерттей отырып, әдебиеттің тәрбиенің барлық саласы бойынша баланың тәрбиесіне ықпалын ашып көрсеткен. Мазмұны тәрбиенің барлық салаларын қамтитын шығармаларды соның ішінде адамгершілік тәрбиесінде саралап, оны тәрбие процесінде пайдаланудың әдіс-тәсілдерін ұсынған. [9,15-63 б.].

Мектепалды даярлығында балалардың тілдік құзыреттілігін қалыптастыруда көркем әдебиетті пайдаланудың маңызы зор. Мектепке дейінгі ұйымдарда оқу іс-әрекетін ұйымдастыруда көркем шығарманы тәрбиешінің баяндауы немесе мәнерлеп оқуы арқылы жүзеге асырылады. Сонымен қатар мектепке барғанға дейін бала оқылған әрбір шығарма бойынша өзінің ойын толық баяндап айтуға, сол шығарманың оқиғасына деген пікірін айта білуге дағдылану қажет. Жалпы баланың көркем шығармамен таныстығы тақпақтар, шағын ертегілермен танысудан басталады. Көркем әдебиет балаларға педагогикалық ықпал берудің де ең тиімді құралы болып табылады. Көркем шығармалар балалар алдына адамға тән сезімдер дүниесін ашып, жеке адамға, кейіпкердің жан дүниесіне қызығушылық тудырады және сөздік қорын байытады. Көркем шығарма кейіпкерлерімен бірге қуану-қайғыруды үйрене отырып, балалар өзінің төңірегіндегілердің, жақын адамдарының көңіл күйін байқай бастайды.

Сонымен қорыта келгенде, көркем шығарма арқылы мектепалды даярлығында балалардың тілдік құзыреттілігін қалыптастыру ұйымдастырылатын оқу іс-әрекетінде шығарма кейіпкерлерін салыстыра отырып, оны өмірмен байланыстыруға, өзінің пікірін дәлелдеуге, қорытынды жасай білуге үйрету, - деп түсінеміз.

Пайдаланылған дерек көздері

- 1 *Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2010.*
- 2 *Қазақстан Республикасы мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында 2009-2010 оқу жылының басталуы туралы әдістемелік нұсқау хаты. – Астана, 2009.*
- 3 *Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: Қазақ университеті, 1992. – 128-150 б.*
- 4 *Ақшолақов Т. Көркем шығарманың эстетикалық табиғатын таныту. – Алматы: Мектеп, 1975. – 184 б.*
- 5 *Құлжанова Н. Халқыма деп іс қылдым. – Алматы, 1993. – 19-46 б.*
- 6 *Баймұратова Б.Б. Тіл дамыту методикасы. – Алматы, 1993. – 45-60 б.*
- 7 *Меңжанова А.К. Балаларды көркем шығарма туындылары арқылы адамгершілікке және еңбекке тәрбиелеу. – Алматы, 1991. – 56-76 б.*
- 8 *Әмірова Ә.С. Балаларды әдебиет арқылы адамгершілікке тәрбиелеу. – Алматы: Рауан, 1998. – 100 б.*
- 9 *Таубаева Ғ.З. Мектепалды дайындығының оқу-тәрбие үрдісінде қазақ балалар әдебиетін пайдалану. Пед ғыл. канд. дисс. ... – Алматы, 2005. – 15-63 б.*

S.Abdulayeva¹

¹MA 2nd course student of Suleyman Demirel University
(Kaskelen, Kazakhstan)

L.Yu Mirzoyeva²

²Scientific supervisor Associate Professor, PhD of Suleyman Demirel University
(Kaskelen, Kazakhstan)

SPEAKING FLUENCY ACTIVITIES

Abstract

One of the main requirements of modern teaching methodology is that EFL teachers should create an English speaking environment where students have real-life communication, activities, and tasks that promote oral language. This will occur when learners collaborate in small and big groups to complete a task and to achieve a goal. The ability to communicate in a second language clearly, fluently and efficiently contributes to the success of the learners in school and success in their future life. Therefore, it is essential that language teachers pay considerable attention to teaching speaking, rather than leading the students to pure memorization, providing a rich environment where meaningful communication takes place is desired. In this regard the present article defines and describes main types of speaking activities which can be used in English classes for developing fluency. The article also presents the analysis of those speaking activities and shows which of them are more preferable by English language teachers.

Key words: speaking activities, fluency, communicative skills

Аннотация

Одним из главных требований в современной методике преподавания является то, что преподаватели иностранных языков (в частности английского), должны создавать на занятиях соответствующую языковую среду, где учащиеся будут участвовать в живом общении и выполнять задания, которые помогут им развить их навыки говорения. Достичь данной цели можно с помощью взаимодействия учащихся в больших и малых группах. Способность общаться на втором языке четко, бегло и эффективно помогает учащимся достичь успехов в школе и в дальнейшей жизни. Поэтому крайне необходимо, чтобы преподаватели иностранных языков уделяли должное внимание обучению навыкам говорения, обеспечивая необходимую среду для развития навыков коммуникации, а не нацеливали учащихся на элементарное заучивание речевых формул. В этой связи, данная статья рассматривает и описывает основные виды учебной деятельности, которые могут применяться на уроках английского языка для развития беглости устной речи. В статье также представлен анализ данных видов учебной деятельности в разрезе эксперимента, который продемонстрировал методические предпочтения учителей.

Ключевые слова: виды учебной деятельности, беглость, коммуникативные навыки

Аңдатпа

Қазіргі таңда оқытудың заманауи әдістерінің негізгі талаптарының бірі ретінде (әсіресе шет тілдерін оқытуда), оқытушылар оқушылардың/тәлімгерлердің сөйлеу дағдыларын дамыту мақсатында, сыныпта тікелей қарым-қатынас жасауы үшін тиісті тілдік орта қалыптастыруы және қажетті тапсырмалар құрастыруы тиіс. Бұл мақсатқа оқушылардың шағын және үлкен топтарда қарым-қатынасын қамтамасыз ету арқылы жете аламыз. Екінші тілде анық, еркін және тиімді түрде тілдесу оқушылардың мектепте де, болашақта да жетістіктерге жетуіне ықпал етеді. Сондықтан, шет тілі мұғалімдері, шет тілін оқытуда қарапайым сөйлеу формулаларын оқытудың орнына, оқушылардың коммуникациялық дағдыларын дамытуға назар аударып, тиісті тілдік орта қалыптастыруы қажет. Осыған орай, бұл мақалада ағылшын тілінде ауызша еркін сөйлеуді дамыту үшін сыныпта қолдануға болатын оқыту қызметтерінің түрлері қарастырылған және сипатталған. Сондай-ақ мақалада мұғалімдердің әдістемелік предпочтенияларын көрсететін, осы оқыту қызметтерінің эксперимент жүзінде талдауы ұсынылған.

Түйін сөздер: сөйлеу әдістемесінің түрлері, еркін меңгеру, коммуникациялық дағдылар.

Speaking is "the process of building and sharing meaning through the use of verbal and non-verbal symbols, in a variety of contexts" [1, p. 13]. Speaking is a crucial part of second language learning and teaching. Despite its importance, for many years, teaching speaking has been undervalued and English language teachers have continued to teach speaking just as a repetition of drills or memorization of dialogues. However, today's world requires that the goal of teaching speaking should improve students' communicative skills, because, only in that way, students can express themselves and learn how to follow the social and cultural rules appropriate in each communicative circumstance.

In designing speaking activities or instructional materials for second language or foreign-language teaching, it is also important to recognize the very different functions speaking performs in daily communication and the different purposes for which the students need speaking skills.

The following speaking fluency activities make use of repetition and rehearsal and are discreet activities. It is also possible for theme-based work over several days to develop into fluency development opportunities. One of the most effective speaking activities are role plays, drama, discussion, jigsaw activities, simulations, debates etc.

In *role plays* activities, students are assigned roles and put into situations that they may eventually encounter outside the classroom. As role plays imitate life, the range of language functions that may be used expands considerably. Also, the role relationships among the students as they play their parts call for them to practice and develop their speaking skills and sociolinguistic competence. They have to use language that is appropriate to the situation and to the characters.

Drama refers more to informal drama as it is used in the language classroom and not on stage. The participants in the drama activities are thus learners and not actors. Drama provides an opportunity for a person to express himself through verbal expressions and gestures using his imagination and memory. Drama undoubtedly improves oral communication. As a form of communication methodology, drama provides the opportunities for the students to use language meaningfully and appropriately.

In *discussion* activities the students may have an aim to arrive to a conclusion, share ideas about an event, or find solutions in their discussion groups. Before the discussion, the teacher sets the purpose of the discussion activity, so students do not spend their time chatting with each other about irrelevant things. This activity fosters speaking skills, critical thinking and quick decision making. The students also learn how to express and justify themselves in polite ways while disagreeing with the others.

Jigsaw activities are more elaborate information gap activities that can be done with several partners. In a jigsaw activity, each partner has one or a few pieces of the "puzzle", and the partners must cooperate to fit all the pieces into a whole picture. The puzzle piece may take one of several forms. It may be one panel from a comic strip or one photo from a set that tells a story. It may be one sentence from a written narrative. It may be a tape recording of a conversation, in which case no two partners hear exactly the same conversation.

Simulations are very similar to role-plays but what makes simulations different than role plays is that they are more elaborate. In simulations, students can bring items to the class to create a realistic environment. For example, if a student is acting as a doctor, he can bring medical overall, special equipment and so on. Simulation activities motivate the students, increase their self-confidence, and help the students to develop fluency in a free way.

Role-playing *debates* are persuasive speaking events where a historical or fictitious event is used to establish the framework of the debate. Students may be asked to play the roles of particular characters or interests, or they might be allowed to be participants in a particular scene. Blending theatre with debate, these events are both fun and rewarding.

In *information gap* activity, students are supposed to work in pairs. One student will have the information that other partner does not have and the partners will share their information. Information gap activities serve many purposes such as solving a problem or collecting information. Also, each partner plays an important role because the task cannot be completed if the partners do not provide the information the others need. These activities are effective because everybody has the opportunity to talk extensively in the target language.

The 4/3/2 technique was devised by Maurice [2, p. 29]. In this technique, learners work in pairs with one acting as the speaker and the other as listener. The speaker talks for four minutes on a topic while their partner listens. Then the pairs change with each speaker giving the same information to a new partner in three minutes, followed by a further change and a two-minute talk.

In *brainstorming* activity the students should produce ideas in a limited time and given topic. Depending on the context, either individual or group brainstorming is effective and learners generate ideas quickly and freely. The good characteristic of brainstorming is that the students are not criticized for their ideas so students will be open to sharing new ideas.

The *best recording* is a useful medical overall fluency activity involving a tape or digital recorder or the language laboratory. The learner speaks onto the tape talking about a previous experience or describing a picture or set of pictures. The learner listens to the recording noting any points where improvement could be made. Then the learner re-records the talk. This continues until the learner is contented with the recording. This technique can involve planning and encourages repetition through the setting of a quality-based goal.

In *storytelling* the students should briefly summarize a tale or story they heard from somebody beforehand, or they may create their own stories to tell it to their classmates. Story telling fosters creative thinking and develops students' speaking skills, especially if this activity is often used during the classes. It also helps students express ideas in the format of beginning, development, and ending, including the characters and setting a story has to have.

The *story completion* is a very enjoyable, whole-class, free-speaking activity where the students sit in a circle. For this activity, a teacher starts to tell a story, but after a few sentences he or she stops narrating. Then, each student starts to narrate from the point where the previous one stopped. Each student is supposed to add from four to ten sentences. Students can add new descriptions, characters, events and so on. Such kind of activity helps the students to develop not only their speaking skills, but also teaches them to express their own opinion and develop their memory.

The *reporting* activity is very useful for fluency development. Before coming to class, students are asked to read a newspaper or magazine and, in class, they report to their friends what they find as the most interesting news. Students can also talk about whether they have experienced anything worth telling their friends in their daily lives before class.

Students can also conduct *interviews* on selected topics with various people. It is a good idea that the teacher provides a rubric to students so that they know what type of questions they can ask or what path to follow, but students should prepare their own interview questions. Conducting interviews with people gives students a chance to practice their speaking ability not only in class but also outside and helps them becoming socialized. After making interviews, each student should present his or her study to the class. Moreover, students can interview each other and "introduce" his or her partner to the class.

The *ask and answer technique* developed by Simcock [3, Pp. 1-7] is a follow-up to reading. The learners read a text to a high level of comprehension and then work in pairs with one learner questioning the other about the text from a list of teacher-prepared questions. The answers to these questions provide a summary of the ideas in the text. The aim of the activity is for learners to perform the asking and answering in front of the class at a high level of fluency, so each pair practises asking and answering several times before doing their class presentation.

Problem-solving activity stimulates real life situations and requires active student involvement. Interactive problem-solving tasks which learners undertake in small groups can facilitate language acquisition.

Interactive games help and encourage many learners to sustain their interest and work. The learners want to take part and in order to do so must understand what others are saying or have written, and they must speak or write in order to express their own point of view or give information. The aim of deduction of what the line ups represent. Games are meaningful and useful language in real contexts. Games can be used to give practice in all language skills and be used practice many types of communication.

Rehearsed talks involve learners using the pyramid procedure of preparing a talk individually, rehearsing it with a partner, practising it in a small group, and then presenting it to the whole class.

In *playing cards* activity the students should form groups of four or five. Each student in a group chooses a card. Then, each student writes 4-5 questions about that topic to ask the other people in the group. The teacher should state at the very beginning of the activity that students are not allowed to prepare "yes-no" questions, because by saying "yes" or "no", the students get little practice in spoken language production. Rather, students ask open-ended questions to each other so that they reply in complete sentences.

The *picture narrating* activity is based on several sequential pictures. Students are asked to tell the story taking place in the sequential pictures by paying attention to the criteria provided by the teacher as a rubric. Rubrics can include the vocabulary or structures they need to use while narrating.

Another way to make use of pictures in a speaking activity is to give students just one picture and having them *describe* what it is in the picture. For this activity students can form groups and each group is given a different picture. Students discuss the picture in their groups, and then a spokesperson for each group describes the picture to the whole class. This activity fosters the creativity and imagination of the learners as well as their public speaking skills.

For *find the difference* activity students can work in pairs and each couple is given two different pictures, for example, picture of girls playing in the garden and another picture of boys playing on a field. Students in pairs discuss the similarities and/or differences in presented pictures.

In *newspaper talks* activity each learner has to choose a short and interesting article from English language newspaper to present it to the class. The learner must not read the article aloud to the class but should describe the main points of the article. The class should then ask the presenter questions.

Nowadays many researchers, educators and EFL teachers agree that learners improve their speaking by "interacting". Communicative language teaching based on real-life situations as well as collaborative learning serve best to reach this goal. By using this method, learners will have the essential opportunity of communicating in the target language. One of the main requirements is that EFL teachers should create an English speaking environment where students have real-life communication, activities, and tasks that promote oral language. This will occur when learners collaborate in small and big groups to complete a task and to achieve a goal.

When creating or choosing activities which focus on students' speaking, teachers can choose activities relative to different types output and their purposes:

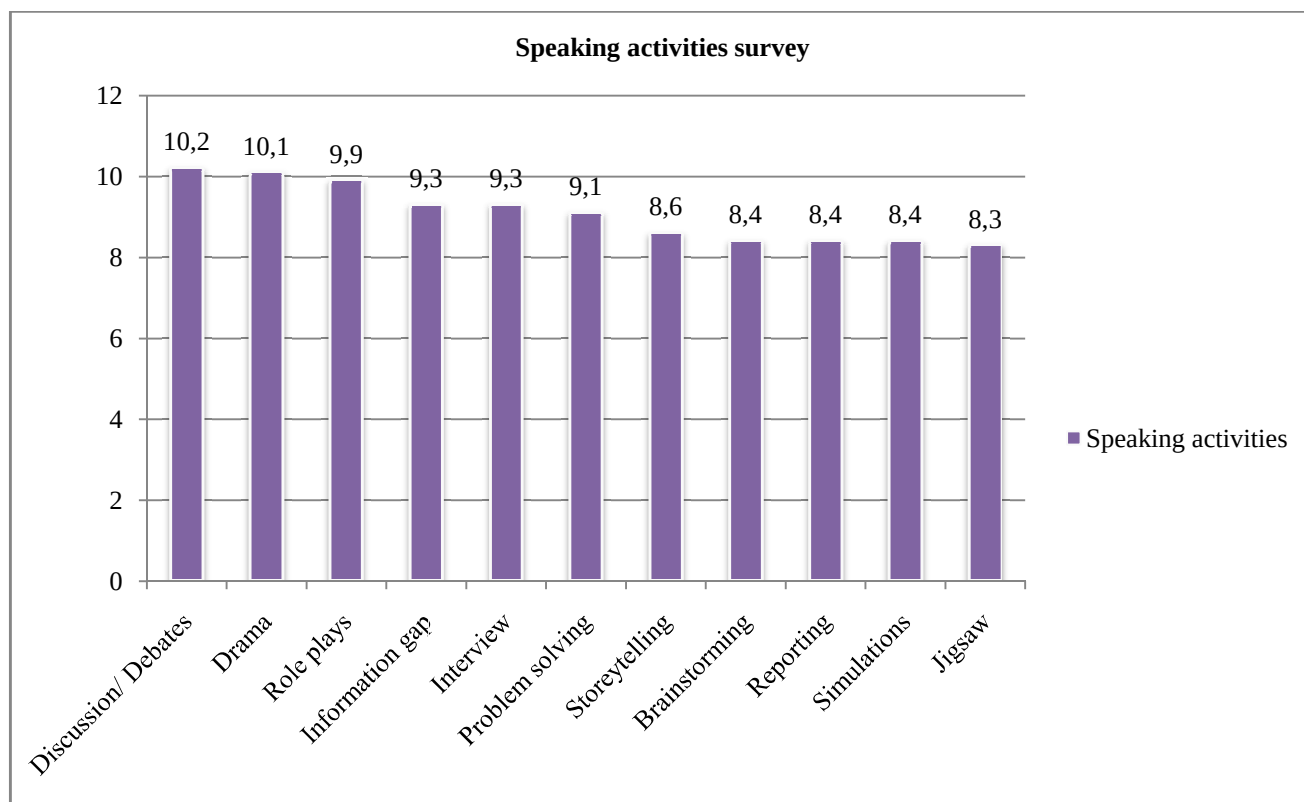
- *Structured output* focuses on using a correct form, usually something specific that has been worked on in class. The purpose is to develop comfort with certain forms or structures.
- *Communicative output* focuses less on form and more on the completion of a task that includes using specific language. The purpose is for the students to get their meaning across; accuracy not as big of a consideration.

When developing activities, lessons or tasks around speaking, teachers should also be aware of the 3 areas of knowledge that speaking encompasses. Each area should receive attention, though not necessarily all at once. It is advisable to inform the students of these areas, so they are aware of the purpose of the activities.

- *Mechanics*: This area involves the different pieces that make up speaking including pronunciation, vocabulary, grammar and word order.
- *Functions*: This area describes the uses of speaking whether for transaction or interaction, and when precise understanding is or is not required.
- *Social/Cultural rules and norms*: This area involves the more subtle cultural value inherent in the language's culture, such as turn taking, roles of participants, social norms, etiquette and social register etc.

We find the analysis of listed activities to be of interest for checking what activities the teachers prefer more for speaking skills development.

The following chart shows the results of survey conducted among the English language teachers in schools of Kaskelen.

The present diagram shows a percentage ratio of the activities directed on speaking skills development which are preferred by English language teachers. It can be seen that such activities as discussion, debates (10,2 %), drama (10,1 %) and role-plays (9,9 %) can be considered as the most effective in fluency development, while jigsaw activities (8,3 %) are not used so frequently for this purpose because it is usually replaced by information gap activity. Such activities as information gap, interviews, problem solving, storeytelling, brainstorming, reporting and simulations are also used by English language teachers, as they help to foster speaking skills and overcome anxiety, which can hamper the learning process.

Over half of the teachers said that they always try to include these in their lessons, so that the learning process would be more productive and effective.

In conclusion it is worth noting that teaching speaking is a very important part of second language learning. The ability to communicate in a second language clearly, fluently and efficiently contributes to the success of the learner in school and success in his/her future life. Therefore, it is essential that language teachers pay considerable attention to teaching speaking, rather than leading the students to pure memorization, providing a rich environment where meaningful communication takes place is desired. With this aim, various speaking activities such as those listed above can contribute a great deal to students in developing basic communicative skills necessary for life. These activities make students more active in the learning process and at the same time make their learning more meaningful and interesting for them.

References:

- 1 Chaney A. L., Burk T. L. *Teaching Oral Communication in Grades K-8*. – Allyn and Bacon, Order Processing, PO Box 11071, Des Moines, IA 50336-1071, 1998. – p. 13.
- 2 Maurice K. *The fluency workshop* //TESOL Newsletter. – 1983. – T. 17. – №. 4. – p. 29.
- 3 Simcock M. *Developing Productive Vocabulary Using the "Ask and Answer" Technique* //Guidelines. – 1993. – T. 15. – №. 2. – Pp. 1-7.

МРНТИ: 20.01.07

Ибраева Қ.Е.¹

¹п. г.к., профессор м.а., Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

Тұрғанбаева Т.Т.²

²5B010300- педагогика-психология мамандығының 2 курс магистранты,
Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті,
(Алматы, Казахстан)

ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУ ҮРДІСІНДЕ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІҢ МАҢЫЗЫ

Аңдатпа

Мақалада шетел тілін оқыту үрдісінде мәдениетаралық құзыреттіліктің маңыздылығы қарастырылады. Қазіргі таңда, шетел тілін меңгерген табысты адам, басқа мәдениеттің өкілдерімен іскерлік және ғылыми қатынасқа түседі. Осыған байланысты. Ағылшын тілінің жұмыс бағдарламасы білім алушылардың мәдениетаралық құзыреттілігін қалыптастыру болып табылады. Бұл студенттерде бай лексикалық қор мн шетел грамматикасын білуді қалыптастыру қажеттігін меңзейді. Бұдан басқа, оқытушыға студенттердің өзара сыйластықты, мәдениеттің айырмашылығына толерантты қатынас көрсету және мәдени барьерлерді жеңу мәселесін дамыту қажет. Мәдениетаралық құзыреттілікті қалыптастыруды меңгеретін тілдің елінің мәдениетімен танысуды және шетел мәдениетін тасушылардың әрекетінің моделін меңгеруді ұсынады. Мәдениетаралық құзыреттілікті қалыптастыру шетел тілі мен шетелдік мәдениеттің туған тілді дамытуға әсері бар екендігімен түсіндіріледі. Осыдан екі мәдениеттің әсерінен тұлға дамуы қалыптасады.

Білім алушыларда мәдениетаралық коммуникацияға қабілеттілікті қалыптастыру қазіргі кезеңдегі шетел тілін оқытудағы алдыңғы қатарлы міндеттердің бірі болып табылады. Ол білім алушылардың психологиялық, мәдени және әлеуметтік ережелерді, лингвистикалық құзыреттілікпен қатар қалыптастырудан тұрады. Қазір әлемдік қауымдастық үшін әртүрлі аудандардағы елдердің арасындағы тығыз қарым-қатынасты кіріктіруге ұмтылу маңызды болып отыр. Сондықтан шетел тілін оқыту барысында мәдениетаралық құзыреттілікті қалыптастыру өте маңызды.

Түйін сөздер: мәдениетаралық қарым-қатынас, мәдениетаралық құзыреттілік, тіл, байланыс, мәдениет және әсері.

Аннотация

В статье рассматривается сущность межкультурной компетенции в обучении иностранного языка. В настоящее время успешный человек, владеющий иностранным языком, оказывается вовлеченным в процесс делового или научного общения с представителями других культур. В связи с этим, основным требованием рабочих программ по иностранным языкам является формирование межкультурной компетенции у обучаемых. А это подразумевает формирование у студентов богатого лексического запаса и знания иноязычной грамматики. Кроме того, преподавателю нужно развивать способности студентов принимать участие в диалоге культур на основе принципов взаимного уважения, толерантного отношения к культурным различиям и преодолению культурных барьеров. Формирование межкультурной компетенции предполагает знакомство с культурой страны изучаемого языка посредством самого иностранного языка и усвоение модели поведения носителей иноязычной культуры. По ходу формирования межкультурной компетенции выясняется и влияние иностранного языка и иноязычной культуры на развитие родного языка. Тем самым формируется развитие личности под влиянием двух культур.

Задача формирования у обучаемых способности к межкультурной коммуникации является одной из первоочередных задач при обучении иностранным языкам на современном этапе. Она состоит в том, чтобы сформировать у обучаемых знания о психологических, культурных и социальных правилах, наряду с межкультурной компетенцией. Сейчас для мирового сообщества все более характерным становится стремление к дальнейшей интеграции, тесному взаимодействию между странами в различных областях. Поэтому, очень важно формировать межкультурную компетенцию в обучении иностранного языка.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, межкультурная компетенция, язык, общение, культура, влияние.

Abstract

The article deals with the essence of intercultural competence in foreign language teaching. Currently, successful man, speak foreign languages, is involved in the process of business, or scientific communication with other cultures. In this regard, the main demand of the workers for foreign language programs is to develop the intercultural competence of the trainees. This implies the formation of students a rich vocabulary and knowledge of foreign language grammar. In addition, the teacher needs to develop the ability of students to take part in the dialogue of cultures on the basis of mutual respect, tolerance for cultural differences and overcoming cultural barriers. Formation of the intercultural competence assumes familiarity with the culture of the target language country by most foreign language and learning behaviors of foreign language media culture. In the course of formation of intercultural competence, and it turns out the effect of a foreign language and foreign-language culture in the development of the Russian language. Thus, development of the personality is formed under the influence of two cultures.

The task of forming the trainees the ability to cross-cultural communication is one of the priorities in the teaching of foreign languages at the present stage. It is to form the trainees' knowledge of the psychological, cultural and social rules, along with mezhlingvisticheskoy competence. Now for the international community is becoming increasingly characteristic desire for further integration and close cooperation between the two countries in various fields. The effectiveness of business contacts with representatives of other cultures depends

Key words: intercultural communication, intercultural competence, language, communication, culture and influence.

Қазіргі кезде еліміздің білім беру жүйесіндегі реформалар мен саясаттар, өзгерістер мен жаңалықтар әрбір педагог қауымының ойлауына, өткені мен бүгіні, келешегі мен болашағы жайлы толғануына, жаңа идеялар мен жаңа жүйелермен жұмыс жасауына негізі болары анық.

Қазақстан Республикасының Президенті, Қазақстан халқына жолдауында, «Қазақстан дамуындағы жаңа серпіліс қарсаңында. Әлемнің бәсекеге қабілетті елу ел қатарына қосылу стратегиясында, білім реформасы - Қазақстанның бәсекеге қабілетті ел болуын қамтамасыз ететін ең маңызды құралдардың бірі. Бізге экономикалық және қоғамдық модернизацияның талаптарына жауап бере алатын заманға сай білім жүйесі», керек екендігін айрықша атады.

Қазіргі замандағы білім берудің негізгі мақсаты- еңбек нарығында бәсекеге қабілетті, күзиретті, өз жұмысын жақсы білетін, жан-жағына бағыт-бағдармен қарайтын, әлемдік стандарт деңгейінде нәтижелі жұмысқа, кәсіби өсуге, әлеуметтік-саяси оңтайлы тез әрекет жасауға, болып жатқан өзгерістерге тез бейімделуге, қабілетті білікті маман, индустриалды-инновациялық жағдайды шешуге лайық, өз қалауы мен қоғам талабына сай өзін көрсете білуге бейім, өз ойын еркін айта алатын, жоғары білімді, ұлттық тілді, тарихты жетік меңгерген, отандық және әлемдік мәдениетті бойына қалыптастырған, шығармашыл маман дайындау.

Мәдениетаралық күзиреттілік ол тұлғаның өзін мәдениеттер диалогінде, яғни мәдениетаралық қатысым шеңберінде көрсете алу қабілеті деп анықталады. Мәдениетаралық күзиреттілік - бұл қарым-қатынастың нәтижелерінің екі жақ коммуниканттары үшін жинап келгенде позитивті болатын, ортақ мағынаға ие мәдениетаралық қатысым жайлы білім мен білікке негізделген күзиреттілік.

Мәдениетаралық күзиреттілік – бұл белгілі бір әлеуметтің өмірлік дағдыларын, әдеттерін, салт-дәстүрлерін, нормаларын қалыптастыратын жеке тұлғаға және топқа қатысты мотивация, мінез-құлық формалары, вербальды емес компоненттер, құндылықтар жүйесі жайлы білім.

Болашақ кәсіби күзиретті маман осы ақпараттық қоғамнан қалыспай, жедел ойлаушы, жедел шешім қабылдаушы, ерекше ұйымдастырушылық қабілетті, нақты бағыт беруші болып шығуы- бұл қазіргі заман талабы. Күзиреттілік қалыптастыру дегеніміздің өзі болашақ кәсіби маманның- қазіргі оқушының шығармашылық қабілеттерін дамыта отырып ойлаудың, интеллектуалдық белсенділіктің жоғары деңгейіне шығу, жаңаны түсіне білуге, білімнің жетіспеушілігін сезінуге үйрету арқылы ізденуге бағыттауды қалыптастырудағы күтілетін нәтижелер болып табылmaq.

Менің ұсынысым студенттердің шығармашылық қабілеттерінің оянуына, білімге деген құмарлығының артуына себеп бола ала ма? сияқты көптеген мәселелердің төңірегінде ойлана отырып, жұмысын жүйелі түрде жүргізе білсе ғана студент шығармашылығын арттыру арқылы,

заман талабына сай мұғалім кадрларын даярлауға мүмкіндік туғыза алады. Кешегі студент жаппай біліммен қаруланып келген болса, қазіргі талап білімді жеке тұлғаға бағыттай отырып, студенттердің құзырлылығын ескеру арқылы шығармашылық мүмкіндіктерін ашу- басты мақсат болып отыр.

Бүгінгі педагогикалық оқу орнын бітіргелі отырған жас маман мемлекетіміздің кадр саясатындағы мақсаттарына сайма-сай болып шығу қажет, яғни олар еліміздің әлеуметтік экономикалық жоғарғы қарқынмен дамуын қамтамасыз етуге қабілетті, интеллектуалдық ойлау белсенділігі жоғары тұлға тәрбиелейтіндей кадр болып шығуы бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі.

Білім беру жүйесінде мамандықтар даярлаушы кәсіби білім беретін оқу орындарының басты мақсаты - мамандықты игерту ғана болған болса, ал қазір әлемдік білім кеңістігіне ене отырып, бәсекеге қабілетті тұлға дайындау үшін адамның құзырлылық қабілетіне сүйену арқылы нәтижеге бағдарланған білім беру жүйесін ұсыну негізгі мақсат болып отырғаны баршамызға аян.

Қазақстан Республикасы 12 жылдық білім беру тұжырымдамасында педагог кадрлардың кәсіби – тұлғалық құзіреттілігін қалыптастыру басты мақсат екендігін атай келе 12 жылдық білім беру де педагог төмендегідей құзіреттіліктерді игеру міндетті деп көрсетті.

1. Арнайы құзіреттілік - өзінің кәсіби дамуын жобалай білетін қабілет.

2. Әлеуметтік құзіреттілік – кәсіптік қызметімен айналысу қабілеті.

3. Білім беру құзіреттілігі – педагогикалық және әлеуметтік психологияның негіздерін қолдана білу қабілеті.

Бұл жүйелерге қарай отырсақ құзіреттілік дегеніміздің өзі қазіргі заман талабына сай педагог қауымының өзін-өзі өзгерте алу қабілеттілігі деп түсінуге болады. Ендеше әр педагогтың кәсіби құзіреттілігі нақты жағдайда ғана тұлғаның құзырлылық қабілетін ашатын тапсырмалар жүйесін ұсына алатынымен анықтауға болады. Білім саясатындағы түбегейлі өзгерістерді күнделікті оқу үрдісінде берілетін тапсырмалардан бастау қажет екендігі айқын көрсетілді.

Студент шығармашылықты тапсырмаларды орындау барысында ақпараттық көздерінен алынған мәліметтерді пайдалана отырып өмірден көрген практикасымен байланыстыру арқылы сұрақтардың шешімін табуға жол ашады.

Студенттердің осындай жолмен орындаған тапсырмалар жүйесінің өзі шығармашылық ұғымымен сәйкес. Ендеше кеше ғана студент жаппай білім алу барысында кейбіреулері өз мүмкіндіктерін өзі ашқан болса, кейбірі ешнәрсе бітірместен өмір ағымымен кете барады. Кешегі біздің білім алған оқытушыларымыз білім беруші ақпарат көзі ғана болды. Мәселенің дұрыс бұрыстығын саралаушы да тек қана сол оқытушы еді.

Ал қазіргі оқытушы студенттерді дұрыс ұйымдастыра отырып, бағыт бағдар беру арқылы өздігінен жұмыс жасауға үйрету нәтижесінде, жаңа идеялар мен жаңалықтар, болжамдар мен нәтижелер әкелетіндей тұлға даярлап шығуды көздеуде. Оқытушы қауымынан студенттер тек білімге ғана емес, өмірге де үйрететін қабілеттілікті қажет етіп отыр.

Жеке тұлғаны білімге, өмірге бағыттауға тәрбиелеу үшін студенттердің өз бойынан дәл осындай жұмыс түрлерін өткізгенде ғана нәтиже берері анық.

Қазіргі қоғамға қажетті құзыреттіліктердің 37-дей түрі бар екендігін шетелдік зерттеуші Д.Равен атап көрсетеді. Соңғы жылдарда құзыреттілік әдісі белгілі бір нысан ретінде қарастырылып, жан-жақты зерттеуді қажет етіп отыр. Білім беру үрдісінің бірден-бір нәтижесі ретінде құзыреттілік атаулары да анықталуда. Құзыретті білім беру әдісі құбылыстарды тану, түсіндіруде, қазіргі жаңа технологияны меңгеруде, адамдар арасындағы қарым-қатынаста өз істерін бағалауда, әлеуметтік рөлдерін атқаруын басты назарға қойып отыр.

Әрбір сабақтан кейін студенттер өзінің ой-толғанысын әртүрлі сұрақтарға жауап беру арқылы білдіріп, бөлісіп отырғаны абзал. Осындай тәжірибелер арқылы, қазіргі оқытушы студенттердің ішкі мүмкіндіктерін ашу арқылы:

- олардың шығармашылық қабілеттерін тани білуге;
- студенттерді шет тілінде сөйлеуге дағдыландыруға;
- өзге мәдениетпен танысуға;

- жаңашыл іс-әрекет жасауға;
- білімге деген жетіспеушілігін сезіп білуіне;
- өмірде кездесетін көптеген жағдаяттарды шеше білуге;
- жаңаны танып білуге деген құлшынысын, қабілеттерін оята білуге тәрбиелесе ғана заман талабына сай педагог «жасап шығаруға» мүмкіндік туады деп есептеуге болады.

Қазіргі жаһандану кезеңіндегі өзгерістер, ақпараттық құралдар арқылы барлық адамзат хабардар болып отырғаны белгілі.

Осындай жағдайда ғана еліміздің ертеңін құрушы ұрпақтарымыз жан-жақты дамыған, шығармашыл интеллектуалды қабілеті оянған, жеке тұлға болып қалыптасуы сөзсіз деп ойлаймын.

Құзіреттілік қалыптастыру дегеніміздің өзі студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамыта отырып, ойлаудың, интеллектуалдық белсенділіктің жоғары деңгейіне шығу, жаңаны түсіне білуге, білімнің жетіспеушілігін сезінуге үйрету арқылы ізденуге бағыттауды қалыптастырудағы күтілетін нәтижелер болып табылмақ.

Бұның өзі өз кезегінде қазіргі ұстаздардан шәкіртті оқытуда, білім беруде, тәрбиелеп өсіруде белгілі бір құзіреттіліктерді бойына сіңірген жеке тұлғаны қалыптастыруды талап етеді. Бұл жайлы 12 жылдық білім беру тұжырымдамасында оқушы бойынан табылуға тиісті құзырлылықтарды нақты айқын көрсеткен. Мұнда:

Құндылықты-бағдарлы құзіреттілік (азаматтық белсенділік, саяси жүйені түсіну, баға бере білу, елжандылық қабілетті болу).

Мәдениеттанымдық құзіреттілік (ұлттық ерекшеліктерді тани білу, өз халқының мәдениеті мен өзге ұлттар, әлем мәдениетін салыстыру, саралай білу қабілеті).

Оқу-танымдық құзіреттілік (өзінің білімділік қабілетін ұйымдастыра білу, жоспарлай білу, ізденушілік-зерттеушілік әрекет дағдыларын игеру, талдау, қорытынды жасай білу).

Коммуникативті құзіреттілік (адамдармен өзара қарыс-қатынас тәсілдерін білу, мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілінде, халықаралық қатынаста шетел тілінде қатынас дағдылары болу).

Ақпараттық-технологиялық құзіреттілік (ақпараттық технологиялармен техникалық объекті-ер көмегімен бағдарлай білу, өз бетінше іздей білу, тандай, талдай білу, өзгерте білуді жүзеге асыра білу қабілеті).

Әлеуметтік-еңбек құзіреттілік (әлеуметтік-қоғамдық жағдайларға талдау жасай білу, шешім қабылдай білу, түрлі өмірлік жағдайларда жеке басына және қоғам мүддесіне сәйкес ықпал ете білу қабілеті).

Тұлғалық өзін-өзі дамыту құзіреттілік (отбасылық еңбек, экономикалық және саяси қоғамдық қатынастар саласындағы белсенді білімі мен тәжірибесінің болу қабілеті).

Аталған құзіреттілік қасиеттерді тұлға бойына дарытуда педагог қауымның арнайы әлеуметтік білім беру құзіреттіліктерінің жан-жақты болуы талап етіледі. Егер педагог өзінің кәсіби өсу жобасын дұрыс жолға қоя отырып, өзінің кәсіптік қызметіне нақты берілу арқылы тұлғаның алған білімін өмірде қолдана білетіндей тапсырмалар жүйесін ұсына алатын жағдайда болғанда ғана студент құзіреттілігін қалыптастыруға мүмкіндік табады. Бір сөзбен айтқанда тұлғаға бағытталған білімдер жүйесі білім стандартына сай тұлғаның жан-жақты дамуына негізделген, алған білімін өмірдің қандай бір жағдаяттарында қолдана алатындай дәрежеде ұсыну педагогтың құзіреттілігіне байланысты болады. Мысалы студенттердің құзырлылыққа (нәтижеге) негізделген тапсырмаларға берілген жауаптарына назар аударалық.

«Құзыреттілік» терминіне алғаш анықтама беріп, лингвистикаға енгізген американдық ғалым Н.Хомский болатын. Жалпы алғанда, құзыреттілік дегеніміз-жеке тұлғаның белгілі бір мәселені шешудегі өзара байланысты білім, білік дағдыларының жиынтығы және адамның жеке өзінің іс-әрекет, қызмет саласына сай құзыреттерді меңгеруі. Құзыреттілікті қалыптастыру - білім беру саласының өзекті мәселесі болып табылады. Студенттердің құзыреттілігін қалыптастыру дегеніміз - біздің ойымызша, олардың дара тұлғалық сапасын дамыту, өзін-өзі танытуы, білімі, білігі, өзін-өзі бағалау сияқты мәселелерді қамтиды. Құзыреттілік дегеніміз өзін қазіргі заман талабына сай педагог қауымының өзін-өзі өзгерте алу қабілеттілігінің болуы. Мұғалімнің құзыреттілігін қалыптастыру – бүгінгі білім беру саласының өзекті мәселелерінің бірі.

Құзыреттілікті қалыптастыру – болашақ мұғалім студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамыта отырып ойлаудың, интеллектуалдық белсенділіктің жоғары деңгейіне шығуы, жаңаны түсіне білуге, білімнің жетіспеушілігін сезінуге үйрету арқылы ізденуге бағыттауды қалыптастырудағы күтілетін нәтижелер болып табылады.

Ал тұлғаның дамуын басқару үшін маман құзыретті болуы керек. Құзыреттілік ұғымы белгілі бір салада шешім қабылдауға, тұжырымдар жасауға мүмкіндік беретін адамның қабілеттілігі мағынасында қолданылады. Бұл қабілеттіліктің негізін білімділік, хабардарлық және іс-әрекет тәжірибесі құрайды. Адам білімді және тәжірибені меңгеру негізінде құзыретті болады. Сондықтан құзыреттілік ұғымы қазіргі таңда елімізде, шетелде де білім берудің нәтижесі ретінде қолданылады. Құзыреттілік дегеніміз қызметтегі тұлғаның жеке мүмкіндіктерін, оның белгілі бір мәселені шешуге жағдай жасайтын біліктілігін (білім, тәжірибе) атайды. Педагогтың кәсіби құзыреттілігі деп педагогикалық іс-әрекетті атқару үшін оның теориялық және практикалық дайындығын және кәсібилігін атайды. Педагогтың кәсіби құзыреттілігі дегеніміз – кәсіби іс-әрекетті орындаудағы мүмкіндіктері. Педагогтың кәсіби құзыреттілігі ұғымы мұғалімнің жеке мүмкіндіктерін білдіреді. Ол үшін оқытушы педагогикалық теорияларды және оны практикада қолдануды білуі керек. Оқытушының педагогикалық құзыреттілігі дегеніміз – кәсіби іс-әрекетті орындаудағы теориялық және практикалық дайындықтарының бірлігі.

Қорыта айтқанда, тұлғаның құзырлылық қабілеттерінің артуына, өзін-өзі дамытуына, жаңалық ашып ізденуіне педагогтың құзыреттілік қасиеті маңызды роль атқаратыны сөзсіз.

Пайдаланылған дерек көздері

- 1 Педагогика мәселері. Ғылыми -теориялық журнал. 1-2/2006,
- 2 Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Астана, 2007.
- 3 Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпы орта білім беру стандарты. 2010.
- 4 Құдайбергенова Қ.С. Құзырлылық амалының негізгі ұғымдары. – Алматы. 2007.
- 5 Таубаева Ш.Т., Лактионова С.Н. Педагогическая Инноватика как теория и практика нововведений в системе образования. – Алматы. 2001. -С.

МРНТИ 14.35.09

З.С. Конофеева¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, анатомия, физиология, зоология, және тіршілік қауіпсіздігі кафедрасының аға оқытушысы
(Алматы, Қазақстан)

ЖАСТАРДЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САЛАУАТТЫЛЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУ

Аңдатпа

Бұл мақалада оқушылар бойында салауатты өмір сүру дағдасын қалыптастырудың ерекшеліктері баяндалады. Келтірілген ғылыми теориялар мен іс-тәжірибелерді бүгінгі күні жастарды тәрбиелеуде жаңғыртып, қолдануға болады. Қоғам өзгерген сайын тәрбие мазмұны да өзгеріп, оны ұйымдастырудың формаларымен әдістері де сан алуан болып отыр. Осы кездегі дейінгі сыныптан тыс тәрбие жұмысын ұйымдастырудың формалары мен әдістерін санап шығу мүмкін емес. Тәрбие жұмыстары этикалық тақырыптарда, еңбекке баулу, салауатты өмір сүру дағдысын қалыптастыру, мамандыққа дайындау, экономикалық және экологиялық тәрбие, интеллектуалды дамуын қамтамасыз ететін бағыттарда ұйымдастырылып келеді.

Түйін сөздер: тәрбие, форма, дағды, салауатты өмір сүру, экология, жастар, еңбек

Аннотация

В статье представлены особенности формирования среди учащихся навыков по ведению здорового образа жизни. Представленные научные теории и опыт можно использовать в обновлении системы внеклассной воспитательной работы с учащимися начиная с начальных классов. С изменением общества меняется и содержание воспитания, формы и методы ее организации становятся более обширны и

разнообразны. Невозможно пересчитать формы и методы организации внеклассной воспитательной работы, представленной до настоящего момента. Воспитательная работа организована в направлении обеспечения интеллектуального развития, экономического и экологического воспитания, подготовки к специальности с формированием навыков по ведению здорового образа жизни, приучением к труду и реальной жизни в соответствии с этическими темами и нормами.

Ключевые слова: воспитание, форма, привычка, здоровый образ жизни, класс, интеллектуал, учитель, школа, ученик, труд, обучение.

Abstract

Features of formation of skills on keeping a healthy lifestyle among pupils are presented in the article. It is possible to make use the presented scientific theories and experience in updating of system of out-of-class educational work with pupils since initial classes. With change of society the content of education changes also, forms and methods of its organization become more extensive and various. It is impossible to count forms and methods of the organization of the out- of-school educational work presented until now. Educational work is organized in the direction of ensuring intellectual development, economic and ecological education, and preparation for specialty with formation of skills on keeping a healthy lifestyle, accustoming to work and real live in compliance with ethical subjects and norms.

Key words: upbringing, form, habit, healthy lifestyle, class, intellectual, teacher, school, pupil, labour, education.

Қазіргі уақытта халықтың денсаулығының нашарлауы аурулардың көбейіп, адамдардың өздеріне, өмір сүру салтына байланысты болғандықтан, қоғамның алдында тұрған міндет – адамдардың салауатты өмір сүру салтын қалыптастыру.

Мемлекетіміздің стратегиялық даму бағытындағы «Қазақстан – 2050» бағдарламасында ұзақ мерзімді басымдылықтың бірі «Қазақстан азаматтарының денсаулығы, білімі мен салауаты тармағындағы» азаматтарымыздың өз өмірінің аяғына дейін сау болуы және оларды қоршаған табиғи ортаның таза болуы үшін азаматтарымызды салауатты өмір салтына әзірлеу қажеттілігі көрсетілген. Бұл мәселе Үкімет бағдарламаларында, Қазақстан Республикасы Туризм және спорт министрлігінің 2011-2015жылдарға арналған жоспарында және де «Саламатты Қазақстан» бағдарламасында да ерекше көрініс тапқан [1].

Оқушы жастарды салауатты өмір салтына толық қанды тәрбиелеуді жүзеге асыру үшін мұғалімнің өзі салауатты өмір салтының тәрбиелік нышандарын аса жоғары тұлғалық қасиеттерін игеруі тиіс. Бұл - оқытушы тұлғасының өзі оқушыға деген ұстанымы, оған тәрбие процессінің субъектісі ретінде қарауы. Осы жағдайда оқушы өзін ерікті іс атқаратын тұлға ретінде сезінеді, ол өзімен басқаларды санасатынын, оның пікірін бағалайтынын, өзіне сенетін, өзімен кеңесетінін сезінеді.

Әбдіжаппарова Ж., Айтбақина Р. «Мектептегі оқу-тәрбие жұмысының мәселелері» деген еңбегінде: «Сыныптан тыс тәрбие жұмысының маңызы көлемі шағын шығармаларды бірлесіп оқу, кітап туралы әңгіме өткізу, салауаттану кештері мен конференцияларын ұйымдастыруда оқушылардың жас ерекшелігін ескере отырып, шығармашылық бағытпен өткізу қажет», - деп тұжырымдайды [2,3].

Жас ұрпақтың мектептің табалдырығын аттаған күнінен бастап қоршаған ортаны және табиғат тіршілігін сақтауда, ата-анасымен бірге отырып тәрбие беру ұстаздың міндетіне жүктеледі. Осы жерде ескере кететін бір мәселе, қазақ халқы жаратылысынан бері ұрпағына табиғатты сақтау жөнінде сонау ықылым заманнан бері ешбір ғылыми дәлелдемесіз-ақ, тәрбие беріп келді. Мысалы, жазықсыз жандыны өлтірмеу, жансыз деп өсімдікті жұлмау, ішетін суыңды ластамау – өзін аурулы боласың, ол да сен сияқты өмір сүреді, деп түсіндірген.

Табиғатты қорғау саласының бірі экологиялық бақылау. Табиғатпен қайшылық шиеленісуіне техника өндірісі ғана емес, кінә адамдардың іс әрекетін дұрыс басқармауында, қоршаған ортаны сақтауының жоқтығынан болып отыр.

Біздің көшпелі өмір сүрген ата-бабамыздың өз денсаулығын сақтау үшін күнделікті тіршілігінен шығарған қағидасы – жер саулығы болғанда ғана адамның денсаулығы болатындығын ұрпақтан – ұрпаққа жеткізіп келеді.

Қазақстан жеріндегі бүгінгі қалыптасып отырған экологиялық жағдай, егерде осы бойымен кете берсе, табиғатты сақтауда ешқандай іс-шара қолданылмаса, онда болашақта бұл жерде адамзат, яғни, жанды дене өмір сүреді дегенге сену қиын. Бұл пікірімізге, басқасын айтпағанда, жоғары келтірілген мысалдар-ақ дәлел бола алады.

Тірі ағзаға әсер ететін қоршаған ортаның факторларының ішінен химиялық және биологиялық ақуыз түзілуін тежейтін цитостатиктер, алкилдеуші қосындылар, асқын тотықтар, пуриндер мен пиримидиндер негіздерінің туындылары, ауыл шаруашылығында қолданылатын пестицидтер мен гербицидтер, дефолианттар, дезинфекциялық заттар және минералды тыңайтқыштарды жатқызсақ, ал биологиялық факторларға түрлі ауру тудыратын вирустар мен бактериялар, токсиндер, мутагендер және басқалар жатады.

Жоғарыда келтірілген қосылыстардың әсерінен жасушаның құрылысы мен қызметі бұзылады. Мұның нәтижесінде жасуша қызметінің жоғалуымен және бұрмалануымен сипатталатын патологиялық процестер пайда болады. Жасушаның зақымдалуы оның мембраналарының бүлінуімен тікелей байланысты. Ал мембрананың атқаратын қызметінің бірі ауруға төзімділікті иммунитетті қамтамасыз ету, бөгде заттарды және өзінің улы өнімдерін сыртқа шығаруға және ұсыздандыру. Осы биологиялық мембрананың бүлінуіне органикалық және бейорганикалық улы заттар, кейбір дәрі-дәрмектер себеп болады да соның нәтижесінде ағзаның қабынуы, аллергия хромосомалық ауруларға қарсы тұру қабілеттіліктерді нашарлайды, ақуыз көмірсу, май, су мен электролиттердің алмасулары төмендейді. Осылармен қоса ағзаға бөгде химиялық заттардың көптеп енуі ағзадағы қышқылдық, негіздік тепе-теңдіктің бұзылуына әкеліп соғады.

Ғалымдардың есептеулері бойынша адамдардың денсаулық жағдайы 50-52% өмір сүру салтына 20-25% тұқым қуалау факторларына 18-20% қоршаған орта жағдайларына 7-12% 5 ана денсаулық сақтау саласының деңгейіне байланысты болады. Антропогенді факторлар бұрын болмаған жаңа техногенді ауруларды туғызады.

Адамның денсаулығына зиянды әсер ететін факторлардың ішінде әр түрлі ластаушы заттар бірінші орын алады. Адамның іс әрекеті нәтижесінде биосфераға оған тән емес 4 миллионнан астам заттар шығарылған. Сонымен қатар жыл сайын қоршаған ортаға мыңдаған жаңа заттар шығарылады. Олардың көпшілігі ксенобиотиктер яғни адам мен тірі ағзалар үшін бөтен заттар.

Аурулардың көбеюі сонымен қатар табиғи ортаның әр түрлі трансформациялармен оның толық бұзылуы өнеркәсіптік кешендерге, бір типті тұрғын жерлерге және тағы басқа яғни үшінші табиғатқа айналуына байланысты. Денсаулыққа әлеуметтік және экономикалық жағдайлардың әсері артып отырады. Табиғи және физио-химиялық тұрғыдан алғанда таза орта болса да қолайсыз әлеуметтік экономикалық жағдай аурумен өлімнің ауруына әкелетінін өмір көрсетіп отыр. Әлеуметтік экономикалық жағдайдың нашарлауы адамның психологиялық күйімен стресстің құбылыстары арқылы әсер етеді.

Дүние жүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметтері бойынша жыл сайын дүние жүзінде шамамен 500 000 адам пестицидтермен уланады, оның 5000 өліммен аяқталады.

Ғалымдарының мәліметтері бойынша барлық қатерлі ісік ауруларының 90%-ы қоршаған ортаның қолайсыз әсеріне байланысты ФРГ де 10 жыл қатерлі ісікпен ауыратындардың үлесі ер кісілерде 15-тен 23%-ға дейін, ал әйелдерде 17-25%-ға дейін артқан.

Аурулар индустриялды және ластанған аудандарда жиі кездеседі. Табиғатта болып жатқан зиянды құбылыстардың барлығы адамның қолдан жасаған қасіреті. Саналы және санасыз түрде табиғатқа жасалған адамдардың табиғат қорғау жөніндегі қарапайым білімінің жетіспеуінен шығады.

Көптеген елдерде экологиялық білім беру ісі біздің елге қарағанда әлде қайда ерте басталған. Мысалы: Жапонияда XX ғасырдың 60 жылдарында басталды деп айтуға болады. Нақ осы кезде антропогендік жағымсыз факторлардың белең алған осы тұсы болатын. Яғни өткен ғасырдың 50 жылдарында орын алған Минамата аурудан белгілі Хиросима мен Нагасакидегі ядролық жарылыстың болуы Жапонияда экологиялық білім беру ісінің күшеюінен талап етті.

Енді, қоршаған ортаның, яғни, экологияның бұзылуының қаншалықты жандыға тигізетін кесепатының ғылыми негізіне үңіліп көрейік, сонда не істеп жатқанымызды білеміз.

Жер бетінен жандының жойылып кетпей, өмір сүруі үшін ең әуелі адамзаттың алдында тұрған мақсаты – табиғат құбылысының заңдылығын меңгеру болса керек. Адам баласы алдыменен аспан (атмосфера) кеңістігіндегі құбылыстарды игеру керектігін байқайды. Себебі, ғылыми анықтама емес, тіпті діни ұғымға және аңызға сүйген, адамның дене құрылысы – топырақтан судан және ауадан тұрады деген түсініктемеден туындаған мәселе, ең әуелі, ауаның адам организміне қаншалықты әсер ететіндігін әуелі бастан байқаған.

Осындай бақылаудың нәтижесінде, яғни аспан кеңістігінде әр түрлі зарядтағы иондардың бар екендігі, сол иондардың қозғалыс кезіндегі өзара қатынасынан тоқ пайда болатындығын оқымыстылар XVIII ғасырда-ақ байқаған еді. Осындай идеяларды дәлелдеуде алғашқылардың бірі болып француз ғалымы И. Бертлан (1780 жылдары) жандының тыныс жолдары ауа кеңістігінің электр тоғын өткізетін, сөйтіп, организмнің ішкі органдарын қабындыру арқылы ауруға шалдықтыратындығын тұңғыш рет дәлелдеп берді. Әрине, бүгінгі таңдағы ғылымның жетістігімен салыстырғанда, бұл ғылымның алғашқы бүршіктену дәуірі деуге болады.

Мұндай қағиданың ғылыми бағыт алуы дәл бүгінгі космос биологиясының құбылысына байланысты орыс ғалымы С. Чижевский 1938 жылы күн сәулесінің жер бетіне жақындаған кездегі оның аса жоғары активті әсерінен жандының ағзаларының ауруға шалдығатындығы жөнінде бірінші рет ғылыми негізде анықтама берді.

Демек, мұндай кезеңде жандылардың арасында жұкпалы аурулар тарайтын себебі, күн сәулесінен барлық организм белгілі бір уақытта ауруға шалдыға қоймайды. Себебі, күн сәулесін әр организм әр түрлі жағдайда қабылдайды, яғни, күн сәулесі организмге біртіндеп әсер ететін болғандықтан да, ауруға шалдыққан организм уақыты келгенде сау жүрген жандыға міндетті түрде ауру жұқтырады.

Бұл қағиданы одан әрі дамытқан гигиена (организмнің қоршаған ортамен болатын қарым-қатынас) ғылымның ілімін салушылардың бірі И. П. Скворцов – ауа кеңістігіндегі зарядтардың теріс иондарының организмге тигізетін әсерінің қаншалықты пайдалы-зиянды екендігін зерттеп, ғылыми тұжырымдама жасады. Оның айтуы бойынша – ауадағы теріс иондардың организмнің ішкі-сыртқы тепе-теңдігін сақтауда аса зор рөл атқарады. Егерде, организм тұрған ортада, яғни, ауа кеңістігіндегі электрдің теріс иондары төмендеп кетсе, онда организмге физиологиялық қолайсыз жағдай туады.

Гигиеналық тұрғыдан алып қарағанда, негізгі түсініктеме, атмосфераның физикалық, болмаса химиялық құрамы емес, ондағы электр зарядтарына да көңіл бөлінуі керек. Демек, бүгінгі таңда қоршаған ортаның, яғни ауаның электр өткізгіштігі, оның оң және теріс зарядтарының қозғалуына байланысты екендігі дәлелденді [4].

Ауадағы кездесетін тұрақты зарядтар, бүгіндері «аэроиондар» деген атауға ие болады. Осылайша, ауадағы аэроиондар адам организміне белгілі бір мөлшердегі тұрақты деңгейге пайдалы. Егерде иондардың деңгейі көбейіп, болмаса азайып кетсе, онда дереу жандының денсаулығы өзгерістерге ұшырайды, ауруға шалдығады. Әрине, бүгінгі таңдағы Қазақстандағы экологияның бұзылуы тек қана аспан кеңістігіндегі құбылыстың әсерімен ғана шектеліп қоймайды. Адамзаттың адам болғанына бері табиғатпен тікелей қарым-қатынаста болуы, сол табиғат құбылысынан өзінің керектісін алып, тіршілік етіп соның негізінде өсіп-өніп отырды. Осыны түсінген адамзат, жабайы табиғатқа зиянын тигізетіндей жағдайға жетсе, ол жерден көшіп кетіп, басқа жерге қоныстанып отырған.

Бұл, адамның өзі де сол табиғаттың бір мүшесі екендігін мойындауында болды. Демек, табиғатқа зиян жасайтын болса, онда өзіне жасаған қиянаты деп түсіндірген. Солай дейік, бірақ адамзаттың қоғамы даму үстінде. Техникалық прогрестің даму үрдісі өте тез қарқынмен жүруде. Адам баласының бір жерде тұрақтап, үлкен қалаларда өмір сүруіне тура келді. Осыған байланысты адамзат күнделікті табиғатпен араласып, бірге тіршілік істейтін мүмкіншілігінен айырылды да, енді саналы түрде табиғаттың құбылысын бұзуға кірісті. Өз денсаулығына өзі қиянат жасай бастады.

Осылайша, қаланың тіршілігінде жүйкені бұзатын жоғары тонды дыбыс қозғалысының күшеюі, ауа кеңістігіне аса зиянды химиялық қоспалардың араласуы, әр түрлі сәулелер, ауадағы

көміртегі деңгейінің жоғарлауы, егістік жерлердің химиялық қоспалармен өңделуі, демалыс орындарының, судың ластануы, одан келе берді, тамақтың биологиялық құрамының зиянды қоспалармен толықтырылуы, т.б. да құбылыстардың барлығы адамның денсаулығын жоятын, яғни, өмірін қысқартатын улы да зиянды заттардың көбеюі, адамның денсаулығын саналы түрде жоюының негізгі принциптері болса керек.

Халықтың денсаулығын сақтау жөніндегі мемлекеттік бағдарламаның 4-бабында, ... «аурудың алдын-алу дегеніміз дұрыс тамақтану, қоршаған ортаға зиян келтіретін объектілерді қысқарту, дене тәрбиесімен айналысу, темекі мен алкогольді, тұтынуды қойып сауықтыру шараларын сақтауымызға және т.с.с. бағытталған» [5].

Бұдан шығатын қорытынды, адамзаттың басынан өткізген барлық қоғамның негізгі мақсаты, сол қоғамды одан әрі дамытатын дені сау ұрпақ өсіру болды.

Пайдаланған дерек көздері

- 1 Стратегический план Министерства туризма и спорта РК на 2011-2015 годы. Утвержден постановлением Правительства РК от 8 февраля 2011года №101.
- 2 Әбілова З. Сыныптан тыс уақытта эстетикалық тәрбие беру.- Алматы,1987.-124б.
- 3 Әбдіжаппарова Ж., Айтбақина Р. Мектептегі оқу тәрбие жұмысының мәселелері.- Алматы 1996
- 4 Конофеева З.С Бастауыш мектеп. Ғылыми әдістемелік педагогикалық журнал.- Алматы 1999 жыл №5.
- 5 Қазақстан Республикасы Президентінің 1998.05.18жылғы № 3896 жарлығы «Халық денсаулығы» атты мемлекеттік бағдарлама, 2,8 ...2,16-тармақтар.

МРНТИ 77.01.21.

Е.К.Мырзабосынов¹

¹Докторант 3 курса специальности 6D010800-Физическая культура и спорт,
Казахская академия спорта и туризма
(Алматы, Казахстан)

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНИКО-ТАКТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ БОРЦОВ КАЗАХ-КУРЕС ПУТЕМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОДВОДЯЩИХ УПРАЖНЕНИЙ НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ СПОРТИВНОЙ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ

Аннотация

Данная статья посвящена совершенствованию технико-тактической подготовленности борцов казах-курес. Анализ литературных источников показал, что в борьбе казах-курес, в технико-тактическом плане являются сложным видом спорта, для того чтобы соответствовать совершенному выступлению на спортивных соревнованиях, студенты должны обладать достаточно высокой технико-тактической подготовленностью. Данное мастерство определяется тем, насколько успешно борец владеет в совершенстве техникой разнообразных действий атаки и защиты, тактикой применения их в условиях соревновательной деятельности. В статье описана экспериментальная работа, где с помощью подводящих упражнений используемых в процессе специальной физической подготовки (СФП), направлялись на совершенствование уровня технико-тактической подготовленности путем использования подводящих упражнений, в спарринг партнерах, т.е. в парах, на снарядах, учебно-тренировочных схватках.

Ключевые слова: борьба казах-курес, технико-тактическая подготовленность, спортивная специализация, спортивная тренировка.

Аңдатпа

Бұл мақаланың – қазақ күрес балуандарының техникалық және тактикалық дайындықтарын арттыруға бағытталған. Ғылыми жұмыстардың сараптамасы қазақ күресінің техникалық тактикалық жағынан күрделі спорт түрлеріне жататынын анықтады. Сонымен қатар қазақ күресінің жарыстарында нәтижелі күрес көрсету үшін спортшылардың техникалық және тактикалық шеберліктері үнемі жоғары деңгейде болуы шарт. Қазіргі таңда техникалық шеберлік деп- спортшыны әртүрлі шабуылдау және қорғану әдістерін орындау сапасын айтамыз. Бұл мақалада арнайы физикалық дайындықтың жаттығулары,

спортшылардың техникалық деңгейін көтеруге бағытталған эксперименттік жұмыстың нәтижесі бейнеленген.

Түйін сөздер: күрес, қазақ күресі, техникалық тактикалық дайындық, спорттық мамандық, спорттық жаттығу.

Abstract

This article is dedicated to the improvement of technical and tactical training of wrestlingkazakh-kures. Analysis of the literature showed that in the wrestlingkazakh-kures in technical and tactical terms are difficult sport to match the perfect performance at sports competitions, students must have a sufficiently high technical and tactical readiness. This skill is determined by how successfully the wrestler has a perfect variety of attack techniques and protection actions, the tactics of their application in the conditions of competitive activity, etc. The article describes the experimental work, where with the help of bringing exercises used in the process of special physical preparation (SPP), directed at improving the level of technical and tactical training through the use of lead exercises, sparring partners, ie in pairs, on the equipment, the training fights.

Keywords: wrestlingkazakh-kures, technical and tactical training, athletic specialty, sports training.

Подводящие упражнения являются одним из важнейших средств учебно-тренировочного процесса, которые достаточно широко используются почти во всех видах физических упражнений (кроме интеллектуальных видов спорта) и на всех этапах спортивной подготовки к соревновательной деятельности, составляют основное содержание самостоятельных занятий спортсменов. Особую значимость подводящие упражнения приобрели для предотвращения травмы и значительного повышения кумулятивного эффекта в условиях неблагоприятных факторов эндогенной среды, однако использование подводящих упражнений в системе (общей структуре) подготовки борцов казах-курес к соревновательной деятельности до настоящего времени изучения явно недостаточно [1,3].

Цель исследования – совершенствование технико-тактической подготовленности борцов казах-куресс помощью подводящих упражнений на начальном этапе спортивной специализации.

Исследование проводилось на базе Государственного медицинского университета г. Семей. Общее количество студентов 50. Из них 25-контрольная группа (КГ) и 25-экспериментальная группа (ЭГ), возраст 17-18 лет (студенты младших курсов).

До начала исследовательской работы в обеих группах учебно-тренировочные занятия проводились по традиционной программе. На период проведения опытно-экспериментальной работы КГ попрежнему занималась по традиционной программе, а ЭГ – по разработанной нами методике тренировки.

Основной задачей при выполнении предложенных нами подводящих упражнений было не механическое многократное выполнение, а постоянный качественный самоанализ выполненных подводящих упражнений, слитности работы всех мышечных групп. Согласно предложению Л.П. Матвеева одним из более эффективных условий обучения и совершенствования изучаемого двигательного действия является: «Получил задание, осмыслил – создай мысленно зрительный образ упражнения и без спешки, на оптимально управляемой скорости выполняй!» [2,4].

Значение предложенных подводящих упражнений заключается в повсеместном улучшении нервно-мышечных связей, повышении общей координации, существенном улучшении взаимосвязей при движениях верхних и нижних конечностей, необходимых для построения поединка борцов казах-курес.

Подводящие упражнения используемые в процессе специальной физической подготовки (СФП), направлялись на совершенствование уровня технико-тактической подготовленности путем использования подводящих упражнений, в спарринг партнерах, т.е. в парах, на снарядах, учебно-тренировочных схватках.

Учебно-тренировочные занятия (УТЗ) комплексный характер и проводились на утренние и вечерние занятия. Утренние УТЗ проводились по моделям занятий, составленных из подводящих упражнений и некоторых средств общей физической подготовки (ОФП) борцов казах-курес.

Вечерние УТЗ были ориентированы на совершенствованию технико-тактического мастерства с объемом, предусмотренных в годичном цикле спортивной тренировки с обязательным использованием подводящих упражнений, соответствующему данному периоду подготовки.

Опытно-экспериментальная работа проводилась с сентября 2015 учебного года по февраль 2016 учебного года. До начала в контрольной и экспериментальной группах проводились по изучаемым показателям технико-тактической подготовленности борцов по казах-курес. До начала экспериментальной работы борца казах-курес обеих групп не имели достоверно значимых различий в показателях технико-тактической подготовленности.

По окончании опытно-экспериментальной работы так же проводились повторные тестирования технико-тактической подготовленности борцов казах-курес обеих групп. Анализ результатов исследования показал, что за счет применения предложенной методики в ЭГ произошли значительные положительные сдвиги, превышающих результаты в КГ.

Осуществленный педагогический эксперимент выявил положительные изменения в исследуемых показателях технико-тактической подготовленности борцов по казах-курес.

Рассмотрим изменению среднеарифметических показателей в тесте «Коэффициент эффективности атаки» (КЭА) (таблица 1).

Таблица 1.- Коэффициент эффективности атаки и защиты борцов казах-курес

№№	Коэффициент эффективности атаки и защиты	КГ		ЭГ		Разница		Р
		до экс	после эксперим	до эксп	после экспер	до экс	после эксп	
1.	КЭА	0,1	0,2	0,1	0,4	0	0,2	>0,05
2.	КЭЗ	0,4	0,6	0,4	0,8	0	0,2	<0,05

Анализ данных таблица 1 свидетельствует о том, что среднегрупповой результат КЭА в исследуемых группа до начала был одинаковым -0,1. К концу экспериментальной работы среднеарифметическое значение этого коэффициента в ЭГ повысилось на 0,4 (30%), ($p<0,05$), а в КГ улучшение составило 0,2 (10%, $p<0,05$).

Во втором тесте «коэффициент эффективности защиты» (КЭЗ) среднеарифметический показатель КЭЗ в обеих группах равнялся 0,4.

После экспериментальной работы в результате применения предложенной методики КЭЗ в ЭГ равнялся на 0,8, прирост составил 50% ($p<0,05$). В КГ- показатель повысился до 0,6, прирост равнялся 20% ($p<0,05$).

В тесте «коэффициент эффективности действий» (КЭД) в ЭГ среднеарифметический результат к началу эксперимента равнялся к 2, а в КГ составил – 1,9(таблица2).

Таблица 2- Изменения показателя коэффициента эффективности действий (КЭД) и объема технической подготовленности (ИПОТП)

№№	КЭД ИПОТП	КГ		ЭГ		Разница		Р
		до экс	После эксперим	До эксп	После экспер	До экс	После эксп	
1.	КЭД	1,9	3,8	2,0	4,2	00	-	<0,05
2.	ИПОТП	64,0	68,5	64,3	75,0	-	-	

К концу эксперимента борцы-самбисты ЭГ улучшили свой показатель КЭД до 4,2, а спортсмены КГ-3,8. Общий прирост результата в ЭГ составил 71,0% ($p<0,05$), а в КГ-67,0% ($p<0,05$).

В таблице 2 отражена изменение показателя ИПОТП. В ЭГ к началу исследования он составлял 64,3%, в КГ-64,0%.

К концу исследования борцы казах-курес ЭГ улучшили свой показатель на 11, 2%. Общий прирост результата в ЭГ достиг до 16% ($p<0,05$), в КГ 68,5 ($p>0,05$). Среднее значение по группе улучшилось на 4,5% (прирост 11,0%).

Данный показатель технико-тактической подготовленности в ЭГ выше, по сравнению с КГ, на 70%. Это позволяет говорить об эффективности опытно-экспериментальной методики.

Анализ литературных источников показал, что в борьбе казах-курес, в технико-тактическом плане являются сложным видом спорта, для того чтобы соответствовать совершенному выступлению на спортивных соревнованиях, студенты должны обладать достаточно высокой технико-тактической подготовленностью. Данное мастерство определяется тем, насколько успешно борец владеет в совершенстве техникой разнообразных действий атаки и защиты, тактикой применения их в условиях соревновательной деятельности и т.д.

Установлено, что результаты ЭГ превышают показатели КГ. В тестах в ЭГ получены достоверно значимые прироста ($p < 0,05$). КЭА повысился на 30%, КЭЗ- на 50%, эффективности действий- на 71%, ИПОТП-на 11,2%.

В КГ достоверно значимые различия ($p < 0,05$) установлены только в тесте КЭД, в других тестах, результаты не достоверны ($p < 0,05$). Результат КЭА улучшился на 10%, КЭЗ-на 20%, КЭД-на 67%, ИПОТП-на 4,5%.

Список использованной литературы

- 1 Гаськов А.В. Теоретические аспекты построения спортивной тренировки в единоборствах - Красноярск. 2002.-111с.
- 2 Иванов А.В. Теоретико-методические основы спортивных единоборств: методические рекомендации /.-СПб.:Издательство РГПУ им. А.И. Герцена 2002.- 67с.
- 3 Михайлов А.С. Совершенствование технико-тактической подготовленности спортсменов ударных видов единоборств при помощи подводящих упражнений //Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. -М., 2015.-№6.-С.41-43.
- 4 Пилюян, Р.А. Многолетняя подготовка спортсменов-единоборцев: учебное пособие /.-Малаховка, 1999.-99 с.

МРНТИ 14.23.07

Е.Е.Нурғалиева¹

¹магистрант 2-й курс, специальность: Иностранный язык: два иностранных языка,
Университет имени Сулеймана Демиреля
(Алматы, Казахстан)

Л.Ю. Мирзоева²

²доктор филологических наук, профессор Университета имени Сулеймана Демиреля
(Алматы, Казахстан)

СПЕЦИФИКА ПРИМЕНЕНИЯ ИНТЕРАКТИВНОЙ МЕТОДИКИ В ОБУЧЕНИИ ДОШКОЛЬНИКОВ В МУЛЬТИЛИНГВАЛЬНОЙ СРЕДЕ

Аннотация

В соответствии с Посланием Президента РК Н.А.Назарбаева и в связи с развитием трехязычия в образовательных учреждениях РК, данная статья посвящена особенностям использования интерактивных технологий в дошкольных образовательных учреждениях при изучении английского языка в мультилингвальной среде. Отмечена важность использования личностно-деятельностного подхода как основы применения интерактивных методов, даны их общие характеристики и цели. В статье характеризуются основные виды интерактивных техник, используемых в ходе образовательного процесса, их преимущества в развитии эмоциональной и учебно-познавательной мотивации и во всестороннем развитии детей. Также приведены преимущества обратной связи и непрерывного общения в рамках систем «учитель-ученик» и «ученик-ученик».

Ключевые слова: интерактивные технологии; мотивация; коммуникация; обратная связь; ролевые игры; трехязычие; личностно-деятельностный подход

Аңдатпа

Ел басы Нұрсұлтан Назарбаевтың жолдауына сәйкес, Қазақстан Республикасының білім беру ұйымдарында үш тілде білім беру жүйесінің дамуына байланысты, мақала мектепке дейінгі білім беру мекемелерінде, көптілді ортада ағылшын тілін оқытуда интерактивті технологияларды пайдалану ерекшеліктеріне арналған. Интерактивті әдістердің негізі ретінде, тұлғалық-бағдарлап оқыту тәсілі, олардың ортақ сипаттамалары мен маңыздылығы айтылған. Балалардың эмоционалдық және оқу-танымдық ынтасын дамытуға, сондай-ақ, жан-жақты дамуына әсер ететін, білім беру үрдісінде қолданылатын интерактивті әдістердің негізгі түрлері және олардың артықшылықтары қысқаша айтылып өтеді. Сондай-ақ, «мұғалім-оқушы» және «оқушы-оқушы» жүйесінде үздіксіз кері байланыс және қарым-қатынастың артықшылықтары көрсетілген.

Түйін сөздер: интерактивті технологиялар; ынталандыру; коммуникация; кері байланыс; рөлдік ойындар; үштілділік; тұлғалық-бағдарлап оқыту тәсілі;

Abstract

In accordance with the Message of President Nursultan Nazarbayev and on the basis of development of tri-lingualism in educational institutions of the Republic of Kazakhstan, the following paper deals with the specificity of interactive techniques application in pre-school educational institutions while teaching English in multilingual environment. Emphasized importance of using student-centered approach, as the basis of interactive methods, underlined their common characteristics and goals. The authors summarize the main types of interactive techniques used in the educational process, their advantages and motivating potential as well as comprehensive development of the children. Advantages of continuous feedback and free communication between teacher and learner, as well as between two learners, are also represented in the given research.

Key words: interactive techniques; motivation; communication; feedback; role-plays; tri-lingualism; personality-centered approach

References

- 1 Zimnjaja I. A. Psihologija obuchenija inostrannym jazykam v shkole Moskva «Prosveshhenie» 1991 g.
- 2 Nazarbaev poruchil pravitel'stvu vnedrjat' trijazychie na doshkol'nom urovne ot 5.09.2012 g. Jelektronnyj resurs. Rezhim dostupa: https://i-news.kz/news/2012/09/05/6598398-nazarbaev_poruchil_praavitelstvu_vnedryat.html Data obrashhenija: 06.02.2016 g.
- 3 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan — Lidera nacji Nursultana Nazarbaeva narodu Kazahstana «Strategija «Kazahstan-2050», Astana, Akorda, 2012 god. Jelektronnyj resurs. Rezhim dostupa: <http://kaznmu.kz/rus/poslanie-prezidenta-respubliki-kaza-22/> Data obrashhenija: 06.02.2016 g.

В послании Президента страны Назарбаева Н.А. народу Казахстана «Казахстанский путь – 2050»: единая цель, единые интересы, единое будущее» акцентируется внимание на принятии активных мер в развитии трехязычия в школах Казахстана. По словам лидера страны, «в настоящее время мы принимаем активные меры по созданию условий для того, чтобы наши дети наряду с казахским активно изучали русский и английский языки. Трехязычие должно поощряться на государственном уровне. К 2025 году 95% казахстанцев должны владеть казахским языком.

К русскому языку и к кириллице мы должны относиться столь же бережно, как к казахскому языку. Всем очевидно, что владение русским языком – это историческое преимущество нашей нации.

Нельзя игнорировать тот факт, что именно посредством русского языка уже на протяжении не одного столетия казахстанцы обретают дополнительные знания, расширяют свой кругозор и круг общения как внутри страны, так и за ее пределами.

Мы должны сделать рывок в изучении английского языка. Владение этим «лингва франка» современного мира откроет для каждого гражданина нашей страны новые безграничные возможности в жизни» [3, с.1].

В настоящее время, в связи с реализацией государственной программы трехязычия в Казахстане, особенно актуальны исследования в области формирования мультилингвальной среды обучения. В соответствии с современной точкой зрения, процесс ее формирования

должен начинаться в дошкольном возрасте. Учитывая этот фактор, в ходе своей лекции Нурсултан Назарбаев дал поручения правительству по развитию в Казахстане дошкольного образования и трехязычия: «Первое – на основе передового международного опыта внедрить современные методы обучения в дошкольных воспитательных учреждениях, они должны быть инновационными, с образованием технологии и креативности. Второе – детально разработать системное предложение на предмет охвата дошкольным образованием детей. Третье – на уровне дошкольного образования обеспечить повсеместное внедрение трехязычия. Так мы можем построить логическую систему овладения языками. Азы будут изучать на уровне детского сада, в школе базовый уровень, в университете или в колледже – профессиональный язык по специальностям» [2, с.1].

Как указано в послании Президента, традиционные и устаревшие методы преподавания не дают желаемых результатов, учитывая возрастной фактор и такие специфичные характеристики детей дошкольного возраста, как гиперреактивность, разговорчивость, любознательность во всем; поэтому в качестве инновационных методов в изучении иностранного языка методистами рассматриваются интерактивные методы обучения, позволяющие учесть все вышеуказанные возрастные характеристики. Соответственно данным установкам, в задачи нашей работы входит описание фрагментов эксперимента, который проводится нами с целью выяснения эффективности интерактивных методов обучения дошкольников иностранному языку с учетом такого фактора, как мультилингвальная среда.

Изменение образовательных стандартов влечет за собой изменение основного подхода в образовательном процессе; в качестве такого подхода выступает личностно-деятельностный подход. Согласно И.А.Зимней, при личностно-деятельностном подходе в центре обучения находится сам ученик, его мотивы, цели, его неповторимый психологический склад, т. е. ученик как личность. Учитель в контексте такого подхода определяет учебную цель урока и организует, направляет и корректирует весь учебный процесс, исходя из интересов ученика, уровня его знаний и умений. Соответственно, цель урока при реализации личностно-деятельностного подхода формулируется с позиции каждого конкретного учащегося, всего класса или «языковой группы». Например, цель урока в таком случае может быть определена учителем так: «сегодня на уроке каждый из вас научится задавать собеседнику интересующие вас вопросы, например: кто он, откуда, чем занимается и т.д.» Если бы это была традиционная общая формулировка цели, т. е. от учителя, – она звучала бы так: «сегодня мы будем работать, изучать, тренироваться в умении задавать вопросы», или «сегодня мы будем работать над вопросительной формой предложения» и т. д. Другими словами, учащийся в конце урока, построенного на основе личностно-деятельностного подхода, должен быть в состоянии ответить себе на вопрос, чему он сегодня научился, чего он не мог еще сделать вчера. Это могут быть новые знания, умения, навыки, отношения, состояния и т.д. [1, с. 65]. Также в рамках данного подхода важную роль играет деятельность, речевая деятельность на изучаемом языке, и ее взаимозависимые компоненты, такие, как говорение, слушание, чтение и письмо.

Личностно-деятельностный подход служит основой формирования интерактивного метода обучения. Поскольку все виды деятельности находятся в тесной взаимосвязи, зачастую ставятся и одинаковые цели, такие, как организация учебного процесса в комфортных условиях, активное взаимодействие всех участников учебного процесса, организация обратной связи и обмен информацией, повышение эмоционального, интеллектуального и мотивационного потенциала учащихся. Интерактивное обучение базируется на моделировании жизненных ситуаций в учебном процессе, использование ролевых игр, песен и стихов на иностранном языке, что исключает любого вида доминирование; в процессе учебной деятельности ученики ведут себя свободно и открыто выражают свое мнение.

Общеизвестно, что основным видом деятельности детей в дошкольном возрасте является игра. Через игру дети получают новые знания об окружающем мире, и обучение проходит намного быстрее, когда они изучают новые слова, соотнося их с процессом деятельности определенного персонажа игры/драматизации, взаимодействуя с окружающим миром. В ходе

игровой деятельности у участников учебного процесса, представленного в игровой форме, развивается логика, артистизм, догадливость, повышается мотивация и интерес к изучению иностранного языка. Разнообразные игры позволяют детям одновременно усваивать новый материал, отдыхать, изучать новые слова и практиковать язык в разных игровых ситуациях. Повторение изученного материала через игру также будет намного интереснее и эффективнее.

Приобщение детей к изучению иностранного языка может дать положительный результат, когда ребенок изучает его, сравнивая с родным и вторым языком; в случае проводимого нами эксперимента родным языком является казахский язык, а вторым языком общения – русский язык. Используя интерактивные приемы, мы акцентируем внимание на развитии аудирования и говорения на иностранном языке, изучая его наряду с казахским и русским языками. Материалы урока будут предоставляться на трех языках в игровой форме. Закрепление пройденных уроков также будет производиться путем ролевых и интерактивных игр, где будут использоваться изученные слова исключительно на английском языке. В качестве примера приведем достаточно широко известную (но еще не применявшуюся при трехязычном обучении дошкольников) игру «Магазин». Данная игра была проведена нами в подготовительной группе частного детского сада «Нур» в г. Алматы; эксперимент проводился в течение месяца, т.е. после описанного ниже занятия мы 3 раза проводили устные контрольные срезы с целью проверки степени усвоенности материала и долгосрочности его запоминания (см. Рис.1). В ходе игры детям дается, в частности, тема «Фрукты». Учитель начинает игру со слов «Я ходила в магазин и купила яблоки»; таким образом, учитель произносит название, а также указывает цвет и форму фрукта на трех языках, дети повторяют. Затем продолжают дети, которые произносят другие названия фруктов; при этом разные виды фруктов кладутся перед учениками с целью реализации принципа наглядности. В ходе урока учитель помогает и направляет детей в сложных ситуациях, фиксирует новые слова, в конце игры слова повторяются и изучаются на английском языке. По окончании игры детей угощают фруктами. Игра обогащает словарный запас детей на трех языках, развивает коммуникативные способности ребенка, помогает раскрыть эмоциональный и мотивационный потенциал, и убирает доминирование в процессе обучения.

Для закрепления пройденного материала перед детьми лежали поделки фруктов из пластилина, которые были сделаны на предыдущем уроке, картинки и настоящие фрукты (яблоки трех цветов, апельсин, лимон, ананас, груша и бананы). А также, кроме игры «Магазин», дети играли в игру «Угадай фрукт», ребенку закрывают глаза платком, он берет любой фрукт и угадывает название фрукта, его цвет, форму и вкус и произносит на трех языках. Например: It's an apple, it's circle, apple is sweet and juicy. Если ребенок угадал фрукт, все остальные участники игры хлопают. Отметим, что в комплексе с развитием речевых навыков и словарного запаса (на трех языках) игра развивает тактильные способности, повышает мотивацию и интерес данной специфической возрастной группы к изучаемому материалу, и, в целом, улучшает процесс усвоения не только вокабуляра, но и определенных синтаксических структур изучаемых языков. В конце занятия преподаватель угостила детей фруктовым салатом, и в ходе его приготовления дети также познакомились с новой лексикой, в особенности – с достаточно трудно усваиваемыми глаголами (устанавливались межязыковые параллели, что, на наш взгляд, наряду с включением в активную деятельность, способствовало усвоению лексем), ср.: мыть – жуу – to wash, резать – араластыру – to slice, добавить – қосу – to add; также внимание учащихся фокусировалось на предметах быта, и таким образом попутно с усвоением ТГ «Фрукты» проводилось на трех языках объяснение названий из ТГ «Столовые приборы»: табак – тарелка – plate, шанышқы – вилка – fork, пышақ – нож – knife; также велась работа по усвоению идиомы «Ауыз тиіңіз! – Угощайтесь! – Help yourself!» и фразы «Асыңыз дәмді болсын – Приятного аппетита! – Bon appetit». В результате использования игры дети полностью освоили лексику, связанную с фруктами, могли называть их на любом из трех языков, обозначать их свойства; фронтальный опрос показал также, что 80% детей успешно усвоили названия видов деятельности, связанных с фруктами, (в частности, таких, как making apple juice, orange juice or apple pie, apple jam

(сделать яблочный сок, пирог или варенье). После просмотра короткого видео «What fruit do you like?», в виде диалога была представлена грамматика, дети учились задавать и отвечать на вопрос «What fruit do you like?», I like..., He/She likes, I don't like /He/ She doesn't like...

Как это видно из диаграммы, интерактивная форма подачи материала обусловила и долгосрочный характер запоминания. Устные контрольные срезы, проводившиеся в течение месяца, продемонстрировали достаточно высокий уровень усвояемости и закреплённости вышеприведенного материала:

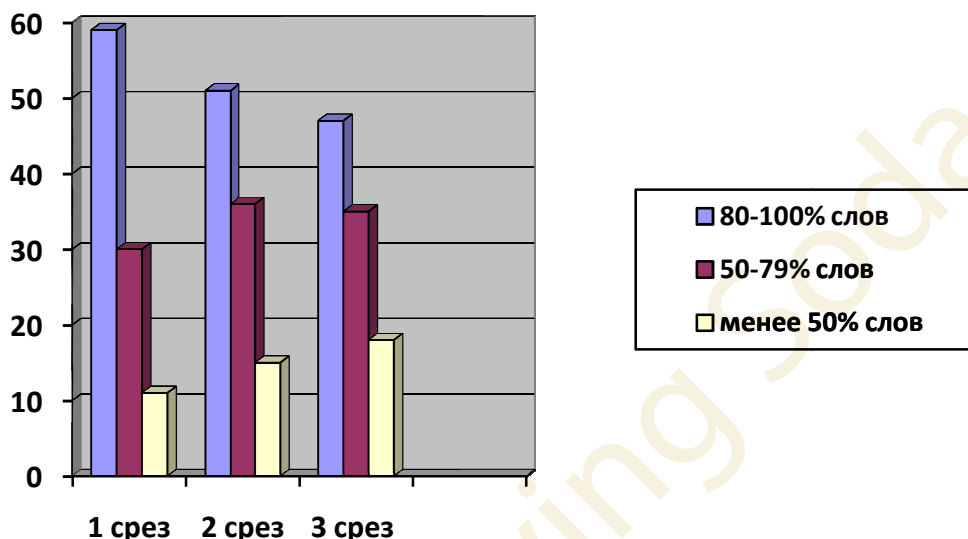

Рис.1. Результаты контрольных срезов

В процессе занятий с дошкольниками также активно используются разные песни на английском языке. По нашему мнению, это одна из эффективных техник в обучении иностранным языкам, улучшают восприятие иноязычной речи на слух, услышать правильное произношение звуков, понимать отдельные слова и увеличить словарный запас. Так, на начальном этапе знакомство со звуками изучаемого иностранного языка начинается с песни «АВС». Для развития навыков говорения используются игры типа «Бинго», подвижная игра «Крокодил», адаптированная под возраст детей для увеличения словарного запаса, также ролевые игры «Доктор» для изучения частей тела и названия болезней, «Кто Я? Что Я?», «Близнецы», и т.д.

Подводя итоги, следует отметить, что интерактивные методы имеют определенную адресованность, в ходе их использования учитывается характер и темперамент детей, следует подбирать в соответствии с возрастом и уровнем развития. Правильное применение интерактивных технологий во многом зависит от способностей педагога правильно организовать урок и грамотно выбрать ту или иную форму проведения урока.

Список использованных источников

- 1 Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе. – Москва: Просвещение, 1991.
- 2 Назарбаев поручил правительству внедрять трехязычие на дошкольном уровне от 5.09.2012 г. Электронный ресурс. Режим доступа: https://i-news.kz/news/2012/09/05/6598398-nazarbaev_poruchil_pravitelstvu_vnedryat.html Дата обращения: 06.02.2016 г.
- 3 Послание Президента Республики Казахстан — Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050», Астана, Акorda, 2012 год. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://kaznmu.kz/rus/poslание-президента-республики-каза-22/> Дата обращения: 06.02.2016 г.

ЖОҒАРЫ МЕКТЕП ВЫСШАЯ ШКОЛА

МРНТИ: 14. 35.03

У.М.Абдиганбарова¹

¹д.п.н., профессор, заведующий кафедрой педагогики и психологии КазНПУ имени Абая
e-mail: Abdigapbarova_um@mail.ru
(Алматы, Казахстан)

К ВОПРОСУ ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ В УСЛОВИЯХ ДУАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

Статья посвящена вопросу совершенствования подготовки педагогических кадров в Республике Казахстан. В статье рассмотрены сущности содержание дуально-ориентированного образования. Обоснована необходимость дуально-ориентированной подготовки учителей. В связи с этим даны результаты опроса среди учителей школы. В опросе приняло участие 3760 учителей. Результаты опроса показывают о значимости профессии педагога и необходимости улучшения их профессиональной подготовки в высших учебных заведениях. Принявших в опросе 68% учителей отметили необходимость увеличения часов на практику во время обучения в вузе; 51 % - проведения лабораторных, практических занятий на базе школы и колледжа: 74% - взаимодействия (интеграции) школы, колледжа и вуза в ходе профессионально-педагогической подготовки.

Также, в статье раскрыта сущность интеграции деятельности школа-колледж-вуз. Определены цель, задачи и функции научно-методического комплекса «школа-колледж-вуз». Даны рекомендации о внедрении дуально-ориентированного обучения в профессиональной подготовке будущих учителей.

Ключевые слова: дуальное образование, дуально-ориентированное обучение, подготовка педагогических кадров, интеграция деятельности, школа-колледж-вуз, научно-методический комплекс.

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасында педагог кадрлар даярлығын жетілдіру мәселесіне арналған. Дуальді бағдарлық оқытудың мәні қарастырылады. Педагог кадрларды дуальді-бағдарлы даярлау қажеттілігі дәлелденеді. Осыған байланысты мектеп мұғалімдеріне жүргізілген сауалнама нәтижелері беріледі. Сауалнамаға 3760 мұғалім қатысты. Сауалнама нәтижесі педагог мамандығының маңыздылығын және жоғары оқу орнындағы кәсіби даярлықты жетілдіру қажеттілігін көрсетті. Өйткені сауалнамаға қатысқан педагогтардың 68%-ы, жоғары оқу орнында практика сағаттарын көбейтсе, 51%-ы арнайы пәндерді оқыту әдістемесінің сағаттары көбейтілсе және осы пәндердің лабораториялық, практикалық сабақтары мектептерде, колледждерде өткізілсе, 73%-ы мектеп-колледж-жоғары оқу орны арасында тығыз интеграциялық үдерістер орын алса, деген ойларын білдірді.

Сондай-ақ, мақалада мектеп-колледж-жоғары оқу орны арасындағы интеграцияны жүзеге асыруға ықпалы тиетін ғылыми-әдістемелік кешеннің мақсаты, міндеттері және функциялары туралы баяндалады. Педагог кадрларды даярлауда дуальді оқытуды ендіру бойынша ұсыныстар беріледі.

Түйін сөздер: дуальды оқыту, дуальді бағдарлық оқыту, педагог кадрларларды даярлау, мектеп-колледж-жоғары оқу орны, ғылыми-әдістемелік кешен.

Abstract

The article on the issue of improving the training of the teaching staff in the Republic Kazakhstan. The article will be considered value of dual-oriented education. Also will confirm the need of dual-oriented training of teachers. In this regard the results of a survey of school teachers. 3760 teachers took part in the survey. The results of the survey shows of the importance of the teaching profession and the need to improve vocational training in higher educational institutions. Because 68% of teachers multiplies the hours of practical lessons in higher education, 51% of teaching methods of special subjects increased in hours, laboratory and practical lessons in schools, colleges, 73% of the rate school - college - university shows tight integration occurs between them.

Also in the article will report integration between school-college-university and to implement the scientific and methodological complex aims, objectives and functions. Will be done proposals for the introduction of dual education in teacher training.

Key words: dual education, dual-oriented education, teacher training staff, school- college-university institutions, scientific and methodological complex.

Изменения, происходящие в Республике Казахстан, определяют востребованность в высоко-профессиональных педагогических кадрах. Сегодня образовательным учреждениям нужны профессионалы с новым сознанием, владеющие новыми компетенциями и способностями, воспринимающие действительность современно, способные придать позитивный импульс устойчивости и равновесия социальной сферы.

И в первую очередь эта задача стоит перед высшим педагогическим образованием, которое непосредственно ориентировано на совершенствование подготовки педагогических кадров в Республике Казахстан на основе дуально – ориентированного подхода.

Это означает, что современный психолог – педагог должен отвечать на вызовы времени, естественно, в пределах той компетенции, которая связана с его профессией.

Как известно, *дуальная система профессионального образования, получила мировое признание, это распространенная и признанная форма подготовки кадров, которая комбинирует теоретическое обучение в учебном заведении и практическое обучение в образовательных учреждениях.* Широко распространена она в Германии, и её образовательные и экономические успехи красноречиво свидетельствуют о ценности дуального обучения. Германия является одним из лидеров по уровню квалификации кадров, а ее система дуального образования во многом является образцом для всего Европейского Союза.

Опыт использования дуальной системы обучения показал следующие преимущества этой системы по сравнению с традиционной:

дуальная система подготовки специалистов устраняет основной недостаток традиционных форм и методов обучения - разрыв между теорией и практикой;

в механизме дуальной системы подготовки заложено воздействие на личность студента, создание новой психологии будущего педагога;

дуальная система обучения современных студентов создает высокую мотивацию получения знаний;

заинтересованностью руководителей образовательных учреждений в практическом обучении педагогического коллектива;

высшее учебное заведение, работающий в тесном контакте со школьными учреждениями, учитывает требования, предъявляемые к будущим педагогам – психологам в процессе обучения;

Дуальная система позволяет совместить в учебном процессе и теоретическую, и практическую подготовку.

Несмотря на достижения в системе дуального обучения европейских государств, единый образовательный нормативно-правовой документ без учета региональных, политических, этнических и экономических особенностей стран разработать невозможно. В их разработке должна обязательно присутствовать дифференциация.

В чем же заключается сложность глобального внедрения дуального обучения в Республике Казахстан?

В отличие от Казахстана, в Германии основная нагрузка в области образования лежит на предприятиях, которые тратят на повышение профессиональной квалификации своих сотрудников более 40 миллиардов евро ежегодно. Эта сумма больше той, в какую обходится государству содержание вузов.

Главная задача, которую необходимо решить нашей системе педагогического образования – сформировать принципиально новую модель профессиональной подготовки, которая бы преодолела отставание в структуре, объемах и качестве человеческих ресурсов от реальных требований образовательных учреждений. И в ее решении опыт развития дуальной формы профессионального образования Германии может оказаться чрезвычайно полезным.

Как известно, основанием по внедрению дуального обучения в Республике Казахстан послужило заявление Президента Республики Казахстан Назарбаева Н.А в рамках визита в Федеративную Республику Германия в феврале 2012 года о намерении казахстанской стороны внедрить систему подготовки профессионально-технических кадров на основе немецкой дуальной модели.

В целях реализации данных предложений между Министерством образования и науки РК и Германским Обществом по Международному Сотрудничеству (GIZ) подписано Соглашение о реализации пилотного проекта «Внедрение дуального обучения в Казахстане» от 1 апреля 2013 года. Основные положения совместного плана по реализации проекта внесены в Проект Постановления Правительства РК «Дорожная карта дуального обучения».

Для обеспечения эффективного управления по вопросам дуального обучения, координации деятельности в течение их реализации, выработки предложений по нормативному правовому

обеспечению, усиления участия бизнеса в подготовке кадров, создания стимулирующих мер и обязательств, создана Координационная группа на национальном уровне.

Вопрос о целесообразности организации системы дуального обучения обсуждался в русле исследования проблем развития педагогического образования, которое в настоящее время нормативно ориентировано, главным образом, на подготовку педагогических кадров для школьных учреждений. Научно-педагогические исследования по этой проблематике практически отсутствуют.

В период с октября 2015 года по февраль 2016 года нами был проведен опрос среди учителей школ, преподавателей педагогических колледжей и руководителей отделов образования республики. Опрос направлен на определение степени удовлетворенности педагогов полученным педагогическим образованием в вузе, существующих стереотипов обучения в вузе, выявлением трудностей, с которыми они сталкиваются в своей профессиональной деятельности и пожеланиями по улучшению педагогической подготовки в вузе. В опросе приняло участие 3760 педагогов из разных областей Казахстана.

Опрос показал, что в целом педагоги считают профессию учителя одной из главных и удовлетворены уровнем профессиональной подготовки в вузе, хотя 68% педагогов отметили необходимость увеличения часов на практику во время обучения в вузе; 51 % - проведения лабораторных, практических занятий на базе школы и колледжа; 74% - взаимодействия (интеграции) школы, колледжа и вуза в ходе профессионально-педагогической подготовки.

Пилотажный опрос показал необходимость внедрения в процесс подготовки педагогических кадров инновационной системы, т.е. дуального обучения предполагающей увеличение практической составляющей процесса подготовки при тесном сотрудничестве и интеграции деятельности вуза со школами, колледжами и образовательными центрами, внедрение

Эффективность дуального обучения заключается в том, что полученные теоретические знания подкрепляются практическими работами в учебных заведениях, а также во время педагогической практики.

Подготовка педагогических кадров должна стать дуально-ориентированной, при этом применение термина «дуально-ориентированная подготовка» обозначает содержательную неординарность и дискретный характер подготовки будущего специалиста.

Под дуально-ориентированной подготовкой будущего педагога мы понимаем синергетический процесс и результат формирования знаний, умений, навыков, которые, дополняя друг друга, обеспечивают более высокий уровень профессиональной подготовки будущего специалиста к педагогической деятельности.

Нами предпринята попытка сформулировать категориальный аппарат и определить структурное содержание системы дуально-ориентированной подготовки педагогических кадров.

Дуальность как методологическая характеристика профессионального образования предполагает построенное на единых методологических основаниях согласованное взаимодействие образовательной и производственной сфер по подготовке специалистов определенного профиля в рамках организационно различных форм обучения.

Дуально-ориентированная подготовка педагогических кадров – это инновационный тип педагогического образования, который предполагает согласованное взаимодействие образовательной и производственной сфер по подготовке специалистов, построенное на единстве трех методологических оснований: аксиологическом (паритетность гуманистического и технологического), онтологическом (компетентностный подход), технологическом (организация процесса подготовки к профессиональной деятельности). Дуально-ориентированная подготовка педагогических кадров предполагает согласованное взаимодействие управления образования и педагогического вуза.

Реализация дуально-ориентированной подготовки педагогических кадров предполагает следование следующим принципам:

- адекватность образовательных целей потребностям современного общества;
- осуществление взаимодействия образовательной и профессионально-педагогической сфер в

процессе педагогического образования на основе гуманистического и технологического подходов;

- обеспечение интегративности педагогического образования как проявление его системной целостности.

Структурное содержание дуально-ориентированной подготовки педагогических кадров в вузе включает:

- практико-технологический уровень, на котором дуальное преобразование системы деятельности в процессе педагогического образования предстает как технологически организованный образовательный процесс;

- профессионально-личностный уровень, который отражает субъектный результат образования как совокупность профессиональных и личностных качеств и характеристик, которыми должен обладать специалист – будущий педагог (личностно-профессиональная компетентность).

Так, дуально-ориентированная подготовка педагогических кадров способствует формированию педагога нового типа и требует пересмотра основных характеристик процесса обучения в вузе.

Ориентация на дуально-ориентированную подготовку педагогических кадров требует систематизации содержания образования в вузе, внесения изменений и пересмотра технологической организации процесса обучения (чередование в учебной группе в аудитории, в учебных заведениях, на производственной практике) и разработку научно-методического обеспечения непрерывной педагогической подготовки в вузе (бакалавриат, магистратура, докторантура).

Научно-педагогическое осмысление проблем развития и формирования непрерывной системы педагогического образования через призму общенаучной методологической категории дуальности открывает новые перспективные направления педагогических исследований в области профессионально-педагогического образования. Например, разработка системных учебных планов, модулей, понятийно-терминологического словаря, критериев и процедуры мониторинга качества обучения, обучающих программ по определенным учебным курсам, методических материалов и др.

Дуальное обучение предполагает совмещение теоретической и практической подготовки, при котором в вузе студент должен овладеть основами профессиональной деятельности (теоретическая часть), а практическая часть подготовки проходит непосредственно на рабочем месте: в школах, колледжах, образовательных центрах города.

Программы дуально-ориентированной подготовки педагогических кадров, возможно реализовать на конкретных рабочих местах в образовательных учреждениях под руководством педагогов колледжей и школьных учителей-наставников, включают в себя три основных компонента:

- 1) практические и лабораторные занятия;
- 2) учебную, производственную (педагогическую) практику;
- 3) внеаудиторную работу (экскурсии, круглые столы, семинары-практикумы)

Нами предприняты некоторые шаги по внедрению дуально-ориентированной подготовки педагогических кадров в КазНПУ имени Абая. Так, по инициативе кафедры педагогики и психологии в 2015 году в КазНПУ имени Абая был создан Научно-методический комплекс: школа-колледж-вуз.

Целью НМК: школа-колледж-вуз является определение условий и путей развития дуально-ориентированной психолого-педагогической подготовки, на основе интеграции научно-исследовательской и практической деятельности школы, колледжа и вуза на единой методологической основе, обеспечивающей преемственность уровней образования.

Созданный психолого-педагогический комплекс НМК: школа-колледж-вуз позволит:

- благодаря организованной деятельности, создать психолого-педагогическую систему, которая основана на общности путей, средств, способов и форм звеньев и уровней;

- повысить мотивацию обучающихся на развитие профессиональных психолого-педагогических умений и навыков, способствующих осознанному профессиональному самоопределению;

- разработать и внедрить систему работы по осуществлению взаимосвязи «учитель школы – преподаватель колледжа – преподаватель вуза» и «учащийся школы- студент колледжа-студент, магистрант, докторант вуза» для повышения качества усвоения учебного материала и особенностей организации учебного процесса в них;

- улучшить качество преподавания и обучения во всех звеньях НМК, на основе интеграции научно-методической деятельности;

- активизировать научно-исследовательскую деятельность учителей школы, преподавателей колледжа и вуза с одной стороны, и учащихся школ, студентов колледжа, студентов, магистрантов и докторантов вуза, с другой стороны;

- активизировать и перевести на более продуктивный уровень систему наставничества в комплексе школа-колледж-вуз, благодаря привлечению к этому виду деятельности участников всех звеньев НМК.

12-13 мая 2016 года в Казахском национальном педагогическом университете имени Абая состоялась Первая Республиканская конференция ученых и учителей «Интеграция деятельности школы-колледжа-вуза в условиях дуально-ориентированного образования».

Организаторами конференции выступили Министерство образования и науки Республики Казахстан, Казахский национальный педагогический университет имени Абая.

Участниками конференции стали более 400 человек: ученые, научные сотрудники и преподаватели ВУЗов, методисты, руководители образовательных учреждений, директора, преподаватели колледжей и педагоги, реализующие дуально-ориентированное обучение; учителя школ, студенты, магистранты и докторанты.

Участники конференции представляли разные регионы республики: город Астана, город Алматы, Алматинская, Южно-Казахстанская, Северо-Казахстанская, Атырауская, Актыбинская, Кызылординская, Акмолинская, Восточно-Казахстанская области.

Участники конференции обсудили широкий круг теоретико-методологических, философских, организационно-управленческих вопросов организации дуально-ориентированного обучения.

В представленных докладах нашли отражение вопросы научно-методического обеспечения дуально-ориентированного обучения, психолого-педагогического сопровождения участников образовательного процесса, подготовки кадров для обеспечения дуально-ориентированной практики и обсудили имеющийся в мире положительный опыт развития дуально-ориентированного обучения.

Участники конференции познакомились с практическим опытом развития дуально-ориентированного обучения на примере работы образовательных учреждений послесреднего технического и профессионального образования.

Участники конференции отметили:

- дуальная система профессионального обучения, основанная на интеграции теоретического обучения в учебном заведении и производственного обучения на производственном предприятии, является эффективной формой подготовки современных специалистов для различных сфер деятельности.

- Положительные тенденции развития дуального обучения в системе образования Казахстана, в частности, послесреднего технического и профессионального образования.

- Опыт внедрения дуального обучения в организациях послесреднего технического и профессионального образования по разным специальностям в разных регионах.

- Наличие элементов дуально-ориентированного обучения в системе педагогического образования: разные формы партнерства педвуза и школы, создание научно-методических комплексов «школа-колледж-вуз», отбор дисциплин из профильного компонента для проведения на производстве с участием его представителей.

Участниками конференции, согласовав общие позиции в понимании значимости дуально-ориентированного обучения в подготовке высококвалифицированных компетентных специалистов и основные направления ее реализации, выработали следующие РЕКОМЕНДАЦИИ по его дальнейшему развитию:

1. Внести изменения и дополнения в Закон Республики Казахстан «Об образовании», направленные:

- на обновление содержания образования и других его компонентов в контексте дуально-ориентированного обучения;

- укрепление материально-технической, технологической базы учебных заведений современным оборудованием для усиления практической направленности учебного процесса и партнерства с производственным предприятием;

- разработку механизма партнерства с производственными предприятиями.

2. Обосновать теоретико-методологические, научно-методические основы дуально-ориентированного (педагогического) образования;

3. Разработать нормативно-правовую базу и механизмы реализации дуально-ориентированного обучения;

4. Разработать профессиональный стандарт, определяющий в рамках различных видов профессиональной деятельности требования к содержанию и условиям труда, квалификациям и компетенциям специалиста по различным квалификационным уровням

5. Подготовить Концепцию дуально-ориентированного (педагогического) образования в Республике Казахстан, программу ее реализации.

6. Ввести в практику регулярное проведение республиканских научно-практических конференций и других форм по проблеме дуального образования, что позволит коллегиально оценить результаты совместной деятельности вуза, колледжа, школы, производственных предприятий органов управления образованием, бизнес-сообществ в области модернизации национальной системы образования в контексте дуального обучения и актуализировать задачи ее дальнейшего развития.

Потенциальным ресурсом современной подготовки будущего педагога должна стать ее новая модель, которая реализуется в дуально-ориентированной образовательной среде вуза.

Список использованных источников

1 Концепция 12-летнего среднего образования Республики Казахстан. - Астана, 2010. - 20с.

2 Профессиональные компетентности педагога 12-летней школы. - Астана, 2007.

3 Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2011–2020 годы.

Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 7 декабря 2010 года №1118 Астана, 2010.

4 Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Казахстан в новой глобальной реальности: рост, реформы, развитие», 30.11.2015г.

5 Образование в Республике Казахстан. Сборник законодательных актов РК по вопросам образования /Под ред.М.М.Кузембаева. - Алматы, 2003. - 312с.

6 Балташ П.Н., Жолдасбекова С.А. и др.К вопросу развития системы образования Казахстана в дуальном формате. – 2015. – [www.http//gigabaza.ru](http://gigabaza.ru).

МРНТИ 14.35.01

А.Т.Чакликова¹

¹д.п.н., профессор, проректор по учебной работе Казахский Университет международных отношений и мировых отношений имени Абылай хана
(Алматы, Казахстан)

ТЕХНОЛОГИИ ДИАГНОСТИКИ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ КОМПЕТЕНТНОСТНОЙ МОДЕЛИ ИНОЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Разрешением противоречия между усилением спроса на ИЯ как действенный инструмент межкультурной коммуникации и сохранением традиционной методологической платформы теории обучения ИЯ явились следующие концептуальные разработки КазУМОиМЯ им.Абылай хана. Методологией иноязычного образования Кунанбаевой С.С. была определена когнитивно-лингвокультурологическая методология как современная концептуальная основа теории межкультурной коммуникации. В связи с тем, что при компетентностном подходе опыт деятельности приобретает смысл дидактической единицы, а содержание деятельности постоянно трансформируется, возникает необходимость разработки множества способов оценивания, контроль в профессиональном иноязычном образовании направлен на сознательное овладение эффективными познавательными стратегиями, соответствующими индивидуальному познавательному стилю студентов. Описанный компонентный состав межкультурно-коммуникативной компетенции представляет собой обучающую систему, формирующую межкультурно-коммуникативный уровень владения иностранным языком, достаточный для обеспечения жизнедеятельности личности в условиях международного взаимодействия.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, компетентностная модель, лингвокультурологическая методология, портфолио, подход, субкомпетенция.

Аңдатпа

Мәдениетаралық компетенцияның әсерлі құралы шет тілдерге деген сұранысы мен ҚазХҚжәнеӘТУ шет тілдерін оқу теориясының дәстүрлі методологиялық платформасының қақтығысының шешілуі университеттің концептуалдық жеке зерттеулері болып табылады. Мәдениетаралық коммуникацияның концептуалды негізін Құнанбаева С.С.-ның шет тілдер методологиясы құрайды. Сол себептен, қызмет тәжірибесі дидактикалық бірлігінің мәніне ие бола отырып, түрлі әдістердің бағалауының қажеттілігі туындайды.

Түйін сөздер: мәдениетаралық қарым-қатынас, құзыреттілік моделі, лингвокультурологиялық әдістемесі, портфолио, тәсіл, субкомпетенция.

Abstract

Resolving the contradiction between the increasing demand as an effective tool of intercultural communication and the preservation of the traditional methodology of FL learning theory platform were the following conceptual design in Abylay Khan KazUIR & WL. Methodology of foreign language education was determined as cognitive linguocultural methodology as a modern conceptual framework of the theory of intercultural communication. Due to the fact that the experience of competent approach makes sense didactic units, and the content activity permanently transformed is necessary to develop estimation methods control in professional foreign language education is aimed at the conscious mastery of effective cognitive strategies related to individual cognitive style of students.

Key words: intercultural communication, competence model, linguocultural methodology, portfolio, approach, subcompetence.

Усиление социальной значимости иноязычного образования наряду с позитивными процессами вызвало к жизни и ряд явлений, тормозящих перспективное развитие иноязычного образования в республике:

1) нарушилось единство образовательного пространства и унифицированность предметного содержания иноязычного образования, так как школы захлестнули инновационные эксперименты;

2) проявилось отсутствие единой методологической платформы и теории иноязычного образования, что сказалось в произвольности выбора вариантов образовательных программ и обучающих средств;

3) потерялась целезаданность обучения на стандартизированные конечные результаты в силу бурного развития стихийного рынка зарубежных обучающих программ и курсов, учебников и учебных комплексов, выбор которых был не менее стихийен и субъективен;

4) в силу отсутствия критериального механизма, оценивающего уровни обученности выпускников различных типов школ, работавших по различным программам, стало невозможным определить требования к качеству конечных результатов.

5) в результате нарушилась преемственность и непрерывность иноязычного образования, что в этой предметной области является основной составляющей, обеспечивающей эффективность и качество образования на всех уровнях, в том числе на уровне высшего образования.

Разрешением противоречия между усилением спроса на ИЯ как действенный инструмент межкультурной коммуникации и сохранением традиционной методологической платформы теории обучения ИЯ явились следующие концептуальные разработки КазУМОиМЯ им.Абылай хана под руководством доктора филологических наук, профессора Кунанбаевой С.С..

Методологией иноязычного образования Кунанбаевой С.С. была определена когнитивно-лингвокультурологическая методология как современная концептуальная основа теории межкультурной коммуникации [1].

На основе этой методологии разработана «теория межкультурной коммуникации», реализующая иноязычное образование;

- Иноязычное образование выделяется в самостоятельную дидактическую область с собственным категориальным составом;

- Объектом иноязычного образования определяется не язык в изоляции его социокультурной природы, а междисциплинарный конструкт «язык-культура-личность», определяемый как «лингвокультура».

- «Лингвокультура» выступает как его методологическая категория.

- Образовательно-целевым объектом является формирование межкультурно-коммуникативной компетенции.

- Конечным формируемым результатом определяется «субъект межкультурной коммуникации» как единственно реально достижимый в условиях отсутствия иноязычной среды, измерителем которого является межкультурно-коммуникативная компетенция [2].

Введение понятия компетентности как «умение мобилизовать знания и опыт к решению конкретных проблем» (термин Жана-Франсуа Перре), позволяет рассматривать компетентность как многофункциональный инструмент измерения качества профессионального образования.

В связи с тем, что при компетентностном подходе *опыт деятельности* приобретает смысл дидактической единицы, а содержание деятельности постоянно трансформируется, возникает необходимость разработки множества способов оценивания.

Это объясняется еще и тем, что в новом подходе ставятся сложные и многомерные цели, выходящие за рамки традиционной парадигмы образования; процесс учения/научения рассматривается как интегративный процесс, требующий разработки новых форм контроля.

Если качество усвоения фундаментальных дисциплин может быть проверено обычных тестов, то проверка уровня усвоения прикладных технологических или социальных знаний возможна на основе специально разработанных тестов. Совершенно новой для нас является проверка компетентности или некомпетентности студента, проверка наличия или отсутствия у него опыта профессиональной или социальной деятельности.

Многообразие способов оценивания требует разработки учебных заданий, инициирующих качественное усвоение разнообразных видов учебно-профессиональной деятельности студентов. Для отечественного высшего образования чрезвычайно актуальна задача освоения этого разнообразия способов и форм оценивания. Деятельностно-компетентностный подход

предполагает переход от оценивания преподавателем к сооцениванию при участии студентов. Сегодня очень важно изменение статуса самооценки учебно-профессиональной деятельности студента, превращение ее в постоянно используемое в образовательном процессе действие, например, включение самооцениваемых работ в накопительную систему по курсу. Когда система оценивания становится прозрачной и критериальной, то деятельностно-компетентный подход может служить и эффективным средством активизации самого процесса приобретения профессионально и социально значимых компетенций.

Образовательной компетенцией при изучении иностранного языка и иноязычной культуры – является межкультурно-коммуникативная компетенция.

Описание коммуникативной компетенции было дано Яном ван Эком на основе спецификаций Совета Европы. Он считал, что коммуникативная компетенция включает следующие компоненты или субкомпетенции:

- лингвистическая компетенция (правила языка);
- социо-лингвистическая компетенция (правила диалектной речи);
- дискурсивная компетенция (правила построения смыслового высказывания);
- стратегическая компетенция (умение использовать вербальные и невербальные стратегии для компенсации недостающих знаний);
- социо-культурная компетенция (система коммуникативных умений, соответствующих культурно-языковым нормам и поведенческим стереотипам);
- социальная компетенция (желание и готовность взаимодействия с другими, умение управлять ситуацией).

Говоря сегодня о межкультурно-коммуникативной компетенции, то научной школой С.С.Кунанбаевой предлагается следующий компонентный состав межкультурно-коммуникативной компетенции:

- *лингво-культурологическая субкомпетенция*, формирующая у языковой личности первичной «концептуальной картины мира» на базе своей культуры, как лингвокультурное отражение национального языкового сознания и менталитета;

- *социо-культурологическая субкомпетенция*, формирующая у языковой личности «вторичного когнитивного сознания» как концепта и образа мира другого лингвосоциума и формирования в его когнитивной системе «вторичных конструкций - знаний», соотносящихся со знаниями о мире и языком «инофона». Данный вид субкомпетенции формируется как «новое» на базе «данного» – культуры и «языкового сознания» на базе своей культуры и языка;

- *концептуальная субкомпетенция*, обеспечивающая посредством изучения языка отражение концептуально-организованного представления «картины мира» другого социума как результат единого интегрированного механизма обработки естественного языка в сознании человека.

- *когнитивная субкомпетенция*, обеспечивающая формирование языка как неотъемлемой части процесса познания и формирование мышления. Сформированность когнитивной субкомпетенции проявляется в когнитивных структурах как ментальных образованиях, посредством которых человек воспринимает окружающий мир и взаимодействует с ним как обобщенный носитель естественного языка, отражая коллективное сознание, обусловленное социальным менталитетом социальных категорий общества;

- *личностно-центрированная субкомпетенция*, обеспечивающая использование в языке общих когнитивных механизмов, точнее, регулирующая механизм обработки языка в сознании параллельно на всех уровнях – семантическом, синтаксическом, прагматическом. Другими словами, личностно-центрированная субкомпетенция предопределяет отражение языковой личностью такой структуры как концепт мира через антропоцентрическую парадигму.

- *коммуникативная субкомпетенция* [3].

Данные субкомпетенции формируются при ведущем когнитивном принципе.

Описанный компонентный состав межкультурно-коммуникативной компетенции представляет собой обучающую систему, формирующую межкультурно-коммуникативный уровень

владения иностранным языком, достаточный для обеспечения жизнедеятельности личности в условиях международного взаимодействия.

При формировании межкультурно-коммуникативной компетенции предлагается использование двух видов контроля:

1) *тестовой системы* как действенного механизма контроля и самоконтроля.

Личностно-ориентированный подход существенно меняет роль языкового тестирования в образовании. Языковые тесты рассматриваются не только как контрольно-измерительные инструменты, но и как средство получения информации, необходимой для внесения инноваций в учебно-воспитательный процесс и создание наилучших условий для развития обучающихся. Тестирование выполняет диагностические и прогностические функции, развивая языковые способности обучающихся, определяя их учебные предпочтения.

2) Портфолио – это набор работ учащихся, который связывает отдельные аспекты их деятельности в более полную картину. Портфолио – нечто большее, чем просто папка работ учащихся; это спланированная заранее индивидуальная подборка достижений учащихся.

Портфолио является технологией аутентичного оценивания образовательной и профессиональной деятельности. Это индивидуальный, персонально подобранный пакет материалов, которые, с одной стороны, представляют образовательные результаты в продуктном виде, с другой стороны, содержат информацию, которая характеризует способы анализа и планирования своей образовательной деятельности. Технология портфолио – это организация оценивания учащимися успехов, образовательных трудностей, а также путей их преодоления.

В учебной ситуации, в которой преподаватель и учащийся совместно разрабатывают содержательный аспект обучения, исследуют контекст и участвуют в реальной коммуникации, оценка знаний учащихся не может осуществляться только посредством традиционного теста. Оценка должна учитывать, насколько сознательное обучение и процесс самостоятельного поиска и открытия повлияли на выполнение заданий.

Основная задача создания портфолио - вовлечение обучающихся в осмысление результатов обучения и постановку целей дальнейшего развития в определенной предметной области.

В Европе в рамках проекта языкового портфолио подробно разработаны все этапы и формы оценки языковой компетентности, даны таблицы оценки и самооценки. В соответствии с этим проектом мы в своей работе также подразделяем коммуникативную компетентность на устную и письменную, на понимание и активное применение иностранного языка. Для этого нами выявлены уровни коммуникативной компетентности будущих специалистов и разработана таблица оценивания. При этом важно, чтобы сама таблица коммуникативных знаний и умений обучаемых, на основе которой разработаны индивидуальные анкеты для обучаемых каждого уровня, являлась продуктом совместной договоренности с обучаемыми. Такая таблица является не чем иным, как стандартом качества коммуникативного образования студентов. В дальнейшем на ее основе для каждой составляющей (компетенции) коммуникативной компетентности будущих профессионалов формулируется от первого лица четкое описание умения, что подчеркивает момент рефлексии обучаемыми своих учебных достижений [4].

В процессе применения портфолио в целях повышения коммуникативной компетентности студент вуза является субъектом процесса учения, в который входят наряду с результатом и процессы оценивания, планирования и рефлексии своего индивидуального коммуникативного образовательного маршрута.

Итак, контроль в профессиональном иноязычном образовании направлен на сознательное овладение эффективными познавательными стратегиями, соответствующими индивидуальному познавательному стилю студентов; наиболее полную реализацию индивидуальных особенностей и возможностей в контрольно-измерительной деятельности на основе приобретенной «свободы действий», то есть автономии, превращающей обучение в учение; проведение длительного мониторинга студентами собственных результатов с их анализом и поиском резервов повышения результатов; формирование у студентов адекватной самооценки в связи с реальными познавательными достижениями; выявление признаков развития познавательной деятельности студентов.

Список использованных источников

- 1 Кунанбаева С.С. Современное иноязычное образование: методология и теории. – Алматы, 2005. С.206-207.
- 2 Кунанбаева С.С. Теория и практика современного иноязычного образования. - Алматы, 2010. – 340с.
- 3 Кунанбаева С.С. Стратегические ориентиры высшего иноязычного образования. Монография. - Алматы, 2015. – С.85-87.
- 4 Чакликова А.Т. Межкультурная компетенция как конечный результат обучения иностранному языку. Вестник университета «Кайнар». С. 117-122.

МРНТИ 811.1:378.881

Д.Б. Шаяхметова¹

¹кандидат педагогических наук, профессор Университета иностранных языков и деловой карьеры, e-mail: dana.shayakhmet@mail.ru
(Алматы, Казахстан)

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Поликультурная компетенция будущих педагогов в условиях современного поликультурного образования – это ценностно-смысловое профессионально-личностное свойство, интегрирующее системные научные знания, творческие умения, навыки, опыт деятельности, мотивы и ценности, характеризующее способность и готовность будущего учителя к осуществлению функционального сотрудничества с представителями других культур и к обеспечению межкультурного, межэтнического и межличностного взаимодействия учащихся в поликультурном мире, в том числе в поликультурном образовательном пространстве. Поликультурная компетенция будущих педагогов объединяет содержание и структуру когнитивного, мотивационно-ценностного и деятельностного компонентов, отражающих процесс становления толерантных отношений, эмпатии студентов различных культур друг к другу, представителям других национальностей и к субъектам их будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: поликультурная компетенция, поликультурное образование, культура, межкультурное взаимодействие, когнитивный, мотивационно-ценностный и деятельностный компонент.

Аңдатпа

Болашақ педагогтардың көпмәдениетті құзыреттілігін қалыптастырудағы көп мәдени білім – бұл құндылық-мағыналық кәсіби-тұлғалық қасиеті, ғылыми жүйелі білімді шарықтату, шығармашылық біліктілік, дағды, жұмыстың тәжірибелігі, себептері мен құндылықтар және болашақ мұғалімнің қабілетілігі мен дайындығын анықтайтын сипаттама, басқа ұлт өкілдерімен функционалдық ынтымақтастықтың қамтамасыз етуін жүзеге асыруы, оқушылардың көпмәдениетті әлемін мәдениетаралық, этносаралық және тұлғааралық өзара әрекеттестіруі, соның ішінде көп мәдени білім беру кеңістігін айқындауы болып табылады. Когнитивтік, мотивациялық-құндылық және іс-әрекеттік компоненттерінің мазмұны мен құрылымы болашақ педагогтардың көпмәдениетті құзыреттілік біріктіреді, толеранттық қарым-қатынас үдерісін көрсетуі, бір-біріне деген студенттердің әр түрлі мәдениеттерді зерттеуі, олардың болашақ кәсіби қызметі туралы басқа ұлт өкілдеріне және тұлғаларына ұсынуы сипатталады.

Түйін сөздер: көпмәдени құзыреттілік, көпмәдени білім беру, мәдениет, мәдениетаралық қарым-қатынас, когнитивтік, мотивациялық-құндылық және әрекеттік компонент.

Abstract

Multicultural competence of future teachers in the conditions of modern multicultural education is value-semantic professional-personal property, integrating the system of scientific knowledge, creative abilities, skills, experience, motives and values that characterize the ability and readiness of future teachers to implement functional cooperation with representatives of other cultures and to provide cross-cultural, interethnic and

interpersonal interaction of students in a multicultural world, including multicultural educational space. Multicultural competence of future teachers integrates content and structure of cognitive, motivational-axiological and activity components reflecting the process of formation of tolerant relations, empathy of students of different cultures to each other, the representatives of other nationalities and to the subjects of their future professional activity.

Key words: multicultural competence, multicultural education, culture, intercultural communication, cognitive, motivational-value and the active component.

Социокультурные и экономические перемены, а также перестройка среднего и высшего образования усилили внимание общества к культуре как феномену человеческого бытия. Это связано как с положительными, так и негативными процессами, имеющими место в мире. Современная эпоха характеризуется тем, что правительства и народы многих стран стараются согласованно решать внутренние и международные проблемы. С другой стороны, сегодняшнее время отмечается ростом этнических конфликтов, агрессивного национализма, геополитических противоречий государств, идеологической конфронтации народов и религий. В сложном переплетении этих процессов механизмом стабилизации межэтнического общения и сотрудничества является познание всех национальных культур. Данное утверждение становится более актуальным, когда в современном мире большинство стран имеет разнородный состав населения. Задача управленческих структур заключается в подготовке людей к конструктивному диалогу в обеспечении гетерокультурного сосуществования этнических и других меньшинств, сохраняющих и поддерживающих свою идентичность в обществе.

Кроме того, ситуация обостряется ещё и тем, что латентные и скрытые конфликты возникают между культурными группами в рамках одной этнической общности, например, между представителями разных социальных слоёв и политических убеждений. Вместе с тем, политики, общественные и научные деятели, сотрудники в сфере образования и все, кто разделяет демократические убеждения, сходятся во мнении о том, что невозможно в наше время сохранить мир, если мы не научимся развивать этносоциальные контакты, понимать друг друга, уважать культуры, отличающиеся от нашей собственной. Таким образом, дипломатические и партнёрские методы решения проблем становятся возможными только в условиях расширения межкультурных взаимосвязей.

Глубокие перемены, через которые прошёл Казахстан на рубеже XX и XXI столетий, особенно сильно коснулись духовной составляющей. В мире нет ни одного региона, где в равной степени соблюдались бы права всех групп населения. Однако, государства, ориентированные на демократический путь развития, способствуют более полному осуществлению прав и свобод личности. Поликультуризм выступает как форма культурного плюрализма, совмещающего общечеловеческие и национальные ценности.

Стратегической задачей государственной политики на современном этапе является построение эффективного общества, основанного на духовно нравственном потенциале и поликультурном опыте нации. Будущее Казахстана складывается не только в политическом, правовом, экономическом пространствах, но и в стенах школьного, вузовского класса, в формирующемся сознании тех, кому завтра предстоит жить и трудиться рядом с представителями различных этносов и культур. В ряде документов ЮНЕСКО подчеркивается одна из важнейших функций современных образовательных институтов – научить людей жить вместе, помочь им преобразовать существующую взаимосвязь государств и этносов в сознательную солидарность.

Важными составляющими современной личности выступают такие качества, как умение сотрудничать с другими людьми, коммуникабельность, контактность. В этой связи именно школьный учитель во многом определяет возможность и условия будущей успешной деятельности личности. Современная подготовка будущих учителей должна ориентироваться на формирование ценностно-культурного мировоззрения и развитие поликультурной компетенции.

В Законе РК «Об образовании» (2015) сказано, что «содержание образования должно содействовать взаимопониманию и сотрудничеству между людьми, народами независимо от

расовой, национальной, этнической, религиозной и социальной принадлежности, учитывать разнообразие мировоззренческих подходов, способствовать реализации права обучающихся на свободный выбор мнений и убеждений» [1]. Идея о ценностной ориентации содержания общего и профессионального образования, озвученная в нормативно-правовом документе, обусловлена, прежде всего, поликультурным составом населения на всей территории Казахстана, обязывающей каждого гражданина цивилизованно решать проблемы взаимоотношений людей в межкультурном пространстве.

Итак, обновление высшего профессионального образования предъявляет высокие требования к личности учителя, в полной мере владеющего системой компетенций для осуществления поликультурного образования подрастающего поколения. Одной из главных задач подготовки будущего учителя ИЯ является концентрация профессионального образования вокруг ведущих комплексных проблем современного поликультурного образования.

Поликультурное образование - важная часть современного образования, способствующая усвоению студентами знаний о других культурах; традиций, образа жизни, духовных ценностях народов; воспитанию молодежи в духе уважения инокультурных систем; может способствовать повышению этнической идентичности будущего поколения.

После проведенного обзора имеющихся исследований мы сделали вывод о том, что *поликультурное образование* является сложным многоаспектным педагогическим феноменом, который может рассматриваться как вид целенаправленной социализации студентов, обеспечивающий сформированность поликультурной компетенции, предполагающей развитие самосознания студентов как культурно-исторических субъектов, испытывающих потребность в культуроведческом самообразовании как средстве освоения плюралистической картины мира.

Целями поликультурного образования являются:

- формирование осознанных позитивных ценностных ориентаций личности по отношению к своей собственной культуре,
- создание поликультурной среды как основы взаимодействия личности с элементом других культур;
- формирование способности индивида к культурному личному самоопределению [2].

А.Н.Джуринский считает, что поликультурное образование преследует три группы целей, обозначаемые понятиями «плюрализм», «равенство», «объединение». В первом случае, по мнению автора, речь идет об уважении и сохранении культурного многообразия; во втором - о поддержке равных прав на образование и воспитание; в третьем - о воспитании в духе общенациональных политических, экономических, духовных ценностей [2; с.13-14].

Поликультурная компетенция учителя ИЯ как результат поликультурного образования принято рассматривать как неотъемлемую часть системы ключевых компетенций, которой должен обладать современный человек, чтобы эффективно социализироваться в различных сферах поликультурного общества.

Поликультурная компетенция – интегративное качество личности, включающее систему поликультурных знаний, умений, навыков, интересов, потребностей, мотивов, ценностей, поликультурных качеств, опыта, социальных норм и правил поведения, необходимых для повседневной жизни и деятельности в поликультурном обществе, реализующееся в способности решать задачи профессиональной деятельности в ходе позитивного взаимодействия с представителями разных культур (национальностей, рас, верований, социальных групп).

Под поликультурной компетенцией выпускников педагогических вузов понимается интегрированное личностно-профессиональное качество, выраженное в знаниях, умениях и творческом подходе к культуре и традициям разных народов (первоосновой которой является их этнокультура) [3].

В структуре поликультурной компетенции личности Л. Ю. Данилова выделяет следующие компоненты:

1. мотивационно-ценностный компонент включает мотивы, цели, ценностные установки студента, предполагает отношение к будущей профессиональной деятельности как к ценности,

потребность студента в формировании и самовоспитании своей поликультурной компетенции; стремление к личностному самосовершенствованию;

2. когнитивный компонент характеризует совокупность знаний о культуре, сущности и способах самовоспитания поликультурной компетенции, практическое владение иностранным языком; способность к систематизации и обобщению знаний;

3. деятельностный компонент предполагает наличие умений вступать в интеркультурную коммуникацию с носителями иноязычной культуры, передать инструментарий самопознания и саморазвития другому, рефлексировать собственную деятельность и поведение;

4. эмоциональный компонент определяет положительное оценивание педагогических явлений с опорой на социально и личностно-значимые ценности, способность воспринимать внутренний мир другого и отождествлять себя с ним [4; с.12-15].

В основе поликультурной компетенции личности И.В. Васютенкова выделяет профессиональный, культурологический и личностный структурные компоненты.

В составе *профессионального* компонента автор рассматривает культуру общения, технологическую (методическую), информационную, рефлексивную культуры.

В свою очередь, *культурологический* компонент предполагает знание и понимание родной, мировой, иноязычной культур, культуры межкультурного общения и овладение культурой мира - культурой бесконфликтного существования.

Личностный компонент определяет совокупность качественных характеристик, отражающих нравственную позицию, которая пронизывает все составляющие поликультурной компетенции [5].

Е.М. Щеглова выделяет несколько компонентов в структуре поликультурной компетенции будущего специалиста:

1. когнитивный - освоение образцов и ценностей мировой культуры, в том числе различных национальных культур, культурно-исторического и социального опыта различных стран и народов;

2. ценностно-мотивационный компонент направлен на формирование ценностно-ориентационной и социально-установочной готовности студентов к межкультурной коммуникации и обмену, а также развитие толерантности по отношению к представителям других культурных групп;

3. деятельностно-поведенческий компонент направлен на развитие способности решения профессиональных задач при взаимодействии с представителями различных культурных групп [6].

На основе анализа имеющихся научных исследований, мы, в свою очередь, выделяем следующие компоненты в структуре поликультурной компетенции студентов языковых педагогических вузов: когнитивный, мотивационно-ценностный, деятельностный. Каждому структурному компоненту поликультурной компетенции мы даем характеристику исходя из идеи компетентностного подхода в усилении личностной направленности иноязычного образования.

1. *Когнитивный* компонент предполагает сформированность системы поликультурных знаний, выступающих ориентировочной основой деятельности личности в поликультурном обществе.

По нашему мнению, когнитивный компонент поликультурной компетенции студентов включает в себя систему знаний, основополагающими из которых являются знания о феномене культуры; своеобразии и ценностях мировой культуры и отдельных культур; проблемах взаимодействия в поликультурном обществе; сущности и способах самовоспитания поликультурной компетенции; культуре общения в поликультурном обществе.

Система знаний, входящих в когнитивный компонент поликультурной компетенции студентов, служит основой для понимания целостной поликультурной картины мира, что способствует объяснению и осознанию роли и места человека в системе мироздания; овладения социально безопасными приемами и способами жизнедеятельности, способствующими позитивному

взаимодействию с представителями разных культур; формирования морально-нравственных установок, эмоционально-ценностного отношения к представителям других культур, к представителям собственной культурной среды и др. Формирование знаний не самоцель обучения, они являются инструментами осуществления межкультурного взаимодействия. Знания должны быть обретенны, добыты, «открыты» самим человеком, лишь тогда они станут для него значимыми [7,8, 9,10].

Задачу обретения знаний, как и другие образовательные задачи, можно решить, только заинтересовав, мотивировав студентов, создав условия для того, чтобы у них возникла потребность в образовании.

2. *Мотивационно-ценностный* компонент представляет собой сложившуюся систему мотивационно-ценностных образований: мотивов, ценностей, интересов, потребностей, поликультурных качеств, регулирующих повседневную жизнь и деятельность личности в поликультурном обществе. В исследованиях А.Н. Леонтьева установлено, что успешность деятельности зависит от мотива, побуждающего действовать, иначе говоря, от того смысла, который имеет для человека, данная деятельность. Возникающий мотив создает установку к действию [11].

В концепциях классической психологии мотиватором деятельности являются потребности [11]. Пирамиду А. Маслоу можно применить и к осуществлению потребностей в области поликультурной деятельности студентов: потребности безопасности, потребности сохранить благоприятные условия для существования всего живого, потребности сохранения своей жизни и здоровья, заботы о других; познавательные: потребности познания культур других народов с целью более гармоничного включения своей деятельности в жизнь общества в целом; эстетические: потребности духовного общения с произведениями искусства и культуры, историческим наследием других народов, стремление увидеть и осознать красоту окружающего мира, сохранить и защитить ее; мировоззренческие: стремление понять свою роль и предназначение в мире, смысл собственной жизни и в соответствии с этим строить свою деятельность; потребность в самоактуализации и реализации внутреннего потенциала через деятельность в поликультурном обществе [12].

В рамках мотивационно-ценностного компонента поликультурной компетенции студентов формируется целый ряд поликультурных качеств личности (толерантность, бесконфликтность, эмпатия и др.).

Наличие эмпатических способностей, бесконфликтности поведения, терпимости, толерантности по отношению к представителям других народов и культурных групп выражается в осознании необходимости психологического принятия другой личности, в стремлении оказать помощь и поддержку, в развитии гуманистических ценностей личности как важнейших ценностей; убежденности в собственной причастности к формированию климата ненасилия, толерантности окружающей среды; понимании общественной значимости межкультурного диалога; потребности активного участия в межкультурном диалоге; ответственности за результаты своей деятельности; стремлении и готовности к постоянному культурному самообразованию.

Любые предметные знания, прежде чем они воплотятся в практическую деятельность, пропускаются через аффективно-ценностные «фильтры» личности студента, присваиваются ею, преобразуясь в собственные оценочные и понятийные категории, установки и поведенческие программы, качества личности.

Формирование поликультурной компетенции студентов требует ориентации их сознания на общечеловеческие ценности, включающие в себя нормы нравственности, культурное наследие. Работа по формированию поликультурной компетенции студентов ориентирована на осмысление наивысших ценностей: свободы, счастья, совести, справедливости, познания, добра, истины, красоты, человека и др.

Предметы и явления окружающего мира обладают целым рядом объективных характеристик, служащих определенным основанием для их оценки. Будучи включенными в индивидуальную и коллективную деятельность, предметы вступают в определенные отношения с людьми, либо

препятствуют реализации их интересов, либо сопутствуют им. Это с неизбежностью влечет за собой субъективную компоненту, присутствующую в оценке.

Таким образом, ценности - специфические социальные определения объектов окружающего мира, выявляющие их положительное или отрицательное значение для человека и общества. По отношению к субъекту ценности служат объектом его интересов, выполняя для его сознания роль повседневных ориентиров в предметной и социальной действительности, обозначений его различных практических отношений к окружающим предметам и явлениям [13]. Значимые поликультурные качества личности выступают в роли тех внутренних условий, «проходя» через которые внешние характеристики и требования деятельности преобразуются в компетентность студента.

3. *Деятельностный компонент* обеспечивает сформированность поликультурных умений, наличие опыта позитивного взаимодействия с представителями разных культур. Уровень развития поликультурной компетенции студентов напрямую зависит от сформированности у них соответствующих умений. Умения - сплав навыков и знаний, определяющий качество любой деятельности. Умение - это способность выполнять какую-либо деятельность в новых для человека условиях, приобретенных на ранее полученных знаниях и навыках [14]. Умения рассматриваются как приобретенные человеком способности на основе знаний и навыков выполнять определенные виды деятельности в изменяющихся условиях.

В данном компоненте поликультурной компетенции студентов мы выделяем следующие основные умения: приобретать научную информацию по проблеме; «переносить» полученные поликультурные знания и приемы умственной деятельности в новые условия; обновлять поликультурные знания и совершенствовать профессиональные и коммуникативные умения; использовать рациональные приемы самостоятельной работы по добыванию поликультурных знаний; осуществлять самоанализ, самооценку получаемой информации; прогнозировать возможные результаты своей деятельности, корректировать и перестраивать ее; рационально и конструктивно разрешать межкультурные конфликты; решать профессиональные задачи при взаимодействии с представителями разных культурных групп; вступать в позитивное взаимодействие с представителями разных культур (национальностей, рас, верований, социальных групп).

Субъектами деятельности студенты становятся по мере формирования у них умений, поскольку они представляют деятельность на теоретическом уровне, могут определять цели и задачи своей деятельности; оценивают себя и свою деятельность; обосновывая цели деятельности, отбирают в соответствии с ее назначением средства для их достижения; анализируют свой опыт достижений. Умения студентов обеспечивают использование знаний и опыта в своей деятельности в поликультурной среде.

Перечисленные компоненты являются той базой, на которой происходит дальнейшее развитие у студентов поликультурной компетенции. Когнитивный компонент является ведущим в структуре поликультурной компетенции студентов вузов, так как на его основе формируются и развиваются последующие компоненты в структуре компетенции.

Таким образом, формирование поликультурной компетенции у студентов языковых педагогических специальностей является важным условием достижения цели поликультурного образования в системе высшего профессионального образования, в процессе реализации этой важной педагогической задачи студенты выступают в качестве активных носителей субъективного опыта, самостоятельно и успешно участвуют в профессиональной деятельности в поликультурном обществе.

Список использованных источников

- 1 Закон Республики Казахстан «Об Образовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.04.2016 г.)
- 2 Джуринский А.Н. Педагогика межнационального общения – М.: ТЦ Сфера, 2007. – 224с.
- 3 Джуринский А.Н. Поликультурное воспитание в современном мире. - М., 2002. - 71с.

- 4 Данилова Л.Ю. Формирование поликультурной компетентности студентов // Учитель. 2007. №3. С. 12-15.
- 5 Васютенкова И.В. Развитие поликультурной компетентности учителя в условиях последиplomного педагогического образования: автореф. дис. ... канд. пед. наук. - СПб., 2006. - 27 с.
- 6 Щеглова Е. М. Развитие поликультурной компетентности будущих специалистов: дис. ... канд. пед. наук. - Омск, 2005. - 164с.
- 7 Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. - М.: Наука, 1980. - 336с.
- 8 Алексеев Н.А. Личностно-ориентированное обучение: вопросы теории и практики. - Тюмень: Изд-во ТГУ, 1997. - 216 с.
- 9 Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. - М.: Высшая школа, 1980. - 367 с.
- 10 Бабанский Ю.К. Личностный фактор оптимизации обучения // Вопросы психологии. 1984. - №1. - С. 51-57.
- 11 Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. - М.: Политиздат, 1975. - 304 с.
- 12 Maslow A. Psychology of being. Kiev, 1997. 304 pp..
- 13 Российская педагогическая энциклопедия: в 2 т. Т. 1. А-М / гл. ред. В.В.Давыдов. - М.: Большая Рос. энцикл., 1993. - 608 с.
- 14 Платонов К.К. Структура и развитие личности. - М.: Педагогика, 1983. - 17с.

МРНТИ 14.35.01

Т.А. Левченко¹

¹кандидат педагогических наук, профессор,
Казахский государственный женский педагогический университет
(Алматы, Казахстан)

Л.Е.Агеева²

²кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор,
Казахский государственный женский педагогический университет
(Алматы, Казахстан)

Е.Н.Агранович³

³магистр педагогических наук, старший преподаватель,
Казахский государственный женский педагогический университет,
(Алматы, Казахстан)

ТВОРЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ КАК КОМПОНЕНТ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МАСТЕРСТВА ПЕДАГОГА

Аннотация

В данной статье рассматривается процесс формирования педагогического творчества будущих педагогов, вопросы, касающиеся определения сущности педагогического творчества, его специфики, показателей, а также основных направлений творчества педагога высшей школы. В исследовании даётся обоснование проблемы, доказывается её актуальность формирования педагогического творчества у студентов, которое должно осуществляться в течение всех лет обучения в вузе.

Особое внимание уделяется исследованиям современных педагогов и психологов, изучающих формирование творческих способностей личности, а также формирование педагогического творчества и его влияние на развитие учащихся.

В работе определены качества личности, способствующие развитию педагогического творчества, на основе которых также представлена структурная характеристика творчества педагога.

Авторами даны рекомендации для эффективного формирования педагогического творчества, предложен ряд условий, соблюдение которых будет способствовать развитию творческой компетентности будущих педагогов.

Ключевые слова: компетентность, творчество, творческое развитие, креативность мышления.

Аңдатпа

Бұл мақалада болашақ педагогтардың педагогикалық шығармашылығын қалыптастыру үрдісі, педагогикалық шығармашылықтың мәнін анықтауға қатысты мәселелер, оның ерекшеліктері мен көрсеткіштері, сондай-ақ жоғары мектеп педагогының негізгі шығармашылық бағыттары қарастырылған.

Зерттеу барысында мәселенің негіздемесі беріліп, жоғары оқу орнында оқитын студенттердің барлық оқу жылдарында жүзеге асырылуы тиіс педагогикалық шығармашылығын қалыптастырудың өзектілігі дәлелденген. Жеке тұлғаның шығармашылық қабілеттерін зерттейтін және педагогикалық шығармашылықты қалыптастыру, оның оқушы дамуына әсері жайындағы қазіргі заманғы педагогтар мен психологтардың зерттеулеріне ерекше көңіл бөлінген.

Аталмыш жұмыста педагог шығармашылығының құрылымдық сипаттамасы негізінде шығармашылықты дамытуды қамтамасыз ететін тұлғалық сапалар анықталған. Авторлар мақала соңында педагогикалық шығармашылықты тиімді қалыптастыруға қатысты әдістемелік нұсқаулар беріп отыр. Нұсқаулықта болашақ педагогтардың шығармашылық құзыреттілігін дамытуды қамтамасыз ететін бірқатар шарттарды сақтау ұсынылған.

Түйін сөздер: құзыреттілік, шығармашылық, шығармашылық даму, сыни тұрғыдан ойлау.

Abstract

This article discusses the process of formation of pedagogical creativity of future teachers, the issues concerning the definition of the essence of the pedagogical creativity of its specific indicators as well as the main directions of creativity of the university teacher. The research provides the rationale problems and proves its relevance pedagogical creativity of the students, which should be carried out during all the years of the study at the university.

Particular attention is given to research of modern educators and psychologists studying the formation of creative abilities of the individual, as well as the formation of pedagogical creativity and its influence on the development of students. The paper defines the personality traits that contribute to the development of pedagogical creativity, on the basis of which also is a structural characteristic of the teacher's creativity.

The recommendations are given by authors for efficient formation of the pedagogical creativity and proposes a number of conditions, compliance which will promote the development of the creative competence of future teachers.

Keywords: competence, creativity, creative development, creative thinking.

Преобразование в социально-экономической и социально-культурной сферах жизнедеятельности Казахстана оказывает большое влияние на педагогическую науку и практику, на процесс подготовки специалистов. В жизни общества возникает много вопросов, решать которые способны лишь творчески активные и критически мыслящие люди. В Законе Республики Казахстан «Об образовании» одной из главных задач стоит задача создание условий для развития творческой личности на основе общечеловеческих ценностей, национальной и мировой культуры [1].

Творческая деятельность – это многокомпонентный процесс, направленный на создание новых реальностей и ценностей. Философами «творчество» рассматривается как человеческая деятельность высшего уровня познания и преобразования окружающего природного и социального мира.

В психолого-педагогической литературе представлен ряд исследований различных направлений по проблеме творчества и творческой деятельности. Одним из первых предпринял попытку раскрыть сущность понятия «творческое мышление» был Дж.Гилфорд. В своих работах он изложил концепцию, посвященную креативности (творческому мышлению) [2].

Особый интерес представляют работы С.Л. Рубинштейна, Л.С.Выготского, А.Г.Спиркина, Б.З.Вульфова, А.Ш.Амонашвили, В.А.Сухомлинского, В.И.Андреев, В.А.Левин, Я. А.Пономарев и др.

Процесс творчества раскрывается в различных аспектах: уточняется соотношение интеллектуальных способностей, творческих качеств и мышления личности.

Ряд исследований, раскрывают сущность и содержание опыта творческой деятельности как одно из условий готовности личности к творчеству, творческого потенциала, вопросы развития

качеств творческой личности в учебно-познавательной деятельности. Взаимодействие противоположных сторон творческой деятельности: репродуктивного, продуктивного, интуитивного – анализируется в работах В.И.Андреева, В.А.Левина [3].

Часть исследователей (Н.С.Лейтес, В.А.Моляко, А.З.Рахимов и др.) выделяют в качестве основных признаков творческой деятельности новизну, оригинальность процесса и результата деятельности. При этом акцентируется внимание на значимость продуктивности творческой деятельности. Соглашаясь с мнением ученых, мы считаем, что творческая деятельность должна способствовать развитию личности и как следствие – общества.

Определенное освещение проблемы творчества получило в трудах казахстанских ученых К.Абишева, А.А.Бейсенбаевой, Н.А.Бугаец, Т.Г.Евсеева, А.Г.Косиченко, К.М.Наунова, которые разработали методику формирования готовности будущего учителя к организации творческого взаимодействия с учащимися.

Творчество – неотъемлемая часть профессии педагога. В педагогическом творчестве обязательно присутствуют элементы педагогического искусства.

Педагогическое творчество – создание новых способов решения педагогических задач [4, с.451].

На творческий характер педагогической деятельности обращали внимание многие педагоги прошлого: А. Дистервег, К. Д. Ушинский, П. П. Блонский, С. Т. Шацкий, А. С. Макаренко, Абай Кунанбаев, Ы.Алтынсарин, М. Жумабаев и другие. Актуальность умения учителя принимать оперативные, гибкие решения в условиях многовариативного педагогического процесса подчеркивается и современными педагогами и психологами: В.И. Загвязинским, В.В.Краевским, Н.В. Кузьминой, Н.Д. Никаноровым, В.А. Слостениным и др.

В научных исследованиях на сегодняшний день не выработано единого мнения и понимания сущности понятия «педагогическое творчество». Но все же ученые выделяют как одно из необходимых условий профессионального творчества – неудовлетворенность, готовность педагога к совершенствованию профессиональной деятельности. Л.С.Выготский указывал, что нельзя научиться творчеству, можно создать условия для развития творческих способностей.

Ряд ученых рассматривают «педагогическое творчество» с разных позиций:

- В.А.Кан-Калик, Н.Д.Никаноров выделяют этапы творчества применительно к деятельности педагога [5];
- В.И.Андреев, А.В.Морозов, Д.В.Чернилевский, Е.С.Громов, В.А.Моляко выделяют качества, препятствующие и способствующие педагогическому творчеству [3, 6];
- И.Ф.Исаев рассматривает черты, присущие педагогическому творчеству, систематизирует условия (объективные и субъективные) для развития педагогического творчества [7].

В отечественной теории и практике проблема творчества нашла отражение в исследованиях А.З.Рахимова, М.Х.Балтабаева, С.А.Узакбаевой, Х.Т.Шеръяздановой, Т.А.Левченко, А.А.Бейсенбаевой, М.Мухамедина, Н.Н.Телепневой, К.М.Мухамеджанова и др.

В процессе педагогической творческой деятельности изменяется, что особенно важно, и личность педагога, а именно, формы и способы мышления, личностные качества, способность к самосовершенствованию.

Профессиональная деятельность педагога предполагает наличие определенной творческой компетентности.

Творчество педагога обусловлено творческим потенциалом личности, который формируется на основе накопленного социального опыта, психолого-педагогических знаний, умений и навыков, позволяющих находить и применять оригинальные решения, инновационные формы и методы и тем самым совершенствовать организацию учебно-воспитательного процесса. Творческое развитие педагога предполагает не механическое воспроизведение определенной информации, а творческое преобразование ее, нахождение в ней иного смысла для оригинальной интерпретации, формирование личностного отношения к ней, оценку важности и эффективности идей, теорий, методических рекомендаций в педагогической деятельности.

Творческую личность отличает сочетание личностно-деловых качеств (активность, инициативность, целеустремленность, ответственность, мобильность), характеризующих ее креативность.

Одним из основных средств формирования и развития творческой деятельности будущих педагогов являются творческие работы, которые способствуют повышению эффективности обучения, следовательно, качество развития студентов напрямую зависит от его построения. Ведь современное образование носит личностно-ориентированный характер – это значит, что результат образования есть не только сумма усвоенных знаний, умений, навыков, а развитая личность в целом. Современное содержание образования ориентировано на формирование у студентов совокупности компетенций как результатов образования. Овладение ключевыми концепциями на достаточно высоком уровне невозможно без развития творческой деятельности.

Необходимость творческого развития студентов обусловливается целевыми установками современной общеобразовательной и профессиональной школы. Основная цель и главный смысл образовательной деятельности вуза – развитие личности, создание условий для творческого ее саморазвития, раскрытие всех дарований, самореализации в педагогической деятельности.

Исследования психологов и педагогов показывают, что для успешности решения данной проблемы необходимо начинать формирование творческих способностей личности как можно раньше. А творческую личность может воспитывать только творческий самобытный педагог. Вот почему так важно формирование педагогического творчества, от которого во многом зависит дальнейшее развитие ребёнка.

Интерес к данной проблеме можно объяснить и рядом таких причин как:

- необходимость совершенствования образовательного процесса в современной высшей школе и развития педагогической науки;
- зависимость эмоционального и физического состояния личности будущего педагога от уровня ее творческих возможностей и успешной профессиональной деятельности;
- влияние содержания образовательного процесса вуза на формирование творческой индивидуальности студента;
- скорость и эффективность внедрения научных разработок в образовательный процесс и другое.

Профессиональная деятельность педагога является специфической формой взаимодействия взрослого и ребенка, выражающейся в организации и управлении творческой деятельностью, которая и сама по себе содержит много компонентов, способствующих этому взаимодействию.

Область проявления педагогического творчества определяется структурой основных компонентов педагогической деятельности педагога и охватывает практически все стороны: планирование учебно-воспитательной деятельности, ее организующую реализацию и анализ результатов. Бесконечное многообразие педагогических ситуаций объективно стимулирует педагога к творчеству.

На основании разработок в педагогической литературе В.И.Андреева, А.В.Морозова, Г.М.Коджаспировой и других, нами выделены следующие качества личности, способствующие развитию педагогического творчества:

1. Общекультурная подготовка педагога.
2. Социальная активность.
3. Креативность и гибкость мышления.
4. Развитое педагогическое мышление.
5. Владение психолого-педагогическими и специальными компетенциями.
6. Способность к педагогической импровизации.
7. Стремление к самосовершенствованию.

На основе указанных качеств, ниже на рисунке 1 представлена структурная характеристика творчества педагога.

Рис. 1. Структурная характеристика творчества педагога

Формирование творческой компетентности у студентов Казахского государственного женского педагогического университета по специальностям 5В010200 – Педагогика и методика начального обучения и 5В010100 – Дошкольное обучения и воспитание осуществляется на протяжении всех лет обучения посредством аудиторных занятий и учебной практики.

Так, развитию социальной активности и способности к личностному саморазвитию особое внимание уделяется на таких учебных дисциплинах как история педагогики, педагогика, этнопедагогика, сравнительная педагогика, введение в педагогическую специальность, дидактика, методика педагогического исследования, методика подготовки детей к школе, теория и технология воспитательной работы и др.

Например, при изучении курса дидактики студентам предлагаются следующие задания:

- Проанализируйте слова Л.С.Выготского о том, что «обучение ведет за собой развитие». Каким требованиям должно отвечать обучение, которое имел в виду Л.С.Выготский?;
- В чем вы видите сильные и слабые стороны прямого и опосредованного обучения детей?
- По предмету «Введение в педагогическую специальность» студенты выполняют задания:
- Составьте «творческий портрет» современного педагога (дошкольного обучения и воспитания и начальной школы);
- Докажите, что в современных условиях жизнедеятельности общества проблема творчества приобрела особую значимость?
- В курсе «Методика педагогического исследования» студенты выполняют задания следующего типа:
- Как вы понимаете, что такое детское экспериментирование?;

- Проведите диагностику нравственной воспитанности детей 4 класса.
- По предметам «Педагогика» и «Этнопедагогика» студентам предлагается доказать свою точку зрения:

- Почему по проблеме воспитания и обучения детей раннего и младшего возраста изучались в меньшей степени, чем детей старшего возраста? Как это повлияло на совершенствование дошкольной образовательной системы?;

- Дайте анализ содержания вариативных программ воспитания и обучения детей дошкольного возраста, и покажите их значение для совершенствования теории и методики (дошкольного, предшкольного, начального) образования?;

- Докажите на конкретном примере, что в реальном процессе обучения все методы используются в совокупности;

- Подберите пословицы, поговорки, которые отражают идеал человека, сложившийся в народной педагогике;

- Раскройте сущность понятия «многообразие и единство декоративно-прикладного искусства этносов Казахстана».

Способность творческой реализации теоретических и методологических знаний в практическую деятельность осуществляется в содержании курсов «Семейная педагогика», «Методика подготовки детей к школе», «Теория и технология воспитательной работы», в учебной и производственной практике. Студентам предлагаются следующие вопросы:

- Какие приемы для развития познавательной активности ребенка вы порекомендуете родителям.

- Объясните механизм связи воспитания любви к родному дому к воспитанию любви к родной стране.

- Составьте для учащихся определенного класса «Правила этикета» и разработайте способы их выполнения.

- Используйте для этого пословицы, поговорки, стихотворения. Включите в них речевой этикет. Представьте каждое правило так, чтобы оно стало понятно и увлекательно для школьника.

- На основе наблюдения в практической деятельности, объясните взаимодействие понятий «подготовка» и «готовность» детей к школе.

- Раскройте содержание работы воспитателя по обеспечению психологической готовности детей к школе.

- Составьте годовой план работы воспитателя по обеспечению преемственности между детским садом и школой.

Владение современными педагогическими технологиями и умениями их интеграции и реализации в педагогическом процессе формируются на предметах «Современные педагогические технологии», «Методика обучения математике», «Методика обучения изобразительному искусству», «Технология художественного труда», «Методика обучения окружающему миру в начальной школе», «Методика физического воспитания». Так, в курсе «Методика обучения математике» предлагается составить модель формирования у ученика представлений о годе, месяцах, днях недели, основываясь на народной загадке:

Выросло дерево от земли до неба.
На каждом дереве по двенадцать сучков.
На каждом сучке по четыре кошёлки.
В каждой кошёлке по семи яиц.
Каждое седьмое – красное.

На занятиях по предмету «Методика физического воспитания», студентам предлагается разработать мини-систему мероприятий по воспитанию у детей ловкости и смелости на основе народных игр.

Подобрать несколько народных игр этносов страны подготовить к ним необходимые атрибуты.

В процессе преподавания курса «Методика обучения окружающему миру в начальной школе», студентам предлагается подготовить вводную беседу к уроку по теме «Времена года» с использованием произведений искусства: музыкальных, литературных, театральных, мультимедийных и др.

Умение совершенствовать имеющийся педагогический опыт в соответствии с изменяющимися условиями и требованиями к целостному педагогическому процессу, проявлять креативность в нахождении оперативных решений в нестандартных ситуациях формируем через многие предметы, выполняя следующие задания:

- докажите, что тесный союз семьи и детского сада (школы) необходим для ребёнка, его родителей и педагогического коллектива; что обеспечит успех воспитателя (учителя начальной школы) с родителями детей, а что осложнит ее?
- Какие качества вам следует развивать у себя, чтобы взаимодействие с семьей ученика было результативным?
- Объясните, почему педагог должен поддерживать в глазах ребёнка авторитет родителей, воспитывать уважение и привязанность к ним.
- Продолжите перечень правил взаимодействия с семьей (проявлять уважение, обращаться по имени и отчеству, уметь слушать родителей ученика, проявлять искренний интерес к родителям...).

Способность к прогнозированию, конструированию и импровизации учебно-воспитательного процесса формируется при изучении частных методик. Студенты выполняют такие задания:

- Опиши процесс организации работы с одаренными детьми по развитию художественного творчества.
- Проанализируйте публикации периодической печати по проблемам оценивания достижения учащихся и составьте рекомендации по предупреждению ошибок в процессе оценивания.
- Наличие поискового и преобразующего стиля мышления реализуется на таких предметах как «Детская литература с практикумом по выразительному чтению»:
- Составьте характеристику ребенка на основе произведений писателей-классиков (Л.Толстого, И. Тургенева, А.Чехова, Ы.Алтынсарина, М.Алимбаева, С.Бегалина и др.). Примерьте эту характеристику на ребенка, которого вы знаете. В чем различие и в чем сходство? Объясните результат сравнения.
- Разработайте план совместной проектной деятельности (педагог, ребенок, родители) по актуальной теме (например, тема «Выдающиеся спортсмены нашей страны», «Традиции моей семьи», «Национальные блюда народов Казахстана»)
- Разработайте журнал для детей, продумайте его структуру, разделы и содержание.
- Способность к рефлексии, объективной оценке и преобразованию собственной профессиональной деятельности формируется через творческие задания:
- Составьте карту профессионального самовоспитания по следующему плану:
- Личностно-профессиональные качества.
- Определите свой профессиональный идеал, уточните значимые профессиональные качества для педагога.
- Проанализируйте, насколько вы соответствуете своему идеалу и как стремитесь к нему приблизиться.
- Определите, каким образом, с помощью каких средств, способов деятельности вы развиваете и будете продолжать развивать у себя профессионально-значимые качества.

Удовлетворение каких ваших общекультурных потребностей положительно скажется на вашей профессиональной подготовке.

Таким образом, развитие творческой компетентности будущих педагогов возможно при выполнении ряда условий:

- процесс обучения должен быть организован так, чтобы за годы обучения у студентов не угасал интерес к работе с детьми, а превращался в личностную потребность. Для этого необходимо учебный процесс сделать для студентов интересным, увлекательным, создающим условия для творческого саморазвития и самореализации;

- своевременная помощь педагога, коррекция действий студента при реализации намеченной им индивидуальной программы деятельности, с тем чтобы обеспечить успех и качественно сформировать основные профессиональные умения и навыки. Поддержка, учет особенностей познавательной деятельности каждого студента, его возможности и способности осуществляет построение познавательного процесса и развитие творческих компетентностей;

- необходимо формирование профессионального рефлекса, а именно осуществление процесса самопознания, самоанализа и осознание своей деятельности и отношений, как бы со стороны, глазами других людей;

- становление творческой индивидуальности педагога невозможно без развития творческого мышления студентов, поэтому особое внимание требует организация учебного процесса, который вызывал бы необходимость студента что-то фантазировать, придумывать, изобретать, проявлять догадку, конструировать, проявлять инициативу.

Таким образом, научное и педагогическое творчество – сложный многоступенчатый процесс. Для эффективного формирования педагогического творчества будущих педагогов в учебном процессе ВУЗа необходимо учитывать основные этапы формирования творческой деятельности и современные подходы к ее осуществлению.

Список использованной литературы:

- 1 Закон Республики Казахстан «Об образовании». – Астана, 2007.
- 2 Гилфорд, Дж. Природа умственного развития человека. – М.: Прогресс, 1967. – 306 с.
- 3 Андреев, В. И. Педагогика: учеб.курс для творческого саморазвития / В. И. Андреев. – 2-е изд. – Казань: Центр инновац. технологий, 2003. – 608 с.
- 4 Сорокопуд Ю.Д. Педагогика высшей школы. Ростов н/Д. 2011. – 541 с.
- 5 Кан-Калик, В.А., Никандров, Н.Д. Педагогическое творчество. М.: Педагогика. 1990. 140 с.
- 6 Морозов, А.В., Чернилевский, Д.В. Креативная педагогика и психология. – М. 2004. 560 с.
- 7 Исаев, И.Ф. Профессионально-педагогическая культура, как ценность и результат самосовершенствования и педагогического взаимодействия // Педагогическое образование и наука. 2009. - № 9. - С.79-84.

ӘОЖ 378.1:651.574
МРНТИ 14.15.01

Көшімбетова С.А.¹

¹п.ғ.к., профессор, Тараз мемлекеттік педагогикалық институты
(Тараз, Қазақстан)

Ахметова А.Н.²

²магистр, Тараз мемлекеттік педагогикалық институты
(Тараз, Қазақстан)

БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫ МЕНЕДЖЕРЛЕРІН АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР НЕГІЗІНДЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ-МАЗМҰНДЫҚ МОДЕЛІ

Аңдатпа

Жаһандану жағдайында еліміздің білім беру мекемелері жоғары сапалы, әлемдік бәсекеге қабілетті, қысқа уақыт ішінде ұйымда тиімді басқару жүйесін құра алатын білім менеджерлерін дайындауды қажет етеді.

Сондықтан білім жүйесінде сыртқы ортамен қарым-қатынаста өздігінше жетілуге қабілетті күрделі ашық жүйе деп қарастыра отырып, синергетикалық көзқарасқа негізделген диалогтік-демократиялық басқаруға көшіру, оқушы тұлғасын толыққанды және басты субъект, басты құндылық есебінде қабылдап, оның ерекшеліктерін ескеріп, ынта-ықыласының сапалы түрде өрістеуіне, еркіндік, шығармашылық орта қалыптастырып, дарыны мен тұлғалық табиғи қабілеттерінің, ішкі мүмкіндіктерінің ашылуына, педагогикалық-психологиялық қолайлы жағдай жасап, өзіндік жан-жақты дамуына, өзін-өзі жүзеге асыруына бағытталған жаңа тұрпаттағы басқару жүйесін енгізу керек.

Мақалада білім беру жүйесінде менеджментті дайындаудың нобайы көрсетілген. Қазіргі білім беру жүйесі менеджментінің негізгі аспектісі білім беру саласы менеджерлерін дайындау. Білім беру менеджерлерінің қызметі мен білім сапасының жетістігі кәсіби білім беру менеджерлеріне тікелей байланысты.

Түйін сөздер: менеджмент, технология, әдіс, инновация

Аннотация

В условиях глобализации образовательные учреждения страны нуждаются в высококвалифицированных, конкурентноспособных управленцах, которые за достаточно короткий срок создадут в организации систему управления, обеспечивающую высокую эффективность, конкурентноспособность и устойчивость положения на рынке образовательных услуг. Для выполнения сложных и ответственных функций управленцы должны обладать специальными теоретическими знаниями и способностью использовать их в повседневной деятельности в управлении организациями.

Результативность и эффективность деятельности каждого образовательного учреждения и системы образования в целом во многом зависят от управления - целенаправленного воздействия на выполнение поставленных задач по развитию образования. В работах отечественных и зарубежных ученых дается следующее определение: «управлять - значит предвидеть, организовывать, распоряжаться, координировать и контролировать». Именно так определяются основные функции управления в трактовке современных классиков менеджмента.

В статье рассмотрены модель подготовки менеджмента в системе образования. В современном мире основным аспектом менеджмента системы образования является – подготовка менеджеров сферы образования. Функции менеджеров образования и качество образования на прямую связана с профессиональным менеджером образования.

Ключевые слова: менеджмент, технология, метод, инновация.

Abstract

In the conditions of globalization educational institutions of the country need highly skilled, competitive managers who for rather short term will create the management system providing outstanding performance, competitiveness and stability of a market position of educational services in the organization. For accomplishment of difficult and responsible functions managers shall have special theoretical knowledge and a capability to use them in daily activities in management of the organizations.

Effectiveness and efficiency of activities of each educational institution and education system in general in many respects depend on management - purposeful impact on accomplishment of objectives on development of

education. In works of domestic and foreign scientists the following definition is given: "to manage - means to expect, organize, dispose, to coordinate and control". The main management functions in an interpretation of modern classics of management are quite so determined.

The article is devoted to the models about management preparations. One of the main aspects of modern management of formation is preparation of managers of formation. The success in work of educational institutions and quality of formation depends on professional managers of formation.

Key words: management, technology, method, innovation.

Жаңа онжылдықта әлемдік бәсекеге қабілетті заманауи менеджер даярлау үшін жоғары оқу орнында инновациялық технологияның қыры мен сырын толық меңгерген, өзінің жеке ақпараттық-педагогикалық банк жүйесі, инновациялық медиатекасы бар, жаңа ақпараттық коммуникациялық технологияны меңгерген, білім алушының шығармашылық, креативтік, интеллектуалдық қабілетін дамыту үшін инновациялық ғылыми-зерттеушілік жұмыс жасап, оның нәтижесін диагностикалық сараптамадан өткізіп, педагогикалық мониторинг жасай алатын, инновациялық сабақтың технологиялық картасын құра алатын жоғары интеллектуалды әлеуеті бар болашақ білім менеджерлерін даярлауды көздейді.

Аталмыш, зерттеу мәселесіне қатысты ғылыми еңбектерге талдаулар жасалып, ақпараттық технологияларды пайдалану негізінде білім беру жүйесіндегі менеджментті жетілдірудің мақсаты, принциптері, мазмұны, компоненттері, өлшемдері, көрсеткіштері мен деңгейлері, қолданылатын педагогикалық технологиялары және педагогикалық шарттары анықталды, сондай-ақ белгіленген құрылымдық-мазмұндық модель негізінде жүзеге асырылатыны белгілі болды.

«Модель» ұғымы – *біріншіден*, қасиеттері белгілі бір мағынадағы жүйенің немесе процестің қасиеттеріне ұқсас объектілер немесе процестер жүйесі; *екіншіден*, сериялы бұйымдарды жаппай өндіруге арналған үлгі, эталон; *үшіншіден*, кез-келген бір объект жұмысы. Модельге қойылатын негізгі талап – оның қасиеттерінің негізгі объектіге сәйкес келуі [1].

Ақпараттық технологияларды пайдалану негізінде білім беру жүйесіндегі менеджментті жетілдірудің құрылымдық-мазмұндық моделін құрастыруда В.В.Краевскийдің зерттеуіне сүйендік.

Модель – бұл ақиқаттың бейнесіне жақындау (мидың еркінше құрылуы емес), яғни ойдағы эксперимент, оның заңдары бойынша табиғаттың өзінде болатын нақты процесті көрсетеді [2, 47 б.].

Осы орайда моделімізді құру үшін келесі жағдайларға көңіл бөлінді:

1. Жаһандану жағдайында өркениетті ел қатарына көшуіміз білім берудегі басқаруға, білім менеджерлерін қалыптастыруға көп көңіл бөлуді талап етіп отыр;

2. Халықаралық байланыстардың өрісінің кеңеюі білім беру жүйесіндегі менеджментті сапалы жетілдірудің қажеттілігін талап етеді.

3. Өркендеп келе жатқан қоғамға сай білімді, жоғары құндылықты, талапты, жағдайларға байланысты өз еркімен жауапты шешім қабылдай алатын, оның салдарларын болжай білетін, ынтымақтастыққа икемді, жан-жақты, көп сырлы, конструктивті, елінің тағдырына үлкен жауапкершілікпен қарайтын менеджерлер керек.

Жоғарыда айтылған жағдайларды ескере отырып, ақпараттық технологияларды пайдалану негізінде білім беру жүйесіндегі менеджментті жетілдірудің үш **компонентін** бөліп алдық: құндылық-мотивациялық-мақсаттық, мазмұндық-когнитивті, іс-әрекеттік-креативті.

Соңғы жылдары педагогика ғылымында ғылымның әр саласында өзін-өзі дәлелдеген модельдеу әдісі кең қолданылады. Модельдеу әдісінің құндылығы оның негізінде зерттеулер неғұрлым нәтижелі, модельдердің көмегімен сол модельді пайдаланушылардың педагогикалық білімге көзқарасы неғұрлым тиімді бола түседі. Модельдер негізгі ұғымдармен гипотезалар құрылатын негіздерге тексеру жасауға мүмкіндік береді. Модельдер арқылы алынған мәліметтер оқу-тәрбие процесінің теориялық негіздерін құру үшін маңызды мағынаға ие болады.

Модельдеу – оқыту мен оқу процесін зерттеу құралдары мен әдіс-тәсілдері жүйесіндегі қажетті саты, ол табысты түрде қолданылу үшін, зерттеудің барлық әдіс-тәсілдерін пайдалану

кажет. Модельдеу – бұл әрі шындықты бейнелеу формасы, әрі білімді одан әрі дамытуға арналған қажетті танымдық әдіс.

А.Т.Куракин модельдеуді жүйелік жол позициясы жағынан сипаттай отырып: «Бұл адамның жасанды түрде құрған жүйесінің көмегімен құбылысты елестету немесе бейнелеуден тұратын шындықты тану тәсілі», екенін айтады [3, 82 б.].

Педагогика ғылымында жалпы методология негізінде интеграция әдісі ретінде модельдеудің қолданылуы педагогикалық зерттеудің дәстүрлі мазмұнды әдістерін ескермеу деген сөз емес, осыған байланысты У.Э.Эшби былай деп жазды: «модельдеу оқып, үйрену әдісі ретінде – жеңілдету логикасы» [4].

Алайда жеңілдету процесінің өзі жеткілікті дәрежеде күрделі және қарама-қайшы, себебі олардың көмегімен зерттеу пәні, мақсаты мен міндеттері анықталатын, жұмыс гипотезасы жасалатын, зерттеу нысаны мен оның қасиеттерін сипаттап, бағалайтын әдіс-тәсілдерді таңдау жүргізілетін зерттеу шараларымен байланысты. Игерілетін объектінің құрылысын немесе маңызды жақтарын көрнекі формада сипаттайтын модель образ бен ғылыми абстракцияның тұтастығы, таным объектісін оңайлататын нақтылық схемасын жасау түрі болып табылады. Көрнекілік – модельдердің маңызды қасиеті, алайда ол тек көру арқылы қабылдаумен байланысты болмау керек. Модель құрылымдық формула мен жалпы суреттеу (түсінікті деңгейде немесе көркем суреттеу формасында) формасында болса да, көрнекі болып есептеледі.

Педагогикалық әдебиеттерді талдау негізінде келесідей қорытынды жасауға болады: құрылымдық-мазмұндық модельді білім алушыларды оқыту мен тәрбиелеу мақсаттарына бағытталған, өзара байланысты құрылымдық бөліктер ретінде анықтауға болады. Құрылымдық бөліктер дегеніміз – бұл оның басқалардан (педагогикалық емес) айырмашылығын көрсететін басты сипаттамасы. Ұсынылған модельдің құрылымдық бөліктерін сипаттау үшін әрқайсысын жеке-жеке қарастырып талдау керек.

Құрылымдық-мазмұндық модель қоғамдағы адамдардың белгілі бір категориясын (балалар, оқушылар, студенттер, ересектер) оқыту немесе тәрбиелеу және оларды даярлауға қажеттілік айқындалғанда құрылады. Олар бір-бірінен мақсаты бойынша (балабақша, мектеп, колледж, ЖОО) ажыратылады және оларды бәріне ортақ мақсат біріктіреді, мысалы білім беру, оқыту, тәжірибе беру және тұлғаның белгілі бір жеке қасиеттерін қалыптастыру, қарым-қатынасын тәрбиелеу.

Мақсат – педагогикалық әрекеттің (берілген оқу пәнінің тақырыбын, тарауларын, толық курсты оқу барысында) соңғы нәтижесінің көрінісі ретінде мақсатқа бағытталған әрекеттің жиынтығын анықтайды. Мұнда оқу процесінде біріккен танымдық әрекетті ұйымдастыра отырып, оқытушы қойған мақсатты студент білмеуі мүмкін. Бірақ бұл мақсат студентпен қабылданып, олардың сана-сезімінде негізі қалануы қажет. Өйткені олардың оқу мотивтерінің негізінде жатқан танымға деген қызығушылығы оянып, өзінің оқу мақсаттарына жету үшін белгілі бір ерік-жігерінің күшін көрсету мен олардың талпынысының болуымен сипатталады. Дұрыс қойылған мақсат іс-әрекеттің маңызды қозғаушысы болып табылады [5]. Сонымен, мақсат – кез-келген модельді құрудың маңызды бөлігі, ал біздің зерттеу жұмысымызға байланысты *құрылымдық-мазмұндық модельдің мақсаты* – ақпараттық технологияларды пайдалану негізінде білім беру жүйесіндегі менеджментті жетілдіру болып саналады.

Зерттеу барысында ақпараттық технологияларды пайдалану негізінде білім беру жүйесіндегі менеджментті жетілдіру *мақсаты* – ақпараттық технологияларды меңгерген білім жүйесіндегі менеджментті жетілдірудің ғылыми-теориялық негіздерін анықтау және практикалық жүзеге асыру деп тұжырымдалды (1-сурет).

Ал, *құрылымдық-мазмұндық модельдің міндеттері*:

- ақпараттық технологияларды пайдалану негізінде білім беру жүйесіндегі менеджментті жетілдірудің мәні мен мағынасын көрсететін теориялық негіздемесін көрсету;
- ақпараттық технологияларды пайдалану негізінде білім беру жүйесіндегі менеджментті жетілдірудің педагогикалық шарттарын белгілеу;

- ақпараттық технологияларды пайдалану негізінде білім беру жүйесіндегі менеджментті жетілдірудің мазмұнына сипаттама беру;

- ақпараттық технологияларды пайдалану негізінде білім беру жүйесіндегі менеджментті жетілдірудің әдіс-тәсілдерін, жолдарын көрсету болып табылады.

Аталған міндеттер оқу процесі барысында құрылымдық-мазмұндық модельдің әрекеттік негізінде ықпал етуімен шешіледі, себебі барлық қажетті біліктер мен дағдыларға әрекет ету барысында үйренуге болады.

Педагогикалық шарттар кешені осы процесті әдістемелік жағынан қамтамасыз ететін шарттармен толықтырылады. Олардың ішінен оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың түрлі формаларын (дәріс, пікірталас, ойын, студенттердің өздік жұмысы, аудиториядан тыс сабақтар) бөліп көрсетуге болады. Ал, бұдан шығатын қорытынды – ақпараттық технологияларды пайдалану негізінде білім беру жүйесіндегі менеджментті жетілдіру процесі – білім мен тәрбиенің бірлігі болып табылады. Бұлардың барлығы білім беру мен тәрбие әдістері, құралдары арқылы жүзеге асады және ақпараттық технологияларды пайдалану негізінде білім беру жүйесіндегі менеджментті жетілдірудің педагогикалық негіздерін құрайды.

Жоғарыда аталған құрылымдық бөліктері көрсетілген құрылымдық-мазмұндық моделі болашақ білім менеджерлерінің білім беру жүйесіндегі практикалық іс-әрекет түрлерінің кеңеюін де көрсетеді. Білім беру жүйесіндегі менеджментті жетілдіру принциптері дидактиканың негізгі принциптерін толық қамтиды,

Зерттеу тақырыбына сәйкес білім беру жүйесіндегі менеджментті жетілдіру *компоненттерін* мазмұндық-когнитивтік, құндылық-мотивациялық, іс-әрекеттік-креативті деп біріктіріп жүйеленді. Білім беру жүйесіндегі менеджмент осы компоненттерді қамти отырып, сол күрделі байланыстың бір маңызды бөлігі ретінде қарастырылады:

- *мазмұндық-когнитивтік компонент* – басқарушылық категориялар мен менеджменттің даму заңдылықтарын, соның ішінде білім беру менеджментіне қатысты мәселелерді танып, түсіну процесінің нәтижесі, олардың адам санасындағы ұғым, түсінік, болжау, ойлау, ой тұжырымдау түріндегі көрінісі;

- *құндылық-мотивациялық компонент* – жеке тұлғаның басқарушылық бағыттылығының және өзара әрекетпен байланысқан ақпараттық қажеттілік, қызығушылық, құндылық, әлеуметтік ұстанымдардың түрлі бағыттарын қамтитын өмір сүру қабілеттілігінің жүйесі.

- *іс-әрекеттік-креативтік компонент* – қоғамдық және жеке қызығушылықтарына сәйкес тиімді түрде өзгертін және түрлендіретін рухани және материалдық өндірісті, есеп жүйесін, бақылау, басқару, жобалауға бағытталған іс-әрекеттер мен операцияларды көрсетеді.

Сонымен, оқу процесінің қалай өтетіні туралы дидактикалық заңдылықтарды білу ғалымдар мен тәжірибе алушыларға оны әр түрлі жағдайларда құруға мүмкіндік береді. Педагогикалық заңдар мен заңдылықтар педагогикалық әрекеттің практикалық ережесін құрастырудың, әр түрлі оқу жағдайларында қандай әрекеттер жасау керектігін көрсететін тікелей нұсқаулардан тұрмаса да, олар оқыту принциптерін дәлелдеудің теориялық негізі болып табылады. Оқыту процесінің заңдылықтары оның принциптерінде бейнеленеді, сондықтан да осы тұста оқытудың принциптерін қарастырған жөн.

Принцип – латын сөзі, «негізгі, бастапқы» деген ұғымдарды береді. Оқыту принциптері – бұл практикада заңдылықтар мен заңдарды пайдалану бойынша нұсқау, ал ережелер – принциптерді жүзеге асыру технологиясы. Педагогикалық принциптер – оқытуға қойылатын талаптардың бастапқы белгілі жүйесі болып табылады және ол педагогикалық процестің негізін құрайды. Демек, бұл ұғымдарының арақатынасы логикалық бірізділікті құрайды, яғни *заң – заңдылық – принцип* ережесін көрсетеді.

Педагогикадағы оқыту принциптері тәрбиелік және білім беру міндеттерінің біртұтас ұстанымына бағынады. Ол білім беру барысында оқытушылар жұмысында білім алушыларды жалпы адамзаттық құндылықтарға үйрету, баулу туралы бағыт береді. Ғалымдар Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. жүйелеп ұсынған оқыту принциптерінің ішінен біз өзімізге тақырыптың мазмұнын ашатындай қажеттілерін тандап аламыз.

Оқыту процесінің мақсаттылық принципі кез-келген оқу пәні бойынша сабақ тақырыбының мақсатын анықтаумен байланысты.

Оқыту мен тәрбиелеудің өзара шартты байланыстылық принципі педагогикалық басқару мен оқушының өзіндік белсенді дамуының арақатынасы, оқытуды ұйымдастырудың тәсілі мен оның нәтижелері арасындағы қатынас.

Оқытудың білімділік, тәрбиелік, дамыту қызметтерінің бірлік принципі жеке тұлғаны жан-жақты дамыту, шеберлік пен білімді қалыптастыру, сонымен қатар өнегелі және эстетикалық қасиеттерді де қалыптастыруға бағытталған.

Оқытудың ғылымилық принципі табиғат, қоғам, мәдениет, ойлау дамуының заңдылықтарын білуді талап етеді. Ол оқу бағдарламаларын, оқулықтарды жасағанда ескеріліп, оқыту процесінде жүзеге асырылады. Бұл принцип білім алушылардың таным қабілетінің дамуына, дүниеге көзқарасының, жоғары адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуына әсер етеді.

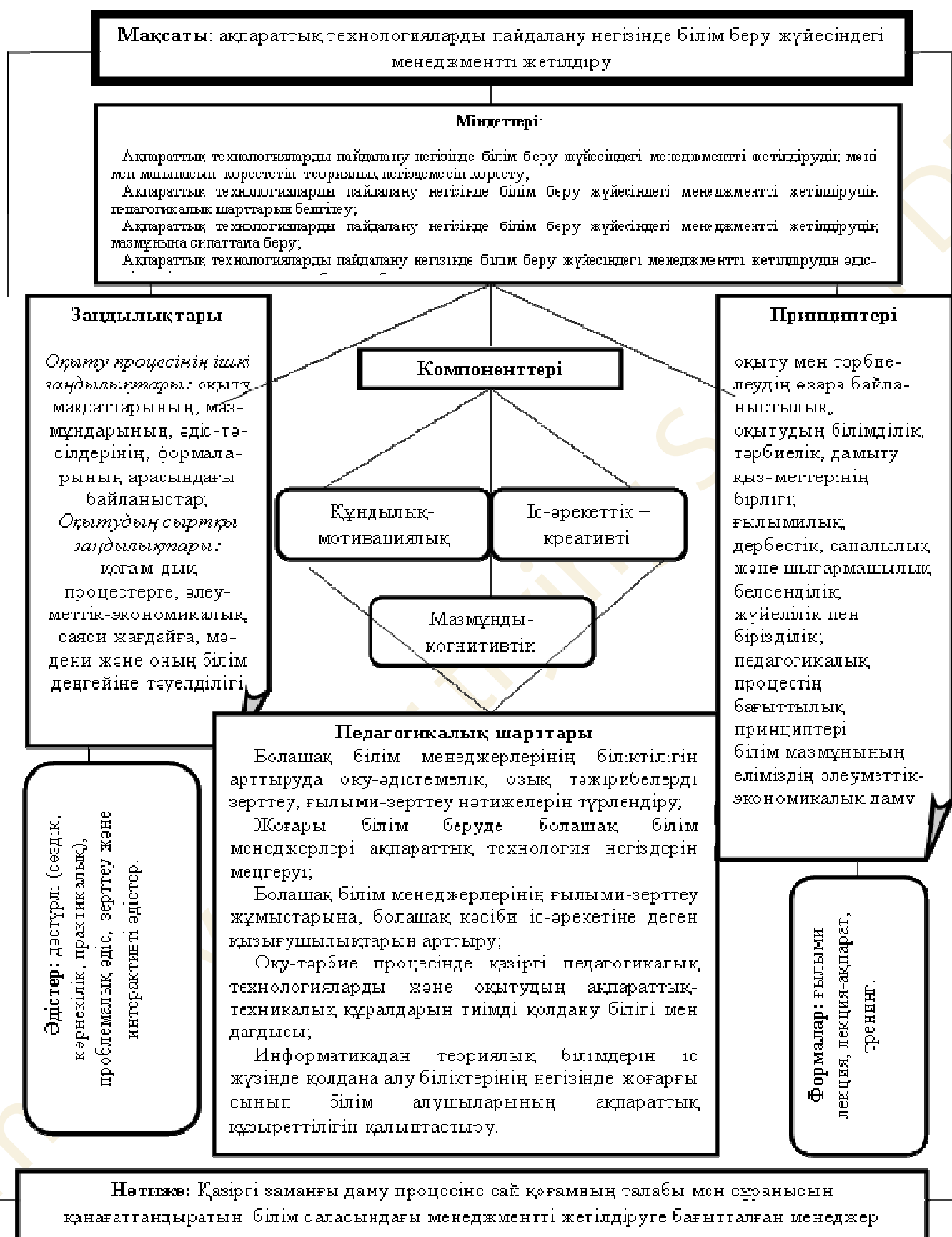
Дербестік, саналылық және шығармашылық белсенділік принципі. Саналылық пен белсенділік дегеніміз – білімді саналылықпен белсене қабылдап, оның өмір және практикамен байланысын тереңдету, оқылатын фактілер мен құбылыстардың мәнін түсіну. Ол қазіргі дидактикалық жүйенің басты принципі болып табылады, өйткені білім алушылар белсенділік танытқанда, өз бетінше білім алу процесіне қосылғанда ғана оқыту процесінің нәтижесі байқалады.

Жүйелілік пен бірізділік принципі. Оқыту процесінде оқу бағдарламалары мен тақырыптық жоспарда көрсетілген тақырыптар бойынша теориялық және практикалық мәселелер бірізділікпен белгіленеді. Бұл принцип оқыту процесінде білім алушыларды өз бетімен жұмыс істеуге бағыттайды, олардың білімін жүйелі түрде тексеріп және күнделікті сабақтарға дайындықпен келуіне үйретеді.

Педагогикалық процестің бағыттылық принципі. Бұл принциптің жеке адамның жан-жақты дамуына, оқыту мен тәрбие үйлесімдігіне ықпал жасайды. Сонымен қатар ақыл-ой, адамгершілік пен еңбек тәрбиесін тығыз бірлікте қамтамасыз етудің негізін құрайды [6].

Аталған принциптермен қатар, өз тарапымыздан, білім беру жүйесінегі менеджментті жетілдіруге тікедей қатысы бар, білім мазмұнының еліміздің әлеуметтік-экономикалық даму заңдылықтарына сәйкестігі принципін ұсынамыз.

Ақпараттық технологияларды пайдалану негізінде білім беру жүйесіндегі менеджментті жетілдірудің педагогикалық шарттарын анықтау барысында ең алдымен, педагогикадағы белгілі заңдылықтарға, педагогикалық принциптерге, білім, іскерлік пен дағдыға сүйендік. Ал, енді студенттердің ақпараттық құзыреттілігін қалыптастырудың педагогикалық шарттарын анықтау үшін, «шарт» ұғымының мәнін қарастыру қажеттігі туындайды.

Сурет – 1. Білім беру саласы менеджерлерін ақпараттық технологиялар негізінде қалыптастырудың құрылымдық-мазмұндық моделі

С.И.Ожегов [7] сөздігінде «шарт» ұғымы былай түсіндіріледі: бір нәрсе байланысты болатын жағдай; келісетін жақтардың біреуіне қойылатын талап; бір нәрсеге ауызша немесе жазбаша келісім; кез-келген әрекет аймағында орнатылған ереже; бір нәрсенің жүзеге асу жағдайы; бір нәрседен шығатын талаптар.

Ғылыми әдебиеттер бойынша, педагогикалық шарттар дегеніміз – сыртқы талаптардың қажетті жиынтығы, ал оларды сақтау өзімізге қажетті, тиімді нәтижеге жетуді қамтамасыз етеді. Біздің зерттеуіміздегі тиімді педагогикалық нәтиже – білім беру менеджментін жетілдірудің педагогикалық шарттарын анықтау болып табылады.

Сонымен қатар, білім беру менеджментін жетілдірудің біздің пікірімізше, ЖОО-дағы педагогикалық процесті ұйымдастыру шартының қаншалықты оның мазмұны мен қалыптасатын сапаның мәніне байланысты екендігін анықтау қажет және ол келесідей педагогикалық шарттарды қанағаттандыруы керек:

- болашақ білім менеджерлерінің біліктілігін арттыруда оқу-әдістемелік, озық тәжірибелерді зерттеу, ғылыми-зерттеу нәтижелерін түрлендіру;
- жоғары білім беруде болашақ білім менеджерлері ақпараттық технология негіздерін меңгеруі;
- болашақ білім менеджерлерінің ғылыми-зерттеу жұмыстарына, болашақ кәсіби іс-әрекетіне деген қызығушылықтарын арттыру;
- оқу-тәрбие процесінде қазіргі педагогикалық технологияларды және оқытудың ақпараттық-техникалық құралдарын тиімді қолдану білігі мен дағдысы.

Ұсынылған педагогикалық шарттар білім менеджерлерінің ақпараттық технологияларды меңгеруде оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың қайнар көзі болып табылады.

Пайдаланған дерек көздері

- 1 Семенова М.В. Педагогические условия формирования профессиональной компетентности будущих педагогов в ВУЗе / Дисс. ... к.п.н. – Караганда, 2005. – 158 с.
- 2 Краевский В.В. Нормативное представление о формировании содержания образования. – М.: Педагогика, 1983. – 202-211 с.
- 3 Кураткин А.Т., Смольникова И.А. Шестая международная конференция - выставка «Информационные технологии в образовании (ИТО -97)». // Информатика и образование, 1997. - №3 - с. 80-84
- 4 Эшби У.Э. Введение в кибернетику. – М., 1959.
- 5 Ильина Т.А. Педагогика: Курс лекций. Учеб.пос. для студ. пед.институт. – М.: Высшая школа, 1984. – 496 с.
- 6 Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика: Университеттер студенттеріне арналған оқу құралы. – Алматы: «Эверо», 2004. – 420 б.
- 7 Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Рус.яз., 1983. – 816 с.

М.А.Абсатова¹

¹п.ғ.д., профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ
(Алматы, Қазақстан)

А.Қожан²

²«Педагогика және психология» мамандығының 2 курс магистранты,
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

СТУДЕНТТЕРДІҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІНІҢ ҚҰРЫЛЫМЫ

Аңдатпа

Мақалада студенттердің зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі қарастырылған. Авторлар ғылыми педагогикалық-психологиялық әдебиеттерді зерделей келе, құзыреттілік, түйінді құзыреттілік және зерттеушілік құзыреттілік ұғымдарының мәнін ашуға тырысқан.

Студенттердің зерттеушілік құзыреттілігіне ізденушілер ғылыми-зерттеушілік іс-әрекет үрдісінде қалыптасатын тұлғаның дайындығы, оған ғылым құндылықтары мен нормаларын меңгеруі, жаңа білімдер жүйесін өз бетімен игеруі, зерттеушілік іс-әрекеттің әмбебап тәсілдерін меңгеруі, нәтижені алуға бағытталған жаңа әдіс-тәсілдерді білуі, өзінің зерттеушілік әрекетінің рефлексиясын жүзеге асыруы, педагогикалық және психологиялық зерттеуді жүргізуге дайындығын жатқызады.

Мақалада студенттердің зерттеушілік құзыреттілігінің құрылымы анықталған. Зерттеушілік құзыреттілік түсінігі белгісіз шешімді зерттеушілік сұраққа шығармашылық жауап іздеу қабілеті мен байланыстыруға болады. Оның негізінде зерттеуді шешуге бағытталған іс-әрекет кезеңдерін меңгеру көзделеді.

Түйін сөздер: зерттеу, әрекет, зерттеушілік, құзыреттілік, құрылым, түйінді құзыреттер.

Аннотация

В статье рассматривается проблема формирования исследовательской компетентности студентов. Авторы на основе анализа научной психолого-педагогической литературы попытались раскрыть сущность понятий компетентность, ключевые компетентности и исследовательская компетентность.

Исследователи под исследовательской компетентностью студентов понимают готовность личности, формирующийся в процессе научно-исследовательской деятельности, к ним относятся освоение норм и ценностей науки, самостоятельное овладение системой новых знаний, овладение универсальными способами исследовательской деятельности, знание новых методов и приемов направленных на получение результата, осуществление рефлексии своей исследовательской деятельности, готовность к ведению педагогических и психологических исследований.

В статье определена структура исследовательской компетентности студентов. Понятие исследовательской компетентности можно связать с исследовательскими способностями и творческим ответом на неизвестный исследовательский вопрос. На основе которого происходит освоение этапов, направленных на поиск исследования.

Ключевые слова: исследование, деятельность, исследовательский, компетентность, структура, ключевые компетентности.

Abstract

The article observes the problem of the formation of students' research competence. On the base of the analysis of psychological and pedagogical literature, the authors have tried to uncover the essence of the notions of competence, key competences and research competence.

By research competence the scholars mean the preparedness of the personality, being formed within the process of scientific and research work, including the study of the norms and values of the science, independent acquisition of the system of new knowledge, acquisition of the universal ways of research activity, knowing new methods and techniques, directed at the result achievement, reflexing on their research activity, preparedness to conduct psychological and pedagogical research.

The article defines the structure of the students' research competence. The notion of the research competence can be connected to the research abilities and creative answer to an unknown research question, which becomes the basis of the accomplishing the stages, aiming at the research inquiry.

Key words: research, activity, inquiry, competence, structure, key competences.

Қоғамымыздың сұраныс талаптарына сай студенттерінің зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыру қажеттілігі әлемдік білім беру кеңістігіне енгізіліп, байланысты және соған сәйкес білім беру мекемелерінің жаңа бағдарын анықтап, тұлғаның құзыреттілігін көтеруді талап етіп отырғандығына байланысты болып отыр. Осылайша құзыретке өту заманауи жағдайда білім беру жүйесін жаңартумен байланысты, оның мақсаттары мен нәтижелері жоғары технологияларға толы, тұрақсыз, аумалы-төкпелі еңбек нарығының талаптарына сай болу керек.

Құзыреттілік бүкіл білім жүйесін өз білімінің ауқымын, оны игерудің әдістері мен тәсілдерін өзіндік тұрғыдан айқындайтын, қоғам алдындағы өз біліміне деген жауапкершілікті терең түсінетін студентке бағытталуды талап етеді. Құзырет/құзыреттілік дегеніміз білімалушының «білім мен білігін іс жүзінде, шынайы істе, жаңа бәсекеге қабілетті өнім жасауда қолдана алуға жұмылдырылған» ерекше қасиеттері. Құзыреттілік идеясы бойынша студент білімді өздігімен игеруі тиіс.

Құзыреттілік амалдың негізінде бірқатар жұмыстарда зерттеушілік құзыреттілік мұғалім тұлғасының интегралды сипаттамасы деп қарастырып, оған білім, білік, құндылық, тәжірибе, жеке қасиеттері, рефлексияны жатқызады [1].

Ғылыми әдебиеттер талдауы көрсеткендей, кеңінен қолданылатын, белгілі бір әмбебаптыққа ие құзыреттерді «түйінді» деп атайды. Түйінді *құзыреттер* арнайы құзыреттіліктер мен нақты құзыреттердің жүзеге асуын анықтайды. Бірдей негізгі құзыреттер әр түрлі іс-әрекеттің жемісті болуын қамтамасыз етеді.

О.Г. Смолянинова түйінді құзыреттілікке жалпыланған, әмбебап білік деп, тиімді әрекет етуге, әр түрлі жағдайларда білімін қолдануға даярлық деп анықтама береді. Автордың ойынша, түйінді құзыреттіліктің мынадай өзіне тән белгілері бар[2]:

- біріктіруші қасиеті, өз бойына мәдениет пен іс-әрекеттің (ақпараттық, құқықтық) кең ауқымына жататын бірдей немесе жақын білік пен білімдерді жинастырады;
- көпқызметтілігі, ол күнделікті өмірдегі сан алуан мәселелерді шешуге мүмкіндік береді;
- пәннен жоғары және пәнаралық қасиет, оларды әр түрлі жағдайда қолдануға ықпал етеді;
- зияткерлік жағынан айтарлықтай даму;
- көпөлшемдік, әр түрлі ой үрдістері мен зияткерлік біліктерден тұрады.

И.А. Зимняя түйінді құзыреттерге анықтама берерде, біріншіден, негізгі құзыреттерді топтаудың негізін көрсетіп, теориялық жағынан дәлелдеуге, екіншіден, олардың негізгі тізімін жасауға, үшіншіден, олардың әрқайсысының құрамына кіретін бөлшектері немесе құзыреттіліктер түрлерін анықтауға тырысқан [3].

Негізгі құзыреттерді үш топқа бөлудің теориялық негізі психологияда тұжырымдалған ережелерге сүйенген, оларда адам қоғамға, басқа адамдарға, өзіне, еңбекке қатысты жүйеде көрінетін қарым-қатынас, танып-білу, еңбек субъектісі болып табылады делінген. Бұл ретте адамның құзыреттілігі әр түрлі құзыреттіліктерден тұратын кәсібилікті арттыруға бағдарланған акмеологиялық даму өлшеміне ие болады.

Осыдан келе И.А. Зимняя құзыреттілікті үш негізгі топқа бөлген:

- өз өзіне жеке тұлға ретінде, тіршілік әрекетінің субъектісі ретінде қарайтын құзыреттіліктер;
- адамның басқа адамдармен өзара әрекеттестігіне қатысты құзыреттіліктер;
- адамның іс-әрекетінің сан алуан түрлерінде көрінетін құзыреттіліктер.

И.А. Зимняя ұсынған ғылыми тәсілдемелерге сүйенген құзыреттіліктің жіктелуінен мынадай тізім жасауға болады: а) құзыреттердің өзі және ә) олардың әрқайсысына кіретін құрамдас бөлшектер. Саны 10 шақты болып келетін құзыреттерге ол кейінірек адамның құзыреттілігінде көрініс табатын кейбір ішкі, жасырын психологиялық жанадан жасалған құрылымдарды: білім, түсінік, әрекет бағдарламалары (реті), құндылықтар мен қатынастар жүйесін жатқызады. Екінші жағынан, құзырет субъектінің алға қойған мақсатына жету үшін ішкі және сыртқы қорларды тиімді ұйымдастыра алуы дегенді білдіріп, субъективті жаңа жағдайда мақсат қою және оған жетуі арқылы көрінеді. Мұнда құзыретті біртұтас, жүйелі, жеке-жеке бөлшектерге бөлінбейтін деп түсінуге болады. Құзырет екпінді дамып жатқан технология қоғамында өмір сүретін адамға қажет, ондағы жұмыскер адамға қойылатын негізгі талап жаңа технологияларды игеру болып табылады.

Жоғарыда айтылғандардан құзыреттілікті студентке ықпал етудің нақты пәніне қатысты іс-әрекет тәсілдерінің белгілі бір жиынтығын игеруінен көрінетін білім беру нәтижесі ретінде қарастыру қажет. Оның мәні мынада – оқушы қандай да бір іс-әрекет тәсілін меңгере отырып, іс-әрекетті иелену тәжірибесін алады, жеке дара «қор жинағы» қалыптасады.

Жоғарыда аталған авторлардың пікірлерімен танысқаннан кейін мынадай қорытынды жасауға болады: құзырет/құзыреттілік мәселесі бойынша теориялық ізденістер шет елдерде де, біздің елімізде де әлі де аяқталған жоқ. Сондықтан заманауи педагогикалық теорияда «құзырет» және «құзыреттілік» ұғымдарының ресми түрде арасы ажыратылмаған. Ғалымдар «құзырет» терминін мектеп оқушысының әрекетінің аумағын анықтау үшін, ал «құзыреттілік» ұғымын оның іс-әрекетінің сапасын бағалау үшін қолданады;

- «құзыреттілік» ұғымы көпжақты әрі құрылысы жағынан күрделі. Оқушылардың құзыретінің бөлшектерінің мынадай қасиеттері бар: әлеуметтік және жеке тұлғалық маңыздылықтың әр түрлі нұсқасы, өзара тәуелділігі, бірігуі, жинақталуы;

- «адам-адам», «адам-техника», «адам-белгі», «адам-тірі табиғат» жүйелерінің топтарында оқушылардан әр түрлі құзыреттіліктер талап етіледі. Сондықтан мектеп оқушыларының сапалы іс-әрекетті жүзеге асыруға ықпал ететін бастапқы және ілеспелі құзыреттіліктерді анықтау бойынша іс-әрекетін жан-жақты зерттеу қажет;

- оқу мекемесінің түлегінің құзыреттіліктері әлеуметтілігімен, жүйелілігімен, тәжірибеге бағдарлануымен, жағдайға байланысты болуымен, пайдалануға уәжділігімен сипатталады;

- оқыту үрдісі құзырет аясында нормативті іс-әрекетті орындау үшін бастапқы құзыреттіліктерді қалыптастырумен қоса, болашақта құзыреттіліктерді дамыту мен жетілдірудің шығармашылық әлеуетін қалыптастыруға да бағытталу керек;

- оқу мекемесінің түлегінің құзыреттілігі дегеніміз білім беру жүйесінің жеке тұлғаға ықпал етуінің мақсаты мен нәтижесі. Демек, оқуда құзыреттілікті қалыптастыру оқу үрдісін ұйымдастырудың нәтижелі-мақсатты негізі болып табылады.

Біздің ойымызша, өмірдің өзгермелі жағдайында құзыретті тұрғы білім берудің практикасы мен теориясының дәстүрлі мақсаты ретінде алға шығады. Құзыретті болу мен құзыретсіз болудың себептері бірдей, ол адамның жеке тұлға ретінде ахуалы. Немесе құзыреттіліктің бар-жоғын анықтау үшін қарым-қатынас, педагогтік еңбек нәтижелері мен адами қарым-қатынаста, оның қорытындыларына қарап пайымдау қажет. Мұның мағынасы педагог мамандар өз әрекеті мен орындаған жұмысы кәсіби іс-әрекеттің белгіленген талаптарына жауап беретін және орындай алатын болса, кәсіби құзыретті болып саналады.

Құзыреттіліктің жалпылама, әмбебап білімдерден ерекшелігі нақты, практикаға бағытталған сипатқа ие. Сондықтан олар, теориялық білімдермен бірге когнитивті және технологиялық құрылымды білімдерге де толы. Яғни, құзыреттілік – білімнің әрекеттегі жиынтығы. Білімді қабылдау, жаңарту және пайдалану белсенді танымдық әрекетті көрсетеді, сондықтан құзыреттіліктің құрамына эмоционалды-еркін және мотивациялық компоненттер де кіреді.

Көптеген анықтамаларға қарамастан, «құзыреттілік»: біріншіден, білімнің жүйелі нәтижесі; екіншіден, оның мазмұнын құрушы туралы жалпы түсінік (білім, білік, дағды, тәжірибе, жеке қасиеттер); үшіншіден, атқарушы әрекетте құзыреттіліктің мазмұны мен құрылымының үйлесуі.

Біздің мәселемізге қатысты зерттеушілік құзыреттілікті қарастыратын болсақ, бұл ұғым педагогикалық құбылыс ретінде әлі де толық зерттелмеген және терең философиялық-әдіснамалық зерттеуді талап етеді.

Ғылыми әдебиеттер талдауы көрсеткендей, зерттеушілік құзыреттілік тұлғаның өзіндік іс-әрекетке итермелеп, адамның тану үрдісіне қажеттілігін арттырады.

Біздің зерттеуімізде аса құнды болып мына ғалымның еңбектері болып есептеледі, Г.Н.Лобова өз зерттеушілік құзыреттіліктің екі деңгейін көрсетеді: оқу-зерттеушілік және ғылыми-зерттеушілік[4].

Автордың пікірінше, оқу-зерттеушілік құзыреттілігі студенттің міндетті қоюын, бар ақпаратты алдын-ала талдауын, педагогикалық эксперименттің әдістерін, шарттарын жоспарлауды көздейді.

Ал, ғылыми-зерттеушілік құзыреттілік студенттің белсенді әрекетін сипаттап, оған керек шығармашылық зерттеушілік әрекетке керек дағдысын игеруді талап етеді әрі қойылған міндеттерді студенттің өз бетінше шешуімен аяқталуы тиіс.

Е.В. Бережнова өз ізденістерінде мұғалімнің зерттеушілік құзыреттілігі бұл психиканың ерекше функционалды жүйесі және іс-әрекеттің тиімді субъектісі болу мүмкіндігі бар адамның қасиеттерінің біртұтас жиынтығы деп қорытындылайды[5].

Құзыреттілік амалдың негізінде бірқатар жұмыстарда зерттеушілік құзыреттілік мұғалім тұлғасының интегралды сипаттамасы деп қарастырып, оған білім, білік, құндылық, тәжірибе, жеке қасиеттері, рефлексияны жатқызады[1].

Осы тұрғыда зерттеушілік құзыреттілікті тануды түсіну, оның негізгі заңдылықтарын, терең мағыналарын түсіндіру десек, оның нәтижесінде студент зерттеушілік құзыреттілікті меңгерумен қатар, оның «рухани өсуі» тұлғалық дамуын байқаймыз.

Ресей ғалымдары Л.А. Голубь, В.С. Лазарев өз еңбектерінде зерттеушілік қабілетке: өз бетімен мәселені қою, мақсат пен міндеттерді анықтау, зерттеудің әдістері мен әдістемелерін меңгеру, жаңа нәтижені алуға бағытталған әдіс-тәсілдерді табу деп түсіндіреді [6].

Зерттеушілік әрекет зерттеушілік құзыреттілік астарында қабілеттер мен оған дайындықты кіріктіреді.

Сонымен жоғарыда айтылған пікірлерді ескере отырып, біздің түсінігімізде *студенттердің зерттеушілік құзыреттілігі- ғылыми-зерттеушілік іс-әрекет үрдісінде қалыптасатын тұлғаның дайындығы, оған ғылым құндылықтары мен нормаларын меңгеруі, жаңа білімдер жүйесін өз бетімен игеруі, зерттеушілік іс-әрекеттің әмбебап тәсілдерін меңгеруі, нәтижені алуға бағытталған жаңа әдіс-тәсілдерді білуі, өзінің зерттеушілік әрекетінің рефлексиясын жүзеге асыруы, педагогикалық және психологиялық зерттеуді жүргізуге дайындығы жатады.*

Төмендегі суретте біз студенттердің зерттеушілік құзыреттілігінің құрылымын анықтадық.

Сурет-1 Студенттердің зерттеушілік құзыреттілігінің құрылымы

Жүйелілік тұрғыдан зерттеушілік құзыреттіліктің құрылымын талдай келе, айта кететін жәйт мұнда біртұтастық байқалып тұр, ол жүйенің бір-бірімен тығыз байланысқан элементтерімен көрсетілген. Осыған байланысты зерттеушілік құзыреттілікті жүйе деп қарастырамыз және ол жүйеде бір бірімен тығыз байланысқан дамуға бағытталған элементтер бар.

Ғылыми зерттеушілік қызметте тек қана нақты объектілерді ғана емес, сонымен қатар белгілі бір нәтиже алуға пайдаланылатын нақты танымдық іс-әрекеттерді және оларды орындау ретін алшақтату қажет. Танымдық іс-әрекет неғұрлым күрделі болған сайын интуитивті болжанған операцияларды нақты іс-әрекет ережелерімен алмастыру қажеттілігі туындайды. Осылайша бұрын алынған нәтижелерді бірнеше рет қайта алу мүмкін болады.

Зерттеушілік қызмет логикалық құрылымы жағынан және әсіресе психикалық үрдістер ерекшеліктерімен, ғылыми зерттеушілік қызметтен онша ерекшеленбейді.

Жаңа білім алуға бағытталған оқу-зерттеушілік қызмет нәтижесі зерттелуші объекті болмаса зерттелуші аралық объектілер жайлы, болмаса зерттеудің нақты немесе арнайы тәсілдері туралы жаңа білім. Жаңа білімдерден:

а) ғылыми зерттеушілік қызметті сипаттайтын объективті (принципті жаңа) білімді;

ә) оқу-зерттеушілік қызметті сипаттайтын субъективті жаңа білімді (белгілі бір субъект үшін жаңа білім) ажырата білу қажет.

Зерттеушілік үрдіс барысында білімалушылар белгілі бір фактілер мен құбылыстарға түсініктемелер мен дәлелдеулер өз бетінше іздестіріп, түсінуіне тура келеді. Ғылыми ізденістен айырмашылығы: оқушы мұндай «жаңалықты» субъективті түрде өзі үшін жасайды.

Психикалық үрдістің ерекшеліктеріне қарай ғылыми және оқу-зерттеушілік қызметтер бірдей емес екендігін атап өту қажет. Олардың арасында (мотивациялық аспектіде) елеулі айырмашылықтар бар. Ғылыми зерттеуге қарастырылып отырған мәселенің қаншалықты қиын екендігі белгісіз және де зерттеуші қандай да бір жаңа нәтиже алу мүмкіндігі туралы сенімді болмауы мүмкін (оның бар екендігі жайлы білмеуі де мүмкін). Ал оқу-зерттеушілік қызметте оқушылар тапсырманың орындалатынын, оған алған білімдерінің жететіндігін алдын ала біледі.

Зерттеушілік қызмет бір себептермен біріктірілген және зерттеу мақсатына жетуін қамтамасыз ететін іс-әрекеттер жүйесінен тұрады. Ой әрекеті-белгілі бір ретпен орындалатын ойлау операциялардың жиынтығы Операциялардың қандай ретпен орындалуы – іс-ірекеттің орындалу үрдісі құрайды.

Осындай әрекеттердің әр қайсысын зерттеушілік қызмет элементі деп атайтын боламыз. Мысалы, зерттелуші мәселенің маңызды жағын бөліп қарай, жеке пайымдаудан жалпыға көшу, сырттай түрліше жүйелердің құрылымдық ұқастығын анықтау, бастапқы берілген тапсырмаларды дара тапсырмаларға бөлу және т.б. әрекеттер оқу-зерттеушілік қызмет элементтері болып табылады.

Қорыта келе, зерттеушілік құзыреттілік ұғымын белгісіз шешімді зерттеушілік сұраққа шығармашылық жауап іздеу қабілеті мен байланыстыруға болады. Оның негізінде зерттеуді шешуге бағытталған іс-әрекет кезеңдерін меңгеру көзделеді.

Пайдаланған дерек көздері

1 Шапкина М.Б., Багачук А.В. *Формирование исследовательской деятельности студентов педагогического вуза в условиях реализации компетентного подхода. монография.* Красноярск, 2006

2 Смолянинова О.Г. *Технология электронного портфолио в образовании: российский и зарубежный опыт: моногр.* – Красноярск: Сибирский федеральный университет, 2012. – 332 с

3 И.А. *Ключевые компетентности – новая парадигма результата образования// Высшее образование сегодня.* – 2003. - №5. - 34-42 с.

4 Лобова Г.Н. *Основы подготовки студентов к исследовательской деятельности.* - М., 2000.

5 Бережнова, Е.В. *Профессиональная компетентность как критерий качества подготовки будущих учителей // Компетенции в образовании: опыт проектирования: сб. науч. тр. / под ред. А.В. Хуторского.* – М.: Научно-внедренческое предприятие «ИНЭК», 2007.

6 Г.Б.Голубь *Парадигма актуального образования и компетентностные результаты// Материалы Международной научно-практической конференции «научное обеспечение функционирования 12-летнего среднего образования».* - Алматы, 2007. - Часть 1. – 27-38с.

МРНТИ 14.07.01

Г.С. Саудабева¹

¹п.э.д, Абай атындағы ҚазҰПУ
(Алматы, Казахстан)

Г.К.Шолпанкулова²

²п.э.к., доцент Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ
(Астана, Казахстан)

ТҮЛҒАНЫҢ КӘСІБИ ӨЗІН-ӨЗІ АНЫҚТАУЫНДА СУБЪЕКТИЛІГІН ДАМУ

Аңдатпа

Бұл мақалада тұлғаның кәсіби өзін-өзі анықтауында субъектілігін дамыту мәселесі қарастырылады. Кәсіби өзін-өзі анықтау – бұл тұлғаның кәсіби-еңбек саласына өзіндік қатынасын қалыптастыру үрдісі. Кәсіби өзін-өзі анықтауды іс-әрекет және нақты кәсіп саласында өмірлік өзін-өзі анықтаудың құрамды бөлігі ретінде қарастыруға болады. Бүгінгі таңда кәсіби өзін-өзі анықтауды зерттеу кәсіби өзін-өзі анықтаудың тұлғаның жалпы өмірлік өзін-өзі анықтауымен байланысы, өзін-өзі анықтайтын тұлғаға қоршаған әлеуметтік ортаның ықпалының әсері, адамның белсенді өмірлік және кәсіптік ұстанымының қалыптасуы секілді мәселелерді де қамтиды. Субъектілікті қалыптастыру «Мен – болашақ маман» бейнесін кезеңмен қалыптастырумен ғана емес, өз өмірінде субъектілік тәсілді меңгерумен де өзара байланысты. Субъектілік адамның белсенділік сапасын ашады, оның әлеуметтік қатынастар жүйесіндегі рөлі мен орнын, іс-әрекетке, қарым-қатынасқа, өзіндік іс-әрекетке, өзін-өзі анықтауға және дамытуға қабілеттілігін анықтайды. Субъектілік – бұл адамның өмір сүру үрдісінде қалыптасатын, динамикалық және әрекеттік сипатқа ие, әлеуметтік қарым-қатынас жүйесіне енгізілетін жүйелілік феномені.

Түйін сөздер: субъектілік, өзін-өзі анықтау, кәсіби өзін-өзі анықтау.

Аннотация

В данной статье рассматривается проблема развития субъектности в профессиональном самоопределении личности. Профессиональное самоопределение – это процесс формирования личностью своего отношения к профессионально-трудовой сфере. Профессиональное самоопределение может рассматриваться как составная часть жизненного самоопределения, выбора сферы трудовой деятельности и конкретной профессии. Изучение профессионального самоопределения в настоящее время охватывает такие проблемы, как взаимосвязь профессионального самоопределения с общим жизненным самоопределением личности, влияние воздействий окружающей социальной среды на самоопределяющуюся личность, становление активной жизненной и профессиональной позиции человека, формирование субъектности. Становление субъектности связано не только с поэтапным созданием образа «Я – будущий профессионал» студента университета, но и с обретением способов субъектного осуществления собственной жизнедеятельности. Именно субъектность раскрывает качество активности человека, определяет его роль и место в системе социальных отношений, способность к деятельности, общению, самостоятельности, самоопределению и развитию. Субъектность – это системный феномен, формирующийся в процесс жизни человека, включенного в систему социальных отношений, имеющий динамический и процессуальный характер.

Ключевые слова: субъектность, самоопределение, профессиональное самоопределение.

Abstract

This article deals with the problem of subjectivity in professional self-determination of the individual. Professional self-determination - is the process of formation of the personality of their attitude to professional and labor sphere. Professional self-determination can be viewed as an integral part of the life of self-determination, choice of sphere of work and the particular profession. The study of professional self-determination now covers issues such as the relationship of professional self-determination with the general life of the individual self-determination, the influence of the social environment influences on self-defined identity, becoming an active lifestyle and professional position of a person, the formation of subjectivity. Becoming subjectivity vsyazanno not only with the gradual creation of the image of "I - the future professional" university students, but also with finding ways to implement their own subjective life. It reveals the subjectivity of the quality of human activity and defines its role and place in the system of social relations, the ability to activity, communication, initiative, self-determination and development. Subjectivity - a systemic phenomenon, formed in the course of human life, included in the system of social relations, having a dynamic and procedural nature.

Key words: subjectivity, self-determination, professional self-determination.

Қазіргі қоғамда мемлекеттегі әлеуметтік-экономикалық қайта құрулармен, нарықтық қатынасқа көшумен байланысты көптеген мәселелер туындады, соның бірі өсіп келе жатқан ұрпақты жұмысқа орналастыру және жұмыссыздық мәселелері болып табылады. Туындаған мәселе тұлғаның кәсіби іс-әрекеттегі өзін-өзі іс жүзінде көрсетуі мен өзін-өзі анықтауы, карьераны тандау, тандап алынған кәсіпке қабілеті мен икемділігімен тұлғалық мүмкіндігі саласының сәйкес келуі міндеттерін шешудің *жаңа тұғырларының* қажеттілігін көрсетеді.

Білім беру саласындағы *іс-әрекеттік тұрғыдан* қарау теориясы сана мен іс-әрекеттің бірлігі деген психологиялық теорияға негізделеді. Бұл теория бойынша әрбір оқушы оқу-танымдық іс-әрекетке саналы, белсенді қатысуы арқылы өзін-өзі іске асыруы, табысқа жетуі, кәсіби өзін-өзі анықтауы тиіс.

Бүгінгі таңда өзін-өзі анықтау мәселесін адамның өз өмірінің субъектісі ретінде қалыптастыру контекстінде, сонымен бірге субъектілік мәселесін адамның кәсіпте өзін-өзі танытуы, тұлғалық және кәсіби қалыптасуы, тұлғалық - кәсіби әлеуеті, кәсіптік санасы мен кәсіби құзыретілігі тұрғысынан қарастырылуда (А.А.Деркач, Е.А.Климов, А.К.Маркова), сондай – ақ тұлғаның өз өмірінде және кәсіби іс-әрекетінде табыстылығын қамтамасыз ететін субъектілігін дамыту мәселесі зерттеуді талап етеді.

Кәсіби бағдарлау мәселесін белгілі ресейлік педагогтар мен психологтар: Е.А. Климов, Э.Ф.Зеер, Н.С.Пряжников, сонымен қатар Г.А.Буянова, Н.Э.Касаткина, С.С.Мартынова, А.Д.Сазонов, Н.Н. Чистяков, Л. Шеховцова және т.б. Қазақстанда кәсіптік бағдар мәселесі мен жастардың өзін-өзі анықтауы А.П. Сейтешев, Г.А.Уманов, Г.Т.Хайруллин, Г.С.Саудабаева және т.б. зерттеді.

А.П.Сейтешевтің пікірінше «мамандықты тандау өмірлік жоспардың бір аспектісі ғана, онда соңғы шешімді қабылдау тұлғаның кәсіби бағыттылығының «жетілу» кезеңінің алдын алады. Ол адамның кәсіби қалыптасуы бес кезеңді қамтиды, оның әрбір кезеңі алдыңғы кезеңдер барысында пайда болады», - деп есептейді: *біріншісі*, еңбек дағдысы мен еңбексүйгіштіктің, еңбек әлеміне жалпы бағдардың пайда болуы мен дамуы негізінде жалпы еңбек ету және еңбек тәжірибесі туралы білімі, біліктілігі, дағдысы қалыптасатын кезең; *екіншісі*, өндіріс пен кәсіби еңбектің сан алуан саласындағы алғашқы бағдар мен жалпы дамудың әсерінен кәсіби мақсаттың туындау және қалыптасу кезеңі; *үшіншісі*, кәсіптік оқыту, яғни тандап алынған кәсіби іс-әрекетке мақсатты бағыттағы дайындық кезеңі; *төртіншісі*, мамандықты белсенді меңгергенін сипаттайтын кәсіпке ену, өндіріс ұжымы жүйесіндегі өзінің ерекше орнын табу кезеңі; бесінші, тұлғаны дербес жоғары өндірістік кәсіптік еңбекте өзін іс жүзінде толық көрсететін кезең [1].

Кәсіби өзін-өзі анықтау үрдісін зерттеу бағыттары мен тұғырларының көптүрлілігі оның құрылымы жөнінде сан алуан нұсқалардың пайда болуына мүмкіндік туғызады. Кәсіптік бағдар беру жұмыстарының практикасында кәсіби өзін-өзі анықтау құрылымының басқа да тұғырлары кездеседі.

Сондықтан *кәсіби өзін-өзі анықтау екі тұрғыдан* қарастырылады: бір жағынан, үрдіс, ал екіншіден, осы үрдісті басқару. Кәсіби өзін-өзі анықтау қызметінің *бірінші тобы* адамның кәсіби дамудың субъектісі ретінде өзінің жеке физикалық, психофизикалық және өзіндік психикалық ерекшеліктерін талдауына және жете ұғынуына бағытталған. *Екінші тобы* адамның тұлғалық ерекшеліктерін талдауына және жете ұғынуына бағытталған. *Үшінші тобы* өмірдің әлеуметтік-экономикалық жағдайларын және еңбек нарығының ерекшеліктерін талдауға және қабылдауға бағытталады. *Төртінші тобы* кәсіби іс-әрекетті зерттеуге және тандауға бағытталған. *Бесінші тобы* өзін профессионал ретінде қалыптастыруға және бағалау өлшемдерін пайдалануға бағытталады.

Субъектілік мәселесі философияда ертеден зерттелінді. Ежелгі шығыс философиясында субъектілік идеясы адамды жоғары құндылық ретінде қарастырудан пайда болған. Субъектілік нақты адамның ерекшелігін, оның басқадан айырмашылығын, күшін және оның жаңартылған әлеуетінің байқалуын ашып көрсетеді.

Психология ғылымында іс-әрекет субъектісі, таным субъектісі, қарым-қатынас субъектісі (Б.Г.Ананьев); субъект-субъектілі қатынас (Б.Ф.Ломов); тіршілік әрекетінің субъектісі

(С.Л.Рубинштейн); психикалық іс-әрекет субъектісі (К.А.Абульханова); т.б. зерттеулер баршылық. Қазақстандық ғалымдар «субъект» ұғымының психологиядағы әдіснамалық маңызын (А.Р.Ерментаева, т.б.); т.б. қарастырған.

Брушлинский А.В. «субъект» ұғымын белсенділіктің әртүрлі формаларына байланысты анықтайды. Оның пікірінше, субъект адамның барша қасиеттерінің арасындағы ең маңыздысы. Ол алдымен, практикалық іс-әрекеттің, танымның, жасампаздықтың және басқа да белсенділік түрлерінің (шығармашылық, адамгершілік, еркіндік) және қажетті нәтижеге қол жеткізуінің бастамашысы болуды және оны іске асыруды білдіреді [2].

Абульханованың К.А. көзқарасынша, тұлғаның субъектілігі іс-әрекеттің міндеттері мен тұлғаның өз өлшемдеріне сәйкес қайта құрылу, қайта ұйымдастырылу үрдісін анықтайды. Субъект ақиқатты бейнелеп қана қоймайды, ол оның құнды жақтарын ашып, оған мазмұндық сипат береді [3].

Зинченко В.П. адамның субъект ретінде өзін және әлемді, ондағы өз орнын тануға, өзгертуге, тәжірибесін қалыптастыруға мүмкіндігі бар деп есептейді. Сондықтан рухани-тәжірибелік іс-әрекет субъект жететін айрықша деңгей болып табылады [4].

Семенов В.Д. ашық білім беру кеңістігінде ықпалдасу жағдайында жеке тұлғаның «субъектілік» феноменін дамытудың психологиялық - педагогикалық негіздерін зерттеу, жеке даму бағдарламасын құрылымдауға, білім беру траекториясын жобалуға мүмкіндік беретін практикалық көмек көрсетудің жолдары көрсетіледі [5].

Субъектілікті А.Г.Асмолов іс-әрекеттің ішкі жоспарын ашатын жүйелі сипаттама ретінде қарастырады. Ол субъектіліктің ең жоғарғы формасына тұлғалық қасиетті жатқызады [6].

Мясищев В.Н. субъектілікті қатынас арқылы ашып көрсетеді. Ол адам қатынасын оның іс-әрекетінен, реакцияларынан, жан-күйінен танылатын, объективті ақиқаттың әртүрлі жақтарымен саналы, таңдамаалы, тәжірибеге негізделген психологиялық байланыс деп тұжырымдайды [7].

Педагогикада «субъект» ұғымы екі мағынада қолданылады: біріншіден, іс-әрекет субъектісі ретінде, екіншіден, өз өмірінің, өз әлемінің субъектісі ретінде, «өз өмірінің стратегиясы мен тактикасын» жоспарлауға, өзінің әрекеті мен іс-қылықтарына сыни тұрғыдан қарауға қабілетті [8].

Серых А.В. субъектілікті үш негізгі мәнді қасиеттермен сипаттайды: - өзін-өзі анықтау, өзіндік себеп; өзін-өзі ұйымдастыру (өзін-өзі реттеу); өзін-өзі дамыту (өзін-өзі түзеу) [9].

Волкова Е.Н. субъектілік құрылымын бөліп көрсетеді: 1) белсенділік; 2) рефлексияға қабілеттілік; 3) таңдау еркіндігі мен оған жауапкершілік; 4) субъектінің бірегейлігі; 5) басқаны түсіну және қабылдау; 6) өзін-өзі дамыту [10].

Звездина Г.П. субъектілік тәсіл аясында тұлғаның мамандықтағы дамуын зерттейді, онда қолайлылық, құрылымдылық, өзін-өзі анықтау, өз ойын білдіру, өзін-өзі іс жүзінде көрсетудің жетістіктері ретінде қарастырылады, іс-әрекет мақсатын жүзеге асыру үшін психикалық ресурстарды пайдалану, іс-әрекет талаптарына сәйкес психикалық және тұлғалық қасиеттерді және тұлғаның өзінің әрекеттенуін келтіреді. Осындай әдіснамалық ұстанымда автор субъектілікті педагог тұлғасының психологиялық тұрақтылығының детерминанты ретінде қарастырады және мұғалімнің субъектілік деңгейін көтеру оның тұлғалық-кәсіби дамуының қажетті шарты екендігін дәлеледейді. Оның пікірінше, мұғалімнің субъектілігінің дамуына әсер ететін механизмдердің ішінде іс-әрекет субъектісі ретінде педагогтың белсенділігі, іс-әрекетін өзіндік реттеуі, өзін-өзі ұйымдастыруы, өзін-өзі анықтауы маңызды орын алады [11].

Демек субъектілікті кәсіби ұстанымды кәсіби құзыреттілікті қалыптастырудың жүйетүзуші факторы ретінде қарастыру қажет, себебі тұлғаның кәсіби өзін-өзі анықтауында субъектілігін дамыту маңызды болып саналады.

Осыдан тұлғаның мамандықты саналы таңдауға дайындау барысында ғалымдар (Б.Г.Ананьев, П.П.Блонский, Л.С.Выготский, А.Н.Леонтьев, А.Р.Лурии, С.Л.Рубинштейн, т.б.) зерттеулеріндегі тұлғалық-бағдарлық тұрғының әдіснамалық негізін қарастыру қажет.

Тұлғалық-бағдарлық тұрғы педагогтардың оқушыны жеке тұлға және тәрбиелік ықпалдың саналы, жауапты субъектісі ретінде қабылдайтын бірізді қатынасты көрсетеді. Педагогикада бұл теория тәрбиенің субъект-субъектілі үрдіс ретінде анықталуына байланысты XX ғасырдың 80-ші

жылдары қалыптаса бастады. Оның философиялық, психологиялық-педагогикалық аспектілерін А.Г.Асмолов, М.С.Каган, В.В.Серигов және т.б. көптеген ғалымдар зерттеген.

Жалпы алғанда, қандай да бір кәсіби бағдар еңбек әрекетін, нақты кәсіпті таңдауға көмектесуді білдіреді. Кәсіптік бағдар беру жастарды мамандықты таңдауға кәсіби өзін-өзі анықтауы мен жұмысқа орналасуына көмек көрсетуге бағытталған ғылыми дәлелденген іс-шаралар жүйесі (тұлғаның ерекшелігі мен кадрдағы халық шаруашылығы сұранысы ескеріледі). ЮНЕСКО-ның XV конференциясында (Братислава, 1970 жыл) кәсіптік бағдар беруге мынадай анықтама беру, оның басқаларға негіз болуы тиіс деп қабылданған: кәсіптік бағдар – өзінің тұлғалық ерекшеліктерін пайдалануға көмектесу, оқыту мен еңбек саласын таңдау жағдайында біріншедін, қоғамға пайда келтіру, екіншіден, өзін-өзі жүзеге асыруға қол жеткізу, оны дамыту мүмкіндіктерін ұсыну.

Хайруллин Г.Т. бұл мәселені кәсіби бағдарлаудың міндеті белсенді шығармашыл қызметкер қасиетін қалыптастыру және дамытумен байланысты деп есептейді. Еңбек үлгісі өміріне дайындықты тәрбиелеу кейбір кәсіптер шеңберінде өзінің күші мен мүмкіндіктерін сынау, оқушыны болашақ еңбек әрекетінің жалпы бағыттарын анықтауға алып келеді және т.б. Әрбір оқушының белгілі бір кәсіпті меңгеруі кәсіптік бағдар беру жұмысының мақсаты ретінде ұсынылады [12].

Демек, кәсіби өзін-өзі анықтаудың табыстылығына кәсіби өзін-өзі анықтау өзін-өзі анықтау үрдісінің бөлігі, тұлғаның әлеуметтенуімен тығыз байланысты болғандықтан, *психологиялық және әлеуметтік сипаттағы факторлар* қатары әсер етеді.

Әлеуметтік сипаттағы факторларды әлеуметтік бағыт өкілдері тереңірек зерттеген, бірақ кәсіби өзін-өзі анықтау үрдісін зерттейтін басқа бағыт өкілдері де ескереді. Әлеуметтік және кәсіптік бағдар беру бағытты өкілдерінің жұмыстарында кәсіби өзін-өзі анықтаудың *келесі факторлары* бөліп көрсетіледі: әлеуметтік жағдай, жағымды үлгерім, территориялық фактор (В.В.Водзинская, С.Н. Иконников, В.Т.Лисовский); әлеуметтік жағдайлар, локалды фактор – тұрғылықты жер, формалды немесе формалды емес топтар мүшесі (М.Х.Титма); кәсіпті таңдау жасы, жастардың ақпараттану және талаптану деңгейі (И.С.Кон).

Чистякова С.Н., И.Н.Захарованың көзқарасы бойынша, жалпы және аймақтық факторлар топтары бар: *жалпы факторларға* мазмұны қоғамның экономикалық құрылымына (адам өмірінің әлеуметтік-экономикалық жағдайлары, қоғамдық ұйымдар, қоғамның рухани мәдениеті, бұқаралық ақпарат құралдары, насихат және т.б.) байланысты макроорта факторлары жатқызылады; *аймақтық факторларға* мемлекеттің нақты амйғының экономикалық және демографиялық даму ерекшеліктері (жоғары, орта және кәсіптік-техникалық оқу мекемелерінің жүйесі; отбасының мәдени-білімдік және кәсіптік деңгейі; бос уақытты өткізу формасы және т.б.) жатады [13, 14].

Поваренков Ю.П. кәсіби өзін-өзі анықтау үрдісіне еңбекті бөлу жүйесі әсер етеді; ал факторларға қабылдау стереотиптері мен пайымдарын жатқызуға болады деп есептейді. Сондықтан кәсіби өзін-өзі анықтау үрдісіне әсер ететін факторларға қоғамның әлеуметтік құрылымы, ондағы әлеуметтік-экономикалық қатынас, сонымен бірге әлеуметтік ұстанымдар мен диспозиция жатқызады [15].

Ғалымдар пікірлерін қолдай отырып, кәсіби өзін-өзі анықтау мектептік жас кезеңінде басталып, адамның барлық еңбек өміріне созылады деп тұжырымдай отырып, *кәсіби өзін-өзі анықтау үрдісінің көріну жағдаяттары* бөліп көрсетіледі: кәсіп пен мамандықты таңдау; кәсіпті, мамандықты, қызметті өзгерту/ауыстыру; кәсіпке көзқарастың өзгеруі; өзіне профессионал ретінде қатынасын өзгерту; өмірлік жағдайларды өзгерту, денсаулық жағдайын және тұрғылықты орнын өзгерту; т.б.

Демек кәсіби өзін-өзі анықтау тұлғаның кәсіби жолының барлық кезеңдерінде оның кәсібилену барысында қызметі мен мазмұны өзгереді. Тұлғаның субъектілігінің өзіндік ерекшелігі өзінің кәсіби іс-әрекетінің субъектісі ретінде өзін және білім алушының да өзінің іс-әрекетінің субъектісі ретінде қабылдауы болып табылады. Субъектіліктің бұл сипаттамасы бүгінде нормативті құжаттардағы (ҚР «Білім туралы» Заңы, педагогтың кәсіби стандартында)

талаптарға сәйкес өзін-өзі ұйымдастыруға, өзін-өзі дамытуға, өзін-өзі реттеуге қабілетті болуы тиіс. Кәсіби даярлық кезеңінде тұлғада субъектіліктің кәсіби ұстанымының осы компоненттері қалыптасады. Теориялық талдау субъектіліктің ғылыми психологиялық-педагогикалық зерттеулерде белгілі бір ішкі құрылымы бар өзара байланысты компоненттер әрекетінде байқалатын тұлғаның тұтас және тұрақты жеке сипаттамасы ретінде қарастырылатын көрсетеді.

Қорыта келгенде, жоғарыда аталып өткен ғылыми еңбектерге талдау жасай отырып, субъектілік құрылымының ішінде тұлғаның өзін-өзі анықтауы мен өзін-өзі дамытуы ерекше мәнге ие. Себебі, өзін-өзі анықтау мен өзін-өзі дамыту адамның бойындағы бар қабілетімен көзделген деңгейінің арасындағы қарама-қайшылықты шешуге бағытталған энергия, психологиялық тетік. Әрекет барысында тұлға өзін-өзі терең танып, өзінің өзектілігін арттыруға қызмет жасап, өзін-өзі дамытатын кеңістік құрайды деген ой қорытынды жасауға болады.

Пайдаланған дерек көздері

- 1 Сейтешев А.П. Избранные педагогические произведения: в 30 т. Национальная академия наук Республики Казахстан. – Алматы: Ғылым, 2008. –Т.17. - 403с.
- 2 Брушлинский А.В. Психология мышления и проблемное обучение. - М.:Знание, 1983. -96с.
- 3 Абульханова - Славская К.А. Психология и сознание личности. Избранные психологические труды. - М.: РГБ, 2004. - 216с.
- 4 Зинченко В.П. Психологическая педагогика. Часть I. Живое Знание Материалы к курсу лекций. – Самара, 1998. -216с.
- 5 Семенов В.Д. Взаимодействие школы и социальной среды. - М., Педагогика, 1986. – 336с.
- 6 Асмолов А.Г. Содействие ребенку-развитие личности //Новые ценности образования. – М.:Инноватор, 1996, Вып.6. –С.39-40
- 7 Мясницев В.Н. Психология отношений: Избранные психологические труды / Под ред. А.А. Бодалева. – М.: Изд-во МПСИ, 2010. – 388 с.
- 8 Коджастирова Г.М. Педагогический словарь. – М.: Академия, 2000. – 176с.
- 9 Серых А.В. Психологические основания подготовки педагогов к работе с виктимными детьми. Автореф. дис.... докт.психол. наук. – М., 2005. -54с.
- 10 Волкова Е.Н. Субъектность педагога: теория и практика. автореф.дис... докт. психол.наук. –М., 1998. - 42с.
- 11 Звездина, Г.П. Субъектность учителя как детерминанта устойчивости личности к деструктивному влиянию профессиональной деятельности: Дис. ... канд. псих. наук. – Ростов на Дону, 2006. – 210с.
- 12 Хайруллин Г.Т., Саудабаева Г.С. Проффессиональная ориентация современного школьника. - А.: Алишер, 2007.-115с.
- 13 Чистякова С. Н. Профессиональное самоопределение. - М: Педагогика., 2007. С. 88
- 14 Захаров Н.Н. Профессиональная ориентация школьников. –М., 1988. -272с.
- 15 Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессионального становления человека. –М.: Изд-во УРАО, 2002. -160с.

А.Е. Байрысова¹

¹6M011200-Химия мамандығының 2 курс магистранты,
ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Л.М. Тугелбаева²

²х.ғ.к., доцент, ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Р.К. Ашкеева³

³х.ғ.к., доцент, ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
(Алматы, Қазақстан)

ХИМИЯНЫ ОҚИТУДА КЕЙС-ӘДІСІН ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада химияны оқытуда кейс-әдісін қолдану мүмкіндіктері қарастырылған. Бүгінгі таңда білім алушылардың оқу-танымдық қызметін белсенділендіруде, оңтайландыруда кейс-әдісінің алатын орны ерекше. Соның ішінде «Химия» курсының оқыту барысында кейс-әдісін қолдану өзекті мәселе болып табылады. Заманауи білім берудің динамикалық дамуы, орасан зор ақпараттар ағымының қолжетімділігі, елдегі экономикалық және саяси жағдайлардың өзгеруі оқытушының алдына жаңа талаптар қойып отыр. Сапалы әрі қызықты білім беріп, студенттердің білім, білік және дағдыларын объективті бағалауда кейс-әдісінің маңызы зор. Мақалада кейс-әдісін қолдана отырып, тапсырмаларды, яғни кейстерді құрастырудың әдістемесі келтірілген. «Химия» курсының оқыту барысында кейс-технологияны тиімді пайдалану ерекшеліктері көрсетілген. Мақалада кейстердің оқыту үдерісінің мақсаттары мен міндеттеріне және кейстердің күрделілік деңгейлеріне байланысты жіктелуі қарастырылған. «Химия» курсының «Электрхимия заңдары» тарауын оқыту барысында қолдануға ұсынылатын кейс мысалы келтірілген.

Түйін сөздер: кейс-әдісі, кейстер, жағдаят, нақты жағдаяттар әдісі, мәселелерді шешу, мәселелі-жағдаяттық талдау.

Аннотация

В статье рассматриваются возможности применения кейс-метода при обучении химии. В настоящее время кейс-метод имеет важную роль в активации и оптимизации учебно-познавательной деятельности учащихся. В том числе проблема применения кейс-метода в обучении курса «Химия» является весьма актуальной. В статье приведена методика составления заданий, используемых при обучении с применением кейс-метода. Динамичное развитие современного образования, огромные потоки информации в свободном доступе, динамичные изменения экономических и политических условий в стране, ставят все более сложные и амбициозные цели перед рядовым преподавателем. Кейс-метод играет важную роль в качественном и интересном преподавании, также в умении в полном объеме и объективно оценивать знания, умения и навыки у студентов. Рассматриваются особенности эффективного применения кейс-технологий при обучении курса «Химия». В статье приведена классификация кейсов в связи с целями и задачами учебного процесса и степенью их сложности. Рассмотрен пример кейса, который рекомендуется использовать при изучении темы «Электрохимические законы» курса «Химия».

Ключевые слова: кейс-метод, кейсы, ситуация, метод конкретных ситуаций, решение проблем, проблемно-ситуационный анализ.

Abstract

In article are considered possibilities of using case-method in teaching chemistry. Currently, the case-method has important role in the activation and optimization of the educational-cognitive activity of students. Including the use of case-method in teaching the course "Chemistry" is very important. In the article presents the technique of drawing assignments used in teaching using the case-method. The dynamic development of modern education, huge amounts of information in free access, dynamic changes in the economic and political conditions in the country pose increasingly complex and ambitious goals for the ordinary teacher. The case-method plays an important role in interesting and high-quality teaching, also in the ability to fully and objectively to estimate knowledge, abilities and skills of students. Discusses the features of effective application of case-technologies in

teaching of the course "Chemistry". The article presents the classification of cases in relation to the goals and objectives of the educational process and the degree of their complexity. An example of the case that is recommended for the study of the topic "Electrochemical laws" of course "Chemistry".

Keywords: case-method, case studies, the situation, method of specific situations, solve the problem, problem-situational analysis.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңындағы білім беру жүйесінің міндеттері жөніндегі бабында «тұлғаның шығармашылық, рухани және жеке мүмкіндіктерін қалыптастыру, адамгершілік пен салауатты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, жеке басының дамуы үшін жағдай жасау арқылы ой-өрісін байыту» қажеттігі айқын көрсетілген [1]. Осыған орай, заманауи дидактикада міндеті оқушыны оқу үдерісінің белсенді қатысушысы ету болып табылатын құзыретті әдістер қолданылады. Бұл мақсатқа жету үшін оқытушы өз тәжірибесінде әр түрлі технологияларды пайдаланады, олардың ішінде кейс-технологияны атап өткен жөн.

Кейс-технология немесе нақты жағдаяттарды (case study) талдау әдісі – дағдыларды жетілдіруге және мына салаларда: мәселелерді анықтау, таңдау және шешу; ақпаратпен жұмыс – жағдаятта сипатталған бөліктердің мәнін ұғыну; ақпараттар мен аргументтерді талдау және синтездеу; болжамдармен және қорытындылармен жұмыс; баламаларды бағалау; шешімдер қабылдау; басқа адамдарды тыңдау және түсіну – топтық жұмыс дағдылары салаларында тәжірибе алуға негізделген оқыту әдісі [2].

Бүгінгі таңда білім алушылардың оқу-танымдық қызметін белсенділендіруде, оңтайландыруда кейс-әдісінің алатын орны ерекше. Соның ішінде «Химия» курсын оқыту барысында кейс-әдісін қолдану өзекті мәселе болып табылады. «Химия» курсында бұл әдісті қолдану кейс-технологияның ерекшеліктеріне сүйене отырып жүзеге асырылады.

Ең алдымен, кейс-әдісін («кейс-стади», нақты жағдаяттар әдісі) қолдана отырып, тапсырмаларды (кейстерді) құрастырудың әдістемесін қарастырайық. Мұндай тапсырма келесі талаптарды қанағаттандыруы керек:

- 1) Тапсырманың өзегі бір немесе бірнеше мүмкін болатын шешімі бар мәселе болуы керек;
- 2) Мәселе шындыққа жақын жағдаятты сипаттау түрінде тұжырымдалуы қажет. Терминология мен сипаттау стилі анықтамалық әдебиет пен арнайы пән бойынша әдебиетте қолданылатын сипаттамаға сай келуі керек («Химия» курсында химия пәні бойынша әдебиеттерге);
- 3) Мәселені шешуге арналған теориялық мәліметтер студенттерге жалпыланған түрде берілуі керек (тақырыпта, тарауда);
- 4) Мәселенің шешімін іздеу керек.

Жағдаятты шешу кезінде студенттерге қойылатын сұрақтар мынадай арнайы принциптерді жүзеге асыруы тиіс: тиімділік («Не дұрыс жасалмаған?»), әрекетті тиімділендіру принципі («Сіз қандай шешім қабылдайсыз?»), нормаға сәйкестігі («Бұл жүзеге асады ма?»), сонымен қатар теорияның жетекші рөлі («Неліктен?»).

Химия пәні бойынша тапсырманы құрастырмас бұрын оның мәселелік деңгейі анықталады. Кейсті шешу студенттерден өзбетінше белсенділікті және шығармашылық әрекетті талап етеді. Арнайы әдебиеттермен қатар ақпарат көзі ретінде арнайы және ғылыми-танымдық журналдар да қолданылады. Оқытушы құрастырып, пайдаланатын кейс-картада дұрыс шешімнің біреуіне алып келетін пікірлер жазылады.

Шетелдік тәжірибеде кейсті шешу үшін студенттер қатарынан тьютор тағайындалады. Талқылау уақыты 10-15 минут болатын мини-кейс жағдайында бұл тиімді емес. Әдетте, кейсті талқылаудың бастапқы кезеңі студенттерге едәуір қиын және де оқытушының көмегін қажет етеді.

Заманауи білім берудің динамикалық дамуы, орасан зор ақпараттар ағымының қолжетімділігі, елдегі экономикалық және саяси жағдайлардың өзгеруі оқытушының алдына жаңа талаптар қойып отыр. Сапалы әрі қызықты білім беріп, студенттердің білім, білік және дағдыларын объективті бағалауда кейс-әдісінің алар орны ерекше.

Кейс тапсырмаларын құрастыру шығармашылық үдеріс болып табылады, сондықтан ол – толық алгоритмденбеген үдеріс, дегенмен оны өзіндік технологиялық үдеріс ретінде көрсетуге болады. Бұл үдерістің негізгі кезеңдері мыналар:

1. Курстың жағдаят құрастырылатын бөлімін анықтау. Мысалы, химия курсының жағдаят құрастырылатын бөлімін анықтау.

2. Мақсат пен міндеттерді қалыптастыру.

3. Мәселелік жағдаятты анықтау.

4. Жағдаяттың моделін құрастыру; оның шындыққа сәйкестігін тексеру.

Жағдаяттың моделін құрастыру кезінде мәселені анықтау мен оны жіктеу маңызды орын алады. Көбінесе, мәселелік осы әдіске тағылатын міннің негізі болады, яғни кейс-әдісінің мәселелік оқытудан еш айырмашылығы жоқ делінеді. Шын мәнінде, бұл – қате пікір. Мәселелік оқыту әдісінде «мәселелік» мәселені тұжырымдаумен және оны құраушыларға жіктеумен шектеледі. Ал кейс-әдісі мәселені тұжырымдап қана қоймай, оның шешімін де болжайды [3].

Кейс – қызықты ақпарат пен нақты оқиғаларды сипаттау ғана емес. Бұл – ең алдымен, белгілі бір оқу мақсаттарына жету үшін қолданылатын педагогикалық құрал. 1-суретте case study классикалық мектептерінің айырмашылықтары көрсетілген. Осы классикалық мектептерде қолданылатын кейстерге сүйене отырып, кейс тапсырмаларын құрастыруға болады.

Кесте 1. Case study классикалық мектептерінің айырмашылықтары

АҚШ (Гарвард)	Еуропа (Манчестер)
Мәтін 20-25 бет	Мәтін 13 бетке дейін
Көбінесе, тек бір дұрыс шешімді табу қажет деп болжанады	Бір ғана дұрыс жауабы жоқ, көпнұсқалы

Кейстерді құрастыру мен тарату жөніндегі көшбасшы 22 жоғары оқу орындарының бастамасымен 1973 жылы құрылған The Case Clearing House of Great Britain and Ireland болып табылады; 1991 жылдан бастап ол European Case Clearing House (ECCN) деп аталады. ECCN әлемнің әр түрлі елдерінде орналасқан, кейстерді ұсынатын және пайдаланатын ұйымдармен байланысты коммерциялық емес ұйым болып табылады. Бүгінгі таңда ECCN-нің құрамына 340-қа жуық ұйым кіреді, олардың ішінде The Harvard Business School Publishing, Лозаннадағы Швейцариядағы менеджментті дамыту Институты, Франциядағы Фонтеблодағы INSEAD, Испаниядағы Барселонадағы IESE, Англиядағы лондондық бизнес-мектебі, сондай-ақ Кранфилдтегі менеджмент Мектебі. Бұл ұйымдардың әрқайсысында ECCN таратуға құқылы өз кейстер жинағы бар [4].

Оқыту үдерісінің мақсаттары мен міндеттеріне орай кейстер былайша жіктеледі:

- Талдау мен бағалауға үйрететін;
- Мәселені шешіп, шешім қабылдауға үйрететін;
- Мәселені, оның шешімін немесе тұжырымдаманы толығымен сипаттайтын [5].

Кейстер күрделілік деңгейіне байланысты төмендегідей жіктеледі:

- Құрылымдалған (highly structured) «кейс», онда қосымша ақпараттар аз беріледі; онымен жұмыс істеген кезде студент белгілі бір модельді немесе формуланы қолдануы керек; бұл типтегі тапсырмалардың оңтайлы шешімі болады;

- «Шағын нобайлардың» (short vignettes) мазмұны бірден он бетке дейінгі мәтіннен және бір-екі бет қосымшадан тұрады; олар тек негізгі түсініктермен таныстырады және оларды талқылаған кезде студент өзінің біліміне де сүйенуі керек;

- Үлкен құрылымдалмаған «кейстер» (long unstructured cases) 50 бетке дейінгі көлемде болады, бұл – оқу тапсырмаларының ең күрделі түрі; ақпарат толық, сонымен қатар керексіз де бар; ең қажетті мәліметтер болмауы мүмкін; студент бұл қарама-қайшылықтарды ескеріп, жол таба білуі керек;

- Алғаш ашылған «кейстерді» (ground breaking cases) талқылаған кезде студенттерден тек меңгерілген теориялық білім мен практикалық дағдыларды қолданып қана қоймай, сонымен қатар жаңа нәрсені ұсыну талап етіледі [6].

«Химия» курсына «Электрхимия заңдары» тарауын оқыту барысында қолдануға ұсынылатын кейс мысалын қарастырайық:

Кейс. Жағдаятты сипаттау

Тапсырма: Стандарттық электродтық потенциалдар кестесін құру әдістемесін стандарттық электродтық потенциалдар (СЭП) қатарынан шығатын практикалық қорытындыларға сүйене отырып талдаңыз.

1. Дайындық кезеңі

Оқытушы жағдаятты, қосымша ақпараттық материалдарды дайындайды, сабақтың пән жүйесіндегі орнын, сабақтың міндетін анықтайды.

2. Танысу кезеңі

Студенттер шынайы кәсіби жағдаятты талқылауға жұмылдырылады.

3. Негізгі (аналитикалық) кезең

3.1. 1) Оқытушының кіріспе сөзі; студенттерді топтарға бөлу (әр топта 4-5 адам); топтардың жұмысын ұйымдастыру: топ мүшелерінің оқылған материалды баяндауы және оны талқылауы; мәселелік жағдайларды анықтау; баяндамашыларды іріктеу.

2) Пікірталастың бірінші кезеңі – мәселелік жағдайларды шағын топтарда талқылау, алғышарттар мен шешімдерді іздеу;

3) Пікірталастың екінші кезеңі – талдау қорытындысын ұсыну, жалпы топтық пікірталас, пікірталасты және табылған шешімдерді қорытындылау.

3.2. Нақты жағдаятқа талдау жасауға арналған нұсқаулықтар

Білім алушылар ұсынылған фактілермен танысқан соң оларды топта талқылау басталады. Бұл үдеріс – әдістің негізі болып табылатын шешімді қабылдау, ол уақыт шектеуіне ие, оны оқытушы анықтайды.

Топтық аналитикалық жұмыстың өнімділігі белгілі бір алгоритмді басшылыққа ала отырып жүзеге асады:

- жағдаятты талдау – мәселені анықтап, тұжырымдау;
- берілген жағдаятқа сәйкес әр түрлі амалдарды пайдалану;
- талдаудың оң және теріс нәтижелеріне сүйене отырып, ең дұрыс шешімді таңдау;
- бастапқы мақсатқа және оның жүзеге асу мүмкіндігіне сәйкес бағдарлама құрастыру.

4. Қорытынды кезең

Аналитикалық жұмыстың нәтижелеріне қорытынды презентация жасау (студенттер бір мәселені шешудің бірнеше нұсқаларын біліп, салыстыра алады); оқытушының қорытынды сөзі; оқытушының студенттердің жұмысын бағалауы [7].

Кейс-әдісін жаратылыстану-ғылыми және техникалық пәндерде, соның ішінде, химия пәнінде қолдану дидактикалық мақсаттар мен міндеттердің пәнмен үйлесімділігі нәтижесінде жүзеге асырылады.

Пайдаланған дерек көздері

1 «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңы. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаев. – Астана: Ақорда, 2007 жылғы шілденің 27-сі. № 319-III ҚРЗ.

2 Жукова Г.С., Никитина Н.И., Комарова Е.В. Технологии профессионально-ориентированного обучения: учеб. пособие. – М.: Издательство РГСУ, 2012. – 165 с.

3 Деркач А.М. Кейс-метод в обучении органической химии: составление и использование заданий // Среднее профессиональное образование. №11, 2010.

4 Долгоруков А. Метод case-study как современная технология профессионально-ориентированного обучения - [Электронный ресурс] - <http://www.evolkov.net/case/case.study.html>

5 Методические рекомендации по разработке заданий для развития дивергентного и критического мышления студентов вузов: / Авт. сост. Д.С. Джантемирова, С.Ж. Зейнолла, С.Ж. Исалдаева. – Алматы: РИПКСО, 2015.– 47 с.

6 Федянин Н., Давиденко В. Чем «кейс» отличается от чемоданчика? // Обучение за рубежом, №7, 2000.

7 Задёра М.И. Применение технологии кейс-study на уроках химии // Октябрьский аграрно-технологический техникум, научная статья, №11-6, 2015.

МРНТИ 378.662.147 (88)

Р.К.Аишкеева¹

¹х.э.к., доцент, Эл – Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы қ., Қазақстан

Р.Г.Рысқалиева²

²х.э.к., доцент, Эл – Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы қ., Қазақстан

Н.С. Бірімқұлов³

³БМ011200-Химия мамандығының 1 курс магистранты,
Эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы қ., Қазақстан

ОҚЫТУ ҮДЕРІСІНДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Аңдатпа

Мақалада оқытудың жаңа технологияларын оқу үдерісінде қолданудың тиімділігі қарастырылады. Бүгін де ақпараттандырылған заманда оқу үдерісінде ақпараттық технологияларды пайдалану түрлі мәселелер тудырумен қатар білім алушылардың таным сапасын жетілдіруге, оқу материалдарын меңгеру сапасын арттыруға және қолдануға тиімді.

Бұл мақалада ақпараттық-коммуникациялық технологиялар негізінде педагог мамандарды дайындау қағидалары ашып көрсетілген. Заманауи технологиялар көмегімен оқыту үдерісінде жеке тұлғалардың шығармашылық қабілетін дамыту мүмкіндіктері қарастырылған. Білім беруді ақпараттандырудың негізгі тапсырмалары туралы мәліметтер келтірілген. Бұл мақалада компьютерлер, интерактивті такта, электрондық оқулықтар арқылы оқыту әдістерінің маңызы қарастырылған.

Түйін сөздер: технология, педагог, ақпараттық-коммуникациялық технология, ақпараттандыру, компьютер, интерактивті такта, электрондық оқулықтар.

Аннотация

В статье рассматриваются эффективность новых технологии, которые применяются в учебном процессе и являются актуальным в настоящее время. Раскрывается принципы при подготовке специалистов педагогов в основе информационно-коммуникационных технологии. Рассматриваются возможность развития творческой способности личности в образовательном процессе с помощью современных технологии. Приводятся данные об основных задачах информирование образования. В данной статье рассматриваются важность методов, которые в учебном процессе основаны на компьютерах, электронных учебниках и интерактивных досках.

Ключевые слова: технология, педагог, информационно-коммуникационные технологии, информирование, компьютер, интерактивная доска, электронные учебники.

Abstract

In article efficiency new technologies which are applied in educational process are considered and are actual now. It Rasskryvatsya the principles at training of specialists of teachers at the heart of information and communication technologies. Possibility of development of creative ability of the personality in educational process with the help modern technologies are considered. Data on the main objectives informing education are provided. In this article are considered importance of methods which in educational process are based on computers, electronic textbooks and interactive boards.

Keywords: technology, teacher, information and communication technologies, informing, computer, interactive board, electronic textbooks.

Қазіргі таңда Қазақстанда білім берудің жаңа жүйесі дайындалып, әлемдік білім беру кеңістігінде еруге батыл қадамдар жасалынууда. Білім берудің мазмұны жаңарып, оларды технологиялық-педагогикалық тұрғыдан жетілдіру қажеттігі туындауда. Білім беру саласында озық технологияларды пайдалану оқытушының сабақ түсіндіру әдістемесін өзгертеді.

Білім беру саласында жаңа технологияларды тиімді пайдалану студенттердің пәнге деген қызығушылығын арттырады, шығармашылық қабілетін дамытады, оларды ізденуге, алдарына мақсат қоя білуге баулиды. Педагогикалық ізденіс барысында білім алушыларды тәрбиелеу мен оқытуда жаңа әдістемелерді қолдануды оқу үрдісіне енгізудің маңызы ерекше. Сабақтың тиімділігін білім алушылардың қызуғушылығын арттыру үшін тақырып материалдарын оқып үйренуде, олардың әртүрлі ізденушілік бағыттағы тапсырмаларды орындауларынан байқауға болады.

Жас ұрпақтың жаңаша ойлануына, олардың біртұтас дүниетанымының қалыптасуында әлемдік сапа деңгейіндегі білім, білік негіздерін меңгеруіне ықпал ететін жаңаша білім мазмұнын құру жалпы білім беру жүйесіндегі өзекті мәселе. Қазақстан Республикасының «Білім туралы Заңында»: «Білім беру жүйесінің негізгі міндеттерінің бірі – оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық, ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» – деп көрсетілген [1, б.12]. Бұл міндеттерді жүзеге асыру барысында білім ордаларында жаңа педагогикалық технологияларды пайдаланудың негізгі мақсатын айқындап алуда, яғни «берілген үлгі бойынша өнім алу», оқытудың тиімділігін, сапасын көтеру.

Бүгінде педагогикалық жүйелерді ақпараттандыру негізінде оқытудың жаңа технологияларының пайда болуына төмендегі әлемдік тенденциялар әсер етеді:

- ауқымды өндірістік инфрақұрылымның дамуы;
- ғылымның, техниканың және технологияның барлық салаларын ақпараттандыру және автоматтандыру;
- білім беру саласының әлемдік жүйедегі ақпараттық интеграциясы;
- білім берудің үздіксіздігі, үздіксіз білім беруді жетілдіру және білім мен білікті толықтырудың қажеттілігі;
- тұлғаны әлеуметтендіру және кәсіби деңгейін жетілдіру.

Сонымен, білім беруде оқытудың жаңа технологияларын қолданудың тиімділігі білім беру мазмұнының сапасын арттыруға, зерттеулер жүргізуге, әдістемелік нұсқауларды дайындауға, оқытудың дәстүрлі және жаңа технологияларын кіріктіріп білім беру жүйесіне енгізуге бағытталған үдеріс ретінде қарастыруға болады. Өйткені білім беруде жаңа оқыту технологияларын қолдану қоғамның сұраныстарын қанағаттандыратын білім беру сапасының тиімділігін арттыру болып саналады [2, б. 29].

Қазіргі кезде барлық деңгейдегі оқу орындары компьютерлермен толық жабдықталған. Білім беру саласын, ұсынылған бағдарлама бойынша оның теориясымен, практикасымен қамтамасыз ету және оқыту мен тәрбиелеудің психологиялық-педагогикалық мақсаттарын жүзеге асыруға бағытталған жаңа технологияларды пайдалану білім беру саласын ақпараттандыру деп аталады [3, б.4].

Оқытудың қазіргі заманғы технологияларын қолданудың тиімділігі:

- оқу-тәрбие үдерісін білім алушылардың қабілеттерін, дайындықтарын, материалды игерудегі жеке-тұлғалық ерекшеліктерін, қызығушылықтары мен қажеттіліктерінің деңгейін есепке алып жекелендіруге;
- білім алушының танымдық әрекеті сипатының өзіндік жұмыс істеуге және танымдық сипат жағына;
- білім алушының үнемі жетілуіне және өздігімен оқып-білуге ынталануына;
- оқу үдерісінің жылдамдығының қолайлығының артуы, оның тез және үнемі жаңаруына;
- білім алушының оқу үдерісінен тыс әрекеті мен олардың бос уақытын ұйымдастырудың түрлері мен әдістерінің өзгеруіне әсер етеді [4, б. 29].

Қазіргі таңда білім беру жүйесінің барлық саласында жаңа технологияны жоспарлы түрде енгізіп, жүйелік интегралды өткізу немесе қамтамасыз ету қажеттігі туындап отыр. Қазіргі замандағы технология әрбір тұлғаның білім алу үдерісінде шығармашылық қабілетін дамытуға айқын мүмкіндіктер береді. Дәл осы жаңа технология мен әрбір тұлғаның өзіндік білім алу траекториясын таңдауына жол беретін анық білім беру жүйесін құруды, оқу бағдарламаларының бағдарламалануы және өзгермелі бейімделуі есебінен оқу үдерісінің біртұтастығын сақтай отырып, оны дараландыруға мүмкіндік беретін компьютердің маңызды дидактикалық қасиеті негізінде тұлғаның оқу үдерісінде танымдық қызметін тиімді ұйымдастыру арқылы жаңа білім алу технологиясын түбегейлі өзгертуді тығыз байланыстырады. Білім беруді ақпараттандырудың негізгі мақсаты Қазақстан Республикасында біртұтас білімдік ақпараттық ортаны құру болып табылады. Олай болса, білім беру саласында жаңа ақпараттық технологияны пайдалануға, Қазақстан Республикасындағы ақпараттық кеңістікті әлемдік білім беру кеңістігімен сабақтастыруға мүмкіндік береді.

Химияны пәнаралық байланыста оқытуда жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану келесідей мүмкіндіктерді береді:

- информатика және физика сабақтарында алған білімдерін химияда пайдалануға мүмкіндіктер тудыру;
- пәнаралық деңгейде білімді жалпылау үдерісін жеңілдету және осы деңгейде білім алушылардың қоршаған ортамен байланысын жетілдіру, таным сапасын қалыптастыру;
- химияны физика, информатикамен пәнаралық байланыста оқытуда жеке пәндер мен құбылыстардың, заңдылықтардың арасындағы байланыстарды жан-жақты ашып таныту;
- түрлі деңгейдегі күрделі оқу материалдар базасын құру, жинақтау жағдайын тудыру;

Білім беруді ақпараттандырудың негізгі міндеттері: ақпараттық және телекоммуникациялық техникалық құралдармен қамтамасыз ету; білім беруді ақпараттандыру бойынша практикалық шараларды анықтап, жүзеге асыру; оқу-тәрбие үдерісіне жаңа ақпараттық технологияны енгізуді қамтамасыз ету бойынша ғылыми-ізденушілік және оқу-әдістемелік жұмыстарын жүргізу; пәндер бойынша жасакталатын жалпыға міндетті білім стандарттарының және оқу-әдістемелік кешендерінің мазмұнын ақпараттық технологияны пайдалану мүмкіндіктерімен жетілдіру білім беруді басқаруда ақпараттық жүйені құру; білім беру мекемелерінің қызметкерлері үшін бағдарламалық-техникалық құралдарды қамтамасыз ету және мультимедиялық бағдарламаларды, электрондық оқулықтарды жасақтау; педагог кадрларды жаңа ақпараттық технологияны өз қызметтеріне еркін пайдалана білуге дайындау және жүйелі түрде біліктіліктерін көтеру.

Білім беруді ақпараттандыру жағдайында педагог мамандардың біліктілігін көтеру – бүгінгі күннің негізгі міндеттерінің бірі екендігі сөзсіз. Педагог мамандардың біліктілігін көтеруді ақпараттандыру, қажеттілікті шешу барысында педагог мамандардың біліктілігін ақпараттық технологияны өз қызметтеріне пайдалану, педагог мамандардың ақпараттық сауаттылығын, ақпараттық мәдениетін және ақпараттық құзырлығы сияқты қабілеттіліктерді қалыптастыру мәселесі бүгінгі күннің өзекті мәселесіне айналып отыр. Олай болса, бұл қоғам кез келген педагогтан өз пәнінің терең білгірі ғана болу емес, теориялық, нормативтік – құқықтық, психологиялық – педагогикалық, дидактикалық әдістемелік тұрғыдан сауатты және ақпараттық компьютерлік технология құралдарының мүмкіндіктерін жан – жақты игерген ақпараттық құзырлығы қалыптасқан маман болуын талап етіп отыр. Білім беру жүйесін ақпараттандыру дегеніміз – берілетін білім сапасын көтеруді жүзеге асыруға бағытталған процесс, яғни еліміздің ұлттық білім жүйесінің барлық түрлерінде кәдімгі технологияларды тиімді жаңа комплекстік технологияларына алмастыру, оларды сүйемелдеу және дамыту болып табылады. Электрондық есептеуіш технологиясымен жұмыс істеуге, оқу барысында компьютерді пайдалануға, модельдеуге, электрондық оқулықтарды, интерактивті құралдарды қолдануға, интернетте жұмыс істеуге, компьютерлік оқыту бағдарламасына негізделеді. Ақпараттық әдістемелік материалдар коммуникациялық байланыс құралдарын пайдалану арқылы білім беруді жетілдіруді көздейді. Интерактивті тақтаның мүмкіндіктері оқытушыларға бейне және ойын бағдарламаларын тиімді

пайдалануға мүмкіндік береді. Қазіргі білім беру жүйесі ақпараттық технологиялар мен компьютерлік коммуникацияларды белсенді қолдануда. Әсіресе қашықтан оқыту жүйесі жедел қарқынмен дамуда, бұған бірнеше факторлар, ең бастысы – білім беру мекемелерінің қуатты компьютер техникасымен қамтылуы, оқу пәндерінің барлық бағыттары бойынша электрондық оқулықтар құрылуы және Интернеттің дамуы мысал бола алады. Қарапайым оқулықтарға қарағанда электрондық оқулықтарды пайдалану ыңғайлы және оларда өзін – өзі тексеру жүйесі бар. Осы электрондық оқулықтың артықшылығы болып табылады. Электрондық оқулықтарды пайдалану танымдық белсенділікті арттырып қана қоймай, логикалық ойлау жүйесін қалыптастыруға шығармашылықпен еңбек етуіне жағдай жасайды. Оқыту үрдісінде оқыту әдістерін тиімді пайдалану, білім беру жүйесін тұтастай жаңа оқыту технологиясын енгізу оқыту процесінде толыққанды дамуына мүмкіндік жасайды. Оқыту процесінде компьютерге негізделген жеке әдістемелер оқу мақсаттары мен жағдайларына байланысты тиімді қолданылуы қажет. Осылайша жаңа технологиялардың дамуы жаңа әдіс-тәсілдердің пайда болуына көмектеседі және сонымен бірге оның сапасын жоғарылатады. Бұл технологияның өзектілігі қоғамның ақпараттандыру жылдамдығының артуымен сипатталады. Әр түрлі пән сабақтарында жаңа технологияны пайдалану білім мазмұнын жаңартумен, ақпараттық ортаны қалыптастыруымен, сондай-ақ сапалы білім беру мүмкіндігінің жоғары болуымен ерекшеленеді.

Пайдаланған дерек көздері

- 1 Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы// Алматы, 2011. - 15 б.
- 2 Общие требования к построению, изложению и оформлению образовательного модуля// СМК СО 1.1.09 – 2012. – 29 с.
- 3 Правила организации учебного процесса по кредитной технологии обучения// ПРИКАЗ МОН РК от 20.04.2011 №152.
- 4 Смирнова С.А. Педагогика: теории, системы, технологии// –М., 2006.- 115-118 б.

МРНТИ 14.07.07

И.Ф.Тарзуманова¹

¹доцент кафедры Романской филологии Бакинского Славянского Университета.

afaqramazanova@yahoo.com

(Баку, Азербайджан)

РОЛЬ МУЛЬТИМЕДИИ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация

Сочетание вербальной информации с наглядной способствует актуальному мотивированному обучению. Использование в процессе урока мультимедийных средств позволяет экономить время, затраченное на приготовление урока за счет использования очень простых и доступных для каждого учащегося средств. Компьютерные технологии дают возможность преподавателю использовать на уроке различные подходы к коллективному обучению, способствующие осознанному подходу к усвоению информации на иностранном языке. Этот процесс обучения является результативным и технически подобранным. Естественно, что в данном процессе обучения есть издержки, которых невозможно избежать, но самое главное это мотивация – интерес обучающихся, творческий подход и постоянная жажда получения новых знаний и ощущения самостоятельности. Уроки становятся разнообразными, не похожими друг на друга и отличаются своей индивидуальностью.

Интерактивность урока влияет на уровень сознания и подсознания, а также стимулирует к познавательной деятельности учащихся. Визуальное восприятие информации является самым мощным толчком среди средств в области образования.

Ключевые слова: иностранный язык, процесс обучения, мультимедиа, информация

Aңдатпа

Сабақтың белсенділігі сана мен ның деңгейіне әсер етеді және оқушылардың таным қызметін жетілдіреді. Тікелей көре отырып, қабылдау білім беру саласындағы ең мықты құрал болып табылады. Сондықтан да тікелей көру, шолу негізінде сабақтар мен бағдарламалары өте көп талданады. Мультимедиялық құралдарды пайдаланған кезде мұндай сабақтар мен бағдарламалардың материалдарын игеру тиімділігі едәуір арта түседі. Мақалада айтылып өткеніндей, мультимедиялық технологияны пайдаланған кезде аралас материалдардың коэффициентін шығару аса тиімді болып саналады. Өйткені мұның өзі жоғары көрсеткіштерге жетуге көмектеседі.

Түйін сөздер: шет тілі, оқу үдерісі, мультимедиа, хабар.

Abstract

The combination of verbal and visual information helps to motivated learning. Use of multimedia in lessons saves time spent on its preparation by very simple and accessible means for every student. Computer and other information technologies enable teachers to use various approaches to collective learning, promoting a conscious approach to the assimilation of information in a foreign language. This learning process is efficient and technically acceptable. Naturally, this process of learning has its downsides, which cannot be avoided, but the most important thing is motivation - the interest of students, creativity and continuous drive to obtaining new knowledge and a sense of independence. Lessons become more diverse and differ in their individuality from each other.

Keywords: foreign language, learning process, multimedia, information

В процессе изучения иностранного языка все больше внимания уделяется компьютерным технологиям. В ведущих вузах нашей страны процесс компьютеризации, широко применяющийся в других странах, получил широкую популярность и востребованность. Использование компьютерных технологий способствует открытию широких перспектив, как для студентов, так и для преподавателей. Однако, в интернете такое изобилие информации, поэтому необходимо иметь достаточные навыки, чтобы извлекать полезные данные, не затратив при этом много времени и сил. С каждым годом растет объем информации, увеличивается объем учебной нагрузки, все это способствует использованию компьютеров в учебном процессе, т.к. это намного облегчает труд.

Использование новых информационных технологий в повседневной жизни, а в частности в педагогической практике преподавания иностранных языков, является актуальной проблемой современной дидактики. Под информационными технологиями в данное время принято считать «мультимедийные средства». Мультимедиа означает «мульти» - много, «медиа» - среда, при этом в этой среде активная роль отводится пользователю. Широко известные нами мультимедийные обучающие программы сочетают в себе разнообразные формы подачи информации. При помощи мультимедиа на экране воспроизводится иллюзия реальности, которая заключают в себе диалоговую речь персонажей, со звуковым и визуальным сопровождением. *«Мультимедиа - это интерактивные (диалоговые) системы, обеспечивающие одновременную работу со звуком, анимированной компьютерной графикой, видеокадрами, статическими изображениями и текстами».* [5, 34].

В настоящее время во многих областях человеческой деятельности, таких как образование, искусство, наука, реклама широко используется и применяется мультимедиа. Целесообразно отметить, что каждая из данных отраслей активно применяет мультимедийные технологии с учетом специфики своей отрасли. Мультимедийные технологии эффективно воздействуют на органы восприятия учащихся. Например, современные компьютерные языковые обучающие программы создаются на основе мультимедийных технологий, которые одновременно воздействуют на зрительные и звуковые информационные каналы учащегося. Такой метод позволяет лучше понять и усвоить учебный материал. Помимо всего сказанного, интерактивный метод дает возможность учащемуся выбирать темп и уровень обучения, а также осуществлять контроль над усвоенным материалом. Все больше и больше на создание электронных словарей, обучающих программ, глоссариев и т.д. отдается предпочтение цветным и анимационным видеороликам с музыкальным сопровождением. Например, на уроках иностранного языка,

согласно изучаемой теме, учащиеся имеют возможность увидеть видео ролики с диалоговым сочетанием, а также послушать речь носителя языка.

В настоящее время ни одна отрасль человечества не обходится без мультимедийных средств. Помимо энциклопедий, мультимедийными средствами являются интерактивные лингвистические курсы, интернет приложения и многое другое. Компьютер же это основное мультимедийное средство, посредством которого студент, изучающий иностранный язык может иметь доступ к интернету. С помощью этого средства, учащийся, может использовать электронные словари, учебники, справочники, а также читать электронные журналы и газеты в режиме онлайн. С появлением интернета мы получили такую возможность, как изучение аутентичной литературы и других аутентичных материалов, изучаемого иностранного языка. Использование этого материала повышает навыки чтения, понимания и разговорной речи. Обучая учащихся аудированию необходимо использовать электронные аутентичные записи разговорной речи носителей того или иного иностранного языка, используемые ими в повседневной жизни. Это могут быть различные диалоги на бытовые темы, интервью на телевидении, запись робота автоответчика и т.д. Выполняемые в онлайн режиме упражнения проверяются и подсчитываются компьютером, тем самым, как правило, развивают навыки письма учащегося. С помощью приложений Skype, Watsup и различных разговорных чатов многие учащиеся общаются со своими иноязычными сверстниками, проживающими на других континентах, что благотворно влияет на развитие словарного запаса, пополняя тем самым не только литературный словарный запас, но и заимствование арготической студенческой лексики.

В наши дни считается важным и необходимым использование мультимедийных технологий в процессе учебной программы. В сфере образования происходят различные нововведения, которые требуют переквалификации преподавательского состава для успешного применения информационных технологий в процессе образования. Коммуникативный метод в образовании, как принципиально новый методический подход, требует системного использования мультимедий в процессе урока. В современных школах интерактивные мультимедийные технологии представлены на базе интернет сетей, при помощи спутниковой и беспроводной связи, а также различных компакт дисков и других носителей информации, которые объединяют в себе текст, звук, графику, фото и видео в одном цифровом режиме. В ходе учебного процесса широкое употребление мультимедийных технологий является одним из перспективных информационных направлений. Учителя из удаленных уголков страны могут обмениваться опытом, различными аудио – видео файлами открытых уроков иностранного языка при помощи мультимедийных программ, таких как Skype, Viber или Watsup через интернет.

Современный этап обучения иностранного языка при помощи мультимедии включает в себя использование проекторов и интерактивных досок. Интерактивная доска, иногда ее еще называют «белой» или «улучшенной» кажется естественной. Чтобы дать более точное определение необходимо обратиться к техническим характеристикам. Технически интерактивная доска с сенсорно-цифровым устройством включает в себя четыре элемента: компьютер, видеопроектор, программное обеспечение и сенсорная доска, управляемая касанием пальцев или стилусом. Доска, подключенная к компьютеру через сеть или при помощи беспроводного соединения, передает информацию через проектор, который проецирует все на доску. И наоборот, благодаря программному обеспечению данные введенные на доску, передаются на компьютер через соединения. Доски могут быть фиксированные или мобильные. Пользователь, таким образом, может осуществлять на доске (при помощи стилуса или движением пальца) действия как на экране компьютера при помощи мышки. В педагогическом аспекте интерактивные доски очень часто ассоциируются с областью, называемой “Call”, которая образовалась в 60-е годы задолго до появления первых компьютеров. Эта область широко использовалась в тестовых упражнениях, базируемых на модели обучения по бехавьеристкой теории, где ученики обучались языку при помощи имитаций и повторений. «Интерактивная доска это тот же самый персональный компьютер, который мы используем повседневно, но он используется в центре класса коллективно, во всеобщих целях». [7, 10] Главный вопрос, который стоит на повестке дня это

использование интерактивной доски на уроках преподавания иностранных языков в качестве педагогического потенциала. В действительности интерактивная доска изначально была создана как средство распространения информации. Каким же образом интерактивная доска может развивать знания учащихся? Какие задания можно интегрировать в классе при помощи интерактивной доски? Какие педагогические цели и задачи можно достичь с ее помощью? Данный подход был вдохновлен социо-когнитивной теорией и теорией Выгодского. Исходя из этих теорий, обучение включает в себя прогрессивную конструкцию знаний, которые приобретаются с помощью речевой деятельности. Такая перспектива ставит учащегося в центре обучения, которое построено на коммуникативном методе, что составляет неотъемлемую часть преподавания иностранного языка. Целью данного курса является предоставить возможность учащемуся обучиться иностранному языку и в дальнейшем практиковать его в жизни.

Составленный при помощи мультимедии урок отличается от традиционного урока: использованием звука, анимации, графики и гипертекста. Во время практических занятий каждый учащийся может быть оснащен стилусом для управления интерактивной доской, либо специально разработанным для этой цели планшетом. Мультимедиа это активная мотивация учащихся, способствующая увеличению интереса обучающегося к изучаемому материалу. Согласно определенному уровню учащегося, обучающая программа может быть адаптирована и содержать в себе многоступенчатый банк заданий и тестов. Целесообразно использовать на уроке различные способы проведения урока, например мозговая атака, круглый стол, аквариум, зигзаг и т.д. Использование метода проекта, в рамках которого осуществляется работа с общественностью, вырабатывает чувства ответственности работы в коллективе. Каждый урок должен основываться на мотивации разностороннего восприятия, интеграции связи с другими дисциплинами и системного анализа пройденного материала.

Сочетание наглядной информации одновременно с вербальной, способствует актуальному мотивированному обучению. Использование в процессе урока мультимедийных средств позволяет экономить время, затраченное на приготовление урока за счет использования очень простых и доступных для каждого учащегося средств. Компьютерные технологии дают возможность преподавателю использовать на уроке различные подходы к коллективному обучению, способствующие осознанному подходу к усвоению информации на иностранном языке. Этот процесс обучения является результативным и технически подобранным. Уроки становятся разнообразными, не похожими друг на друга и отличаются своей индивидуальностью. Интерактивность урока влияет на уровень сознания и подсознания, а также стимулирует познавательной деятельности учащихся. Визуальное восприятие информации является самым мощным толчком среди средств в области образования. Поэтому разрабатывается очень много уроков и образовательных программ на основе визуального материала. При использовании мультимедийных средств эффективность усвоения материала значительно увеличивается. Ведь не даром есть пословица «Лучше один раз увидеть, чем сто раз услышать». Использование одновременно клавиатуры и мышки в мануальных упражнениях усиливает развитие памяти учащегося. Исходя из данного материала, считается целесообразным выявить коэффициент ассимилированного материала при использовании мультимедийных технологий, который может достигать высоких показателей.

Исследования большинства лингвистов в области использования новейших технологий на уроках иностранного языка показывают, что этот метод увеличивает активность учащихся, мотивирует процесс обучения, формирует логическое мышление и способствует развитию работы в группе. Преподавателю предоставляется широкий выбор в творческой деятельности, основанный на полученных результатах.

По мнению многих педагогов, преимуществами мультимедии при работе в языковых классах является облегчение понимания большого количества заданий и благоприятное влияние мотивации на учащегося. Наличие большого количества текстов, картинок, видео и других материалов превращает традиционный процесс в игровую форму обучения. Ученики становятся более активными в этом учебном процессе. Они свободны в действиях, автономны, тем самым

управляя своим временем и ритмом. Ученики принимают активное участие в эксперименте, в котором они обучаются, решая проблемы и задания. Это то, что в английском языке называется термином 'learning by doing'. Кроме того манера преподавания с помощью мультимедиа крайне отличает процесс от традиционного метода преподавания, и это является наиболее полезным для учащихся, изучающих иностранный язык. Уроки с использованием мультимедий можно внедрить как в разговорной, так и письменной форме обучения. Язык и разговорная речь, которую ученик видит, слышит и читает, носит коммуникативный характер. Роль учащегося в данном процессе - это понимать данное послание, уметь на него ответить. Для этого перед ним ставятся коммуникативные задачи.

Помимо этого, мультимедиа дает учащимся возможность попасть в реальный мир носителей языка при помощи видеоклипов, мотивирующих воспринимающую способность ученика. При помощи короткометражных фильмов осуществляется преподавание таких предметов, как страноведение. В контексте данного обучения, учащиеся мотивированы видеоклипами, воспроизводящими реальную действительность. Видеоклип представляет собой элемент, отождествляющий эту действительность, которая носит информативный характер. Этот факт сильнее всего влияет на развитие устной речи учащихся. Поэтому текст, внедренный с помощью изображений, вероятней всего будет лучше обработан, сохранен и воспринят в отличие от текста, воспроизведенного одним каналом связи. А использование ролевых игр, выполняемых в классе, является имитацией реального обмена информацией ежедневной практики в стране носителя языка. Общение в ролевой игре ограничено в данном контексте, т.к. оба ученика не являются носителями языка.

В традиционном образовании миссия преподавателя заключается в передаче знаний, исходя из данной методологии. В отличие от большинства традиционных методик обучения, мультимедиа способствует расширению прав и возможностей учащегося и изменению роли, как для ученика, так и для учителя. Эволюция материала такова, что в настоящее время вполне можно обучать на основе средств массовой информации. Это не новость, работа над пониманием текста и написанием письменного задания осуществляется теперь при помощи компьютера и дополнительных к нему периферийных инструментов. В случае, если осуществляется самообучение языку, ученик тоже может очень хорошо выучить язык при помощи мультимедийных средств. Кроме этого использование мультимедии в классе позволяет обучению языку без физического присутствия в классе. Примером может служить дистанционное обучение, которое очень широко используется в мировой образовательной практике. Учащийся может сортировать, суммировать, воспроизводить эту информацию с целью ее доступности. Так, Жак Тардиф сравнивает ученика с режиссером. Преподаватель ставит перед учеником задачу, за 50 минут продемонстрировать 80-ти минутный фильм, сохраняя при этом первоначальный смысл запланированного сценария, обеспечивая при этом поддержку и понимание зрителей. Как и режиссер, ученик не может, учитывая пределы его когнитивной структуры мозга и характеристик знаний, полностью сохранить все предложения, примеры, тексты, графические задания и упражнения, предложенные учителем как элемент обучения. Он должен в этом ансамбле предложенного выбрать, чтобы смонтировать, сконструировать, однако сохранить при этом весь первоначальный смысл информации с адекватным пониманием действительности [6, 44-45].

Учащиеся - это зритель, сотрудник и наконец, актер своего собственного обучения. Таким образом, педагог должен создавать такие задания, где ученик будет выступать как актер в учебном процессе. В то время как учащийся принимает на себя активную роль, преподаватель исполняет роль консультанта, грамотного поставщика информации при помощи мультимедийных средств. Он также является организатором обучения, направляет и оценивает учащихся, используя при этом подручные ему материалы. Педагог должен быть в курсе уровня знаний учащегося, чтобы избежать автоматических ошибок в процессе обучения. Он также должен обладать собственными стратегиями в обучении языку. Его образовательная практика должна иметь определенное знакомство с новой технологией и обладать умением его интегрировать в процесс обучения.

При помощи этих технологических ресурсов преподаватель трансформируется в управляющего уроком. Он может разрабатывать кроссворды, упражнения, анкеты, упражнения с пропусками или создавать различные вопросники (questionnaire à choix multiples) с множеством ответов и т.д. На этом этапе создания учитель сталкивается с серьезной проблемой; внедрение мультимедийных технологий в учебно-образовательный процесс языка, который помогает развивать шесть уровней когнитивного восприятия установленного Блумом: знания, понимания, применение, анализ, синтез и оценка. Роль педагога в данном случае - это роль контроллера, требующего и поддерживающего. Роль учащегося, в первую очередь - активный искатель информации, затем аналитик информации, а затем и презентатор этой информации.

Учебно-образовательный процесс значительно изменился с введением World Wide Web (www) и наличием мультимедийных средств в языковых классах. В настоящее время мы обладаем программным обеспечением в классе, банками тестов и упражнений, электронной почтой, интерактивными обучающими сайтами, которые способствуют обучению в классе и вне него. Педагоги, как мы уже говорили, ищут новые методы в обучении, чтобы вовлекать как можно больше обучающихся в свой образовательный процесс. Они могут предложить своим ученикам поискать информацию в интернете на заданную тему. Этот тип задания называется киберанкетирование и расшифровывается, как умение извлекать и в дальнейшем презентовать информацию, взятую в интернете. Этот тип заданий включает в себя работу с первичным сырьем, взятым из интернета, переработанный на свой лад, переосмысленного и представленного по своему. Киберанкетирование это метод обучения, основанный на задачах, поиска и представления информации по средствам интернета. Киберанкетирование было создано и предназначено для развития мышления учащихся на более высоких уровнях анализа, синтеза и оценке по Таксономии Блума. Киберанкетирование, состоящее из шести фаз, было изобретено в 1995 году.

Формат киберанкет построен так, чтобы гарантировать учащемуся без потери лишнего времени овладеть необходимой информацией. Есть множество преимуществ, связанных с киберанкетированием, учащиеся должны читать, интерпретировать, анализировать и оценивать содержание различных аутентичных текстов. И наконец, в контексте обучения французского языка, как иностранного, киберанкетирование при помощи мотивации содействует правильному учебно-образовательному процессу, т.к. повышение мотивации увеличивает уверенность в себе, что в конечном итоге приводит к успеху учащегося, а это самое большое достижение в области образования. Умение профессионально использовать компьютер при помощи киберанкетирования не требует обязательного присутствия педагога для работы над проектом. Это придает независимость в их работе. Киберанкетирование также повышает возможность сравнения межкультурных отношений.

Проекты, базированные на интернете, такие как киберанкетирование и другие работы, связанные с компьютером позволяют учителю иностранного языка построить нужное интерактивное обучение, которое мотивирует учащихся к обучению иностранного языка и культуры, создавая при этом взаимосвязь с другими дисциплинами, развивая интерес и креативность в решении поставленных коммуникативных задач. Этот вид деятельности позволяет гибкость в процессе обучения (при сохранении структуры типичного формата киберанкетирования). Это способствует автономии учащихся и предлагает разные источники и значительный языковой подход. Роль учителя заключается в тщательном выборе ресурсов, с которыми учащийся должен будет консультироваться. Чтобы сделать это он должен принимать во внимание уровень сложности, избегая слишком сложные источники, содержащие большое количество информации, которое может отвлечь ученика от конечной цели.

Немаловажно подчеркнуть роль новых компьютерных технологий, которые позволяют представить аутентичный материал, в значимом для учащегося контексте обучения иностранного языка. Этот экстралингвистический аспект развивает и улучшает восприятие коммуникативной компетенции учащегося.

Список использованных источников

- 1 Берштейн В.Л. Интернет технологии в развитии автономного обучения студентов-нелингвистов иностранному языку // Сборник статей по материалам международного научно-методического симпозиума. Часть 1. Лемпертовские чтения - X. – Пятигорск, 2008. - С.88-94.
- 2 Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. - М.: Просвещение, 1991. - 222 с.
- 3 Карамышева Т.В. Изучение иностранных языков с помощью компьютера. В вопросах и ответах. Издательство Союз, 2001. - 192 с.
- 4 Назаренко А. Л., Дунариценова. Дистанционное обучение иностранным языкам: Принципы, преимущества и проблемы // Вестник МГУ, сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2005. - Н.1. - с. 71-75
- 5 Семакин И.Г.- Информатика и Икт. для 8 и 9 классов – М.:БИНОМ. Лаборатория знаний.
- 6 Isabel Lumila Rivero Vila. L'interculturel a travers le multimedia dans l'enseignement du Francais Langue Etrangere. Tesis Doctoral. Salamanca, 2011. - 689 p.
- 7 Stephanie Vertallier Monet. L'utilisation du TBI ou comment susciter des interactions orales. Linguistics. 2013. - p.109

МРНТИ 14.35.09

Б.Р.Қасқатаева¹

¹п.ғ.д., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің профессоры
Алматы қ., Қазақстан

Р.Т.Абдоллаева²

²6M010900-Математика мамандығының 2 курс магистранты,
Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

МАТЕМАТИКАНЫ ОҚИТУДЫҢ ЖОБАЛАУ ӘДІСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада жоғары оқу орындарында және жалпы білім беретін мектептерде білім алушылардың зерттеушілік іс-әрекетін дамытуда жобалау әдісінің мән-мағынасы және математиканы оқытудың жобалау әдісінің негізгі ерекшеліктері айқындалған. Халықаралық PISA зерттеу төңірегінде 6-сынып оқушыларының математикалық сауаттылықтарын және оқушылардың математикаға деген қызығушылықтарын дамыту, қосымша әдебиеттермен жұмыс істеуді және оқып үйренген материалды қорытындылауды үйрету мақсатында «Пропорциялар тақырыбындағы қолданбалы есептер» атты жобалық жұмыс көрсетілген. Жұмыста мәселелерді теориялық талдау, әдебиеттерді зерделеу, бақылау, сауалнама жүргізу секілді зерттеу әдістері қолданылды. Жобалау әдісінің проблеманы шешу процесінде оқушылардың іс-әрекеттерін өз бетінше жоспарлауға, ұйымдастыруға және бақылауға мүмкіндік беретіндігі көрсетілген. Жобалау әдісінің негізгі функциясы - оқушылардың зерттеушілік іс-әрекетін дамытатыны анықталды. Оқушылардың өзіндік жұмысын дұрыс ұйымдастырудың педагогикалық шарттары, жобамен жұмыс жасауда педагогтың міндеті, зерттеу барысында оқушының бойында жұмысына қажетті біліктер баяндалған.

Түйінді сөздер: жобалау әдісінің ерекшеліктері, педагогикалық шарттар, педагогтың міндеті.

Аннотация

В статье изложено сущность и роль проектного метода в развитии исследовательской деятельности обучающихся в общеобразовательных школах и в высших учебных заведениях и определены основные особенности проектного метода при обучении математики; Приведен выполнение проектной работы в 6-классе на тему: «Решение прикладных задач по теме «Пропорций»» с целью развития математической грамотности учащихся в рамках международного исследования PISA т.е. развития интереса к математике, умения работать с дополнительной литературой, самостоятельно планировать, организовывать и контролировать свою деятельность при решении проблемы; В работе использованы методы исследования, как теоретический анализ проблемы, изучение литературы, наблюдение, анкетирование, тестирование; В результате выявлено, что основной функцией метода проектных, является развитие исследовательской

деятельности учащихся; определены педагогические условия организации самостоятельной работы учащихся, задачи педагога в работе над проектом и необходимые умения учащихся для исследовательской работы.

Ключевые слова: особенности метода проектов, педагогические условия, задачи педагога

Abstract

The article describes the nature and role of the project method in the development of research activity of students in secondary schools and in higher educational institutions and identifies the main features of the project method in teaching mathematics; Illustrates the execution of project work in 6 class on the theme: "the Solution of applied problems on the topic of "Proportions"" with the aim of developing mathematical literacy of students in the international study PISA ie development of interest in mathematics, ability to work with additional literature, independently to plan, organize and control their activity in solving the problem; the study used research methods as theoretical analysis of the problem, study of literature, observation, questionnaires, tests; It is educed, that main function of method of project in schools and in higher education institutions is development of research activity of students. Identified pedagogical conditions of organization of independent work of Students and the task of the teacher in project work, necessary skills of students for research work.

Keywords: features of project method, pedagogical condition, the task of the teacher.

Кіріспе. Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңында ұлттық және жалпы азаматтық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіптік шыңдауға бағытталған сапалы білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын, оның ішінде кәсіптік білім беру бағдарламаларының қоғам мен еңбек нарығының өзгеріп отыратын қажеттіліктеріне тез бейімделуіне ықпал ететін әдістерді енгізу және тиімді пайдалану қажеттігі айтылған [1].

Қазіргі кезде жобалап оқыту - педагогиканың келешегі зор бағыттарының бірі болып саналады.

Оқытудың тиімді де ұтымды әдістерінің бірі – жобалау әдісін қолдану болашақ мұғалімдердің және олар арқылы мектеп оқушыларының шығармашылық, интеллектуалдық қабілетінің, зерттеушілік іс-әрекетінің дамуына, өз білімін өмірде пайдалана білу дағдыларының қалыптасуына әкеледі.

Бүгінгі күні жобалау әдісінің негізгі мақсаты – болашақта бәсекеге қабілетті, әлемдік стандарт деңгейіне сай нәтижелі жұмыс атқара алатын, өз бетімен зерттеу жұмысын жүргізе алатын білікті құзырлы тұлға дайындау. Математика адамзат мәдениетінің тарихында оның ажырамас бөлігі бола тұра бізді қоршаған әлемді танып білудің кілті, ғылыми-техникалық прогресстің базасы және тұлғаның дамуының маңызды компоненті. Математикалық білім мен білік барлық мамандық өкілдеріне, оның ішінде жаратылыстану ғылымдарымен байланысты техника мен экономикада аса қажет. Математика өмірдің барлық салаларында: мемлекет басқаруда, медицина, лингвистика және т.б. қолданылып отыр.

Сонымен, жоғары оқу орындарында және жалпы білім беретін мектептерде білім алушылардың зерттеушілік іс-әрекетін дамытуда жобалау әдісінің мәні зор. Сондықтан, математиканы оқытудың жобалау әдісінің ерекшеліктерін анықтау көкейкесті мәселе.

Әдістер. Білім алушылардың зерттеушілік іс-әрекетін дамытудың бірден-бір жолы – математика сабағында жобалау әдісін қолдану болып отыр. Олай болса, оқытудың жобалау әдісінің маңнасын және ерекшеліктерін анықтау үшін төмендегідей зерттеу әдістері қолданылды: зерттеліп отырған мәселеге байланысты философиялық, психологиялық және әдістемелік еңбектерге талдаулар жасау, сауалнама жүргізу; нормативті және оқу – зерттеушілік құжаттарды талдау, тест жүргізу.

Нәтиже. Математиканы оқытудың жобалау әдісінің төмендегідей негізгі ерекшеліктері анықталды:

- ☐ жобаның тақырыбы өмірдің қажеттілігінен туындайды және оған байланысты жобаға қатысушылар алдарына проблема қояды;
- ☐ жобаға қатысушылар қойылған проблеманы шешудің тәсілін бір-бірімен келіседі;

- ☐ жобаның қатысушылары жоба бойынша ізденіс жұмысын дамытады және оны аяғына дейін жеткізеді және белсенді түрде өзін-өзі жұмысқа ұйымдастырады;
- ☐ жобаға қатысушылар жұмыс барысы туралы бірін-бірі хабардар етеді;
- ☐ жобаға қатысушылар жоба бойынша пікір талас ұйымдастырып тұрады;
- ☐ жобаға қатысушылардың зерттеушілік іс-әрекеті дамиды.

Дискуссия. Жобалау – «project» деген латын сөзі. Бұл сөз «жоспарлау, дайындау» сияқты мағынаны немесе жоспардың жүзеге асырылуын білдіреді. «Жоба» ұғымы педагогика саласында ғана емес экономика, басқару, зерттеу салаларында да кеңінен қолданылатыны белгілі. Мысалы: зерттеу жобасы, оқыту жобасы т.б.

Біздің жағдайымызда жобалау әдісі деп – сабақтың өткізілу түрі айтылады. Сонымен қатар жобалау әдісі - студент пен оқытушының бірігіп, белгілі бір мәселені шешуге және қорытынды жасауға негізделген оқу немесе басқа да әрекеттерін айтуға болады. Мектеп мұғалімдерінің арасында жобалау жұмыстарына байланысты жобалау сабақтары, жобалық апталықтар, жобалық жұмыстар т.б. тіркестер қолданылып жүр. Жобалық жұмыстар орындалу мерзіміне қарай ұзақ, орташа және қысқа мерзімді болып бөлінеді. Қазір мектеп оқушылары мен мұғалімдері бірігіп ұзақ мерзімді ғылыми жобалауды орындап, қорытындысы бойынша қала, республика көлемінде белгілі ғалымдардың қатысуымен өткізілетін конференцияларда келелі мәселелердің шешілу жолдары туралы ойларын ортаға салып, көпшілікті мәселелерді шешу жөніндегі ұсыныстары таң қалдырып жүргені бәрімізге белгілі.

Жобалау әдісі әлемдік педагогикада жаңа әдіс емес. Жобалау әдісі Америка Құрама Штаттарында өткен ғасырдың басында пайда болды. Ол проблеманы (мәселені) шешу әдісі деп аталатын. Оны алғаш американдық философ және ағартушы Джон Дьюи және оның шәкірті гуманистік бағыттағы философия және білім идеялармен байланысты әзірленді. Дьюи және оның шәкірті *У.Х. Килпатрик* ашты.

Дж. Дьюи білімге деген оқушының жеке қызығушылығын ескеріп, мақсатты іс-әрекетті белсенді түрде ұйымдастыру арқылы оқытуды ұсынады. Ол «балаға таныс және оның алған білімдерін қолдану қажет болып табылатын, мағыналы, нақты өмірден алынған маңызды проблеманы шешудің маңыздылығын» көрсетті [2].

Танымдық прагматизм философиясының өкілі *Девей* жобалық жұмыстың ғылыми және саяси концепциясының іргетасын қаласа, оның әріптесі Килпатрик жобалау әдісін ауқымды мағынасына қарай тәрбиеге қатысты философия ретінде бағалады. Кезкелген өз бетінше шешуін табуға болатын мәселелерді жобалық жұмыс деп айтатын болды. Осының салдарынан жобалық жұмыс - мәселені шешу процесіне айналды. Бұл процесс барысында оқытушы мәселені ұсынушы болса, оқушы оны шешуші болды. Жобалау идеялары Еуропада алпысыншы, жетпісінші жылдары «баламалы мектеп» немесе баламалы оқыту түрлерін енгізу туралы пікірталас кезінде қолдау табады.

Жобалау идеясы, жобалау әдісі ең алдымен жалпы білім беретін мектептер мен жоғары оқу орындарындағы дәстүрлі оқытуға қарсы бағытталған бағдарлама ретінде қарастырылды. Бұл идея көптеген ғалымдардың (Пиаже, Эбли) (Высоцкий, Леонтьев, Гальперин) қолдауымен жобалау әдісінің негізін қалауға себеп болды [3].

Жоғарыда айтылғандай, жобалау әдісі мұхиттың арғы бетінде 20 ғасырдың басында басталғанымен, Қазақстанда білім беру салалары кредиттік жүйеге енгелі математикада және басқа сабақтарда соңғы жылдары ғана қолданыла бастады.

Жобамен жұмыс жасауда педагогтың міндеті – оқушыға шығармашылық ойлауға дұрыс бағыт-бағдар беру; оқушыны ынталандыру; жүйелі түрде зерттеу, талдау, шығармашылық ізденіс жасауға жағдайлар жасау және жаңа проблеманы шешудің жаңа жолдарын іздеуге қалыптастыру. Дұрыс қойылған мақсаттар мен міндеттер, шығармашылық ойлауды дамытуға ықпал етеді. Сондықтан, оқушының: өз бетінше ойлануын, жобаның мақсатына жеткенше табандылықпен ізденіс жүргізуін, оқу-шығармашылық іс-әрекетін ұйымдастыратын мұғалімнен бұл әдіс шеберлікті талап етеді.

Жобалау әдісі - оқушыларға проблеманы шешу процесінде іс-әрекеттерін өз бетінше жоспарлауға, ұйымдастыруға және бақылауға мүмкіндік беретін оқу үрдісін ерекше ұйымдастыратын

кешенді оқыту тәсілдер жиынтығы. Көп жағдайда «жобалау әдісі - педагог пен оқушының өзара қарым-қатынас жүйесі», - деп қарастырылады.

Математиканы оқыту процесінде жобалау әдісін қолданғанда оқушылар өздері жобаның тақырыбын таңдайды, қажет мәліметтерді жинайды және жұмыс аяқталғаннан кейін презентация дайындайды. Яғни, жобалау әдісі оны орындаушыларға өз бетінше жұмыс істеуге жағдай жасайды. Жобалау әдісі жобаға қатысушылар арасында қарым-қатынастың жаңа түрін: ынтымақтастықты, бірлікті орнатады.

Мектепке өзін-өзі дамыта алатын, өздігінен білім ала алатын, жауапкершілігі мол тұлғаны тәрбиелеу функциясы жүктеліп отыр. Қазір республика оқу орындары ұсынып отырған көп нұсқалыққа байланысты мектеп өздерінің қалауына сәйкес кез-келген үлгі бойынша қызмет етуіне мүмкіндік алды. Қазір білім берудің әр түрлі нұсқадағы мазмұны, құрылымы, ғылымға және тәжірибеге негізделген жаңа идеялар, жаңа технологиялар бар. Сондықтан, оқыту технологияларын оқу мазмұнына, білім алушының жас және психологиялық ерекшеліктеріне байланысты таңдап алудың маңызы зор.

Ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде оқыту процесінде қолданатын және оқытудың нәтижесін көрсететін инновациялық әдіс-тәсілдер қарастырылғанмен, жобалау әдісін математика сабағында нақты іс жүзінде қолдану толық зерттелмеген. Н.Г. Чернилова жобалап оқытуды дамыта оқытуға жатқызады. Ол «жобалап оқытуды базалық теориялық білімді меңгеру үшін кешенді оқу жобасын бірте-бірте дәйекті түрде орындауға негізделген әдіс», -деп түсінеді [4].

Жобалау әдісі қазіргі адамға ең қажет маңызды қасиеттер: белсенді іс-әрекеттену, ойлау мен іздену қабілеті, өз бетінше білім алуға қызығушылықты тәрбиелейді. Себебі, оқытудың жобалау әдісінде оқушылар белгілі бір тапсырманы өз бетінше орындайды. Оқушылардың өзіндік жұмысы олардың танымдық қызметін ынталандырады, жұмыс істеу қабілетін арттырады.

Өзіндік жұмыс барысында оқушылардың өз жұмысын жоспарлап, оны өз бетімен ұйымдастыруды, өз мүмкіндіктерін қолдануды, ақпаратпен жұмыс істеуді үйренгендері аса маңызды.

Осыған орай, оқушылардың өзіндік жұмысын дұрыс ұйымдастырудың төмендегідей педагогикалық шарттарын келтірейік: 1) Математика сабақтарында өзіндік жұмыстарды міндетті түрде жоспарлау; 2) күрделі жобалық жұмыс барысында оқу материалын жауапкершілікпен дайындау; 3) сабақтардың жүйелілігі; 4) өзін-өзі бақылау.

Оқушылардың өзіндік жұмысын ұйымдастырудың педагогикалық шарттарын ескере отырып, зерттеу жұмысын жүргізу процесінде қолданылып отырған жобалау әдісінің ерекшеліктерін анықтауға тырыстық.

Алматы облыстық И.Нүсіпбаев атындағы мектеп-интернатының 6-сынып оқушылары ««Пропорциялар» тақырыбындағы қолданбалы есептер» тақырыбына жобалық жұмыс орындады. Бұл тақырыпты біз тереңінен толық оқып үйренуді, зерттеуді жөн көрдік.

Жобаның мақсаты: халықаралық PISA зерттеу төңірегінде 6-сынып оқушыларының математикалық сауаттылықтарын дамыту, оқушылардың математикаға деген қызығушылықтарын дамыту, қосымша әдебиеттермен жұмыс істеуді және оқып үйренген материалды қорытындылауды үйрену болды.

Зерттеу объектісі – математика.

Зерттеу пәні - қатынастар және пропорциялар.

Ғылыми болжамы: қатынастар мен пропорциялардың адамның күнделікті өмірінде қолданбайтын жері жоқ.

Зерттеу жұмысының көкейкестілігі: бұл жұмыстың мазмұны қосымша материал ретінде оқушыларға да, мұғалімге де сабақ жүргізгенде және сыныптан тыс математикалық жұмыстар жүргізгенде де қолданылады және оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытады. Оқушылар зерттеу жұмысы процесінде: «Проценттер» тақырыбын тереңінен оқып үйренді; өздерін қоршаған өмірден алынған қолданбалы есептерді және проценттерге берілген есептерді пропорцияны пайдаланып шығаруды; пропорцияны пайдаланып, проценті бойынша санды табуды және күрделі есептерді шешуді тереңінен меңгерді.

- 1) Жоба жұмысы алдын ала мұқият мұғалім мен оқушының арасында талданды.
- 2) Ғылыми болжамы құрылды;
- 3) Осыған орай жобаның мақсатына байланысты жоспар құрылды;
- 4) Зерттеу әдістері таңдалды;
- 5) Мәліметтер жиналды: тарихи деректер, қолданбалы есептер;
- 6) Алынған мәліметтерге талдау жүргізілді;
- 7) Нәтижелер жиналды; Жобаны орындаушы оқушылар сыныптың алдына нәтижелерін ұсынды.

8) Презентация көмегімен нәтижелерге талдау жүргізілді және қорытындыланды.

Жұмыстың соңында жобалау әдісінің ерекшеліктері айқындалады.

Жобаны орындау процесінде оқушының бойында зерттеушілік іс-әрекетке қажетті төмендегідей біліктер қалыптасты:

- ☐ өзінің қабілеті мен қызығушылығына қарай тақырыпты еркін таңдай алды;
- ☐ алдына қойған міндетіне қарай жұмыстың мазмұнына өз бетінше талдау жасай алды;
- ☐ өз бетінше алдына қойған мақсатына жету және жүзеге асыру жолдарын іздестірді;
- ☐ өз мүмкіндіктерін тексеруге және дамытуға жағдай жасай алды;
- ☐ мәліметтерді жинап, жүйелеп және сыни ойлауға үйренді;
- ☐ әдістерді талдау және салыстыру арқылы жұмысына тиімді әдісті таңдай алды;
- ☐ көпшілік алдында сөйлеуге, ойын дәлелді және логикалық жүйелікпен жеткізуге, тыңдаушыларды өзіне қарата білуге дағдыланды;
- ☐ өзгелерді тыңдап, айтқандарын ой елегінен өткізуге дағдыланды;
- ☐ шешімі қиын сұрақтарды шеше білді; өз көзқарасын дәлелдеп, шешімінің дұрыстығына тыңдаушылардың көзін жеткізуге тырысты.

Нәтиже. Карл Фрейд жобалау әдісінің 17 ерекшеліктерін келтірген [4]. Біз Карл Фрейдің жобалау әдісінің ерекшеліктерімен келісе отырып, өз тәжірибемізден төмендегі ерекшеліктерді анықтадық:

- ☐ жобаның тақырыбы өмірдің қажеттілігінен туындайды және оған байланысты жобаға қатысушылар алдарына проблема қояды;
- ☐ жобаға қатысушылар қойылған проблеманы шешудің тәсілін бір-бірімен келіседі;
- ☐ жобаның қатысушылары жоба бойынша ізденіс жұмысын дамытады және оны аяғына дейін жеткізеді және белсенді түрде өзін-өзі жұмысқа ұйымдастырады;
- ☐ жобаға қатысушылар жұмыс барысы туралы бірін-бірі хабардар етеді;
- ☐ жобаға қатысушылар жоба бойынша пікір талас ұйымдастырып тұрады;
- ☐ жобаға қатысушылардың зерттеушілік іс-әрекеті дамиды.

Қорытынды. Сонымен, жобалау әдісінің мағнасы және математиканы оқытудың жобалау әдісінің негізгі ерекшеліктері анықталды. Зерттеу жұмысы барысында жобалау әдісінің жалпы білім беретін мектептер мен жоғары оқу орындарындағы негізгі функциясы - оқушылардың зерттеушілік іс-әрекетін дамытатыны, оқушылардың өзіндік жұмысын дұрыс ұйымдастырудың педагогикалық шарттары, жобамен жұмыс жасауда педагогтың міндеті, зерттеу барысында оқушының бойында жұмысына қажетті біліктер анықталды. Сонымен қатар, 6-сынып оқушыларының ««Пропорциялар» тақырыбындағы қолданбалы есептер» тақырыбына орындалған жобалық жұмысы баяндалды.

Пайдаланған дерек көздері

- 1 Қазақстан Республикасының білім туралы Заңы. <http://om114kaz.narod.ru/BilimZan.htm>
- 2 Дьюи Дж. Школа будущего. – М.: Госиздат. 1926
- 3 Жобалау әдісі
<http://repository.kgu.kz/bitstream/handle/123456789/801/жобалау.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- 4 Современные педагогические технологии
<https://pedtehn.ru/content/proektno-issledovatel'skie-tehnologii>
- 5 Пахомова Н.Ю. Проектное обучение - что это? // Методист, №1, 2004. - 42 с.
- 6 Управление проектами в современной организации: Стандарты. Технологии. Персонал. - М., 2004.

МРНТИ 14.35.09

А. Нұғысова¹

¹п.э.д., *І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университетінің математика және МОӘ кафедрасының профессоры, (Талдықорған, Қазақстан)*

С.А.Фейзулдаева²

²6D010200-Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі мамандығының 1-курс докторанты, *І. Жансүгіров атындағы ЖМУ, (Талдықорған, Қазақстан)*

«ПӘНАРАЛЫҚ САБАҚТАСТЫҚ» ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ БАСТАУЫШ МЕКТЕП МҰҒАЛІМІН КӘСІБИ ДАЯРЛАУДАҒЫ РОЛІ

Аңдатпа

Мақалада бастауыш мектеп мұғалімін оқыту процесінде пәнаралық сабақтастықты жүзеге асыруға даярлау проблемасының психологиялық-педагогикалық негіздері қарастырылады: «пәнаралық сабақтастық» ұғымының мәні ашылады, оқыту процесіндегі пәнаралық сабақтастықты жүзеге асырудың ролі мен маңызы баяндалады.

Сабақтастық принципін жүзеге асыру бастауыш мектеп мұғалімдерінің кәсіби қалыптасуының әрбір келесі кезеңінде тұлғаның кәсіптік маңызды сипаттамаларын үздіксіз қалыптастыруды, базалық білімдерді, машықтар мен дағдыларды, маңызды тұлғалық қасиеттерді, құнды бағдарларды сақтау мен арттыруды қамтамасыз ететін осы дайындықты ұйымдастыруды білдіреді. Оқыту процесінде пәнаралық сабақтастықты жүзеге асыру білім алушылардың танымдық қызығушылығы мен белсенділігінің дамуына оң әсерін тигізетіндігі қарастырылған.

Түйін сөздер: пәнаралық сабақтастық, бастауыш мектеп мұғалімі, кәсіби даярлық.

Аннотация

В работе рассмотрены психолого-педагогические основы профессиональной подготовки учителя начальной школы путем осуществления межпредметной преемственности обучения, раскрыта сущность понятия «межпредметная преемственность», изложены роль и значение осуществления межпредметной преемственности в процессе обучения в начальной школе.

Межпредметная преемственность на этапах включения их в познавательную деятельность ученика играют роль пускового, побуждающего стимула. Знания, полученные в результате предшествующего опыта, становятся регуляторами его познавательной активности. Перенос заключается в межпредметном обобщении известного и синтезировании нового, обобщенного знания межпредметная преемственность в обучении вносят элементы творчества в мыслительную деятельность ученика, а также элементы репродукции и поиска, проявляющиеся в познавательной деятельности.

Ключевые слова: межпредметная преемственность, учитель начальной школы, профессиональная подготовка.

Abstract

The paper discusses the psychological and pedagogical bases of vocational training of primary school teachers through the implementation of interdisciplinary continuity of training, reveals the essence of the concept of "interdisciplinary continuity", set out the role and importance of the interdisciplinary preemstvennosi in learning in primary school.

Interdisciplinary continuity in the stages of their inclusion in the cognitive activity of the student playing the role of starter, an inducement. The knowledge gained as a result of previous experience, it becomes a regulator of cognitive activity. The transfer is cross curricular synthesis of synthesizing known and new, interdisciplinary knowledge of the generalized continuity in training are making creative elements in student mental activity, as well as elements of the search and reproduction, manifested in cognitive activity.

Keywords: interdisciplinary continuity, elementary school teacher, professional training.

Мемлекетіміздің дүниежүзі экономикалық кеңістігінде жүйелі түрде дамуы - кәсіби оқу орындарын білікті, терең білімді заманауи талаптарға сай мамандарды даярлауға міндеттейді.

Мұндай мамандарды даярлаудың негізгі қағидаларының бірі – білім беру жүйесінде арнайы, жалпы кәсіби, жалпы білім беру пәндерінің өзара сабақтастығын жүзеге асыру. Кәсіби білікті маман даярлауда пәнаралық сабақтастықты жүзеге асырудың маңызы зор, өйткені ол жан - жақты дамыған терең және сапалы білімі бар кәсіби маман даярлауға ықпал етеді.

Пәнаралық сабақтастықты білім беру жүйесіне енгізу қазіргі кезеңде білім беру орындары мен жалпы қоғамның алдында тұрған міндеттерді шешуге мүмкіндік туғызады.

Қазіргі уақытта «сабақтастық» ұғымының мазмұнына қатысты әртүрлі көзқарастар бар.

Ғылыми әдебиетте ол «өмір сабақтастығы», «мәдениет сабақтастығы», «мораль сабақтастығы», «ұрпақтар тәжірибесінің сабақтастығы», «білім сабақтастығы» сияқты көптеген сөз тіркестерінде қолданылады.

Педагогикада - «бірізділік», «жүйелілік», «біртұтастық», «үзіліссіз» ұғымдарына жақын және көп жағдайда осы ұғымдардың синонимі ретінде қарастырылады. Бұл сабақтастықтың философия, психология, педагогика және т.б. көптеген ғылымдардың аясында зерттелетін көпаспектілі категория болып табылатындығына байланысты.

Сабақтастық проблемасы көне замандардан бері зерттеліп келеді, бұл іске үлес қосқандар: Конфуций, Аристотель, Пифагор, Платон, Сенека. Олар себеп пен салдардың заңды байланыстыру туралы, өзгеретін нысандар мен құбылыстардың сапалық жағынан түрлі жағдайларының арасындағы сабақтастықты қарастырған.

Кейінгі антика дәуірінің, орта ғасырдың және Жаңа заманның философиялық шығармаларында «сабақтастық» ұғымының мағынасын түсінуге назар аударылады. Ол әртүрлі дүниетанымдық тұрғыда және ұстанымда сараланады, бірақ сол кезде оның айқын статусы жоқ және ол метафизика мен логиканың басқа маңызды сұрақтары тұрғысында ғана қаралады.

XXI ғасыр философтары Э.А. Баллер, В.С. Батурин, А.И. Зеленков, Г.И. Исаенко және басқалары өз жұмыстарында сабақтастықтың дамуға қатысты елеулі ролін атап көрсеткен және бұл ұғымды «қозғалыс» және «даму» категорияларымен байланыстырған. Сабақтастық өзгерістердің біртұтастығын, біріктендірілгендігін және бағытталғандығын қамтамасыз ететін дамудың ішкі негізі [1] деп аталды.

Аталған авторлардың пікірінше, сабақтастық философиялық категория ретінде диалектика заңдарының және заңдылықтарының көріністерінің бірі болып табылады, ол дамудың түрлі кезеңдері немесе сатыларының арасындағы байланысты білдіреді және оның мәні жаңа жағдайға өту кезіндегі оның тұтас немесе жекелеген сипаттамаларының элементтерін сақтауда жатыр.

Сабақтастық туралы ұсынылған ережеге сүйене отырып, бастауыш мектеп мұғалімінің кәсіби-тұлғалық дайындығы болашақ кәсіпқой тұлғасының базалық қасиеттерінің қандай да бір жиынтығының жоғары деңгейде көрініс табуымен сипатталатын прогрессивті даму ретінде қарастырылады.

Оқытудағы сабақтастық ұғымын қарастырудағы дәстүрлі көзқарас Я.А.Коменскийдің «Ұлы дидактика» жұмысында қалыптасты, ол кейін И.Г.Песталоццидің, А.Дистервегтің, К.Д.Ушинскийдің еңбектерінде негізделіп түсті.

Я.А.Коменский сабақтастықты «оқыту мен оқуда тиынақтылыққа» қол жеткізу үшін сақтауды қажет ететін қағида және талап ретінде анықтайды, бұл жерде оқыту процесінің өзі үзіліссіз даму, басталғанның жалғасы, білімнің біртіндеп жетіліп, көбеюі ретінде түсіндіріледі.

Ғалым сабақтастықты оқытудың озықтығымен және жүйелілігімен байланыстырады, бұларға осыдан бұрынғы «энциклопедиялық» біліммен органикалық түрде байланысқан жаңа білімдер енгізілуге тиіс, ал олардың тереңдеп, кеңеюі бұдан бұрын меңгерілген әрбір саты келесі саты үшін негіз немесе база болатындай жүруге тиіс: «кейінгінің барлығы алдыңғыға тірелуге тиіс» және «өзара байланыстының барлығы тұрақты түрде бауланыста болуға тиіс» [2].

Оқыту процесін табиғатпен салыстыра отырып, Я.А. Коменский оған ұқсауға кеңес береді: «табиғат тұрақты түрде алға қозғалып отырады, ешқашан тоқтамайды, бастағанын тастап, ешқашан жаңаға кіріспейді, бірақ бұрын бастағанын жалғастырады, кеңейтеді және соңына дейін жеткізеді... отырғызылған ағаш алғаш өскен бұтақтарынан айырылмайды, бірақ жыл сайын жаңа бұтақтармен толықтыру үшін оларға қамқорлықпен өмір нәрін беруді жалғастыра береді».

К.Д. Ушинский адамның танымдық қызметін талдай отырып, сабақтастық процесін түсінуді кеңейтті. Ол оқыту процесінің мәнін ашуға алғаш рет ғылыми тұрғыда қарап, оны қабылдау, ойлай және есте сақтау заңдылықтарының негізінде қарастырды. Ғалымның пікірінше, бұған дейін алып, меңгерілген түсініктердің арасында байланыс орнатылмай, білімнің жаңа игерілетін элементтерін қосуды қажет ететін берік негізді құрмай, білімді меңгеру, оларды ары қарай дамыту мүмкін емес. Алға жасалған әрбір қадам бұдан бұрын жасалған тірексіз мүмкін емес. Бір жағынан, ол алдыңғысының қайталануына тірелуге тиіс, басқа жағынан, ол оны қайталаудың нәтижесі болып табылады. «Алға қарай жүре отырып, сіз бұған дейін жинағаныңызды артыңызда пайдасыз қалдырмауға тиіссіз» [3].

Сабақтастық идеясын ары қарай дамытуға XX ғасырдың көптеген ғалымдары, педагогтары, психологтары (Б.Г.Ананьев, А.К.Бушля, Н.Н.Бызов, Ш.И.Ганелин, В.В.Давыдов, М.А.Данилов, С.Е.Драпкина, Б.П. Есипов, Л.В.Занков, М.Н. Лебедева, А.А. Люблинская) үлес қосты. Олардың зерттеулерінде сабақтастықтың мәні және оны іске асырудың формалары туралы сұрақтар талқыланып, оқыту-тәрбиелеу процесіндегі сабақтастықтың психологиялық-педагогикалық негіздері зерттелді, алайда ортақ пікір табылған жоқ.

Сабақтастықтың жалпылама түрдегі психологиялық анықтамасы А.М.Орлованың жұмысында тіл оқыту мысалында көрсетілген. Оның пікірінше, сабақтастық – «балалардың нені және қандай кезектілікпен оқуы керектігінің анықтамасы ғана емес. Бұл сондай-ақ, көп жағдайда балалардың бағдарламаларда қарастырылған оқу материалымен қалай танысып, оны қалай меңгеруі керек деген сұрақ. Бұл бұрын алынған білімдерді түбегейлі қайта құруда және өзгертудегі кейінгі бұзылу қажеттілігін болдырмайтын оқытудың әрбір сатысында тіл түсініктері мен заңдылықтарын пысықтау талабы болып табылады.

Осы ретте А.А. Люблинская [4] оқытудағы сабақтастық қағидасына жүйелік-құрылымдық талдау тұрғысынан қарайды. Оны мектептің түрлі сатыларына қолдана отырып, автор кез келген жүйенің қағидаларының бірі жекелеген буындар арасындағы сабақтастық байланыс болып табылатынын атап көрсетеді және келесі шарттар сақталатын болса, жүйенің мазмұнында оның буындары да, олардың арасындағы байланыстар да әр түрлі болады деген пікір айтады: оқыту-тәрбиелеу жұмысы мақсаттарының және міндеттерінің, дамудың барлық сатыларында мұғалімнің балалармен қызметінің мазмұны мен әдістерінің бірлігі; оқушылардың даму және даму көрсеткіштерінің заңдарын жалпы түсіну (яғни, жасына қарай ерекшеліктерін және түрлі жас топтарындағы балалардың әлеуетті мүмкіндіктерін білу, оларға дифференциалды түрде қарау); төменгі және жоғарғы сыныптар мұғалімнің өзінің оқу пәнінің негізгі қағидаларын түсінуі.

Біздің пікірімізше, А.А. Люблинскаяның жұмыстарында сабақтастық қағидасын іске асыру шарттары қазіргі заман мектептеріндегі жалпы білім беруші қағида ретінде барынша толық көрініс тапқан.

Отандық ғалым А.Е. Манкеш «сабақтастық», «экологиялық тәрбие сабақтастығы» ұғымдарының мәнін анықтап, сабақтастық - үздіксіз білім беру процесіндегі баланың дене және рухани дамуының ішкі үйлесімді байланысы мен жеке басы дамуының бір сатыдан екінші сатыға өтудегі ішкі дайындығы; экологиялық тәрбие сабақтастығы - баланың қоршаған ортадағы әсемдікті сезініп, оны бағалай білу қасиеттері мен дағдыларының мектепке дейінгі кезеңнен бүкіл ғұмырындағы түрлі сатылар арасындағы байланысы деген өз анықтамасын ұсынған [5]. Ал, М.А. Кененбаева дамыта оқытудағы сабақтастықтың өзіндік ерекшелігін, яғни ол оқытудың жан-жақтылығын, пәрменділігін анықтайтын талаптарға сай болуы қажет деген пікірді білдіреді [6].

Жоғарыда қарастырылып өткен жұмыстар көбіне білім жүйесінің білім берудің түрлі сатыларындағы сабақтастығын ашады.

Сабақтастықты жүзеге асырудың әдістері ретінде жалпы еңбек білімін, дағдылар мен машықтарды дамытудың негізінде кәсіби және арнайы білімнің, дағдылар мен машықтардың қалыптасуы мен еңбек пен өндірістік оқыту мұғалімдерін арнайы әзірленген курс бағдарламасы бойынша бірлесіп оқыту болады.

Сабақтастықты қамтамасыз ету үшін Н.Г. Барышникова [7] студенттердің қызметінің мотивін, білімін және дағдыларын, машықтарын, қабілеттіліктерін дамытуды жүзеге асыратын

ЖОО білім жүйелерінің өзара іс-әрекетіне арналған шарттар белгіленген сабақтастық моделін ұсынады. Бұл модельде сабақтастық оқу қызметін басқарудың ерекше мақсаты ретінде болады, бұл оның мазмұнынан, формасынан және әдістерінен көрініс табады. Педагогикалық өзара іс-қимыл студенттердің оқу қызметін қалыптастыру кезеңдерінің байланысының негізінде ұйымдастырылған, олардың мазмұны зерттелетін материалдың ерекшелігіне негізделеді. Оқу қызметін қалыптастырудың әр кезеңін іске асыру студенттің оқу қызметіндегі қабілеттіліктері мен осы кезеңде қажет болатын оқу қызметінің қабілеттіліктерінің арасында туындайтын қарама-қайшылықтарды шешуге мүмкіндік береді.

ЖОО-ның дайындық және төменгі курстарындағы сабақтастық мәселесін сараптай келе, П.Л.Михайлов, В.Н. Ревтович [8] сабақтастық принципі әмбебап және кез келген педагогикалық құбылысқа тән, сондай-ақ, оқу-тәрбиелеу процесіндегі қарама-қайшылықтарды шешу және оның логикасын жүзеге асыру үшін қажет деген қорытындыға келді. Осыған байланысты сабақтастық тұлғаны дамытуда ілгерілеуді, бағыттылықты, перспективтілікті қамтамасыз ететін оқытуды дамытудың маңызды процесі ретінде негізделеді. Дамудың әр кезеңінде адам қызметінің типі мен оның шынайылыққа деген қатынасының өзгеретіні қарастырылған. Соның негізінде дамудың бір жағдайынан екіншісіне өту жүзеге асырылады.

Біздің бастауыш сынып мұғалімін дайындауда кәсіптік-тұлғалық дайындық сабақтастығы принципін іске асыру аясында Л.Н. Мазаеваның [9] еңбегі қызығушылықты оятады. Кәсіптікке дейінгі және кәсіптік білім берудің арасындағы сабақтастықты «болашақ мұғалімнің кәсіби маңызды тұлғалық және кәсіптік қасиеттері үздіксіз қалыптасуын қамтамасыз ететін білім жүйелерінің өзара әрекет етуінің тәсілі ретінде» қарастыра келе, автор педагогикалық дайындық кезінде сабақтастық принципін іске асыру үшін тек педагогикалық білім берудің құрылымын өзгертіп, жаңа білім мекемелерінің есебінен оны кеңейтіп, олардың арасында байланыс орнатып қана қоймай, мұғалімді дайындаудың мазмұны мен технологияларын сапалы өзгерту, білім беру процесіне қатысушылар арасында жаңа қарым-қатынас орнату қажет.

Л.Н. Мазаеваның пікірінше, мектеп түлектері тап болатын мәселе - олардың мамандықты дұрыс таңдай алмауы, ол туралы, таңдаған кәсіптерінің талаптарына сай жеке қасиеттерінің сәйкестігі туралы түсініктерінің болмауы. Аталған мәселені жою үшін кәсіптік педагогикалық қызмет мотивтерін қалыптастыру факторы ретінде кәсіптікке дейінгі және кәсіптік педагогикалық дайындық сабақтастығы принципін жүзеге асыру және кәсіптік қызмет мотивтерін қалыптастырудың педагогикалық шарттарын құру керек. Зерттеуші негізгі педагогикалық шарттарға мыналарды жатқызады: оқушылар мен студенттердің бойында кәсіптік мотивтерді, кәсіптік белсенділікті және болашақ мамандықпен байланысты өзіндік өмірлік жоспарларды қалыптастыру: мақсаттар, болашақ мұғалімдерді кәсіптік даярлаудың түрлі кезеңдерінде оқытудың мазмұнын, формалары мен әдістерінің сабақтастығы, бұл кәсіптік қызмет мотивтерін үздіксіз дамытуды қамтамасыз етеді.

Қазіргі сабақтастық зерттеулеріне жүргізілген талдауды нәтижелей келе, келесідей қорытындыға келуге болады:

Сабақтастық мәселесі отандық педагогикада бұрыннан пысықталып келеді және әлі де болса түбегейлі шешімін таба қойған жоқ, бұл көбінесе зерттелетін ұғымға қандай мазмұнның берілетініне байланысты болады.

Сабақтастық философиялық және жалпы педагогикалық ұғым ретінде кең мағынада өткеннің, бүгіннің және болашақтың арасындағы байланысты қамтамасыз етуді, ал оқыту-тәрбиелеу процесі тұрғысынан бір білім беру-тәрбиелеу сатысынан екіншісіне ауысу кезінде сабақтастықтың мәні қандай да болмасын формалар мен әдістерді қалыптастыруда белгілі бір мазмұнды сақтауды білдіреді.

Сабақтастықтың жалпы әдістемелік маңыздылығына байланысты осы принципке бағдар білім беру жүйелерінің әр алуандылығының компоненттерінің ықтимал өзара байланыстарын қарауды көздейді. Бұл ретте ғалымдардың басым бөлігі сабақтастықты жекелеген буындар, сатылар немесе кезеңдер арасындағы органикалық байланысты қамтамасыз ету мен оқытудың

дұрыс жүйесі; білімді, дағдыларды, машықтарды кеңейту және тереңдету; оқытудың мазмұнына, формаларына және әдістеріне сәйкес, оқу процесін құру қарастырылған педагогикадағы өзіндік тәсіл, қажетті шарт және маңызды принцип деп санайды. Оқытудың сапасын арттыру және тұлғаны дамыту мақсатында тұтастығын, бүтіндігін және жүйелілігін қамтамасыз ете отырып, сабақтастық белгілі бір қасиеттерге ие; жаңа материал бұрынғы зерттеулердің «призмасынан» әлдеқайда жоғары деңгейде өтеді, соның арқасында білімнің, машықтар мен дағдылардың саны мен сапасы артады және ұлғаяды. Олар әлдеқайда мазмұнды, дифференциалды және жиынтық болады. Осылайша, сабақтастық тұлғаның ең алдымен жаңа тәжірибені, ескі мен жаңа білімнің өзара әрекетін ұғыну арқылы тұлғаның даму процесін білдіреді.

Педагогикалық процестегі сабақтастық екі деңгейде қарастырылады: «көлденең» - бір оқу мекемесі жағдайында (оқыту-тәрбиелеу процесінің жалпы жүйесі компоненттерінің арасындағы сабақтастық) және «тік» - түрлі мекемелер жағдайында (мектепке дейінгі мекеме мен мектептің жұмысындағы сабақтастық; орта және жоғары мектеп сабақтастығы және т.б.).

Сабақтастық принципін жүзеге асыру бастауыш мектеп мұғалімдерінің кәсіби қалыптасуының әрбір келесі кезеңінде тұлғаның кәсіптік маңызды сипаттамаларын үздіксіз қалыптастыруды, базалық білімдерді, машықтар мен дағдыларды, маңызды тұлғалық қасиеттерді, құнды бағдарларды сақтау мен арттыруды қамтамасыз ететін осы дайындықты ұйымдастыруды білдіреді.

Оқыту процесінде пәнаралық сабақтастықты жүзеге асыру білім алушылардың танымдық қызығушылығы мен белсенділігінің дамуына оң әсерін тигізеді.

Талдау жұмысымыздың нәтижесі пәндерді - оқу курстарын байланыстырып оқытудың түрлері көп екенін көрсетті. Сондықтан әр курстың оқу материалдарының ерекшеліктерін ескере отырып, оқу курстарын интеграциялау тұрғыда оқыту түрлерін алдын ала белгілеген орынды.

Студент қоғам өміріне елеулі үлес қосуға ұмтылып, өзін келешек маман ретінде жан-жақты дамытуға, игерген білім, іскерлік, дағдыларын басқа ілім салаларымен интеграциялауға баса назар салу керек. Бұлай ету неге керек?

Университет студенттері жан-жақты өсуін қамтамасыз ету де тек білім алу тұрғысынан емес - олар ақиқатқа жету жолдарын кеңейтіп, парасатты тұлға, кәсіби маман қалыптастыру - қазіргі заман талабы.

Пайдаланған дерек көздері

- 1 Зеленков А.И. *Философско-методологический анализ проблемы преемственности в научном познании* [Текст]: автореф. дисс. ...д-ра.фил.наук/А.И.Зеленков. - Минск, 1986. - 42 б.
- 2 Коменский Я.А. *Избранные педагогические сочинения* [Текст]/Я.А.Коменский. - М.: Учпедгиз. 1955. - 342 б.
- 3 Ушинский К.Д. *Методические статьи и материалы к «Детскому миру»* [Текст]/ К.Д. Ушинский// Собр.соч.: в 5 т.-М.: Изд-во АПН, РСФСР, 1945.- Т. 5.-Б. 512-535.
- 4 Люблинская А.А. *О преемственности учебной работы в школе* [Текст]/ А.А.Люблинская// *Преемственность в процессе обучения в школе.*-Л., 1969.-Б. 18-54.
- 5 Манкеш А. Е. *Үздіксіз білім беру процесіндегі экологиялық тәрбие сабақтастығының ғылыми-педагогикалық негіздері: педагогика ғылым. докт. ғылыми дәрежесін үшін дайындалған дис. автореф. : 13.00.01-жалпы педагогика... / А. Е. Манкеш. - Алматы: 2008. - 46 бет*
- 6 Кененбаева А.М. *Бастауыш және негізгі мектепте математиканы дамыта оқытудағы сабақтастық мәселері (1-9 сыныптар негізінде): педагогика ғылым. канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған дис. автореф. : 13.00.01-жалпы педагогика... / М. А. Кененбаева. - Астана: 2005. - 30 бет.*
- 7 Барышникова Н.Г. *Преемственность формирования учебной деятельности студентов педагогического вуза* [Текст]: дисс. ...канд.пед.наук / Н.Г. Барышникова - Барнаул, 2000.- 167 б.
- 8 Ревтович В.Н. *Преемственность в обучении слушателей подготовительных отделений и студентов вуза* [Текст]: дисс. ...канд.пед.наук / В.Н. Ревтович. - Минск, 1987.
- 9 Мазаева Л.Н. *Преемственность довузовской и вузовской подготовки как фактор формирования мотивов профессиональной подготовки педагогической деятельности* [Текст]: дисс. ...канд.пед.наук / Л.Н. Мазаева. - Ярославль, 1997.

Г.Т.Аюпова¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ докторанты
Астана қ., Қазақстан

ҚАЗІРГІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДЕГІ ПЕДАГОГ ТИПОЛОГИЯСЫНЫҢ ЖІКТЕМЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада педагогтің кәсіби іс-әрекетіндегі табыстылық жалпы түрде қарастырылған. Педагогтың кәсіби іс-әрекетті атқаруға мүмкіндігін оның тұлғалық типологиясы көрсетіледі. Сонымен қатар педагогикалық, психологиялық зерттеулердің көбінде педагогтардың кәсіби мінез-құлық ерекшеліктерін жеке-дара қабілеттер анықтайтыны негізге алынады. Сонымен қатар, ұйымдастырушы педагогтарда кәсіби қызметте аса маңызды болатын зейіннің, еске сақтаудың, байқампаздықтың, шығармашылық пен бастамашылықтың дамуы жоғары деңгейде болып табылады. Бірқатар зерттеушілер педагог типологиясын жасауда оның негізіне қарым-қатынас стилі мен нақты бір қабілеттің дамуын алады.

Түйін сөздер: кәсіби іс-әрекет, типология, тұлға, зейін, қарым-қатынас, байқампаздық, қабілет.

Аннотация

В статье рассматривается профессиональная деятельность педагога. В исполнении профессиональной деятельности педагога важное значение имеет типология личности. В том числе, в основу многих педагогических и психологических исследований взято исследование профессиональных поведенческих особенностей педагога. А также, для педагога-организатора в профессиональной деятельности, важное значение имеет развитие памяти, внимания, наблюдательности, развитие творческих и авторских способностей на высшем уровне. Исследователи берут в основу разработки типологии педагога стиль взаимоотношений и развивают в ней один из видов способностей.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, типология, личность, внимание, взаимоотношения, наблюдательность, способность.

Abstract

The article deals with the professional work of the teacher. In the performance of the professional activity of the teacher is important personality typology. In particular, the basis for many educational and psychological research study taken of professional behavior by the teacher. And also, for the teacher-organizer of professional activity, the importance of the development of memory, attention, observation, creativity and copyright abilities at the highest level. Researchers are taking as a basis the development of teacher typology style relationships and develop in it a type of ability.

Keywords: professional activity, typology, personality, attention, relationships, observation ability.

Педагогтің кәсіби іс-әрекетіндегі табыстылық жалпы түрде оның өз пәні бойынша білім деңгейімен, өз білімін жеткізе алу қабілетімен оқыту үдерісін тиімді ұйымдастыру арқылы анықталатыны белгілі. Бірақ, педагог ешқашан оқыту үдерісімен ғана шектелмейді. Оның қызметіндегі барша мақсат-міндеттері білім алушыларға адекватты тәрбиелік және психологиялық әсер етумен түсініліп, бағаланады. Өйткені, «педагог» ұғымы белгілі бір мамандықты ғана айқындап бермейді. Бұл термин арқылы іс-әрекеттің бір түрі, нақты әлеуметтік рөл, тұлға бағыттылығы мен оның құндылықтар жүйесі, қоғамдағы моральдық нормалардың ұсталынуы – бәрі-бәрі көрінеді.

Осыған байланысты ұлы Абай «Адамның адамшылығы – жақсы ұстаздан» деген. Сондықтан, балабақша тәрбиешісінен жоғары оқу орнындағы оқытушыға дейін «педагог» деп аталатын маманның тұлғалық даму ерекшеліктері кәсіби іс-әрекеттің психологиялық негізі болады. Ал, тәжірибеде педагог тұлғасын көбіне «мықты-қажыған», «күшті-әлсіз», «қабілетті-қабілетсіз», «бәрін білетін-ештеңе білмейтін», «қатал-жұмсақ», «кекшіл-мейірімді», «талапшыл-енжар» деген сияқты дихотомиялардың бірі бойынша ғана типтерге бөлетіні белгілі. Бұл тәжірибеде

көптеп кездесетін педагог тұлғасындағы типологиялық ерекшеліктерді теорияда күрделі құрылым ретінде қарастырып, зерттейді.

Типологиялық талдау тұлғаның мамандыққа түбегейлі сәйкес келмеуінен жетілудің жоғары шыңына дейінгі кәсіби даму бағытын анықтауға мүмкіндік береді. Сондықтан, педагогтың кәсіби іс-әрекетті атқаруға мүмкіндігін оның тұлғалық типологиясы толымды көрсете алады.

Жалпы, типтік талдау, типология гректің «тірос» деген сөзінен шыққан. Бұл термин бір заттың немесе құбылыстың ерекшеліктеріне байланысты қалдырған ізі, бейнесі, формасы, үлгісі мағынасын білдіреді. Ал, ғылыми еңбектерде типология арқылы танымдық әдіс анықталады. Олай болса, ғылыми тұрғыдан типологиялық тұрғы екі түрлі үдерісті сипаттайды:

- 1) типология – жүйені құрамдарға ажыратып, талдау;
- 2) құрамдарды идеалды түрде белгілі бір модельге, типке сәйкес топтастырып, сипаттау.

Ғылымда адам ерекшеліктерін талдау арқылы типтерді ажыратып, сипаттау идеялары ертеден белгілі. Бұған темперамент бойынша адамдарды типтерге бөлу жатады.

Адамның тұлғалық құрылымын қарастыратын типологиялық тұрғының көптеген теориялары бар. Мысалы, адам дамуындағы ерекшеліктерді типтерге бөлуде гуморальдік (Гиппократ, П.Лесгафт), конституциялық немесе физикалық (Э. Кречмер, У. Шелдон), психофизиологиялық (И.П. Павлов, Б.М. Теплов, В.С. Мерлин, т.б.), психоанализдік (З. Фрейд, К. Юнг, т.б.), мінез бітісіне байланысты (Хейманс, Ле-Сенн, К. Леонгард, А.Е. Личко, т.б.), тұлғалық (К. Юнг, т.б.), психогеометриялық (С. Деллингер), т.с.с.

Психологиялық-педагогикалық ғылымдарда педагогтарды типтерге жіктеудің бірнеше түрлері мен олардың негіздемелері бар.

Бірақ, педагог тұлғасындағы типтік ерекшеліктерді анықтап, сипаттау оңай болмайды. Өйткені, педагог тұлғасы «адам-адам» саласындағы басқа да мамандар сияқты білім алушылардың, ата-аналардың, әкімшіліктің, ғылымның, қоғамның талаптарына сәйкес аса күрделі ықпалдасқан құрылымнан тұрады. Сондықтан кеңестік ғалым Ф.П. Гоноболин «Жақсы педагог туралы әрқашан ол әркезде қатал немесе жұмсақ, белсенді немесе енжар, т.с.с. деп айту мүмкін емес. Ол жағдайға байланысты анандай да, мынандай да бола алады. Адамдармен қатынас жасауда жылылық керек. Бірақ аздап суық қатынас та қажет болады. Педагогтың көмегі оқушыларға дербестік берумен үйлесуі тиіс. Мұғалімнің алғашқы бастамашылығы біртіндеп оқушыларға өтуі керек» деп жазған [1, 109 б.].

Педагогтың түрлі типтері болатыны психология, педагогика ғылымдарында ғана белгілі емес. Көркем әдебиетте де педагогтардың бейнесі сипатталады. Мысалы, Б. Соқпақбаевтың «Менің атым Қожа» атты баршаға мәлім еңбегінде мұғалімдердің қарым-қатынас жасау стилі, кәсіби іс-әрекетке және балаларға қатынасы, тұлғалық қасиеттері мен қылықтары бойынша бейнеленген.

Бірақ, психологиялық-педагогикалық әдебиетке жасалған талдау ертедегі ойшылдардың ілімдерінде, көркем туындыларда ұстаз типтері қаншама шынайы, бейнелеуі келісіп тұрғанмен, онда жүйелілік, біртұтастық, ғылыми негізділік болуы керек. Сонда бұл ұстаз типологиялары олардың психологиялық механизмдері мен заңдылықтарын ашып көрсетпейді. Олай болса, бұлар ұстаздардың типтік ерекшеліктерінің тұлғалық даму үдерісінің жемісі болатынын, олардың педагогикалық шарттарын анықтауға келмейді.

Көбінесе педагогтың кәсіби іс-әрекетінің жалпыланған, ықпалдасқан сипаттамалары типологияның негізі ретінде қаралмайды. Оның орнына жеке-дара кәсіби қабілеттер педагог типологиясын жасаудағы басты параметр болып табылады. Сонымен қатар педагогикалық, психологиялық зерттеулердің көбінде педагогтардың кәсіби мінез-құлық ерекшеліктерін жеке-дара қабілеттер анықтайтыны негізге алынады. Мысалы, педагогтар типтерін ажыратуда олардың кәсіби іс-әрекеттегі қарым-қатынас жасауға қабілеті немесе өз пәні арқылы білім алушыларды қызықтыра алуы немесе педагогтардың психологиялық ерекшеліктерінің даму деңгейлері қарастырылады.

Э.Г. Костяшкин [2] педагогтардың типтерін «кәсіби педагогикалық мінез» деп қарастырады. Ол педагогтың іс-әрекеті оның тұлғасымен, қызығушылықтарымен, қабілеттерімен анықталуын бекіте келіп, өз байқаулары мен көпжылдық тәжірибесіне сүйеніп мектеп мұғалімдерінің барлығын шартты түрде 4 типке ажыратып, сипаттайды:

1. Интеллектуал тип. Педагогтардың бұл типі өз пәні ғана емес, түрлі салалар бойынша ғылыми іс-әрекетке бейім болады. Олар жасөспірімдердің шағын топтарымен, жеке-дара бағдарламалармен жұмыс жасауда, ғылыми үйірмелер ұйымдастыруда жетістіктерге жетеді. Интеллектуал педагогтар жақсы кеңесші, білімділігімен басқаларды елітіп алатын қасиеттерімен көрінеді. Бірақ, интеллектуал-педагогтар үшін 6-7 сыныптағы жеткіншектерімен тәрбие іс-шараларын ұйымдастыру, түрлі бұқаралық мәдени жұмыстар атқару сияқты демонстрациялық, үлкен топтармен іс-әрекет күрделі болып табылады.

2. Ерік-жігерлі тип. Бұл тип педагогтың жұмыс істегенде нақтылыққа, ұқыптылыққа баса назар аударатынын білдіреді. Сонымен қатар, ерік-жігерлі тип қарым-қатынас үдерісінде бұйыра сөйлеп, нұсқау берумен және басымдық танытумен, өзіне және басқаларға талапшылығымен ерекшеленеді. Олар кеңес бергеннен, жетекші, басқарушы рөлін жақсы атқарады. Ерік-жігерлі педагог жинақы, темірдей тәртіп орнатып, сенімді түрде іс-әрекетті атқарып, оқушыларды өзіне тарта алады. Бұл педагогтардың мінезі, өмірлік ұстанымы, күш-қуаты жеткіншектерге ұнамды болғандықтан, олар орта сынып оқушыларымен жақсы тіл табыса алады. Бірақ, бұл педагогтардың көбіне оқушылардың, әріптестерінің жеке дара, жыныстық ерекшеліктерін ескере бермейтіні, тіке сөйлейтін қасиеті оның дау-дамайлы жағдайларға түсуіне себепкер болады.

3. Эмоциялық тип. Бұл педагогтар оқушылардың жан-дүниесін сезіне алумен, оларға деген мейірім мен аялау танытуға қабілетпен ерекшеленеді. Осыған байланысты бұл типтегі педагогтар білім алушылардың эмоциялық әлемін терең қабылдай алады. Сондықтан эмоциялық типтегі педагогтар әр білім алушының мінез-құлқының даму бағытына себепкер болады. Олар жеткіншектердің, жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқына тиімді әсер етуге бейім келеді.

4. Ұйымдастырушы тип. Бұл типтегі педагогтар әлдеқайда әмбебап болады. Сондықтан олар педагогикалық іс-әрекетті нәтижелі орындайды. Себебі педагогикалық іс-әрекет қашанда ұйымдастырушылық қабілетті қажет етеді. Дұрыс ұйымдастырылған педагогикалық іс-әрекет білім алушылардың дамуына бағытталады. Ұйымдастырушы педагогтар әр білім алушының жеке-дара ерекшеліктерін ескерумен, олармен тіл табысудағы шеберлікпен көзге түседі. Олар бәрінен бұрын педагогикалық іс-әрекетте білім алушылардың өздігінен дербес жұмыс жасауын ұйымдастыруға қабілетті болады. Сонымен қатар, ұйымдастырушы педагогтарда кәсіби қызметте аса маңызды болатын зейіннің, еске сақтаудың, байқампаздықтың, шығармашылық пен бастамашылықтың дамуы жоғары деңгейде болып табылады.

Э.Г. Костяшкин педагогтардың бұл типтері ұжымда сан жағынан теңбе-тең болмайтынын байқаған. Оның анықтауы бойынша, бастауыш сыныппен жұмыс істейтін педагог типтері көбінесе эмоциялық және ұйымдастырушы болады. Орта сыныптарда педагогтар көбінесе ерік-жігерлі типпен сипатталады екен. Жоғары сыныптағы жасөспірімдермен жұмыста педагог-интеллектуалдар саны жағынан басым көрінеді. Автор сыныпқа байланысты педагог типтерінің кейбірінің басым кездесуіне олардың кәсіби іс-әрекеті, оқушылардың жас ерекшеліктеріне қарай мұғалімдердің өз жұмыстарын ұйымдастыруы себеп болатынын пайымдайды. Ол мектепте барлық педагогтардың 60-65% ерік-жігерлі типке жататанын және бұлар көбінде әйел адамдар болатынын анықтаған.

Әдебиетте бұдан басқа да педагог типтерінің жіктемесі бар. Солардың арасында шетелдік ғалым М. Таленнің педагог типтерін 7 топқа жіктеуі кең таралған. Ол педагогтарды қызмет барысында тек өздерінің қажеттіліктеріне байланысты белгілі бір қарым-қатынас, іс-әрекет стилін тандап алуы бойынша қарастырады. М. Таленнің жасаған жіктемесін А.Р. Ерментаеваның еңбегі [3, 138-140 бб.] бойынша көрсетеміз.

1) «Сократ». Бұл – сабақта әдейі пікірталасқа, пікірсайысқа қозғау салатын, оған әуестігімен ерекшеленетін педагог. Мұндай педагогтің оқу процесіне жеке-даралық, жүйесіздік тән. Алайда, педагогтің бұл ұстанымы білім алушылардың өз көзқарастарын дәлелдеп, айта алуына жағдай жасайды; олардың ақыл-ой дербестіктерін күшейтеді.

2) «Топтық пікірсайыс жетекшісі». Бұл ұстанымда оқу-тәрбие процесінде білім алушылармен келісе отырып, ынтымақтаса жұмыс істеуге аса мән беріледі. Мұнда педагог пікірсайыстан шығатын нақты нәтижені емес, білім алушылармен демократиялық түрде келісуді бәрінен артық қояды.

3) «Шебер». Аталмыш ұстаным бойынша педагог үлгі ретінде болады. Сондықтан, оқу процесінде, жалпы, өмірдің барлық жағдайында оның айтқандары мен әрекеттерін білім алушылардың мүлтіксіз қайталау шарты қойылады.

4) «Генерал». Бұл ұстаным екі ұштылықтан аулақ, талапқойғыш, өзіне қатаң түрде бағындыратын педагогке тән. Ол өзінің айтқандары мен әрекеттерін әрқашан дұрыс санап, білім алушыға берген әмірін екі етпей орындауын міндеттейді. М. Таленнің зерттеу мәліметтері бойынша «генерал» моделі басқа үлгідегі ұстанымдаға қарағанда, педагогикалық практикада ең көп орын алатын көрінеді.

5) «Менеджер». Аталмыш мәнер сыныптағы іс-әрекеттің табысты болуына, білім алушылардың бастамашылығын және дербестігін мадақтауға, қолдауға бағдарланады. Педагог әрбір білім алушының атқаратын міндетінің маңызын түсіндіріп, талдауға; әрқайсысының іс-әрекетін қалтқысыз бақылауға және қол жеткен нәтижелерін бағалауға тырысады.

6) «Жаттықтырушы». Бұл ұстаным бойынша сыныптағы қарым-қатынасқа корпорациялық рух тән. Мұнда білім алушылардың бір команданың ойыншылары сияқты жеке-дара жетістіктері емес, бірлескен іс-әрекеті маңызды болады. Ал, педагогке тек нәтиже, табыс, жеңіс ең басты мақсат болып табылады. Сондықтан ол топтық жұмысты жандандырушы, рухтандырушы рөлін атқарады.

7) «Гид». Білмейтіні жоқ, «энциклопедия» рөліндегі педагог қарым-қатынастың осы мәнерімен сипатталады. Ол – әрқашан ұстамды, нақпа-нақ, жинақы. Мұндай педагогтің қоятын сұрақтары да, кез келген сұраққа жауабы әзір тұрады. Оның іс-әрекетін мінсіз деуге тұрарлық. Сондықтан болар, бұл ұстанымдағы педагогтер кейде білім алушыларды жалықтырып жібереді.

Сонда, М. Тален типологиясы білім алушылардың қажеттіліктері емес, педагогтардың кәсіби жұмысында өз қажеттіліктері, өз мүдделері негізге алынуы бойынша жасалған.

Бірқатар зерттеушілер педагог типологиясын жасауда оның негізіне қарым-қатынас стилі мен нақты бір қабілеттің дамуын алады. Мысалы, Б.П. Ковалев [4] педагог типтерін екі белгі бойынша ажыратады:

- педагогтардың рефлексияға қабылеттілігі;
- педагогтардың қарым-қатынас стилі.

Осыған байланысты зерттеуші педагогтарды 5 топқа бөліп, сипаттайды.

Бірінші топ педагогтарының өзін-өзі бағалауы білім алушылардың қатынасына сәйкес келеді. Бұл педагогтар қарым-қатынаста демократиялық стильмен ерекшеленеді.

Екінші топтағы педагогтар өздерін бағалауын дұрыс болжамдайды. Бірақ олардың өзін-өзі бағалауы адекватты бола қоймайды. Осыған байланысты бұл педагогтар қарым-қатынаста басыңқы, үстем қарым-қатынасты ұстанады.

Үшінші топтағы педагогтардың өзін-өзі бағалауы адекватты болады. Бірақ олар өздерін бағалауда дұрыс болжам жасамайды. Бұл педагогтар білім алушылармен қарым-қатынаста енжар болады және олармен мейірменмен қатынас жасайды.

Төртінші топтағы педагогтардың өзі туралы түсініктері мен өзін-өзі бағалауы адекватты емес. Олар өзі туралы пікірді білім алушылардан білуге тырысады. Бірақ, бұл педагогтар қарым-қатынас жасауға икемді бола қоймайды. Олар жиі дау-дамай жағдайларына ұшырайды. Бұл топтағы педагогтар қарым-қатынаста басым болады немесе олардың қарым-қатынасына ситуациялық сипат тән.

Бесінші топтағы педагогтардың өздері туралы түсініктері білім алушылардың пікіріне қарама-қарсы келеді. Сондықтан бұл педагогтар қарым-қатынаста әлдеқайда үлкен қиындықтарды кешеді.

Олай болса, бұл типологияда педагогтың да, білім алушылардың да педагог туралы ұстанымдары негізге алынған.

Ф.М.Юсуповтың [5] еңбегінде педагогов-консерваторлар мен педагог-инноваторлар ажыратылады. Олардың психологиялық қасиеттерінің дамуында бірқатар өзіндік ерекшеліктер бар. Мысалы, консерваторларға қарағанда инноватор-педагогтардың сипаттамалық белгілері мынадай: оптимизм; басқалардың этикаға жат қылықтарына қатысты артық реактивтікке

жібермейтін эмоциялық реакцияның төменгі дәрежесі; педагогикалық іс-әрекетте психологиялық тепе-теңдікті сақтауға мүмкіндік беретін қабілет; сәтсіздік кездерінде сырттан себеп іздеуге емес, керісінше, өз рөліне ерекше назар аударуға бейімділік; ақыл-ойдың икемділігі; түрлі ситуацияларға шынайы, эмоционалды емес, барынша рационалды баға бере алу; жоғары деңгейдегі интеллект; кәсіби іс-әрекеттегі батылдық пен шешім қабылдауға қабілет; тұлғааралық қатынаста еркін және ашық болу. Ал, консерваторлардың мінез-құлқы педагогикалық іс-әрекеттің талаптарын ұстануға ұмтылыстан шығатын талапшылдық, еңбекқорлық қасиеттерімен және әлдеқайда директивалық, шаблондық, кертартпалық қылықтармен ерекшеленеді.

Сонда, автор педагогов-консерваторлар мен педагог-инноваторлардың психологиялық айырмашылығын қарым-қатынас, мораль және эмоциялық реакциялар арқылы сипаттайды.

Сонымен қатар, типологиялық жіктемелер арқылы педагогтардың мінез-құлқының кәсіпке және қоғамдағы тәртіп-ережелерге сәйкестігі шығады. Сондықтан педагогтар типологиясы кейде маманның мінез-құлқында кездесіп қалатын қалыпты нормадан ауытқуларды байқауға мүмкіндік береді. Олай болса, педагогтар типологиясы болашақ маманның кәсіби қалыптасу кезінен бастап, оның кәсіби деформацияға сәйкес ерекшеліктеріне дейін қамтиды.

Пайдаланған дерек көздері

- 1 Гоноболин Ф. Н. Книга об учителе. – М., 1988. – 260с.
- 2 Костяшкин Э.Г. <http://setilab.ru/modules/article/trackback.php/121>
- 3 Ерментаева А.Р. Жоғары мектеп психологиясы. – Алматы, 2012.
- 4 Ковалев Б.П. Рефлексивная регуляция педагогической деятельности // Психология учителя. – М., 1989. – С. 6.
- 5 Юсупов И.М. Психология взаимопонимания. – Казань: Татар. кн. изд-во, 1991.

МРНТИ 14.35.09

A.K. Akhmetova¹

¹candidate of educational sciences, professor, Kazakh national pedagogical university after Abai, (Almaty, Kazakhstan)

**TEACHING METHODS TO IMPROVE TEACHING TECHNIQUES OF THE FUTURE
TEACHER OF MUSIC**

Abstract

This article deals with the teaching methods to improve teaching techniques of the future teacher of music. Learning the basics of educational techniques as it is carried out with techniques such as simulations of artistic and communicative activities, artistic and educational business games to find out the students with the most effective methods of working with students.

Key words: interactive, improvisation, illustrative technique, dialogue.

Аңдатпа

Мақала болашақ музыка мұғалімінің педагогикалық техникасын жетілдірудегі оқытудың әдістемелерін қарастырады. Педагогикалық техниканың негіздерін танып білу студенттердің оқушылармен жұмыс жасауда өте тиімді тәсілдерді табу үшін көркемдік-коммуникативтік іс-әрекеттегі жағдайларды, көркемдік-педагогикалық іскерлік ойындарды модельдеу сияқты әдістерді пайдалану арқылы жүзеге асырылады.

Түйінді сөздер: интербелсенділік, суырыпсалмалық, иллюстрациялық, технология диалог (сұхбат)

Аннотация

Статья рассматривает методов обучения в совершенствовании педагогической техники будущего учителя музыки. Познание основ педагогической техники осуществляется, благодаря использованию таких методов, как моделирование ситуаций художественно-коммуникативной деятельности, художественно-педагогические деловые игры в нахождении студентами наиболее эффективных приемов работы с учащимися.

Ключевые слова: интерактивный, импровизация, иллюстративный, технология, диалог.

The development of the necessary skills to improve students' educational technique are most effective by using teaching methods. First and foremost, by definition of the didactics teaching method is a combination of both techniques and methods. With the help of this combination of techniques and methods, the teacher is guided by the consciousness and activity of students. Learning the basics of educational techniques were carried out by using such techniques as simulations of artistic and communicative activities, as artistic and educational games. The methods that determine the unique features of music education are following:

- method of observation of music practices of trainees (Asafiev) [1];
- method of empathy, which creates a sense of belonging by the artistic experience, acting as a specific demonstration of the individual status of the person (N.A.Vetlugina) [2];
- method of musical interviews, which presented as a visual mental attitude aimed at spiritual interaction with the music. This method includes a communication in the form of a dialogue based on creative discussion and the summary analysis of thorough understanding of the search issues (L.A.Bezborodova) [3];
- method of analysis of the best practices of leading specialists, which has a great importance in the improvement of educational technique (K.B.Ptitsa) [4];
- method of physical actions, which unfolds the prospect of cultural activities in music education (Stanislavsky) [5];
- method of mastering of evaluation judgment technique, enhancing the intellectual activity of students, forming specific "categorical frameworks". Through the prism of these "categorical frameworks" they will perceive and interpret the specific performing actions (Y.N.Kulyutkin) [6];
- method of exertion of illustrative materials, including videos of music and choral training, etc. (E.B.Abdullin, E.V.Nikolaeva) [7].

The fact that the observation as a personal quality brings in lively animate "tone" to any narrative-lyrical statement or visual comparison confirms the benefit of so-called traditional methods, specifically the method of observation.

Accordingly, observational method adds high quality new contents to the artistic well-being of students. The art of observation will leads to new opportunities in terms of critical analysis of the works.

"The highest demonstration of observation is an ability to capture the "new shoots", finding a "germ" of future achievements even in the failures, potential accomplishments in current shortcomings. Thus, the observation and analysis rise up to a higher level" [7].

The problem-creative method, which is known as the method of musical empathy also has opportunities. This method helps to create the desired visual-mental feeling in the spiritual and aesthetic communication with music students.

In addition, it includes a dialogic form of presentation in understanding of various search problems with their subsequent creative discussion.

An effective application method of using illustrative material includes video training, "live" performances of musical works. This process is a documented and demonstrative confirmation of effective visual-hearing means of the transfer of materials, including educational methods of conducting classes.

This fact seems an extremely important in the improvement of teaching techniques of the future experts and in the formation of the productivity and success of professional growth, which is impossible without a deep understanding of best practices of music teachers.

Moreover, according to music teachers, during the usage of videotapes, teacher-musician "should not seek answers to all the questions that were arisen, and probably will occur in the future. Life always puts infinitely more questions than anyone can answer" [7, p.6].

The method of improvisation] as effectively-conversion in the creation of problematic situations is related to the group of methods of creation of problematic situations (Asafiev) [8].

The improvisation method represents a conscious "deviation" from the uniform interpretations of the writings and demonstration of creativity in the search for their own choices among the many performing solutions.

In the interest of research, it was impossible to exclude such effective method as a method of contrast comparison of different interpretive compositions.

This method enriches and at the same time makes it easier to "view" and to compare the selection of the most notable options in terms of their practical nature of artistic and educational versions [9].

The appliance of such teaching methods as interactive methods in the learning process is related to the perception and assimilation of information.

The perception and the assimilation of information occurs through cognitive interpersonal communication and cooperation of all subjects.

This method is based on the interaction phenomenon (from the eng. Interaction - the interaction, the impact on each other). It includes role-playing, case studies (problem, business, etc.), game design/engineering, a round table (training seminars, discussions, meetings).

In general, the development of the individuality of each student takes place during the process of communication and interaction between teacher and students.

The interactive methods are the systems of rules of interaction of the teacher and students in the form of educational games. These methods provide an educationally effective cognitive communication.

These suggested games represented by nonverbal and verbal means of educational communication in interpersonal knowledge encourages awareness of each student about the specificity of their own behavior, creating certain prerequisites for regulation.

During play etude scenes, he/she is offered to "get into character", immerse into an alleged situation, realize solvable communication problems, and then discuss the execution dynamics of a given component of educational techniques in terms of expression, expressivity of tools in different situations. Interactive methods allow the following:

- to form approximate basis of the activities;
- to actualize motivational condition;
- to disclose the value of accomplished activities;
- to form the targeted and other adjustments;
- to create conditions, contributing to the activation of the intellectual, emotional, and other areas.

These methods make it possible to encourage students to use such methods of learning as mastering of the learning process, which causes cognitive activity, the need for mastery of course of action, the creation of a favorable atmosphere in the audience.

This effect stimulates the activity and provides a methodological solution to the problem of improvement of teaching techniques.

We consider it is expedient to apply the method of problem-dialogical conversation in the music classroom. This method has been widely recognized in the works E.B.Abdullin and his followers - P.Z.Fetter, B.A.Ahmeshev, E.P.Kulinkovich and others in the field of methodology of pedagogy of music education.

During this communication the analysis of the artistic image of a musical work is accompanied by explanation of this study by students. In the process of explaining the most expressive version's performance, a compelling combination of poetic and musical texts, and the best examples of the singing sound were revealed which are also correspond to means of expression.

Moreover, a prioritized role in the selection of specific concept of performing, certainly is given to the teacher, and the method of implementation of the details varies depending on his/her professional status.

The significant part in the successful use of problem-dialogic situations in musical study are attributed to the method of artistic and educational modeling. This method is defined by the mental creation of a specific event in which an "object" is the situation of the educational process.

The situation of the educational process is used to "recreate" the prediction of structurally thoughtful features of an alternative conceptual approach in the organization of performing activities of students.

Artistic and educational modeling contribute to the development of design and predictive skills in the students. These skills include analysis and evaluation of dialogue situations, modeling of their

transformations, mental "experimentation", etc. The main methodological actions by using the artistic and educational modeling are following:

- An accurate organization of presentation of modeling of given music performance;
- Correspondence of given task with training level of students.

List of the used sources

- 1 Asafiev B.V. *Elected articles about music teaching and education*. – L.: Music, 1978. – 144 p. – book
- 2 Vetlugina N.A. *The musical development of the child*. – M.: Education, 1963. – 415 p. – book
- 3 Bezborodova L.A. *Conducting: A manual for students of educational institutes*. – M.: Education, 1990. – 159 p. – textbook
- 4 Ptitsa K.B. *About music and musicians: Coll. articles*. – M.: Mistikos, 1994. – 437 p. – article from journal
- 5 Stanislavsky K.S. *Work on an actor. Coll. op. 9 m.* – V.3. – M., 1989. – 509 p. – collected essays
- 6 Kulyutkin Y.N. *Educational problems // The creative direction of the teacher activities*. – L., 1978. – p.11-28. – collection of scientific works.
- 7 Abdullin A.B., Nikolaeva E.V. *Methods of music Education: A Textbook for students of institutions of higher education*. – M.: Music, 2006. – 336 p. – textbook
- 8 Asafiev B.V. *Musical form as a process: Bk. 1-2. Univ e 2.* – L.: Music, 1971. – 376 p. – book
- 9 Radynova O.P. *Listen to music*. – M., 1990. – 123 p. – book

МРНТИ 14.35.09

А.К.Асанова¹

¹Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері
университетінің 2 курс докторанты
Алматы қ., Қазақстан

МӘДЕНИАРАЛЫҚ ҚАТЫСЫМДЫҚ КОМПЕТЕНЦИЯ – ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ИНТЕГРАЦИЯ ФАКТОРЫ

Аңдатпа

Бұл мақала тілдік жоғары оқу орындарда шетел тілін оқытудың мақсаты ретінде мәдениетаралық қатысымдық компетенция ұғымын анықтау қарастырылған. Сонымен қатар мақалада мәдениетаралық қатысымдық компетенцияның интегративті компоненті ретінде кәсіби компетенция ұғымы анықталады. Жоғары білім беру жүйесінде мәдениетаралық қатысымдық компетенцияны қалыптастыру маманның жалпы мәдениеті мен халықаралық еңбек нарығында оның бәсекеге қабілеттілігі артатындығы айқындалған.

Түйін сөздер: Мәдениетаралық қатысымдық компетенция, кәсіби компетенция, жобалық технология, шеттілдік кәсіби қатысымдық компетенция, тіл, мәдениет, жоба технологиясы.

Аннотация

Данная статья посвящена вопросам определения понятия межкультурной коммуникативной компетенции в качестве цели обучения иностранного языка в языковых вузах. В статье межкультурная коммуникативная компетентность рассматривается как интегративный компонент единой профессиональной компетентности специалиста. Обосновывается, что формирование межкультурной коммуникативной компетентности в условиях вузовского образования повышает общую культуру специалиста, его конкурентоспособность на международном рынке труда.

Ключевые слова: Межкультурная коммуникативная компетенция, профессиональная компетенция, проектная технология, иноязычная профессиональная коммуникативная компетенция, язык, культура.

Abstract

This article deals with issues of defining a concept of intercultural communicative competence as the goal of teaching a foreign language in language universities. In the article intercultural communicative competence is considered as an integrative component of professional competence of the specialist. It is proved that the formation of intercultural communicative competence in terms of higher education increases the general culture of the specialists and his/her competitiveness in the international labor market.

Key words: Intercultural communicative competence, professional competence, project technology, foreign language professional communicative competence, language, culture.

Кіріспе. Шетел тілін үйретудің замануы мәдениетаралық қатысымдық теориясында соңғы мақсат мәдениетаралық қатысымдық компетенция деңгейіне жету болып табылады. Бұл контекстте әлеуметтік мәдени және лингвомәдени доминанттарды шеттілдік білім беруде кең ауқымда қолдану аса байқаушылық талап етеді, себебі ең алдымен тілді мәдениет арқылы меңгеру, үйреніп жатқан тіл елінен тысқары жерде қандай дәрежеде болатынын анықтау қажет. Бұл үшін, тіл мен мәдениетті біртұтас кешен ретінде жеке тұлғаның жаңа тілдік концептуалдық әлемін қамтамасыз ететін таным мен екінші менталдық конструктын қалыптастыру үрдісінің бөлінбейтін бөлшегі ретінде қарастыру қажет, ал бұл өз кезегінде «мәдениетаралық қатысым субъектісін» қалыптастыруға ықпал етеді[1, 826.].

Қазіргі замандағы халықаралық қатынастардың кеңеюінің нәтижесінде және халықаралық байланыстың даму жағдайында әр түрлі тілде ақпарат алмасу кеңінен жолға қойылып отырғандығы мәдениетаралық қатысымдық компетенция маңыздылығын көрсетеді. Ел Президентінің Жолдауында көрсеткендей шәкірттеріміз әлемдік білім кеңестігіне ену үшін білім беру жүйесі халықаралық деңгейге көтерілуі керек. Осыған байланысты қазіргі кезде білім беру жүйесіндегі реформалар мен сындарлы саясаттар, өзгерістер мен жаңалықтар әрбір педагог қауымның ойлауына, келешегі жайлы толғануына, жаңа ойлармен, жаңа жүйелермен жұмыс жасауына негіз болады. Олай болса, білімнің сапалы да саналы түрде берілуі білім беру жүйесіндегі педагогтардың деңгейіне байланысты.

Мақалада шеттілдік білім берудің жаңа тұжырымдамасын әзірлеуде, мәдениетаралық қатысымдық компетенция ұғымына толыққанды түсініктеме беріледі. Мамандардың кәсіби әректі тұрғысынан қарағанда, маманның кәсіби қатысымдық компетенциясын дамытуға мұрындық болатын оқытудың жобалық технологиясын қолдану мәселесі қарастырылған.

Зертеу әдісі. Сонымен, мәдениетаралық қатысымдық компетенция ұғымы туралы ғалымдардың көзқарастарына тоқталсақ.

Н.К.Иконникова мәдениетаралық қатысымдық компетенция - өзгерістерге дайындық, жаңа мәдени құндылықтарды игеру және түбегейлі шешімдер табу мүмкіндігін меңгеру, өзін-өзі бөтен сезінбеу, қандай да бір мәдениеттің ойлауы мен мінез-құлық үлгілеріне еліктеумен қалып қоймау деп есептейді[2].

И.Бергольсон осы мәдениетаралық қатысымдық компетенция туралы коммуникант білімі үшін жалпы бірнеше түрді қамтитын феномен деп сипаттайды.

- өз білімі.

- сыртқы әлем құрылысы туралы білім, ол жеке тұлғаның өз тәжірибесіне байланысты, әлем туралы негізгі біліміне байланысты, ол оған әртүрлі топтарға қатысты болу нәтижесінде ие болады (ұлттық, этникалық, әлеуметтік, діни, кәсіби т.б.)[3].

С.С. Құнанбаева мәдениетаралық қатысымдық компетенция тұлғаны «мәдениетаралық қатысым субъекті» деңгейіне дейін қалыптастырудың соңғы нәтижесі болып табылады деп пайымдайды [1, 1116.].

Ғалымдардың мәдениетаралық қатысымдық компетенция мағынасын толыққанды қорытындылау үшін 3. Лухтенберг анықтамасына назар аударайық. «Мәдениетаралық қатысымдық компетенция» ұғымы «семантикалық және құрылымдық білім көмегімен әлеуметтік және жағдайлық мәтінді сәйкестендіру қабілеті арқылы әлдеқашан орныққан қатысымдық компетенция ұғымын кеңейтеді. Мұндай қабілет мәдени шартталған ерекшеліктері бар, түрлі елдерде немесе этникалық қауымдастықтарда әлеуметтену жолынан өткен сұхбаттастардың қатысуымен өтетін коммуникативті жағдайларда қажет. Бұл ерекшеліктер көп жағдайда коммуниканттардың өздерінің тіл айырмашылығына байланысты» [4].

Бұл анықтама мәдениетаралық қатысымдық компетенцияның маңызды сипаттамасын айқындайды, яғни:

1) МҚК мазмұны қатысымдық компетенция мазмұнынан кеңірек: «семантикалық және құрылымдық білім», сондай-ақ «әлеуметтік және жағдайлық мәтінді сәйкестендіру» қабілеттер мәдениетаралық диалог жағдайында жеткілікті емес;

2) МҚК қалыптастыру үшін өзге елде немесе этникалық қауымдастықта әлеуметтену қажет (ресоциализация);

3) Мәдениетаралық қарым-қатынас сұхбаттастарында «әртүрлі мәдени фон» болады;

4) Мәдениетаралық диалогты жүргізушілер - әртүрлі тілде сөйлеушілер. Бұл олардың әлемді тануы мен коммуникативті іс-әрекетіне әсер етеді.

Сонымен мәдениаралық қатысымдық компетенция дағдыларына мыналар жатады. Мәдени айырмашылықтарға деген сезімталдық, әр халықтың мәдени бірегейлігіне деген құрмет, мінез-құлықтағы айырмашылыққа төзімділік өзгерістерге дайындық жағдайы, қабылдауға бейімділік.

Мамандардың кәсіби әректі тұрғысынан қарағанда, мәдениетаралық қатысымдық компетенция түсінігі өзге ракурстан талдау қажеттілігіне ие болады. Осы көзқарас бойынша, мәдениетаралық қатысымдық компетенция ұғымы «басқа мәдениет өкілдерінің пікірлері мен көзқарастарын түсіну, өзінің мінез-құлқын реттеу, қарым-қатынас үдерісінде қақтығыстарды жеңу, түрлі құндылықтар мен мінез-құлық нормалары бар екендігіне мойындау секілді функционалдық қабілеттерге ие қазіргі заманның сұранысына сай маман» көрінісіне сәйкес келеді. Ол кәсіби ұтқырлық, өмірдің құбылмалы жағдайларына биімділік, маманды әлемдік жетістіктер стандартына сәйкестік, коммуникативтік және толеранттық негізінде кәсіби деңгейде өзін-өзі іске асыру мүмкіндігін арттыру негіздерін құрайды" [5]. Бұл анықтамада маманның мәдениетаралық қарым-қатынас серіктесіне байланысты коммуникативті мінез-құлқын өзгерту қабілетіне назар аударылады. Мәдениетаралық қатысым саласында, мамандарды дайындаудың мақсаты мен үдерісіне әсер етеін мәдениетаралық қатысымдық компетенцияның кәсіби құрамдас бөлігін айқындау маңызды.

Кәсіби маман даярлау жүйесінде өзгерістер жасау қажеттігінің себебі барлық дамыған елдердің экономикасындағы түбегейлі өзгерістерге байланысты болып табылады. Жұмыс берушілер тек жоғары кәсіби білімді маманды ғана емес, жаңаша, түрлі күрделі кәсіби-өндірістік мәселелер туғанда шығармашылықпен шешім қабылдай алатын және мекеменің жұмысына бірден кірісіп кетуге практикалық дағдысы бар, стандартты емес түрде ойлайтын жастарды жұмысқа алуға тырысады. Өндіріспен байланыспаған білім жүйесінің практикалық жұмысқа дағдысы бар маман дайындай алмайтынын өмір көрсетіп отыр. Бұл жағдайдан шығудың бірден-бір жолы ЖОО-ның ғылыммен ықпалдастығы болып табылады. Алайда қазіргі қоғамда мекемедегі жұмыс маманнан кәсіби білім мен білікке қоса басқа да құзырлықтарды: компьютерде үш деңгейде (өңдеушілік, желілік, кәсіби бағдарламалар) жұмыс істей білуді, кемінде бір шет тілін білуді, маркетинг негіздерін, психологиялық әдістемелерді, менеджерлік дағдыларды игеруді талап етеді. Мұның бәрін ЖОО қабырғасындағы болашақ маманның ғылыми-зерттеу жұмыстары барысында қамту мүмкін емес. Сондықтан студентті болашақ кәсібіне жан-жақты дайындау үшін мақсатты түрде жұмыстар жүргізу керек. Сол себепті дәстүрлі оқыту формалары мен өмірдің талабы арасындағы алшақтықты, маманның тиімді кәсіби әрекет жасауына қажетті ғылыми білімнің көлемі ұдайы артуы мен мамандардың нақты даярлануы арасындағы алшақтықты жоятын және толыққанды білімді қалыптастыруға, өздік жұмыс пен өзіндік білім алу дағдыларын дамытуға мүмкіндік беретін оқыту жүйесі қажет болуда.

Зерттеу нәтижесі мен дискуссия. Бұл мәселені шешудің бір нұсқасы ретінде шетел тілін оқытудағы маманның кәсіби қатысымдық компетенциясын дамытуға мұрындық болатын оқытудың жобалық технологиясын қолдануды айтуға болады. Дидактикалық және әдістемелік әдебиетті сараптау негізінде білім мекемелеріндегі оқыту үдерісінде оқытудың жобалық технологияларын қолдануға деген ғылыми қауымдастықтың назарының ұлғайғанын аңғаруға болады [6]. Алайда жоғары оқу орындарында жобалап оқыту технологияларын жүзеге асыру үдерісі жалпылама түрде, үстірт сипатталған. Білім беру үдерісінің нәтижесі ретіндегі маманның компетенциясын қалыптасу мен даму барысын, тетігін толыққанды ашуға деген қажеттілік жобалап оқыту технологиясының білім алушылардың кәсіби және тұлғалық қасиеттерін дамыту тұрғысынан тиімділігін жан-жақты зерттеуді талап етеді. Бұл орайда естен шығармауды талап ететін жайт: шеттілдік кәсіби қатысымдық компетенция - шетел тіліне оқыту үдерісіндегі кәсіби қарым-қатынастың басты құрамдас бөлімдерінің бірі.

Енді мазмұны кәсіби, әлеуметтік-психологиялық және тұлғалық қасиеттер кешенінен құралған маманның кәсіби келбетіне көз салайық. Біріктірілген күйде бұл қасиеттерді шеттілдік кәсіби қатысымдық компетенция ретінде анықтап, сипаттай аламыз: өзара іс-әрекетке деген

кабілеттілік, яғни аралас және өзге де салалар мамандарымен өзара қарым-қатынас жасауға, бірлесе еңбектенуге деген қабілеттілік, еңбек ұжымын басқару білігі, тұлғаларды ұйымдастыра білу білігі, қоғамның этикалық және құқықтық нормаларын сақтау, аксиологиялық ұмтылыстардың (идеалдар, құндылықтар, басымшылықтар, мотивтер) болуы; тартысты жағдайларды шешу әдістерін білуі, іскери келіссөздер жүргізе алу біліктілігі; қандай да бір аймақ тұрғындарының мінез-құлықтарының әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін білу; қарым-қатынас техникасын меңгеру; шет тілді меңгеру; тілдік қатынас түрлерін меңгеру. Шеттілдік кәсіби қатысымдық компетенцияны қалыптастыру үдерісінің тиімділігі төмендегідей жайттарға тәуелді: болашақ кәсіби қызмет контекстіндегі шетел тіліне оқытуды ұйымдастыру; ынтаны жоғарылату шараларының жүйесін қолдану; студенттердің коммуникативтік құзыреттілікті меңгеруге деген сұраныстарын дамыту; педагогикалық қолдау тетігін даярлау; оқу-әдістемелік жағынан қамтамасыз ету.

Шеттілдік кәсіби қатысымдық компетенция қалыптастыру мақсатына бағытталған шетел тіліне тұлғалық бағдарлы оқыту әдістемесі төмендегідей әдіс-тәсіл, амалдарды қолдануға құрылған: мазмұнында жеке тұлғалық мәнге ие мәселелер қамтылған аутентикалық мәгіндерді іріктеу арқылы студенттердің жеке тәжірибесін белсендіру; студенттердің тек тілдік дағдыларын ғана емес, олардың шетел тілінде ойлау қабілетін қалыптастырып, дамытуға мүмкіндік беретін аудиолингвальды әдісті қолдану; рөлдік бейнеге сай табыс жағдаятын жасау; студенттердің тілді меңгеру бағытындағы қол жетімді жетістіктерін жоспарлау; диалог пен полилог сабақтастығы негізіндегі іскери және рөлдік ойындарды алмастыра қолдану; грамматикалыққа қарағанда шығармашылық жаттығулардың көлемін ұлғайту; мәдени, тарихи ортаға енгізу; сабақтарда техникалық құралдарды қолдану. Даярланған әдістемені табысты жүзеге асырудың басты шарттары: коммуникативтік тұрғыдан толыққанды тілдік орта қалыптастыру; оқыту мазмұнын дидактикалық бейімдеу; оқытудың коммуникативтік бағдарлығы; өзіндік жұмыстар көлемінің ұлғаюы; оқыту үдерісін компьютермен сүйемелдеу; компетенцияларды меңгеруді мониторингілеу; тұлғалық-бағдарлы көзқарас талаптарына сай оқу-әдістемелік қамтамасыз ету болып табылады.

Қорытынды. Сонымен, кәсіби компетенция дегеніміз ең алдымен студенттің функционалдық сауаттылығы мен кез-келген мәселені дұрыс шеше білу қасиетінен көрініс табады. Студент қоғам талабына сай өзін-өзі үздіксіз жетілдіріп отыратын, кәсіби білімді, жаңа технологияларды меңгерген, ортамен қарым-қатынасқа тез бейімделе алатын, ұйымдастырушылық қабілеті жоғары, тәжірибесі мол, т.б. қасиеттерді жинақтағанда ғана кәсіби компетентті маман бола алады. Студенттің кәсіби компетенциясы кәсіби және жеке сапалардан құралады. Кәсіби компетентті маман деп өзінің педагогикалық әрекетін жоғары дәрежеде жүргізе алатын, қарым-қатынасқа әрдайым дайын, педагогикалық үдерісте үнемі оң нәтижелерге қол жеткізіп отыратын маманды атауға болады. Ал, мәдениетаралық қатысымдық компетенцияны мамандардың кәсіби әрекеті тұрғысынан қарастырсақ, мәдениетаралық қатысымдық компетенция ұғымы өзге мәдениет өкілдерінің көзқарастары мен пікірлерін түсіне алу біліктілігі, өзінің іс-әрекетін түзету, қарым-қатынас барысында дау-дамайды болдырмау не шешу, түрлі құндылықтар мен нормалардың өмір сүруге құқы бар екенін мойындау. Осының бәрі заманауи маман алдында тұрған талаптар. Ол кәсіби мобильдіктің, өмірдегі түрлі өзгерістерге дайындықтың негізі болады, маман иесін дүниежүзілік жетістіктердің стандарттарына ұмтылуды қамтамасыз етеді, коммуникативтік пен толеранттылықтың негізінде кәсіби өзін-өзі белсендіруге, дамытуға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Құнанбаева С.С. Қазіргі шеттілдік білім берудің теориясы мен практикасы. - Алматы, 2011. - 82 б.
- 2 Иконова Н.К. Современные западные концепции межкультурной коммуникации (модели индивидуального поведения в ситуации контакта культур). - М., 1994.
- 3 Бергельсон М. Б. Основы коммуникации // Межкультурная коммуникация: Сб. учебных программ. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1999.
- 4 Luchtenberg Sigrid Interkulturelle kommunikative Kompetenz. Kommunikationsfelder in Schule und Gesellschaft. – Opladen: Westd. Verl., 1999. – p. 271.

5 Плужник И.Л. Формирование межкультурной коммуникативной компетенции студентов гуманитарного профиля в процессе профессиональной подготовки. Дис. ... д-ра пед. наук. - Тюмень, 2003.- С. 326.

6 Евдокимова М.Г. Система обучения иностранным языкам на основе информационно-коммуникационной технологии (технический вуз, английский язык): Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. - М., 2007. - 49 б.

МРНТИ 14.35.01

Жалгасова А.А.¹

¹к.п.н, доцент, Атырауский университет нефти и газа
(Атырау, Казахстан)

КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЯВЛЕНИЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается проблема коммуникативной компетентности как педагогического явления. На основе анализа исследований ученых занимающихся этой проблемой раскрыты сущность, содержание и особенности формирования коммуникативной компетенции будущих специалистов технического высшего учебного заведения. В настоящее время качеству образования в системе профессиональной подготовки уделяется большое внимание. Качество образования понимается как результат учебного процесса в высшем учебном заведении, показателем которого является профессиональная компетентность выпускника, определяемая уровнем сформированности общекультурных и профессиональных компетенций. Отметим, что успешная адаптация студента технического высшего учебного заведения на предприятии во многом зависит от набора профессиональных компетенций, приобретённых во время учёбы в высшем учебном заведении. На наш взгляд, одной из наиболее необходимых для формирования профессиональной компетентности молодого специалиста, является коммуникативная компетенция. Именно она становится профессионально значимой характеристикой личности, помогающей выстраивать эффективные производственные отношения на разных уровнях. Таким образом, коммуникативная компетенция определяется способностями человека и обусловлена приобретёнными знаниями, навыками и ценностными ориентациями.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, коммуникативная компетентность, профессиональная коммуникативная компетентность студентов технических специальностей.

Аңдатпа

Бұл мақалада коммуникативтік құзыреттілік педагогикалық құбылыс ретінде қарастырылады. Осы мәселемен айналысқан ғалымдар зерттеулеріне талдау жасау негізінде техникалық жоғары оқу орындары студенттерінің коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудың мәні, мазмұны мен ерекшеліктері ашып көрсетіледі. Бүгінгі таңда кәсіби білім беру жүйесінде білім сапасына баса назар аударылған. Білім сапасы жоғары оқу орындарындағы оқыту үрдісінің нәтижесі ретінде түсіндіріледі, оның көрсеткіші жалпымәдени және кәсіптік құзыреттіліктің қалыптасу деңгейімен анықталады. Техникалық жоғары оқу орындарындағы студенттердің кәсіпорынға табысты бейімделуі көбінесе, олардың жоғары оқу орнында оқу кезінде меңгерген кәсіби құзыреттілігінің жиынтығына байланысты. Біздің пікірімізше, жас мамандардың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру үшін коммуникативтік құзыреттілік аса қажет. Ол тұлғаның әртүрлі деңгейде өндірістік қарым-қатынасты тиімді құруына көмектесетін кәсіби маңызды сипаттамасы болып табылады. Сондықтан, коммуникативтік құзыреттілік адамның қабілеттерімен анықталады және меңгерілген білімімен, дағдысымен, құндылық бағдарымен негізделеді.

Түйін сөздер: құзырет, құзыреттілік, коммуникативтік құзыреттілік, техникалық мамандықтар студенттерінің кәсіби коммуникативтік құзыреттілігі.

Abstract

This article deals with the problem of communicative competence as a pedagogical phenomenon. On the basis of research scientists involved in the issue disclosed the nature, content and features of formation of the communicative competence of the future technical institution of higher education professionals. At present, the quality of education in the vocational training system is paid a lot of attention. The quality of education is

understood as a result of the educational process in higher education, which is a measure of professional competence of the graduate determined by the level of formation of common cultural and professional's competencies. Note that the successful adaptation of students of technical higher educational institution in the enterprise depends largely on their set of professional competencies acquired during their studies in higher education. In our opinion, one of the most necessary for the formation of professional competence of young specialist is communicative competence. That it becomes professionally significant characteristic of the individual, helping to build effective relations of production at different levels. Thus, the communicative competence is determined by human ability and due to the acquired knowledge, skills and value orientations.

Keywords: competence, competent, communicative competences, professional communication competences of students of technical specialties.

Подготовка современного технического специалиста осуществляется в компетентностно-ориентированной стратегии образования, реализующей компетентностный подход.

Компетентностный подход развивает современную культурологическую концепцию содержания образования, актуализирует прагматический и личностный аспекты образования, акцентирует внимание на результате образования.

Результаты образования в контексте компетентностного подхода выражены на языке компетенции. Под компетенцией понимается способность применять знания, умения и личностные качества для успешной деятельности в определенной области. В государственных образовательных стандартах, построенных в контексте компетентностного подхода, выделяют общекультурные и профессиональные компетенции. Компетенции образуют компетентностную модель выпускника вуза по направлению подготовки – комплексный интегральный образ конечного результата образования в техническом вузе, в основе которого лежит понятие «компетенция».

Поэтому процесс образования студентов технических специальностей должен быть направлен на формирование компетентности, чтобы научить интегрировать знания, применять их для получения новой информации и объяснения явлений в окружающем мире. Профессиональная среда накладывает отпечаток на речь, а культура речи в свою очередь является показателем образованности и воспитанности человека.

Таким образом, компетентность характеризует способность будущего специалиста реализовывать свой профессионально-творческий потенциал в профессиональной деятельности.

Анализ научной литературы показывает, что впервые в 60-х годах XX века американский лингвист Н.М.Хомский предпринял попытку определения понятия «компетенция». Н.М.Хомский подчеркивал, что необходимо проводить фундаментальное различие между компетенцией (знанием своего языка говорящим и слушающим) и употреблением (реальным использованием языка в конкретных ситуациях). Только в идеализированном случае употребление является непосредственным отражением компетенции [1].

Первоначально данный термин обозначал способность, которая необходима для выполнения определенной, преимущественно языковой деятельности на родном языке [2].

Раскрытие теоретических основ компетентностного подхода является заслугой британского психолога Дж.Равена, который определил и дифференцировал понятия компетентность и компетенция. Автор определяет компетентность как специфическую способность эффективного выполнения конкретных действий в предметной области, включая узкопредметные знания, особого рода предметные навыки, способы мышления, понимание ответственности за свои действия. Он выделяет «высшие компетентности», которые предполагают наличие у человека высокого уровня инициативы, способности организовывать людей для выполнения поставленных целей, готовности оценивать и анализировать социальные последствия своих действий [3, с.45].

В толковом словаре С.И.Ожегова компетентным называется человек, «знающий, осведомленный, авторитетный в какой-либо области» [4, с. 294].

В данном случае профессиональная компетентность выступает как теоретическая основа деятельности в той или иной области.

Таким образом, реализация компетентностного подхода во многом зависит от развития коммуникативной компетенции будущих специалистов, т.е., наличия у них комплекса умений

вербального и кинетического общения, сотрудничества и взаимодействия, позволяющих адекватно оценивать и интерпретировать учебные и профессиональные ситуации, принимать и исполнять эффективные решения, конструктивно взаимодействовать как на профессиональном, так и в межличностном общении.

Именно коммуникативная деятельность является посредником между индивидом и обществом. В современных условиях она обогащается новым смыслом - продуктивной коммуникацией, что требует от преподавателя проектирования диалогического взаимодействия. Данное становится особенно важным в свете тех требований, которые сегодня предъявляются к техническим работникам: широкий общественно-политический кругозор, творческое мышление, способность к прогнозированию, управлению производственными процессами, организаторские способности, развитие коммуникативной компетенции. Поэтому среди основных видов ключевых компетенций многие авторы выделяют коммуникативную.

На наш взгляд, владеть коммуникативной компетенцией значит, знать параметры коммуникации, уметь их задавать, формировать и тем самым уметь управлять процессом общения. Превращение знания об этих характеристиках общения в умение их использовать в разговоре, беседе, споре, собеседовании, переговорах, то есть владеть коммуникативной техникой, составляет важное профессиональное качество у будущих специалистов.

Проанализируем взгляды зарубежных и отечественных специалистов на феномен коммуникативной компетенции.

Ученые-лингвисты полагают, что «коммуникативная компетенция предстает как высшая форма владения языком, она может быть определена как конгломирующая форма компетенции» [5, с.65].

По мнению Е.И.Литневской, коммуникативная компетенция предполагает «овладение всеми видами речевой деятельности и основами культуры устной и письменной речи, базовыми умениями и навыками использования языка в жизненно важных для данного возраста сферах и ситуациях общения» [6, с.39].

В словаре-справочнике по методике преподавания русского языка М.Р.Львов пишет: «Коммуникативная компетенция – термин, обозначающий знание языка (родного и неродного), его фонетики, лексики, грамматики, стилистики, культуры речи, владение этими средствами языка и механизмами речи – говорения, аудирования, чтения, письма – в пределах социальных, профессиональных, культурных потребностей человека. Коммуникативная компетенция одна из важнейших характеристик языковой личности и приобретается в результате естественной речевой деятельности и специального обучения» [7, с.92-93].

По мнению зарубежных методистов формирование коммуникативной компетенции считается целью обучения иностранному языку. В отечественной науке, например, И.А.Зимняя считает коммуникативную компетенцию также целью обучения, хотя и очень отдаленной и не достигаемой в срок обучения. При этом она трактует коммуникативную компетенцию и как результат, и как цель обучения. По мнению И.А.Зимней коммуникативная компетенция – это «сформированная способность человека выступать в качестве субъекта коммуникативной деятельности общения» [8, с.27].

Несмотря на то, что к настоящему времени еще не сложилось окончательного определения коммуникативной компетенции, можно сделать вывод, что под коммуникативной компетенцией понимается владение сложными коммуникативными навыками и умениями, формирование адекватных умений в новых социальных структурах, знание культурных норм и ограничений в общении, знание обычаев, традиций, этикета в сфере общения, соблюдение приличий, воспитанность, ориентация в коммуникативных средствах, присущих национальному, сословному менталитету и выражающихся в рамках данной профессии, в нашем случае это технические специальности.

В этой связи необходимо развивать принципиально новую систему технического образования, ориентированную на потребности постиндустриальной экономики и общества XXI века. В качестве ключевой опоры инновационной экономики выступают наука, образование,

компетенции работающих, нацеленные на создание, распределение, целевое использование интеллектуальных ресурсов.

По мнению А.Тоффлера, важнейшим ресурсом в условиях глобализации является коммуникационная составляющая, которая становится «новой повседневностью», ориентированная на различные формы транс – и мультинационального сотрудничества в осуществлении технических проектов разного уровня [9].

Доверие к людям, умение общаться, работать в командах, сетях, готовность к сменам ролей, все это характеризует коммуникативную компетенцию человека, живущего в постиндустриальном обществе.

Коммуникативная компетенция технического специалиста постиндустриального общества становится универсальной, позволяя ему взаимодействовать в нескольких знаковых системах, что разрешает ему преобразовывать свою универсальную и профессиональную среду в направлении формирования культурного универсума [10].

Коммуникативная компетенция – это обобщающее коммуникативное свойство личности, включающее в себя коммуникативные способности, знания, умения и навыки, чувственный и социальный опыт в сфере профессионального общения. Коммуникативная компетенция включает в себя в качестве компонентов такие виды компетенций, как языковая, речевая, социолингвистическая, цивилизационная, предметная, стратегическая, дискурсивная и коммуникативная и др.

Так, например, М.Каналь и М.Суэйн выделили четыре основных компонента коммуникативной компетенции, которые по взаимодействию с системой знаний и умений формируют коммуникацию: грамматическая компетенция; социолингвистическая компетенция; дискурсивная компетенция; стратегическая компетенция [11].

Под грамматической компетенцией они понимают лексику, фонетику, правописание, семантику и синтаксис; под социолингвистической – соответствие высказываний по форме и смыслу в конкретной ситуации контекстному фону, под дискурсивной – способность построения целостных, связных и логичных высказываний в устной и письменной речи; под стратегической – компенсацию особыми средствами недостаточности знания языка, речевого и социального опыта общения в иноязычной среде.

Характеризуя сущность коммуникативной компетенции в изучаемом языке Н.И.Гез трактует ее как способность правильно использовать язык в разнообразных социально-детерминированных ситуациях. Помимо знаний о языке, согласно формулировке автора, она включает умения коммуникантов соотносить речевые высказывания с целями и ситуацией общения, пониманием взаимоотношений между общающимися сторонами, а также умения правильно организовывать речевое общение с учетом культурных и социальных норм коммуникативного поведения [12].

Исходя из этого, высшим учебным заведениям необходимо обеспечивать высокий уровень информационной культуры студента и преподавателя, необходимый для работы в конкретной сфере деятельности. В этой связи формирование коммуникативной компетенции основывается на методах обучения, которые ставят студента в субъектную позицию.

Реализация компетентностного подхода учитывает то, что в деятельности разных специалистов могут быть разные уровни профессиональных отношений, в частности, коммуникативная компетентность представляется по-разному, разным количеством и качеством требований в зависимости от профессии, специализации и направления.

В целом, реализация компетентностного подхода в процессе обучения бакалавров в техническом вузе усиливает прагматическую и гуманистическую направленность образовательного процесса.

Список использованных источников

- 1 Хомский Н.М. *Аспекты теории синтаксиса*/Пер. с англ. А.Е.Кибрика, В.В.Раскина, Е.Ш.Шовкуна. – М.: Изд-во МГУ, 1972. – 259с.
- 2 Щукин А.Н. *Лингводидактический энциклопедический словарь*. – М.: Астрель, 2007. – 118с.
- 3 Равен Дж. *Компетентность в современном обществе*. Cambridge University Press, 2007. – 74с.
- 4 Ожегов С.И. *Толковый словарь русского языка*. – м.: Оникс, 2008. – 736с.

- 5 Красных В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? Человек, Сознание. Коммуникация. – М.: Диалог, 1998. -352с.
- 6 Литневская Е.И., Багрянцева В.А. Методика преподавания русского языка в средней школе: учеб. пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: Академический проект, 2006. -588с.
- 7 Львов М.Р. Словарь-справочник по методике преподавания русского языка. Пособие для студентов педагогических вузов и колледжей. – М.: Академия, 1999. -272с.
- 8 Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования// Высшее образование сегодня. 2003, №5 С. 34-42.
- 9 Тоффлер А. Футуризм. – СПб. Лань, 1997. -464с.
- 10 Бударина А.О. Методология и технология формирования профессиональной универсальности лингвистов. Монография. – Калининград: Изд-во БФУ им. И.Канта, 2011. -271с.
- 11 Canale M. Swain M Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing Applied Linguistics.1980.Vol.1.P.1-47.
- 12 Гез Н.И. Формирование коммуникативной компетенции как объект зарубежных методических исследований// Инстр. Языки в школе. 1985. ?2. С. 17-24.

МРНТИ 14.35.09

З.К. Жаназарова¹

¹Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің PhD студенті,
(Алматы, Қазақстан)

БОЛАШАҚ ШЕТ ТІЛ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ МЕТАКОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫ ҮЛГІЛЕУДІҢ КЕЙБІР ЭЛЕМЕНТТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада жалпы білім беру жүйесінде болатын өзгерістерді, жоғарғы оқу жүйесіндегі педагогикалық білім беруде өзгертулердің енгізілуі, «педагогикалық коммуникация», «коммуникативтік құзыреттілік» және «метакоммуникативтік құзыреттілік» сияқты ұғымдардың рөлі мен мәні оқыту үдерісінде «Шетел тілі» пәнінің мектептегі орны айқындалады. Шет тілін оқыту әдістемесі оқытудағы болашақ мұғалімдердің метакоммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру мүмкіндіктері туралы мысалдар беріледі

Тірек сөздер: педагогикалық коммуникация, коммуникативтік құзыреттілік, метакоммуникативтік құзыреттілік, шет тілін оқыту

Аннотация

Статья посвящена рассмотрению корреляции изменений, происходящих в системе общего образования, с изменениями, которые должны произойти в системе высшего педагогического образования; раскрывается значение и роль понятий «педагогическая коммуникация», «коммуникативная компетенция» и «метакоммуникативная компетенция» учителя в процессе преподавания иностранного языка; приводятся примеры возможности формирования метакоммуникативной компетенции будущих учителей в процессе изучения иностранного языка.

Ключевые слова: Педагогическая коммуникация, коммуникативная компетенция, метакоммуникативная компетенция, обучение иностранному языку.

Abstract

The article focuses on the changes within the system of secondary education and their correlation with the higher pedagogical education; the meaning and the role of notions “pedagogical communication”, “communicative competency”, “metacommunicative competency” are revealed; some examples of formation of former foreign language teachers’ metacommunicative competency are given.

Key words: Pedagogical communication, communicative competency, metacommunicative competency, foreign languages teaching.

Кіріспе. Экономиканың орнықты дамуы үшін сапалы білімнің қолжетімділігін қамтамасыз ету арқылы адами капиталды дамыту, білімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру және білім беру саласындағы үздік әлемдік тәжірибелерге сай келетін жоғары білім сапасының жоғары деңгейіне

қол жеткізу жайында Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында басты мақсаттардың бірі болып қарастырылады.

Жаһандану кезеңі, өзара тығыз байланысты қоғамдар, халықаралық қарым-қатынас құралы болып табылатын шетел тілінің әлеуметтік тұрғыдан құндылығының артуы, тілдің қазіргі заманның кәсіби компетенциясының басты көрсеткіші ретінде көрініс табуына әкелінді [1].

Қазіргі заман талаптарына сай өскелең жастарға білім және тәрбие беру, оларды жан-жақты дамыту - қоғам алдында тұрған басты міндеттердің бірі. Білім беру - бұл қоғам мүшелерінің адамгершілік, интеллектуалдық мәдени дамуының жоғары деңгейін және кәсіби биліктілігін қамтамасыз етуге бағытталған тәрбие беру мен оқытудың үздіксіз процесі. Қазақстан Республикасында жастарға білім беру процесі халқымыздың ұлттық салт-дәстүріне, мәдениетіне, экономикасына және саяси өміріне негізделіп іске асырылады. Қазақстан Республикасы әлемдік бірлестікке кірген заманда білімнің рөлі мен маңызы артты. Мәдениетті жоғары ХХІ – ғасыр адамын қалыптастыру міндеті білім беру ісін ірілендіру қажетті мектеп пен қоғам алдында жаңа маңызды мәселелер қойып отыр. Жалпы орта білім беретін мектептерде шетел тілдерінің мазмұны анықталып, оған қойылатын талаптар нақтылануда. Шет тілдік білім беру білім мазмұнының негізгі мақсаты болып табылады. Шетел тілі арқылы оқушылар әлемді таниды, тілін оқып жатқан елдің мәдениетімен, өмірімен танысады. Оқушыларды әр түрлі соңғы әдістемелер арқылы еркін де сенімді сөйлеуге үйрету, коммуникативті тәсіл арқылы алған білімін өз ортасында, қоғамдық орында қолдануға дағдыландырып, білім деңгейін тереңдетіп, ауқымды мағлұмат беріп, таныстыру бағдарламаның да өзекті мәселелерінің бірі болып отыр.

Шет тілін меңгеру әр білімді адамның, оған қойылған қоғам талаптарына сәйкес, қажеттілігіне айналды. Шет тілі адамдардың мәдени деңгейіне айтарлықтай әсер етеді, қарым-қатынас жасауының дамуына ықпал жасайды. Қарым - қатынас жасау құзыреттілігін қалыптастыру шет тілін оқытудың негізгі мақсаты болып табылады. Орта мектептерде шет тілін оқытудың мақсаты – оқушыларға шеттілдік білім берудің коммуникативтік құзыреттілігін дамытудың жоғарғы деңгейіне жету жетістіктері, яғни оқушылардың шетелдік және өзге тіл өкілдерімен түсінісіп, еркін қарым-қатынас жасай алуы болып табылады [2]. Шетел тілін еркін меңгеру, тіпті шектеулі дәрежеде сөйлей білу, қыр-сыры көп аспектілердің бірі десек, ал қажырлы оқудың нәтижесі – коммуникативтік құзыреттілік – өте күрделі, көп компонентті құбылыс болғандықтан, шет тілдік білім берудің мақсатына, яғни күрделі интеграциялық тұтастықты көрсете отырып, болашақ шетел тілі мұғалімдерінің коммуникативтік құзыреттіліктің метасабақтастық компонентін қалыптастыру маңыздылығы педагогикалық жоғарғы оқу орындарында болашақ шет тілдері мұғалімдерін дайындауда әдістемелік ұйымдастыру үрдісі мен оқыту мазмұнын қайта қарау қажеттілігі туындап отыр.

Зертеу әдісі. Мұғалімнің коммуникативтік құзыреттілігі педагогикалық коммуникацияла процесінде іске асады. Осы уақытқа дейін педагогикалық коммуникация мәтіндік материалдармен жұмыс істеу технологиясы ретінде, экстралингвистикалық параметрлерін белгілі бір жағдайларда ескере отырып, педагогикалық коммуникация қарым-қатынас ретінде, белгілі бір әлеуметтік-мәдени практика барысында жүзеге асуы; педагогикалық технология тілдік қарым-қатынас түрі ретінде «педагогикалық коммуникация» термині негізгі үш тәсілді көрсетеді. [3]

Педагогикалық коммуникация мақалада белгілі бір әлеуметтік-мәдени практиканы жүзеге асыруға, шетел тілін оқытуда ең алдымен, әлеуметтік-мәдени ортада ана тілі мен оқылатын тілдерді қарастыру, мәдени сана-сезімін және өзін-өзі тану білім алушылардың бойынан қалыптастыруға бағытталады.

Тікелей негізгі "коммуникация" термині М. К. Петровтың зерттеулеріне сәйкес - бұл бірінші кезекте ақпараттандырылған, дәстүрге айналған мейлінше кең ұғыммен байланысты деп түсіндіріледі [4]. Осылайша, коммуникация процесі кем дегенде, яғни үш компоненттердің болуын ұсынады: ақпарат ретінде (тілдік жүйе жөнінде ақпарат беру, яғни тілдік құралдарды қолдану, сонымен қатар, өз ақпараттарын беру), коммуниканттық және өзара іс-қимыл стратегиялардың болуы.

Оқыту үдерісінде шетел тілі мұғалімі білім алушылардың коммуникативтік жағдаяттарды талдау және таңдау қабілетін қалыптастыруға қол жеткізу керектігі, осы талдау негізінде стратегияны жүзеге асыру үшін қарым-қатынас стратегиясының, сонымен қатар тілдік материалдың қажеттілігі туындайды. Шетел тілін үйрену деңгейі жоғарылаған сайын, коммуникациялық стратегиясын таңдау тәсілі оңтайлы және коммуникациялық тілдік құралдарды таңдау үдерісі соғұрлым жоғары болады. Осындай қабілеттерді қалыптастыру үшін шетел тілі мұғалімінің жоғары деңгейдегі өзіндік коммуникативтік құзыреттіліктің болуын талап етеді. Шетел тілі мұғалімінің коммуникативтік құзыретті болуы үшін үш негізгі көзқарастар қарастырылады.

1. Коммуникативтік құзыреттілік

Бұл терминде шетел тілі мұғалімі шет тілін еркін меңгертіп қана қоймай, қатынасты жүзеге асырудың негізгі тәсілдерін меңгертіп, бұл жерде мәдени аралық құзыреттілікті қалыптастыру керектігі жөнінде сөз болады. Шет тілін үйретудегі басты мақсаттардың бірі шетелдік мәдениетті үйретумен қатар, оқушыларды шет тіліне, әлемдік және ұлттық мәдениетке дұрыс бағыттағы көзқарастарын дамыту, ұлттық құндылықтарды сақтау, білім алуға мүмкіндік жасау, білім жүйесінің алдында тұрған маңызды мәселелер және оларды шешу болып табылады. Сондықтан бұл жерде тілдік қарым-қатынастың ұлттық-мәдени ерекшелік мәселесіне назар аударылады.

2. Коммуникативтік құзыреттілік психология тұрғысынан ауызша және жазбаша байланыс жасай білуді жүзеге асыру. Бұл аспектіде коммуникативтік құзыреттілік негізгі теориялық білімді меңгерумен қатар, коммуникативтік құзыреттіліктің метакоммуникативтік аспектісін ана тіліндегі қарым-қатынас үдерісін анықтайды. Психологиялық қарым-қатынастың негізін білу, сонымен қатар ауызша және жазбаша түрде байланыс жасаудың заңдылықтарын білу мұғалімге шетел тілін үйретуде білім алушыларға коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыруға бағытталған коммуникативтік жағдаяттарды құруға көмектеседі.

3. Коммуникативтік (тілдік) құзыреттілік шетел тілі мұғалімі ана тілі мен шет тілінде анық және дұрыс сөйлей білуі тиіс, сонымен қатар ол әрдайым кәсіби шеберлігін дамыту үстінде болуы қажет. Сабақта шетел тілі мұғалімі тілді ұстанушы ретінде, сондықтан оның тілдік рәсімдеуі сауатты болып қана қоймай, сол үйреніп отырған тілдің менталитеті арқылы тіл ұстанушы әлемінің ерекшеліктерін түсіндіру және қабылдауды үйретіп, оқыту болып табылады.

Педагогикалық жоғарғы оқу орындарының тілдік факультеттерінің студенттерінде коммуникативтік құзыреттіліктің тілдік және мәдениетаралық компоненттері жоғарғы деңгейде қалыптасқан. Алайда, тәжірибе көрсеткендей, болашақ шетел тілі мұғалімдерінің коммуникативтік құзыреттіліктері әрқашан жеткілікті деңгейде қалыптаса бермейді, яғни тапсырманы дұрыс құра білмегендік, сабақ кезінде коммуникативтік жағдаяттарды құрастыра алмауы педагогикалық іс-тәжірибеде көрініс табады. Коммуникативтік жағдаяттарды қалыптастырудағы студенттердің мотивациялық компоненттің жеткіліксіздігі негізгі қателік болып саналады. Қорытындылау сабағы кезінде «Саяхат» тақырыбы бойынша студенттер былайша монологтық сөйлесімге түсуге болады: «Ал, енді соңғы саяхаттарың туралы не айтасыздар» деген сияқты сауалға ешқандай психологиялық климат тудырмай-ақ, монологтік пікір алысуды қалыптастыруға болады. Осыған байланысты, педагогикалық жоғарғы оқу орнының студенттеріне оқу процесі кезінде оқытылатын «Шет тілін оқыту әдістемесі және теориясы» пәнінде, сонымен қатар, педагогикалық іс-тәжірибе өту барысында болашақ шетел тілдері мұғалімдерінің коммуникативтік құзыреттілігінің метакоммуникативтік компонентінің дұрыс қалыптасуына дұрыс мән берілу керек.

Зерттеу нәтижесі мен дискуссия. Шетел тілін оқып-үйрену процесі кезінде коммуникативтік құзыреттіліктің мынандай компоненттерін дамытуға аса мән бергеніміз жөн.

1. Сөйлеу құзыреттілігі – оқушылардың сөйлей алуы (диалогтық және монологтық сөйлеу), оқу және жазу;

Шет тілін оқытуда қойылған мақсатқа жету үшін оқытудың әр түрлі құралдарын пайдалану көзделген. Оқу құралдарына оқытуды ұйымдастыруда, оқыту-тәрбие процесін жүргізуде қолданылатын барлық материалдар жатады [5]. Әр оқу құралдарын тиімді пайдалану оқытушыға байланысты.

2. Тілдік құзыреттілік - сөйлеудің айтылу, лексикалық, грамматикалық жақтарын меңгеруді қамтиды, графика мен орфография.

Таблицалар, схемалар, түрлі-түсті суреттер сияқты үлестірмелі материалдар мүмкіндігінше сөйлеу әрекетінің барлық түрлерін меңгерудегі қабілеттілігін дамыту мен қалыптастыру процесінде белсенді болуы мен даралануына мүмкіндік береді және де оқушылардың тілдік және сөйлеу бірліктерінің жинақталу процесін дамытады; [5];

3. Әлеуметтік-мәдени құзыреттілік - оқып жатқан тілде сөйлейтін елдер туралы әлеуметтік-мәдени білімін жинақтауға (мінез-құлық, әдеп) және оны қарым-қатынаста қолдана білуге, сондай-ақ өз елін және оның мәдениеті өзгелерге жеткізе білуге үйрету. Қазіргі жаһандану заманында шет тілін оқытудағы әлеуметтік-мәдени компонентін дамыту – маңызды мәселелердің бірі. Әлеуметтік-мәдени құзыреттілікті дамытудың ең тиімді құралы, әрине, сол тілде сөйлейтін елдерде болып қайту. Ондай елдерге барып қайтқан оқытушылар, оқушылар үшін «көрнекті құрал» тәріздес, себебі, олардың сол ел туралы көрген-білгендері көп.

4. Компенсаторлық құзыреттілік - ақпаратты алуда және беруге тілдік құралдардың жетіспеу жағдайында қиындықтан шыға білуі.

5. Оқу-танымдық құзыреттілік - жалпы және арнайы оқу, тілді өз бетінше үйренудің әдіс-тәсілдері, соның ішінде жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану.

Сабақта құрылатын сөйлеу құзыреттілігінің негізгі екі сипаттамасы болуы тиіс: а) олардың қайталанатын сипаттамасы болуы қажет, өйткені тек осы жағдайда ғана оқытындардың коммуникативтік құзыреттілігінің құру шарттары қамтамасыз етіледі; б) өзінің қайталану сипаттамасына қарамастан, балаларға ұсынылып отырған, тілдік жағдаят, ақпараттық бос орынды қамтуы керек, осылайша, олардың сөйлеу қызметі тілдік материалды қолдануы емес, сұхбаттасынан жаңа ақпаратты анықтауға бағытталуы тиіс.

Педагогикалық жоғары оқу орындарындағы студенттердің педагогикалық іс-тәжірибесін өту барысында, төмендегідей тілдік жағдаятты құруды талап етеді:

- студент шартты-тілдік жағдаяттардың міндеттері мен мақсаттарын нақты түсіну;
- жоғары деңгейдегі өзіндік коммуникативтік құзыреттіліктің әсіресе, оның метакоммуникативті компонентінің қалыптасуы.

Осы мақаланың шеңберіндегі «коммуникативтік құзыреттіліктің метакоммуникативті компоненті» сөз тізбегінің астарында, студент-практиканттың қабілеті арқылы оқушылардың тілдік қарым-қатынасын жүзеге асыру үшін, шарттардың құрылуы түсіндіріледі.

Бұл шарттар мыналарды қамтиды:

1) тиісті психологиялық климат - қолайлы атмосфера құру ғана емес, ең алдымен, оқытушы мен оқушы арасында байланыс орната білу, оларды «сөйлеуге дайындау» арқылы қарым-қатынас орнату, пікір алмасу, сабақта жүргізілетін зерттеу бойынша тақырыпқа «дайындап жеткізу»;

2) ең алдымен, студенттің сөйлеу қабілетін дұрыс тұжырымдау, осылайша, оны орындау үшін талап етілетін ақпараттық алшақтықты толтыру. Қарым-қатынас нәтижесінде болатын қажетті ақпаратты «біліп, табу», мәселен мейрамханадағы тағамдар бағасы немесе Парижден Нантаға дейінгі билеттің барып-қайту құнын білуден бастап, эмоционалдық қарым-қатынас мәселесіне және тұжырымдауға және өз пікірін дәлелдеуге анықталғанға дейінгі міндеттер сияқты сипатта болуы мүмкін.

«Шетел тілін оқыту теориясы» пәнін оқыту және ұйымдастыруда және студенттермен педагогикалық практиканы өткізу барысында, ең жоғарғы нәтижеге мынадай төмендегідей шарттар сақталған кезде ғана қол жеткізіледі деген тұжырымға келдік: 1) «Шетел тілін оқыту теориясы мен әдістемесі» пәнін оқыту процесінде жобалау әдістерін пайдалануды іске асыру, теориялық материалды оқыту барысындағы шетел тілінде сабақ беру практикасымен үздіксіз тұрақты байланыста болуы шарт. Студенттер практикалық тұрғыдан кез-келген оқылатын материалды түсініп, өңдеп білуі тиіс осы қабылдау студенттердің кез келген мәтінге саналы түрде және кез-келген материалдың проблемалық мәселелерін дұрыс шешуді қалыптастыруға мүмкіндік береді. 2) оқу сабақтарын міндетті түрде өткізу және практикалық сабақтар

барысында студенттердің сабақ элементтерін дайындау. Тәжірибе көрсеткендей, студенттердің сабақты құру алгоритмі бойынша білім мен біліктілікті пайдаланып, оларға кейбір логикалық кезеңдерінің өту міндеттілігін түсінуге, практикалық тұрғыдан, педагогика және жас ерекшелік психология және физиологияны оқу барысында алынған білімді алуларына мүмкіндік береді. Алайда, алгоритмнің өзін білу, мысалы, грамматикалық дағдыны қалыптастыру, оның педагогикалық тәжірибеден өту кезіндегі, нақты грамматикалық материалды оқушылармен дұрыс құру жұмысына кепілдік бермейді. Біздің көзқарасымыз бойынша, алгоритмнің жоспары тәжірибелік жаттығулармен, өзіндік "педагогикалық бұрғылармен" сүйемелденуі тиіс, практикалық жұмыс жүйелілігінде студенттерге теориялық білімдерін қолдануға және логика бойынша түсінуге мүмкіндік береді. Осы мақсатта, студенттерге практикалық тапсырмаларды шешуге бағытталған стереотипті әдістемелік міндеттерді орындауға, мысалы: Лексика бойынша пысықтауда мына тақырыптарды енгізіңіз және ұйымдастырыңыз «Менің отбасым», «Менің жұмыс күнім», «Жануарлар»); Проблемалық жағдайларды және оларды талқылау бойынша мына тақырыпты ұйымдастырыңыз «Экология», («Менің сүйікті пәнім», «Менің хоббиім»).

3) алгоритмді қолдануда студенттердің коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудың метакоммуникативті компоненті нақты метакоммуникативтік жаттығуларды практиканттың жетістіктері мен талдау нәтижелерін әр сабақта бақылай отырып, пайдалану болып табылады. Бұл жұмыс ерекшелігі тәжірибеден өту кезінде нақты сыныптың алдында тұрған метакоммуникативтік міндеттерді, студент-практиканттың өткізуі тиіс міндетті сабақтар, саны бойынша анықталатын бөліктерден бөлініп шығады. Әрбір сабақ орындауға қойылатын жалпы талаптардың ұйымдастырылуының және шет тілі сабағының өткізілуін көздейді (сабақтың біртұтастығы, қисындылығы, қабылдауға көптігін ынталандыруы және т. б.), бірақ, одан басқа, метакоммуникативті бөліктердің жетістіктеріне ерекше назар аударылады.

Қорытынды: Ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау, сондай-ақ білім алушылардың «Шетел тілі» пәнін оқыту үдерісіндегі коммуникативті құзыреттілік процесін қалыптастыруды бақылау, оқудың тиімділігін арттыру туралы қорытындылар жасауға болған жағдайда, жоғары деңгейдегі шетел тілі мұғалімінің метакоммуникативті құзыреттілігінің ұйымдастырылуына мүмкіндік береді. Метакоммуникативті құзыреттілікті қалыптастыру болашақ мұғалімдерден, ең алдымен, олардың сабақта логикалық жаттығуларды саналы көзқараспен пайдаланып, қалыптастыруы, жоспарлауы, шартты-коммуникативтік жағдайларды іске асыруы және талдауы болып табылады.

Пайдаланылған дерек көздері

- 1 Құнанбаева С. С. *Қазіргі шет тілдік білім берудің теориясы мен практикасы.* - Алматы 2011. - 10б.
- 2 Исмагулова Р.С. *Коммуникативтік құзыреттіліктің шет тілін оқып үйренудегі рөлі. Известия НАН РК.* - 2015. - № 2(300). - С. 186-190.
- 3 Рогова Г.В., И.Н. Верещагина *Методика обучения английскому языку на начальном этапе в общеобразовательных учреждениях.* – М.: Просвещение. – 2004.
- 4 Сафонова В.В. *Коммуникативная компетенция, современные подходы к много уровневому описанию к методическим целям.* – М.: НИЦ Еврошкола. – 2004.
- 5 Ломакина Г.Р. *Некоторые элементы модели формирования метакоммуникативной компетенции будущих учителей иностранного языка Научно-теоретический журнал «Научные проблемы гуманитарных исследований» Выпуск 7-2012 г.*

ПЕДАГОГИКА ТАРИХЫ ИСТОРИЯ ПЕДАГОГИКИ

МРНТИ 14.09.03

М.Ж.Мальтекбасов¹

¹п.ғ.д., профессор, І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
(Талдықорған, Қазақстан)

К.Т. Ыбыраимжанов²

²п.ғ.д., профессор, І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
(Талдықорған, Қазақстан)

ПАТШАЛЫҚ РЕСЕЙДІҢ XIX ҒАСЫРДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ САЯСАТЫ АРҚЫЛЫ ҚАЗАҚ ЕЛІН ОТАРЛАУЫ

Аңдатпа

XIX ғасырдың екінші жартысындағы Қазақстандағы әр типті мектептердің қалыптасуы мен даму тарихы, оның өзіндік белгілерін анықтау - бүгінгі заманауи білім беру жүйесінің қоғамдық-тарихи міндеттерін анықтап оның даму болашағын болжап көрсетуге негіз болары анық. Мақалада әр типті мектептердің оқу-тәрбие жұмыстарын ұйымдастырудағы басты мақсат - қазақ елін патшалық ресейдің отарлауы және Қазақстандағы басқа да тұрғылықты халықтарды ұлттық болмысы мен құндылығынан айыру, орыстық дүниетанымды енгізу арқылы өздеріне тәуелді ету жөніндегі мәселелерді қарастырады.

Зерттеушілер осы кезеңдегі қазақ жеріндегі мектептердің қалыптасуы мен дамуын қарастырып, бірқатар кереғар ой пікірлер мен отарлық саясаттың ықпалымен жұмыс жасаған білім беру жүйесіне талдау жүргізіп, тарихи-философиялық, саяси-әлеуметтік, психологиялық-педагогикалық жағдайларды анықтап, білім беру саласына талдау жасап, сипаттама берген. Бүгінгі таңда елімізде жүріп жатқан жаңару үрдісі өткен тарихымызды объективті тұрғыдан бағалау негізінде оқу-ағарту, білім беру, мектеп, оқу-тәрбие жұмысына қатысты мұраларымызға және талай ғасырлар бойы жинақталған тәлім-тәрбиелік озық құндылықтарымызды пайдалануға қолайлы жағдайларды тудырып отыр. Осы тұрғыдан білім беру саласы тарихының бір бөлігі білім берудің 19-ғасырдың екінші жартысындағы мектептердің қалыптасып дамуын белгілі жүйемен зерттеу өзекті де, көкейтесті мәселенің бірі ретінде айтылады.

Мұрағаттық деректер мен сирек кездесетін қорлар негізінде жазылған мақаланы білім беру жүйесіне қатысты ғылыми-тарихи зерттеу жұмысы деп тануға балады.

Түйін сөздер. мұсылмандық мектептер, орыс және орыс-қазақ мектептері, әр типті мектептердегі оқу-тәрбие жұмысары мен тәжірибелері, мектеп ережелері, білім беру жүйесі арқылы орыстардыру саясаты.

Аннотация

Во второй половине XIX века рассматривая историю развития и формирования школ разных типов, выявление ее исторических особенностей в Казахстане, является основой для определения общественно-исторических задач современной системы образования и на их основе перспектив ее развития в будущем. В данной статье мы рассмотрели как основной целью организации учебно-воспитательной работы в школах разных типов является идеологизация казахского народа, подчинение российской империи, потеря казахского народа и других национальностей национального самосознания и ценностей, этнической идентичности, навязывание русского мировоззрения.

Исследователи изучая становление и развитие казахстанских школ на этом этапе, пришли к различным заключениям и выводам, опираясь на историко-философские, социально-политические, психолого-педагогические условия изучения системы образования дали свою характеристику этого исторического процесса. В данное время в связи с модернизацией системы образования, на основе объективного оценивания прошедшей эпохи, мы должны создать оптимальные условия использования исторического наследия в области духовной культуры, моральных ценностей, просвещения, образования, школ, учебно-воспитательного процесса.

На основании этого является одной из актуальных проблема развития изучения части истории образования второй половины 19 века: а именно становление школ под влиянием идеологизации и русификации.

Данная статья по праву является научно-исследовательской работой в области образования так как написана на основе музейных источников и архивных данных.

Ключевые слова: мусульманские школы, русские и русско-казахские школы, практика и учебно-воспитательная работа в школах разных типов, правила школы, русификация населения посредством системы образования.

Abstract

This article will address the head of state "Mangilik el" wants to build the country in the direction of the idea of the future of the younger generations love for the motherland, the national civil service, the promotion of the history of the formation of the national patriotically nation and to know the culture, the language, the mentality and respect for customs and traditions of each azampen citizen, the future of higher education institutions prepared praise for professionals and students, education issues and the ways of its formation and development of the properties are considered.

The schools of each type of the second half of the nineteenth century, to identify signs of the history of the formation and development of its own in today's modern educational system of public and historical responsibilities will be the basis to identify and predict the future of its development. Article of each type of educational organization of schools and the main goal is to rule the country for Kazakh national character of residence of the Russian colonization and other nations and to deprive them of the value of Russian considers depending on themselves by entering outlook.

Today, in an ongoing process of modernization in the country on the basis of an objective evaluation of the history of education, education, schools, took part in the educational heritage accumulated over centuries and many training will create favorable conditions for the use of the best values. This part of the history of education correctly formed in the second half of the 19th century, schools of education in the development of the system study, referred to as one of the most pressing problems.

Keywords: Muslim schools, Russian and Russian-Kazakh schools, mektepdegi for each type of educational jumisan and practices, school rules, onistardırw through the system of education policy.

Мақаладағы қарастырылып отырған кезеңдегі ресми құжаттар мен бұйырықтарды, ереже-нұсқаулықтарды т.б. сирек кездесетін қорларды мұрағат дерек көздері ретінде жинастыру, сұрыптау, талдау және салыстыру әдістері арқылы ақиқаттық тұрғыдан оң баға беру болып табылады.

Қазақстан Республикасы егеменді елдердің қатарына қосылып, өткенін тарихи тұрғыдан саралап, талдау жасай бастағанына аз уақыт өтті. Бұл талдаудың тыңғылықты тұрғыда жүргізілу бағыттары қоғамның саяси-экономикалық, әлеуметтік-мәдени, білім мен тәрбие беру және басқа да салаларына ғылыми-теориялық, тәжірибелік тұрғыдан қарау болып табылады. Біздің зерттеуіміздегі негізгі алған бағытымыз педагогикалық саладағы білім берудің тарихи мәселелеріне арналып отыр.

Бұған негізгі себеп елімізде білім беруді дамытудың болашағын анықтауда өткен ғасырлардағы білім мен тәрбие берудің дамуының тарихи әрі оның бүгінгі күнге дейінгі ықпалдық жағдайына жаңа көзқарас тұрғысынан талдау жасай отырып, бүгінгінің келешектегі дамуы жайлы диалектикалық даму заңдылықтарын болжау.

Қай заманда болмасын білім беру ауқымының өзі күрделі жүйе болғандықтан оның құрылымына енетін дербестігі бар мазмұндық құрамаларының дамуының бағытын теориялық және деректік тәжірибелік тұрғыдан қарауды талап етеді. Осы тұрғыдан келгенде, Қазақстан жеріндегі XIX ғасырдағы білім мен тәрбие беру жұмыстары патшалық ресейдің жүргізген білім беру саясаты аясындағы орыстандыру бағытын ұстанып және осы мүддені жүзеге асыру мақсатының құралы ретінде мектептер құрған болатын. Дегенмен де бұл кезеңде қазақ даласында исламдық дүниетанымға негізделген мұсылмандық білім беру мектептердің де болғаны рас және олардың өзіндік орынын ешкім жоққа шығара алмас. Мұсылмандық мектептердің құрылымдық жайы мен ондағы оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастырудың өзіндік ерекшеліктерін талдап, орыс, орыс-қазақ мектептерімен салыстыра қарастыру білім беру жүйесіндегі орыстандыру саясатының басым бағыт алуындағы іс-әрекеттерді кеңінен түсіуге мүмкіндік береді.

Өткен ғасырлардағы Қазақстандағы әр түрлі типтегі мектептер жүйесінің пайда болуы және қалыптасуы мен даму тарихын зерделеудің өзі - аса өзекті мәселе екеніне мән бере отырып оқу-тәрбие жұмыстарымен айналысқан мектептердің де дамуының өзіндік ерекшеліктері мен себептерін анықтау. Аталған кезеңдегі мектептердің құрылымдық түрлері және білім берудегі мазмұндық жүйесінде жергілікті халықты - қазақтарды рухани отарлаудан халық жадын мәңгірттендіруге бағытталған бүкіл кесепатты жүзеге асырған империялық саясаттың арнайы сараланбауы да мәселенің қаншалықты маңызды екенін аңғартады және жеке мәселе ретінде бұлайша қойылуы бір жағынан уақыт талабы.

Қазақстан Республикасының өз алдында дербестігіне қол жеткізуі, ұлттық саясаттың дәйекті жүзеге асырылуы барыстырының орын алуы мен қазіргі кездегі экономика мен мәдениет, ғылым, білімнің жаңа бағытта дамуға яғни, әлемдік және еуропалық білім беру жүйесімен ықпалдастықта болуға мүмкіндік алып отыр. Кеңестік жүйенің құрамында ұлттық тәрбие мен білім беру және жас ұрпақ тәрбиесіндегі жүріп өткен тарихымызды саралап, жүйелі талдау жасап, шындықпен бағалауға мүмкіндік берді. Ал бүгінгі күнде сол өткенімізге қайта үніліп, тарихтың көленкелі тұстарын - ақиқаттың шындық беттеріне шығару - тарихи мұраларымызға жаңа көзқарас тұрғысынан баға беру болып отыр.

XIX ғасырдағы Қазақстан аумағындағы мұсылмандық оқу жүйесіндегі медреселердің Орта Азия мен Қазақстан жерін мекендеген түпкілікті халыққа ықпалы күшті болды. Бұндай діни мұсылман оқу орындарының саяси ролі жағына келетін болсақ, бұл мекемелер идеология жағынан бектер мен сұлтандардың, билердің және бай адамдардың ықпалында болып, мұсылман дінін халық арасында насихаттаудың орталығы болып табылды. Түркістан өлкесінің генерал-губернаторы болған В.П.Фон-Кауфман мұсылмандық діни оқу орындарының жергілікті халықтар үшін маңызын ерекше атай келе, мектеп, медреселер қазақтар мен басқада жергілікті мұсылман халықтарының руханилығына зор ықпал жасайтын имамдарды және исламдық діни жүйені заңгерлерімен қамтамасыз ететін оқу орны болып саналды, әрі өзінің өміршеңдігін дәлелдей отырып, орыстандыру саясатының, яғни орысша білім беретін мектептердің күш алып дамуына бірден бір кедергі тудырып отырғандығын айтады.

Қазақтарды және басқа да жергілікті халықтарды орыстандыру бағытындағы жұмыстарын жүзеге асыру бағытында оған негіз болатын тетіктерді білім беру жүйесіне ендіру мәселесі қажет болды. Сондықтан да, бұл тұрғыдағы ұстанған сіңіру-ассимиляциялау идеологиясының негізгі бастауы болып 1870 жылғы оқу-ағарту министрілігінің өзге ұлттарды орыстандыру мақсатында қабылдаған жоспары және осы бағытта «Өзге ұлттарды орыстандыру және олардың орыс халқымен бірігуі» тезисі еді. Орыс мектептері жүйесінің көмегімен өзге ұлттардың орыстануы және олардың орыс халқымен бірігуі тезисі – патшалық ресей өкіметінің Түркістан өлкесіндегі ұраны болды. Осы тезиске орай Түркістан өлкесінің бірінші генерал-губернаторы К.П.Фон-Кауфон тұсындағы «Түркістан өлкесіндегі халықтық білім және оқу-ағарту ісін құру» жоспары жасалып, 1873 жылдың сәуір айында патша өкіметіне ұсынылды. Онда: «аймақтағы оқу-ағарту жұмысының дамуы орыстардың мүддесін көздеуі тиіс жергілікті тұрғындар өмірінің экономикалық жағдайының дамуы, оның азаматтығы мен ынтымақтастығы орыс мемлекеті негізімен тығыз байланысу қажет» - делінген [1].

Қазақ халқына саяси билік түбінен жүзеге асырғаннан кейін, қатаң күш қолдану және бодандау, отаршылдық аппаратын құрып, үстемдік жүргізу арқылы орыс тіліне қолайлы жағдай туғызды. Тілді және православиялық дінді заңды түрде орнықтыру, жергілікті халықты мәдени және тілдік жағынан ассимиляциялау негізге айналды. Мәселен, «басқа халықтың балаларына империяның жоғары мәдениеті мен азаматтықтың тілі болып табылатын мемлекеттік орыс тілін үйрету керек», - деген болатын [2].

Отаршыл елдің әкімшілігіндегі қазақтарды орыстандыру мақсатындағы көзқарас ұстаған лауазымды адамдар қазақтарды ассимиляциялау әрекетінде барлық іс-шараларының негізгісі ретінде бастауыш мектептерде орыс тілін ендіруді қойды, әкімшілік аузында орыс тілін бастауыш мектепте оқыту қажеттілігі қазақ халқын ұлтсыздану үкімі ретінде естілді.

Түркістан өлкесінің генерал-губернаторының келтірілген болжамдары патшалық ресей әкімшілігінің мектептерге ұстанған саясатының бағытымен Орта Азия халықтарын орыстандыру

әдістерін нақты анықтайды. Қазақстан жеріндегі ашылған мектептердің ролін күшейту, оны өз мүдделеріне сай қолдану үшін әр түрлі бағыттағы жұмыстар жасалып, түрлі шараларды жүзеге асырды. Мәселен, қазақтардың және басқа да тұрғын халықтардың балаларын орыс балалары мен бірге ортақ мектепке баруы қарастырылып, жүзеге асырылды. Бұл мектептерде оқу орыс тілінде, орысша бағдарламалары мен оқулықтары арқылы жүргізілуі тиіс болды және бұндай талаптарды орындау міндеттелді. Осы саясат жүйесінде ресейлік патша өкіметінің әкімшілік органы өз жоспарын бекітіп, Ташкент қаласында «Түркістан өлкесіндегі оқу орындарын басқару орталығы» ашылды. Орталықтандырып басқару «Училищенің бас инспекторы» атағы бар лауазымды адамға жүктелді. Бұндағы орталықтың негізгі міндеті отарлық билік пен жергілікті генерал-губернатордың Түркістан өлкесіндегі жаулап алушылық саясатын мектептегі оқыту жүйесі арқылы іске асыру. Оқу мекемелерін басқарудың міндеттері анықталып, бекітілгеннен кейін, әкімшілік орталығының жұмысы екі бағытта жүргізіле бастады: Біріншіден, аймақтағы билік басына отыратын мамандарды дайындайтын орыс өкілдері үшін арнайы мектеп ашу; екіншіден, қазақтарды және басқа ұлт өкілі болып табылатын жергілікті тұрғындарды орыстандыратын мектеп ашу болды [3].

Орыс отаршылдарының ендігі мақсаты - жергілікті халық арасына кіріп, өз билігін жүргізу еді. Патша ресейлік өкіметі 1875 жылы Түркістан өңірінде барлық діни мектептерді «Аймақтағы оқу мекемелер басқармасына» бағынуы жайында заң шығарды [4].

1884 жылы Розенбах Түркістан өлкесіне келгеннен кейін, Сырдария облысының әскери-генерал-губернаторы Гроденовтың төрағалық етуімен комиссия құрды. Комиссия мұсылман халықтары жайлы қорытынды жасап, жергілікті қазақтар мен өзгеде тұрғылықты мұсылман халықтарға, жалпы халықтардың ата-бабалық және мұсылмандық дәстүрін қатаң сақтап, мектеп, медреселерге ерекше назар аударып, бақылау керектігі жөнінде Түркістан өлкесіндегі халық училищелері инспекторларына арнап нұсқау берді.

Нұсқауды халық ағарту министрілігінде бекітті.

1887 жылы мамыр айында Розенбах ағарту министрілігіне жолдаған баяндамасында төмендегі жағдайды көрсетті [5].

1. Соңғы уақытта Түркістанда мұсылман дінін насихаттау Индияда бастау алып, сол жақтан Дели, Бомбей және т.б. Индияның ірі қалаларында басылған араб, парсы тілдеріндегі әдебиет жеткізілуде. Индия Түркістан халықтары үшін мұсылмандық дүниетанымдағы зияткерлік орталық болып табылады.

2. Біздің оқу-ағарту, білім беру жөніндегі қамқорлық жұмыстарымыз түпкілікті халықтар үшін емес, тек орталық ресейден жер аударылып, жергіліктіге айналған орыстарға ғана байланысты; Бұл өкіметтік қойған мемлекеттік нәтижесі үшін аз, сондықтан мектеп, медресе өмірімен жете танысып, оның бағдарламасын еуропалық түрде өзгертіп, жастарды мұсылман әдебиетінен, шариғаттан алшақтау керек.

3. Түркістанда біздің есебімізше 4000-ға жуық мұсылман мектептері бар. Онда он мыңдаған жастар білім алуда. Заңға сәйкес әкімшілік осы мектептерге бақылау орната алады. Өлкедегі оқу мекемелерін басқару бөлімінде халық учелешесінің екі ғана инспекторы бар және олардың Түркістандағы барлық діни мектептерді бақылауға мүмкіндігі жоқ.

Сондықтан Қазан, Орынбор, аймақтарының үлгісіндей мұсылман мектептерінің инспекторлары тағайындалып, оған өлкедегі барлық мұсылман мектептерінің нақты санын әрдайым көрсетіп отыру, ал одан кейін біздің мүддемізге сай пайдасы бар нәрселерді мектептерге уақтылы енгізіп, жеткізіп отыру жұмыстары жүктелуі тиіс [6].

Халық ағарту министрілігімен жүргізілген келісім үш жылдық уақытты алып, 1890 жылы осы қызметке рұқсат етілді. Сөйтіп, мұсылман мектептерінің инспекторы болып мұғалімдік семинарияның оқытушысы Наливкин бекітілді. Наливкиннің тағайындалуынан кейін әкімшілік, Түркістан өлкесіндегі жергілікті діни мектептердің өмірімен жете танысып, олармен етене араласты. Аймақтық және Сырдария облыстарындағы мұсылман мектептері тексерілді. Наливкин мұсылман мектептерінің инспекторы ретінде, медреседе орыс тілі курсы ашуды, сонымен қатар бағдарламаларын өзгертуді, оны жаулап алушылық мақсатта пайдалануды көздеді. Орыс мұғалімдерінің еңбек ақысын медресенің жиналған ақшасынан төлеуді міндеттеді.

Түркістан өлкесіндегі оқу-ағарту жұмысының бағытында жүргізілген іс-шаралар, бекіткен ережелер мен нұсқаулар т.б. құжаттардың мазмұнына жете үңілсек, осы өңірде қызмет атқарған генерал-губернатор Мищенко, Розенбах, Духовской, Остроумов, Сомсоновтар біріншісі, екіншісін қайталап, медресе мен мектептерді мүмкіндігінше қатал тәртіппен қадағалап, олардың жұмыстарына бөгет жасау немесе мүлдем жауып тастау шараларын жүзеге асыруға дейін барған. Ескі әдісті мектептер мен медреселерді өз уысынан шығармас үшін, өлкенің әкімшілігі Түркістан өлкесіндегі мұсылман училищелерінің ережесін шығарды. Осы ережеге сәйкес мектеп, медреселер- оқу полиция әкімшілігі жөніндегі қатаң тәртіпке бағынатын болды.

Түркістан аумағындағы мұсылман училищелердің ережесінің мазмұны төмендегідей құрастырылған.

А). Медресе туралы.

1. Жаңа медреселер оқу бөлімінің ұсынысын толық мақұлдаған Түркістан генерал-губернаторлығының рұқсатымен ашылады.

2. Медреседе сабақ беретін мүдәрристерді (мұғалім, оқытушы) училищесінің бас инспекторы Сырдария облысы директорының ұсынысымен тағайындап және де өзі орнынан алып отырады. Яғни, мүдәрристерді тағайындау немесе оларды орнынан алып тастау ісімен училищенің бас инспекторы айналысады.

3. Медреселерде тек Ресейден немесе шет елдердің баспасынан шыққан және орыс цензурасынан өткен баспа кітаптары ғана қолданылады.

4. Оқу әкімшілігі медреседегі өтіліп жатқан дәрістер мен сондағы бекітілген қағидалардың бұзылмауын қадағалап отырады.

5. Егер, медресені ашу жөнінде қажетті рұқсат қағазы болмаса немесе медресені рұқсат қағазсыз ашқан болса, онда соларды жою ісі және де бұндай істерге жол бермеу шарасымен әкімшілік полиция бөлімі қадағалап, шұғылданады.

Медреселерді жоюдағы көрсетілген тармақтар бойынша жұмыс жүргізуді талап етіп, оған қосымша ескертулік нұсқауларды сақтауды да міндеттеді.

Ереже ескертпесінде; Мұсылмандықтың дамуына халық арасында баспа бетінен шыққан кітап, кітаптар мен газеттердің маңызы зор екенін ескере отырып, осы басылымдардың цензурасына айрықша назар аудару қажет екендігіне ерекше мән берген. Аймақтағы жергілікті халық арасында бұндай кітаптардың таралуына мән беру халық ағарту министрлігі құрамындағы ғылыми комитетке жүктелген. Ислами дүниетанымдық сарындағы кітаптардың мазмұнын қарастыратын арнайы бөлім болғандықтан, оқытуға арналған мұсылмандық жүйеге негіздеген кітаптардың, оқу құралдарының т.б. оқу материалдарының мұқабасында мектепте қолдануға және оқытуға рұқсат етіледі деген арнайы белгілер қойылуды талап етіп отырған [7].

Мектептер үшін құрастырылған тағы бір ереже нұсқасы төмендегідей мазмұнды құрайды.

Б). Мектептер туралы

1) Мектептер жергілікті әкімшіліктің рұқсатымен ашылады.

2) Мектептерді ашу мен онда оқытуға рұқсатты тек саяси және моральдық қатынаста сенімді орыс азаматтарына ғана беріледі.

3) Мектеп қай топтың адамдарына арналғанына қарай, сол топтың өкілінен мұғалім тағайындалады.

4) Бұл жерде сабақ беру барысында тек қана орыс цензурасынан өткен баспа кітаптарын оқытылуға жіберіледі.

5) Әкімшілік полиция бөлімдеріне бүкіл жергілікті мұсылман училищелерінің тізімін дәл алу және тиісті рұқсат қағазынсыз ашылған мектептердің болмауын қадағалау міндеттеледі.

6) Тиісті рұқсат қағазсыз ашылған мектеп жабылады, мектеп иесіне ешқашан мұндай мектептер ашуға рұқсат берілмейді және ол дәріс беру құқығынан айырылады.

Оқу барысын, мектептерде белгіленген тәртіптің, қағидалардың бұзылмауын қадағалау ісі жергілікті әкімшілік полициясы мен оқу инспекциясына жүктеледі [8].

Ережедегі көрсетілген тармақтарының мазмұндық жүйесі Бұхара, Түрік, Парсы эмигранттарына, сонымен қатар Түркістанға келіп, жеке діни мектеп ашқан орыс татарларына қарсы әдейі

бағытталған еді. Алайда патша ресей әкімшілігінің қарсылығына қарамастан діни мектептер қатары кеміген жоқ, ол керісінше көбейген еді.

Түркістан өлкесіндегі халық училищесі инспекциясының мәліметтері бойынша мектеп, медреселердің дамуы мен өсуі жөніндегі көрсеткіші: 1894жылы: Училище саны - 6445; оқушы – 90933; 1899 жылы: Училище саны-6430; оқушы - 95000; 1910 жылы: Училище саны - 7571; оқушы - 103037; Тек, 1913жылы: Училище саны – 7665, оқушы - 8051;. Училище санымен онда оқитын оқушылар жыл сайын көбейгендігін көреміз (халық училищесі инспекциясы қызметкерлері мектеп, медреселерді – училищелер деп көрсеткен). 1913 жылы оқушы санының кемуі балалардың бір бөлігінің жаңа әдісті мектептерге және жергілікті орыс мектептеріне кетуіне байланысты болды [9].

Патша ресей өкіметінің XIX ғасырдың орта шенінде қазақ өлкесіндегі оқу-ағарту жүйесінде ұстанған құйтұртқы саясатының негізгі мақсаты мұсылмандық оқу жүйесін күйретіп, ескіше оқу мектептері мен медреселерді жабу болды. Бұндай оқу орындарының орындарына орыстандыру қызметін атқара отырып, христиандық дінге тартатын отаршылдық орыс мектебін құрып, орыс мәдениетін ендіріп, қазақ халқын ұлттық болмысынан айыру болды. Дегенмен, мұсылмандық мектеп пен медреселер өздерінің өміршеңдігін дәлелдеп берді.

Ресейлік патша өкіметі қазақ халқын орыстандыру әрі христиандық дінді басым көрсету, оған қазақтарды кіргізу бағытындағы саясатын ауқымды жүргізе бастады. Бұл жағдайда екі ұлттың, яғни қазақ және орыс ұлттарының өздеріне тән төл мәдениеттерінің тең құқылық дәрежеде өмір сүруі жөнінде сөздің де, пікірдің де болуы мүмкін емес екендігін көрсетеді. Яғни, қазақ халқының ғасырлар бойы қалыптасқан мәдениетінің өмір талабына сай табиғи дамуы және оның негізін сақтап қалу үшін күресті. Себебі, бұл кезеңдерде орыс отаршылдары Қазақстанда толық түрде билік құрып, өзінің саяси-экономикалық және мәдени идеясын жүзеге асырды.

Патшалық ресей өкіметіне қол астындағы қазақтарға орыс мәдениетін күшпен ендіру, қазақ мәдениетін тежеу, күштеп ассимиляция жасауға ұласты. Отарлаушы елдің реакциялық саясаты қазақ өлкесіндегі халыққа білім беру саласында ерекше көрінді.

Қазақ халқын орыстандырып шоқындыру мәселесіндегі саясат бүтін мемлекет деңгейіндегі қойылғандығына 1880 жылы 8 қарашада Түркістан өлкесінің генерал-губернаторы К.П.Фон-Кауфонның халық ағарту министрілігіне жолдаған мәлімдемесінің мазмұнына зер салсақ, онда ол өлкедегі ислам дінін толық мойындап, оның ережелерін ұстанатын Орта Азия халықтарынан қазақтарды бөлшектеп алып, оларға жазумен оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастырып білім беретін мектептер жүйесімен жедел ассимиляциялауды жүргізуді алға тарта баяндаған. Бұл 1881 ж 28 қаңтарда патшалық ресей тарапынан тікелей қолдау тауып бекітіледі, яғни осы бағытта жұмыс жасауға бар күшті жұмылдыруға өкіметтің өзі ұйытқы болды деуге болады. «Орыстарға деген түземдік мұсылмандардың тұйықтығы олардың ішкі жан дүниесімен терең тыныстауға мүмкіндік бермейді, бірақ олардың рухани дамуына күшті ықпал жасайтын оқу орны-мектеп, сондықтан мұндай мұсылмандық оқу орындарын біртіндеп орыс-түзем мектеп түріне ауыстыру сонда ғана түземдіктер мен орыстар арасында жақындасу болады. Ол жас ұрпақты мұсылмандықтың берік негізін әлсіретеді», - деген тұжырымдар жасаған [10,11,12].

Қазақ өлкесіндегі мектеп жүйелерінің құрылысы өзгерістерге ұшырай бастады. Оған негізгі төрт себеп болды. Олар: біріншіден, қазақ жерін отарлау, қазақтарды орыстандыру мақсатындағы патша өкіметінің саясаты және осы негізде орыс, орыс-қазақ мектептерінің құрылуы, екіншіден, осындай тарихи құбылыстардан қазақ даласындағы араб тілінде білім беретін ескі (қадими) жүйедегі мектептерде білім беру тілінің татар тіліне ауысуы, үшіншіден, ескі жүйедегі мектептердің оқу бағдарламасына орыс тілінің енуі, төртіншіден, қазақтарды орыстандыру барысында балаларға арналған оқулық, оқу құралдары мен әдеби кітаптардың баспа бетінен орыс әрпімен қазақ тілінде жазылуы [13].

Патшалық ресей қазақ даласын билеуде губернаторлықтарға бөлу арқылы да жүзеге асырды. Қазақ өлкесіндегі халық ағарту ісінің алғашқы бастамасы Түркістан топырағында Түркістан генерал-губернаторлығы құрылғанға дейін оқу-ағарту саласындағы жұмыстар барысымен мектептердің ашылу іс-шаралары орыс православие дін басшыларымен жүзеге асқан.

Орыс және орыс-қазақ мектептерінің меңгерушілеріне жасалған құпия нұсқау құжатында төмендегідей сілтемелер жасалды.

1. Жергілікті халықпен өзін-өзі ұстай білуі мен арақатынаста жұмсақ болуды шарт етіп қойды, өйткені онсыз олар халық арасында сыйлы болмайтын еді.

2. Балаларын тәрбиеге беріп отырған халықтың дінін, дәстүрін сыйлайтындай кейіпті сырт көзге болса да көрсетіп отыру.

3. Түркістан өлкесінде орыс-түзем мектептерін (училище) ашудағы басшылыққа алған нәрсе тұрғылықты халықты орыс тілінде оқытып үйрету, орыстармен жақын араластыру және арифметикадан қарапайым білім беру, олардың бізбен етене араласуына мүмкіндік жасау.

4. Жергілікті халықтың тұйықтығы мен орыстардан бөлшектенушілігін болдырмай, оларды бізбен етене араластыру үшін орыс-түзем мектептерінің меңгерушілері оқу жұмысын ұйымдастыруда саяси мақсатқа жауапкершілікпен қарап, саналылық таныту керек.

5. Мектеп меңгерушілері өз білімдерін арттырып, олардың тілдерін меңгертіп, салттарымен танысу керек, жергілікті халықтың аристократтық құрамымен етене танысу, араласу, олармен жақсы қарым-қатынас жасауға мүмкіндік береді [14].

Түркістан өлкесіндегі жергілікті облыстардағы орыс-түзем мектептері 1886 жылы мамырдың 20-сындағы жоғарғы үкіммен мектепті басқарудың айрықша ережесіне сай жүргізілді. Оқуды жүргізу жоғарыда айтылған ережеге сай бағдарлама бойынша өтеді. Бағдарлама ауқымы кеңейтілген. Пәндерді оқытуда ауызекі орыс тілін қолданды, оқу және орысша хат тану, бүтін сандарды арифметикалық тәсілмен шешу, мақалаларды оқу барысында орыс тарихының айрықша даталы күндері мен ресейдің географиясынан негізгі мәліметтер беру. Курсты оқу үш жылдық, ал үлгермеушілер үшін төрт жыл болды [15].

Орыстандыру саясатының білім беру жүйесінде жақсы нәтиже беру үшін отаршыл әкімшіліктің басшыларына жергілікті орыс мектебін бітірген қазақ жастарын кеңсе аудармашысы, болыс, старшындарға кеңес хатшы, полиция бөлімшесінің кеңсе хатшысы және т.б. осындай атқарушылық қызметтерге орналастырылды. Осындай қарапайым әдіс-тәсілдерді қолдана отырып, жергілікті халықтың балаларын барынша орысша оқуға тартты.

Мәселен, орыс-қазақ мектептеріндегі мұғалімдердің балаларға, солар арқылы олардың туысқандарына православиялық миссионерлердің әсер ету мүмкіндігі мол екендігін атап көрсетті, «мұғалім қызметіндегілер (миссионерлер) түземдік отбасындағы балаларға мінез-құлықтық ықпалды жеңіл жүргізе алады, ал олардың туған-туысқандары арқылы басқа қазақтармен де қарым-қатынасты орнату оңайға түседі» - деген пікір айтқан [16].

Патшалық ресей өкіметіндегі отаршыл орыс әкімшілігінің өкілдері қазақ өлкесіндегі халыққа білім беру жұмыстарын өздеріне бағындыруынан кейін жүргізді. Атап айтқанда, білім беру саласындағы өкіметінің жүргізген саясаты орстың ұлттық езгісі күшейіп, қазақтар мен тұрғылықты өзге ұлттардың және жеке адамдардың қарапайым құқын аяққа басу, зорлықпен орыстандыру-христиандік дінге бағындыру, ұлттық мәдениетті қудалау сияқты іс-әрекеттермен ерекшеленеді. Сонымен бірге қазақтардың құнарлы жерін басып алу және оған орыстың жер аударылғандарын орналастыру. Қатаң салық жүйесін ендіру, саяси және әлеуметтік – экономикалық жағынан құқықсыздандыру саясаты қатаң жүргізіліп, жаппай бақылау ендіру болды. Бірақ өздерінің бұл іс-әрекеттерін қазақ халқының мәдени деңгейін көтердік, Қазақстан аумағында оқу-орындарын аштық деп дәлелдеуге тырысты және бұл тұрғыдағы пікір кеңес өкіметі кезінде де өміршең болды.

Бүгінгі күні Қазақстан дербес мемлекет ретінде бүкіл әлемге танылуда. Бұл жаңа қоғамдық құрылыстың өркендеу шағы ретіндегі көрінісі. Қоғамды ілгері жылжытудың негізгі күші - ғылым мен білім. Сондықтан әр ғылымды жетілдіру қажеттілігі - заман талабынан туындаған сұраныс. Соның ішінде педагогика ғылымын және оның тарихын, яғни, салаларын заманауи көзқарасы тұрғысынан қайта қарап, жүйелеу табиғи заңдылық. Кез келген ғылымның тәжірибесін жинақтап, оның теориялық қағидаларының жетілу заңдылығын зерттеу барысында оның тарихына мән беріп, кеңінен талдау жасау қажет. Себебі, тарихи тамырын жақсы біле отырып, оның даму болашағын анықтауға, тарихта жіберілген қателіктер мен келеңсіздіктерді

қайталамауға, алдыңғы қатарлы болып саналған жетістіктерін ескеруге, дамуға негіз болған үлгі-тетіктерді жаңа заман талабына сай қарап, жаңаша сипат беруге мүмкіндік жасайды. Ғылымда кез келген барыстың дамуы болатыны сияқты тарихтың қай мерзімі болмасын білім беру жүйесінің пайда болуы, қалыптасуы, дамуы уақытқа тәуелді өзгеріп отырады. Біздің қарастырып, зерттеу бағытымыздағы мәселелерде Қазақстандағы мектептердің түрлері және олардың өздеріне тән ерекшеліктерін, сондай-ақ, тарихи дамып, қалыптасу барысындағы қоғамдық құрылысқа сай өзгеріп, өтпелі кезеңдері жөнінде жағдайларды қамтуымыз - бұл XIX ғасырдың орта шеніндегі уақытта орын алаған қазақ жеріндегі педагогикалық ой-сананың жаңару кезеңдік құбылыстары деп қарауымыз бен оған оң баға беру болашақтағы мектептердің құрылымдық жүйесін дұрыс анықтауға мүмкіндік береді.

Қарастырылып отырған тарихи мерзімде білім беру жүйесінің нәтижелерін төмендегідей қорытындылауға болады. Қазақстандағы білім берудің қалыптасуы мен дамуы тарихи - патшалық ресей құрамында отарлануына қарамастан жүйеліліктің, бірізділіктің, логикалық біртұтастықтың бар екені анықтай отырып, төмендегідей ой түйіндеулерімізді айтамыз.

Біріншіден, бұл тұрғыдағы мектептердің құрылымымен құрылысы, атқаратын қызметі және алға қойған мақсаттары қазақ халқының табиғи болмысынан алшақ жатты және өзара үйлесімділік болмады. Мектепке қазақ балаларын күштеп жинады. Осындай мектептердің ашылуын алға тартып халықтан жиналатын салықты көбейте отырып қазақ халқының әлеуметтік қысымдарды қолдан жасады.

Екіншіден, бұл мектептердің оқыту бағдарламалары қоғам сұраныс қанағаттандыратындай деңгейде болмады. Берілетін білім мазмұны табиғат жөнінде қарапайым ғылыми түсініктер ауқымында болды, оқушы-шәкірттерді атқарушылық қызметіндегі іскерлік пен тәжірибелік еңбек дағдысына толық қанды игертпеді, керісінше қазақ балаларына өзінің туған халқының салт-дәстүрі ұлттық тіліне жек көрушілік пиғылдарын дамыту бағытында тәрбиеледі. Сондай-ақ отарлауды өкілметтің жағымсыз қылықтарына көнушілікке, құлдық рухтағы тәрбие беруге кірісті.

Үшіншіден, бұл мектептер патшалық Ресейдің билеуші тобының қазақ жерін отарлаудағы негізгі құралы болды. Христиандық діни дүниетанымдарды Орта Азия мен Қазақстандағы жергілікті ұлт балаларының сана-сезіміне енгізуді мақсат етті.

Төртіншіден, Түркістан оқу-ағарту әкімшілігінің ұйымдастырған жергілікті мектептеріндегі білім беру мен оқыту жүйесіндегі жүргізілген жұмыстар педагогикалық және әдістемелік талаптарды толық сақтамады, оқу-тәрбие ұйымдастыруда дөрекі түрде тәртіп бұзушылықтар орын алып отырды. Қазақ өлкесіндегі жергілікті халықтың балалары ана тілінде сауаттанбады немесе білімін орыс тілінде жетілдіруді қамтамасыз ете алмады.

Қазіргі мемлекетіміздің тәуелсіздігі демократиялық құрылымдық бағытында-қоғамдық өмірдің барлық саласы бойынша өткен уақыттағы тарихи тәжірибелерге тұнық ой, озық пікір жаңа көзқараспен ізденіс жұмыстарын жүргізуге мүмкіндік ашып, оларды объективті түрде зерделеуді басшылыққа алып отыр. Себебі: бүгінгі және келешектегі туындайтын келелі мәселелердің оңтайлы шешілуінің түйіні-тарихи тәжірибелердің ақиқат тұрғысында тура және әділ бағалануына тікелей байланысты. Бұл өскелең ұрпаққа білім беру арқылы ғылыми дүниетанымын қалыптастыруды, сондай-ақ, тәлім-тәрбие салаларына қатысты барлық мәселелерді де толық қамтиды.

Пайдаланылған дерек көздері

1. *Өз.Р.ОМА қор 2748., т.1., іс-2193., 105-106 бб.*
2. *Граменицкий С.М. К вопросу об инородческом образовании в России. г.Ташкент 1908г. с-3-7.*
3. *Өз.Р.ОМА қор. 2748., т.1, іс-2193., 107 б.*
4. *Өз. Р.ОМА. қор. 2748, т-1, іс-2493, 108б.*
5. *Өз.Р.ОМА. қор. 2748, т-1, іс-2193, 111б.*
6. *Өз. Р. ОМА. қор. 2748. т-1, іс-2193, 112б.*
7. *Өз. Р.ОМА. қор. II-1, т-31, іс-540, 132б.*

- 8 Өз. РОМА. қор. И-1, т-31, іс-540, 132б.
- 9 Өз. РОМА қор. 2748, т-1, іс-2193, 124б.
- 10 ҚРОМА. Қор-4. Тіз.1., іс-5442. 3-п.
- 11 Народное просвещение, 1906 №2, с-10.
- 12 ҚРОМА. қор-345., тіз.1., іс-529. 195 п.
- 13 ҚРОМА. қор-44., тіз.1., іс-26012. Б-15.
- 14 ҚРОМА. қор-44, тізім-№1, іс-№23030, №-5.
- 15 Өз.РОММ қор-47, т-1, іс-805, 91-б.
- 16 ҚРОММ қор-44, т-1, іс-26012, б-и-115б

МРНТИ 14.07.07

Д.Ж. Нөкетаева¹

¹п.ғ.к., қауымдастырылған профессор м.а.

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

ҚАЗАҚ БИЛЕУШІЛЕРІ ҰСТАНҒАН ЗАң ЖҮЙЕСІНІҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

Аңдатпа

Еуропалық ғалымдар қазақ даласындағы заң жүйесінің тәрбиелік маңызын ерекше атап өткен. Соның бірі Н.Л.Зеланд (1833-1902) қазақ халқының тұрмысы мен әдет-ғұрып заңдарын зерттеп, өзінің «Қырғыздар» деген этнологиялық очеркінде: «...Жүйке салауаттылығы адамның иманды, өнегелілік бейнесінен де жақсы көрінеді. Жаны жайсаң адам өзгелерге де іш тартады. Қазақ ниетімен ақ көңіл; ол сондай-ақ кастерлі қасиеттерге адал, басқаның қайғы-қасиетіне ортақтас, қонақжай, күйзелген, күйінген кезде салауатты және төзімді. Мақалада қазақ билеушілерінің ғасырлар бойы ұстанған заң жүйесінің тәрбиелік мәні туралы баяндалған.

Түйін сөздер: «Жеті жарғы», құқықтық тәрбие, мектеп, тәрбие, жеке тұлға.

Аннотация

У нашей нации особая история и культура. История всегда отражается в образе жизни, традиции, менталитете нации. Поэтому национальное воспитание молодежи является актуальным вопросом. В целях стабилизации повышения патриотических чувств возникает необходимость в правовом воспитании. Актуальность воспитания молодежи очевидна, поэтому необходимо учитывать и правовой опыт системы законов Казахских правителей. Сохранить национальные обычаи, такие как человечность, уважение к старшим и младшим, справедливость, ум и величественность нации, искусство речи, культурное, духовное, правовое и нравственное наследие.

Ключевые слова: «Жеты-Жарғы», правовое воспитание, воспитание, школа, личность.

Abstract

Our nation has special history and own culture. History is always reflected in the lifestyle, traditions and mentality of the nation. Therefore, the national education of young people is an important issue.

For stabilizing and increase the patriotic feelings there is a necessity for legal education. Actuality of education of young people is obvious, therefore necessary to take into account legal experience of the system of laws of the Kazakh rulers. To save national customs, such as humaneness, respect to the elders and junior, justice, intelligence and majesty of nation, art of speech, cultural, and spiritual, legal and moral heritage.

Keywords: «Zheti Zhargy», legal education, education, school, personality.

Қазақстан Республикасының Конституциясында: Біз, ортақ тарихи тағдыр біріктірген Қазақстан халқы, байырғы қазақ жерінде мемлекеттілік құра отырып, өзімізді еркіндік, теңдік және татулық мұраттарына берілген бейбітшіл азаматтық қоғам деп ұғына отырып, дүниежүзілік қоғамдастықта лайықты орын алуды тілей отырып, қазіргі және болашақ ұрпақтар алдындағы жоғары жауапкершілігімізді сезіне отырып, өзіміздің егемендік құқығымызды негізге ала отырып осы Конституцияны қабылдаймыз - деп көрсеткен.. Бұл еліміз үшін мәртебелі мақсат.

Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының Конституциясының 1-бабында: «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары.», – деп баяндалған [1].

Конституция мемлекет тірегі, елдің, азаматтардың бірлігін көксейтін билік институты ғана емес, ол сондай-ақ келер ұрпақтардың жарқын болашағының кепілі де болуы керек.

Конституциялық құрылыс идеялары ғасырлар бойы келе жатқан, «Қасым ханның жарық жолы», «Есім ханның ежелгі жолы» сияқты XV-XVIII ғасырлардың заңдар жинағынан бастау алады деп айта аламыз.

Азаматтардың құқықтық білімін жетілдіріп, құқықтық мәдениетін қалыптастыру, адам құқығының мәдениетін жоғары қоядан шығады. Бүгінгі білім беру мекемелері өскелең ұрпақ тәрбиесінде ең бір алға қоятын ұлы алғышарттарының бірі – адам құқықтары туралы білім беру болып табылады. Білім алушыларды адам құқықтары туралы ақпаратпен жүйелі қамтамасыз етудің қажеттілігі аса маңызды.

«Адам құқығы бұл адам мен мемлекеттің арасындағы өзара қатынасы болып, адам мүдделерін қанағаттандыруға бағытталған, өзі заң арқылы қорғалатын болуы мүмкін іс-әрекеттің (мінез-құлықтың) өлшемі (шамасы)» деген анықтама, адам құқығы мен бостандығы оған тумысынан беріліп, табиғи деп саналып, ол әрбір адам үшін ең жоғары әлеуметтік құндылық. Ал мемлекет өз функциясы ретінде, адамның құқықтары мен бостандығын сақтауға және қорғауға міндетті.

Сондықтан да білім беру жүйесінде барынша жас өскелең ұрпағымыздың еліміздің заңдарын сақтау, оған мойынсұну және де жауапкершілікті болып, барлық заңдарды білуі және өзінің мінез-құлқы мен іс-әрекеттерін сәйкестендіруі шарт. Білім беруші ұжымның да міндеті осы мақсат негізінде құқықтық тәрбие беруді жүйелеу болып табылады.

О бастан қазақтардың әдептілік тәлім-тәрбиесінің бастаулары көпшілік ұйғарымдарынан, тәжірибе қорытындыларынан тұрады. Атап айтқанда, не нәрсе болса көз жеткізу, иландыру, шындық пен әділдіктен, ақиқаттан айнымау, берген антына берік болу, аманатқа борышта болмау; ар-ождан тазалығын сақтау, ақыл-ойлы, парасатты болу, сөйлеген сөзінен, істеген ісінен, қарым-қатынасынан, көзқарасынан ғибрат иесі шығып тұру, үлкендерді тыңдау, құрметтеу, достық пен татулықты сақтау, т.б. Қатыгездік пен кекшілдік қазақтар арасында кездеспейді десе де болады» [2, 235 б.] – деп жазған.

Құқықтық нормалар өзінің мазмұны мен мәні жағынан қоғам ішіндегі тәлім-тәрбиенің дұрыс жолға қойылуына түрткі болып, маңызды рөл атқарды. Азаматтық және қылмыстық даулар, әлеуметтік-экономикалық, мемлекеттік билік пен бейбітшілік мәселелері өзекті мәселе болып табылды. Қазақ даласындағы заң жүйесі тәлім-тәрбие нормасына айналды деуге де болады.

Қазіргі заманда құқықтық мемлекет азаматы, сондай-ақ азаматтық қоғам мүшесін қалыптастыру үшін, олардың құқықтық санасы мен мәдениетін жетілдіру мақсатында қазақтардың құқықтық тарихын байланыстыра отырып дұрыс құқықтық білім мен тәрбие беру көкейкесті мәселе. Оған дәлел қазіргі уақыттағы құқықтық тәрбиенің, білім берудің, адамның құқықтық саналары мен мәдениеттерін дамытудың, қоғамдағы құқық бұзушылықты болдырмай алдын-алудың сапалы жүзеге асуын қолдап психологиялық, педагогикалық және арнайы салалар бойынша зерттеулер жүргізіп отырған ғалымдардың еңбектері.

С.Зиманов қазақ құқығы жер шарының Батыс Сібір және Орталық Азиялық бөлігіндегі кең далада қалыптасып орналасқан көшпелі түркітілді өркениеттің мәдени құндылықты құбылыстарының бірі болып табылатындығын айтып, бұл аймақтың тарихи әдебиеттерде қыпшақтардың Отаны - Ұлы Дала деп немесе осы жерлерді мекендеген этникалық бірлестіктердің атымен Қазақия деп аталғанын ерекше атап өткен. Ол Ұлы Даланың дамуындағы өзіндік ерекшеліктерді көрсеткен. Олар:

а) мыңжылдықтар бойы көптеген тайпалар мен этностар көшіп-қонып жүрген кең де «еркін аймақ» болды;

б) жерлерді мекендеген халықтар негізінен дамыған көшпелі мал шаруашылығымен айналысты;

в) осы «еркін аймақта» қазақ-түркі этносының біртұтас тілдік мәдениеті және көшпелі қазақтардың өзіндік мейлінше дамыған демократиялық құқықтық мәдениеті қалыптасып, бекіді [3, 10 б.].

Қазақ хандығы кезеңіндегі заң жүйесінің құндылықтары адамгершілік, бостандық пен әділдік қағидаларына негізделген. Ол демократиялық жолмен қалыптасып, дамыған. Сот билігінің, билердің халық алдындағы беделінің өсуі, қазақ құқығының мемлекет пен қоғамның дамуының маңызды институты болғандығын аңғартады.

«Қазақ елінің мыңдаған жылдардан бері ғасырдан ғасырға ұласып келе жатқан мемлекеттік билігінде билер сотының алар орны ерекше. Шынайы халықтық үлгіде құрылып, ежелден елдік әдет-ғұрыпқа негізделген дәстүрлі құқық нормаларын берік ұстанған бұл сот жүйесі ұлттық санамыздағы ұзақ жылғы даму эволюциясында тек әділдік пен ақиқаттың айқын көрінісі ретінде мызғымай келді.

Ұлтымыздың өзіне тән осындай құқықтық мәдениеті, оның халық алдындағы беделі мен рөлінің жоғары болуына билер сіңірген өлшеусіз еңбекті барлық қырынан танып білу қажет. Оның тарихи тұлғасын көне заманнан келе жатқан Рим, Эллада, Египет, Вавилон сынды елдер жеткендей құқықтық дәрежеге көтеруді осылай ғылыми тұрғыда тиянақтау өте орынды, әрі еліміздің құқық тарихы үшін өте қажетті нәрсе»- деген пікірі арқылы Қ.Мәми қазақ даласындағы билердің қазақ мемлекеттігіндегі заң, құқық және тәртіп институттарындағы алған орнын ерекше атап өткен [4, 10 б.].

Расында да, қазақ хандығы дәуіріндегі заң жүйесінің сол замандағы беделі мен күшінің басымдылығы қазақ халқының құқықтық мәдениетінің, санасының, белсенділігі мен тәртібінің қалыптасқандығына дәлел бола алатындығына көзіміз жетеді.

А.Н.Өсерованың «Қазақ әдет-ғұрып заң нормаларындағы тәлім-тәрбие тағылымдары» атты зерттеу жұмысында ата-бабаларымыздың тәлім-тәрбиесін

- 1) табиғатты аялауға;
- 2) еркіндікті сезінуге;
- 3) адамды сыйлауға;
- 4) намысын сақтауға;
- 5) адамдық қасиетін жоғалтпауға;
- 6) сөзде тұруға арнағандығын көрсеткен [5, 11 б.].

С.Өсерұлы қазақ даласындағы құқықтың бес қағидасын атап өткен.

Олар: *біріншіден*, көшпелі қоғамда құқықтық реттеу функциясының негізге алатын мәселесі жеке адамның мінез-құлқының моральдық талаптарын асқақтату.

Екіншіден, қазақтың көшпелі құқығы арнайы норма тәртібімен - жұртшылық, ағайыншылық, ат майы, қызыл көтеру, қонақжайлылық және т.б. институттармен молшылықты, байлықты әділетті бөліп беруді бекітеді.

Үшіншіден, көшпенділер құқықтық санасының міндетті белгісі – ру мүшесі жасаған қылмысқа бүкіл ру болып жауап беру принципін жариялау.

Төртіншіден, қазақтардың көшпенді құқығы халықты қорқытып-үркітуге бағытталған жазаларды бекітпейді, жаза қолдану жүйесінде бастапқы назарға мүліктік композицияны жатқызады, яғни шығын келтірген жағына кінәлі адамның немесе оның ру мүшелерінің төлем ақы беруі.

Бесіншіден, құқықтың ең маңызды принциптеріне экзогамиялық табудың бекітілуі жатады. Бұл қағида этностың өзін-өзі қан араласуынан сақтап қана қоймай, сонымен қатар қазақ мемлекетінің қауіпсіздігі мен ауқымдық тұтастығын сақтап, қамтамасыз еткен күшті және ақылды ұрпақты қалыптастырады [6, 79-80 б.].

Аталынған қағидалар арқылы қазақ хандығы тұсындағы заң жүйесінің адамдарды ауызбіршілікке, адамгершілікке шақыра отырып, олардың отансүйгіштік, адамгершілік қасиеттерін тәрбиелеу арқылы құқықтық санасы мен мәдениеттілігін қалыптастырып, жетілдіруді түсінеміз.

Қазақ құқығы нормаларын ұрпақтан ұрпаққа жеткізуші, әрі реформаторы, сот билігін ел билігіне арнаған, көне дәстүрді берік ұстаған билер еді. Олар әрі заңгер, әрі ақын, әрі шешен,

философ, әрі ойшыл, әдет-ғұрып құқығының реформаторы, әскери қолбасшы және басқарушы, әрі тәрбиеші болып халық жадында сақталды.

М.Молдабаева: «Қазақ құқығы, құндылықтары – бостандық, әділдікке негізделген қасиеттері «Далалық демократия» шеңберінде дамыды. Сот билігі беделінің өсуі, жоғары сатыға көтерілуі, билердің халық ілтипатына бөленуі қазақ құқығының өзіндік қырын аңғартады» – дей отырып, қазақ даласындағы заң жүйесінің беделін өсіруші, оның қоғамға қажеттілігін сездіруші билер болғанына сілтеме береді.

Билер институтының қызметтерін Қ.Омарханов екіге бөліп көрсеткен. Ол: «Қазақ елінің дәстүрлі құқығы» атты еңбегінде «Ежелден қалыптасқан қазақ мемлекетінің қай кездегі қоғамын алсаңызда билер институты билік саласының екі функциясын атқарған. Оның бірі – таза сот істеріне үкім айту болса, екіншісі – елді әкімшілік жағынан басқарудағы мемлекеттік билікке араласу» [7, 14 б.] – дей келе, билердің қазақ хандығы тұсындағы күзиреттіліктерінің басымдылығын көрсете білген.

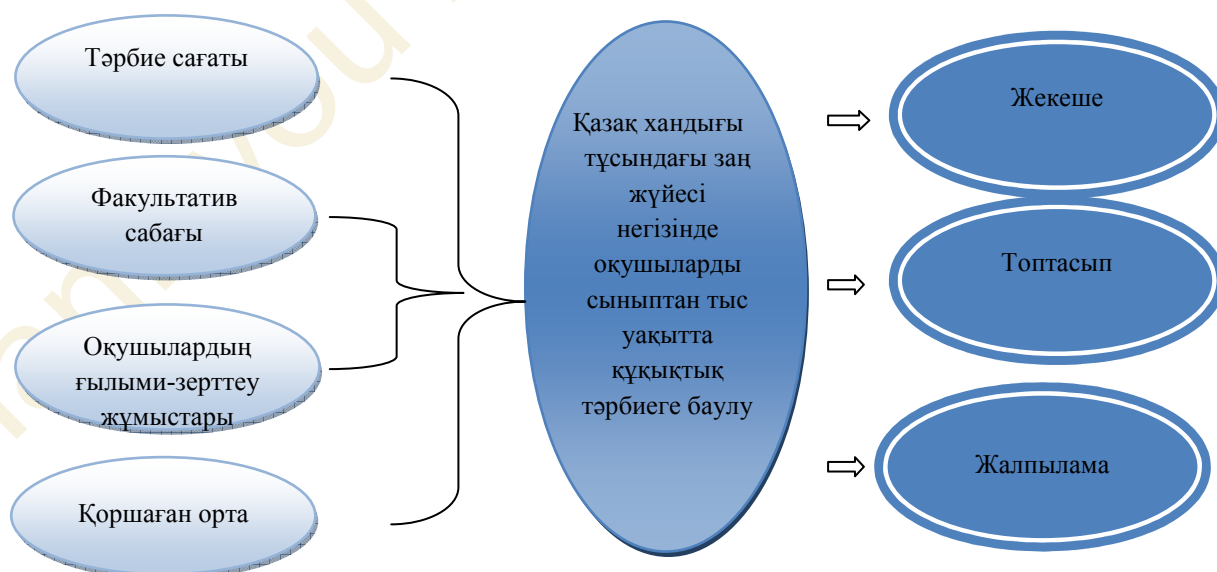
Билер халық алдындағы беделін тек сот процесін жүргізумен, нысанды шешім қабылдаумен ғана емес, сондай-ақ мемлекеттік билікке араласу арқылы ұстаған. Олар халыққа жақын болғандықтан да мемлекеттік билікке араласқанда бірінші халық қамын ойлап отырған.

Жалпы тәрбиелеу практикасы - адамзаттың өркендеу кезеңінде қалыптасқан үдеріс. Оған дәлел қазақ жеріндегі заңдардың болуы, халықтың жаппай заң нормаларына бағынуы және осы заңдар мен билер сотының шешімдері негізінде адамдардың тәрбиеленуі.

С.Жанболатов өзінің ғылыми зерттеуінде қазақ даласындағы ежелгі халықтардың дәстүрге айналған тәлім-тәрбиелік ережелерін:

- туған жерін, елін бағалау,
- үлкенді сыйлау, олардың айтқанын бұлжытпай орындау;
- баланы дүниеге әкелген ананы құрметтеу;
- досқа сенімді, адал болу, т.б. бағыттарға жіктей отырып, келтірілген ережелердің тәрбиелік мәнінің құндылығын айтады. Сонымен бірге, ол ежелгі халықтар мұны үйрету, түсіндіру, үлгі, мадақтау, әңгіме, т.б. түрлі *әдіс-тәсілдер* арқылы жеткізіп отырғанын мәлімдейді [8, 14 б.].

Көрсетілген қазақ хандығы тұсындағы заң жүйесі негізінде оқушыларды құқықтық тәрбиелеу жүйесін негізге ала отырып, оқушыларды сыныптан тыс уақытта құқықтық тәрбиелеу жобасын төмендегі суретте сипаттадық.

Сурет 1 - Оқушыларды сыныптан тыс уақытта құқықтық тәрбиелеу жобасы

Осы 1-суреттегі қалыпты сақтай отырып, оқушыларды қазақ хандығы тұсындағы заң жүйесі негізінде сыныптан тыс уақытта құқықтық тәрбиелеу жұмысы жүзеге асырылады.

Мұнда сыныптан тыс уақыттағы тәрбие сағаты, факультатив сабақтар, оқушылардың ғылыми-зерттеу жұмыстары және олардың тәрбиесіне әсер етуші қоршаған ортамен тәрбие жұмыстарын жүргізе отырып, оқушыларды сыныптан тыс уақытта жекеше, топтасып және жалпылама тәрбиелеу әдістерін қолдану болып табылады.

Оқушыларды сыныптан тыс уақытта жекеше тәрбиелеу жұмыстарына әр оқушылармен жекеше факультатив сабақтарын өту, ата-аналары арқылы оқушылардың құқықтық санасы мен мәдениетін жетілдіру, психологтармен, құқық қорғау қызметкерлерімен жекеше әңгімелер жүргізу, оқушылардың өзін-өзі бағалауы сынды іс-шаралар жатады.

Жеке тұлғаға дұрыс құқықтық тәрбие беру қазақ халқында ежелден келе жатқан өзекті мәселелердің бірі. Қазақ даласындағы құқықтық тәрбие әдет-ғұрып нормаларының негізінде жүзеге асырылып отырды. Қазақтың әдет-ғұрып нормалары міндеттемелік, меншік, неке, қылмыстық құқықтарды реттейді. Бұл норма бойынша жасалынған қылмыс деңгейіне қарай жаза тағайындалып отырған. Ол заманда қылмыс жасаған адам халық алдында масқараланып, жер аударылған немесе айып ретінде құн төлеген [9, 10 б.].

Қорытындылайтын болсақ, мақалада көрсетілгендей оқушының құқықтық білімі, тәртібі, санасы мен мәдениеті, белсенділігінің қалыптасып, дамуы бүгінгі таңда еліміздің дамуы, болашағымыздың жарқын болуының бірден-бір кепілі деуге болады. Осы міндетті негізге ала отырып, оқушыларды патриот тәрбиелеу үдерісін ұйымдастырып, оқушыларға құқықтық тәрбие арқылы патриоттық білімін, санасы мен мәдениетін, белсенділігін, тәртібін қалыптастырып, дамыту мүмкіндігі туады.

Пайдаланған дерек көздері

- 1 www.akorda.kz/kz/official_documents/constitution
- 2 *Еуропа ғалымдарының қазақ мәдениеті туралы ой-пікірлері.* – Алматы, 1992. – 335 б.
- 3 *Зиманов С.З. Қазақ даласында әділ соттың «Алтын гасыры» болды ма? // Қазақтың Ата Заңдары: 10 т.* – Алматы: Жеті жарғы, 2004. – Т. 3. – 616 б.
- 4 *Кенжалиев З. Көшпелі қазақ қоғамындағы дәстүрлі мәдениеті.* – Алматы: Жеті жарғы, 1997. – 192 б.
- 5 *Өзбекұлы С. Көшпелі қазақ өркениетіндегі құқық. Право кочевой цивилизации казахов.* – Алматы: Мектеп, 2002. – 244б.
- 6 *Қазиев О. Көшпелі қазақ өркениетіндегі әйел құқығының мәртебесі (XVIII-XX ғ.ғ. бас кезеңі): заң ғыл.канд. ... автореф.* – Алматы, 2005. – 32 б.
- 7 *Жарикбаева Д.Р. Болашақ мұғалімдерді мектеп оқушыларына құқықтық тәрбие беруге даярлау: пед. ғыл. канд. ... дис. - Түркістан, 2009. – 153 б.*
- 8 *Өсерұлы Н. Жеті Жарғы.* – Алматы: «Жеті Жарғы», 1995. – 80б.
- 9 *Есламғалиұлы М. Сан қилы сауал. Ойтолғақ.* – Алматы: Ана тілі, 1995. – 86 б.

МРНТИ 14.39

М.С.Елубаева¹

¹педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент м.а.,
Тараз мемлекетік педагогикалық институты
(Тараз, Қазақстан)

ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫ АРҚЫЛЫ ҰЛ БАЛАНЫ ТӘРБИЕЛЕУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Мақалада отбасы ошағының түтіні сөнбесін деген жеке бастың тілегінен туған мақал емес, сонымен қатар халықтың қамын қарастыру, елдікті ойлау, елдің ертеңгісі жөнінде қам жеу.

«Бір ұлы бардың бір ру елде малы бар, екі ұлы бардың екі ру елде малы бар, үш ұлы бардың үш ру елде малы бар, төрт ұлы бардың төрт ру елде малы бар, бес ұлы бардың төбеден салған жолы бар, алты ұлы бардың Алладан басқада несі бар» деп, Еркенекті Саршуаш би айтқандай, қазақ үшін баланың көптігі жақсы. Халқымыз дүниеге келген ұл баланы өмірге дайындап, жан-жақты жетілген азамат етіп тәрбиелеу үшін, бар мүмкіндікті сарқа пайдаланған. Ұл тәрбиесінде ұлдарға болашақ ел мен жұрттың қорғаны, отбасының ұйтқысы, халыққа бақыт-байлық жаратушы екендігін шынайы ұғындыру басты мақсат етілген.

Түйін сөздер: ұл бала; азамат; ұлттық тұлға, шаңырақтың иесі, елді-жерді қорғаушы.

Аннотация

«У народа, где есть один сын, всё благополучно, где есть два сына, всё хорошо, где есть три сына, всё прекрасно, где есть четыре сына, всё также хорошо, где есть пять сыновей, есть прекрасно заложенный путь, где есть шесть сыновей, есть лишь Бог», – говоря словами Еркенекти Саршуаш би, для казахов иметь много детей – дар божий. Наш народ всегда готовил появившегося на свет мальчика к жизни, использовал все возможности, чтобы воспитать в нём «разностороннего» гражданина. В воспитании мальчиков ставилась цель – сформировать в нём защитника своей страны, опору семьи.

Ключевые слова: мальчик; «разносторонний» гражданин; национальная личность, хозяин очага, защитник Родины.

Absrtact

In this article any child is considered as a flower of family, as it's the gold base. Our people says: «There can't be any happiness in any family, if we don't hear the child cry». This proverb is appeared uncasually because it's devoted to future of his people.

«Any people having one son it's too wonderful, any people having two sons, it's very good, any people having three sons, it's very, very well, any people having five sons can have his unusual way, any people having six sons is able to have the God», – said Erkenerti Sarshuash because to have a lot of children presents as a gift of God. Our people always prepared any boy for this life, they used all possibilities in education «well-developed» citizen. In education of all boys is set one aim- to form the defender of his country [1].

Key words: boy; «well-developed» citizen; national personality, a master of house, defender of Motherland.

Адам өміріндегі ең мәнді де, қасиетті іс – артында ұрпақ қалдыру. Осыны жақсы түсінген атамыз қазақ кезінде «Балалы үй – базар, баласыз үй – қу мазар» деген. Ал, атақты Қоңқа би қартайған шағында сапарлап келе жатып, жолда кезіккен көр қазушылардан «көмгелі жатқандарың өлген адам ба, тірі адам ба?» – деп сұраған екен. Дана бабаның ондағысы «О, дүниелік болған жанның артында түтінін түтетер ұрпағы бар ма?» дегені еді [2]. Өзі өлсе де артында ұрпағының қалғанын тілеген халқымыз өсер ұрпағының тәрбиесіне немқұрайды қарамаған. Оған: «Баланы әуелі мейір-шапағатқа, онан соң ақыл-парасатқа, ақырында еңбек пен ғылымға баулы», – деген халық даналығы дәлел болады [2].

Тәуелсіздігімізді алып, өркениеттілікке құлаш сермеген бүгінгі таңда адамгершілігі мол ұл бала тәрбиелеуде халықтық тәрбиенің алатын орны ерекше. «Руыңды сақтаймын десең, ұлыңды тәрбиеле!» – демекшідей, ата-бабамыз жасап, сомдап кеткен жігіттің үлгісін одан әрі, бүгінгі күннің талабына сай жетілдіріп, өсіп келе жатқан өскелең ұрпағымыздың бойына дарыту,

тағдырдың қандай тәлкегін көрсе де, қайсарлығы мен тектілігін жоғалтпаған дана халықтың ұрпағы екендігін ұғындыру, олардың бойына мақтаныш сезімін туғызу – ата-ананың бірден-бір міндеті әрі парызы.

Халқымыздың әдет-ғұрпы отбасында ұл баланың дүниеге келуін, «ұл туғанға – күн туған» деп ерекше бақыт санаған. Оның себебі, қазақта отбасының жалғасы, шаңырақтың иесі ұл бала болып есептелінеді. «Ұлдың ұяты әкеге, қыздың ұяты шешеге» деп ұққан әрбір ата-ана өз баласын халық дәстүрі бойынша тәрбиелеген. Халық дәстүрінде белгілі бір «ереже» ұсынбаған, тек бағыт-бағдар беріп, үлгі-өнеге көрсетіп, әдептіліктің жөн-жосығын нұсқаған.

Ұл баланы тәрбиелеуді әке мен ата өз қолына алып, мал бағуға, аң аулап, мылтық ата алатын мергендікке, қолөнер шеберлігіне үйретіп, отбасын асырау міндетін жүктеген. Бала ес білгеннен бастап, оның құлағына «сен ертеңгі шаңырақ иесісің, болашақ әкесің, арқа сүйер жарсың, отбасының асыраушысысың, сондықтан да жаманнан жирен, жақсыдан үйрен» деген сөздерді құйып отырған. Адам болам деген ер бала әке-шешесі осындай талаптар қоя отырып, сенім артса да, сеніп айтса да бұлжытпай орындап, олар күткен сенімнен асып түсуге тырысатын. Дәл осындай өзінің қоғамдағы рөлін дұрыс түсінетін жаны жайсаң ер жігіттерді «жігіттің нары, жігіттің төресі» деп атаған.

Қандай ұлт немесе ұлыс болмасын ер бала тағдырына, тәрбиесіне қатты мән берген. Әйтсе де әр халықтың бала тәрбиесінде ұлттық ерекшеліктеріне сай қалыптасқан өзіндік тәлімдік тәжірибелері бар. Мәселен, авар халқының бала тәрбиесінде әке маңызды рөл атқарады. Әке беделі қашанда жоғары саналған және әке осы мәртебесін ақтауға тырысқан.

Саха халқында әкенің үлгі-өнегесіне көп назар аударған және әкенің көрсеткен нашар іс-әрекеттерін, тәрбиесін баланың бойынан көруге болады деп пайымдаған. Ұл баланы ерлерше киіндіріп, ер балалардың ойынын ойнатып, есейе келе ұлтының дәстүрлі кәсіптеріне баулып, бастаған істі соңына жеткізу және атқарған істің нәтижесіне қуана білу тәрізді қасиеттерді баланың бойына дарыта отырып тәрбиелеген.

Жалпы түрік халықтарының арасында, соның ішінде қазақтарда да ер баланың дүниеге келуі «ұрпақтың жалғасы, шаңырақтың иесі» деген көзқарас біздің ортақ мәдени мұраларымызға айналған. Патриархалдық дәстүр бойынша еркек кіндіктің отбасындағы орны ерекше еді: «Ұл туды дегенде табиғат та қуанады, тау-тас қозғалып, бір-біріне соғылады, ал қыз туғанда қазанның құлағы ғана сылдырлайды» деген мақалдан көруге болады. Бұдан ер азаматтың отбасындағы, қоғамдық өмірдегі орны, елін-жерін қорғаудағы жауапкершілігі байқалады [3].

«Атадан ұл туса игі еді, ата жолын қуса игі еді» деп армандаған дана халқымыз жігіттің балалық шағынан бастап, оның алдында талай қиын шақтар мен қуанышты сәттердің бар екендігін ескере келе, «Ерді намыс өлтіреді, қоянды қамыс өлтіреді» деп қайраттандыра отырып, ұл баланы елін, жерін, халқын қорғауға тәрбиелеген. Ол үшін жас кезінен ауыз әдебиетін, оның ішінде батырлар жырын, ерлік дастандар, аңыз-әңгімелер, яғни, халықтың мәдени-рухани қазыналарын, асыл мұраларын кеңінен пайдаланған.

Қазақ халқының «ұлға 30 үйден тыйым, он сан үйден сын» демекшідей, айтар сыны көп, қояр талабы да жоғары болған. Қазақ халқының асқақ адамгершілік мұраттарына иек артқан ұрпақ тәлім-тәрбиесі мен ұлы өнегесінің ең шыңы – ер жігіттің жеке басының арлы, жаны таза, ұятты болуы. Ата-бабаларымыз ар тазалығы үшін бар жиған-тергенін тәрк еткен. Сондықтан ең асқарлы халықтық түсінік:

Малым – жанымның садағасы,
Жаным – арымның садағасы –

деген.

Атадан балаға ұласатын асыл құндылықтар ересектердің әңгімесінен, іс-қимылынан танылып, сезім арқылы жүректен жүрекке беріліп отырған.

Үш алып тұлға – Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаевты сөз етсек, бұлардың өмірі, еңбек еткен ортасы үш алуан болғанымен, үшеуін бір туғандай етіп тұрған ұқсастық та бар. Ол ұқсастық олардың нәр алған тамырының бір болуы. Туған халқының мұңын мұңдап, жоғын жоқтауында. Қараңғы қазақ елін қатардағы мәдениетті елдер қатарына жеткізбек болуында.

Мәселен, «қалың елім қазағым, қайран жұртым» деп жар құлағы жастыққа тимеген, қазақ әдебиетінің ұлы классигі Абайдың ең алғаш нәр алған бастау бұлағы ауыз әдебиетінің асыл үлгілері болса, қазақ шығыс әдебиетінің асыл үлгілерін әжесі Зереден, қазақтың шешендік сөздерін әкесі Құнанбайдан, өсиет-үлгі сөздерін аталары Өскенбай, Кеңгірбайдан, небір ақыл-нақылдарды халық ақындарынан, терме толғаулары мен жырлардан, билердің шешендік өнерінен үйреніп, жадында сақтап өскен.

Адамның қандай болуы тәрбиеге байланысты екенін дәлелдеген дана Абай:

Адам болам десеңіз,
Талап, еңбек, терең ой,
Қанағат, рақым, ойлап қой –
Бес асыл, іс көнсеңіз –

деп, қоғамда пайдалы азамат болу үшін адам бойына ізгі қасиеттердің қажет екендігіне ерекше тоқталады.

«Шығысты зерттеу ғылымында жарық жұлдызша бір көрініп жоқ болған» Ш.Уәлиханов жастайынан Еуропаша білім алып өскен оның қазақ халқының салт-дәстүрі мен мәдениет тарихын жетік білуіне бірден-бір себепші болған әжесі Айғаным мен аға сұлтан Шыңғыстың тәрбиесінде өседі. Уәли, Шыңғыс ауылдары қазақтың ақын-әнші, сал-сері, өлеңші-жыршы, бақсы-балгер, құсбегі-саяткер сияқты өнер қуған қауымның жиі жиналып сөз сайысына түсетін өнер ортасы болған. Орынбай, Жанақ, Шөже, Нысанбай тәрізді атақты айтыс ақындары Біржан, Ақан, Үкілі Ыбырай сияқты күйші-композиторлар Абылай тұқымының маңына үйіріліп, өз өнерлерін дүйім жұртқа жайған. Міне, осындай той-думан, өлең-жыр, аңыз-ертегі, айтыс өнерінің ортасында өскен Ш.Уәлихановтың қазақтың салт-дәстүрі мен өлең-жырын жетік біліп, зейін қоя зерттеуі табиғи заңды құбылыс. Омбыдағы кадет корпусында оқып, Еуропаша білім алып жүрген кездің өзінде қазақ-қырғыз елдерінің әдебиеті мен мәдениетінен, салт-дәстүрлерінен қол үзбеген. Халқының ұлттық тәрбиесі оны жарық жұлдыз еткені белгілі.

Қазақ жерінде оқу-білімнің шам-шырағын жаққан, педагогтік-демократиялық көзқарастың негізін салған Ы.Алтынсарин өз заманының озық ойлы азаматы болды. Бір жағынан, феодалдық-патриархалды тұрмыс билеген, екінші жағынан, патша өкіметінің отарлау саясаты езген қараңғы ортада Ы.Алтынсарин ашқан мектептердің қоңырауы сыңғырлап, ұлы ағартушы-педагогтің ой-пікірлері, өлең-жырлары мен әңгімелері халық санасына жаңалық болып сіңген.

Осындай үш тұлғаның салған жолдары мен өнерниеті – Отанның қорғаны болар «ұлттың ұлын» тәрбиелеуде негіз болады.

Ал, керісінше, жалқаулықты серік етіп, біреуді алдап, біреуді арбап, шыққан тегін білмейтін ерлерден қандай ұрпақ жалғастығын күтуге болады? Осындай ұрпақ өкілдерінің тәрбиесіне кімді кінәлаймыз? Қоғамды ма, әлде ата-ананы ма?

Осы тұрғыда, қазақ халқының тәрбиелік даналығын кеңінен насихаттап, оның бүгінгі бала тәрбиесіндегі орнын көрсете білгендердің бірі, халық педагогы М.Әлімбаев – тәлім-тәрбие жайына терең бойлап, жұртқа ой салып, құнды пікірлер қозғап, түйінді ой қорытып, толғаныстарын республика баспа беттерінде жариялап, оқырман қауыммен ұрпақ тәрбиесі жайында ой бөлісіп отырған ақын. Автордың «Тәрбие көзі – сан тарау» дей келе тағылымдық мәселені көтерген мақалаларынан ұрпақ тәрбиесінің әр қырына тоқталғанын көресіз. М.Әлімбаевтың тағылымдық мәселені көтерген алғашқы мақалаларының бірі «Қазақстан мұғалімі» газетінің 1967 жылғы нөмірінің кезекті бір санында «*Аянишақ ата-аналар мен әлжуаз балалар жайында*» деген тақырыппен басылып шықты [4]. Бұл мақаласында «Балалармен, ата-аналармен араласа жүре бір мәселе жөнінде түйген азын-аулақ ойларымды ортаға салғым келді» – деп, сөз бастаған автор: «Ешкім де өз баласының жаман болуын тілемейді. Бұл ақиқат шындық. Жақсылық тілеу бір басқа, жақсы ұл-қыз өсіру бір басқа. Бізде ұрпағын ойлы, өнегелі жолмен тәрбиелеген ата-аналар әрине аз емес... баласына қарап, ата-анасын; ата-анасына қарап, ұл-қызын танысың. Жанаса-жақындаса кетсең, жаның сүйсінеді. Жақсылығын таныған сайын, жамандық атаулыдан безетіндей де боласың», – деп жаза келе өзі қонақта болып, көзбен көріп, көңілі сүйінген

Арыстанбековтер әулетінің үлгілі тәрбиесі жайлы әңгіме қозғайды. «Еңбектен асқан есті ұстаз жоқ» деп түсінген жанұя басы әкесінің өнегелі тәрбиесін көріп өскен, жасынан еңбек етуді ар емес, абырой көрген үлкен ұл Ақаттан бастап еңбекдос, елгезек ұл-қыздар: Бақыт, Алма, Марат, Әйгерім, Салтанаттың тағылымды іс-әрекетін өзгелерге үлгі етіп көрсетеді. Осы бір көлемі шағын мақаласында автор әскер қатарында офицер қызметін атқарған жеті жарым жыл ішінде қолынан өткен, әртүрлі жанұяда өнеге алған жауынгерлердің тәлім-тәрбиесіне баға береді: «Бірінші кездескен сарбазымның қандай семьяда өскенін айыру маған қиынға түспейтін еді. Бала кезінде барынша әр түрлі іске араласқан балаң жігіт аз да болса тәжірибесіне сүйеніп тың жағдайда тосылмай, қиынның қыбын тауып кететін. Өміріңді екі етпей, аяғына дейін тындырып шығар еді. «Күнім, айымды» көп естіген, теплицалық тәрбиеден өзгені көрмеген бала сәл-пәл қиындыққа кездессе болды, солқылдап майысып, мойып қалатын. От тұтата алмаған, ат жеге алмаған, балтаны қалай ұстауды білмеген болбырлардың біразын көрдім. Бірақ солардың ата-анасына реніштен басқа ештеңе айтпағанын да білемін» [4].

Тәлім-тәрбие жайына терең бойлап, жұртқа ой салып, құнды пікірлер қозғайтын бұл әңгімеде ұл-қызын тәрбиелеуде кейбір ата-аналарда кездесетін ағаттықтарды ашық айтады. «Тауға шықпа – табаның тасырқайды», «Отпен ойнама – күйесін», «Суға түспе – ағып кетесін» – деп баланы орынсыз тежеу ұрпағымызды бұйығылыққа, қорқақтыққа, босбелбеу бостыққа, шешімсіздікке ұрындыратынын нанымды көрсетеді. «Балам бәлеге ұрынып қалмасыншы» деу ата-ананың балаға деген қамқор көңілінің көрінісі болғанымен шамадан тыс қорғаштау баланың сорына айналып, бағын байлайтыны даусыз. Күнге күйгізбей, желге сүйгізбей қымтап, шымқаған бала қырсыз, ынжық, өмірге икемсіз болып өседі. Бұл ойды автор құрғақ сөзбен айтпай, дәлелді мысалдармен береді. Мәселен, орынсыз қақпайлап, шыр-пыр болудың нәтижесінде оқуға түсе алмай сәтсіздікке ұшыраған бала жайында төмендегідей тартымды мысалды алдыға тартады: «Осыдан үш-төрт жыл бұрын елдес бір адамның баласы он класты бітіріп, Қазақтың мемлекеттік физкультура институтына емтихан тапсыруға келді. Оқушы кезінің өзінде бірінші разряд алған бала бокстан да, өзгесінен де «жақсы» деген баға алды. Әйткенмен, жүзуге келгенде, бағасы төмендеп конкурстан өтпей қалды. Себеп? Себебі, ерке Ертістің жағасында өскен баланы ата-анасы: «Ойбай, суға кетіп қаласың. Өзенге он метр жақын барма» – деп, баласының бетінен қақпайлап отырған». Өмірдегі тәжірибе көрсетіп жүргендей асты-үстіне түсіп өбектеуді көп көріп, үлбірек тәрбиеден өзгені көрмеген бала кішкене қиындыққа тап болса, төзе алмасы белгілі.

«Өмір сүру біздей емес сендерге оңайырақ болады» деп баланы босаңсытып емексіту үлкен қателік. Қайта автордың ойынша ұрпақты оңайға емес, қиынға үйреткен жөн. М.Әуезовтей ұлы педагогтің ата-бабасының көне кәсібіне баласының көндіккенін, қалаған ниетін білдіретін оқиғаны автор кітапта былай баяндайды: «Кер айғырға мінген Мұқаң қаққан қазықтай қалт етпей, сара желдіріп келеді, бір белден асқанда үлкен кісі мені қасына шақырып алды да: – Қарағым, мына менің Ернарымды атқа шауып үйретші, – деді. – Былтыр Жамбыл облысына апарып, атқа мінгізіп көріп едім. Желіске көндігіп қайтқан. Аттың басын жібермей айдағайсың. – Мақұл, – дедім. Айтуын айтсам да ойға қалдым. «Қалада өскен қаршадай бала атқа қалай шаба алады? Бұл кісі сонша неге тәуекелге барады? Жазатайым болады демей ме екен?» Ернарды бөліп алып, жазық алаңқайда құйғыта жөнелдім. Баланың аты бала ғой, барын салып борбайлап барады екен, тізгінімді тарта қойдым. Мен райдан қайтқан соң, ол да шабысын бәсеңдетті. Кешінде қойшылар аулында отырып «қалай болды?» дегендей, ой жүгіртсем, әкесі «аяулы балам бірдеңеге ұрынып қалады демепті, көрсін, үйренсін» депті. Ернар кейін аттан құлап, жазым бола жаздады. Сонда әкесінің: – Сенің папаң бала кезінде аттан сексен рет ұшқан. Аттан құлаған ауыр емес. Ернарик, бүйітгім деп мамаңа айтушы болма, ендігәрі елге шығармай қояды» – деп жұбатқаны әлі есімде. Болашақ ұрпағын «сегіз қырлы, бір сырлы» етіп тәрбиелеген халқымыздан асқан ұстаз жоқ. Осыны терең ұғынған автордың бұдан түйген түйіні:

Тәттілікті татуға,
Кермек – ащы тер керек
Өмірді өрге тартуға
Ез емес, тек ер керек! [4].

Жалпы, ер баланың дұрыс тәрбие алуы, дүниенің сырын танып білуі, отбасындағы ата-аналардың ақыл-кеңесі, үлгі-өнегесі және ықпал етуіне байланысты. Ата-ананың сөйлеу мәдениетінің жоғары болуы, өзгеге деген ілтипаты, үй ішіндегі береке-бірлік, сыпайы мінез, мейірімділік, төзімділік, балаға деген сүйіспеншілік тәрбие барысында өзінің оң нәтижесін берері анық. Баланың үйде көргені, ата-анасынан, жақын туыстарынан естігені – ол үшін тәрбиенің ең үлкені.

Танымал әлеуметтанушы И.С.Кон ата-аналардың ұл балаға ықпал етуін үш түрлі сипатта бейнелеген:

1) Ұл балаға ата-ананың ықпалын нығайту. Ұл баланың жағымды қылықтары мен іс-әрекеттерін қуаттау, нашар мінез-құлықтары мен іс-әрекеттері үшін әділ түрде сөгіс бере отырып, санасына біртіндеп, мінез-құлық нормалардың жүйесін сіңіру. Сөйтіп оның ой елегінен өтіп, белгілі бір ережеге айналады. Өмірде бірнеше рет қайталану барысында ол әдетке айналып, ішкі жан дүниесінің қажетті құрамдас бөлігі ретінде қалыптасады.

2) Ұл баланың ата-анаға ұқсауға, оны өздеріне ұқсастыру. Бұл ұл баланың ата-анасына деген сүйіспеншілігі мен беделіне, құрметке негізделеді.

3) Ата-ана мен ұл бала арасындағы өзара түсіністік. Өз баласының ішкі жан дүниесі мен мінез-құлық ерекшеліктерін біле отырып, кездесетін қиыншылықтарға төтеп беру арқылы ғана оны толыққанды тұлға етіп тәрбиелеуге болады [5].

Ұл баланы жаны мен тәні таза, рухани бай, дені сау етіп өсірумен бірге еңбекке деген сүйіспеншілікке, ұлтжандылыққа, адалдыққа, жинақылыққа баулып өсіру шарт. Осы қасиеттердің бәрін ата-ана бойынан тауып, соған еліктеп өссе және әрбір ата-ана баласының жүрегіне жол тауып, оның өмірдегі шынайы досына айналса тер төккен еңбегінің жанғаны.

Баланы қанша жақсы көргенмен, оның жасаған жағымсыз қылықтары мен елеулі қателіктерін ескерусіз қалдыруға мүлде болмайды. Әрине, ол үшін ұл баланың намысын қорламай, ар-ожданын аяққа таптамай, сенімсіздікпен қарамай, байыпты ақылмен, қамқор сөзбен түсіндіру қажет. Сәл ғана сәтсіздігіне бола балаға сенімсіздік білдіру оны алға ұмтылмайтын, жігерсіз жасық бала болуға итермелейді. Ал бұл ата-ананың бала тәрбиесіндегі жіберген үлкен олқылығы. Тәрбие беру барысында қателіктерді болдырмау, дұрыс нәтиже алуда тәрбиенің түрлі әдіс-тәсілдерін қолдану қажеттігін әрбір ата-ана ұғына бермеуі мүмкін. Ұлттық тәрбиенің әдістерін бүгінгі күн талабымен жаңаша қарастырған жөн. Отбасы жағдайында осындай тәрбиенің берілуіне педагогикалық тұрғыда көмек беру мектеп мұғалімдеріне де зор міндет жүктейді.

Адам үшін ең қымбат та жұмбақ түсінік – жанымен сезіну, ойлану, толғану, әсерлену, әрекеттену. Бақылай отырып кісінің ішкі сырын танып, ұғыну арқылы өзін-өзі түсініп, имандылық пен өнегені бойына сіңіріп, оны жүзеге асыра алу. Олай ете білген әрбір салдарды ұл бала – елге тірек нағыз ұлттық тұлға болары анық.

Пайдаланған дерек көздері

1 Нүсіпоқасұлы А., Жапарұлы Ә. *Ағаш бесіктен жер бесікке дейін. 4-кітап (Қыз сыны. Жігіт сыны)* – Алматы: Өнер, 2011. - 128 б.

2 *Халық даналығы – тәрбие негізі //Қазақ тілі мен әдебиеті.* – Алматы, 1994. – № 2.

3 *Үлгілі үйдің ұл-қызы. Құрастырған Қалиев С.* – Алматы: Санат, 2000. - 208 б.

4 *Әлімбаев М. Аянишақ ата-аналар мен әлжуаз балалар жайында //Қазақстан мұғалімі (16 мамыр 1967 ж.).* – 1967.

5 *Хабаршы «Педагогика ғылымдары» сериясы.* – Алматы: Абай атынд.ҚазҰПУ. 2015. №3 (47), (128 б.)

МРНТИ 14.09.03

Т.Е.Қонақбаева¹

¹Тараз мемлекеттік педагогикалық институты
(Тараз, Қазақстан)

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ ДАРЫНДЫ БАЛАМЕН ЖҰМЫСЫНЫҢ ТАРИХИ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада әлеуметтік педагогтың дарынды баламен жұмысының кейбір ерекшеліктері қарастырылады. Автор мақалада педагог қауымға балалардың дарындылығын анықтауда оның ғылыми-теориялық негіздері мен мақсат міндеттерін шешіп алуды ұсынады. Мақала барысында дарындылық феноминінің қалыптасуының тарихи негіздеріне сонау V ғасырдан бастап, қазіргі жағдайда Республикамызда «дарындылық» ұғымы мен олармен педагогикалық жұмыс барысының мәселеріне қысқаша тоқталып өткен. Мақалада алыс және жақын шетел ғалымдарының берген анықтамаларына сүйеніп, тұжырым жасалған. Бүгінде дарынды балалармен әлеуметтік педагогтың әлеуметтік-педагогикалық әрекетін ұйымдастыру ерекшеліктеріне талдау жасаған. Онда әлеуметтік педагогтың жұмыс бағдарына, кәсібилік іскерлігіне және әлеуметтік-педагогикалық жұмыс барысына қойылатын талаптарға талдау жасалған. Әлеуметтік педагог тарапынан аталған талаптарды іске асыруда мұғалім, ата-ана және оқушының өзара педагогикалық қатынасы жақсы нәтиже беретіндігі айтылып қорытынды жасалады.

Түйін сөздер: дарындылық, дарынды бала, әлеуметтік педагогикалық жұмыс

Аннотация

В статье рассматриваются некоторые особенности работы педагога с одарёнными детьми. Автор в данной статье предлагает научно-теоретические основы, цели и задачи при определении одарённости детьми педагогом. В ходе написания статьи были затронуты исторические основы формирования одарённости с 5 века до настоящего времени.

В статье составлено положение, основывающееся на определения учёных дальнего и ближнего зарубежья. Сделан анализ особенностей организации социально- педагогической деятельности социального педагога с одарёнными детьми.

Сделано заключение о результатах педагогических взаимоотношений учителей, родителей и учащихся при реализации вышеуказанных требований.

Ключевые слова: одарённость, одарённый ребенок, социально-педагогическая работа.

Abstract

In this article are considered some peculiarities of work of pedagogue with well- gifted children. In the article author could present some scientifically-theoretical bases, aims and tasks in definition of gift at children, in it were pointed out all historical bases of formation of gift since 5 century till present days. Also in the article was build the conception which is based on definition of foreign scholars.

In this work are analyzed some peculiarities of organization of socially-pedagogical activity of social pedagogue with well- gifted children.

Also at the end of this article are concluded about results of pedagogical relations of teachers, parents and pupils in organization of above requirements.

Key words: giftedness, gifted child, socio-pedagogical work.

Дарынды оқушылармен жұмыс жасау мәселесі қазіргі таңда өзекті болып отыр. Сондықтан, педагог қауымына балалардың дарындылығын анықтауда оның ғылыми-теориялық негіздерінен мағлұмат алып, олармен жұмыс жасаудың мақсат міндеттерін шешу мәселесін тұр.

Дарындылық феноменін зерттеуге қызығушылық тарихы ғасырларға жалғасқан, сонау б.э V ғ. бастап, тамаша қабілеттерге қоғамдық және ғылыми танымның объектісі ретінде үнемі көңіл аударылып келеді. Алғашқыда “данышпан” (гений) термині көп қолданылған, оның негізгі мағынасы Құдайдан берілген т.б деген сипатта болды, антикалық дәуірдің философтарының пікірінше, таңғажайып адам (гений) - Құдайлар таңдаған бақытты, жолы болғыш адам”. Өте танымал өнерлі, суретші, ақын т.б жетістіктерін тылсым күштермен ғана түсіндіретін. Мәселен, Платон «ақын өнер мен білімнен туынды шығармайды, ол құдайдың аяны» деген /1/.

Қайта өрлеу дәуірі (XIX-XVI ғғ.) Бұл кезеңде дарындылықтың “табиғатын” тануда идеалистік көзқарастан материалистік көзқарасқа ауысты. Адамның шексіз мүмкіндіктері (данышпандық) “Құдайға ұқсағандық” емес, керісінше адамның өз ақыл-ойына, ерік-жігеріне, жақсылық пен жамандық таным түсінігін қалыптастыратын “шығармашылық белсенділік субъектісі” ретінде қарастырылды. Бұл кезең түрлі ғылым саласының жеке бөлінуімен байланысты. Психология және педагогика ғылымдарының философиядан бөлініп шығуы адамның психикасы мен қабілеттері туралы жеке зерттеулер жүргізуге мүмкіндік берді. Данышпандықты “Құдайдан берілген” және “жердегі” белгілердің арақатынасы проблемасы ретінде қарастыру дарындылықтың дамуына биологиялық (тұқымқуалаушылық) және әлеуметтік (қоршаған орта) әсердің арақатынасы проблемасына ауысты. Биологиялық және әлеуметтік әсерді дарынды балалардың дамуына әсерін талмай зерттеу нәтижесінде ағылшын психологы Фрэнсис Гальтонның “Таланттың қайталанбастығы, оның заңдылықтары мен салдары” (“Гениальность таланта, его законы и последствия” 1869 ж.) деген еңбегі жарыққа шықты. Ф.Гальтонның келуімен дарындылық феноменінің ғылыми зерттелуі қабілет, дарындылық, талант мәселесін зерттеудегі эмпирикалық бағыттың негізі басталды /2/. Ф.Гальтон еңбектерінен кейін жаңа проблемалар мен әдістемелік бағыттар қалыптасып, қабілет психологиясының негізін қалыптастырып, жеке ғылым саласына айналды:

1. Қабілеттердің дамуы мен оның детерминанттары (негізгісі-тұқымқуалаушылық пен ортаның әсері арақатынасы);
2. Арнайы және жалпы қабілеттердің өзара байланысы;
3. Қабілеттерді өлшеудің әдістерін құру, кең мағынада – дарындылықтың психикалық көрсеткіштерін өлшеу әдістері;
4. Қабілеттілік пен іс-әрекет (дарындылықтың белгілі бір іс-әрекет түріне қарай жіктелу мәселесі) /2/.

Дарындылықты зерттеу тарихы экспериментальды психологияның қарқынды дамуымен байланысты. Дарындылық туралы түсініктердің дамуы «тестология» тенденциясы мен интеллектуалды дарындылық идеясын қалыптастырды. Тестілеу әдісі көптеген мемлекеттерде (Германия, Франция, Америка, Ресей т.б) кең қолданыс тапты. Теология дәуірінен бастап-ақ «интеллект» термині көп психологтарда «дарындылық», «ақыл-ой дарындылығы» деген сөздердің синонимі ретінде қолданыла бастады.

Дарындылықты түрлі тесттер мен шкалалар арқылы айқындау дарындылықты тек бір қырынан, интеллект тұрғысынан зерттеуге әкелді (А.Ф.Лазурский, Ч.Спирмен, Г.Айзенк, Р.Кеттел және т.б). Тестілеу әдісі көптеген мемлекеттерде (Германия, Франция, Америка, Ресей т.б) кең қолданыс тапты. Теология дәуірінен бастап-ақ «интеллект» термині көп психологтарда «дарындылық», «ақыл-ой дарындылығы» деген сөздердің синонимі ретінде қолданыла бастады. Осы зерттеулер интеллекте (дарындылықта) жалпы және арнайы қабілеттердің арақатынасын зерттеуге бағытталды /3/.

«Ғылыми шығармашылық ойлау процесінің жоғарғы формасын талап ететіндіктен, ол көркемөнер түрінен биік тұрады» деген көзқарасты жақтаушылар «интеллект», «интеллектуалды дарындылық» ұғымдарын «жалпы дарындылық» ұғымымен қатар қойды. Жалпы дарындылықта интеллекттен өзге жеке тұлғалық ерекшеліктер де ескерілді. Нәтижесінде зерттеу тарихында интеграциялық (толық, біріккен) бағыт қалыптасты, индивидтің іс-әрекет нәтижелігіне тікелей қатысты жеке тұлғалық бірліктердің қосындысы –дарындылық деп қарастырылды.

Шетелдерде талант пен дарындылық психологиясындағы зерттеулер ХХғ. –ші жылдарында қарқынды дамыды. 1949 жылы Оңтүстік Калифорния университеті жанынан тұлғаны зерттеу институты құрылды. Онда Мак-Коннеллдің басқаруымен бірқатар ғалымдар тобы (Дж.Гильфорд, П.Торренс, Ф.Баррон, К.Тейлор және т.б) дифференциалды оқыту аумағында жеке тұлғалық ерекшеліктерді теориялық зерттеулер мен оқу бағдарламаларын құру бойынша тәжірибелік жұмыстарды біріктіру жобаларын жасады. Келесі 60-шы жылдарды дарындылықты зерттеудегі оны құрайтын құрылымдарда интеллект көрсеткіші (IQ) ең бастысы емес екеніне көз жеткізе бастады. Сонымен қатар тұлғаның дарындылығының маңызды көрсеткіші ретінде мынадай

қасиеттер: жаңа ерекше идеяларды ойлап табу қабілеті, проблемалық міндеттерді шешудің жаңа, дәстүрден тыс стратегиясы мен әдіс-тәсілдерін табу маңызды рөл атқарады. 70-90 жылдарды дарындылық проблемасының теориясы мен практикасын дамытуға әсер еткен маңызды оқиға осы кезеңде жүзеге асты. 1972 жылы АҚШ-тың мемлекеттік білім беру бөлімінің Конгреске берген ресми баяндамасында дарындылық туралы мынадай анықтама берілді: «Дарынды және талантты оқушылар кәсіби мамандар бағалауымен тамаша қабілеттерінің арқасында төменде көрсетілген аймақтардың бірінде немесе бірнешеуінде жоғары жетістіктерге жетуге потенциалдың болумен сипатталады, олар:

- жалпы интеллектуалды қабілеттер;
- нақты академиялық қабілеттер;
- шығармашылық немесе продуктивті ойлау;
- лидерлік қабілеттер; көркемөнер және орындаушылық қабілеттер;
- психомоторлық қабілеттер». Американдық мамандар бұл анықтаманы бүгінгі күнге дейін басшылыққа алады.

Ресейде 1988 жылы атақты психологтар А.Асмолов пен А.М.Матюшкин басшылығымен «Шығармашылық дарындылық» бүкілресейлік зерттеу орталығы ашылды. Дарындылық проблемасына үлкен үлес ретінде бірқатар ресейлік ғалымдардың ұжымымен құрастырылған «Дарындылықтың жұмыс концепсиясы» «Рабочая концепция одаренности» дарындылық мәселесін шешуде практик қызметкерлердің теориялық әдістемелік базасына айналды. Авторлар мынадай анықтама береді: «Дарындылық – бұл жүйелі өмір бойы дамып отыратын психикалық сапа және ол адам іс-әрекетінің бірінде немесе бірнеше түрінде өте жоғары, қайталанбас нәтижелерге жетуге мүмкіндік береді» - деген тұжырым бар.

Д.Ж.Резнули дарындылыққа былай түсінік береді: дарындылық үш байланыстың үйлесімділігі: жоғары интеллектілік, креативтілік және нәтижеге жетудегі ынталылық. Осы үш қасиеттің біреуі болмаса, адам дарын ретінде қалыптаспайды. Интеллектіліктің жетіспеуінен адам жақсы нәтижеге жете алмайды - десе, С.И.Ожеговтың еңбегінде дарындылық «табиғаттан берілген ерекше қабілет» деп түсіндіріледі.

А.Матюшкин дарындылықтың психологиялық құрылымын шығармашылықтың негізгі құрылымдық элементтерімен және адамның шығармашылық дамуымен сәйкес келеді деп түсіндірген. Көбінесе “дарынды оқушы – бұл жақсы оқитын оқушы” деген пікір қалыптасқан.

Белгілі ағылшын психологі П.Торранстың зерттеулері бұл пікірдің мұғалімдер арасында жиі кездесетінін анықтады. Оларға оқуда қиыншылық туғызбайтын, тәртіпті, ұйымшыл, білімді, тұрақты, ұғымтал, өз ойын нақты және түсінікті жеткізе алатын оқушылар көбірек ұнайды. Ал қисынсыз сұрақ қоятын, өз жұмысымен ғана айналысатын, тәуелсіз, көбіне түсініспеушілік туғызатын, қияли, әр нәрсеге көзқарасы бөлек оқушылар ұнамайды. П.Торранстың зерттеулері нақ осы қасиеттер оқушының шығармашылық дарындылығын көрсететін және оның нашар оқитын оқушылардың арасында да аз емес екендігін айқындаған. Сондықтан мұғалімдер осы зерттеулердің нәтижесін есте ұстағаны жөн.

Н.С.Лейтес дарынды баланың ойы дамуын жай оқушылармен салыстыра келе, жалпы дарындылықты жалпы қабілеттердің жиынтығы деп түсіндіреді (жеке қабілетке қарағанда, мысалы, музыкаға, бейнелеу өнеріне), бірақ, олар іс-әрекеттің әр түрінде кең көрінеді. деп, айқындай түскен /4/. Ғалым осы ойын дарындылықтың ақыл-ой теориясына байланысты дарынды балаларды үш санатқа бөлу арқылы түйіндейді:

1) кез-келген шарттардағы ерекше жоғары ақыл-ой дамуының деңгейіндегі балалар (мектепке дейінгі және кіші мектеп жасындағылар);

2) арнайы ақыл-ой дарындылығының белгілері байқалатын балалар (математика, әдеби, музыка т.б.) (орта жастағылар);

3) әлеует және «жасырын» дарындылыққа байланысты жарқын танымдық белсенділігі және ой-ерісі терең балалар (жоғарғы мектеп жасындағылар).

Ю.В.Василькова дарындылықтың келесі түрлерін көрсеткен. Олар:

- әлеуметтік, немесе көсемдік;

- көркемдік – музыка, бейнеле өнері және т.б.;
- психомоторлық – спорттық қабілеттерінің анықталуы;
- академиялық – білімге деген ерекше қабілеттілігі;
- интеллектуалдық – ойлау қабілетінің ерекшелігі /5/.

Жас дарындарды зерттеу мен қолдауда Батыстан кеш қалғанымызбен, мұндай істің бастамасы ретінде Президентіміз Н.Ә.Назарбаевтың бастамасымен елімізде «Дарынды балаларға арналған мектептерді мемлекеттік қолдау мен дамыту» қаулысын 1996 жылдың 24 мамырынан бастап іске асыру мақсатында неғұрлым дарынды, талантты балаларды оқытумен айналысатын арнайы мектептер (оның ішінде лицейлер мен гимназиялар) мемлекеттік қолдау объектісіне айналды. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 13 мамырдағы №452 қаулысымен «Өркен» Акционерлік қоғамы құрылды. Қоғам қызметінің негізгі бағыты – «Тұңғыш Президенттің 20 интеллектуалды мектебі» жобасының аясында жалпы білім беретін мектептер желісін құру мен қамтамасыз ету. 2009 жылдың 12 қаңтарында Елордамыздағы қаласындағы физико-математикалық бағыттағы Назарбаев Зияткерлік мектебі оқушылар үшін өз есігін ашты. 2010 жылдың 1 қыркүйегінде мемлекетімізде Зияткерлік мектебі дарынды оқушылар ашыла бастады.

Елбасымыздың ұлы бастамасын негізге ала отырып, дарынды балалармен жұмыстың әлеуметтік-педагогикалық әрекетін ұйымдастырудың бағыттарының талаптарын келесідей ұсына аламыз:

1. Әлеуметтік педагогтың жұмыс бағдарына қойылатын талаптар:

- дарынды оқушымен жұмыстың әлеуметтік қажеттілігін сезінуі;
- оқушыны жақсы көруі және қабілеті жоғары оқушылармен жақсы қарым-қатынаста болуы;
- дарынды оқушымен жұмысқа тұрақты қызығушылық таныту және нәтижелі әдіс-тәсілдерді талмай іздеуі;

- дарынды оқушының ата-анасымен тығыз байланыс орнатуы;
- дарынды оқушымен жұмыс кезінде жоғары нәтижелерге жетуге ұмтылуы.

2. Әлеуметтік педагогтың кәсібилік іскерлігіне қойылатын талаптар:

- өзінің дарында баламен жұмыс әскерлігінің мақсат-міндеттерін анықтап, нәтижеге жете білуі;

- қызмет нысанын, яғни бірыңғай педагогикалық үрдісті білуі;
- жеке тұлға теориясы, оны қалыптастырудың әдіс-тәсілін білуі;
- дарынды оқушыны анықтаудың әлеуметтік психодиагностикалық әдіс-тәсілін білуі;
- қазіргі заманға сай оқытудың жаңа технологияларын білуі;

- дарынды оқушыны оқытуы, тәрбиелеу үрдісінде үлгерімге ғана көңіл бөлмей, оның басқа көрсеткіштерімен байланысына да көңіл бөлуі;

- дарынды балалардың ерекшелігін ескере отырып, оларға шығармашылықпен жұмыс жасайтын тапсырмалар дайындай білуі;

3. Әлеуметтік педагогтың әлеуметтік-педагогикалық жұмысының барысына қойылатын талаптар:

- дарынды оқушыны анықтау әдістерімен жұмыс жасай алуы;
- дарынды оқушыларды (жекелей және топпен) оқытуға арналған тереңдетілген бағдарлама құрастырып, сонымен тұрақты жұмыс жасай білуі;

- оқушы дарындылығын дамытуға қажетті зерттеу жұмыстарын жүзеге асыруы;
- дарынды оқушыны зерттеуге психодиагностикалық күнделік жүргізуі;
- оқытудың инновациялық технологияларын, дифференциалды әдісін қолдана білуі;
- оқушылармен қарым-қатынасын психологиялық тұрғыдан сауатты орната білуі;
- дарынды оқушыны оқытудың нәтижесін нақты бағалай білуі;
- дарынды оқушының ғылыми-ізденіс жұмыстармен айналысуына жетекшілік етуі;
- дарынды оқушыны олимпиадалар мен сайыстарға дайындауда жетістікке жете алатындай деңгейде жұмыс жасауы;

- дарынды оқушының ата-анасына әртүрлі педагогикалық-психологиялық кеңестер беруі.

Сонымен сайып келгенде, әлеуметтік педагог тарапынан ұйымдастырылған жұмыстардан төмендегі нәтиже береді деп айта аламыз. Атап айтқанда, *мұғалім* оқушының пәнге көзқарасының өзгеруіне көмектеседі және оқушы мен мұғалімнің байланысы, сенімі артады. *Ата-ана* тарапынан баланың ішкі дүниесіне үңілуге көңіл аударады; психологиялық көңіл-күйіне көңіл бөледі; қалай көмектесу жолдарын іздейді. Ал *оқушының* жауапкершілігі артады; өзін-өзі бағалайды; кімнен көмек керек екенін біледі және не қажет екенін біледі, оны шығармашылықпен жетістікке апара алады. Міне, осылайша жүргізілген жұмыс өз нәтижесін береді деп тұжырымдаймыз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

- 1 Жексенбаева Ү.Б. Оқушылардың ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру. - Алматы: «РАДиАЛ» баспасы, 2005.
- 2 Рабочая концепция одаренности / Под ред. Д.Б. Богоявленской и В.Д. Шадрикова. - М., 1998.
- 3 Жексенбаева Ү.Б. Балалардың дарындылығын диагностикалау. - Алматы: «РАДиАЛ» баспасы, 2005.
- 4 Лейтес Н.С. Возрастная одаренность школьников. - М., 2000.
- 5 Дарын. //Ақпарат-әдістемелік жинақтары. – Астана: «дарын» РҒПО. 2003-2008.

МРНТИ 14.09.91

Қиясова Б.А.¹

¹п.ғ.к., доцент Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

**ОРТА БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ЖҮРГІЗІЛГЕН РЕФОРМАЛАРДЫҢ
ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (ҚХР МЫСАЛЫНДА)**

Аңдатпа

Мақалада Қытай Халық Республикасының орта білім беру жүйесінде жүргізілген реформалардың тарихы, барысы, нәтижесі талданған. Сонымен бірге, білім беру жүйесін реформалаудың себептерін атай отырып, оның ішінде бірнешеуіне ерекше тоқталдық. Мәселен, елдің дамуының әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктері, ғылыми-техникалық прогресті дамытудың қажеттілігі, үнемі жаңа, аса күрделі технологияның пайда болуы; халықаралық бәсекелестік, ХХІ ғасырдың басындағы дүниежүзілік және отандық ғылым мен практикадағы өзгерістер туралы болжамдар, басқа елдердің білім берудегі тәжірибелері, салыстырмалы педагогикалық зерттеулердің нәтижелері; дүниежүзілік қауымдастықтың нығаю тенденциясы, халықаралық байланыстардың дамуы және нығаюы, білім беру жүйесіндегі кемшіліктер.

Түйін сөздер: орта білім беру жүйесі, реформа, салыстырмалы педагогика, ҚХР орта білім беру жүйесі.

Аннотация

В данной статье рассмотрены некоторые вопросы реформирования системы образования Китайской Народной Республики, в частности результаты перехода в 12 летнего образования. Причинами реформирования системы образования являются, развитие социальных и экономических потребностей страны, необходимость развития научно-технического прогресса, новых, более совершенных технологий, международный конкуренция, в начале ХІ века предположений об изменениях в мировой и отечественной науки и практики образования опыта других стран, сравнительные результаты образовательных исследований; тенденции развития укрепление международных связей и укрепление международного сообщества, недостатки в системе образования.

Ключевые слова: система среднего образования, реформа, сравнительная педагогика, система среднего образования в КНР.

Abstract

This article deals with some questions of reforming the educational system of the People's Republic of China, particularly the results of the transition to 12-year education. The reasons for the reform of the education system are: the development of social and economic needs of the country, the need to develop scientific and technological progress, new and more sophisticated technologies, international competition, in the early of XI century estimations about changes in the world and domestic science and practice of education experience in other countries, comparative results of educational research; development trend of strengthening international relations and the strengthening the international community in the sphere of education.

Key words: secondary education, refoma, comparative pedagogy, secondary education in China

Реформалар мен дағдарыс-өзара байланысты құбылыстар. Күрделі кемшіліктер байқалып, мемлекет белгілі бір мәселелерге байланысты шыңырауға түсіп бара жатқанын байқаса, жағдайдың одан әрі өршуін тежелейтін алдын-алу шараларын, соның ішінде, жаңа реформаларды қабылдай бастайды. Бұдан шығатын түйін, дағдарысты алдын-алу және жеңу мақсатында қазіргі кезде жаңа реформалар дүниеге келіп жатыр [1].

Реформа(фр.reforme, лат.reformare - қайта құру), қайта құру, өзгеріс; саяси қайта құру, мемлекет енгізетін жаңалықтар, мемлекеттің өмір сүріп жатқан құрылысына әсер етпейтін өзгерістер [1].

Зерттеушілер білім беру жүйесін реформалаудың себептерін атай отырып, оның ішінде бірнешеуіне ерекше тоқталды. Мәселен, елдің дамуының әлуметтік-экономикалық қажеттіліктері; ғылыми-техникалық прогресті дамытудың қажеттілігі, үнемі жаңа, аса күрделі технологияның пайда болуы;халықаралық бәсекелестік;XXI ғасырдың басындағы дүниежүзілік және отандық ғылым мен практикадағы өзгерістер туралы болжамдар;басқа елдердің білім берудегі тәжірибелері, салыстырмалы педагогикалық зерттеулердің нәтижелері; дүниежүзілік қауымдасстықтың нығаю тенденциясы, халықаралық байланыстардың дамуы және нығаюы;білім беру жүйесіндегі кемшіліктер, көпшіліктің наразылығы.

Білім беру жүйесін реформалаудың ғалымдар атап көрсеткен эволюциялық, революциялық деп аталатын екі түрі бар. Эволюциялық реформалау - ЮНЕСКО-ның жүйелеуі бойынша реформаның бірінші түрі, онда білім беру жүйесінің жекеленген жақтары жетілдіріледі және жаңартылады. Ал, революциялық реформалау - реформалаудың екінші түрі, онда білім беру жүйесінің өзіне елеулі (түпкілікті) өзгерістер енгізіледі. Реформалардың өзіндік мақсатына орай төмендегідей міндеттері бар:

- Стратегиялық міндеттер - негізгі, ерекше елеулі жүйесін реформалаудың ұзақ уақытқа бағытталған міндеттері;
- Тактикалық міндеттер - білім беру жүйесін реформалаудың таяу уақытқа арналған міндеттері, оны шешпей стратегиялық міндеттерді жүзеге асыру мүмкін емес;
- Интернационалдандыру - басқа ұлтқа, халыққа, олардың әдет-ғұрпына, дәстүрлері мен мәдениетіне құрметпен қарауға тәрбиелеу, шетел тілдерін оқуға ерекше көңіл болу;
- Демократияландыру– жастарды толық орта, жоғары білім алуға қамтуды кеңейту, білім беру сатыларының қатаң сабақтастығын сақтау, оқудың тығырыққа тірелген бағыттарын жою, барлық оқу орындарында оқыту сапасын жақсарту, білім берудің мазмұнын өмірмен тығыз байланыстыру, оқушыларды жоғары азаматтық, моральдық және эстетикалық мұратта тәрбиелеу;

Сонымен бірге, білім беру жүйесін реформалаудың бағыттарына тоқталайық:

- білім берудің мазмұны;оқу жоспары;оқу бағдарламалары;оқулықтар;
- білім берудің құрлымы;
- басқару мен жоспарлау;
- білім берудің сапасы;
- жеке тұлғаны тәрбиелеу және дамыту;

XX ғасырдың 80-90 жылдары әлемде білім беру тез, күрделі және қарама-қайшылықпен, үздіксіз дағдарыстар мен әртүрлі реформалармен дамыды. Ғалымдар білім беруде мынадай

тенденцияларды айқындады: адамзат неғұрлым тез дамыған сайын және білім беру жүйесі қоғамның даму қажеттіліктеріне сай келмеуіне қарай, соғұрлым мектеп реформасын жүзеге асыру міндетті болады.

Қазіргі кезде мектеп реформасы білім беруді дамыту үдерісін ғана қанағаттандырып қойған жоқ, сонымен қатар, адамзат қоғамында өзгерістерге жаңадан мән берді. Бүгінгі күні мектеп реформасынан тыс қалған бірде-бір ел жоқ. А.Н.Джуринский XX ғасырдың екінші жартысындағы білім беруді дамытуды талдай келе, әлемдегі білім беру жүйесінің тенденциясын былай сипаттайды: «...әлемдік педагогика мен мектептердің дамуының ең маңызды тенденцияларының негізгілері – мектеп жүйесін демократияландыру; білім беруді диверсификациялау және дифференциациялау; тәрбиенің гуманистік бағыты; оқушылардың белсенділігі мен өз бетінділігін дамытатын тәрбие түрлері мен әдістерін пайдалану; сыныптық-сабақ жүйесін модерндеу; тәжірибелі-эксперименттік іс-әрекет; жаңа техникалық құралдарды оқу-тәрбие процесінде қолдану; мектеп, мектепішілік тәрбие мен білім беруді кіріктіру» [2].

Дегенмен реформаның кейбіреулері ғана өзін ақтай алады және барлық реформаны жүзеге асыру тәжірибелерін мектептерге қолдану мүмкін емес. Өйткені, әрбір реформа әртүрлі себептермен, өз уақытының факторларымен, өзіндік ұлттық дәстүрлерімен, әлеуметтік-мәдени артықшылықтарымен ерекшелінеді.

Реформалардың соның ішінде, білім беру саласында жүргізілген реформалардың даму тарихына көз жіберсек, кез келген реформа 3 негізгі кезеңді басшылыққа алады екен:

Бірінші кезең - реформа дайындығы. Бұл реформалардың идеологиясы мен концепциясының құрылуы, қоғамның бұл реформаның маңыздылығын ұғынып, реформаға қарсы шығушылар пайда болған жағдайда, оны қорғайтын қоғамдық пікір, көзқарас жүйесін ұйымдастыру кезеңі.

Екінші кезең - реформаны қабылдау: әр түрлі саяси күштер мен қоғамдық топтардың реформаның негізгі идеялары шеңберінде қызу күреске түсетін кезеңі. Бұл кезеңде берілген реформа идеялары заңды немесе басқа ресми растау нәтижесінде қабылдануы, қабылданбауы, кейде тіпті еш мән берілмей кетуі әбден мүмкін.

Үшінші кезең - реформаны өткізу: реформалардың идеяларын бекітіп, нығайту; реформалардың орындалу бағдарламасының жүзеге асу кезеңі [1].

Қытай Халық Республикасының орта білім беру жүйесі де бірнеше реформаларды бастан кешірді. Қытай Халық Республикасы экономикалық, ғылыми-техникалық және саяси жағынан тез дамып келе жатқан мемлекет. Осы елдің аз уақыт ішінде айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізуіне, білім беру саласында жүргізілген реформалардың ықпалы бар екендігі дау тудырмаса керек. ҚХР XX ғасырдың 80-жылдарынан бастап енгізген «реформа жасап есікті ашу» саясатын нәтижелі жүргізіп келеді деп айтсақ артық болмас.

1995-жылдан бастап Қытай үкіметі жалпы білім беруге ресми бет-бұрыс жасады. Сол кездегі Қытай үкіметінің төрағасы Дың Шау Пин «жалпы қоғамдық реформа» кезіндегі жетістіктер мен ағаттықтарды қорытындылай келіп, «реформаның ең сәтсіз саласы білім беру» болғанын атап көрсетті. Осы жылдан бастап, Қытай Үкіметі білім беру саласына ғылыми тұрғыдан талдау жасап, өткеннен сабақ алып, жалпы ел іш-сыртында жағдайға негізделе отырып, білім беруді реформалай бастады.

Ал 1999 жылы Қытай Халық Республикасының Білім және Ғылым Министрлігі ұсынған «XXI-ші ғасырдағы Білім беру жүйесін дамыту» концепциясын қабылдады. Бұл концепция, білім беру жүйесінде "Ғылым-білім арқылы мемлекетті көркейту" – деген ұлы жоспарды іске асыруды мақсат етті. Қазіргі таңда Қытайда бұл мақсаттарды орындау үшін жалы ел болып атсалысуда.

Бүгінгі таңда, жоғарыда аталған жұмыстар өз нәтижесін беріп университетті тәмамдаған адам саны бірнеше миллионға жетіп, әлемдегі дамыған ел - Америкамен иық тірестіріп отыр.

Әлемде білім реформасының жүзеге асуы оның дамуына жалпы мынадай тенденцияларды белгіледі: білім беруді демократияландыру, ізгілендіру және модерндеу. Осыған орай, әрбір елдің білім беру реформаларының ұлттық мәдени дәстүрлеріне, менталитетіне, өзіндік саяси,

экономикалық жүйесіне, өзіндік философиясы, діні, әлеуметтік қарым-қатынасты теңестіретін түрлеріне байланысты ерекшеліктері бар. Қытай Халық Республикасының қазіргі білім реформасында мынадай ұлттық ерекшеліктері кездеседі: конфуциандық мәдени мұра, социалистік мемлекеттік жүйе, «мәдени төңкерістің» қалдықтарының әсері, жоспарлы экономикадан нарыққа өтуі, жергілікті тұрғындардың санының көптігі. Мұның барлығы басқа елдің тәжірибесін дәлме-дәл қабылдаудың дұрыс еместігін көрсетеді.

Қытай Халық Республикасында жүргізілген мектеп реформалары тек ұлттық ғана емес, сонымен қатар әлемдік маңызы да бар. Осы реформалардың нәтижелері мен тәжірибелері әлемнің барлық зерттеушілерінің назарын аударуда.

Қытай мемлекеті республика ретінде құрылғаннан бергі 50 жылда білім беру саласында 8 рет үлкен реформа жүргізген.

1949-57 жылдары Қытайда біртұтас білім жүйесін құру жөнінде реформа жүргізу қолға алынып, біртұтас оқу бағдарламасы мен оқу материалдары әзірленді. Соның нәтижесінде 1956 жылы халықтың сауатсыздық деңгейі 78%-ға төмендеді.

1958 жылы «үлкен секіріс» жарияланғаннан кейін білім беру ісі Білім министрлігінен коммуналарға тапсырылады. Ол оқуға бөлінген уақытты қысқартып, оның жартысын еңбек етуге бөлді. Оқушылар саны күрт азайып, оқу сапасы төмендеді. 1966-1976 жылдардағы «Ұлы мәдени революция» кезінде білім беру ісіне үлкен нұқсан келтіріліп, 1966-68 жылдары барлық оқу орындары жұмыс істемей қалады. 1968 жылы орта мектепте, 1970 жылы жоғары оқу орындарында білім беру ісі қайта жанданады [3].

Қытайдағы білім беру реформасы бірнеше кезеңді бастан кешірді. Мәселен:

1978-1985 жылдары, яғни бірінші кезеңде оқу материалдары мазмұнын жаңартауға назар аударылды.

1985-1993 жылдарғы екінші кезеңде оқу курстарын реттеуге назар аударылды.

1994-1999 жылдары үшінші кезеңде білім беруді басқару жүйесін қайта құруға назар аударылды.

2000 жылдан қазіргі кезеңге дейінгі төртінші кезеңде ҚХР Білім министрлігі жасаған «Негізгі білім курсын реформалау бағдарламасы» бойынша жұмыстар жүргізіліп келеді.

1978 жылы ҚХР Мемлекеттік Кеңесінің шешімі бойынша жалпы білім беруде онжылдық жүйесі, ал жоғары оқу орындарындағы оқу мерзімі 4-5 жылға жеткізілді.

- 1980 жылдардың бірінші жартысында Білім беру министрлігі қайта құрылып, 12 жылдық білім жүйесі қайта енгізілді.

1985 жылы Білім беру министрлігінің орнына ҚХР Мемлекеттік Кеңестің жанынан Мемлекеттік оқу комитеті құрылып, ол білім беру жүйесінің негізгі бағыттарын жүзеге асыруды бақылайтын болады.

1986 жылғы сәуірде 6 және одан жоғары жастағылар үшін жалпыға міндетті 9 жылдық білім беру туралы Заң қабылданады. Оқушылар 9-жылдық білім алғаннан соң, білімдерін одан әрі толық орта білім мектептерінде (10-12 жылдық) немесе кәсіптік-техникалық оқу орындарында жалғастыра алатын болады.

1995 жылы ҚХР Оқу Комитеті білім беру жүйесі туралы шешім қабылдайды. Оның негізгі бағыттары:

- халықтың мәдени деңгейін көтеру;
- елдің әлеуметтік-саяси дамуы қажеттілігін қамтамасыз ету үшін мамандар әзірлеу;
- бастауыш білімді дамыту құқығын жергілікті органдарға беру;
- міндетті 9-жылдық білім беру кезеңдерін біртіндеп ендіру;
- орта білім беруді кәсіптік білім беру мекемелері дамуына сәйкестендіре реттеу;
- жоғары оқу орындарына қабылдау және олардың түлектерін бөлу жұмыстарын жетілдіру;
- жоғары мектептер құқықтарын кеңейту;
- білім беруді басқару ісін жетілдіру [3].

Кесте 1 - Қытайдың орта білім беру саласында жүргізілген реформалардың кезеңдері

Кезеңдері	Жылдар	Тарихи жағдайы
1	1949-1952	Білім беру құқығы қайтарылып алынған кезең
2	1953-1957	Халықтың экономикалық тұрмысының қалпына келу кезеңі
3	1957-1963	Социалистік қоғамның орнауы
4	1964-1976	Идеяны азат ету, оқу ағартуға дұрыс көзқарас
5	1978-1980	Толық күнді оқу түзімінің қалыптасуы
6	1981-1985	Тұрақты оқу ағарту түзімінің қалыптасуы
7	1986-1996	Міндетті оқу-ағарту жолға қойылды
8	1996-2011	Сапа оқу-ағарту қалыптасты

Қорыта келе айтарымыз, дамудың түрлі кезеңінде Қытай Халық Республикасындағы орта білім беру жүйесін реформалау ісі кемшіліктер мен қатар, жетістіктерге де қол жеткізген. Әсіресе, соңғы он жылдықта жүргізілген реформалардың маңызы жоғары.

Пайдаланған дерек көздері:

- 1 Кусаинов А.К. Развитие образования: проблемы и перспективы. – Алматы, 2005.
- 2 Джуринский А.Н. Зарубежная школа: история и современность / А.Н. Джуринский. - М., 1992.
- 3 Гуан Шилиан. Қазіргі заман Қытай білім беру жүйесінің құрылымын реформалауды зерттеу. - Шанхай, 2002. - 11-12 б.
- 4 Ди Янь. Қытайдың жалпы жоғары білім беру жүйесі: пед.ғыл.канд.дисс. - СПб., 2004, 47-53 б.

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕП ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ШКОЛА

IR STI 14.35.09

Kolumbayeva Sh.Zh.¹

¹*Candidate of pedagogical sciences,
professor Kazakh national pedagogical university named after Abai
(Almaty, Kazakhstan)*

THE ISSUE OF MODERNIZATION IN THE CONTENT OF EDUCATION IN KAZAKHSTAN SCHOOL

Abstract

The article is devoted the question of what to teach in the school. Today the most urgent development of students ' of activity-related characteristics of the content of education: the ability to set a goal, analyze the situation, to plan and to project, operate productively, analyze the results and evaluate themselves. Therefore, education of Kazakhstan is the modernization. Significant place is given to update its content in the modernization of general secondary education, bringing it into line with the requirements of time and prospects of development of society. School in the conditions of renovation is different in that educational achievement which have a productive nature, and the learning process is characterized by vigorous activity by the students themselves "gaining" of knowledge on each lesson. Under these conditions, the student - the subject of knowledge and the teacher is the organizer of the cognitive activity of students.

Keywords: the content of education, general secondary education.

Аннотация

Статья посвящена вопросу о том, что учить в школе. Сегодня актуально освоение учениками деятельностных характеристик содержания образования: умение ставить цель, анализировать ситуацию, планировать и проектировать, продуктивно действовать, анализировать результаты и оценивать себя. Поэтому в образовании РК идёт модернизация. Значительное место в модернизации общего среднего образования отводится обновлению его содержания, приведению его в соответствие с требованиями времени и перспективами развития общества. Школа в условиях обновления отличается тем, что учебные достижения имеют продуктивный характер, а учебный процесс характеризуется активной деятельностью самих учащихся по «добыванию» знаний на каждом уроке. В этих условиях ученик – субъект познания, а учитель выступает организатором познавательной деятельности учащихся.

Ключевые слова: содержание образования, общее среднее образование.

Аңдатпа

Мақала мектепте нені оқыту мәселесіне арналған. Бүгінгі таңда оқушылардың білім мазмұнының әрекеттік сипаттамаларын игеруі өзекті: білуге, мақсат қоюға, жағдайды талдауға, жоспарлауға және жобалауға, нәтижелі әрекет нәтижелерін талдау және бағалау. Сондықтан, ҚР білім беру жүйесінде жаңғырту жүріп жатыр. Жалпы орта білім беруді жаңғыртуда оның мазмұнын жаңартуға және уақыт талаптарымен даму перспективаларына сәйкес маңызды орын алады. Мектеп жаңарту жағдайында оқу жетістіктерінің өнімді сипатымен ерекшеленеді, ал оқу процесі оқушылардың өздерінің әр сабақта білімді «аулау» сияқты белсенді іс – әрекетімен сипатталады.

Осы жағдайда оқушы – таным субъектісі, ал мұғалім - оқушылардың танымдық қызметін ұйымдастырушысы.

Түйін сөздер: білім беру мазмұны, жалпы орта білім беру.

One of the most urgent problems of modern Kazakhstan society becomes the formation of competitive personality, ready not only to live in changing social and economic conditions, but also to influence the existing reality actively. Under these conditions there are, creativity, activity, social responsibility, possession of a developed intellect, high professional level of literacy, sustainable

motivation of cognitive activity which are the main requirements. In this regard, in Kazakhstan there is a problem what to teach in a secondary school?

For centuries, around the problem of content of education (What to teach?) has been conducted acute theoretical, ideological - political struggle. This is understandable: after all from the content of secondary school education affects the future of not only students, but also the future of the whole country.

The question of what to teach will stand as long as the society will need in qualified people. This is due to the fact that the notion of education encompasses all kinds of experience (innate, lifetime, social), due to the assimilation of which a person is able to participate in the life of human society.

The content of education has a historical character, since it is determined by the goals and objectives of education in a given stage of development of society. This means that the content of education was influenced by the requirements of production and associated with them, the state of science, as well as the needs and interests of the ruling class.

Education as a social phenomenon arose from the pragmatic needs of the people of knowledge that were necessary to ensure their livelihoods. The accumulation and deepening of knowledge, education of society led to the growth of *culturological function* of knowledge associated with the notions of the universe, man, art and others. These two tendencies (pragmatical and cultural studies) have identified areas in the selection of the content education in different cultures and civilizations.

In the Soviet school was implemented educational-disciplinary model of education. The content of education is defined as "a set of systematized knowledge, skills, attitudes and beliefs, as well as a certain level of cognitive powers and training, achieved as a result of educational and upbringing work" (Pedagogical Dictionary, 1960).

This is knowledge-based approach to defining the essence of the content of education, in which the focus is on knowledge as a reflection of the spiritual wealth of mankind, accumulated in the process of searching and historical experience. Knowledge, of course, important social values, and therefore knowledge-oriented content of education has absolute value. It contributes to the socialization of the individual, the person entering into the society.

However, knowledge-oriented approach to content of education is an absolute value and overshadows the man himself. This leads to the ideologization and scientific regulation of core knowledge, their academicism, orientation of the content of education to the average student, and other negative consequences.

From the 90-ies of XX century in education approved the concept of personality-oriented education and training in human XXI, organically linking all constructive and perspective gained from education and socio-cultural activities.

According to UNESCO, XXI century must be the century in which the culture and the people will be developed in humanitarian, etnopsycholo-pedagogical concept of the individual, based on the ideas of environmental and cultural conformity, individual-personal development.

This student-oriented approach defines the content of education not as the absolute value of the individual alienated knowledge, but the man himself.

The modern student-oriented methodology of education is part of a global process of social change of receptive-reflective approach to thinking and a human activity of other approach is constructive-activity. This is the concept of general secondary education, received a scientific justification in the works V.V. Krajewski [1], I.J. Lerner [2], M.N. Skatkin [3]. It matches the settings of humanistic thinking, because the content of education provided by these authors as a pedagogically adapted social experience, in all its structural completeness.

In accordance with this concept ***the content of education*** consists of four main structural elements:

Experience of cognitive activity, fixed in the form of its results - knowledge;

The experience of the known ways of life - in the form of the ability to act on the model;

The creative activity experience - in the form of the ability to make unconventional decisions in problem situations;

The experience of the emotionally-valuable relations - in the form of personal orientations [4].

These elements form the structure of the content.

They are linked in such a way that each of the mentioned types of social experience is a specific kind of the content of education:

- Knowledge about nature, society, technology, thinking and methods of work. The acquisition of this knowledge ensures the formation of the student in the minds of true picture of the world; it equips the best methodological approach to cognitive and practical activities;

- Experience of the known ways of life, incarnating together with the knowledge and skills in person, to assimilate the experience. The system of common intellectual and practical skills, the content of this experience is the basis of the set of specific activities, and provides the ability of younger generations to preserve the social culture of the people. External (practical) and internal (intellectual) skills may be common to all subjects (make a plan to allocate substantial, compare, draw conclusions, and etc.) and specific, formed and manifested only within the school subjects (physical solution or mathematical problems, staging experiments in chemistry, and etc.). By general intellectual skills and experience closely adjacent general scientific: notes, annotation, work with textbooks, dictionaries, reference books, and etc.;

- Creative experience, search operations to address new challenges faced by society. It requires self-implement previously learned knowledge and skills in new situations, new ways of formation on the basis of the known activity. This kind of social experience ensures the development of the younger generation capacities for the further development of culture. Autonomy and initiative, as the formation of indices of human skills to work creatively folded each child individually, but they must be programmed in the content of education;

- Experience of the valuable relation to objects or tools of human activity, its manifestation in relation to the world, to other people in the aggregate demand, causing emotional perception of personal specific objects, included in its system of values. The rules relating to the world, to himself, and the like, currently involve not only a knowledge of philosophical ideas, but also the belief in their truth, positive attitude towards them. This attitude is manifested in human behavior, in the activities of the practical and intellectual nature, a fusion of knowledge, beliefs and practices.

Mastering these elements in high school social experiment is aimed at the transformation of his personal experience, "transfer" social in the individual on the basis of specially organized activities of students [5].

All of these elements of the content of education are interconnected and interdependent.

Today, general education can be provided, on the one hand, as a transversal line of the entire system of continuous education, and on the other - as a general education a person prior to professional.

In the latter case, the content of general education consists of three main cycles of subjects: natural sciences, humanities, work and physical training.

The contents of the general secondary education in Kazakhstan includes six educational areas: "Language and Literature", "Mathematics and Informatics", "Man and Society", "Natural science", "Technology", "Physical education".

The content of basic secondary education in Kazakhstan includes seven educational areas: "Language and Literature", "Mathematics and Informatics", "Natural history", "Man and Society", "Art", "Technology", "Physical education".

Each training subject of the educational areas should contribute to the mastering of all the above elements. Mastering these elements of social experience will allow people not only successfully function in society, to be a good performer, but also act on its own, not just to "fit" into the system, but also be able to change it. Review of the concept of the teacher focuses on a special work on in the minds of the formation of the student system of universal values, the humane treatment of people.

Thus, the content of general education, on the one hand, is an essential condition for learning and cognitive activity of students, as it reflects the current and future needs of society, on the other - it acts as tooling design and implementation of the students of this activity and thus is a means of satisfying personal needs of individual learning, a means of personal development and the formation of its core culture. From the point of view of didactics, it acts as a substantial side teaching in communion with the procedural side.

International experts believe that the content of education in the existing secondary models in Kazakhstan does not meet the requirements of the 21st century. One reason is that, this model provides students to obtain the knowledge, skills and abilities (KSA) on areas of individual subjects. And this leads to an increase in the amount of information, that is information overload students and contribute to their overall development, leading to a decrease in motivation training, and even a deterioration of the physical health of students.

In today's fast-paced, dynamic, rapidly developing world having only KSA is not enough for competent participation in life. The experience of advanced countries proves the necessity of leading the pace of development of secondary education, which is able to provide training for high school graduates to successfully participate in the economic and social life.

All this requires the further development of scientific and pedagogical foundations of the content of education in the Republic of Kazakhstan.

The law "On education" of the Republic of Kazakhstan introduces new conceptual approaches to the development of education, in particular, the transition to 12-year secondary education. According to the developers of the Concept, the main purpose of the 12-year general secondary education is the formation and development of an educated, creative, competent and competitive personality, capable of living in a dynamic environment, ready for self-actualization in their own interest and in the public interest.

The expected results of education are defined according to a predetermined pattern in the form of key competencies of graduates, as the value-oriented competence, the ability to find their roles in the creative life of society on the basis of the highest ethical values, citizenship and patriotism, cultural, educational and cognitive, communicative, information -technological, social and labour competence and the competence of personal self-development.

The main directions of updating the content of education are:

- Bringing the content of education into line with modern demands of socio-economic development of society;
- Ensuring humanization of the content of education, its variability;
- Provision of the content of education that promotes the formation of key competencies, aimed at education needs and ability to independently produce and apply knowledge in practice;
- Selection the content of education aimed at the formation of informative motivation;
- Orientation of the content of education on the deliberate and systematic familiarizing the students to scientific methods of cognition and independent research;
- The orientation of the content of education to foster respect for national culture and clarity to other cultural roots.

The structure of the content of education of the Republic of Kazakhstan includes eight educational areas: "Language and Literature", "Mathematics", "Natural history", "Social Studies", "Technology", "Art", "Physical Education", "and Humanities".

According to the authors of the reform, a model of the educational process in the 12-year-old school should be formed based on the tiered, variable the content of education, reproductive orchestration and creatively transform learning technologies on the basis of cooperation of a teacher and a student.

As part of updating the content of education one of the priority aims of education is determined by the development of students' functional literacy. Functional literacy as a learning outcome is generated by each academic school subject. Tools of the development of students' functional literacy, as well as the formation of its audit assignments are creative nature (research task, entertaining character, the task of the economic, historical content, practice-tasks, and etc.).

The measures to update the content of national secondary education are a central focus on the skills that have a wide range of applications in modern life - a creative application of knowledge; critical thinking; implementation of research; the use of ICT; the use of communicative methods of communication, including language skills; ability to work in a group and individually. Based on universal and ethno-cultural values, these skills allow the student to solve problems as a school, and the nature of life.

School in the conditions of renovation is different in that educational achievement which have a productive nature, and the learning process is characterized by vigorous activity by the students themselves "gaining" of knowledge on each lesson. Under these conditions, the student - the subject of knowledge and the teacher is the organizer of the cognitive activity of students. Thus, the education of the Republic of Kazakhstan is in modernization. Significant place is given to update its content in the modernization of general secondary education, bringing it into line with the requirements of time and prospects of development of society.

List of literature

- 1 Kraevskij V. V. the Content of education - forward to the past. - М., 2001. - P. 15
- 2 Lerner I. Y. the Content of education in the school as an object of theoretical consideration
- 3 // Ways of improving the content of education and educational process in secondary school. -М., 1981.
- 4 Secondary school didactics: Some problems of modern didactics /Under the editorship of M. N. Skatkin. - М., 1982.
- 5 4.Theoretical basis of general secondary education (under red.V.V.Kraevskiy, I.Ya. Lerner).- Moscow: Pedagogy 1983.
- 6 Lednev V.S. The content of education: - М.: Higher school, 1989.- p.236

МРНТИ 14.35.09

М.И.Джексембекова¹

¹зав. каф. Музыкального образования и хореографии, д.п.н., профессор
Казахский национальный педагогический университет им.Абая
(Алматы, Казахстан)

МУЗЫКАЛЬНОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ НА ДУХОВНЫЙ МИР УЧАЩИХСЯ ШКОЛ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Рассматриваемая нами проблема с целью изучения и выявления эффективности современной духовной музыки на учащихся школ показало, что духовное воспитание является одним из важнейших и основных компонентов в сфере обучения и воспитания. От того насколько духовно воспитаны учащиеся школ, зависит его отношение к жизни и окружающим его людям. Анализируя, можно сделать следующий вывод, что уроки музыки являются по-настоящему воспитывающими, так как они развивают не только разум, но и облагораживают чувства, и с музыкальной стороны у учащихся школ появляется ещё большее осмысление и переживание музыкой, способствующих ещё тоньше воспринимать музыкальные краски, разучиваемых школьных песен, в процессе вокально-хоровой работы.

Ключевые слова: Послание народу, стратегия, обновление стандартов, воздействие, духовный мир, кризисные явления, механизмы воздействия.

Аңдатпа

Мектеп оқушыларының рухани дүниесін дамытуда музыканың тиімділігін анықтау мен зерттеу барысында оның оқыту мен тәрбие саласында ең маңызды компонент екендігін көрсетті. Оқушылардың рухани тәрбиесі оның өмірге, қоршаған ортасына қарым-қатынасын көрсетеді. Мәселені талдай отырып, төмендегідей қорытынды шығаруға болады, яғни музыка сабағы мен вокалды-хор жұмыстары оқушылардың ақыл ойын ғана дамытып қоймайды, сонымен бірге, олардың сезімін дамытып, музыкалық бояуларды терең қабылдауына ықпал етеді.

Түйінді сөздер: адамдар үшін Хабар, стратегия, стандарттар, рухани әлемді әсер жанарту, дағдарыс, әсері механизмі.

Abstract

The problems of study the influence of music on the spiritual worldview of students in Kazakhstani schools are considered in the article. In order to study and test the effectiveness of modern sacred music to school children's worldview showed that spiritual education is one of the most important and basic components in the field of teacher training and education. Spiritual education of students depends on their attitudes towards life and the people around them. By analyzing, it can be concluded that music lessons are

means of bringing up because they develop not only the mind, but also feelings and musical tastes of the pupils in schools. Music education can contribute to students' greater understanding of life while mastering the school songs in the vocal and choral works.

Keywords: Message to people, strategy, updating the standards impact the spiritual world, the crisis, the impact mechanisms.

«Воспитание детей – это огромные инвестиции в будущее», подчеркнул лидер нации Н.А.Назарбаев в своем Послании народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства». Будущее нашей страны напрямую зависит от воспитания наших детей, от ценностей, которые мы им прививаем сегодня [1].

Мир вступил в третье тысячелетие. Характерной чертой современной эпохи является наличие в ней сложнейших политических, социально-экономических, экологических и множества других проблем. Для их реализации требуются не только образованные, но и духовно развитые, способные к саморазвитию личности, воспитание, становление которых, в первую очередь, ложится на плечи современной школы.

Историко-педагогический анализ теоретических основ формирования духовного мира учащихся школ средствами музыкального воздействия свидетельствуют о необходимости поиска путей и средств, оптимизирующих формирование духовной их культуры. И рассматриваемые психолого-педагогические условия формирования духовной культуры является использование следующих методов: этическая беседа, метод создания ситуаций успеха, контрастности, новизны и проблемно-поисковых ситуаций, а также соответствующих классных, внеклассных и внешкольных форм музыкального воспитания.

Кризисные явления в духовно-нравственной жизни современного общества: девальвация нравственных ценностей, смещение приоритетов в сторону материального благополучия, - требует создания адекватного новому времени механизма воспитания подрастающего поколения. На сегодняшний день, одной из важнейших тенденций развития современной педагогической теории является усиление внимания к духовно-нравственной сфере воспитания, что закономерно в условиях кардинального пересмотра воспитанника как целостной личности, обладающей свойствами высокого порядка, включенной в живую ткань культуры, являющейся неотъемлемой частью окружающего мира, ориентированной на высшие ценности бытия.

Поэтому появляется необходимость обновления стандартов школьного образования, считает президент НАО им.И.Алтынсарина Жилбаев Ж.О., что обуславливает также изменения и в подготовке учителей. Сегодня необходимо готовить учителей не только к обучению по новым стандартам, но и к инклюзивному образованию, полиязычному обучению, к работе в условиях МКШ. Все это требует готовности педагогов к постоянным инновациям. Повторюсь, именно этим отличаются новые стандарты: осилить их могут учителя, которые находятся в постоянном поиске новых форм, методов и средств обучения. По его мнению, образование становится не целью, а одним из вспомогательных средств интеллектуального развития человека, а обучение умению самостоятельно добывать необходимую информацию, выделять проблемы и искать пути их решения, уметь критически анализировать получаемые знания и применять их для решения новых задач становятся непременным условием продвижения в успешное будущее [2].

Современная педагогика считает, что музыке как профессии следует обучать детей, имеющих влечение к ней и отличные музыкальные способности, но общее музыкальное воспитание должно распространяться на всех детей. И главной задачей массового музыкального воспитания считается не столько обучение музыке, сколько воздействие через музыку на духовный мир учащихся, прежде всего, на их нравственность.

В свою очередь, психологическая наука определяет способности как индивидуально-психологические свойства личности, которые обеспечивают ей более или менее высокую пригодность к тем или иным видам деятельности, в решении нашей проблемы – это музыкальная деятельность.

Известно, что человек не рождался и не рождается с теми или иными способностями. Они формируются в определенных исторических условиях, в которых вырабатывается потребность в них, и предъявляются требования к их развитию.

Очевидна потребность в совершенствовании и обновлении практики духовно-нравственного воспитания школьников, в поиске новых подходов к воспитательной деятельности школы. Отдельные концептуальные основы исследуемой проблемы разработаны в исследованиях отечественных и зарубежных педагогов, психологов по вопросам нравственного воспитания

Одна из важнейших задач художественного образования - это воспитание души ребенка средствами искусства, музыкой в частности, воздействие на процесс становления его нравственных качеств, нравственных идеалов. Найти основу духовно нравственного развития детей можно на уроках музыки. Главное, что должен сделать педагог, преподающий музыку, - научить смотреть и видеть, слушать и слышать, создавать «родственное» отношение к произведениям искусства, развивать «любовное внимание» И. Ильин.

Однако, как отмечал Л. Выготский, музыка не может прямо «перенести» нравственность в душу человека, она способна лишь непосредственно разбудить дремлющие в нём нравственные силы, возбуждая человеческие эмоции. Переживая содержание музыки, человек становится более отзывчивым на различные эмоции-смыслы, и этот тренинг позволяет ему тоньше почувствовать чужую боль, чужие проблемы [5].

Не случайно, на протяжении многих лет проблема формирования духовной культуры учащихся привлекала к себе пристальное внимание представителей самых различных областей научного знания - философии, педагогики, психологии, музыкальной педагогики. Общеизвестно, что одним из эффективных средств формирования духовной культуры школьников является искусство, в частности музыка. Она представляет собой и передачу из поколения в поколение духовного мира, приобщает к традициям. Поэтому музыкальный репертуар, изучаемый детьми, в большой степени обеспечивает выполнение задач воспитания и развития духовной культуры школьников.

Не секрет, что учащиеся, окончившие среднюю школу, не знают и двух народных песен от начала до конца, а если и знают, то не поют. Пение народных песен просто не доставляет им удовольствия. Между тем, при умелом подборе школьно-песенного репертуара они становятся одними из самых любимых и на их основе можно воспитать высоконравственную личность.

Учеными доказано, что большой вклад в решение вопроса формирования духовной культуры внесли ученые - психологи - Л.С. Выготский, В.В. Давыдова, Б.М. Теплов. Именно психологами было доказано, что различная музыка по-разному влияет на состояние человека.

В рамках общеобразовательной школы одним из средств, способствующих формированию и развитию у учащихся качеств духовно-нравственного порядка, является музыкальное искусство, поскольку оно отражает мир целостно, в единстве истины, добра и красоты, и направлено на познание, прежде всего внутреннего мира человека, его идеалов, жизненных ориентиров и ценностей.

Кто осмелится отрицать великое значение музыкального искусства в жизни учащихся? Но признаемся, что в школе до настоящего приобщения к музыке дело еще не дошло. Известно, что конечная цель музыкального воспитания мыслится в сфере общего развития школьника, прежде всего в области морали, нравственного совершенствования. Музыкальное искусство выступает перед школьником-подростком в роли проводника определенных идей и идеалов. Вот почему недооценка художественного и, в частности, музыкального образования неизбежно оборачивается для школы недооценкой нравственного, гуманистического начала в воспитании. [3]

Действительно, что такое музыка? Музыка - одна из самых сильных и ярких средств воспитания человека. Чем больше мы вдумываемся в сущность музыки, тем больше убеждаемся в том, что она и есть сама жизнь. А разве жизнь не есть постоянное движение, которое мы наблюдаем и в музыке? Все вокруг нас звучит, поет в природе - в песнях птиц, в воздухе, в шуме водопада, в разговорной речи и в возгласах людей, в их смехе и плаче.

Музыка всегда претендовала на особую роль в обществе. В древние века музыкальные центры лечили людей от тоски, нервных расстройств, заболеваний сердечнососудистой системы. Музыкой изменяли развитие клеток: ускоряли рост одних, замедляли рост других [4.]

Для того чтобы понимание высоких образцов музыкального творчества стало доступно человеку, он должен получить музыкальное воспитание - правильную планомерную подготовку

к ее постижению. И чем раньше этот процесс познания пойдет у человека, тем больших результатов можно добиться. Поэтому очень важно, чтобы встреча с музыкой у человека состоялась как можно раньше.

Музыка - тайно или явно содержит в себе широчайший круг духовных ориентиров, соответственно в ее средствах запечатлены связи с жанрами, развивавшимися в церковной и светской музыке разных веков. На этом основании выстроен развернутый художественный мир, глубокое размышление о жизни. За ними - душа размышляющего «я» музыки, а в ее глубине несомненное, неколебимое благородство. [4]

Народная музыка - богатая и многообразная самостоятельная область культуры, развитие которой обусловлено законами формообразования, присущими всякому музыкальному творчеству устной традиции. Изучение живой народной музыки дает возможность проникнуть в подлинный жизненный смысл народной песенной культуры и понять организующие ее силы. С жизнью народа неразрывно связана народная музыка, музыкальный фольклор. Жизнь предшествующих поколений, славные деяния предков всегда были в числе важных социализирующих факторов. О них слагались песни и легенды, баллады и предания.

Песенное богатство народа - это его духовное богатство. В ней, в песне, отражены не только широта и щедрость характера, в ней тайна его непобедимости. Достаточно вспомнить песни эпохи Великой Отечественной войны: призывные, лирические, героические, шуточные - при любых обстоятельствах человек пел песни. Прошло совсем немного времени, и эти песни стали называться высоким словом - народные. [3]

Сегодня приобщение к ценностям народного творчества необходимо, так как в нем воплощено не просто прошлое культуры, но и нравственные свойства и способности человеческой души. Народная музыка воспитывает активную жизненную позицию современного молодого человека, дает ему высокие ориентиры в жизни. И это выражается в углублении патриотизма. Именно в углублении, так как знание народной музыки делает чувство Родины глубинным, сообщает опыт переживания патриотических чувств.

Воздействие народной музыки в целом на человека позволяет сделать вывод, что она является эффективным средством обогащения духовной культуры в патриотическом воспитании.

Музыка - не только носитель духовных ценностей, хранимых человечеством, но и язык духовного общения, которым нужно овладеть подростку. Приобщение к общечеловеческому духовному опыту, пораженному в музыке своего народа и других народов мира, происходит в образно-творческой деятельности, в процессе создания личностью индивидуального варианта музыкального образа в интонационно-художественном общении с музыкальным произведением.

Отсюда вытекают основные задачи уроков музыки как уроков искусств, уроков творчества:

1. Всестороннее развитие личности, творческого потенциала, духовно - нравственное воспитание музыкой.
2. Активизация познавательной деятельности учащихся.
3. Раскрытие преобразующей силы музыки и ее влияние на внутренний мир человека, на его отношение к окружающей действительности, на формирование жизненной позиции.
4. Овладение языком музыкального искусства на основе музыкально - теоретических знаний и навыков.

Музыка легко и естественно соприкасается почти со всеми школьными дисциплинами. Задача учителя заключается в том, чтобы приблизить школьников к процессу созидания, в результате которого рождается новое, личное отношение человека к окружающему его миру. Одним из факторов успешного развития личности детей является создание условий психологического комфорта, которые предполагают наличие атмосферы творчества и взаимопомощи, возможности самовыражения и самореализации. Этому способствует применение методов интеграции при организации образовательного процесса, создание у школьников целостного представления об окружающем мире.

Современной школе необходимы новые формы учебно-воспитательного процесса, которые смогут использовать воспитательный потенциал искусства и создать пространство, обладающее специфическими (пространственными, временными, психологическими и педагогическими) параметрами, оказывающими воспитательное воздействие, на формирование нравственных представлений человека.

А для этого необходимо создать новый учебно-методический комплекс по предмету «Музыка», содержание которого должно быть направлено на воспитание нравственных и эстетических чувств, формирование общечеловеческих ценностей, уважение к истории, традициям, музыкальной культуре своего народа, потому что анализ программ по данному предмету показывает недостаточную разработанность и освоенность этих проблем. Нами была разработана программа «Современное музыкальное образование в начальной школе».

Цель школьной программы с 1-го до 6-го класса на уроках музыки - воспитание нравственных ценностей, ориентация на самореализацию, саморазвитие, самосовершенствование учащихся средствами музыкального искусства. При таком взгляде на музыкальное образование ясно, что понимает программа под словом музыка и воспитанием духовно-нравственного начала у младших школьников. Это не игра только на музыкальных инструментах, а все музыкальное искусство все стороны и виды ее. Тут и пение - классное и хоровое, и знакомство с музыкальными произведениями, исполнение музыки и т.д.

Это всё, при опытном подборе репертуара, который способствует обогащению духовно-нравственного мира учащихся школ. Все из области музыки, что возможно для школы, что можно организовать, - все должно быть использовано преподавателями для того, чтобы получаемое учащимся музыкальное образование было возможно более полным и всесторонним и направленным на духовно-нравственное развитие. Слушать музыку учащиеся будут и вне школы и в классах, на уроках и во внеклассное время.

Основными направлениями программы являются:

1. Слушание музыки.

Как отмечает Л.В. Школяр, постигать музыку нужно методами, адекватными природе искусства, т.е. методами интонационного постижения смысла. Именно они «помогают зазвучать музыке в ребенке и самому ребенку зазвучать в музыке» [6].

Содержание направления «Слушание музыки» включает в себя развитие навыков слушания, которое является основой каждой музыкальной деятельности, а также является важным общеучебным умением межпредметного характера. При работе в этом направлении решаются следующие задачи: развитие навыков художественного восприятия и выражения чувств, мыслей; изучение окружающего музыкального мира; открытие и реализация своих творческих сил, теоретические познания в области музыки, создание нравственных представлений через музыкальные образы о добре, зле, хорошем и плохом.

С помощью прослушанных произведений учащиеся знакомятся с произведениями казахстанских композиторов, с ладовой окраской национальной музыки, а также интонациями, музыкальными образами прослушанной музыки, способствующих размышлению. В данном случае музыкальная тема, прослушанная оказывает формированию у учащихся, направляющее музыкальное воздействие.

В данном случае, главная цель учителя музыки не в воспитании отдельных талантов, а в том, чтобы все учащиеся любили музыку, чтобы для всех она стала духовной потребностью. То, что упущено в детстве, никогда не возместить в годы юности и тем более в зрелом возрасте. Это правило касается всех сфер их духовной жизни и особенно эстетического воспитания. Чуткость, восприимчивость к красоте в детские годы несравненно глубже, чем в более поздние периоды развития личности.

В процессе обучения, давая слушать детям классическую музыку, учитель музыки формирует основы музыкальной культуры. Все это имеет важное значение не только для музыкального, но и для общего развития учащихся, духовно-нравственного становления личности, а также дальнейшему развитию у них эмоциональной отзывчивости и осознанности восприятия,

ведущее к желанию слушать классические музыкальные произведения, одновременно, рождая творческую активность. При этом, параллельно развивая эмоции, интересы, мышление, воображение, вкусы учащихся учитель музыки формирует основы его духовно-нравственного сознания и музыкальной культуры в целом.

Поэтому можно сказать, что классическая и народная музыка оказывает большое влияние на развитие учащихся как личности. Подготовка по специальности 5В010600 – Музыкальное образование, будущих учителей музыки, доказательство этому процессу.

Необходимость давать слушать классическую музыку не только на музыкальных занятиях, но и во время других видов деятельности учащихся школ, так как процесс восприятия сопровождается сопереживанием и возникновением нравственно-эстетических оценок музыкальных смыслов, а результатом такого восприятия должна быть ситуация внутреннего духовно-нравственного выбора.

2. Вокально-хоровая деятельность.

Содержание направления «Вокально-хоровая деятельность» помогает раскрытию положительного потенциала нравственных чувств учащегося, является сильнейшим средством для понимания гармонии и является важной составной частью уроков музыки.

Особенностью школьной программы является раскрытие на примере музыкальных произведений, таких понятий как добро, зло, красота, гармония; музыкальный материал выстроен с учетом национально-регионального компонента. С первого класса учащиеся знакомятся с музыкальной культурой бурятского народа, все это побуждает учащихся к групповой работе на уроке, развивает понимание основ музыки, помогает раскрыть и развить собственный потенциал, появляется интерес к культуре своего края, эмоциональная отзывчивость, происходит правильное усвоение нравственных понятий.

Например, в процессе изучения темы «Выразительные и изобразительные средства музыки» учащиеся стремятся выявить взаимосвязь музыки и жизни, понять, что основой содержания музыки является, прежде всего, выражение внутреннего мира человека. На одном из уроков учащимся предлагается послушать хоровые произведения казахских композиторов: И.Нусипбаева, Б.Гизатова, О.Байдильдаева, К.Куатбаева и др., с любовью писавшие, для учащихся общеобразовательных школ.

3. Музыкально-художественная деятельность.

Направление «Музыкально-художественная деятельность» раскрывается в самостоятельном создании музыкального образа, осуществляя при этом творческий отбор выразительных средств, интонаций. Музыкальная деятельность выступает как средство коммуникации, как возможный путь к собственной идентичности и нравственному выбору.

Многие учителя музыки, опираясь на данные физиологии и психологии детей младшего школьного возраста, должны заботиться об оптимальном выборе и соотношении воспитательных воздействий на вокальное развитие, поскольку от этого зависит их эффективность исполнения школьных песен.

Таким образом, рассматриваемая нами проблема с целью изучения и выявления эффективности современной духовной музыки на учащихся школ показало, что духовное воспитание является одним из важнейших и основных компонентов в сфере обучения и воспитания. От того насколько духовно воспитаны учащиеся школ, зависит его отношение к жизни и окружающим его людям. Анализируя, можно сделать следующий вывод, что уроки музыки являются настоящим воспитывающими, так как они развивают не только разум, но и облагораживают чувства, и с музыкальной стороны у учащихся школ появляется ещё большее осмысление и переживание музыкой, способствующих ещё тоньше воспринимать музыкальные краски, разучиваемых школьных песен, в процессе вокально-хоровой работы.

Список использованных источников

1 *Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» 17 января 2014 г.*

2 Выступление президента НАО им. И.Алтынсарина Жилбаева Ж.О. на 2-й международной конференции «Инновации в образовании: поиск и решения». - Алматы, 2016.

3 Красильников И.М. Современные тенденции и противоречия развития музыкальной культуры и образования // Музыка в школе. - 2000. - № 1.

4 Медушевский В.В. О закономерностях и средствах художественного воздействия музыки. - М., 1976. Выготский, Л.С. Психология искусства. Издание третье / Л.С. Выготский. - М.: «Искусство», 1986.-203 с.

5 Школяр Л.В., Красильникова М.С. и др. Теория и методика музыкального образования детей: Научно-методическое пособие. - М.: Флинта: Наука, 1998. – 336

6 Джексембекова М.И. Вокально-хоровая культура – неотъемлемая часть воспитания студентов вуза. – Алматы, 2011. – 86с.

МРНТИ: 20.01.07

Исабаева Д.Н.¹

¹п.э.к., қ.профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

Рахимжанова Л.Б.²

²п.э.к., қ.профессор, ал-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті
(Алматы, Қазақстан)

Әукен Ұ.Қ.³

³5B011100- Информатика мамандығының 1 курс магистранты,
Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті,
(Алматы, Казахстан)

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА МӘЛІМЕТТЕР ҚОРЫН ТАҢДАУ КУРСЫ РЕТІНДЕ ОҚЫП-ҮЙРЕТУ ҚАЖЕТТІЛІГІ

Аңдатпа

Мақалада мәліметтер қорын мектептің жоғары сыныптарындағы таңдау курсы ретінде оқытудың қажеттілігі қарастырылады. Қазіргі жағдайда қоғам білім беру мекемелеріне мектеп бітіруші түлектердің дайындық деңгейіне жаңа міндеттер мен жаңа талаптар қояды. Ақпараттың кең ауқымында бағдарлану қабілеті мен іздеуді жүзеге асыру және барлық ақпараттарды қолдана отырып, қажетті мәліметтерді дер кезінде алу, алынған ақпараттарды сұрыптай білу және т.б. қазіргі өскелең ұрпақтың дайындық деңгейіне ақпараттық қоғамның жаңа талаптарын меншіктеуде.

Бұл біліктіліктер ақпараттық және ақпараттық жүйелерді сақтау мен іздеу технологияларын оқып-үйрену барысында қалыптасады және дамиды. Мұндай міндеттерді жүзеге асыру үшін информатиканың базалық курсына «Мәліметтер қоры және мәліметтер қорын басқару жүйелері (МҚБЖ)» тарауы қарастырылған. Бұл тарауды оқып үйрену барысында оқушыларда мәліметтер қорының негізгі ұғымдары және типтік есептерді шешудің негізгі әдістері туралы білімдері қалыптасады. Бірақ информатиканың базалық курсы ақпаратты жүйелеу, сақтау және іздеу технологиялары, мәліметтер қорын әртүрлі пән саласындағы практикалық есептерді шешуде, соның ішінде болашақ оқушылардың кәсіби іс-әрекетімен байланысты салаларда қолдану туралы мәселелермен толықтай деңгейде қамтамасыз ете алмайды. Қойылған міндеттерді шешудің мүмкін болатын жолдарының бірі оқушылардың кәсіби қызығушылығына байланысты МҚБЖ аясында информатикадан қосымша таңдау курсы ретінде оқып-үйрену болып табылады.

Түйінді сөздер: информатика, мәліметтер қоры, МҚБЖ, ақпараттық жүйелер, таңдау курсы, бейінді оқыту.

Аннотация

В статье рассматриваются необходимость изучения базы данных как элективный курс в старшей ступени школы. В современных условиях общество ставит перед образованием новые задачи и выдвигает новые требования к подготовке выпускников школы. Способность ориентироваться в огромном потоке информации, осуществлять поиск и оперативно получать необходимые данные, с максимальным эффектом использовать сведения, полученные из различных источников и т. д., - именно такие требования к подготовке подрастающего поколения предъявляет сегодня формирующееся информационное общество.

Эти умения приобретаются и развиваются в процессе освоения технологий хранения и поиска информации и информационных систем, использующих эти технологии. Для реализации такой задачи в базовом курсе информатики предусмотрен раздел «Базы данных и системы управления базами данных (СУБД)», в процессе изучения которого у учащихся формируются представления об основных понятиях баз данных и основных методах решения типовых задач в этой области. Однако базовый курс информатики в силу ограниченности своего объема недостаточно освещает вопросы технологий систематизации, хранения и поиска информации, применения баз данных к решению практических задач из различных предметных областей, в том числе связанных с будущей профессиональной деятельностью школьников. Одним из возможных путей решения поставленной задачи может стать изучение аспектов СУБД в рамках одного из элективных курсов по информатике, которые связаны с профессиональными интересами и намерениями школьников.

Ключевые слова: информатика, база данных, СУБД, информационные системы, элективный курс, профильное обучение,

Abstract

In this article discusses the need for a database study of both elective course at the high school level. In modern conditions of society confronts the formation of new challenges and new demands to the preparation of school graduates. The ability to navigate in a huge flow of information, search for and quickly obtain the necessary data, with maximum effect use the information obtained from various sources, etc., -.. these are the requirements for the preparation of the younger generation makes today the emerging Information Society.

These skills are acquired and developed in the course of development of technologies of storage and retrieval of information and information systems using these technologies. To implement such a task in the basic course of computer contains a section "Databases and Database Management Systems (DBMS)", in the process of learning which students formed ideas about the basic concepts of databases and basic methods for solving typical problems in this area. However, basic computer course because of the limitations of its volume is not enough covers issues of systematization technologies, storage and retrieval of information, the use of databases to solve practical problems from a variety of subject areas, including those related to future professional activity of students. One of the possible solutions to this problem may be to study aspects of the database in one of the elective courses in computer science, which are related to professional interests and intentions of schoolchildren.

Keywords: informatics, database, databases, information systems, elective course, specialized education.

Қазіргі таңда білім ақпараттық қоғамның басты тауары мен өніміне айналып отыр. Бірқатар зерттеушілер (И.В.Роберт, Е.Ы.Бидайбеков және т.б.) қоғамды ақпараттандырудың құрамдас бөлігі және қажетті шарты білімді ақпараттандыру екендігі туралы пікірлер білдірген [1]. Мұндай жағдайда қоғам білім берудің алдына, мектеп бітірушілердің дайындық деңгейіне жаңа міндеттер мен талаптарды қояды. Қазіргі ақпараттық қоғам өскелең ұрпақтан үлкен көлемді ақпараттарға бағдарлану, іздеуді жүзеге асыру және қажетті мәліметтерді жылдам алу, әртүрлі ақпарат көздерінен алынған ақпараттарды қолданып, іріктей алуды мақсат етуде.

Ақпараттарды сақтау және іздеу технологиясын оқыту мәселесі бірқатар әдістемелік зерттеулерден орын алған. Мәліметтер қорын құру және оқыту В.А.Белов, С.Б.Гусенкова, Е.Ы.Бидайбеков, Ш.Шекербекова және т.б. еңбектерінде қарастырылған [2]. Т.Б.Захарованың жұмысында гуманитарлық бағыттағы жоғарғы сыныптарына арналған “Мәліметтер қорын пайдалану” атты курсының мазмұнын, бағдарламасы және ұйымдастыру түрлерін көрсеткен [3]. Э.И. Кузнецов жұмысында информатика мен есептеу техникасы саласындағы оқушыларды жалпы білімдік аспектілеріне компьютерді құраудың қолдану негіздері бойынша курсты енгізуді ұсынады [4]. Яғни мәтінді дайындау мен өңдеу, ақпаратты сақтау мен іздеу, есептеулерді жүргізу сияқты ақпаратты өңдеудің әмбебап құралы ретінде компьютерді қолданудың негізгі бұқаралық тәсілдерін қамту керек деп есептейді. Осында электрондық энциклопедиялар, мәліметтер банкісімен жұмыс істеу тәрізді тез тарап келе жатқан технологияларды да жатқызуға болады. Бірақ бұл зерттеулерде әртүрлі іс-әрекет саласында мәліметтер қорын қолданудың ерекшелігі қажетті деңгейде зерттелгендігімен, мектептің білім беру жүйесіндегі жоғары буында ақпаратты іздеу мен сақтау технологиясы саласындағы оқушылардың ақпараттық дайындығына кәсіби бағдарлануы күшейтілуі, информатиканы оқыту мазмұнына жоғары мектеп оқушыларының

болашақ кәсіби іс-әрекетімен байланысты іс-әрекет түрлері мен іскерлігін меңгеру енгізілуі қажетті деңгейде қарастырылмаған.

Қойылған міндетті шешудің мүмкін болатын жолдарының бірі – мектеп оқушыларының кәсіби қызығушылығымен байланысты информатикадан қосымша курс аясында мәліметтер қорын басқару жүйесінің аспектілерін оқып-үйренуді ұсынуға болады.

Кәсіби оқытуға көшу оқушылармен танымдық қызығушылық, бейімділік, қабілеттілігін жүзеге асыру үшін жоғары сынып оқушыларының болашақ кәсіби іс-әрекетіне дайындығын арттыру үшін жағдай жасау мақсатында жүзеге асырылған. Сондықтан, “Мәліметтер қоры” бөлімін оқыту әдістемесінің аспектілерін болашақ кәсіби іс-әрекеттеріне дайындау мәселесі ретінде зерттеуді көкейкесті мәселе деп айтуға толық негіз бар. Мектеп курсының даму болашағын ескере отырып, «Мәліметтер қоры» курсы түбегейлі өзгерістермен толықтырулар жасау қажет деп есептеуі негізсіз емес. Оқушылар тек қана базалық мектеп курсын меңгерумен ғана емес, сонымен бірге жаңа мәліметтер қорымен де танысуын енгізу қажет.

Осыған байланысты қазіргі уақытта информатиканың оқу жоспары мен бағдарламаларына “SQL” бөлімдерді қамтылған жаңа оқу тараулары енгізілуі қажет.

“Мәліметтер қоры” бөлімі (Database and Information Retrieval) бір топ американдық сарапшылардың есебінде келтірілген Computing пәнінің мазмұнына енгізілгендігін атап өту қажет.

Мәліметтер қорын жобалау технологиясымен ертерек танысуға көтерген пайымдаулар бойынша келесі қажеттіліктер туындап отыр:

а) оқушылар есептеу техникасының негіздерін оқудың басынан бастап оның практикалық қолдануына араласуы өте маңызды, бұл үшін мәліметтер қоры сан алуан материалдарды ұсына алады.

ә) мәліметтер қорының технологиясы бір қатар математикалық құрылымдарды, әсіресе нормалдау теориясын қамтиды. Олармен танысу есептеу техникасының мәселелерін тереңдеп зерттеуге түрткі болуы мүмкін.

б) Мәліметтер қоры бойынша курс файлдарды, жазбаларды, көрсеткіштерді, жанамалап жеткізу әдістерін қолдануға бағытталған программалау практикумының жақсы негізі болуы мүмкін.

Сонымен, информатика курсындағы негізгі ұғымдарды қалыптастырудағы мәліметтер қорының ролі қоғамның әлеуметтік сұранысын анықтайды.

“Мәліметтер қоры” бөлімін оқытудың мазмұны мен құрылымын анықтауда оқыту мақсаттарын тұжырымдап, теориялық және практикалық материалдарға қойылатын принциптер негізінде таңдау жүргізу қажет.

Мәліметтер қорын басқару жүйесі бағдарламалар топтамасынан тұрады. Олар:

а) пайдаланушыларды мәліметтерді сипаттау және пайдалана білудің тілдік жабдықтарымен қамтамасыз етеді. Мұндай жабдықтарға мәліметтерді анықтау тілі және мәліметтерді пайдалана білу тілі жатады;

ә) физикалық мәліметтерді бейнелеуді анықтауға арналған құрал болып табылатын мәліметтер моделдерін пайдаланушының қолдануын қамтамасыз етеді;

б) мәліметтерді анықтау тілі және мәліметтерді пайдалана білу тілі логикалық мәліметтерді анықтауды, жасауды және пайдалана білуді (яғни таңдау, жаңарту, енгізу және шығару), мүмкін болатын бағдарламаны қамтамасыз етеді.

в) мәліметтерді қорғау мен тұтастығын қамтамасыз етеді. Жүйені қолдану тек оған құқығы бар (қорғау) пайдаланушыларға рұқсат етіледі. Пайдаланушылар мәліметтерге амалдар қолдану барысында сақталынатын мәліметтердің тұтастығын қамтамасыз етулері керек. Себебі, МҚБЖ көптеген пайдаланушылардың ұжымдық жұмыс режимін қамтамасыз етуге арналады. Ұжымдық режимде жалпы физикалық мәліметтерді қолдану мүмкін болады. Бұл әртүрлі пайдаланушылардың жұмыс істеуі кезінде бір мәліметтерді келісімді түрде пайдалануын қажет етеді.

Оқушыларды мәліметтер қорын пайдалануға оқыту әдістемелері бойынша әдебиеттерді талдау көрсеткендей, үйренушілер бойында мәліметтер қорын жасауға кәсіптік білім мен дағдының қалыптасуына, сонымен бірге, МҚБЖ-ны практикалық есептерге қолдана білу

біліктілігіне басты назар аударылады. Бірақ телекоммуникация құралдары мен дайын мәліметтер қорына жалпылама кірудің мүмкіндіктерінің дамуына байланысты, біздің ойымызша, орта мектепте кәсіптік білім беру мәселелерін ескере отырып бұл позицияларды қайта қарау қажет.

Сонымен, мәліметтер қоры ұғымының маңыздылығы зерттелінетін объектілер байланысы мен ақпараттық қасиеттерін сипаттайтын өзара байланысқан мәліметтерді сәйкес заттық облыстың моделі формасында сәйкестендіріп бейнелеу қасиеттерімен және қолданбалы есептерді шығару барысында орларды тиімді басқарумен байланыстырылады.

Мәліметтер қорын жасау мен пайдаланудың теориясы мен практикасын әрі қарай дамыту мәліметтер қорында сақталынатын ақпаратқа адамның кіруін мәліметтерді сипатау мен жүргізуді ыңғайлы тілдік және бағдарламалық құралдармен жасау жолымен жеңілдету бағытында жасалынады, сонымен қатар, адамның компьютермен сұхбат құралдарын пайдаланушымен “достастық” бағытында жетілдіріледі.

Ақпараттық жүйелер мен мәліметтер қорларының әр алуан түрлеріне байланысты онда сақталынатын ақпаратты өңдеудің әртүрлі техникалық, бағдарламалық және тілдік құралдары пайда болуда.

Сонымен бірге, мәліметтер қорлары мен ақпараттық жүйелердің анықтамаларын, классификациясын әртүрлі негізде (қызмет режимдерінің мақсаты бойынша, компьютер түрлері бойынша, есептеу ортасының сәулеті бойынша, мәліметтерді беру мен жеткізу тәсілдері бойынша, қоршаған орта объектілері туралы ақпарат түрлері бойынша, қолданылатын тілдік құралдар бойынша талдау типтік ақпараттық есептерді шешудің жалпы әдістерін байқауға мүмкіндік береді.

Мәліметтер қорына кіруді (немесе мәліметтер қорын жасауды) талап ететін ақпараттық есептерді шешу барысында, бірінші кезеңде ақпараттық объект (немесе объектілер) бөліп алынады, одан кейін ақпараттық қажеттілікке сәйкес осы объектінің елеулі қасиеттері, белгілері немесе сипаттамалары анықталады, олар өз кезегінде мәліметтер құрылымында (иерархиялық, желілік немесе реляциялық) бейнеленетін құжат (кесте) формасында бекітіліп жазылады.

Сабақтастық ұстанымына сай жоғары мектепте білім алудың негіздемесі болатын белгілі білім мен дағдыны оқушы мектептегі оқу үдерісінен алады. Олай болса, орта мектеп бітірушінің берік білімі болмаса, онда ол жоғары оқу орындарында білімді меңгеруге дайын емес болғаны, яғни оқушының жоғары мектеп талаптарына бейімделуі қиындайды. Мұндай жағдайда, көптеген мектеп бітірушілердің жоғары оқу орындарында оқуға дайындықтары төмен болған кезде, пәнді оқытуда орта мектеп пен жоғары мектеп бағдарламаларында мазмұн сабақтастығына көңіл бөлу керек. Бейіндік-бағдарлы оқыту жоспарының вариативті бөлігі мемлекеттік жалпыға міндетті орта білім стандарты аясынан тыс оқу бағдарламаларын жасауға және жүзеге асыруға бағытталған. Оқыту бағдарына тәуелсіз, бейіндік пәндерге және оның қолданбалы аспектілеріне қызығушылық білдірген оқушыларға мектеп қолданбалы және таңдау курстарын оқуға мүмкіндік туғызу арқылы пәнді зерделеуге бөлінетін сағат сандарын ұлғайта алады. Бағдарлы оқытудың негізгі мақсаты жоғары сынып оқушыларының кәсіптік бейімділігіне, қызығушылығына, таңдауына қарай жоғары оқу орындарымен байланыс жасап, терең білім беру болғандықтан, пәндерді тереңдетіп және кеңейтіп оқыту үшін вариативтік компонент есебінен арнайы пәндер бойынша сабақтан тыс бағдарлы курстар, факультативті сабақтар және үйірмелер, қолданбалы курстарды ұйымдастырып өткізген жөн.

Сонымен, мәліметтер қорын оқытуға байланысты жоғарыда келтірілген пайымдаулар бойынша келесі ерекшеліктері анықталып отыр:

а) оқушылар есептеу техникасының негіздерін оқудың басынан бастап оның практикалық қолдануына араласуы өте маңызды, бұл үшін мәліметтер қоры сан алуан материалдармен (Excel, Access, SQL) толықтырылып оқытылуы қажет.

ә) мәліметтер қорының технологиясы бір қатар математикалық құрылымдарды, әсіресе нормалдау теориясын қамтиды. Олармен танысу есептеу техникасының мәселелерін тереңдеп зерттеуге түрткі болуы мүмкін, сондықтан практикалық есептеуге арналған тапсырмалар жинағының болуы қажет.

б) Мәліметтер қоры бойынша курс файлдарды, жазбаларды, көрсеткіштерді, жанамалап жеткізу әдістерін қолдануға бағытталған программалау практикумының жақсы негізі болғандықтан, қосымша курсы ретінде оқыту ұсынылады.

Пайдаланған дерек көздері

- 1 И.В.Роберт, В.А.Поляков. Основные направления научных исследований в области информатизации профессионального образования. - М.: «Образование и информатика», 2004.
- 2 Бидайбеков Е.Ы., Елубаев К., Шекербекбаева Ш.Т. //Мәліметтер қоры және ақпараттық жүйелер. Оқу құралы. 2010. - 220 б.
- 3 Л.Н.Бахтиярова, С.И.Золотова Развитие познавательной активности учащихся при изучении темы "Базы данных" в профильном курсе информатики. – М., 2008. – 128 с.
- 4 Захарова Т. Б. Общая методика обучения информатике. Учебное пособие. 1 часть. – 2014. – 225 с.

УДК 323.02.052

МРНТИ 14.01.11

Кошимбетова С.А.¹

¹к.п.н, профессор, Таразский государственный педагогический институт
(Тараз, Казахстан)

Аубакирова С.А.²

²ст.преподаватель, Таразский государственный педагогический институт
(Тараз, Казахстан)

ВНЕДРЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ФОРМ И МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ С ПРИМЕНЕНИЕМ «НОВЫХ ПОДХОДОВ В ПРЕПОДАВАНИИ И В ОБУЧЕНИИ» В УЧЕБНЫЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС

Аннотация

В данной статье дается анализ использования современных методов и форм обучения с применением "Новых подходов в преподавании и обучении" в учебном процессе. Уроки с использованием современных средств и методов обучения повышают мотивацию, пробуждают интерес школьников к предмету. Методы обучения - приемы и способы, совместной работы обучающего и обучаемых по передаче и усвоению знаний, умений и навыков, а также по развитию способностей и профессиональных качеств, необходимых в практической деятельности. Активные методы обучения - методы, позволяющие активизировать учебный процесс, побудить обучаемого к творческому участию в нем. Задачей активных методов обучения является обеспечение развития и саморазвития личности обучаемого на основе выявления его индивидуальных особенностей и способностей. Интерактивные ориентированы на более широкое взаимодействие учеников не только с учителем, но и друг с другом и на доминирование активности учеников в процессе обучения. Обмен мыслями может быть достигнут через диалог с учениками, однако ученики могут вести его между собой в процессе совместного исследования. Групповое обучение - это такая технология обучения, при которой ведущей формой учебно-познавательной деятельности учащихся является группа.

Ключевые слова : познавательный интерес, активные и интерактивные методы обучения, диалоговое обучение, технологии критического мышления

Аңдатпа

Бұл мақалада қазіргі замандағы оқытудың әдіс-тәсілдердің пайдалану жолдарына талдау жасалынған.

Қазіргі заманғы оқыту әдістерін пайдалана отырып, сабақтары және ынталандыру, пән студенттердің қызығушылығын тудырады. Оқыту әдістері - әдістері мен бірге жұмыс істейтін және беру және меңгеру білім мен дағдыларды, сондай-ақ іс жүзінде қажетті дағдылар мен құзыреттіліктерді дамыту үшін студенттердің оқыту жолдары. Белсенді оқыту әдістері - тәсілдері оған шығармашылық қатысуға студент ынталандыру, оқу үдерісін жандандыру. Белсенді оқыту әдістерін мақсаты өздерінің дара сипаттамаларын және қабілеттерін анықтау арқылы жекелеген оқушының дамуы мен өзін-өзі дамуын қамтамасыз ету болып табылады. Интерактивті ғана емес мұғалімі, сонымен қатар бір-бірімен және оқу қызметінде

студенттердің басым студенттерімен үлкен өзара іс-қимыл мәселелері талқыланды. Бөлісу идеялар студенттермен диалог арқылы қол жеткізуге болады, бірақ студенттер бірлескен зерттеулер барысында олардың арасында оны асыра алады. Топтық оқыту - бұл студенттердің оқу-әдістемелік және оқу іс-жетекші нысаны тобы онда мұндай оқыту әдістемесі болып табылады.

Түйін сөздер: танымдық қызығушылық, белсенді және интерактивті әдістері, диалогтық оқыту, сын тұрғысынан ойлау технологиясы

Abstract

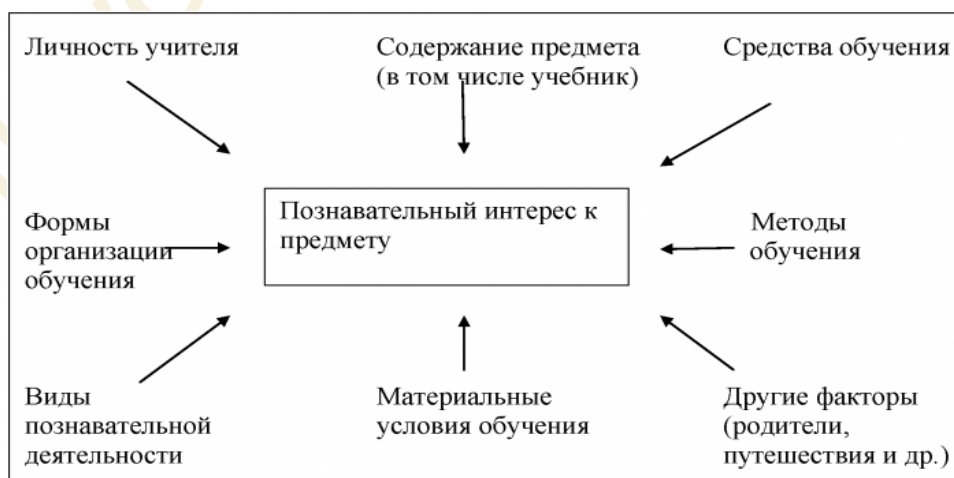
In this article is given analysis of the use of modern methods and forms of educating with the use of "New approaches in teaching and educating" in an educational process. Lessons with the use of modern teaching methods and enhance motivation, arouse interest in students to the subject. Teaching methods - methods and ways of working together and training of students for the transfer and assimilation of knowledge and skills, as well as the development of skills and competencies needed in practice. Active learning methods - methods to intensify the learning process, encourage the student to creative participation in it. The aim of active learning methods is to ensure the development and self-development of the individual student by identifying their individual characteristics and abilities. Interactive focused on greater interaction with the students is not only a teacher, but also with each other and to the dominance of students in the learning activity. Sharing ideas can be achieved through a dialogue with the students, but the students can carry it between them in the course of joint research. Group training - this is such a training technique in which the leading form of teaching and learning activities of students is the group.

Key words: are cognitive interest, active and interactive methods of educating, dialogue educating, technologies of the critical thinking

Вопросы активизации познавательной деятельности учащихся относятся к числу наиболее актуальных проблем современной педагогической науки и практики.

Проблема повышения мотивации обучения требует от учителя нового подхода к ее решению, в частности, разработки более совершенных организационных форм и методических приемов обучения. Проблеме активизации учения школьников посвящены исследования ученых, педагогов, психологов, дидактов и методистов. Среди которых находятся работы Ю.К.Бабанского, П.Я.Гальперина, В.В.Давыдова, М.А.Данилова, Ф.Ф.Королева, И.Я.Лернера, А.К.Марковой, М.Н.Скаткина, И.И.Тихонова, И.Ф.Харламова, Т.И.Шамовой, Г.И.Щукиной и других. Однако эта проблема без преувеличения - крайне актуальная и центральная.

Процесс формирования познавательного интереса к предмету происходит под влиянием многих факторов: содержание предмета, методы обучения, деятельность учащихся и личность учителя (Рисунок 1). Решающее значение оказывает именно сочетание всех видов деятельности с учетом равномерно усложняющегося уровня познавательной самостоятельности [1, с.73].

Опираясь на опыт прошлого, специальные исследования и практику современности, можно говорить об условиях, соблюдение которых способствует формированию, развитию и

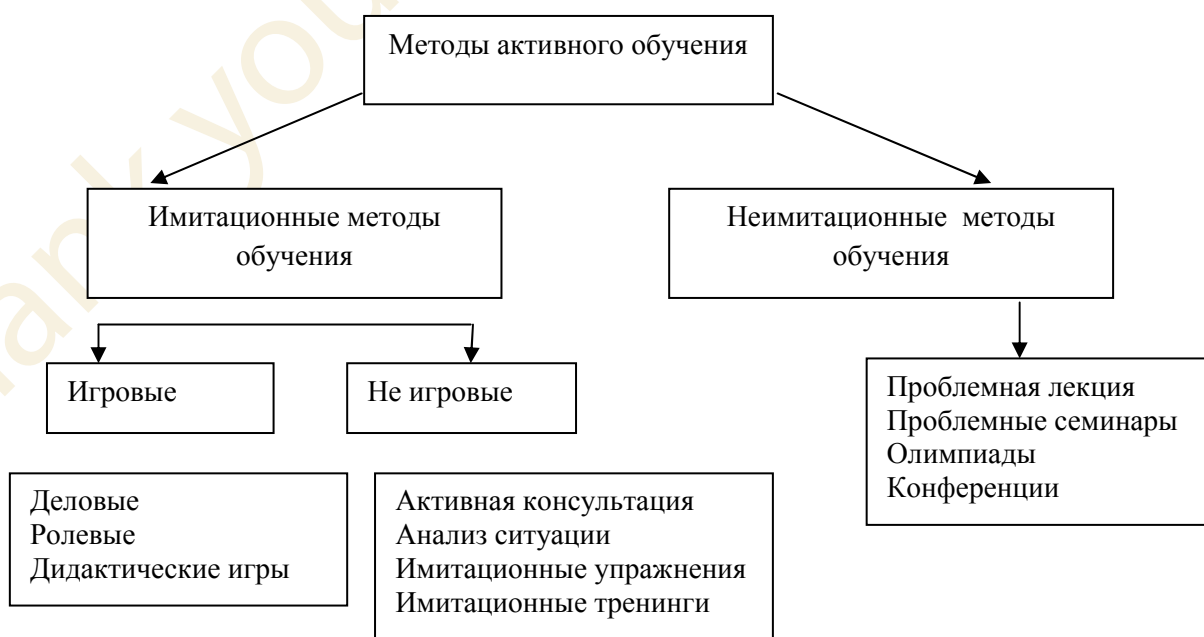
укреплению познавательного интереса учащихся. Первое условие- максимальная опора на активную мыслительную деятельность учащихся. Мышление - является ведущим среди всех познавательных психических процессов. То есть, активизировать познавательную деятельность учащихся в процессе обучения – это значит, прежде всего, активизировать их мышление [2, с.27]. Для системы работы учителя по активизации познавательной деятельности учащихся в обучении очень важно иметь в виду, что в мыслительной деятельности можно выделить три уровня: уровень понимания, уровень логического мышления и уровень творческого мышления, а так же учитывается память и внимание учеников. Второе условие - развитие познавательных интересов и личности в целом. Оно состоит в том, чтобы вести учебный процесс на оптимальном уровне развития учащихся. Именно это условие и обеспечивает укрепление и углубление познавательного интереса на основе того, что обучение систематически и оптимально совершенствует деятельность познания, её способов, её умений.

Эмоциональная атмосфера обучения, положительный эмоциональный тонус учебного процесса - третье важное условие.

Четвертое условие - благоприятное общение в учебном процессе. Эта группа условий отношения «ученик - учитель», «ученик - родители и близкие», «ученик - коллектив». В образовании сложились, утвердились и получили широкое распространение в общем три формы взаимодействия учителя и ученика, которые для наглядности представим схемами:

Активные методы обучения - методы, позволяющие активизировать учебный процесс, побудить обучаемого к творческому участию в нем. Задачей активных методов обучения является обеспечение развития и саморазвития личности обучаемого на основе выявления его индивидуальных особенностей и способностей.[3,с.190]

Интерактивные методы можно рассматривать как наиболее современную форму методов обучения.

Интерактивные методы можно рассматривать как наиболее современную форму методов обучения.

На данный момент лидирующим в школе, становится конструктивистское преподавание на основе Кембриджского университета, которое будет проявляться в интеграции имеющихся знаний с новыми, добытыми самостоятельно из различных источников, с преобладанием диалога в обучении.

Развитие диалогической беседы в классе. Диалоговое обучение – это тип обучения, обеспечивающий творческое усвоение знаний учеником через диалог, специально организованный учителем. Основное отличие диалогического стиля обучения от традиционной передачи знаний заключается в том, что ученик не получает «истину» в готовом виде, а открывает новое знание в сотрудничестве и при поддержке взрослого [4, с.123]. Таким образом, ребенок учится самостоятельно решать проблемы, учиться искать разные решения.

Обмен мыслями может быть достигнут через диалог с учениками, однако ученики могут вести его между собой в процессе совместного исследования. Групповое обучение - это такая технология обучения, при которой ведущей формой учебно-познавательной деятельности учащихся является группа [5, с.140]. При групповой форме обучения класс делится на группы для решения конкретных учебных задач, каждая группа получает определенное задание (либо одинаковое, либо дифференцированное) и выполняет его сообща под непосредственным руководством лидера группы или учителя. Цель технологии группового обучения – создать условия для развития познавательной самостоятельности учащихся, их коммуникативных

умений и интеллектуальных способностей посредством взаимодействия в процессе выполнения группового задания для самостоятельной работы. Групповая форма работы описана у А.Г.Ривина, В.К. Дьяченко, Н. Гузик, И. Первина, В. Фирсова, А. Гин., и др.

По изучению состояния практики в современной школе с применением «Новых подходов в обучении и преподавании» был изучен опыт учителя СШ. №16 г.Тараз Дрыгиной И.В. В ее педагогической практике используются различные пути повышения познавательного интереса, основные среди них - разнообразие форм, методов, средств обучения, выбор таких их сочетаний, которые в возникших ситуациях стимулируют активность и самостоятельность обучающихся.

Поворот от обучения в условиях класса к обучению в малых группах. Учащиеся работают индивидуально, в парах или в группах по 3-4 человека. На ее уроках часто применяются интерактивные методы, с применением технологии развития критического мышления. Технология развития критического мышления на уроках предполагает личностную вовлечённость учеников в процесс обучения, заставляет их отойти от привычных схем обучения, способствует их саморазвитию и самосовершенствованию и тем самым служит реализации личностно-ориентированной направленности образования.

Урок проходит в 3 стадии: стадия вызова, стадия осмысления, стадия рефлексии. На основании ее методов проведения урока мы провели урок в 7 классах. Урок проводился в 4 стадии: организационного момента, стадия вызова, стадия осмысления, стадия рефлексии. На стадии вызова учащимся было предложено, не зная ничего о новой теме, составить текст и согласиться или не согласиться с данными предположениями, поставить “плюс” или “минус”. На стадии осмысления новой информации используется прием “Маркировочная таблица” совместно с приемом “Пометки на полях”. Происходит непосредственная, направленная, осмысленная работа ученика с текстом. Процесс чтения сопровождается маркировкой текста и заполнением таблицы. Он обязывает отслеживать собственное понимание в процессе чтения текста. Использование маркировочных знаков позволяет соотносить новую информацию с имеющимися представлениями. Особое требование – записывать сведения, понятия или факты следует только своими словами, не цитируя текст учебника. Самая важная стадия – рефлексия. Именно на этой стадии происходит осознание новых приобретенных знаний. Учащиеся возвращаются к первоначальным записям (составлению текста вначале урока) и вносят изменения (исправляют ошибки). В качестве домашнего задания учащимся предлагается написать синквейн. Синквейн – это стихотворение, которое требует синтеза информации и материала в коротких выражениях.

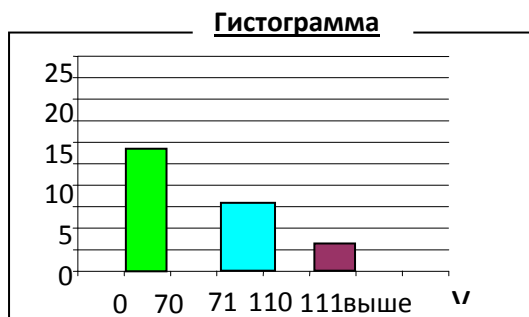
Проводимый нами на первом этапе исследования анализ нормативных документов, методической литературы и школьной практики показал, что одной из актуальных проблем обучения на современном этапе является внедрение разнообразных методов активизации познавательного интереса в учебный процесс с применением «Новых подходов в обучении и преподавании». Уроки с использованием современных средств и методов обучения повышают мотивацию, пробуждают интерес школьников к предмету.

На втором этапе работы мы провели системную диагностику, чтобы можно было оценить не только сам факт наличия или отсутствия познавательного интереса школьника к предмету, но до некоторой степени и уровень его осознанности, степень увлеченности предметом, сам характер познавательных интересов, которая включала: анкетирование учащихся, педагогическое наблюдение, тестирование. Все эти методы взаимно дополняют друг друга и позволяют точнее определить уровень познавательной активности учащихся.

Для того, чтобы провести педагогический эксперимент, нами была выбрана СШ №16 города Тараз и два 7-х класса. В 7 «А» классе- 28 учеников, а в 7 «Б»-25 учеников.

Гистограмма 1

До внедрения методов повышения познавательного интереса

КУ - количество учащихся УА - уровень активизации

13- низкий уровень;

8- средний уровень

7 – высокий уровень

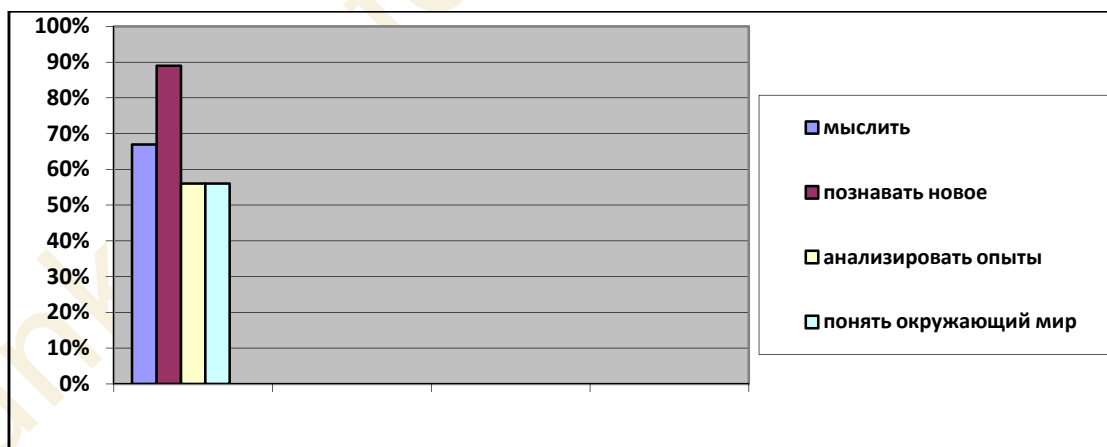
Каждый метод предполагает актуализацию тех или иных приемов, которые мы применяли на уроках в экспериментальном классе. Наиболее продуктивными, эффективными, оказались те приемы, которые предполагает практический метод обучения: лабораторные работы; исследовательские работы; наглядные приемы; демонстрационный эксперимент; видео; дидактические таблицы, плакаты, кроссворды; информационные технологии (слайды); инновационные технологии

После применения активных и интерактивных методов, а так же модулей программы «Новых подходов в обучении и преподавании», «Критическое мышление» для того чтобы выявить объективную сторону отношения учащихся к уроку биологии, к практическим работам, к их форме проведения, нами было проведена анонимная анкета «Моё отношение к уроку »

Из анализа анкет стало очевидно, что большая часть учащихся отдают предпочтение деятельности, цель которой – активизация познавательной деятельности (см. гистограмму 2)

Анализ ответов учащихся на вопрос: «Урок учит вас а) мыслить; б) познавать новое; в) анализировать опыты; г) понять окружающий мир

Гистограмма 2

В конце экспериментального исследования в 7 «Б» была предложена следующая анкета.

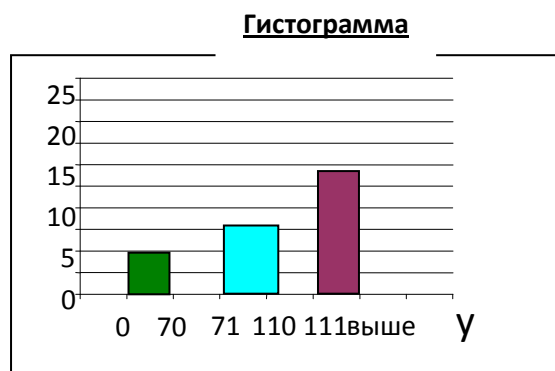
1. Считаете ли вы необходимым проведения уроков в необычных формах?
2. Изменилось ли ваше отношение к предмету после внедрения разнообразных методов преподавания уроков?
3. В какой мере Вы проявляете себя на таких уроках?
4. В какой мере усваиваете материал урока?
5. Оцените полезность занятий с использованием исследований?

Все учащиеся экспериментального класса отметили необходимость внедрения новых методов преподавания и обучения в учебный процесс, 80% опрошенных обучающихся посчитали, что обучение стало более интересным. Ответы учащихся позволяют сделать вывод о том, что применение активных и интерактивных методов обучения повышают интерес к занятиям и дают возможность в большей степени проявить себя, (например, при проведении групповой работы) новый материал усваивается ими в значительной мере осознанно.

Результаты итоговой диагностики, уровни познавательной активности показали, что в экспериментальном классе, уровень познавательной деятельности учащихся по предмету увеличился. А низкий уровень мотивации учеников снизился до 68%(см гистограмму 4). В классе, где уроки проходили без внедрения «Новых подходов в преподавании и в обучении», в традиционной форме, уровни мотивации и активизации познавательной деятельности не изменились. (См.таблицу 3)

Гистограмма 4

После внедрения методов активизации познавательной деятельности

КУ - количество учащихся УА - уровень активизации

Всего учащихся -28 5- низкий уровень; 7- средний уровень ; 14 – высокий уровень

Анализ результатов исследования показал, что внедрение разнообразных методов обучения повышает познавательную интерес, что приводит, в свою очередь, к повышению успеваемости; позволяет учащимся проявить себя в полной мере на таких занятиях. По итогам результатов исследования, в экспериментальном классе за время внедрения интерактивных методов и «Программы 7 модулей» и качество знаний учащихся повысился с 46% до 57%.

Список использованных источников

- 1 Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. - М.: Просвещение, 1982. –73 с.
- 2 Горбунова А.И. Методы и приемы активизации мыслительной деятельности учащихся // Современная педагогика. 1999. – 27 с.
- 3 Кругликов В.Н., Платонов Е.В., Шаранов Ю.А. Методы активизации познавательной деятельности. - СПб.: Знание, 2006. – 190 с.
- 4 Внедрение семи моделей программы Кембриджского университета в преподавание (videouroki.net/filecom.php).
- 5 Основные идеи Кембриджского подхода в обучении (<http://ppt4web.ru/pedagogika/osnovnye-idei-kembridzhskogo-podkhoda-v-obuchenii>).

MPHTI 31.01.45

Koblanova O.N.¹

¹*candidate of chemical sciences, associate professor*

Kantore A.S.²

²*master student*

Abdurazova P.A.³

³*PhD-student*

Raiymbekov Y.B.⁴

⁴*magister of technical sciences Syrdaria University, e-mail: eplusr@bk.ru
(Zhetysai, Kazakhstan)*

INDIVIDUAL-ORIENTED LEARNING OF CHEMISTRY IN MODERN SCHOOL

Abstract

The article is devoted to the effective study of the program material in chemistry and the use of modern educational technologies.

The quality of students' knowledge remains one of the main problems of methods of teaching chemistry. This problem is particularly acute due to the increasing flow of information, the development of science and technology. To the volume of students' knowledge requirements increase, and therefore grow and study load. Therefore, actual at the moment is to find an effective solution to the problem of assimilation of large amounts of data to average pupil. One way to help the student in the assimilation of knowledge, structuring the educational material is the development and application of new educational technologies. The most important point is to use the lesson individually oriented training. The aim of personality-oriented education is to lay a child's self-mechanisms of self-adaptation, self-control, self-defense, self and other, necessary for the formation of a distinctive personal image and dialogic interaction with people, nature, culture, and civilization.

Keywords: chemistry, individual-oriented lessons, individual study plan, group technology.

Аннотация

Статья посвящена вопросам эффективного изучения программного материала по химии и использованию современных педагогических технологий.

Качество знаний учащихся по-прежнему остается одной из главных проблем методики преподавания химии. Эта проблема особенно обострилась в связи с ростом информационного потока, развитием науки и техники. Требования к объему знаний учащихся увеличиваются, а соответственно растут и учебные нагрузки. Поэтому актуальным в настоящее время является поиск эффективного решения проблемы усвоения больших объемов информации среднестатистическим учеником. Одним из способов помощи ученику в усвоении знаний, структурированию учебного материала является разработка и применение новых педагогических технологий. Самым важным моментом является использование на уроке личностно ориентированного обучения. Цель личностно ориентированного образования состоит в том, чтобы заложить в ребенке механизмы самореализации, саморазвития, адаптации, саморегуляции, самозащиты, самовоспитания и другие, необходимые для становления самобытного личностного образа и диалогического взаимодействия с людьми, природой, культурой, цивилизацией.

Ключевые слова: химия, личностно-ориентированный урок, индивидуальный учебный план, групповые технологии.

Аңдатпа

Мақалада химиядан бағдарламалық материалдарды тиімді оқып-үйрену және заманауи педагогикалық технологияларды қолдану туралы мәліметтер келтірілген.

Білім алушылардың білім сапасы мәселесі қазіргі күнге дейін химияны оқыту әдістемесінің басты мәселелерінің бірі. Аталмыш мәселе ақпараттық ағымның, ғылым және техниканың дамуымен арта түскені рас. Білім алушылардың білім көлеміне деген талаптар артуда, сәйкесінше оқу жүктемелері де көбеюде. Сондықтан қазіргі кезде оқушының үлкен көлемдегі ақпаратты қабылдау алу мәселесі өзекті болып отыр. Оқушыға білімді қабылдау, оқу материалын жүйелеуге көмек ретінде жаңашыл педагогикалық технологияларды жасау және қолдану болып табылады. Аса маңызды кезең ретінде сабақ барысында жекелей-бағдарлы оқытуды атауға болады. Жекелей-бағдарлы білім берудің мақсаты –

оқушыда өздігінен іске асыру, өздігінен даму, бейімделу, өзіндік қалыпқа келу, өзіндік қорғау, өзіндік тәрбиелеу және адамдармен, табиғатпен, қоршаған ортамен, жаһанмен әрекеттесуге қажетті басқа да тұлғалық образдарды дамыту.

Түйін сөздер: химия, жекелей-бағдарлы сабақ, жеке оқу жоспары, топтық технологиялар

Individual-oriented learning (IOL) - a system of teacher education and work organization as a whole, aimed at maximizing disclosure and growing personal qualities of each student. It is training that gives priority to the child's identity, its intrinsic value, the subjectivity of the learning process. IOL - it's not just keeping the features of the subject doctrine, it is a different methodology for the organization of the learning environment, which assumes no account, and the inclusion of his actual personality features [1].

Among the criteria for the effectiveness of individually oriented lessons are the following:

- the presence of the teacher training lesson plan, depending on class availability;
- the use of problematic creative tasks;
- application tasks that allow the student to choose the type, shape and form of the material (verbal, graphical, symbolic conditional);
- creating a positive emotional attitude to the work of all the students in the lesson;
- the message at the beginning of the lesson is not only the theme but also the organization of training activities in the lesson;
- discussion with the children at the end of the lesson, not only the fact that "we have learned" (the possessed), but also that liked (not loved) and why; that would like to perform again, and what to do differently;
- encouraging students to self-selection and use of different ways to perform tasks;
- evaluation in the survey in the classroom is not only correct answer the student, but also an analysis of how the pupil reasoned, what method used, why and what is wrong;
- mark, invoiced at the end of the lesson the student should be reasoned by a number of parameters: correctness, independence, originality;
- when commenting homework is called not only the subject and scope of the assignment, but is explained in detail how to efficiently organize your training activities with homework.

In this regard, we can determine the learning objectives:

- the development of positive properties of the individual learner - abilities, interests and aptitudes;
- development in intellectual, research students, information, communication, reflective culture;
- development of personal-semantic relationship of students to the subject;
- development of the valuable relation of students to the surrounding reality [2].

IOL lessons take place if:

- the teacher will create the conditions that turn the student into a subject who is interested in learning, self-development.
- the teacher will be the organizer and assistant teaching and learning activities of students, rather than the protagonist in the classroom.
- subjective role will involve the student the freedom to choose the level of training, his pace;
- the learning process will be organized through dialogue or polylogue.

The teacher in the classroom is to solve several problems at once:

- the success of each child's learning;
- the preservation of the health of each child;
- the acquisition of social experience.

The answer may be a differentiated approach to individual (subjective) level. The objective - the creation of psycho-pedagogical conditions that would ensure the active promotion of students' self-evaluation of educational activities on the basis of self-education, self-development, self-expression in the course of acquiring knowledge [3].

Each student in the class must have the IOES - individual-oriented education system, created on the basis of an individual curriculum. The IOES takes into account the uniqueness of the individual psyche

and personality, focuses on the development of his personality, work with each student as part of simultaneous work with the whole class (Table 1).

Table 1
Individual learning plan

Sources of study	Control terms of study	Necessary to know, again, be able to	Targets on the mark			Additional tasks	Mark	Teacher's signature
			«5»	«4»	«3»			
1	2	3	4	5	6	7	8	9

The plan allows each student according to their abilities, desires, choose the level of health of the jobs in the rate of assimilation of educational material on the subject, thereby creating the conditions for the movement on the collective academic route according to their individual characteristics.

The educational process consists of 2 blocks - lecture and laboratory. Estimates of "unsatisfactory" does not exist. The student has the right to make a mistake and fix it. Maybe advancing training, possible externship.

It is well known that communication - an important tool for a firm, fixed in time assimilation of knowledge that takes place against the background of positive emotions. However, most used educational technologies underestimate the aspect of communication students as a limiting factor in filling the information. The exception to the above mentioned trends are the technology group. Therefore, lesson construction is expedient to use this approach.

There is a lot of group technology development, but classic, considered only some of them are the most effective. First, the collective way of training. Group Technology is training as a "specially organized dialogue, during which play and digest the socio-historical experience, all human activities". Known postulates LOO:

1. Man is developed in dialogue.
2. Man thinks when he speaks.
3. The person needs a change of scenery for more effective communication.

The current level of school education is characterized by the fact that within the class-lesson system widely used various forms of collective organization of cognitive activities, as the front, and inside-class group.

Group technologies have some advantage over other technologies.

1. Built on communication students, and it is the main factor in the assimilation of information.
2. Organize joint activities.
3. Distribution of students between elementary actions and operations.
4. Growing individual assistance to each student.

When using group forms allocate 5 levels of collective learning and cognitive activity.

1. Front (simultaneous) work in class, aimed at achieving a common goal-set.
2. Using the static vapor.
3. Group work (on the principle of differentiation).
4. Intergroup work (each group has its task in the general purpose).
5. The front-group activities with the active participation of all students [4].

With proper management and pedagogical management of these shapes allow to realize the basic conditions of the collective: awareness of a common purpose, suitable allocation of responsibilities, mutual dependence and control.

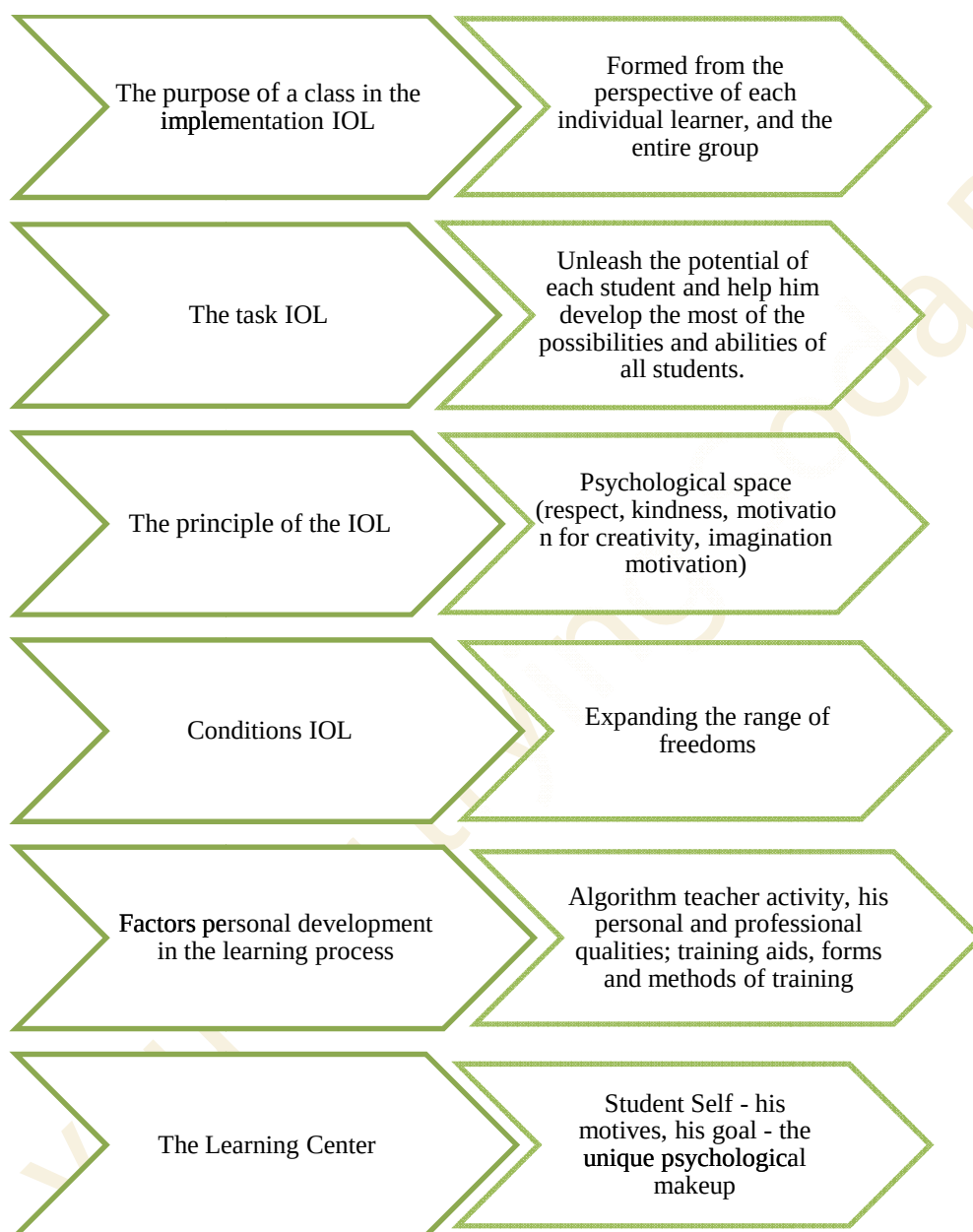

Figure 1. The essence IOL

Actually technology group called a 3rd and 4th level of the Organization of educational work in the classroom. Such work requires a time-division class into groups for sharing certain tasks. Students are invited to discuss the problem, identify solutions, implement them in practice, and, finally, to submit a joint result found. This form works better than the front, shall take into account individual characteristics of students, opens up great opportunities for co-operation, for the emergence of collective cognitive activities.

Accents purposes it may be noted in the following.

1. Ensuring the activity of the educational process.
2. Achieving a high level of assimilation of content.

The technological process of group work consists of the following elements.

1. Prepare for the group task:

- statement of the cognitive problem (the problem);
- instruction on the operation sequence;
- the distribution of didactic material groups.

2. Group work:

- familiarity with the material, the planning group work;
- distribution of tasks within the group;
- individual quest;
- discussion of the results of the individual in the group;
- discussion of the overall task group (notes, clarifying, summarizing);
- summarizing the results of the task group

3. Final part

- report on the results of the group work;
- analysis of the cognitive task, reflection;
- the general conclusion of group work and achieving its objectives.

There are kinds of group technology:

- group poll;
- a public show of knowledge;
- training meeting;
- debate;
- non-traditional lessons: lesson conference, court, travel and so on..

To effectively use this technology in the study of the topic "The theory of electrolytic dissociation", namely when considering the chemical properties of time-different classes of inorganic substances in the light of the theory of electrolytic dissociation [5]. Students have the opportunity not only to do the laboratory experience, but also to discuss the results. Draw conclusions, moving from the particular to the whole.

The class is divided into groups of 4, tasks are distributed between the members of the group, each student performs one task and the group makes a general conclusion on the task at hand. Thus, each student included in the activities. For the general conclusion on the subject, you can use a table (Table 2).

Table 2
8 class "The theory of electrolytic dissociation." Chemical properties of acids in the study of TED

	Hydrochloric acid	Sulfuric (dilute acid)	General conclusion
Base	+	+	+
Basic anhydride	+	+	+
Acid oxide	-	-	-
Metal	±	±	±, with metals to (H)
Salt	+	+	+, 3 Subject to the conditions of the reactions to the end

In order to effectively conduct group sessions the teacher needs to know the class (not only knowledge, but also features the personal relations established in the class; the physical and psychological health of students).

References

- 1 Strueva I. A. *Personality-oriented chemistry education in modern school // Koncept.* – 2012. – № 12 (december).
- 2 G.A. Kasen, A.K. Mynbaeva, Z.M. Sadvakasova. *Student-centered, project and problem-oriented approach: guidelines.* – Almaty, 2012. - 59 p.

3 J.Garcia-Martinez, E.Serrano-Torregrosa. Chemistry Education. Best Practices, Opportunities and Trends. Wiley-VCH. Germany. -2015.

4 Modern technology training: Abstracts of the IX International Conference – SPb.: LJeTI, 2003

5 The study of chemistry in pairs interchangeable composition. Grade 8: Toolkit. – Kaluga: Publishing pedagogical center «Grif», 1998.

МРНТИ 14.85.09.

Р.А. Джанабаева¹

¹п.э.д., профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ

(Алматы, Қазақстан)

С.А. Касенова²

²PhD доктор, «Өрлеу» БАҰО» АҚ филиалы «Алматы облысы бойынша педагог

қызметкерлердің біліктілігін арттыру институты»

(Алматы, Қазақстан)

ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕР НЕГІЗІНДЕ ТІЛДІК ДАҒДЫЛАРДЫ ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Мақалада дүниежүзілік білім беру кеңістігіне кіру мақсатында білім беру жүйесін түбегейлі жаңартып, халықаралық деңгейге сәйкес келетін, интербелсенді әдіс-тәсілдер негізінде оқушыларға сапалы білім беруге жағдай жасау қажеттілігі қозғалады. Қазіргі күннің басты талабы – мемлекеттік тілді оқытуда отандық және халықаралық озық үлгілерді, тиімді әдіс-тәсілдерді жүйелі пайдаланып, оқушылар бойында тілдік дағдыларды қалыптастыру қажет. Интербелсенді әдіс-тәсілдерді тиімді пайдаланғанда қазақ тілі сабақтарында еркін қарым-қатынас жасауға, сыни тұрғыдан өз көзқарасын білдіруге, өз ойын жеткізіп, шешім қабылдауға дағдыландырса, оқушы қазақ тілінде берілген кез-келген ақпараттарды тиімді қолдана отырып, өзіне қажетті мәліметті ала алады. Осыған сәйкес, ұсынылып отырған мақалада интербелсенді әдіс-тәсілдер негізінде тілдік дағдыларды дамыту жолдары берілген. Бұл мақалада әлемдік тәжірибедегі қазіргі заманға сай озық интербелсенді әдіс-тәсілдері жинақталып, сарапталынып, оқу үрдісімізге сәйкестендіре қолданудың ерекшеліктері мен формалары берілді.

Түйін сөздер: интербелсенді әдістер, интербелсенді оқыту, дағды, тілдік дағдылар, тілдік қарым-қатынас.

Аннотация

В данной статье рассматриваются интерактивные методы обучения, их применение в школе, а также особенности использования интерактивного метода обучения в учебном процессе. Совместная деятельность учащихся в процессе познания, освоения учебного материала означает, что каждый вносит свой особый индивидуальный вклад, идет обмен знаниями, идеями, способами деятельности. Изменившиеся ценности и цели людей, особенно молодежи, неизбежно влекут за собой требование модернизации образования. В настоящее время важными результатами образования становятся готовность к сотрудничеству, развитие способности к созидательной деятельности, терпимость к чужому мнению, умение вести диалог, искать и находить компромиссы. Основной целью интерактивной методики является привитие навыков самостоятельного поиска ответов и обучения через взаимодействие. Через взаимодействие ученики могут увеличить свой словарный запас в процессе чтения или прослушивания аутентичного лингвистического материала, а также высказываний других участников в процессе обсуждений, выполнения совместных заданий. В процессе взаимодействия становится возможным использовать свои языковые знания в ситуациях, приближенных к реальной жизни.

Ключевые слова: интерактивные методы, интерактивное обучение, навыки, языковые навыки, языковые отношения.

Abstract

In this article interactive teaching methods, their application in school, and especially the use of interactive teaching method in the educational process. The essence of interactive learning is that the educational process is organized in such a way that almost all pupils are involved in the learning process, there are opportunity to understand and reflect about what they know and think. Development of educational material means that each

makes its own special individual contributions, sharing of knowledge, ideas, ways of working. So all activities of students to know all the learning process. The article deals with goals and objectives, principles and specific forms of interactive methods of teaching in a modern high school. The question of the interactive methods use is regarded as a modern model of education based on the interaction between the teacher and the student. The article highlights the modification of the teacher's role from dominant to organisational. This modification leads to increasing activity of students during the lesson. These methods allow the students of law to succeed both in foreign languages study and in mastering legal subjects.

Keywords: interactive methods, interactive learning, skills, language skills, linguistic relations.

Білім сапасын жақсартып отырып, білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыруда интербелсенді әдіс-тәсілдердің маңызы ерекше. Интербелсенді әдіс-тәсілдерді қолданудағы басты мақсат – оқушылар арасында еркін, ашық шығармашылық қарым-қатынас орнату, оқушыларға білімді өз бетімен ізденуге бағыт-бағдар сілтеу, оқушыларға қажетті тілдік дағдыларды қалыптастыру болып табылады[4; 6.9].

Интербелсенді оқыту білім игеру үдерісіне қатысушылардың тиімді қарым-қатынасына негізделеді. Ағылшын тілінен келген «interactive» сөзі де осы ұғымды білдіреді. «Inter» дегеніміз – «өзара» мағынасында, «act» – «әрекет жасау» дегенді білдіреді, яғни интербелсенді әдістер – үйренуші мен үйретушілердің өзара әрекеттесуін оқытудың негізі деп танитын және сондай қатынасқа жағдай жасайтын әдістер. Интербелсенді әдіс-тәсілдер қолданылған сабақ баланы барынша қарым-қатынас тілін дамыту үшін қызмет етеді. Интербелсенді әдіс-тәсілдер қолданылған білімнің маңызы және оның дәстүрлі білім беруден айырмашылығын төмендегі кестеден көруге болады.

Кесте 1 – Білім беру жүйесіндегі дәстүрлі білім беру мен интербелсенді әдіс-тәсілдердің салыстырмалы сипаттамасы

Жалпы сипаттамасы	Білім беру үдерісі	
	Дәстүрлі білім беру үдерісі	Интербелсенді білімге негізделген үдеріс
1	2	3
Кешенділік, біртұтастық	- барлық элементтердің бағынуы; - оқыту технологиясы мен тәрбие-леу үдерісінің бөлінуі; - білімалушыларға ортақ ақпарат және бірдей көлемде материалдардың таңдалуы.	- құндылық бағдарлы жүйе; - динамикалық, кіріктірушілік, тәрбиелілік сипаты; - әрбір білімалушының жеке ерекшелігіне қарай материалдар таңдалып, соған байланысты тапсырмалар ұсынылуы.
Тұжырымдамалық, дамытушылық	- ақпараттық, оқытуды қарқынды-дыру, толық игеру; - тұлғаның белгілі бір сапасын дамытуға бағыттылық; - индукция.	- тұлғалық даму траекториясын жобалау; - тұлғалық өзін-өзі дамыту заңдары мен әлеуетін ашу және белсендіру; - дедукция.
Логикалық, алгоритмикалық, процессуалдық, сабақтастық	- ұйымдастырушылықтағы нақтылық; - бірегей уақыттық алгоритм; - кезеңдердің қатаң белгіленген бірізділігі; - ақыл-ой іс-әрекетінің ерекшелігі, білімді игеру ерекшеліктері, материал үзіктері кезеңдерді бөлуге арналған негіз болуы; - барлығына бірдей арнайы құрылған оқу материалы және оны меңгеру қабілеті; - тапсырмалар мазмұны өткізу формасы оқытушы тарапынан құрастырылады.	- алгоритмнің бейімділігі, жекелендірілуі; - технологияны құруда тұлғаның даму үдерісін, өміріндегі оқиғаларды, өмірлік тәжірибесін негізге алу; - оқу материалын тұлғалық маңызды жағдаяттар мен мәселелерге айналдыру; - мұғалім тәрбие жұмысының мазмұнын, күрделілігін және оны өткізу формасын өздері құрастырады.

Диагностикалық, Болжамдық, тиімділік	- оқытушы – басқарушы; - бірмағыналылық; - тексеру; - уақытты аз жұмсау ресурстарды тиімді жұмсау; - әдістемелік қолжетімділік.	- оқытушы – көмекші; - диалогты; - субъект - субъектілік қарым-қатынас; - өзін-өзі басқару; - рефлексия; - вариативтілік, икемділік; - уақытты белгілеу, айтарлықтай уақытшалық аралық; - шығармашылық әрекет.

«Интербелсенді» дегеніміз келесі бір тұлғамен тығыз қарым-қатынаста болу, онымен бірлесі әрекет жасау, диалог құру. Ал «интербелсенді оқу» дегеніміз өзара қарым-қатынасқа негізделген оқыту, диалог арқылы үйрету.

Интербелсенді оқыту үйренушілердің оқу процесіндегі белсенді әрекеттерін үйренудің негізгі құралдары мен тәсілдері ретінде таниды. Сондықтан да интербелсенді оқыту оқу процесінің тиімділігі мен нәтижелігін үйренушілердің есте сақтау дәрежесімен өлшемей, олардың әрекеттерімен бағалайды, тек әрекет арқылы ғана үйрену ықтимал деген қағида ұстанады.

Осы қағиданы ұстанған мұғалім оқушыға нақты білім беруді мақсат тұтып, сабақтарында оқушы бойындағы идеясы мен білім-біліктілігін дамытуға ықпал ететін міндеттерге сай ұйымдастыруды талап етеді.

Интербелсенді оқытудың негізгі қағидалары:

- Орта қалыптастыру;
- Әрекет арқылы үйрету;
- Өмірмен байланыстыру;
- Өзінділікпен дербестікке баулу.

Интербелсенді оқыту технологиясының аса көп мөлшері белгілі. Әр ұстаз өз бетінше сыныппен жұмыстың жаңа формаларын ойлап таба алады. Оқушылар бір-біріне сұрақ қойып және оған жауап беруді үйрететін, жұптасып жұмыс істеу әдісін сабақтарда жиі қолданылады.

Интербелсенді оқудың әдістері:

- Интербелсенді лекциялар мен семинарлар;
- Броундық қозғалыс;
- Пікірталастар;
- Ойындар (оқу, рөлдік, іскерлік, өндірістік, имитациялық және т.б.);
- Тренингтер;
- Оқытудың компьютерлік технологиялары;
- Жұптық жұмыс;
- Сұрақтар қоюда ынталандыру(СТО-ға үйрету);
- Шағын топтармен жұмыс;
- Аяқталмаған сөйлем;
- Есептеу ағашы;
- Өз атынан сот;
- Өз позицияңды ұстан;
- Дискуссия;
- Дебаттар.

Бүгінгі таңда заманауи мұғалім жаңаша оқыту тәжірибесін пайдалана отырып, өз білімін өзара байланыстырып ұйымдастыра білсе, әр түрлі базалық мәліметтерді іздестіре отырып, технологиялар мен ақпараттарды қолданып, икемділік танытса және де еңбекте ынтымақтастықта болып, келіспеушілік пен әр түрлі көзқарастылыққа көрегендік танытса, жетістікке жететіні сөзсіз[5; б. 18].

Интербелсенді әдіс-тәсілдерді әр оқушыға бағыттауда септігін тигізуші педагогикалық үрдіс тұрғысынан тұлғалық-бағдарлы және тұлғалық-іс-әрекеттік әдіснамалық тұғырлар негізге алынады.

Тұлғалық-бағдарлы амал тәрбие барысында біртекті амалды негізге алмауға, педагогикалық үрдісті басқаруда авторитарлық стилді қолданбауға, әр баланың тұлғалық әлеуетін барынша ашуға бағытталады. Ш.Амонашвили «Практиканы тұлғалық-ізгілікті амал позициясынан қарастыруға ұмтылу мені өзіндік ашылу және шығармашылыққа алып келуі қажет», - деп түсіндіреді[6].

Тұлғалық-іс-әрекеттік амал педагогикалық білім беру жүйесінің үнемі дамуын алға тартады. Егер мұғалім позициясы белсенді және саналы тұрғыдан құрылса, ол өз кезегінде өзіндік білім беру субъекті болады. Тұлғалық-іс-әрекеттік амал мұғалімнің тұлғалық маңызды іс-әрекетін ұйымдастыруды көздейді. Өйткені тек іс-әрекет барысында тұлғалық құндылыққа ие оқушы ғана ғылым мен мәдениетті меңгеріп, өзінің жақсы сапаларын көрсетіп, мінез-құлқын жетілдіре алады.

Тілдік дағдыларды қалыптастыруда келесі әдіс-тәсілдерді пайдалануға болады: оқытудағы басты принцип – оқушының жеке, өзіндік мүмкіндіктерін ескеру, барлық оқушының сабаққа белсенді қатысуын қамтамасыз ету үшін деңгейлік тапсырмалар арқылы оқыту, өз ойын жеткізуге, өзіндік таңдау жасауына мүмкіндік тудыра отырып, оқушының танымдық және шығармашылық қабілетін дамыту, проблемалық оқыту арқылы оқу материалын өмірмен байланыстыра отырып, оқушыларды білімді өз бетімен меңгеруге талпындыру, сын тұрғысынан ойлау технологиясын қолдану, мақсат қою, мәселені зерттеу, жауап іздеу, мәселені талқылау, ой қорытындылау, өз ойын ашық айта білуге тәрбиелеу, сабақ процесінде оқушының белсенді іс-әрекеті белсенді ойлауға, белсенді оқытуға бағытталады. Оқушы өз көзқарасын қалыптастырып, басқалардың да пікірін ескереді. Жаңа идеялар ұсынуда және жаңа мүмкіндіктерді көруде, мәселелерді шешуде ұжымдық оқыту технологиясының маңызы зор, ұжымдық оқыту технологиясының мақсаты – оқушының қабілетін дамыту, еңбекке баулу, ұйымшылдық қабілеттерін ояту, ынтымақтастыққа тәрбиелеу, өзін-өзі басқару. Сабақты өткізуде мұғалім келесілерді ескеруі қажет: сабақтың мақсаты мен күтілетін нәтиже анық болуы тиіс, тілдік төрт дағдыны (оқылым, тыңдалым, жазылым, айтылым) дамыту, белсенді оқыту түрлерін қолдану арқылы оқушы уәжін арттыру, мұғалім мен оқушы арасындағы кері байланыс, оқу жетістігін критериялды жүйе арқылы бағалау.

Нәтижесінде оқушылардың бойынан мынадай өзгерістер байқалады: ынтымақтастыққа үйренеді, жеке, жұппен, топпен жұмыс істеуге үйренеді, өз ойларын еркін жеткізуге үйренеді, өзіне-өзі баға беруге, сыныптастарын бағалауға үйренеді, бір-бірін тыңдауға, талдауға, салыстыруға, сабақты қорытындылауға, қорғауға үйренеді.

Қазіргі кездегі білім берудің барлық жаңа әдіс-тәсілдерінің алдына қоятын басты мақсаты – білім алушының жеке басының дара және дербес ерекшеліктерін ескеріп, олардың өз бетінше ізденуін арттырып, шығармашылығын қалыптастыру болып табылады.

Білім беру жүйесінің барлық деңгейлерінде білім беру мазмұны тұлғаны дамытуға, білім алушылардың ерекшеліктерін, өзіндік қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін жетілдіруге бағыт алып отыр. Осыған байланысты еліміздегі осы уақытқа дейінгі қалыптасқан тәжірибелердің озығын іріктеп, оны әлемдік тәжірибелермен сабақтастыра жүргізу, отандық педагогика ғылымының жетістіктерін пайдалана отырып, «жалпыға арналған білімнен» «өмір бойы білім алу» үлгісіне сапалы өтуді қамтамасыз ету қажеттігі артады. Сондықтан жаңа мазмұнды білім берудегі педагогикалық үдеріс интербелсенді әдіс-тәсілдерге негізделіп, қоғамдағы өзгерістерге бейімделу мүмкіндігін айқындайды. Интербелсенді тәсілдерді басшылыққа алуда педагогтің шығармашылық орта құруы ғана емес, білім алушыны субъект тұрғысынан қарастырып, оның ерекше болмысын, тұлғалық қасиеттерін мойындауы есепке алынады.

Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың жаңа педагогикалық технологияларын меңгермейінше сауатты, жан-жақты білгір маман болу мүмкін емес. Заман талабына сай білім беруде жаңалыққа жаны құмар, шығармашылықпен жұмыс істеп, оқытудың озық технологиялары мен заманауи әдістерді сабақ үрдісінде тиімді пайдалана алатын білігі мен білімі жоғары ұлағатты ұстаз болу қажет.

Пайдаланған дерек көздері

- 1 Қазақстан Республикасының Президенті-Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы: Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты // Егемен Қазақстан. - Астана, - 2012, қаңтар – 28.- №41-42 (27114).
- 2 http://www.akorda.kz/kz/official_documents/strategies_and_programs
- 3 Бастауыш мектепте оқушылардың коммуникативтік дағдыларын дамыту. Оқу-әдістемелік құрал. – Астана: Б.Алтынсарин атындағы ҰБА, 2014. – 28 б.
- 4 Қазақ тілі пәні бойынша оқу бағдарламасы. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ, ҚР Жалпы орта білім беретін мектептері, Б.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясымен бірлесіп құрастырған. 3-кезең. 2014.
- 5 Әлімов А.Қ., Интербелсенді әдістемені ЖОО-да қолдану мәселелері. Оқу құралы. – Алматы, 2013.
- 6 Амонашвили Ш.А. Размышления о гуманной педагогике. - М., 1996.

МРНТИ 14.25

А.С. Мустоянова¹

¹п.ғ.к., доцент С.Бәйішев ат. Ақтөбе университеті
(Ақтөбе қаласы, Қазақстан)

А.А. Имагамбетова²

²аға оқытушы, магистр С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті
(Ақтөбе қаласы, Қазақстан)

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ КРЕАТИВТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Білім сапасына қойылып отырған жаңа ұстанымдарға байланысты оқу әрекетінің мақсаттылығына, мазмұнына үлкен мән берілуде. Оқушылардың алғашқы ғылыми ұғымдар мен заңдарды түсініп, практикалық мәселелерді шешуге бағытталған ойлаудың жалпы амал-тәсілдерін, дағдыларын ғана меңгеріп қоймай, шығармашылық бағытта еңбектенуі – оқу әрекетінің негізгі мақсаты және нәтижесі болып табылады.

Сол себептен бүгінгі қоғам дамуының ең бір басты шарты – шығармашыл тұлға тәрбиелеу. Оқушылар күнделікті үсті-үстіне келіп тұрған ақпараттардың барлығын есте сақтау мүмкін еместігін және оның қажеттілігінің жоқтығына біртіндеп мойын ұсынууда. Осыған байланысты оқушының меңгерген білім көлемінен де, өзіне қажеті білім ала білу бейімділігі және оны өмірде қолдана білуі маңызды.

Сол себептен мақалада авторлар бастауыш сынып оқушыларының креативтілігін қалыптастыру ерекшеліктері туралы сөз қозғап, оқушылардың креативтілігін қалыптастыру мақсатында көптеген ғалымдардың еңбектеріне талдау жасады. Сондай-ақ, оқушылардың креативтілігін қалыптастырудың мәні, рөлі жан-жақты ашылып, креативтілік, шығармашылық, дарындылық ұғымдарына жан-жақты анықтама беріледі.

Кілт сөздер: креативтілік, шығармашылық, дарындылық, қалыптастыру, бастауыш сынып оқушылары, тұлға.

Аннотация

Особое значение дается целям и содержаниям учебной деятельности в связи с новыми закономерностями качества образования. Целью и результатом учебной деятельности является не только знания научных понятий, закономерностей, навыков и методов направленных на решение практических проблем учеников но и трудиться в творческом направлении.

По-этому, главным условием развития общества является воспитание творческой личности. Проблема формирования креативности у учеников начального класса на данный момент весьма актуальна. Связи с этим, в статье подробно описываются пути формирования креативности учеников начальных классов.

Также, в статье авторы рассматривают особенности формирования креативности учеников начальных классов. С целью формирования креативности у чеников сделан анализ трудам многих ученых. Также раскрывается сущность, роль формирования креативности учащихся, даны определения таким понятием как креативность, творчество и одаренность.

Ключевые слова: Креативность, творчество, одаренность, формирование, ученики начальных классов, личность.

Abstract

Particular importance is given to the purposes and content of training activities in connection with the new laws of the quality of education. The aim and result of educational activity is not only a knowledge of scientific concepts, laws, skills and techniques to address the practical problems of students but also to work in the creative direction.

In this, the main condition for the development of society is the education of creative personality. The problem of formation of creativity in primary school pupils at the moment is very relevant. This regard, the article describes in detail the way of formation of creativity of primary school pupils.

Also, in the article the authors examine the features of formation of creativity of primary school pupils. In order to generate creativity in chenikov made an analysis of the work of many scientists. Also opens up the essence of the role of the formation of the creativity of students, given the definition of such concepts as creativity, creativity and talent.

Key words: Creativity, creative, capability, formation, primary school pupils, person.

Егеменді Қазақстанда өркениетті қоғам мен құқылы мемлекеттің қалыптасуы жағдайында әр тұлғаның рухани байлығы мен мәдениеттілігін, еркін ойлау қабілеті мен шығармашылығын, жан-жақты білімі мен біліктілігін жетілдіру арқылы еңбек нарығында әлемдік бәсекеге қабілеттілігін арттыру қажеттілігі туындап отыр. Бұл өскелең ұрпаққа білім мен тәрбие беру ісін үнемі қайта құрып, жетілдіруді, ұлттық рухани мұраны жаңғырту арқылы оның мазмұнын қайта карап, жоғары деңгейге көтеруді талап етеді [1].

Бүгінгі күнгі білім беру жүйесінде және оның мазмұны мен оқыту технологиясында да өзгерістер орын алуда. Жалпы орта білім берудің жалпы ұлттық деңгейдегі мақсаты – Қазақстан Республикасының әлеуметтік, экономикалық, қоғамдық, саяси өміріне белсенді араласуына дайын, еңбекқор, шығармашыл тұлғаны қалыптастыру. Осыған байланысты қазіргі таңда оқушылардың креативтілігін қалыптастыру маңызды орын алуда.

Қазіргі кезеңде ұлттық мектеп пен ұстаздар қауымының алдына қойылып отырған басты міндеттің бірі жастарды шығармашылыққа тәрбиелеуде әр-түрлі оқу-тәрбие құралдарын пайдалана отырып, жас жеткіншектер тұлғасын қалыптастыруда ұтымды пайдалану көзделеді.

Осы орайда, оқушылардың креативтілік, шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру мақсатында оқу-тәрбие үдерісін креативтілікті дамытатын тапсырмалармен толықтыру – ұлттық мектеп алдындағы басты, әрі жауапты міндеттің бірі болып табылады.

Демек, біздің ойымызша қазіргі білім беруді дамыту мен жетілдіруді түрлі инновацияларды енгізусіз, жаңаша оқытуға қатысты принципті бағыттар қатарын қайта қарастыруда жас ұрпақтың білімі мен креативтілігіне қойылып жатқан талаптарға сәйкес келуі мәселесіне үлкен мән берілуі керек.

Ал, Қазақстанның білім беру жүйесінің мақсаты – әлемдік білім беру кеңістігіне ықпалдастырылған және жеке тұлға мен қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыратын көп деңгейлі үздіксіз білім берудің ұлттық моделін қалыптастыру болып отыр. Білім берудегі инновациялық процестерді жүзеге асырып, дамыту – бұл білім беру жүйесінің дамуы, оны жаңарту мен тиімділігін арттырудың шарттары.

Сондықтан да қазіргі таңда тұлғаға деген көзқарас пен қарым-қатынаста оны объект деп карамай, дамушы тұлға ретінде қабылдап, оқушылармен жүргізілетін оқу-тәрбие жұмысы да осыған лайық өзгерістерге ұшырап, қазіргі педагогикадағы тұлғаны қалыптастыруға бағытталған әдістемелер енгізудің қажеттілігі туып отыр. Ал жаңа әдістемелерді пайдаланудың мақсаты – міндетті деңгейдегі білімді қалыптастыра отырып, креативті, шығармашылық деңгейге жету.

Білім сапасына қойылып отырған жаңа ұстанымдарға байланысты оқу әрекетінің мақсаттылығына, мазмұнына үлкен мән берілуде. Оқушылардың алғашқы ғылыми ұғымдар мен заңдарды түсініп, практикалық мәселелерді шешуге бағытталған ойлаудың жалпы амал-тәсілдерін, дағдыларын ғана меңгеріп қоймай, шығармашылық бағытта еңбектенуі – оқу әрекетінің негізгі мақсаты және нәтижесі болып табылады.

Сондықтан да бүгінгі қоғам дамуының ең бір басты шарты – шығармашыл тұлға тәрбиелеу. Ал ол болса, бастауыш сыныптан бастау алады. Оқушылар күнделікті үсті-үстіне келіп тұрған

акпараттардың барлығын есте сақтау мүмкін еместігін және оның қажеттілігінің жоқтығына біртіндеп мойын ұсынуда. Осыған байланысты оқушының меңгерген білім көлемінен де, өзіне қажеті білім ала білу бейімділігі және оны өмірде қолдана білуі маңызды.

Креативті тұлғаны тек шығармашыл ұстаз тәрбиелей алады. Оқушыны креативті, бойында күш-қуаты жеткілікті екендігіне сендіру – ұстаз бойындағы құдіретті күш. Өйткені сенім үлкен жетістікке жетелейді. Терең біліммен қоса, саналы тәрбие беру – әрбір ұстаздың абыройлы борышы. Шәкіртіне деген мейірімділік пен сүйіспеншілік болған жерде ғана іс нәтижелі болмақ. Сабакты түсіндіргенде ұстаз сөзінің мазмұны мен тілі оқушыларға түсінікті, жатық, нанымды болса ғана, оқушының көңіл-күйін, сезімін тербетіп, білімге құштарлығын арттыратыны сөзсіз.

Қоғамды гуманизациялау – ХХІ ғасыр басындағы ғылыми мәселе десек те болады. Қазірдің өзінде, оның дамуының бүгінгі кезеңінде бұл тенденция адамдық фактордың анықтаушы ролімен көрсетіліп отыр. Осы фактор феноменологиясында шығармашылық пен креативтілік басым және оның негізгі құраушысы болып табылады.

Білім беру кезеңдері тарихына талдау жасау бүгінде ең алдымен адамның креативтілігіне, шығармашылық мәні мен рухани-адамгершілікті дамытуға бағытталған білім беру жүйесін қолдану қажеттілігін түсінуге алып келді.

Бұл ретте мәселенің негізгі міндеттері табиғат пен қоғамның заңдарын оқыту ғана емес, сонымен бірге, әлемнің шығармашылық тұрғыдан қайта жасалуының гуманистік әдіснамасын меңгеруге көмек беру және «адам-табиғат-қоғам» жүйесіндегі қарым-қатынастарды үйлесімді ету болып отыр. Мұндай міндеттердің негізгі мақсаты адамның креативтілігі мен шығармашылық әлеуетін сақтау мен дамыту болып табылатын білім беру ғана шеше алады.

Яғни, инновациялық білім тек жаңа технологияларды тиімді қолдану барысында жүзеге асады. Алайда белгілі болғанындай, білім беру жүйесінің өзі жеке тұлғаның шығармашылық әлеуетін дамытуға жеткілікті жағдай жасамай, бұл мұндай мақсатқа практикалық тұрғыда аса мән берілмей отыр.

«Креативтілік» ұғымы “жаңаны жасаушы” ретінде аударылады. Зерттеулерде креативтілік ұғымы төмендегідей әр қырлы түсіндіріледі. Атап айтсақ:

- “шығармашылыққа икемділік” ретінде;
- индивидтің жаңа түсініктерді жасау мен жаңа дағдыларды қалыптастыру қасиетін бейнелейтін қабілеті, яғни, шығармашылыққа қабілеттілік ретінде;
- “танымдық белсенділігі арқылы көрінетін жеке тұлғаның шындыққа жету, жаңаны жасаушылық көзқарасы ретінде;
- “шығармашылық - субъектінің жаңашылдықты тудыратын кейбір қабілеттері ретінде;
- өз қабілеттіліктерін дамыту мен қолдануға дайындық ретінде қарастырылады.

Мұнда өзіндік мақсат қоюға қабілеттілік, берілген тапсырманың шегінен шыға алу қабілеті сияқты креативтіліктің маңызды ерекше белгісі байқалады.

А.И.Субетто адам шығармашылығы заңдылықтарын зерттейтін «креатология» ұғымын енгізді. Шетелдік психологияда «креативтік» термині индивидтің жаңа түсініктер қалыптастырып, жаңа дағдыны меңгеру қабілеті мағынасында қолданылады [2,11 б.].

Креативтілік дегеніміз – дәстүрлі ойлау аясынан шығып, жаңа идеялар ұсыну, проблемалық жағдайда шешім қабылдау. Зерттеушілердің бір бөлігі (А.Маслоу, К.Роджерс) оны тұлғалық мінез ерекшелігімен байланыстырса [3,4], ал екінші бөлігі оған интеллектуалдық қызмет ретінде баға береді (Д.Б.Богоявленская, Дж.Гильфорд) [5,6], зерттеушілердің үшінші бөлігі креативтілікті шығармашылық іс-әрекетпен байланыстырса кейбір зерттеушілер креативтілік деңгейі нәтижеге қатысты деп есептейді.

Жалпы, шығармашылық - жаңаны жасаудағы процесс, ал креативтілік – адамның ішкі ресурсы, әлеуеті.

Сондай-ақ, креативтілік – адамның шапшаң, нақты ойлау, жоғары қызығушылықтарға негізделген бай қиял, әзілге бейімделуі және проблеманы жылдам түсіну қабілетімен танылады. Креативтіліктің негізгі шартының бірі – тұлғаның өзін-өзі ұстауы мен өзіне деген сенімділігі. Креативтілік тек қана ойлау операцияларының сапасымен ғана емес, тұлғалық мінездемен,

креативтілік кезеңдеріне қажетті білім, білік, дағдыны меңгеру деңгейімен ерекшеленеді. Креативтілік – тұлғаның өзін-өзі дамытудағы маңызды фактор. Адамның креативтілік процеске дайындығы оның тәжірибеге деген ашықтығымен анықталады.

Біздің пікірімізше, адамның өмір сүру ортасы күрделенген сайын, оның шығармашылық қабілеттерді танытуына, оларды дамытуға талап арта түседі. Қазіргі таңда адам үшін шығармашылық қабілеттерді дамытудың өзектілігі осыған байланысты.

Шығармашылық көзі – танымдық қызығушылық, интеллектуалдық қабілет, білім, ойлау стилі, тұлғалық мінездеме, мотивация және қоршаған орта. Креативтілік факторлары – тұлғалық бағытталу, жағдайға талдау жасау, шығармашылық іс-әрекет, шығармашылық нәтиже.

Шығармашылық – бұл жеке тұлғадағы қабілеттілік, мотив, білім дағдының бар болуы. Олар арқылы жаңалықпен, оригиналдылықпен ерекшеленетін продукт құрылады. Шығармашылық – өзінің жаңашылдығымен, өзгешелігімен ерекшеленетін, өнім алуға мүмкіндік жасайтын жеке тұлғаның бойындағы қабілеттіліктің, білім мен біліктіліктің, түрткінің болуы. Шығармашылық қабілет – бұл бүкіл тіршіліктің көзі. Адам баласының сөйлей бастаған кезінен бастап бүгінгі күнге дейінгі жеткен жетістіктері – шығармашылықтың нәтижесі.

Шығармашылық, көптеген жеке тұлғалық қасиеттерге тәуелді болады. Шығармашыл жеке тұлға өмірбаяндарын зерттеу жұмыстары, олардың шығармашылығының нәтижесі мінезден, ішкі талап-мақсаттардан, мотивтерден тәуелді болатынын дәлелдейді.

Бірақ бұл мәселемен айналысатын ғалымдар интеллектуалдық пен креативтілік арасында байланыс бар, бірақ ол «тіке жолды» емес деп санайды. Бұл мәселе әлі шешілген жоқ, бірақ кейбір ғалымдар бойынша, шығармашылық дарындылық және интеллектуалды дарындылық – бұл жеке тұлғаның әр түрлі типтері, дарындылықтың да түрлі типтері.

Дарындылық – бұл шығармашылық дарындылықтың өзі деген де көзқарас болды. Дарындылық және қабілеттілік түсініктерінің мінездемесімен байланысты шығармашылық, талант, данышпандық сияқты феномендерге тоқталмауға болмайды.

Дарындылықтың дамуын зерттеуде оқушылардың шығармашылық мүмкіндіктері мен ақыл-ой дамуы жоғары деңгейде анықталатын жалпы дарындылықтың және нақты әрекет түрінде байқалатын арнайы дарындылықтың анықталуы өте маңызды.

Шығармашылық дарындылықтың ең маңызды психологиялық анықтаушы ретінде ақыл-ой коэффициентінің негізіндегі сандық және сапалық өсудің жоғары пайызын (1-2 %) қоса есептегендегі көрсеткіші белгіленеді (IQ). Сонымен қатар шығармашыл дарынды оқушылар қатарына белгілі бір іс-әрекеттер арқылы аса жарқын жетістіктер көрсете білген бүлдіршіндерді де жатқызуға болады.

Талант – қабілеттіліктің жоғары деңгейі. Ол шығармашылық есеп шешуді талап ететін суретші, ойлап тапқыш ғалым, кез-келген маман төрағасы, еңбегі продуктісінің оригиналдылығымен мінезделеді. Талант кез-келген аумақта қабілеттіліктің бірнеше қатарымен орындалады.

Данышпандық – қоғамдық өмірде тарихи мағынасы бар шығармашылықта көрінетін дарындылықтың жоғары сатысы. Данышпан өз аумағында жаңалық туғызады.

Барлық жеке тұлғалық осы жасалымдар белгілі бір деңгейде бір-бірімен өзара байланыста болатын қабілеттердің негізінде жеке тұлға бағыттылығына жатады.

Соңғы жылдары әлеуметтік жағдайға байланысты өндіріс, мәдениет, өнер аумағындағы қабілетті және талантты адамдарға ғылыми әдебиеттерде жәнәпрактикада дарындылық мәселесі бойынша қызығушылығы жоғарылады. Сонымен қатар, осы мәселе бойынша жаңа оқулықтар шықты. Олар дарындылық табиғатының мәнін толықтырады.

Дарындылық – бұл бірдей өмір шартында қатарларымен салыстырғанда үйрену мен оқуға аса жоғары қабылдаулары мен шығармашылық ерекше көрініс берулері. Бұл - «тек ақыл-ой дамуының жоғары деңгейі ғана емес, сонымен қатар жеке тұлғаның дамуына бағытталған кейбір ішкі талап-мақсаттар», бұл - «мақсатты ұмтылушылық ақыл-ой күшіне ерте дайындық», бұл - «адам іс-әрекетінің кез-келген әлеуметтік - маңызды сферасында белгілі жетістіктерге жете алу қабілеті». Келтірілген дәлелдемелерден көретініміздей, *дарындылық* – бұл тек

психологиялық құбылыс емес, сонымен қатар әлеуметтік құбылыс. Өйткені адамның іс-әрекетінің әлеуметтік сферада жетістіктерге жетуі туралы сөз болып отыр.

Демек, берілген түсініктер ойдың қозғалысын, оның талдаудан (стимульды-нәтижелі деңгей), *ерекше* (эвристикалық деңгей) *жалпы деңгейге* (креативті деңгей) бірізді өтуін бейнелейді. Олардың бөлінуі мәселені қою ерекшелігінің, «кенеттен» ашылулардың тетіктерін анықтауға мүмкіндік береді.

Қоғамдық практикада шығармашылық жетістіктер жеке тұлғалық қана емес, әлеуметтік мәнге ие екендігі дәлелденіп, психологиялық-педагогикалық зерттеулерде осы мәселені өзекті етуі, себебі қазіргі психология мен педагогикада шығармашылық іс-әрекет пен креативтілікті қалыптастыру саласында зерттеулердің белсенді түрде жүріп жатқаны байқалады.

Психологиялық зерттеулерде креативтілік терминімен мәселені өз бетінше ілгерілетуге, көркем идеялардың мол санын генеризациялауға және оларды үлгіден тыс шешуге мүмкіндік беретін индивидтің интеллектуалдық және жеке тұлғалық ерекшеліктері кешені белгіленеді.

Демек, бұдан шығатын тұжырым: креативтілік - ерекше және бірегей феномен ретінде сипатталатын бұрынғы зерттеулермен салыстырғанда, қазіргі зерттеулерде креативтілікті әрбір жеке тұлғаға тән индивидтің интеллектуалдық және жеке тұлғалық ерекшеліктері кешені мен процесі ретінде қарастыру тенденциясы айқын көрінеді.

Бұл креативтілік мәселесіне түрлі тәсілдерді кез-келген жеке тұлғаға тән нәтиже ретінде, шығармашыл тұлғалар жететін, объективті әлеуметтік мәнді жаңа нәтиже ретінде, рефлексия мен субъективтік өзін-өзі бағалау негізіндегі жеке тұлғалық мәнді сапа ретінде де зерттеліп жатқандығын дәлелдейді.

А.В.Морозов, Д.В.Чернилевский пікірінше, әрбір бағыт жеткілікті дәлелді және толық мойындауға тұрарлық. Алайда, мектептің кәсіби педагогикасында (креативтік андрогогикада) оның сапалық көрсеткіштері мен көрініс беруінің негізгі деңгейлерін анықтау жеткіліксіз.

Егер креативтілік көрсетілген бағыттардың бірі тұрғысынан түсінілсе, онда мәселенің мүлде жалаңданып және біржақты қарастырылады, әсіресе, бұл білім беру мәселесін нәтижеге жету ретінде ғана емес, сонымен бірге, оқу барысында жеке тұлғаның шығармашылық әлеуеті, тұтасымен алғанда креативтілік дамытын шығармашылық оқыту мен тәрбиелеу процесін ұйымдастыру және басқару ретінде қарайтын мектеп педагогикасына қатысты.

Міне, сондықтан бүгінде креативтілікті дамыту мүмкіндігін креативті оқыту мен тәрбиелеу процесіндегі жеке тұлғалық категория ретінде зерттеу соншалықты қажет болып отыр.

Мұндай әдіснамалық тәсіл педагогикадағы креативтіліктің: ғылым негіздерін тануда бастапқы кезеңінен және қарама-қайшылық негізіндегі (ішкі және сыртқы) жаңа идеялардың тууынан жеке тұлғалық нәтижені де, педагогтің шығармашылық кемелдену кезеңіндегі әлеуметтік мәнді нәтижені де алуға дейінгі барлық іс-әрекет кешенін қарауды талап етеді.

Сонымен, креативтілік – жаңаны жасаудағы адамның белсенді әрекеті мен нақты ойлау, жоғары қызығушылықтарға негізделген қиялы, ой ұшқырлығы мен импровизациялық қабілетімен ерекшеленеді және проблеманы жылдам түсіну қабілетімен танылады. Креативтілік – тұлғаның өзін-өзі дамытудағы фактор ретінде маңызды.

Ал, Ә.М.Мұхамбетжанованың пікірінше, оқушының өмірлік тәжірибесін анықтау және оған білім беру барысында сүйену оқушының сапалы жаңа деңгейге – жоғары білімді азамат деңгейіне өсуіне жол ашады [7].

Сол деңгейге өсіп келе жатқан оқушы – өзінің өсіп келе жатқанын өзі сезе алатын, қажетті тұсында мұғаліммен ынтымақтастықта біріге отырып өзін-өзі дұрыстауға мүмкіншілігін аша алатын, оқу қызметінде өзінің азаматтық позициясы мен адамгершілікті тұлға ретінде келбетін “сомдайтын” субъектіге айналуы керек.

Демек, ендігі мәселе – осы субъектінің білім алу барысы. Басқаша айтатын болсақ, оқушы мемлекеттік стандарт бойынша бекітілген құзыреттіліктерді қалай қалыптастырып жатқандығын қарастыру керек. Осы тұрғыдан талдайтын болсақ, онда бастауыш сынып оқушыларының оқу-тәрбие үдерісі неғұрлым креативтілікті дамытатын тапсырмалармен толықтырылса, неғұрлым

шығармашылық белсенділікке негізделетін болса, соғұрлым оның білімді, креативті, тәрбиелі, дүниетанымдық бағыты айқын қалыптасқан болуына іргетас қаланады.

Сырттан берілген білім негіздерін ішкі қажеттілік пен ішкі танымдық қабілеттер дұрыс “өңдеуге, қорытуға” дағдыланса ғана алынған білімнің сапалылығы туралы сөз етуге болады. Ал бастауыш сыныптан бастап сапалы білім алған оқушы оқуға ынталы, орта буын сыныптарда озат оқып, одан колледждер мен университеттерге түсу мүмкіндігі мол болады.

Қазақстан Республикасының бүгінгі күні бет алып отырған даму бағыты – қазақстандық мәдениеттің ғана емес, евразиялық мәдениеттің де дамуына қажетті қарқын деп тану керек. Қазақстандық даму бағытының гуманистік идеяларды тірек етіп отырғандығы еліміздің түрлі апат алып келетін құралдарды жоюынан, бейбітшілік орнатуға қатысты түрлі діндер мен діни ағымдардың ортақ проблемаға – өмірді, адамды құрметтеу мен сақтау мәселесіне бет алуына жол қалау саясатынан танылады.

Адам – қоғам дамуын бағалаудың көрсеткіші ретінде де қызмет ете алады. Әл-Фарабидің тек адам ғана парасатты қызмет ете алады деген қағидасына сүйенетін болсақ, сонда адамның білім алуының қаншалықты күрделі мәселе екенін сезу қиын емес. Адамның білім алу барысында көз салуы мен бақылауынан, қарапайым ақпарат алуынан бастап танылып отырған нысанның болмысына тереңнен көз жіберуге дейінгі жолы – таным процесі [8].

Білім – адамзат жинақтаған мәдени құндылықтар жүйесі болғандықтан, инновациялық білім беру – адам баласының гуманистік көзқарастарын үйретуге түбегейлі бет бұруы тиіс. Қазіргі кезең ғылымда адамға, жеке адамның құндылықтарына бетбұрыс жасау айқын байқалып отыр. Бұл, бір жағынан, әлеуметтік практиканың бір ерекшелігі ретінде де танылады.

Жеке тұлғаның қалыптасу, даму үрдісіне назар аударатын гуманистік көзқарас – бастауыш сынып оқушыларының саналарына сіңдіруі тиіс болып табылатын басты қасиет. Педагогикадағы зерттеулерге сүйенетін болсақ, бұрынғы әдіснамалық тіректерге талдау жасау, жеке тұлғаның маңызды табиғатын терең зерттеп-білу сияқты озық жолдарды көре аламыз.

Білім беру саласы өркениеттің дамуына да белгілі дәрежеде ықпал ететіні белгілі. Егер білім беру жүйесінде тоқырау пайда болса, онда әлеуметтік жүйеде де тоқырау пайда болатыны сөзсіз. Сондықтан шағын жинақты мектеп бастауыш сынып оқушыларының білім алу үрдісін таным үрдісі ретінде анықтап, сол тұрғыдан зерделеу керек. Сондай-ақ, бастауыш мектепте оқушыларының креативтілігін қалыптастыруда «құым», «байымдау», «ойқорыту» түсініктерін талдаудың мәні зор.

Демек, бастауыш сынып оқушыларының креативтілігін қалыптастыру – бұл жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуы мен жаңаны жасауда инновациялық мәні зор үрдіс болып табылады.

Сондай-ақ, шығармашылық жұмыстар қорытындысы оқушының дербестігін, ізденімпаздығымен қатар, ой тұжырымын қағаз бетіне жүйелі сипаттап көрсетуге, логикалық бірізділігін сақтау т.б. танымдық біліктерді қажет етеді.

Қорытындылай келе, білімді, мәдениетті, ізденімпаз, шығармашылықпен жұмыс істейтін оқушы халық ұлағатын қанына сіңіре отырып, болашақта еліміздің білімді, өнерлі, бармағынан бал тамған азаматы болсын десек, оқу процесінде неғұрлым креативтілікті дамытатын тапсырмаларды пайдаланған жөн деп білеміз.

Пайдаланған дерек көздері

- 1 Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Қазақстан мұғалімі. Астана – 25 тамыз 2010 ж.
- 2 Субетто А.И. Познавательные процессы и способности в обучении. Сб. научных трудов. - М., 1990.
- 3 Маслоу А. Самоактивизация личности. Тексты. – М., 1982. – 45 с.
- 4 Rodgers K. Freedom to learn: a view of what education might lesson. Columbus, Ohio, 1969. – 178 p. 185
- 5 Богоявленская Д.Б. Психология усвоения знаний в школе. – М., 1959 - 244 с.
- 6 Gilford D. Measurement of Creativity. In: Exploration in Creative. – NY, 197, h 281-2877
- 7 Мұхамбетжанова Ә.М. Педагогикалық шеберлік/Ә.М.Мұхамбетжанова, Ш.Т.Мұқанбетова. – Алматы: 2006.
- 8 Әл-Фараби. Философиялық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1973. 215 б.

МРНТИ14.25.07

Абилдабеков С.А.¹

¹докторант, Казахская Академия Sports и Туризма
(Алматы, Казахстан)

ФИЗИЧЕСКАЯ РАЗВИТИЯ И ПОДГОТОВЛЕННОСТЬ УЧАЩИХСЯ МЛАДШИХ КЛАССОВ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ

Аннотация

В статье представлены: система физического воспитания, управления учебным процессом, укрепить здоровье, повысить уровень физической подготовленности и работоспособности. Развитие двигательной координации - главная направленность физической подготовки детей младшего школьного возраста. Изменение режима жизни, связанное с началом учебы в школе, равно как и незавершенный еще процесс формирования двигательного аппарата, обуславливают необходимость проявления осторожности при дозировании физических нагрузок младших школьников. Основным направлением оптимизации педагогического контроля в физическом воспитании школьников является разработка интегральной формализованной оценки физической подготовленности учащихся общеобразовательных учреждений с учетом индивидуальной структуры моторики школьников.

Ключевые слова: педагогический процесс, физическое воспитание, физическая развития, младший школьный возраст, здоровья.

Аңдатпа

Аталмыш мақалада автор дене тәрбиесінің жүйесі, оқу үрдісін басқару, балалардың денсаулығын қалыптастыру, дене даярлығы мен қабілеттілік деңгейін жоғарылату қажеттілігін баяндайды. Қозғалыс ептілігін дамыту - кіші мектеп жасындағы балалардың дене дайындықтарының негізгі бағыты болып табылады. Мектептегі оқу, өмір режимінің өзгеруі, қозғалыс аппараттарының қалыптасу процесі аяқталмағандықтан, дене жүктемесінің мөлшерін тиянақты қолдану қажеттілігі айқындалып отыр. Мектеп оқушыларының дене тәрбиесін педагогикалық бақылаудың негізгі бағыты, оқушылардың дайындығын бағалауды жекелей есепке алуды жасап шығару болып табылады.

Түйін сөздер: педагогикалық үрдіс, дене тәрбиесі, дене дамуы, кіші мектеп жасы, денсаулық

Abstract

Are presented in article: the system of physical training, management of educational process to strengthen health, to increase the level of physical fitness and working capacity. Development of motive coordination - the main orientation of physical training of children of younger school age. The change of the mode of life connected with the beginning of study at school, as well as process of formation of the motive device incomplete still cause need of manifestation of care when dispensing physical activities of younger school students. The main direction of optimization of pedagogical control in physical training of school students is development of the integrated formalized assessment of physical fitness of the studying educational institutions taking into account individual structure of a motility of school students.

Keywords: pedagogical process, physical educations, physical development, midchildhood, health.

Важным аспектом совершенствования процесса физического воспитания учащихся общеобразовательных школ является научное обоснование эффективной системы управления учебным процессом, внедрение инновационных форм, средств и методов физической культуры в педагогическую практику на основе объективных данных о динамике физического развития и физической подготовленности учащихся. Физическое воспитание в школе, как составная часть общей системы воспитания, должно обеспечить развитие физического, морального здоровья, комплексный подход к формированию умственных и физических качеств личности, физическую и психологическую подготовку к активной жизни и профессиональной деятельности путем широкого использования разнообразных форм двигательной активности.

Цель физического воспитания в школьные годы - укрепить здоровье, повысить уровень физической подготовленности и работоспособности, дать необходимый объем знаний в области

физической культуры и обучение прикладному их использованию по совершенствованию своего организма, сформировать мотивацию на физическое и духовное самосовершенствование учащихся, а в целом удовлетворить потребности общества в формировании духовно и физически развитого человека.

Младший школьный возраст (7-10 лет) - наиболее ответственный период в формировании двигательных координации ребенка. В этом возрасте закладываются основы культуры движений, успешно осваиваются новые, ранее не известные упражнения и действия.

Изменение режима жизни, связанное с началом учебы в школе, равно как и незавершенный еще процесс формирования двигательного аппарата, обуславливают необходимость проявления осторожности при дозировании физических нагрузок младших школьников. Ограничения касаются применения силовых упражнений, тренировочных нагрузок на выносливость и времени проведения отдельных занятий. В этот период происходит становление индивидуальных интересов и мотиваций к занятиям физическими упражнениями, в том числе и спортивными.

В младшем школьном возрасте необходимо воспитывать у ребенка интерес к расширению диапазона физических способностей посредством овладения основами техники спортивных упражнений, приемов и действий. Развитие двигательной координации - главная направленность физической подготовки детей младшего школьного возраста. К концу периода целесообразно ориентировать ребенка на занятия тем видом спорта или ту физическую активность, которые в наибольшей мере соответствуют его способностям и интересам и могут быть реализованы в конкретных условиях жизни ребенка [1].

Эффективность организации системы физического воспитания предполагает регулярное получение информации об уровне физической подготовленности и физического развития учащихся, в период обучения в общеобразовательной школе.

В настоящее время хорошо известно, что объективная оценка физического развития и физической подготовленности учащихся проводится на основании сравнения результатов измерений, полученных в процессе обследования с оценочными нормативами, разработанными с учетом половозрастных особенностей, региональных климатогеографических и социальных условий проживания данной популяции детей и подростков.

Таким образом, для объективного анализа данных мониторинга и принятия обоснованных решений о коррекции программного материала по физическому воспитанию школьников необходима информация о структуре и значимости основных факторов, определяющих структуру моторики учащихся разного возраста и пола. Актуальным направлением оптимизации педагогического контроля в физическом воспитании школьников является разработка интегральной формализованной оценки физической подготовленности учащихся общеобразовательных учреждений с учетом индивидуальной структуры моторики школьников [2].

Цель исследования: Совершенствование методики педагогического контроля в системе физического воспитания учащихся общеобразовательных школ.

Научная гипотеза. При постановке настоящего исследования предполагалось, что квалификационная оценка физического развития и физической подготовленности учащихся младших классов, выявление факторной структуры их моторики и разработка на этой основе интегральной оценки физической подготовленности учащихся младших классов позволит повысить качество педагогического контроля в процессе физического воспитания учащихся общеобразовательных школ.

Объект исследования: Физическое воспитание учащихся младших классов общеобразовательных школ № 58,140, 62 г.Алматы.

Предмет исследования: Методика интегральной оценки физической подготовленности учащихся 1-5 классов общеобразовательных школ № 58,140, 62 г.Алматы.

Задачи исследования:

1. Исследовать возрастную динамику физического развития и физической подготовленности учащихся 1 - 5 классов общеобразовательных школ.
2. Разработать шкалы оценки показателей физического развития и физической подготовленности учащихся младших классов г Алматы.

3. Разработать методику интегральной оценки физической подготовленности учащихся младших классов.

Методы исследования

Для решения поставленных в работе задач использовались следующие методы:

- анализ научно-методической литературы;
- педагогические наблюдения;
- педагогическое тестирование;
- педагогический эксперимент;
- антропометрия;
- динамометрия;

Процессы роста и развития являются общебиологическими свойствами живой материи. Рост и развитие человека, начинающиеся с момента оплодотворения яйцеклетки, представляют собой непрерывный поступательный процесс, протекающий в течение всей его жизни. Процесс развития протекает скачкообразно, и разница между отдельными этапами, или периодами жизни, сводится не только к количественным, но и к качественным изменениям [3].

Характеристика физического развития ребенка включает уровень физического развития, который устанавливается на основании абсолютных величин размеров тела; соматический тип - соотношение трех основных размеров тела (рост, вес, обхват грудной клетки), приближенно отражающих развитие скелета, мускулатуры и жираотложения; интенсивность нарастания тотальных размеров тела.

Все три составляющие физического развития и множество признаков, в них входящих, оцениваемые количественно и качественно, характеризуют его морфо-функциональную зрелость.

В младшем школьном возрасте изменяется анатомия и физиология внутренних органов. Повышается жизненная емкость легких, что увеличивает в свою очередь работоспособность организма. Совершенствуются двигательные реакции. Улучшаются качественные показатели ходьбы, бега, различных прыжков и т.д., что связано с развитием крупных мышц и повышением координационных способностей. Развитие мелких мышц идет медленнее, но к третьему году обучения мелкая мускулатура делает резкий скачок в развитии, благодаря формированию навыков, связанных с письмом, рисованием, лепкой, вышиванием и т.д.

Исследуя развитие моторики детей 5-7 лет по отдельным двигательным компонентам, выявили четко выраженное деление детей по уровням моторного развития, отмечая при этом, что мальчики, относящиеся к разным уровням моторного развития, имели наиболее высокие результаты по сравнению с девочками. Наиболее значительная разница выявлена в прыжках в длину с места, метании теннисного мяча и выработанные реакции меньше подвергаются внешнему торможению, а более сильным становится внутреннее торможение. В этом возрасте ребенок приобретает способность осваивать сложную программу действий и навыков, в том числе и двигательных. Уровень регуляции различных видов движений еще далек от совершенства вследствие недостаточного внутреннего координационного взаимодействия в ЦНС.

Современная наука подтверждает индивидуально-типологическую изменчивость организма человека, в том числе и детей. В работах В.К. Бальсевича показано, что индивидуальные особенности (морфологические, физиологические, психологические), антропометрические показатели, состав тела, деятельность нервной и эндокринной систем, метаболизм, структура и функции внутренних органов, обуславливаются типами конституции и др. факторами.

Изучению возрастных особенностей развития двигательных способностей в детском и подростковом возрасте посвящено значительное количество исследований.

Двигательная функция относится к числу сложных физиологических явлений, обеспечивающих противодействие организма человека условиям внешней среды и составляет совокупность физических качеств, двигательных навыков и умений [4].

Наиболее интенсивное совершенствование двигательной функции происходит в детском и подростковом возрасте и к 13-14 годам в основном завершается морфологическое и функциональное созревание двигательного аппарата человека.

Формирование двигательной функции у детей определяется созреванием опорно-двигательного аппарата и степенью зрелости высших центров регуляции движения. В период между 7-11 годами координация произвольных движений у детей значительно улучшается. Движения становятся разнообразнее и точнее, приобретают плавность и гармоничность. Дети этого возраста овладевают умением дозировать свои усилия, подчинять движения определенному ритму, вовремя затормаживать их. Повышение регулирующей роли коры головного мозга создает благоприятные предпосылки для целенаправленного воздействия физических упражнений на развитие двигательных качеств.

Физические качества испытывают в своем развитии различное влияние генетических факторов. Сильному контролю со стороны генотипа подвержены: быстрота движений, мышечная сила и особенно, выносливость.

Ряд исследований свидетельствует, что детский возраст является важным этапом многолетнего физического воспитания благоприятным для начала спортивной подготовки.

В настоящее время выявлены возрастные особенности развития физических качеств у детей школьного возраста, к которым относятся: гетерохронное развитие различных физических качеств; величина годовых приростов у мальчиков и девочек неодинакова в различные возрастные периоды; у большинства детей младшего и среднего школьного возраста показатели физических качеств различны по своему уровню: например, уровень силовой статической выносливости, как правило, не совпадает с уровнем развития динамической выносливости.

В этой связи тренировка одними и теми же методами при одинаковой по объему и интенсивности физической нагрузке не позволяет сопоставить данные детей различного возраста, пола, физического развития, т.к. дает различный педагогический эффект более высокий в период естественного является тренировка, в которой преимущественно развиваются скоростные качества - быстрота и скоростная выносливость. В этой комплексности наиболее эффективен вариант, когда 50% времени тренировочного занятия отводится на развитие быстроты, 25% - на развитие силы и 25% на - развитие выносливости применительно к подросткам 13-14 летнего возраста.

В занятиях с детьми 9-11 лет предлагается осуществлять разностороннюю физическую подготовку детей, используя средства легкой атлетики, акробатики, лыжного спорта, плавания, подвижных и спортивных игр.

Большое значение придается использованию подвижных игр в силу их эмоциональности, интереса и присущей детям увлеченности играми.

Результаты исследования:

Возрастная динамика физического развития учащихся 1-5 классов (мальчики) общеобразовательных школ.

Установлено, что средние годовые приросты длины тела у мальчиков составляли в период обучения в 1-2 классах 2,1 см (1,7%); во 2-3 классах 5,0 см (3,9%); в 3-4 классах 5,6 см (4,2%); в 4-5 классах 6,7 см (4,8%).

Средние годовые приросты массы тела у мальчиков составляли в период обучения в 1-2 классах 1,8 кг (7,0%); во 2-3 классах 3,3 кг (12,0%); в 3-4 классах 3,2 кг (13,6%); в 4-5 классах 4,0 кг (11,7%).

Средние годовые приросты окружности грудной клетки у мальчиков составляли в период обучения в 1-2 классах 2,3 см (4,1%); во 2-3 классах 2,5 см (4,3%); в 3-4 классах 2,6 см (4,3%); в 4-5 классах 3,7 см (5,8%).

Средние годовые приросты жизненной емкости легких у мальчиков составляли в период обучения в 1-2 классах 76,8 см³ (5,5%); во 2-3 классах 110 см³ (11,2%); в 3-4 классах 163,9 см³ (10,1%); в 4-5 классах 183,9 см³ (10,3%).

В средних годовых изменениях жизненного индекса у мальчиков наблюдалась тенденция к снижению, которое составляло в период обучения в 1-2 классах 0,2 см³/кг (0,4%); во 2-3 классах 0,1 см³/кг (0,2%); в 3-4 классах 0,2 см³/кг (0,4%); в 4-5 классах 1,8 см³/кг (3,4%).

В период адаптации при переводе дошкольников к систематическому обучению и воспитанию в школе у детей может наблюдаться снижение интенсивности нарастания массы тела, что свидетельствует о нерациональном режиме воспитания и обучения.

Что темпы роста тела в длину у мальчиков постепенно увеличиваются с 1 по 5 классы обучения в школе, достигая к возрасту 11-12 лет 4,8% в год. Масса тела в этот период имеет более выраженную тенденцию к увеличению, а в период с 3 по 4 класс (9 - 10 лет), масса тела мальчиков имела наиболее высокие темпы прироста и увеличилась на 13,6% в год.

Анализ темпов увеличения окружности грудной клетки позволяет говорить о пропорциональном приросте этого показателя относительно увеличения темпов роста тела мальчиков в длину. Наибольшее увеличение ОГК в исследуемом возрастном периоде наблюдалось с 4 по 5 класс и составляло 5,8% в год.

Средние годовые приросты массы тела у девочек составляли в период обучения в 1-2 классах 3,3 кг (13,0%); во 2-3 классах 2,8 кг (9,8%); в 3-4 классах 3,9 кг (12,4%); в 4-5 классах 3,4 кг (9,6%).

Средние годовые приросты окружности грудной клетки у девочек составляли в период обучения в 1-2 классах 2,4 см (4,3%); во 2-3 классах 2,7 см (4,7%); в 3-4 классах 1,9 см (3,1%); в 4-5 классах 3,0 см (4,8%).

Средние годовые приросты жизненной емкости легких у девочек составляли в период обучения в 1-2 классах 85,1 см³ (6,3%); во 2-3 классах 113,6 см³ (7,9%); в 3-4 классах 122,0 см³ (7,8%); в 4-5 классах 124,2 см³ (7,4%).

В средних годовых изменениях жизненного индекса у девочек наблюдалась отчетливое снижение, которое составляло в период обучения в 1-2 классах 2,1 см³/кг (4,0%); во 2-3 классах 3,5 см³/кг (6,9%); в 3-4 классах 0,7 см /кг (1,5%); в 4-5 классах 1,5 см /кг (3,2%).

Что темпы роста тела в длину у девочек в исследуемый возрастной период, были относительно стабильны и находились в пределах 3,8-5% в год, хотя и имели тенденцию к увеличению со 2 по 4 классы обучения в школе. Темпы прироста массы тела у девочек в этот период так же не имели выраженной тенденции к увеличению и колебались в пределах 9,8 - 13% в год.

Анализ темпов увеличения окружности грудной клетки у девочек позволял говорить о среднем приросте этого показателя на уровне 3,1 - 4,8% в год.

Отчетливое повышение темпов увеличения жизненной емкости легких у девочек было отмечено в период обучения со 2 по 3 класс (7,9%), далее темпы прироста ЖЕЛ стабилизировались на уровне 7,4 - 7,8% в год.

Возрастная динамика развития физических качеств учащихся 1-5 классов общеобразовательных школ.

Установлено, что средние годовые приросты скорости бега в тесте «бег на 30 м» у мальчиков составляли в период обучения в 1-2 классах 0,39 м/с (9,0%); во 2-3 классах 0,1 м/с (2,1%); в 3-4 классах 0,25 м/с (5,2%); в 4-5 классах 0,13 м/с (2,6%).

Среднее увеличение результата в тесте «прыжок в длину с места» у мальчиков составляло в период обучения в 1-2 классах 8,3 см (6,6%); во 2-3 классах 6,4 см (4,8%); в 3-4 классах 8,6 см (6,1%); в 4-5 классах 10,9 см (7,3%).

Среднее увеличение скорости бега в тесте в тесте «бег на 1000 м» у мальчиков составляло в период обучения во 2-3 классах 0,12 м/с (4,2%); в 3-4 классах 0,12 м/с (4,1%); в 4-5 классах 0,12 м/с (3,9%).

На основании динамометрических исследований выявлены средние годовые приросты силы правой и левой кисти, которые соответственно составляли в 1-2 классах 1,6 кг (18,6%) и 1,4 кг (18,7); во 2-3 классах 1,9 кг (18,6%) и 2,8 кг (31,5%); в 3-4 классах 2,8 кг (23,1%) и 1,6 кг (13,7%); в 4-5 классах 2,1 кг (14,1%) и 1,3 кг (8,9%).

Выводы:

Анализ ежегодного исследования динамики показателей физического развития учащихся младших классов общеобразовательных школ позволил установить, что темпы роста длины тела у мальчиков постепенно увеличивались с 1 по 5 классы обучения в школе, достигая к возрасту

11-12 лет 4-5% в год. Масса тела в этот период имела более выраженную динамику увеличения, наибольшие темпы увеличения массы тела наблюдались с 3 по 4 класс (9-10 лет) и составляли 13 - 14% в год. Окружность грудной клетки у мальчиков в исследуемый возрастной период увеличивалась пропорционально темпам роста длины тела. С первого по второй класс темпы увеличения жизненной емкости легких возрастали и, затем, до пятого класса стабилизировались на уровне 10-11% в год, жизненный индекс при этом изменялся незначительно.

Темпы роста длины и массы тела у девочек в исследуемый возрастной период, были относительно стабильны и, соответственно, находились в пределах 4 - 5% и 10-13% в год. Средние темпы увеличения окружности грудной клетки у девочек составляли 3-5% в год. Отчетливое повышение темпов увеличения жизненной емкости легких у девочек было отмечено в период обучения со 2 по 3 класс (8%) и затем темпы прироста ЖЕЛ стабилизировались до 5 класса.

Список использованной литературы

1 Тлеугалиев Ю.Г., Абилдабеков С.А. Методологические основы обучения двигательным действиям в свете задач физического образования в гимнастике. Журнал «Теория и методика физической культуры» КазАСТ. – Алматы, 2007.

2 Абрамова, Т.Ф. Физическое развитие у детей школьного и дошкольного возраста / Т.Ф. Абрамова, Н.И. Кочеткова, Т.М. Никитина, Г.А. Секамова // Школа здоровья. - М., 1996. - С. - 103 - 104.

3 Азарова, И.В. Темпы прироста скоростно-силовых качеств у девочек младшего и среднего школьного возраста в связи с критическими периодами развития двигательной функции: Автореф. дис. ... канд. пед. наук / И.В. Азарова. - Омск, 2002. - 22 с.

4 Бальсевич, В.К. Основные положения концепции интенсивного инновационного преобразования национальной системы физкультурноспортивного воспитания детей, подростков и молодежи / В.К. Бальсевич // Теория и практика физической культуры. - 2002. - № 3. - С. 3-5.

МРНТИ 14.01.85

А.А. Бейсембаева¹

¹магистрант 2 курса Казахского Государственного Женского Педагогического Университета, специальности 6М011900: иностранный язык: два иностранных языка

e-mail: lovejesuschrist@mail.ru

(Алматы, Казахстан)

Е.К. Нурланбекова²

²к.п.н., заведующий кафедрой методики преподавания иностранного языка КазГосЖенПУ

e-mail: nur.eriya@mail.ru

(Алматы, Казахстан)

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ИННОВАЦИЯ

Аннотация

Данная статья посвящена понятию интерактивных методов обучения, рассмотренную как одну из педагогических инноваций. Обусловленный быстрыми темпами развития нашего государства и вытекающими из этого современными требованиями, данный вопрос является весьма актуальным на сегодняшний день. Благодаря большому количеству данных методов можно подобрать наиболее оптимальные для необходимой работы. Несмотря, на кажущуюся новизну данные методы интересовали многих ученых и педагогов. В их числе такие яркие представители педагогики и психологии как Суворова Н. и Коростылева Л.А.

Ключевые слова: метод обучения, интерактивный метод обучения, педагогическая инновация, активные методы обучения.

Аңдатпа

Бұл мақалада оқытудың интербелсінді әдістері педагогикалық инновацияның тағы бір түрі ретінде қарастырылады. Бүгінгі таңда, біздің мемлекеттің жедел қарқынмен дамуы және ағымдағы талаптардың

орындалуы басты мәселе болып табылуда. Берілген әдістердің көптігіне байланысты ең ыңғайлысын таңдауға мүмкіндік беріледі. Интербелсінді әдістер педагогтарды және ғалымдарды қызықтырды. Сонымен қатар, Н. Суворова және Л.А. Коростылева педагогика және психология ғылымдарының жарқын өкілі ретінде танылды.

Түйін сөздер: оқыту әдісі, интербелсінді оқыту әдісі, педагогикалық инновация, оқытудың белсенді әдістері.

Abstract

This article deals with the concept of interactive teaching methods, considered as one of the pedagogical innovations. Due to rapid development of our country and modern requirements, this question is very relevant today. Because of the huge amount of these methods there is a great opportunity to choose more appropriate one. Despite, the novelty of these methods, many scientists and teachers have worked on it. Among them we can find such scientists as Suvorova and N. and Korostyleva L.A.

Keywords: teaching methods, interactive teaching method, pedagogical innovation, active teaching methods.

В последние годы система образования претерпела множество изменений. Новшества, введенные в процесс обучения, повлияли как на содержание обучения, так и на выдвигаемые перед ним цели, задачи и требования.

Укрепление социально – экономического положения Казахстана прямо и косвенно влияет и на образовательный процесс. Тесное международное сотрудничество с ведущими странами мира вынуждает корректировать не только внешнюю политику, но и вносит свои коррективы во все сферы нашей жизни.

В связи со сложившейся политико-экономической ситуацией, Президент Республики Казахстан Н.А.Назарбаев призвал казахстанцев идти в ногу со временем: «Для современного казахстанца владение тремя языками – это обязательное условие собственного благополучия» [1, с. 33].

В настоящее время наблюдается стремительное развитие системы образования. Основной тенденцией так называемой «революции» в сфере образования является внедрение личностно-ориентированной или, как ее еще называют, личностно - развивающей парадигмы образования, основная задача которой состоит во всестороннем развитии личности, посредством использования интеллектуально – творческого потенциала человека.

Модернизация образования затрагивает также и организацию учебного процесса. Именно поэтому, одним из важных составляющих преобразования сферы образования можно считать необходимость использования различных методов обучения.

Выбор методики, соответственно и методов обучения, весьма трудоемкий процесс. Так, Ю.К.Бабанский выделяет несколько «необходимых критериев выбора методов обучения, которые определяются:

1. Закономерностями и вытекающими из них принципами обучения;
2. Целями и задачами обучения вообще и данного этапа в частности;
3. Содержанием и методами данной науки вообще и данного предмета, темы в частности;
4. Учебными возможностями школьников:
 - а) возрастными (физическими, психическими);
 - б) уровнем подготовленности (образовательной и воспитательной);
 - в) особенностями классного коллектива.
5. Особенности внешних условий(географическими, производственных и пр.);
6. Возможностями самих учителей» [2, с. 49].

Критерии Бабанского включают в себя все необходимые составляющие успешного подбора методик обучения, поэтому следуя данным критериям вполне реально подобрать необходимую, наиболее оптимальную методику.

Не менее важным критерием является учет возможностей школьников (учеников). Выбирая методику необходимо учитывать как физические, так и психические особенности аудитории. Так как не каждая методика является одинаково успешной в разных классах.

Следует отметить, что и уровень подготовки напрямую влияет на выбор той или иной методики. Правильно подобранная методика должна подходить аудитории как в физическом и психическом плане, так и в уровне подготовленности. Здесь же можно отметить и особенности внешних условий, которые так же должны учитываться в процессе подбора методики.

Последним критерием Бабанский отметил возможности самих учителей. Однако по значимости данный критерий далеко не последний. При выборе методики стоит учитывать свои собственные возможности. Несмотря на то, что в процессе обучения учитель пытается активировать класс, основная деятельность и инициатива исходит именно от учителя. Как отмечала Рогова: «в практике обучения иностранному языку, к сожалению, инициатива учащихся слабо стимулируется. По-настоящему активен на уроке, увы, учитель» [3, с. 196].

Именно поэтому важно быть способным использовать ту или иную методику, так как если учитель не в состоянии пользоваться данной методикой, то ученик уж тем более не сможет проявить инициативу.

В современной педагогике известно огромное количество разнообразных методов и методик, позволяющих оптимизировать процесс изучения английского языка. Известные нам методы подразделяют на две основные группы, а именно традиционные и нетрадиционные. Традиционные методы подразумевают обязательное использование, тогда как нетрадиционные остаются элективными или, другими словами, выборочными.

Однако, некоторые из них более эффективны по сравнению с другими. Конечно, уровень их эффективности прямо - пропорционально связан с задачами, решаемыми в ходе обучения. Поэтому любой метод, так или иначе, бывает эффективен с одной стороны и неэффективен с другой.

Как было отмечено ранее, интерактивные методы обучения являются составной частью личностно – ориентированного обучения. Итак, слово «интерактивный» («Inter» - взаимный, «act» - действовать) означает взаимодействовать, находиться в режиме беседы, диалога с кем-либо [4].

Другими словами, интерактивные методы – это методы взаимодействия и воздействия учеников друг на друга. Они рассчитаны на более широкое взаимодействие обучающихся не только с обучающим, но, в первую очередь, друг с другом. Соответственно, интерактивный метод позволяет достичь наибольшей активности учеников, в то время как учитель только направляет деятельность обучающихся.

А.Ю. Прилепо дает следующее толкование термину интерактивный метод:

«Интерактивные методы обучения - это взаимосвязанная совместная деятельность учащихся и учителя, при которой все участники образовательного процесса взаимодействуют друг с другом, обмениваются информацией, совместно решают проблемы, моделируют ситуации, оценивают действия друг друга и свое собственное поведение, погружаются в реальную атмосферу сотрудничества по совместному разрешению проблем» [5]

Таким образом, интерактивный метод – взаимная, связанная между собой деятельность учителя и обучающегося, активизирующая взаимодействие всех участников процесса обучения, для совместного решения проблем, моделирования ситуаций, сотрудничества и достижения поставленных педагогических целей.

Как известно, составной частью интерактивного метода является интерактивный подход, который в свою очередь, состоит из интерактивных упражнений и заданий. Основное отличие данных упражнений от традиционных состоит в том, что они могут быть использованы как для закрепления уже изученного материала, так и для изучения нового. К интерактивным упражнениям и заданиям можно отнести следующие:

- 1) Творческие задания
- 2) Работа в группах
- 3) Дискуссии
- 4) Дебаты

- 5) Обучающие игры (имитация, деловые, ролевые, образовательные игры)
- 6) Кейс-метод
- 7) Разминки
- 8) Работа с наглядными пособиями (аудио и видео)
- 9) Презентации
- 10) Разрешение проблем
- 11) Метод проектов
- 12) «Мозговой штурм» и т.д.

Следует отметить, что активные и интерактивные методы обучения имеют много общего, отличительным свойством которых, является доминирование активности обучающихся в процессе интерактивного обучения.

Основные особенности методов обучения	
Активные	Интерактивные
Взаимодействие учащихся и учителя	Взаимодействие не только учащихся и учителя, но и учащихся друг с другом
Ученики активные участники урока	Доминирование активности учащихся
Использование традиционного метода обучения	Релевантны как для закрепления, так и для изучения нового учебного материала

Таблица № 1 – Основные особенности методов обучения

Итак, интерактивный метод – это определенная форма организации познавательной деятельности учащихся, посредством совместной их деятельности. Главная роль отводится развитию навыков взаимодействия, общения, обмену информацией, совместному решению проблем, развитию и осуществлению социального опыта, моделированию ситуаций, оцениванию собственных действий наряду с оценкой действий других, постановка и развитие навыков делового сотрудничества.

Необходимо подчеркнуть, что специальная организация учебного процесса позволяет добиться почти полного эмоционально-духовного единения учащихся, то есть, вполне реально вовлечь всех учеников в процесс урока.

Особенностью интерактивного метода является «свобода мысли и слова». Учащиеся имеют возможность высказываться и рефлексировать по поводу того, что они знают и думают. Рассмотрим основные признаки интерактивного взаимодействия:

- 1) Мнение. Все учащиеся имеют право высказывать свою личную точку зрения, касающуюся рассматриваемой темы;
- 2) Диалог. Здесь проявляется способность учащихся и учителя к взаимному уважению. Участники учебного процесса должны слушать и слышать друг друга, относиться друг к другу внимательно, оказывать друг другу помощь в формировании решения проблемы;
- 3) Мышление. Основной задачей учителя является не трансляция уже готового знания в сознание учеников, а организация их самостоятельной познавательной деятельности;
- 4) Смысл. Выражение своего собственного отношения к поставленным предметам и явлениям;
- 5) Свобода выбора. Условия для индивидуального выбора учащегося;
- 6) Рефлексия. Объективная самооценка результатов взаимодействия.

Следовательно, по сравнению с традиционными методами обучения, основной задачей учителя при интерактивном обучении становится создание условий для взаимодействия учеников.

Так, например, Пассов Е.И. среди принципов интерактивного взаимодействия отмечает следующие:

1. взаимное общение на иностранном языке с целью принятия и продуцирования аутентичной информации, одинаково интересной для всех участников, в ситуации, важной для всех;

2. совместная деятельность, характеризующаяся взаимосвязью трех объектов: производителя информации, получателя информации и ситуативного контекста;

3. изменение традиционной роли преподавателя в учебном процессе, переход к демократическому стилю общения;

4. рефлексивность обучения, сознательное и критическое осмысление действия, его мотивов, качества и результатов как со стороны преподавателя, так и учащихся.» [6, с. 87]

Поскольку интерактивное обучение является диалоговым [7, с. 4], ученики учатся критическому мышлению, у них появляется способность к решению сложных задач на основе объективного анализа. Благодаря демократическому стилю проведения учебного процесса, ученики чувствуют свободу самовыражения, что в свою очередь, позволяет им принимать взвешенные, тщательно продуманные решения, на основе которых закладывается умение не только общения с другими людьми, но и проведения дискуссий. Преимущество интерактивного обучения заключается также и в том, что данная практика преподавания снимает и сводит на нет следующие факторы риска:

- 1) стрессовую педагогическую практику;
- 2) интенсификацию учебного процесса;
- 3) несоответствие методик, форм и технологий обучения возрастным и функциональным возможностям студентов [8, с. 37].

Кроме того, интерактивные формы проведения занятий:

- 1) пробуждают у обучающихся интерес;
- 2) поощряют активное участие каждого в учебном процессе;
- 3) обращаются к чувствам каждого обучающегося;
- 4) способствуют эффективному усвоению учебного материала;
- 5) оказывают многоплановое воздействие на обучающихся;
- 6) осуществляют обратную связь (ответная реакция аудитории);
- 7) формируют у обучающихся мнения и отношения;
- 8) формируют жизненные навыки;
- 9) способствуют изменению поведения [9, с. 474].

Таким образом, интерактивный метод обучения позволяет обеспечить переход к качественно новому уровню педагогической деятельности, оптимизировать педагогический процесс, расширить спектр использования дидактической, информационной, методической и технологической базы.

Следовательно, внедрение интерактивных методов обучения становится одним из важных шагов процесса модернизации образования и обязательным условием эффективной реализации компетентностного подхода.

Рассматривая использование интерактивных методов сквозь призму английского языка, стоит отметить, что именно данные методы позволяют обучающимся преодолеть «языковой барьер» за счет того, что эти методы, согласно Н. Суворовой, снижают уровень стрессовой педагогики, повышая уровень активности и инициативности обучающихся. Именно активность является недостающим звеном в сегодняшней практике обучения иностранным языкам, на которой активен на уроке по-прежнему учитель, а не ученик [10, с. 196].

В отличие от других методов, интерактивные методы обладают двумя основными преимуществами, а именно:

- 1) интерактивные методы значительно облегчают процесс изучения нового учебного материала;
- 2) интерактивные методы могут быть использованы как для закрепления, так и повторения уже изученного материала.

Таким образом, интерактивные методы позволяют оптимизировать учебный процесс, способствуя глубокому усвоению как грамматического, так и лексического материала на уроках английского языка.

Список использованных источников

- 1 Аймолдина А.А. Вестник Карагандинского Университета// Серия Филология № 3(67), 2012. –33 с.
- 2 Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. – М.: Просвещение, 1985.
- 3 Рогова Г.В., Рабинович Ф.М., Сахарова Т.Е. Методика обучения иностранным языкам в средней школе – М.: Просвещение, 1991. - 9 с.
- 4 https://ru.wikipedia.org/wiki/методы_обучения
- 5 Курышева И.В., Интерактивные методы обучения как фактор самореализации старшеклассников в учебной деятельности при изучении естественнонаучных дисциплин // Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. - Нижний Новгород, 2010.
- 6 Пассов Е.И., Кузовлев В.П., Коростелев В.С. Цель обучения иностранному языку на современном этапе развития общества. Общая методика обучения иностранным языкам. Хрестоматия / Ред. Леонтьев А.А. - М., 1991.
- 7 Суворова Н. Интерактивное обучение: Новые подходы / Н. Суворова. – М.: Роспедагентство, 2005. – 4 с.
- 8 Коростылева, Л. А., О.С. Советова, Психологические барьеры и готовность к нововведениям / – СПб: Питер, 1996. – 37 с.
- 9 Кукушкин В. С., Теория и методика обучения. – Ростов н // Д.: Феникс, 2005. – 474 с.
- 10 Рогова Г.В., Рабинович Ф.М., Сахарова Т.Е., Методика обучения иностранным языкам в средней школе. – М.: Просвещение, 1991. – 196 с.

МРНТИ 14.35.09

А.А.Нуртаза¹

¹Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті 6М011900-Екі шет тілі мамандығының 2 курс магистранты, t-a-f-l@inbox.ru

(Алматы, Қазақстан)

Е.Қ. Нұрланбекова²

²п.ғ.к., ҚазМемҚызПУ, nur.eriya@mail.ru

(Алматы, Қазақстан)

ТІЛ ОҚЫТУДА ВИДЕОМАТЕРИАЛДАРДЫ ТАҢДАУ КРИТЕРИЙЛЕРІ

Аңдатпа

Мақала тіл оқыту әдісінде видеоматериалдарды оқу мақсатына сай таңдаудың критерийлеріне арналған. Видеороликтер мен фильмдер арқылы оқыту қазіргі оқушылардың шет тілінде сөйлеу, тыңдау, түсіну, оқу қабілеттерін, жан-жақты білімдерін дамытып жетілдіретін, оқытушы мен оқушылардың уақыттарын үнемдейтін тиімді әдіс. Фильмдер мен видеолардың түрі өте көп және студенттердің өзіндік ерекшеліктерін, таңдауға қойылатын талапты есепке ала отырып материалды дұрыс қолдана білген жөн. Тілді жаңа технология арқылы оқыту тіл үйренушінің өз бетімен тіл үйрену қабілеттерін жетілдіруіне игі ықпал ететін тиімді жүйе. Видеоматериалдарды қай кезде, қанша уақыт, қалай қолдану қажеттігін, осы әдіс арқылы оқушы қаншалықты ақпаратқа ие бола алды, оның жағымсыз әсерлері бар немесе жоқтығын нақтылап түсіне білген міндет. Видеожазбалар мен фильмдерді, телебағдарламаларды оқытудың мақсатына қарай дұрыс таңдау қажет.

Түйін сөздер: анимациялы фильмдер, мини фильмдер, видеоэкскурсия, видеоқұжат.

Аннотация

В статье рассматривается критерий выбора видеоматериалов для обучения языку. Обучения с помощью видеофильмов и роликов развивает всесторонние и языковые способности учащихся, таких как говорение, слушание, чтение, писание, способствует сэкономить время учителей и учеников. Существуют множество видов видеороликов и очень важно уметь правильно выбрать видео подходящее к уроку. Преподаватели должны знать основные требования и подбирать тщательно видеороликов, учитывая особенности студентов, а также учитывать время, выделенное на урок. При подготовке к видеоуроку можно давать рабочий лист в котором дается множество упражнений, это поможет проверять полученное знания. Могут возникать некоторые трудности при выборе видеоматериалов, в этом случае можно спросить у самих студентов именно какой материал они предпочитают.

Ключевые слова: анимационные фильмы, мини фильмы, видео экскурсия, видеоматериал.

Abstract

The article examines the video selection criteria for the language teaching. Teaching with the help of videos develops comprehensive and language skills of students, such as speaking, listening, reading, and writing. There are many types of videos and it is very important to know how to choose the right video for the lesson. Teachers should be aware of the basic requirements and select the video carefully, taking into account different characteristics of the students, as well as the time allocated to the lesson. In the video lessons can be given a worksheet which provides a variety of exercises, it helps to check the knowledge gained. There may be some difficulties in the selection of videos, in this case you can ask the students what material they prefer.

Keywords: animated films, mini movies, video excursion, video.

Қазіргі таңда білімнің жан-жақты даму процесі қарқынды жүріп жатыр, ақпараттық, коммуникациялық технологиялар да біліммен қатар даму үстінде. Білім жүйесінде, соның ішінде тіл үйретуде көптеген әдістер пайда болып, оларға қойылатын талаптары да жоқ емес. Ағылшын тілін үйретуде видеофильмдерді қолдану әдісінің де өз кезегінде ерекшеліктері, қиыншылықтары, артықшылықтары көптеп кездеседі. Әсіресе, видеоны талапқа сай етіп дұрыс таңдау қажет.

Аудитория үшін фильм немесе видеоны дұрыс таңдаудың өз проблемалары жетерлік. Видео таңдау мәселесінде даулы мәселеге ұшыраған және қауіпті видеокұжаттардан аулақ болу керек. Таңдау процесі қиын екені осы мәселеден аңғаруға болады. Оқытушылар оқушылардың жастарына қарамастан, зорлық-зомбылығы, жаман сөздері, орынсыз әзіл-сықақтары, келеңсіз сюжеттері бар, тәрбиеге кері әсер ететін материалдарды қолданбау керек. Сондықтан да видеофильмді сабаққа дейін алдын ала қарап шығу қажет. Студенттердің мәдени және діни жақтарын ескеріп отыруды ұмытпаған жөн. Егер видеоны оқушыларға сәйкес етіп таңдау қиындық тудыратын болса, оқытушы оқушылардың таңдауға көмектесулеріне жүгінуге болады.

Американдық тіл оқытушысы Берк таңдау критерийлерін ғылыми тұрғыда қарастырды, оның негізінше үш түрлі, атап айтқанда:

- 1) оқушылардың мінез құлықтық сипаттамалары
- 2) видеоның кемшілігі
- 3) видеоның құрылымы

Бірінші критерийге әлеуметтік демографиялық сипаты: жасы, деңгейі, жынысы, этникалық тобын білдіреді. Мұғалімдер өз оқушыларының мінез-құлқын, сипаттарын біледі, соған қарай видеоны таңдайды. Берктің пікірінше, видео оқушыға ұнамай қалатын болса, ол одан бас тартуы, қабылдағысы келмеуі, ашуына да түрткі болуы мүмкін. Бұндай эмоциялар өз кезегінде оқыту процесінде өте кедергі болады. Оқушылардың наным-сенім, принциптеріне байланысты видеоның жағымсыз тұсынан мағынасын ашып, талқылап шешу қиындық туғызады. Соңғы критерий видеокұрылым оқудың инструкциялық қолданысына сәйкес болуы қажет. Берк ұзындық, контекст, іс-әрекет, визуалды сигналдар, символдар сияқты сипаттамаларды атап өтті [1].

Видеотехнология тез дамып келе жатқан техникалық процесте білімдегі құралдар да танымал болуда. Дегенмен, заманауи құрал-жабдықтар, мысалы, DVD плеер, компьютер, т.б тек бұлар ғана видеоның сыныпта қолданылуына себеп емес, видеоның басқалай да пайдасы мол. Негізгі жағы, мұғалімдер мен оқушыларды видео фильмдер оқудың потенциалды (әлеуетті) нәтижесіне жеткізеді. Берктің сөзі бойынша негізгі оқудың потенциалды нәтижелеріне: видеолар оқушылардың назарын аударады, олардың зейінін жоғарыландыруы, сыныптағы қызығулықты жинақтау, берілген жаттығуларға күш беру, релаксация, оқуға деген қатынасын арттыру, терең түсінушілік тудыру, творчествоны қалыптастыру, идеялар легін ынталандыру, еркін сөйлеуге мүмкін жасау, мотивация, сабақты көңілді өткізу, үрейлі тақырыптарға дабылды және мазасыздануды азайту жатады.

Сонымен қатар, шет елдің тілінде түсірілегін видеофильмдер көрермендерге негізгі нұсқаны қамтамасыз етеді(аутентика). Исихара және Чи сөздерінше, олар инструкциялық мақсатқа арналмаған(көркем фильмдер), яғни оқуға арналмаған. Нюнан аутентикалық материалдарды тілдің ауызша және жазбаша түрі, ол табиғи қарым-қатынас нәтижесінде туындаған, дәл бір тіл үйрету мақсатына арналып жазылмаған дейді. Аутентикалық материалдар теле, радио

бағдарламалар, көркем фильм, мультфильм, әңгімелер жинағы, банк инструкциясы, қонақ үйдің кітапшалары, теледидар мен газеттердегі хабарландырулар, өлеңдердің сөзі, т.б. Джой, Броснан т.б. аутентикалық тексттің мүмкіншілігі оқушыларды шынайы әлеммен байланыстырады. Дегенмен, оқытушылар үшін сыныпта тек қана аутентикалық материалды қолдану мүмкін емес. Ньюан пікірінше, аутентикалық материалдарды жиі естіп, оқығаны дұрыс. Бұл оларға сыныптағы өмір мен сырттағы өмірдің арасындағы маңызды байланысты түсінуге ықпал жасайды. Пикоктың еңбегінде, аутентикалық материалды қолдану сыныптағы оқушылардың жалпы мотивациясына әкелген, жасанды материалға қарағанда тиімдірек, зейінді оңай шоғырландыруға, назар аударуға мүмкіндік туғызады. Макналти және Лазевич өз еңбектерінде аутентикалық материалдар мотивацияға қайнар көз деп атап кеткен.

Видеофильмдер түпнұсқалық материал ретінде сыныпқа мәдениаралық мәлімет әкеледі. Шетел тілінің мұғалімі, ағылшын тілін тек сөздіктер мен грамматика арқылы ғана оқыту емес, сонымен қатар, мәдениетті де қоса алып жүруі керек. Олай болмаған жағдайда, алынатын білім жасанды әрі пайдасыз болып қалады. Сыныпта мұғалімдердің шектелмеген белгілі бір уақыты болады, сол уақытта мәдени аралық білімді оқу жоспарына салғанда көбіне, екінші орынға ығысады. Видеофильммен оқыту мұғалімдер үшін мәдени ілімді дамытуда зор үлес қосады, онымен қоса, негізгі тілдік қабілетті (есіту, сөйлеу, оқу, жазу), сөздік қорды дамытады.

Роелл фильм үлкен бір орта деп, мәдениаралық ілімге жағдай жасау үшін қолданылады деп түсіндіреді. Роелл мәдениет терминіне құндылықтарды, салт-дәстүрді, өнерді, ұлтқа біріккен адамдар тобын, этникалық, діндік, тілдік белгілеріне қарай топтасқан адамдар тобын жатқызады. Мәдениет қарым-қатынасқа тікелей байланысты болғандықтан, мұғалімдер үшін сабақтар мен іс-әрекетті диалектілер, табу сөздер, дәстүрлер түрлі топтар арасында әсері бар екенін түсіндіру керек.

Педагогтар мен студенттер білім беруде қолданылатын видеобағдарламалар арқылы пайдалы ілімге қол жеткізе алады. Мысалы, «Extr@» деп аталатын тіл үйренуге арналған ситком. Бұндай видеоның басты оң жағы ұзындығы және көлемі, мазмұны болып есептеледі. Сонымен қатар, көптеген құрылымдық видеолар мультимедиялық ресурс түрінде жабдықталған және оқулық әдістемелерді, мұғалімдерге арналған нұсқаулықтар, видеолық транскриптерді қамтиды. Жасанды тілдің негізінде жасалғандықтан, бұндай роликтерді табиғи емес жағынан көрінеді. Нәтижесінде, аутентикалық видеоға деген сұраныстың болу немесе болмауы айқын. Аутентикалық видеолар сол тілде сөйлеуші адамдарға (native speakers) арналған, яғни, түпнұсқалық акцентпен және жылдамдықпен сөйлейтін шынайы тілде де кездеседі. Тілді оқытуда аутентикалық видеоларға көркем фильмдер, мультфильмдер, құжатты фильмдер, жаңалықтар, сұхбат, ток-шоу, теледидарлық роликтер жатады. Берк тілдік сыныпта көрсетілетін видеоның түрлеріне драма, романтикалық, шытырман, комедия, құжатты роликтер, музыкалық бейнебаян немесе бейнетаспалар, адамдар өзі жасаған видеоларды атап өтті. Бұл материалдардың эмоционалдық әсерлері де әр түрлі, видеоның қайсысын көрсетуді таңдау, мұғалімнің қандай эмоционалды әсерге қол жеткізуді қалайтынына байланысты. Олай болмаған жағдайда, яғни қойылған мақсатқа сәйкес келмесе, бейнетаспа/бейнебаян оқуға кедергі болады. Өз кезегінде Масси және Блэскиз сыныпта көрсетіп оқытуға болатын видеоның «қысқа» түрін ұсынды. Ол фильмнен үзінді дыбысты да көріністі де қамтитын, 30 секундпен 15 минут аралығындағы видео. Масси және Блэскиз мини фильм деп атаған бұл видеоны үш түрге жүктеді: анимациялы фильмдер, құжатты және жанды экшн видеолар. Анимациялы фильмдер компьютер арқылы жасалған, құжатты фильмдер белгілі бір тақырып аясында фактқа сүйенген материалдар болса, жанды видеолар әртістер сомдаған видеолар болып табылады. Сыныпта жанды экшн видеоларды қолданған дұрыс деп санайды [2]. Бұл зерттеушілердің пікірінше, қысқа видеолар тілді оқытуда мынандай мақсатта қолданылады:

1) белгілі бір проблема немесе тақырыпты таныстыру (мектептегі әжуа мазақ, амбиция, сәттілік пен сәтсіздік, өмір құндылықтары, т.б.);

2) контексттегі тілдің функцияларын суреттеу (эмоциямен сезім, ақыл-кеңес беруші адамдар, жерлер, т.б.)

3) грамматикалық құрылымдарды таныстыру (шартты формалар, пассив сөйлемдер, лексико семантикалық сөйлемдер, білім, тұрмыс, т.б.);

4) интонациялық ерекшеліктер мен екпін айыру;

5) даулы проблемалар жайлы пікір, көзқарастарды жалпылау және қалыптастыру.

Мини фильмдердің артықшылығы түсініктілігі, қарапайымдылығы, үнемділігі болуы, сондай-ақ, қабылдау мен шығармашылық қабілетті дамытуға негізделген сабақ болып табылады. Ағылшын тілін оқыту әдістемесінде мини фильмдер мен видеолардың пайдасы толық көлемді материалдардан кем емес.

Берк Американдық колледжде видеоның түрлері жайлы атап өтті:

1) Нилсон Медиа Зерттеулері (Nielson Media Research) негізінде құрылған Тв бағдарламалар (медиа көрермендер теледидарлық, радио, театрлық фильмдер, үнпарақтар, т.б анықтап бағалайтын Американдық компания);

2) Оскар номинациясын жеңген, атақты әрі соңғы фильмдер, діни классикадағы көркем фильмдер;

3) көп қаралатын, рейтингі жоғары Ютуб видеолары;

4) аудиторияға арналған музыкалық бейнебаяндар;

5) оқушылардың көрген видеолары жайлы формальді және формальді емес көзқарастары.

Сондай-ақ видеода көрінісі мен дыбысы анық болуы, визуалды қамтамасыз етілуі мен диалог арасындағы тепе-теңдіктің болуы қажет. Ал, ондағы акценттің рөлі ерекше. Мұғалімдер көбіне стандартты акценті бар тілдегі видеоны тандайды, алайда, оқушылар үйреніп отырған тілдегі диалект пен ерекше акценті бар тілді қамтитын материалды да көрсеткен дұрыс, оқушылар сол тілдің ерекшеліктерімен таныс болады. Американдық әдіскер Ветри, студенттердің тәжірибесіне сай келетін және өмірлеріне қатысты болатын видеоны тандау, оларды сыни түрде ойлау, ауызша өз пікірлерін айта алу, толыққанды жазуға қалыптастырады деп тұжырымдайды. Басқаша айтқанда, Ветри оқушылардың тәжірибесі мен олардың видеоға қатысы болуы сынып үшін материал таңдаудағы басты критерий деп санайды. Ветри «схемата» терминін қолданды, яғни, реакцияны бағыттайтын, қабылдауды байланыстырып орталықтандыратын, шындықпен тәжірибені түсіндіру үшін арналған үлгі. Бұны «шаблон» деп те атайды, психологияда жиі қолданылады.

Ветридің ойынша, әрбір оқытушы өз қарамағындағылардың нені біліп, қандай тәжірибесі бар екендігі жайлы хабардар болып, сол білімге байланыстырып видеоны таңдағаны дұрыс, себебі оқушылар көрген тәжірибелері өз өмірлерінде кездесетін болса, фильмді оңай түсіне алады. Сонымен қатар, оқушылар фильмді оңай түсінген соң, берілген тапсырмаларды, сұрақ-жауап, талқылауды да сәтті орындап шығады [3]. Сабақта видеоматериалдарды тиімді қолдану үшін мыналарды ескеру қажет:

- қолданатын видеоматериалдың мазмұны оқушылардың жалпы және тілдік даму деңгейіне сәйкес болуын, тақырып бойынша сабақтардың бөлімінің мазмұнымен сәйкес келуін;

- қолданатын видеоматериалдың ұзақтығы сабақтың этапынан аспауы тиіс;

- видеоматериалдағы ситуациялар оқушылардың тілдік, сөйлеу, әлеуметтік мәдени компетенцияларын дамытуға мүмкіндік жасайтындай болуы керек;

- видеоматериалдың мәтіні оқушыларға түсінікті және логикаға толы, конкретті тапсырмаларды шешуге бағытталған нақты инструкциясымен қатар жүреді.

- видеоаппарат алдын ала тексеріліп, дайын болуы;

- видеоматериалмен оқытушының өзі таныс болуы.

Оқыту видеоларынан бөлек мынадай видео түрлерін қолдануға болады:

- көркем және деректі фильм

- мультфильм

- жаңалықтар бағдарламалар

- музыкалық бейнебаяндар

- жарнама

- әлемнің елдері жайлы видеоэкскурсия

Видеоматериалды қолданудың мынадай пайдасы бар:

- аяқталған тілдік контекстті көрсету
- мимика мен жест арқылы тілдің коммуникативті жағын көрсету
- шынай контекстте тыңдалым дағдыларын машықтандыру
- сынапта рөлдік ойындар ұйымдастыру
- оқушылардың суреттеу мен мазмұнын айту қабілеттерін машықтандыру
- дискуссияға стимул жасау

Видеоматериалдың өзіне де қойылатын талаптар бар. Мысалы, бейненің дыбысы анық, сапалы болуы, бейнені үлкейтіп, кішірейту функциялары болуы, видеодағы персонаждың мимикасының анық көрінуі, түрлі ситуацияларды қамтитын көріністер болуы, т.б. Ал, сюжеттың ұзақтығы 10-15 минуттан артық болмауы керек, ал көркем немесе деректі фильмнің ұзақтығы сабаққа бөлінген уақыттан аспауы тиіс.

Оқушылар қызығып көрген материалдан алған білімі қанағаттанарлықтай болу үшін таңдау мәселесіне үлкен жауапкершілікпен қараған жөн. Жоғарыда атап өткендей, оқушылар әр түрлі, олардың әрқайсының талғамдары да әр түрлі, сол үшін де, оқу мақсатын және жасалған жоспарды басшылыққа ала отырып, видеоны жалпы мұқият таңдай білу керек.

Пайдаланған дерек көздері

- 1 Berk, Ronald A. 'Multimedia teaching with video clips: TV, movies, YouTube, and MTV in the college classroom.' *International Journal of Technology in Teaching and Learning*. 2009. – P. 1-21.
- 2 Massi, Maria Palmira and Bettiana Andrea Blazquez. 'A short is worth a thousand films!' *Teaching English with Technology*. 2012. – P. 62-86.
- 3 Vetrie, Michael. 2004. 'Using film to increase literacy skills.' *English Journal*, 93 (3): 39-45
- 4 Барменкова О.И. Видеозанятия в системе обучения иностранной речи // *Иностранные языки в школе* № 3 1999 г. стр. 20.
- 5 Верисокин. Ю. И. Видеофильм как средство мотивации школьников при обучении иностранному языку // *Иностранные языки в школе* № 5 2003 г. стр. 31.
- 6 *Современные теории и методики обучения иностранным языкам.* / Под ред. Л. М. Фёдоровой, Т. И. Рязанцевой. – М.: издательство «Экзамен», 2005.

МРНТИ 14.25.07

Әбжан Г.М.¹

¹Педагогика кафедрасының аға оқытушысы, Абай атындағы ҚазҰПУ
(Алматы, Қазақстан)

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОРТА МЕКТЕПТЕРІНДЕ ОҚУШЫНЫҢ БІЛІМІН БАҒАЛАУ ЖҮЙЕСІ

Аңдатпа

Қазіргі таңда орта мектеп мұғалімдерінің кәсіби дамуы маңызды мәселелердің бірі, сондықтан оқыту процесінде оқушы жетістігін бағалау – оқушының оқу еңбегінің қорытындысын анықтайтын негізгі қызмет. Осы бағытта болашақ мамандардың кәсіби деңгейін қалыптастыруда бағалау бойынша теориялық, практикалық мәселелерді қолға алуды қажет етеді.

Мақалада педагогика ғылымы саласында білім, білік, дағдыны бағалаудың түрлері: күнделікті, тақырыптық, қорытынды тараулар бойынша бақылап бағалау түрлерінің кең тарағандығын баяндалған.

Мақалада оқушының білімін бағалауда баға өлшемдері мен нормасына қатысты критерийлер, оқыту нәтижесін бағалау жүйесін жаңарту мәселесінде функционалды сауаттылық пен мектептегі білім жетістіктерін «білім-түсіну-қолдану-жүйелеу-жинақтау» жаңа жүйесі бойынша бағалайтын жаңа көзқарас бойынша бағалау мәселелері қарастырылған.

Түйін сөздер: білім беру жүйесі, білім алушы, жетістіктерін бағалау, бағалау өлшемдері

Аннотация

Оценка результатов труда ученика в учебный процесс, определяющий. Автор статей в области педагогической науки, знаний, умений, навыков распространенным видам оценки: ежедневно, тематические, итоговая оценка по видам рубрики контролировать.

В отношении критериев, норм в оценке знаний учащихся и критерии оценки в статье автор, достижения функциональной грамотности в вопросах образования и модернизация системы оценки результатов обучения в школе «знание-понимание-применение-систематизация и обобщение» представляет совершенно новый взгляд на оценки по новой системе.

Ключевые слова: системы образования, образования, оценки, критерии оценки.

Abstract

Evaluation of the work of the student in the learning process is determined. Author of articles in the field of educational science, knowledge, and skills assessment types: daily, theme, the final grade in the types of headings to control a wide trainband.

In relation to criteria, norms in the evaluation of students' knowledge and evaluation criteria in the article author, achieve functional literacy education and modernization of the system of assessment of learning outcomes in school, "knowledge-understanding-application-systematization-generalization" is a whole new perspective on evaluation evaluation under the new system.

Keywords: education system, learning, assessing and evaluation criteria.

Бүгінгі білім беру жүйесінің ерекшелігі – білім алушының қандай да бір іс-әрекетке құзіреттілігін дамыту болып табылады. Ұлы педагог Ы.Алтынсарин «Оқытушы бағалағанда олардың іске қатысы жоқ сөздеріне қарап емес, олардың егістерінің бетіне шыққан жемістеріне, яғни оқушыларына қарай бағалау керек» деп, айтқандай, оқушы жетістігін нақты бағалау мәселесі - білім беру жүйесіндегі өзекті мәселелердің бірі. Өз кезегінде, білім беру сапасын жоғарылату оқушылар жетістіктерін бағалаудың нақты критерийлерін жасауды талап етеді. Оқушылардың білім нәтижелерін бағалау - оқыту үдерісінің маңызды бөлігі болып табылады, оқыту үдерісін басқарудың түйінді кілті бағалауда деп те айтуға болады.

Білім беру саласындағы заманауи үрдістерді дамыту мақсатында Отанымыздың білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасындағы білім беру сапасын бағалаудың ұлттық жүйесі (БСБҰЖ) басты жаңалыққа айналды. Бүгінде бұл жүйе білім саласындағы сапаның сыртқы, ішкі бақылауды және оның негізгі міндеті білім берудің барлық деңгейі бойынша оқушылардың оқу жетістіктерін қадағалауды мақсат тұтуда. Білім беру үрдісіне қатысушылардың қызметін, оқу-әдістемелік және оқу үдерісін жетілдіру, үздіксіз білім беру сатылары арасындағы бағалау нәтижелерімен сабақтастықты қалыптастырудың маңызы зор.

Көптеген жылдар бойы оқушы жетістігі басқа оқушымен салыстырмалы түрде бағаланып келді. Баға оқушыға білімдік стандарттарды меңгергені үшін қойылады. Мұғалімнің негізгі міндеттерінің бірі - баланы өзіне баға беруге дағдыландыру үшін оған бағалау өлшемдерін түсіндіру.

Дәстүрлі төрт баллдық бағалау жүйесі:

- толық біледі (өте жақсы);
- жеткілікті біледі (жақсы);
- жеткіліксіз біледі (қанағаттанарлық);
- білмейді (қанағаттанғысыз), -деген бағалау формаларымен бағаланып келді.

Еліміздегі қарым-қабілеттері әртүрлі 2,6 миллион оқушының небары «5 баллдық жүйемен» («1» және «2» қойылмайды десек те болады) бағаланып келуі де – білім беру ісіндегі түйткілді проблемалардың бірі.

Баға - бала өміріндегі маңызды оқиға. Баға арқылы бала өзі туралы ойын реттеп, сыныптағы беделін нығайтады. Сондықтан мұғалім баға қоюға өте мұқият болу керек:

"5" деген баға оқу бағдарламасының мазмұнын терең және толық білетін, оқу материалындағы теория мен фактіні ажырата алатын, жауабын өз бетімен жүйелі етіп құрастыратын,

анықтама, ұғымдарды түсінетін, тілдік нормаларды сақтап сенімді, қатесіз, жауап беретін қосымша материалдар қолдана алатын, ойы оралымды оқушыға қойылады.

"4" бағасы ұғым, ереже, анықтамаларды дұрыс түсініп, дәлелдей алатын, бірақ кейбір жерлерін нақты айтпайтын, жекелеген қате жіберетін оқушыға қойылады.

"3" бағасы оқу материалындағы негізгі ережелерді, тәуелділіктерді үстүрт түсінген, ой-пікірлерді талдай алмайтын, жауабы жүйесіз, мұғалім көмегімен жауап беретін оқушыға қойылады.

"2" бағасы білімі жүйесіз, негізгі мен көмекшіні, теория мен фактіні ажырата алмайтын, жаттанды сөйлейтін, бағдарламаны игеруге мүмкіншілігі жоқ, бағдарламаның материалын түсінбейтін оқушыға қойылады. Осы бағалаулардың бірқатар кемшіліктері болды:

- 1) төрт балдық жүйенің қазіргі заманға сай білім жүйесіне қанағаттандыра алмауы;
- 2) оқушы танымындағы өзгерістер мен білім сапасындағы қалыптасқан қайшылықтар;
- 3) әлеуметтік сұраныстардың өзгеруі.

Аталған мәселені шешу үшін мектептерде оқытудың мақсатына, міндетіне және күтілетін нәтижесіне сәйкес оқушылардың оқу жетістіктерін бағалаудың жаңа жүйесін жасау және енгізу қажеттілігі туындады, бұдан білім сапасын бағалау жүйесінде жаңғыру мәселесі туындауда.

«Бағалау» термині «жақын отыру» латын тіліндегі мағынада - бағалаудың негізгі сипаты бір адам басқа адамның не айтып, не істегенін немесе өзін-өзі бақылау жағдайында өзінің дербес ойлауын, түсінігін немесе тәртібін бағалау.

Орал қаласындағы «Өрлеу» БАҰО» АҚ БҚО ПҚБАИ деңгейлік бағдарламалар орталығының тренері Зулкашева Шынар Мулкайевнаның «Оқыту үрдісін жоспарлауда қалыптастырушы бағалаудың орны» тақырыбындағы мақаласында: әр оқу мақсатына негізделген жетістік ретінде бағалау критерийі мұғалімнің бақылауын қажет ететін тұстар туралы жан-жақты ақпарат береді. Сол әрекеттерді орындау барысында мұғалім әр оқушыға жекелеген қолдау көрсетіп, кері байланыс беріп отыруы міндетті дей келе, *оқушыларды бағалауға қатыстыру, өзін-өзі бағалау мен өзара бағалауда* оқушылар алда тұрған мақсаттың мәнін түсініп, оған қол жеткізу үшін не істеу қажет тек оқу мақсатына қол жеткізетіндігін және оқушыларының бойында өзін-өзі бағалау дағдыларын дамытуға талпынған көптеген мұғалімдердің мақсаты-оқушыларды өз жұмысы туралы мақсат қою тұрғысынан ойлануға үйрету. Олар бұны қалай істеу керек екенін түсінгенде ғана өз жұмыстарына шолу жасай бастайды, сол арқылы оны өздері орындап, өздері бақылай алады,- деген тұжырым жасайды [1].

Тарбақов Бауыржан Айдарұлы «Критериалды бағалау жүйесінің тиімділігі» атты мақаласында критерийдің мазмұнын төмендегіше саралайды [2]:

Бағалау критерийлері - оқытудың мақсатын және ара қатысын белгілеуге сәйкес белгі (сипаттама).

Дескриптор - жетістік деңгейінің сипаттамасы.

Критерийлер		Дескрипторлар
А	Білу және түсіну	Жекелеген сыныптар мен пәндер көлемінде оқу бағдарламасы мақсатына сәйкес келетін нақты фактілерді, ақпараттар және сипаттамаларды білу және жаңғырту. Алынған ақпаратты талдау, қайта жаңғырту, болжау жасау арқылы түсінгендігін көрсете білу
В	Қолдану	Бұрын алған ақпараттар мен білімдерін жаңа немесе таныс емес жағдайларда және контекстерде қолдану, пайдалану. Білгенін, түсінгенін, дағдыларын сабақ барысында қолдану арқылы көрсету. Әр сыныптар мен пәндер көлемінде оқу бағдарламасының мақсатына сәйкес келетін білімдерін қолдануды көрсетудің жолдары: практикалық жұмыс, диаграммалармен жұмыс, кескін картада жұмыс жасай алуы, жобалар, мәселені шешу және жаңа нәтижелер ойлап табу болып табылады

C	Сыни ойлау және зерттеу	Білім көзінен алған ақпараттарды талдау, синтездеу, бағалау арқылы пікірлер қалыптастыру. Жекелеген сыныптар мен пәндер көлемінде оқу бағдарламасының мақсатына сәйкес келетін ақпараттар мен нәтижелерді жинақтай алу және оларды талдай алу қабілеттілігін көрсету. Ұсынылған болжамдарды дұрыс ақпараттар жинақтау және деректерді пайдалану арқылы зерттеп, бағалап, өз бетімен қорытынды жасау. Әр сыныптар мен пәндер көлемінде оқу бағдарламасының мақсатына сәйкес келетін жасалған қорытынды жайында ой қозғау қабілеттілігін көрсету.
D	Коммуникация және рефлексия	Әр сыныптар мен пәндер көлемінде оқу бағдарламасының мақсатына сәйкес келетін ақпараттар, фактілер мен ойларын, пікірлерін ауызша және жазбаша ұсыну. Басқа адамдар ұсынған ақпаратты тыңдап және сәйкесінше жауап қайтара алу қабілеттілігін, басқа адамдардың көзқарасын қабылдай отырып, өз көзқарасын түсіндіру арқылы ортақ ойға келу. Айтылған ойларды, пікірлерді, оқиғаларды ой елегінен өткізу арқылы шешім қабылдау немесе ой толғаныс нәтижесінде іс-әрекет жасау.

Формативті бағалау оқушылардың қай кезеңде, қай бағытта екенін анықтау және одан да зор жетістікке қалай жету керектігін жоспарлау үшін қолданылады.

Формативті бағалау күнделікті сабақта үлкен роль атқарады, себебі күнделікті оқу жетістіктері мен кері байланыс оқушыларға өз оқуы туралы қорытынды жасауға және нәтижені жақсарту үшін керекті шешім қабылдауға ықпал етеді.

Формативті бағалау оқушының әр сабақтағы іс - әрекетін бағалайды. Бұл жерде оқушының сабақтағы белсенділігі, еркін өз ойын білдіруі, сыныптастарына көмектесуі, бірлесіп жұмыс жасауы т.б. Формативті бағалау баға қоюмен жүзеге асырылмайды [3]. Мақтау, мадақтау, жылы шырай таныту, қолдау көрсету, ынталандыру формативті бағалаудың түрлері болып табылады. Формативті бағалау оқыту кезеңінде күнделікті қолданылады және сабақ барысында оқушылардың оқу танымдық әрекетіне басшылық жасайды. Формативті бағалау мұғалімнің жалпы немесе жекелеген оқушылар жұмысына жүйелі түрде бақылау жасау көмегімен жүргізіледі. Бағалаудың бұл түрі оқушылардың сынып немесе үй тапсырмаларын өз бетінше орындауға деген ниеттері мен берілген тапсырманы орындауға деген олардың қызығушылығы мен жауапкершілік сезімін ынталандыруда үлкен маңызға ие болады. Суммативті оқыту, керсінше, оқушылардың осы кезеңге дейін оқығанын қосып бағалау немесе білім деңгейі мен оқу дағдыларын анықтау үшін қолданылады. Суммативті бағалау әр түрдегі оқытудың жиынтық жұмыстарды орындау нәтижесі бойынша жүргізіледі (тесттер, сынақтар, бақылау жұмыстары және т.б.).

Егер бағалау мақсаты баға қою, сертификаттау немесе алға жылжуын тіркеу үшін оқыту қорытындысын шығару болса, онда өзінің функциясы бойынша бағалау жиынтық болып табылады және кейде оны оқытуды бағалау деп те атайды.

Білім алушының оқу жетістігін бағалау түрлері:

1. Ағымдық
2. Кезеңдік
3. Межелік

Ағымдық – 2-11 сыныптардағы оқу кезеңдерінде бағалау (тақырыптық, сабақ сайын). Кезеңдік – бөлімді аяқтауда, сондай – ақ жарты жылда, оқу жылында бағалау (тақырыптық, жалпылау).

Межелік – оқу циклдары аяқталғаннан кейін, яғни 2,4,6,8,10,12 сыныптардан кейін (тақырыптық,жалпылау) бағалау.

12 жылдық білім беру кезеңінде жалпы білім беретін мектептің сыныптарында бағалау барысында талдануға сәйкес келетін 10 балдық бағалау жүйесі алынады:

- 0 балл – қанағаттанарлықсыз
- 1-2 балл – қанағаттанарлықтан төмен
- 3 балл – қанағаттанарлық
- 4 балл – қанағаттанарлықтан жоғары

5 балл – жеткілікті жақсы

6 балл - жақсы

7 балл - өте жақсы

8 балл - үздікке жақын

9 балл - үздік

10 балл - өте үздік [4].

Қазіргі таңда бағалаудың 6 қағидасы ұсынылып жүр [5]: Бірінші қағида: «*Маңыздылық*».

Бағалау үшін пәннің (курстың) ең маңызды, бағалауға тұрарлық күтілетін нәтижелерін тандап алу қажет, өйткені бағалауға уақыт, күш және басқа да ресурстар шығындалады. Егер нәтиже маңызды болмаса (оқытушының пікірі бойынша), онда оны бағаламаса да болады.

Бағалау бұған қоса күтілетін нәтижеге (тәжірибе, білім, дағды, білік, құндылықтар) үйрену процесінің өзін жақсарттады. Оқушылар пәннің (курстың) бағаланатын жақтарына мезеттеріне) ерекше түрде көңіл бөледі. Тәжірибелі мұғалімдер бағалау үшін көп нәтижелер тандамайды, олардың қағидасы: Тек маңызды нәтижелер ғана бағалануы қажет!». Сонымен, бағалаудың бірінші қағидасын қолдану үшін ұстаздың өзіне келесідей сұрақтарды қойғаны абзал: «Мен үшін оқушы жұмыстарының қандай нәтижелері маңызды және бағалауға тұрарлық? Бұл нәтижелердің (білім, білік, дағды, құндылықтардың) адам өмірі үшін маңызы бар ма? Олар өмірде қаншалықты қажет болар екен?».

Екінші қағида: «*Дәлдік*» («Адекваттық»).

Өзіміз жоспарлаған нәтижеге қол жеткізгенімізді қалайша білеміз? Бұл үшін біз оқушылардың қажетті білім, білік, дағды, құндылықтарды қандай деңгейде меңгергендігін көрсететін бағалаудың дәл құралын тандап алуымыз керек. Мысалы, егерде біз мақсат тұтқан нәтиже «Оқушыларды тұтынушы құқығын пайдалануға үйрету» болса, онда «Тұтынушының негізгі құқықтарын атаңыздар» деген тапсырмаға негізделген тексеру жұмысы бағалаудың дәл (адекватты) құралы бола алмайды, өйткені құқықтарды білу оларды пайдалана білуді меңземейді. Мүмкін бұл нәтижені тексерудің дәл әрекеті ретінде оқушыларға «Тұтынушылар құқықтарын қорғаудың әртүрлі тәсілдерін қолдана отырып, мынандай проблеманы (нақты проблема келтіріп) шешіңіздер» тапсырмасын берген дұрыс болар. Сонда оқушылар өздерінің үйренгенін нақты әрекеттер арқылы көрсетеді: өздері келіссөз жүргізеді, өтініш немесе шағым жазады, сотқа арыз береді.

Сонымен, өзіңізге «Оқушылардың мақсат тұтқан нәтижеге жетіп, керекті білім мен білік меңгергендігін қандай жаттығулар (әрекеттер) немесе тапсырмалар дәл көрсете алады?» деген сұрақ қойыңыз.

Үшінші қағида: «*Объективтік*» («Дәлелділік»).

Бақылау жұмысын орындаудың нәтижелерін бағалау – көп жағдайда субъективтік процесс. Әртүрлі адамдар бір жұмысты бағалағанда, олардың бірдей баға қоюына қалайша жетуге болады? Объективтікке (тұрақтылық, беріктілік, шынайылық, адал, дәлелділік) бағалаудың нақты талаптарын (критерийлерін) таңдау арқылы жетуге болады.

Келесі сұрақтарға жауап беріңіз: Жақсы орындалған жұмыстың белгілері мен ерекшеліктері қандай болуы керек? Ал қанағаттанарлық деңгейде орындалған жұмыс ше? Қанағаттанарлықсыз жұмыс қандай болуы керек? Бұл белгілер мен ерекшеліктер (критерийлер) басқа оқытушылар мен оқушылардың өздеріне түсінікті болар ма екен?

Төртінші қағида: «Оқудың ажырамас бөлігі». Егерде қандай да бір жаттығуды (тапсырманы) бағалау үшін қажетті талаптар дайындайтын болсақ, олар сонымен бірге бұл тапсырманы орындаудың ережелері де болуы мүмкін, яғни нақты білім, білік, дағды, құндылықтарға үйретудің ережелеріне айналады.

Демек, егер Сіз осы талаптар бойынша оқушылардың жұмысын бағалаймын десеңіз, онда оларды бұл талаптарды қолдануға үйретуіңіз керек. Дайана Хесс: «Өздеріңіз үйретпеген нәрсені бағалау әділдікке жатпайды» дейді. Бағалау оқу процесінің ажырамас бөлігіне айналу керек. Басқаша сөзбен айтқанда, бақылау жұмысының өзі де үйрету әрекеттеріне жатады. Бағалау мен үйрену – біртұтас процесс.

Мұғалімнің өзіне қоятын сұрақтары: Бағалау талаптары (критерийлері) оқу процесіне енгізілген бе? Мен оқушыларымды бағалайын деген нәрселерге үйреттім бе?

Бесінші қағида: «Жариялылық».

Бағалаудың талаптары мен тәсілдері оқушыларға алдын-ала хабарлануы керек. Баға жария түрде қойылып, оқушылар өздерінің қандай білімдері және олардың қалайша бағаланып отырғанын білуі керек. Профессор Д.Хесс «Бұл қағида Америка мектептерінде нағыз төңкеріс жасап, оқыту жүйесін түбегейлі өзгертіп жіберді» дейді.

Мұғалімдер бағалау жүйесін алдын-ала ойластырып, оны оқушыларға жеткізуі керек еді. Бұл жәйт мұғалімдердің оқушылар бағалаудың әрбір қағидасы бойынша берілген сұрақтарды мұғалімдердің өзіне де қоя алатын болды.

Сол себепті де мұғалімдер бағалаудың барлық қағидаларын қолдануға мәжбүр болды.

Бағалаудың талаптары (критерийлері) мен тәсілдерін белгілеуге оқушылардың өздерін де қатыстыру керек. Мұндай ұстаным бағалауды оқушылардың өзіндік әрекетіне айналдырады. Сонымен, келесі сұрақтарға жауап беріңіз: Мен оқушыларға «нені» және «қалай» бағалайтындығымды қашан және қалай хабарлаймын? Мен бағалаудың талаптары мен тәсілдерін оқушылармен бірлесе отырып белгілей аламын ба?

Алтыншы қағида: «Қарапайымдылық». Бағалау процесі мен оның формалары қолданыста қарапайым және ыңғайлы болуы керек. Егер мектеп ұжымында мұғалімдер кәсіби маман ретінде бағалау талаптары мен тәсілдерін жоғарыдағы берілген қағидалармен басшылыққа алса, одан туындайтын күрделі жеке тұлғалық психологиялық мәселелерге жол бермеген болар еді.

Бағалау талаптарын оқу процесіне біртіндеп, оқушылардың бағалау құралдарын игеру деңгейіне байланысты енгізуге болады.

Пайдаланған дерек көздері

- 1 Тарбақов Б.А. Критериалды бағалау жүйесінің тиімділігі. <http://u-s.kz/blog/11136-kriterialdy-balau-zhyesn-timdlg.html>. 13.01.2015 ж.- интернет дерек көздері.
- 2 Зулкашева Ш. М. «Оқыту үрдісін жоспарлауда қалыптастырушы бағалаудың орны.- интернет дерек көздері.
- 3 Баймұлдина С.С. Формативті бағалау әдістері. Тау то ЕНТ сайты.
- 4 Білім жүйесін бағалау: Бағалау жүйесіндегі кейбір мәселелер ... / bilimsite.kz/.../624-bilim-zhuyesin-bagalau-bag. - Интернет дерек көздері.
- 5 Есенбаева Г.Ш. Оқыту мен оқу үшін бағалаудың маңыздылығы. –Интернет дерек көздері.

МРНТИ 14.25.09

А.Т. Ергешова¹

¹6M010900 - Математика мамандығының 2 курс магистранты,
Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

Ж.О. Тастанова²

²6M010900-Математика мамандығының 2 курс магистранты, Қазақ мемлекеттік қыздар
педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

КӨПЖАҚТАРДЫ ОҚЫТУДА ІС-ӘРЕКЕТТІК ЖӘНЕ ҚҰЗЫРЛЫЛЫҚ ТӘСІЛДЕРДІ ҚОЛДАНУ

Аңдатпа

Мақалада «Көпжақтар» тақырыбын оқыту процесіне белсенді оқыту тәсілдерін пайдалану баяндалған. Математиканы оқытуда іс-әрекеттік және құзырлылық тәсілдерді қолдану жеткілікті зерттелмеген. Жалпы білім беретін орта мектеп оқушыларының зерттеушілік құзырлылықтарын қалыптастыратын және есептерді өз бетінше шеше алатын қабілеттерін дамытатын сабақ жүргізудің белсенді тәсілдерін енгізу бүгінгі күннің көкейкесті мәселесі. (2) Зерттеудің мақсаты «Көпжақтар» тақырыбын оқыту процесінде оқушыларды дамытуға, сапалы математикалық білім беруге бағытталған іс-әрекеттік және құзырлылық тәсілдерді қолдану. (3) Жұмыста мәселелерді теориялық талдау, әдебиеттерді зерделеу, бақылау, сауалнама жүргізу секілді зерттеу әдістері қолданылды. (4) Нәтижесінде математиканы оқытудағы іс-әрекеттік және құзырлылық тәсілдердің мағынасы анықталды; оқушылар геометриялық есептерді өз бетімен шығарып, өздігімен қолданбалы есептер құрастырғанда оқушылардың зерттеушілік құзырлылықтары қалыптасты. (5) Оқушылардың ой-өрісін кеңейтетін, білімдерін тереңдететін есептерді үнемі шығарғанда өздігімен жүйелі ізденіс іс-әрекетіне ұштасады, ал оқыту проблемалық және дамытатын оқытуға айналады.

Түйінді сөздер: көпжақтар, іс-әрекеттік және құзырлылық тәсілдер; кәсіби және зерттеушілік құзырлылықтар.

Аннотация

В данной статье описывается применение активных методов обучения в процессе изучения темы «Многогранники». Проведенный анализ литературы показывает, что применение деятельностного и компетентностного подходов в средней школе при обучении математике изучено не достаточно. Применение активных методов, способствующих развитию исследовательской компетентности учащихся, развивающих способности самостоятельно решать задачи является актуальной. Цель исследования состоит в использовании деятельностного и компетентностного подходов в процессе изучения темы «Многоугольники», направленных на качественное усвоение материала. В работе использованы методы исследования, как теоретический анализ проблемы, изучение литературы, наблюдение, анкетирование, тестирование. В результате определены сущность деятельностного и компетентностного подходов в обучении математике. При деятельностном подходе у учащихся формировалась исследовательская компетентность. Систематическое решение геометрических задач, развивающих мыслительную деятельность и самостоятельный поиск приводит учеников к активной деятельности, а обучение становится проблемным и развивающим.

Ключевые слова: многогранники, деятельностный и компетентностный подходы, профессиональная компетентность; исследовательская компетентность.

Abstract

This article (1) describes the use of active learning methods in the process of studying the theme "the Polytopes". The analysis of literature shows that the use of activity and competence approaches in the secondary school in teaching mathematics is studied not enough. Application of active methods for facilitating the development of research skills in students, developing the ability to independently solve problems is important. (2) the purpose of the study is to use activity and competence approaches in the process of studying the topic

"Polygons" aimed at the quality of learning. (3) the study used research methods as theoretical analysis of the problem, study of literature, observation, questionnaires, tests; (4) the result is determined by the nature of the activity and competence approaches in the teaching of mathematics. In active approach the students formed research kompetentnosti. (5) the Systematic solution of geometric problems, developing thinking and independent search leads students to be active, and learning becomes problematic and developing.

Keywords: polyhedra, activity approach, competence approach, professional competence, research competence.

Kipicne. Қазақстан Республикасы «Білім туралы» заңында «Білім беру жүйесінің міндеттері – ұлттық және жалпы азаматтық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіптік шыңдауға бағытталған сапалы білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу ... және тиімді пайдалану» дегендей жалпы білім беретін орта мектеп оқушыларын дамытуға, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жас жеткіншектерді қалыптастыруға бағытталған сапалы математикалық білім беру бүгінгі күннің көкейкесті мәселесі.

Мектеп геометриясының «Көпжақтар» тарауы белгілі бір дәрежеде оқушылардың математикалық қабілеттерін дамытып, қажетті білімді, іскерлікті және дағдыларды қалыптастыруда рөлі зор. Көпжақтарды оқыту барысында оқушылардың планиметрия курсынан алған көпбұрыштар туралы білімдері, сонымен бірге стереометрияның Х сыныбындағы түзулермен жазықтықтардың кеңістікте өзара орналасулары туралы білімдер жинақталып жүйеленеді. Көпжақтарда оқыту барысында оқушылардың кеңістіктегі көзқарастарын қалыптастыру бағытындағы жұмыс жалғастырылады.

Бүгін оқушылардың алған білімі мен біліктерін нақты өмірде туындайтын нақты ситуациялар мен проблемаларды шешуде қолдана білу қабілеттері бағаланады. Қазақстандық білім беруді модернизациялау (жаңғырту) жағдайында оқытудың жаңа белсенді тәсілдерін қолдану көзделіп отыр. Осы жағдайда білім беруде оқытудың іс-әрекеттік және құзырлылық тәсілдерінің өзектілігі айқын.

Зерттеудің мақсаты - «Көпжақтар» тақырыбын оқыту процесінде оқушыларды дамытуға, сапалы математикалық білім беруге бағытталған іс-әрекеттік және құзырлылық тәсілдерді қолдану. Белсенді оқыту әдістерін құрастыру және тәжірибеге енгізу әртүрлі ғылым салаларында көптеген педагогтармен және психологтармен зерттелген. Дегенмен, математиканы оқытуда іс-әрекеттік және құзырлылық тәсілдерді қолдану жеткілікті зерттелмеген. Аталған тәсілдердің мәні – олар оқушылардың алған білімдері негізінде танымдық, коммуникативтік, ұйымдастырушылық, адамгершілік және басқа да әртүрлі салаларда туындайтын проблемаларды өз бетінше шеше алатын қабілеттерін дамытады.

Әдістер. Математиканы кәсіби-бағдарлап оқытудағы іс-әрекеттік және құзырлылық тәсілдердің мағынасын анықтау үшін теориялық мәселелерді талдау, әдебиеттерді зерделеу, бақылау, сауалнама жүргізу секілді зерттеу әдістері қолданылды.

Нәтижесінде математиканы оқытудағы іс-әрекеттік және құзырлылық тәсілдердің мағынасы анықталды; оқушылар геометриялық есептерді өз бетімен шығарып, өздігімен қолданбалы есептер құрастырғанда оқушылардың зерттеушілік құзырлылықтары қалыптасты.

Дискуссия. Педагогикалық қызмет пен педагогикалық қарым-қатынас жоғары деңгейде жүзеге асыра алатын, оқушыны тәрбиелеуде және оның жеке басын дамытуда жақсы нәтижелерге жететін ұстаз еңбегі кәсіби құзырлы болады.

Кәсіби және зерттеушілік құзырлылықтың мағынасын талдай келе, біз бұл ұғымдарды төмендегідей анықтадық: «Педагогтың кәсіби құзырлылығы деп оның педагогикалық қызметке дайындығын анықтайтын және қазіргі уақыттағы социумда қабылданған нормалар мен стандарттарға сәйкес кәсіби- педагогикалық функцияларын шығармашылықпен орындайтын кәсіби тұлғалық сипаты», ал «*Математика маманының зерттеушілік құзырлылығы* – математикалық білім, білік және дағдылары бар, математикалық қабілетті, ғылыми-зерттеу әдістерін қолдана алатын, ғылыми нәтижеге жеткенше табандылықпен іздене алатын оқушының біріккен қасиеті», – деп анықталды [1].

Құзырлылық күрделі және көп қырлы қасиет. Ол тек педагогтың кәсіби-базалық білім мен біліктілігімен ғана анықталмайды, ол өзін-өзі түсінуімен және қоршаған әлеміне түсіністікпен қарауымен, іс-әрекеттерінің құнды жақтарымен, жалпы мәдениеттілігімен, бірге жұмыс істейтін адамдармен жақсы қарым-қатынас жасай алуымен, өзінің шығармашылық әлеуетін дамыту қабілеттерімен анықталады.

Педагогтың *шығармашылық қызметі* өз пәнін және оған жақын келетін ғылым салаларын білу, оқыту және тәрбиелеу әдістемесін білу, адам психологиясын түсіне білуге негізделген. Педагогтың *шығармашылық қызметі* – маңызды педагогикалық мәселелерді түсіну және оны вариативті шешу жолдарын таба білу, өз шеберлігінің деңгейін түсініп оны дамыту мүмкіндіктерін біліп, оны жетілдіру мүмкіндіктеріне сеніммен қараумен сипатталады [2]. Педагогикалық қызметтің негізі – *әрекет ету*. Ол өзара байланысты іс-әрекеттер тізбегінен тұрады да, педагогикалық қызметтің құрылымын құрайды.

Бірінші кезеңде мұғалім педагогикалық мақсаттар мен міндеттер қояды (кез келген түрде), екінші кезеңде оларды жүзеге асыру үшін қажетті педагогикалық құралдарды тандайды, үшінші кезеңде өз іс-әрекеттерін талдайды және бағалайды.

Оқытушылардың қызметінің әр сатысында: диагностикалық, жоспарлау, ұйымдастыру (1 кезең); коммуникативтік, ынталандыру, қалыптастыру (2 кезең); аналитикалық, бағалау, үйлестіру, түзету және жетілдіру (3 кезең) функциялары жүзеге асырылады.

Педагогикалық жоғары оқу орындарының физика-математика факультеттерінде математиканы оқыту процесінде студенттердің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруда *әрекеттік тәсілдің* маңыздылығы ерекше болды. Себебі, *әрекеттік тәсіл* студенттердің мотивациялық-қозғаушы және бағдарлы-зерттеу қызметін ұйымдастырғанда кәсіби ойлау қабілеттерін қалыптастырады.

Әрекеттік тәсілде кезкелген оқыту – белгілі бір әрекетті оқыту деп қарастырылады. *Әрекеттік тәсіл* кәсіби іс-әрекеттің әдістерін меңгеруге бағытталған. Психологияда тұлғалық-әрекеттік тәсілдің негізі Л.С. Выготский [3], А.Н. Леонтьев [4], С.Л. Рубинштейн [5], В.В. Давыдов [6] және т.б. еңбектерінде қарастырылған.

Аталған авторлардың еңбектерінде тұлға іс-әрекеттер және қарым-қатынастар арқылы адамның жеке дамуын анықтайтын қызмет субъектісі ретінде қарастырылады.

Әрекет ортақ маңызды қасиеттерімен және бір ғана құрылымымен сипатталады. Оның компоненттері (мақсаты, қозғаушы, мазмұны, әдістері, нәтижелері) студенттің ұмтылған нәтижесіне жетуін қамтамасыз етеді.

Мақсат пен қызығушылық көзі студенттің талаптары. Онда мұғалімнің педагогикалық қызметінің ең маңызды міндеттерінің бірі оқушылардың оқуға деген талаптарын қажеттіліктерін арттыру болып табылады. «Ғылыми тұрғыдан мұғалім тек – бізді қоршаған әлеуметтік ортаның білім беру және тәрбиелеудің жетекші ұйымдастырушысы, әрбір оқушымен өзінің қарым-қатынасының реттеушісі және бақылаушысы» [5]. Мұғалімнің міндетіне жеке амалдарды орындап алып, соңында нәтижелерін жинақтап, жалпылауға үйрету де кіреді. Оқу материалының көпшілігін есеп немесе тапсырма ретінде беріледі. Бұл жағдайда студент өзінің жеке ерекшелігіне байланысты нақты тапсырмаларды орындайды, оның ойлау қабілеті дамиды.

Тұлғалық әрекеттік тәсілді қолданғанда оқыту мақсаты әрекеттік тұрғыда қойылады. Ал, міндет - қойылған мақсатқа жету үшін орындалатын ахуал (ситуация), әрекет - мақсатқа жету процесі [6].

Оқушылармен жұмыс істеуге үйретудің негізі – туындаған проблеманы (мәселені) шешу болады. яғни жаңа іс-әрекеттерді меңгеру. Атап айтқанда: оқу және зерттеушілік, іздену және конструкторлық, шығармашылық және т.б. Бұл жағдайда білім - мәселелерді шешудің мақсатты, тиімді және жүйелі жұмысының нәтижесі болады.

Көпжақтарды оқыту барысында жаттығуларды орындау кезінде оқылған ұғымдар мен қасиеттерді пайдалана отырып оқушылар өз білімдерін тереңдетеді, нақтылайды және оларды жалпылайды, оларда есеп шығару тәсілдері мен жалпы әдістері қалыптасады. Оқушылардың білім алу процесін талаптарға сай ұйымдастырылған жағдайда оқу материалын меңгеруі, оларға өмірге жолдама береді. Оқытуға мұндай көзқарас оқыту процесіндегі іргелі және мағыналы іс-әрекет болады. “Іс-әрекет арқылы оқыту” концепциясын американдық ғалым Д.Дьюи ұсынды.

Оның жүйесінің принциптері:

1) оқушылардың қызығушылығын ескеру; 2) әрекетке ойлай білу арқылы жетуді үйрету; 3) таным мен білім – қиыншылықтарды жеңу салдары; 4) еркін шығармашылық жұмыс және ынтымақтастық [7].

Оқыту процесінде интеллектуалдық және танымдық есептер білім алушылардың қызығушылықтарын оятады. Себебі танымдық есептер олардың ой-өрісін кеңейтуге, білімдерін тереңдетуге және жүйелеуге септігін тигізеді және студенттердің танымдық, интеллектуалдық қажеттіліктеріне сәйкес ынта-ықыластарымен білім алуға, оқып үйрену есептерін шығаруға ықпал жасайды.

«Көпжақтар» тақырыбына оқушылар өз бетімен шығарған танымдық есепті келтірейік.

Есеп: Тік призманың табаны — тең бүйірлі үшбұрыш. Оның тең қабырғаларының арасындағы бұрыш α -ға тең. Жоғарғы табанының төбесінен тең бүйірлі жақтарының диагональдары жүргізілген, олардың арасындағы бұрыш β -ға тең. Призманың бүйір бетін табыңыздар.

Берілгені: $ABCA_1B_1C_1$ — тік призма (1-сурет).

$$\angle BAC = \alpha, \quad \angle BA_1C = \beta, \quad AB = AC = a, \quad S_{\text{б.б.}} = ?$$

Ш е ш у і: Табаны тең бүйірлі үшбұрыш болатын тік призма саламыз.

Оның $\angle BAC = \alpha, \quad \angle BA_1C = \beta, \quad AB = AC = a$.

Бұл призманың бүйір беті: $S_{\text{б.б.}} = (2AB + BC) \cdot AA_1$

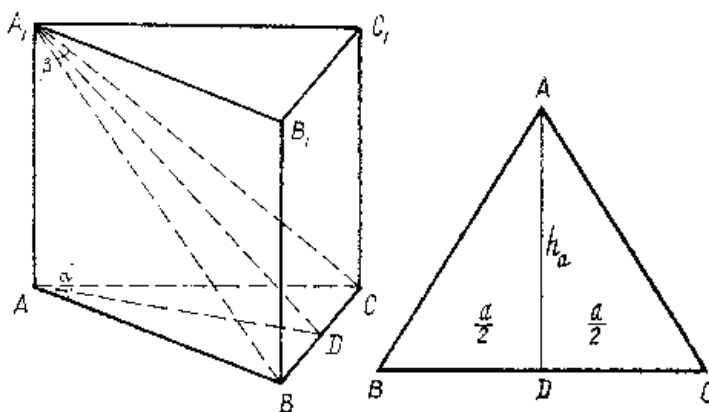
Есепті шығару — призма табанының бір қабырғасын және призманың биіктігін табуға тіреледі. Ал, призманың табаны — тең бүйірлі үшбұрыш. (Көмекші есептердің бірінші сериясы. Бұларды есептің мәліметтері бойынша тікелей есептеуге болады).

Тік бұрышты $\triangle ABD$ -дан

$$BD = AB \cdot \sin \frac{\alpha}{2} \Rightarrow BD = a \sin \frac{\alpha}{2}. \quad \text{Бұдан } BC = 2a \sin \frac{\alpha}{2}. \quad (1\text{-көмекші есеп.})$$

Призма табанының периметрі:

$$\begin{aligned} 2AB + BC &= 2a + 2a \sin \frac{\alpha}{2} = 2a \left(1 + \sin \frac{\alpha}{2} \right) = \\ &= 2a \left(1 + \sin \frac{\alpha}{2} \right) = 2a \left(1 + \cos \left(\frac{\pi}{2} - \frac{\alpha}{2} \right) \right) = 2a \cdot 2 \cos^2 \left(\frac{\pi}{4} - \frac{\alpha}{4} \right) = 4a \cdot \cos^2 \left(\frac{\pi}{4} - \frac{\alpha}{4} \right). \end{aligned}$$

1-сурет

Тік бұрышты ΔA_1BD -дан және ΔAA_1B -дан

$$\frac{BD}{BA_1} = \sin \frac{\beta}{2} \Rightarrow BA_1 = \frac{BD}{\sin \frac{\beta}{2}}. \text{ Сонда } BA_1 = \frac{a \sin \frac{\alpha}{2}}{\sin \frac{\beta}{2}}. \quad AA_1 = \sqrt{AB^2 - A_1B^2} = \frac{a}{\sin \frac{\beta}{2}} \sqrt{\sin^2 \frac{\alpha+\beta}{2} \cdot \sin^2 \frac{\alpha-\beta}{2}}.$$

Енді $S_{6.6} = (2AB + BC) \cdot AA_1$ формуласына табылған мәндерді қойсақ (2 және 4-көмекші есептерді қараңыздар)

$$S_{6.6} = 4a \cos^2 \left(\frac{\pi}{4} - \frac{\alpha}{4} \right) \cdot \frac{a}{\sin \frac{\beta}{2}} \sqrt{\sin^2 \frac{\alpha+\beta}{2} \cdot \sin^2 \frac{\alpha-\beta}{2}} = 4a^2 \frac{\cos^2 \left(\frac{\pi}{4} - \frac{\alpha}{4} \right)}{\sin \frac{\beta}{2}} \sqrt{\sin^2 \frac{\alpha+\beta}{2} \cdot \sin^2 \frac{\alpha-\beta}{2}}.$$

Табылған мәннен призманың бүйір беті a, α, β мәндеріне тәуелді екенін байқау қиын емес. Үйге оқушыларға өмір қажеттілігінен туындайтын есептер құрастыру тапсырылады.

Қорытынды. Сонымен, осындай оқушылардың ой-өрісін кеңейтетін, білімдерін тереңдететін есептерін үнемі шығару өздігімен жүйелі ізденіс іс-әрекетіне ұштасады, ал оқыту проблемалық және дамытатын оқытуға айналады. Нәтижесінде оқушылардың зеттеушілік құзырлылықтары қалыптасады. Осылайша тұлғалық-әрекеттік оқыту жағдайында білім берудің жаңа сапасына және әлеуметтік белсенділігін арттыруға қол жеткізіледі. Іс-әрекеттік және құзырлылық тәсілдер оқушылардың тек білімді меңгеруіне ғана емес, сонымен қатар ойлау тәсілдерін, оқушының танымдық күштері мен шығармашылық әлеуетін дамытуға бағыттайды.

Оқу әрекетінің теориясының жалпы мәтінінде мақсат қою, бағдарламалау, жоспарлау, бақылау, бағалау амалдары қарастырылады.

Сонымен, мектеп математика курсына «Көпжақтар» тақырыбын оқытқанда іс-әрекеттік және құзырлылық тәсілдерінің негізгі талаптарының бірі – оқу процесіне сабақ жүргізудің интерактивті түрлері мен әдістерін кеңінен қолдану болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

- 1 Каскатаева Б.Р. Болашақ математика мұғалімдерінің әдістемелік құзырлығын қалыптастыру. Монография. - Алматы: ҚазМемҚызПУ. – 2009. -345 б.
- 2 Браже Т.Г. Развитие общей культуры учителя в системе непрерывного педагогического образования. Взаимосвязь общей и профессиональной культуры учителя. Материалы и конференции. – СПб: Институт образования взрослых РАО, 1992. – 86с.
- 3 Выготский Л.С. Вопросы теории и истории психологии // Собр. соч. в 6 т. М., 1982. Т. 1.
- 4 Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. Т. II. – М.: Педагогика, 1983. – 320с.
- 5 Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. - СПб.: Питер, 1999.- 210 с.
- 6 Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. - М., 1996. - 250 с.
- 7 Дьюи Дж. Школа будущего. – М.: Госиздат. 1926

МРНТИ 14.25.01

Н. Сайлауова¹

¹п.ғ.д., Х.Досмухамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті
(Атырау, Қазақстан)

Н.Шынтева²

²п.ғ.к., Халықаралық білім беру корпорациясы
(Алматы, Қазақстан)

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ОҚЫТУДЫҢ ТҮРЛІ ФОРМАЛАРЫН ПАЙДАЛАНУДЫҢ БҮГІНГІ КҮНГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада бастауыш сыныпта оқытудың түрлі формаларын пайдаланудың бүгінгі күнгі ерекшеліктері, халықаралық практикада білім стандарты күтілетін нәтижелер түрінде берілген білім мақсаттарының жүйесі қарастырылған «Нәтижеге бағдарланған білім моделіне» көшуге басымдық берілгендігі, онда білім құзіреттілігі оқушының жеке пәндер бойынша бірін-бірінен пәндер алшақтықта емес, кешенді түрде жеке тұлға бағдарланған (білім, білік, дағыны) іс-әрекет білім құзіреттілігін қабылдауы талдауға алынған. Бұл жағдайда білім құзіреттілігі көпжақты қызмет атқарып, білім «объекті» болудан «тірі» білімге айналатыны байқалды. Оқытудағы оқушының сапалық сипаттамасының құрамдас бөлігі ретінде базалық құзіреттіліктер ауқымды сипат түрінде нақтыланған мақсат оқытудың күтілетін нәтижелерін беретіні көрсетілді.

Түйін сөздер: бастауыш мектеп, оқытудың түрлі формалары, білім құзіреттілігі.

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы использования различных форм обучения в начальной школе. Сегодня, ожидаемые результаты образовательных программ должны соответствовать требованиям международных стандартов. «Модель личностно-центрированного обучения является приоритетом перехода системы образования на новый уровень. Конечный результат формирования компетенции обучающихся предполагает развертывание всех компонентов образования в направлении развития его интересов, желаний, знаний, навыков и самостоятельные работы. Огромную роль в личностно-центрированном обучении играет профессиональное самообразование педагога.

Ключевые слова: начальная школа, формы обучения, компетентность образования.

Abstract

The use of various forms of learning in primary schools are considered in the article. Nowadays, learning outcome of educational programs has to meet the requirements of international educational standards. 'The model of learner-centered learning' is the priority of the conversion of the educational system to a new level. The result of competence formation supposes the deployment of all components of the education in the areas of developing of learners' interests, desire, knowledge, skills and individual works. The great role in learner centered learning plays professional self-education of the teacher.

Key words: the primary school, forms of education, competency education

Қазақстан Республикасының білім беру жүйесі қазіргі таңда өзгермелі және өскелең талаптар мен қажеттіліктерді қанағаттандыра отырып, отандық білім саласын әлемдік білім кеңістігіне біріктіруге бетбұрыс жасауда. Бұл білім жүйесін жетілдіру және оны сапалы деңгейге көтеруді алға тартады. Осыған орай, ғылыми – зерттеу барысында әлемдік озық тәжірибелер мен отандық білім жүйесіндегі ерекшеліктер зерделенуде.

Он бес жастағы оқушылардың білім мен білік дағдыларын халықаралық деңгейде бағалау барысында, экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымына қатынасатын елдердің мүшелері PISA жобасына қатысқан.

Онда мектепті бітіретін оқушы қоғамдағы өз орнын табу үшін қаншалықты білім мен білікті меңгергенін білу мақсатында құрылған бағалау жобасы үш бағытта жүргізіледі.

- оқытудағы сауаттылық;
- математикалық сауаттылық;
- жаратылыстану ғылымдары бойынша сауаттылық.

«Сауаттылық» тирмині білім, білік, дағды мазмұнын бағалаудың кеңдігін көрсетеді. Біріккен ұлттар мен сауаттылықтың он жылдығы (20003-2012 жж.) құжаттарында сауаттылық дағдыларының жаңа түсінігі – адамның өзгермелі жағдайға бейімделуге арналған ақпараттарды іздеп табуы және пайдалануы, оның қоршаған ортаның шақыруларына тиімді қарсы тұра білу біліктілігі деп берілген [1]. Халықаралық практикада білім стандарты күтілетін нәтижелер (білім нәтижелері) түрінде берілген білім мақсаттарының жүйесі деп қарастырылып, «Нәтижеге бағдарланған білім моделіне» көшуге басым бет беріледі. Онда білім компонентілігі оқушының жеке пәндер бойынша бірін-бірінен пәндер алшақтықта емес, кешенді түрде жеке тұлға бағдарланған (білім, білік, дағыны) іс-әрекет білім компонентілігін қабылдауы қамтамасыз өтеді. Бұл жағдайда білім компоненттілігі көпжажақты қызымет атқарып, білім «объектті» болудан «тірі» білімге айналатын байқадық. Оқытудағы оқушының сапалық сипаттамасының құрамдас бөлігі ретінде базалық компетенцияларының ауқымды сипат түрінде нақтыланған мақсат оқытудың күтілетін нәтижелерін береді.

Оқу сапасын жетілдіруде білім мақсаттарының күтілетін нәтижеге бағдарлануы жан – жақты білімді, өз мамандығын жетік білетін бәсекеге түсе алатын жеке тұлғаны бастауыш сатыдан бастап дайындауға бағыттайды. Мектепте бастауыш сатыдан оқушының сапалық және сандық білім деңгейін анықтау арқылы оқу сапасын жетілдіруге мүмкіндік туады. Иектептегі әрбір оқушы даму динамикасын және оқу барысында алған білім нәтижесін сапасын жан-жақты және әділ бағалануға қол жеткізу.

Осыған орай мектептің бастауыш сатысында оқыту мазмұнын жаңалау және жаңа технологияларды пайдалануға байланысты жетілдіру жұмыстары жүргізілуде. Мұнда жеке тұлғаның рухын тәрбиелеудеге, адамның адамгершілік болмысының қалыптасуына басты назар аударылуы. Білім мазмұнында жаңа процессуальдық біліктілік ақпаратты алдын ала болжау қабілеттерін жәнке қойылған міндетті шығармашылықпен дамытуға көңіл бөледі. Саралап және даралап оқытуға басым бағыт беріледі. Ақпаратты білім дәстүрлі тәсілдері - ауызша және жазбаша сөйлеу, компьютерлік құралдармен байытылады. Оқытудың механикалық естілуінен - ақыл-ой процесінің дамуына статистикалық білім модулінен динамикалыққа, орта білетін оқушыға бағдарлап оқытудан саралап және даралап оқытатын бағдарламаға оқытудың сыртқы мотивациясының ішкі адамгершілік еркін басқаруға мектеп және қоршсаған ортасының шығу процесіне басым бағыт беріледі.

Бастауыш сатыда мектепке дейінгі біліммен сабақтастықта қарастырылған бағдарлама мен оқу-әдістемелік кешендер жетілдіріледі. Онда жеке тұлғаны тәрбиелеу мен дамытудың табиғи жалғасы ретінде мектепке дейінгі білім мектептің бастауыш сатысында сабақтаса әрі қарай жалғастырылады. Бастауыш саты үздіксіз білімнің барлық кезеңдерімен тығыз байланыстағы оқыту қызметін қалыптастыруға көмектеседі, жеке тұлғаның жан-жақты дамуына және жеке мүмкіндігін ашуға, білім алуға, білім алуға жағымды жағдай жасайды.

Сондай-ақ, республика мектептерінде бастауыш сатыдан ағылшын тілі мен информатиканы енгізу мәселелері де кешенді зерттеулерді қажет етеді.

Жалпыға міндетті орта білім стандарттарын (жалпы бастауыш білім) білім объектісі ретінде білім мазмұны алынған болса, өркениетті елдердің тәжірбиесінде білім объектісі ретінде – оқыту нәтижесі алынған. Осыған орай, білім мазмұнын жаңарту мен оқытуды түрлі формаларын пайдалану және жаңа білім моделіне көшуді іске асыру жұмыстары кезек күттірмейтін мәселе болып отыр. «Математика» білім саласы бойынша күтілетін нәтижелер білім мазмұнын жетекші компоненттері және білім, түсіну, қолдану, жоғары, сипаттағы біліктер деп саналатын категориялар арқылы бейнеленген оқу материалдарын меңгеру деңгейлерін ескере отырып, анықталады. Күтілетін нәтижелер барынша маңызды білім, дағдыларды, қатынастарды ғана бейнелеп қоймай, оқушылардың оқу жетістіктерінің біртіндеп даму динамикасын көрсетеді.

«Математика» оқулықтарының мазмұнында (авт. Оспанов және т.б.) білім беру қызметіне басымдық берілген. Онда бастауыш білім мазмұны екі деңгейге сәкестендірілген. Бірінші деңгей –

мемлекеттік білім стандартының талаптарына сәйкес міндетті, ал екінші деңгей – оқушының шығармашылығын дамытуға берілуі.

Оқулықтағы жаттығулар оқу-танымдық іс-әрекетті тиімді ұйымдастыруға бағдарланған. Жаттығулар ұсынылғанымен, тапсырманы өздері құрастырып, тұжырымдап, орындауға немесе өзгертулер енгізуге, түрлендірулер жасау ұсынылады. Бұл ұстаным оқушының өздігінен ойланып, іс-әрекет жасауына өз білімін дамытуға мүмкіндік беретін алғашқы қадамдар болып табылады.

Қазіргі өмір талабына сай, бастауыш сынып оқушыларына арналған жаңа буын электрондық-дистанциялық «Математика» оқулықтары мектеп тәжірбиесіне негізілуде. Оқулық ақпараттық технологияны меңгеруге және оқушылардың өз бетімен білімдерін толықтыруға мүмкіндік береді.

Жаңа білім моделіне көшудің бұрынғы жүйеден айырмашылығы оқушының жетістігінің өлшемдері жасалады. Оқыту нәтижесі барлық пәндік түйінді компетенциялар түрінде беріліп, оқушылар білімін өлшеу, яғни бақылап-бағалау, тақырыптық, тоқсандық, жарты жылдық, жылдық бақылау, тест жұмыстары түрінде көрсетіледі.

Оқушыларды жеке тұлға етіп қалыптасыру үшін оны жан-жақты дамытуда олардың дербес ерекшеліктерін ескеру қажет. Саралап, даралап, оқыту әдістерін жүзеге асыру барысында көрініс табады. Мұнда әртүрлі деңгейде (көбіне 3 деңгейде) үлестірмелі дидактикалық материалдар, тест сұрақтары дайындалады. Бұл оқушы білімін сараптап, оны одан әрі жетілдіруге көмектеседі. Білім деңгейінің жетістіктері дәстүрлі білім, білік, дағдымен қатар оқушылардың іс-әрекет қызметі салыстырмалы, бағалау, интерпретация, зерделеу, модельдеу, пікірталас т.б. түрінде көрініс табады.

Бүгінгі таңда көптеген мектептерде оқыту процесінде бастауыш сынып оқушыларының қабілеттерін жан-жақты дамыту мақсатында «Тәй-тәй» бағдарламасы пайдаланылуда.

Тұлға үшін адамзат баласы жүзеге асыратын іс-әрекеттердің ішіндегі ең бір күрделісі-танымдық процесс болып табылады. Педагогикада оқушылардың «оқу танымдық іс-әрекеті» ұғымдары «ойлау іс-әрекеті» ұғымдары жиірек пайдаланылады. «Ойлау» және «таным» ұғымдарына анықтама берер болсақ, философиялық инциклопедиялық сөздікте ойлау ұғымы объективтік шындықтың белсенді формасы ретінде сипатталады. Ойлау адамзат баласының танымының жоғары сатысы болып табылады. Сондықтан «таным» ойлауға қарағанда әлде қайда кеңірек ұғым философиялық сөздікте «таным объективтік шындықтың бейнеленуінің жоғарғы формасы» ретінде сипатталса, ал бейнелеу-материяның жалпыға бірдей ортақ қасиеті ретінде сипатталып, оның мәні бейнеленуші объектінің белгілерін, қасиеттерін, элементтері арасындағы қатынастарын басқа объектілермен байланыстарын қайта жаңғыртуда, қайта елестетіп көрсетуде болып табылады.

А.П.Карповтың пікірінше мектептегі оқушының танымдық іс-әрекеті – оны өмірге даярлаудағы қажетті кезең. Танымдық іс-әрекет құрылымы жағынан іс-әрекеттегі ұқсас, кез келген басқа солармен бірлікте болғанымен. Мектепте оқып жүрген жылдары жүйелі, үнемі оқып үйренудің қол үзген адамның санасы толыққанды бар мүмкіндігінше дамымайды, дүниені қабылдаудан халықтың құндылықтарын игердің құралақан қалады /24,65/.

Г.Н.Щукина танымдық іс-әрекеттің субъектісі оқушы болуға тиісті деп есептейді. Олай болса әлеуметтік-педагогикалық негізі бар оқып-үйренудің де «қайнаған ортасында» оқушы, оның жеке басының тұлғасы, оның санасы, танылуға тиісті және танылу үстіндегі айнала қоршаған дүниеге қатынасы, таным процесіне қатынасы және танымдық іс әрекетке қатысушыларға – оқушыларға, оқып-үйрену ісін ұйымдастырушы және бағыт беруші мұғалімдерге қатынасы, көзқарас болады. Мектеп қабырғасындағы оқытудың оқып-үйренудің ерекше миының өзі де осында. Әрі бұл оқып үйренудің әлеуметтік мақсатқа, оны мұғалімнің ұйымдастырумен бағыт беруіне тәуелділікте болатындығын және соған қарамастан өзінің субъективтік –тұлғалық негізін жоғалтпайтынын ұмытпауға тиіспіз.

Мектеп оқушыларының танымдық белсенділігін қалыптастыру мәселесіне педагогтердің, психологтердің, көптеген еңбектері арналған зерттеулерде танымдық белсенділік туралы әр

түрлі пікірлер айтылған. Біреулері танымдық белсенділікті іс-әрекеттер ретінде қарастырса, екіншілері жеке тұлғаның ерекше қасиеті ретінде қарастырады.

Жалпыға бірдей міндетті орта білім беру жүйесіне көшу ісін жүзеге асыруда бүкіл арнаулы білім беретін мектептердің оқу сапасын одан әрі жақсарту, оқушылардың сауаттылығын арттыру мақсаты және мұғалім қауымына оқыту барысында ізденушілікті күшейту міндеттері жүктелді. Бұл салада әсіресе ауыл мектептерінің оқу-тәрбие жұмысын жақсарту, оқушылардың білім деңгейін көтеру назарда тұрған негізгі мәселелердің бірі болатын.

Жалпы білім беретін мектеп жағдайында оқушылардың өздігінен атқаратын жұмыстарының түрін, мазмұнын, көлемін, оны ұйымдастыру әдістерін байқаудан өткізу негізгі мақсат ретінде қойылды. Өйткені оқушылардың өзіндік жұмыстарының нәтижелі болуы мұғалімнің шебер ұйымдастырған басшылығына байланысты.

Сонымен бірге оқушылардың өзіндік жұмысы тек сабақ барысында ғана емес, үй тапсырмасын орындау кезінде де жүзеге асатыны ескерілді.

Бастауыш мектептегі оқытудың мазмұнында ерекше орын алатын пән - ана тілі. Ана тілдің маңызы туралы. Ж.Аймауытов былай деген: «Оқылатын пәндердің бәріне бірдей керекті, бәрін қапсырып, орап алатын пән - ана тілі екендігі даусыз. Ана тілін жақсы меңгере алмай, өзге пәндерге түсіну мүмкін емес. Ана тілі халық болып жасағаннан бергі жан дүниесінің айнасы: өніп түрлене беретін мәңгі құрамайтын бәйтерегі... Жанның барлық толқындарын ұрпақтарын-ұрпаққа жеткізіп, сақтап отыратын қазынасы - сол халықтың тілі. Ана тілін үйрену - сөздерді жаттау, олардың жүйесін өзгеру заңдарын білу ғана емес, тіл үйренумен қатар, бала тілдің сансыз көп ұғымдарының, ойларын, сезімдерін, сұлу үлгілерін ойлау жүйесін де меңгереді. Қазақ тілі - мемлекеттік тіл. Олай болса, қазақ ұлт мектебінің негізі де арқауы да-ана тілі. Ана тілі - мектепте тек пән ретінде оқытылып қоймайды, өзге пәндердің бәрінен де білім беруге және ондағы бүкіл тәлім-тәрбие, қойған жұмыстардың жүргізуге негізгі құрал есебінде қызмет етеді» [2].

Ана тілі-балаларды жүйелі сөйлеуге, ана тілінің сөздері мен құралдарын саналы түрде жұмсай білуге үйретеді.

Қатысымдық-әрекет негізінде оқытудың мазмұны жалпы оқытудағы қарым-қатынас үдерісінің моделі ретінде болады. Сондықтан баланың сөйлеу тілін дамытуда қатысымдық-әрекет танымдық оқыту үрдісінің әдістемелік ұстанымы ретінде де қарастырылады.

Тіл, сөйлеудің ең маңызды қызметі қарым-қатынас екендігі белгілі, сөйлеу қоғамда адамдар арасында жүргізіледі. Сөйлеу біліктілігі дегеніміз осы екі жақты үдерісті де қамтиды. Өйткені бала қарым-қатынас жасауда хабарлайтын, жеткізетін мәселесін өзінің ойына сай айтады немесе жазады. Керісінше, сол сөйлеу әрекетінде өзі де тыңдаушының қызметін атқарып, сөйлеу нәтижесін қарым-қатынас мақсатына байланысты түсінуді қабылдайды. Олай болса, сөйлеу біліктілігі дегеніміз сөйлеу үдерісін мақсатқа сай қарым-қатынас жасай білу икемділігі. Демек, баланың сөйлеу біліктілігін дамыту үшін қатысымдық әрекетін дамыту керек.

Сөйлеудің екінші бір қызметі-өзінің сезім күйін білдіру. Мұны тілде қарым-қатынастың әсер күштілігін арттыру деп түсіндіреді. Мәселен, М.Р.Львов: «выражая свои эмоции, автор воздействует на читателя или слушателя поэтому говорят о функции воздействия», - деген пікір білдіреді [3]. Демек, тілдің қызметі қатысымдық қызметпен байланысты, бірақ тілдік құралдарды қолдануда өзіндік ерекшеліктері бар. Ол әдеби тіл стильдеріндегі мәтіннен көрінеді. Мәселен, ресми стильдегі мәтінде сезім күйін білдіретін лексикалық, синтаксистік құралдар белсенді түрде қолданылмаса, ал ауызекі сөйлеу стилі мен көркем әдеби тіл стилінде осы құралдар бұл стильдердің негізгі ерекшелігі болып табылады.

Сөйлеудің қатысымдағы қызметі өз сезімін жеткізу. Ол туралы М.Р.Львов: «Вторая функция-выражения эмоций проявляющаяся в различных по сложности формах: от простого выражения радости, испуга, горя, до лирического стихотворения, передающего эмоциональное состояние автора», - дейді. [3]. Осы сезімін жеткізу кезінде сөйлеудің әсер ету (воздействия) қызметі де анықталады. Тіл білімінде мұны тілдің экспрессиялылығы мен эмоционалдылығы деп те атайды.

Сондықтан бала өз ойын дұрыс жеткізу үшін тілдік құралдарды қолдана білумен бірге оны әсерлі жеткізе алу икемділігі мен дағдысы болуы керек. Мектеп бағдарламасы қазақ тілі сабақтарында тілдік құралдарды ойын әсерлі жеткізу үшін пайдалана білу икемділіктері мен дағдыларын қалыптастыру бағытына тиісті назар аудармайды. Нәтижеде оқытуда тіл білімінің теориялық мәселелеріне көп күш салынады да, мәтінді өз ойын, сезімін білдіру мақсатымен қатысымды жүргізе білуге баулу назардан тыс қалып келеді. Өйткені оқушыларды сөйлеуге жаттықтыруда мәтіннің стилистикалық түрлері бойынша жүргізуге көңіл бөлінбейді. Оқушылардың жас, білім ерекшеліктеріне байланысты әр сыныпта белгілі әдеби тіл стилдері бойынша мәтін арқылы сөйлеуге жаттықтыру жүргізілмейді. Нәтижеде мектепте көркем және ғылыми мәтіндермен ғана жұмыс жүргізіліп, қарым-қатынас жасау ахуалына, жағдайына, мақсатына, түріне байланысты оқушылардың білімінде олқылықтар кездесті. Бұл зерттеу нәтижесі бойынша, оқушының стилистикалық біліміне байланысты болды.

Сөйлеудің үшінші қызметі – ойды жеткізу. Ол жөнінде М.Р.Львов: “В речи мысль материализуется, становится доступной не только для других людей, но и для самого субъекта”, -[3] деген пікір білдірген. Демек, тіл дамыту үшін ойдың ыңғайлы болу икемділігі мен дағдысы қалыптастырылуы керек.

Жоғарыдағы пікірлерді қорыта келгенде, тіл дамыту мәселесі ретінде сөйлеу біліктілігінің мазмұнына мына төмендегі мәселелерді енгіземіз:

- қатысымдық әрекет мақсатына сай сөздік қорының болуы. Сөйлеу әрекетіне лайық сөздік қоры мен оны өз ойын жеткізуде қолдана білу икемділігі мен дағдысының қалыптасуы;
- тілдік жүйе, құрылымы мен құралдарын, тілдік бірліктерді өз ойына байланысты пайдалана білу икемділігі мен шеберлігінің болуы;
- тілдің теориялық, орфоэпиялық, орфографиялық, стилистикалық нормаларын нақты игеріп, ол туралы білімдік және қолдана білу тәжірибесінің, іскерлігінің жетілуі;
- сөйлеуді қарым-қатынас пен әлеуметтік жағдай (сөйлеу орны, стиль, жағдайы т.б.) міндеті мен мақсатына сай жүргізе білу іскерлігі.

Пайдаланылған дерек көздері

- 1 Қазақстан Республикасының Білім беру туралы заңы. - А., 1998.
- 2 Аймауытов Ж. - А., 1997.
- 3 Рақымова Б. Оқушылардың танымдық әрекетін дамыту. Бастауыш мектеп 2000. - №2 25-26б.
- 4 Бекмуханбетова Р. Тіл сабағында қолданылатын жаңа әдістер. Қазақ тілі мен әдебиеті 2004. - №8 3-5б.
- 5 Пазылова Г. Оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру. Бастауыш мектеп 2000, №4 13-14б.
- 6 Эльконин Д.Б. Психология игры. - М.: Педагогика. 1976. - 304б.
- 7 Кисметова Г. Методы активного обучения студентов в высшей школе. Поиск, 2001.

МРНТИ 373.1013.54

Б.К. Капанова¹

¹аға оқытушы, Абай атындағы ҚазҰПУ
(Алматы, Қазақстан)

ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯ БОЙЫНША ОҚЫТУ ҮРДІСІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ БАСҚАРУ

Аңдатпа

Мақалада заман талабына сай білім беруде оқу мен тәрбие ісін оқытудың жаңа технологиясын меңгерген жағдайда біліктілігі мен білімі жоғары жетекші тұлға ұлағатты саналатындылығы айтылған.

Әр мұғалімнің мақсаты – оқушылардың алған білімдерін қолдана білуге, өз бетінше білімді меңгерту, өмірге көзқарасын қалыптастыру, инновациялық әдістерді қолданудың маңыздылығы сөз етілген.

Әр пәнді оқытуда электрондық оқыту ресурстарын енгізу, электрондық оқулықтарды пайдалану мультимедия мүмкіншіліктерін қолданудың оқу тәрбие үрдісінде маңыздылығы жайында.

Қазіргі заман талабы сабақтарды ақпараттық технологияны пайдаланып, жан-жақты дамыған терең білімді бәсекеге қабілетті тұлғаны қалыптастыруға болатындылығы, коммуникациялық байланыс құралдарын пайдалану арқылы білім беруді жетілдіруге болады.

Түйін сөздер: жаңа технология, инновация, коммуникация, электрондық оқулық, мультимедия.

Аннотация

В статье сказано, что квалифицированным является тот преподаватель, который владеет современными новыми технологиями обучения и воспитания.

Цель каждого учителя – достичь, чтобы каждый учащийся умел использовать полученные знания и применять инновационные методы при формировании отношения к жизни.

А также описывается важность внедрения электронного обучения в преподавании предмета разных ресурсов, возможности применения мультимедий в учебном процессе и использовании электронных учебников по учебно-воспитательной работе.

Занятия, проведенные по современным требованиям с использованием информационных технологий и средств коммуникационной связи ведут к формированию всесторонне развитой конкурентноспособной личности с углубленными знаниями.

Ключевые слова: новая технология, инновация, коммуникация, электронный учебник, мультимедия.

Abstract

In the article, in the case of formation of new learning technologies, possessing modern leading healthy lifestyles, education, qualifications and face, a matter of training and education analytically said.

The goal of each teacher's students be able to apply the acquired knowledge independently to master knowledge, formation of attitudes to life, the word of the importance of applying innovative methods.

Introduction of e-learning in teaching the subject of different resources, ways of using multimedia in the educational process use of electronic textbooks in educational importance.

Studies using modern information technologies demand a fully developed competitive personality, the formation of in-depth knowledge of blatantly, improving education with the use of a communication facility.

Keywords: new technology, innovation, communication, electronic textbooks, multimedia.

Егемендік алған тәуелсіз Қазақстанның әлемдік өркениетке жетудегі бірден-бір дара жолы-білім жүйесі. Орта мектеп-білім жүйесінің ең басты буыны. Орта мектепте қаланған білім негізі оқушының болашағына жол ашады [1].

Қазіргі кезеңдегі басты мәселенің бірі жаңа технологиялардың дамуы кезеңінде болашақ ұрпақтың тәрбиесі мен білім алуында ұстаздардың атқаратын рөлі ерекше. Егемен еліміздің болашағы, оның әлемдік өркениеті өз орны, ең алдымен білім мен тәрбиенің бастауы-ұстаз қолында. Сонымен бірге Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Болашақта еңбек етіп, өмір сүретіндер бүгінгі мектеп оқушылары, мұғалім оларды қалай тәрбиелесе Қазақстан сол деңгейде болады. Сондықтан ұстазға жүктелетін міндет ауыр» деген болатын. Жалпыға жаппай орта білім беру кезеңінде мұғалім оқушылардың бәрін бірдей жақсы оқытуға міндетті. Сондықтан қазіргі кезде мектептерде жаңаша оқытуға көшу жүйесі жасалынды, пән мұғалімдерінің алдында тұрған

жауапты міндет - оқушылардың білім деңгейлерін барынша жетілдіру. Оқушылардың білім деңгейлерін төмендігі - олардың қабілетінің жоқтығынан емес, өз беттерінен жүйелі түрде білім алуға дағдыланбауынан, жүйелі еңбектің жоқтығынан. Сондықтан әр мұғалімнің мақсаты - оқушылардың алған білімін қолдана білуге үйрету. Олардың жеке тұлға ретінде дамуына жағдай жасау, өз бетінше білімді меңгерту, оқушылардың біртұтас өмірге деген көзқарасын қалыптастыру және интеллектуалдық іс-әрекеттерге әзірлеуде, білім берудің инновациялық әдістерін қолданудың маңызы зор. Пәнаралық байланыстар мектептегі оқылатын негізі пәндерді оқушылардың жан-жақты және терең меңгеруіне көмектеседі [1].

Оқу тәрбие үрдісіне электрондық оқыту ресурстарының енгізу, электрондық оқулықтарды пайдалану, мультимедия мүмкіншіліктерін әр пәнді оқытуда қолдану. Демонстрациялау әдісін компьютер негізінде оқу-тәрбие үрдісін ақпараттандырудың жұмыстары басталды. Ақпараттық технология және жүйелік бірігу әртүрлі мүмкіндіктерге жол ашады. Ақпараттық технологиямен жүйелік кірігуі жобалаудың негізгі міндеті - оқушыларды білімге, ізденушілікке, баулу, қызықтыру. Ол үшін міндетті түрде ақпараттық технологиялардың, ресурстарын қолдана білуі керек. Пәндерді оқытуда ақпараттық технологияны пайдалану, оқушының ақпаратты тез қабылдап, тез түсінуіне, уақытын үнемдеуіне жол ашады. Оқушы жаңа нәрсеге қызығады, өзін-өзі бағалайды. Қазіргі кездегі шапшаң жүріп жатқан жаһандау үрдісі әлемдік бәсекелестікті күшейте түсуде. Елбасы Н.Ә.Назарбаев Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қаблетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы атты жолдауында: «Білім беру реформасы - Қазақстанның бәсекеге нақтылы қаблеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдардың бірі» деп атап көрсетті. ХХІ ғасыр - бұл ақпараттық қоғам дәуірі, технологиялық мәдениет дәуірі, айналадағы дүниеге, адамның денсаулығына, кәсіби мәдениеттілігіне мұқият қарайтын дәуір. Бүгінгі білім мазмұны мұғалім мен оқушының арасындағы байланысты субъективті деңгейде көтерудегі демократиялық бастамалардың барлығы мұғалімдер арқылы жүзеге асырылады. Бүгінгі мұғалімге тек пән мұғалімі ретінде қабылдау олқылық көрінеді. Мұғалім - қоғам айнасы.

Білімділік аспект: оқушылардың оқу материалын қабылдауы, нысандардың байланысы мен қарым-қатынасын зерделеу.

Дамытушылық аспект: оқушылардың танымдық қызығушылығын, жүйелеу, сараптау, салыстыру дағдыларын дамыту, оқушылардың шығармашылық іс-әрекетін арттыру.

Тәрбиелік аспект: ғылыми көзқарастарын тәрбиелеу, өздігінен және топпен жұмыс істеуге дағдыландыру, жолдастық сезімге, өзара көмек беруге тәрбиелеу.

Қазіргі уақытта шетел және отандық мектептерде компьютерлік технологияны бастауыш мектептерде пайдалану ауқымының кеңейе түсу үрдісі байқалады. Жаңа бағдарламалық-педагогикалық жүйелер жасалуда, компьютермен жұмыс істеудің санитарлық-гигиеналық нормалары анықталып, үй және қашықтан оқу тәсілінде жаңа мүмкіндіктер ашылуда. Қазіргі кездегі компьютерлік технологияның білім беру жүйесін дамыту ісіне берері ұан теңіз. Кезінде К.Д.Ушинский: «Бала табиғаты көрнекілікті қажет етеді», - деген болатын [2].

Мұғалім компьютер желісі арқылы әрбір оқушымен тығыз байланыста болғандықтан, ол оқытуға тиянақты түрде көңіл бөліп, әрбір баланың жеке деңгейін анықтап, оларға жеке шаралар қолдануына да мүмкіндік болады. Мультимедиялық технологиялар мұғалімдерге қалыпты оқыту жүйесінің бұрынғы тәсілдерінен бас тартып, еңбек студентінің интеллектуалдық түрлерін пайдалануға мүмкіндік туғызып, оқу материалдарының басты көлемін бұрынғысынша беруді азайтып, жаңа тәсілдің жақсы жақтарын кеңінен қолдануға итермелейді. Жаңа тақырыпты түсіну - ол қабылдаудан дерексіз ойлауға, теориялық білімді меңгеруге жол ашады. Оқушы көп нәрсені түсінбей есте сақтауы да мүмкін, бірақ бұл жол дамуға жеткізбейді. Жалпы айтқанда, түсіну үрдісі белгілі бір әрекеттердің орындалуын қажет етеді: сараптау, жалпының ішінде маңыздыны табу, салыстыру, дерексіздендіру, нақтылау, дәйек, дәлел келтіру, қорыту. Бала тақырыпты жақсы түсінсе, білім білік дағдыға айналып жақсы меңгеріледі. Меңгеру нәтижесі болып- заттардың, құбылыстардың, үрдістердің мән мағынасы туралы оқушыларда ұғымдар туралы түсінік қалыптасуы табылады [2, Б.243].

Осы меңгерілген ұғымдар, түсініктер бекіту кезеңінде өтілген материалды тәжірибеде қолдану барысында жетіледі. Мұғалім бұл кезеңде үнемі қайталаудың маңызын есте сақтағаны дұрыс

Қорыту кезеңінің мақсаты- білім, білік, дағдыны жалпы бір жүйеге келтіру.

Оқыту үрдісінің соңғы кезеңі - оның нәтижелілігін анықтау. Диагностикалау - балалардың білім, білік, дағдыны қаншалықты меңгергені көрсетеді, оқытудың сапасын, кемшіліктерді анықтауға көмектеседі.

1. Білім алу көзіне қарай.

Білім көзіне тәжірибе, көрнекілік, сөз, кітап, бейне материалдары жатады. Осы топтастыруға практикалық, көрнекілік, сөздік, бейне, кітаппен жұмыс тәсілдері жатады.

2. Қызметіне немесе негізгі дидактикалық мақсатына орай:

- 1/ білім алу;
- 2/ білік, дағдыны қалыптастыру;
- 3/ білімді қолдану;
- 4/ шығармашылық әрекеттер;
- 5/ бекіту;
- 6/ білім, білік, дағдыны тексеру.

Практикалық	Көрнекілік	Сөздік	Бейне	Кітаппен жұмыс
Тәжірибе жүргізу, жаттығу, дидактикалық ойындар	Иллюстрация, көрсету, бақылау	Түсіндіру, жеткізу, нұсқау беру	Оқу, әңгіме, мазмұндау, құру	зерттеу, Көру, жоспар компьютермен жұмыс, бақылау

3. Танымдық әрекеттердің түріне қарай:

- түсіндірме-иллюстративтік;
- репродуктивтік;
- ішінара-ізденіс;
- зерттеушілік әдістерін жатқызуға болады.

4. Оқушылардың белсенділігіне қарай:

- белсенді;
- енжар.

Оқу тәрбие үрдісіне электрондық оқыту ресурстарын енгізу, электрондық оқулықтарды пайдалану, мультимедия мүмкіншіліктерін әр пәнді оқытуда қолдану. Демонстрациялау әдісін компьютер негізінде жабдықтау. Оқытатын және модельдейтін бағдарламалар енгізу қажеттілігі туындады. Осылардың негізінде оқу-тәрбие үрдісін ақпараттандырудың жұмыстары басталды. Ақпараттық технология және жүйелік бірігу әртүрлі мүмкіндіктерге жол ашады [3,Б.45].

Ақпараттық технологиямен жүйелік кірігуді жобалаудың негізгі міндеті - оқушыларды білімге, ізденушілікке, баулу қызықтыру. Ол үшін оқушылар міндетті түрде ақпаратытқ технологиялардың ресурстарын қолдана білуі керек. Оқушы өзінің жеткен жетістіктеріне қуанып, қанағаттана алуы керек. Пәндерді оқытуда ақпаратты технологияны пайдалану, оқушының ақпаратты тез қабылдап, тез түсінуіне, уақытын үнемдеуіне жол ашады. Оқушы жаңа нәрсеге қызығады, өзін-өзі бағалайды.

Ақпараттық технологияларды пайдаланудың негізгі артықшылықтары мынадай:

1. Олар оқушыларға тақырып шеңберінде немесе белгілі бір уақыт аралығында айтылуға тиіс мәліметтер көлемін ұлғайтады.

2. Білімге бір-бірінен алыс ара қашықта орналасқан әр түрлі оқу орнында отырып қол жеткізуге болады.

3. Оқыту жүйесінің көп деңгейлігі оқу материалының сапасын арттырады. Компьютердің көмегімен оқушы өз бетінше, сондай-ақ өзге оқушылармен топтасып бірге жұмыс істеуге мүмкіндік алады.

Ақпараттық технологияларды білім беру жүйесіне енгізу оқу процесін ұйымдастырудың тиімді технологияларын таңдау мүмкіндігін береді. Оларды таңдау кезінде технологияның оқушының жеке игеру қабілеті мен нақты пәннің ерекшеліктеріне сәйкес келуіне көңіл бөлінуі тиіс.

– пәндік-информатиканы ғылым ретінде, ал компьютерді құрылғы ретінде тікелей оқып үйрену.

– құрал-жабдық жазуды, сурет салуды, есептеуді, ақпараттың жинақталуы мен ұйымдастырылуы сияқты іс-әрекеттерді компьютерді пайдалана отырып іске асыру. Еңбектік-есептеуіш құралдар мен ақпараттық технологияларды еңбек дағдыларымен кәсіптік бағыттауды қалыптастыруға пайдалану.

– демалыстық-оқу процесінің сыртынағы жекелеген қызығушылықтарды жүзеге асыруда компьютердің барлық мүмкіндіктерін пайдалану.

– дефектологиялық-даму кемістіктері бар балаларды оқытуда компьютерді пайдалану. Оқытушылық ЭЕМ-ді педагогикалық және әдістемелік іс-әрекеттің әртүрінде пайдалану:

– ұйымдастырушылық-білім беру жүйесін басқару мақсатында пайдалану;

– оқыту-компьютерді нақты бір оқу пәнін оқыту құралы ретінде пайдалану.

Ақпараттық-коммуникациялық технология электрондық есептеуіш техникасымен жұмыс істеуге, оқу барсында компьютерді пайдалануға, модельдеуге, электрондық оқулықтарды, интерактивті тақтаны қолдануға. Интернетте жұмыс істеуге, компьютерлік оқыту бағдарламаларына негізделеді. Ақпараттық әдістемелік материалдар коммуникациялық байланыс құралдарын пайдалану арқылы білім беруді жетілдіруді көздейді. Қазақстан Республикасының Білім туралы заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі - білім беру бағдарламаларын меңгеру үшін жағдайлар жасау керек» - деп көрсетілген. Солардың бірі білім беруді ақпараттандыру барысында дидактикалық және оқыту құралы болып компьютер саналады. Сондықтан кез-келген білім беру саласында мультимедиялық электрондық оқыту құралдары барлық пәндерді оқытуға пайдаланылады.

Қорыта келгенде, сабақтарды ақпараттық технологияны пайдалана отырып, түрлендіріп өткізу арқылы жан-жақты дамыған терең білімі бар, бәсекеге қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыруға болады. Қазіргі заманың талабы сол. Сондықтан ұстаздар үнемі ізденіп, шығармашылықпен жұмыс істеп білім деңгейін үнемі жоғарылатып отыруы қажет. Сонда ғана оқушылар әрбір пәннің мазмұнын жүйелі меңгеріп, олардың пәнге деген қызығушылығы арта түседі, өз бетінше оқып үйренуге дағыланады [4].

Пайдаланған дерек көздері

1 Иманбекова.Б,Әбдіреймова К,Мазаржанова Қ. Сабақ-оқытудың негізгі формасы. – Алматы, 2003жыл. – 354 б.

2 Қоянбаев Ж.Б,Қоянбаев Р.М Педагогика. – Астана, 1998жыл. – 247 б.

3 Информатика негіздері журналы. – Алматы, 2008жыл, № 6. – 67 б.

4 Информатика негіздері журналы. – Алматы, 2010жыл, № 2. – 78 б.

Б.Е.Букабаева¹

¹ Абай атындағы ҚазҰПУ кәсіби шетел тілі коммуникациясы кафедрасының
аға оқытушысы, ф.ғ.к.,
(Алматы, Қазақстан)

СӨЙЛЕУ ӘРЕКЕТІ ОНТОГЕНЕЗІНДЕ ЛЕКСИКАЛЫҚ МАҒЫНАНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ БАРЫСЫНДАҒЫ ДЫБЫСТЫҚ КОМПОНЕНТТІҢ ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Мақалада сөйлеу әрекеті онтогенезінде лексикалық мағынаның қалыптасу барысындағы дыбыстық компоненттің даму жолдары мәселелері қарастырылады. Бұл мәселені қарастыруда сөйлеу әрекеті онтогенезінде лексикалық мағынаның пайда болуы және қалыптасуын қарастыру үшін адам баласының сөйлеу тілінің шығуы мен қалыптасу мәселесімен айналысқан ғалымдардың бала тілін бақылау мен іздену жолдары, сөйлеу әрекетінің грамматикалық мағына мен сөйлеудің дыбысталу жолы компоненттеріне сүйене отырып, алғашқы лексикалық мағынаның шығуы мен даму барысы мақалада ұсынылған. Сонымен қатар мақалада, тіл мен ойлаудың арақатысы, сөйлеу әрекеті онтогенезінде лексикалық мағынаның қалыптасуында дыбыстық компоненттің дамуын зерттеудің негізгі экспериментальды мәліметтер мен тұжырымдар көрсетілген.

Түйін сөздер: Сөйлеу әрекеті, сөйлеу әрекеті онтогенезі, бала, дыбысталу, мағына, вокализация, дыбыстық компоненттің дамуы, сөйлеу әрекеті онтогенезіндегі лексикалық мағына.

Аннотация

В данной статье рассматриваются пути развития фонетического компонента в процессе формирования лексического значения в онтогенез речевой деятельности. В статье указаны наблюдения и эксперименты отечественных и зарубежных ученых по детской речи, рассмотрены возникновение и развитие лексического компонента речевой деятельности осуществляется параллельно и в комплексе со звуковым оформлением речи и ее грамматическим компонентом. Также в данной статье освещены вопросы связи языка и мышления, изложены основные экспериментальные данные и выводы по изучению развития фонетического компонента в формировании лексического значения в онтогенезе речевой деятельности.

Ключевые слова: речевая деятельность, онтогенез речевой деятельности, ребенок, значение, вокализация, развитие фонетического компонента, лексическое значения в онтогенез речевой деятельности

Abstract

The article deals with the ways of development of the phonetic component in the formation of lexical meaning in the ontogenesis of speech act. Observations and experiments of native and foreign scientists on child language are given in the article. The lexical component in the ontogenesis of speech act forms along with, in complex and dominating over other components of speech act (sound and grammar). And also, the correlations of language and thought; basic experimental data and summary on searching the development of phonetic component in the formation of lexical meaning in the ontogenesis of speech act are presented in this article.

Key words: speech act, ontogenesis of speech act, child, meaning, vocalization, the development of phonetic component, lexical meaning in the ontogenesis of speech act.

1928 жылдардан бастап бірнеше ғылым (лингвистика, педагогика, психология) салаларының тоғысуына байланысты адам баласының сөйлеуінің дыбысталу жүйесінің дамуына жаңа көзқарастар пайда болды. Мәселен, дәстүрлі фонетика тілдің физиологиялық, яғни артикуляциялық табиғатына сүйенсе, қазіргі заманғы фонетика адам баласының дыбыстауы тікелей физиологиялық сипаттарымен байланысты емес, оның функциональды мағынасына байланысты болады деп тапты. Бала 2,5 жас шамасында дыбыстардың функциональды мағынасы жағынан игереді. Бала тілінде дыбысталудың физиологиялық сипаты мен функциональды мағынасы сәйкес келмейді.

Бала тілінің дамуы физиологиялық қиындықтарға байланысты емес, ол тілдің функциональды мағынасының дамуына байланысты болады. Л.С.Выготский ойымен тұжырымдасак: “Фонема - это не просто звук, а значащий звук, звук не потерявший значения, известная единица,

обладающая в минимальной степени первичным свойством, которой принадлежит и речи в целом. Звуки развиваются не сами по себе, а с точки зрения их значения” [1]. Демек, адам баласының тілі тек дыбыс пен мағынаның бірлігі сақталғанда ғана дамиды. К.Ахановтың мына бір ойы Л. С. Выготскийдің тұжырымын айқындай түседі: “Дыбысталу мен мағына сөздің бір-бірінен бөлінбейтін бөлшектері, яғни сөздің өмір сүруінің және қызмет етуінің шарты” [2, 180 б.].

Адам баласы тілі былай көрінеді: бала үлдеу кезеңінде (3-5 айлығында) ересектер мен қарым-қатынасқа түсе отырып, ересек адамнан естіген дыбыстарын қайталауға тырысады. Бірақ шығарған дыбыстары дәл ұқсамайды, себебі тілдік жүйе әлі де болса бұл кезеңде қарапайым түрде болады. Балада сөйлеу әрекеті қалыптасады, бірақ оның тілінде әлі де болса тілдік жүйе болмайды. Тілдік жүйенің күрделі болуы шарт емес, ол қарапайым бола тұрып, жүйелілік қасиетін сақтай береді. Қарапайым жүйе бірте-бірте жетіле бастайды. 7-8 айлық баланың тіліндегі буын тәріздес элементтер кейініректе дауыстылар мен дауыссыздардың қалыптасуына ықпал етеді [3,60 б.].

Бала тілінің дыбысталу жолын зерттеу лингвистикада кең орын алған. Ресей ғалымы А.А.Леонтьев тілдің дыбыстық жүйесінің дамуын зерттеуде тек жеке дыбыстардың шығу ретімен шектелмей оның құбылыс жиынтығын кең ауқымда қарастыру керек екендігін және тұжырымдардың толық дәлелді болу үшін бала тілін бақылау арқылы жетуге болатынын маңызды деп көрсеткен [4].

Ғалымдарды адам баласы қай дыбыстарды ерте шығарады, қай дыбыстарды кеш шығарады және олардың себебі неде, қандай факторлар әсер етеді деген мәселелер жауабын психологтардың, нейропсихологтардың ғана емес, сонымен қатар лингвистикалық зерттеулерден [5,20б.; 4,100б.; 6,140 б.; 7,300 б.;] көруге болады.

Бала тілінде вокализм, яғни дауысты дыбыстар жүйесінің қалыптасуына арналған зерттеулерде екпінді дауыстыларға үлкен мән берілген. Бала тілінде алғаш пайда болатын дыбыстарды анықтауда В. Благовещенский 1886 ж. бір баланың тілін бақылау нәтижесінде алғаш пайда болатын дауысты дыбысты [а] дыбыс екенін бірінші болып анықтаған. Бұл дауысты тек [а] дауысты түрінде қолданылмайды, сонымен қатар басқа да дауыстылар [е], [и], [о], [у], [ы] орнында қолданылады [8,45 б.] десе, А. Александров екпінді [о] дауыстының орнына [а] қолданылатынын айтады [6,140 б.].

Бала тіліндегі дауыстылардың шығуы үш кезеңге бөлінеді: I-кезең [а], II-кезең [и], [у], III-кезең [е], [о] [4; 9]. Дыбыстардың бала тілінде қалыптасуы мен дамуына бірнеше факторлар әсер етеді. Бұл факторларға *физиологиялық өсу және даму; мидың және де басқа нейрологиялық құрылымдардың вокализацияға әсері немесе қызметі және тілдік тәжірибе* жатады. Аталған факторларға жеке-жеке тоқталайық:

-*физиологиялық өсу және даму*: жас нәрестенің вокальды аймағы ересек адамдікіне қарағанда өзгеше қалыптасқан. Тіл ауыз қуысын толық толтырып, қозғалыс көлемі шектеліп тұрады. Бет қаңқасының өсуі вокальды кезеңде тілге бос кеңістік беріп, баланың дыбыс түрлерінің көлемінің өсуіне мүмкіндік береді. Және де осы кезеңде вокал аймағының бұлшық еттері өсіп, сенсорлы рецепторлар өзгереді.

- *мидың және басқа да нейрологиялық құрылымдардың вокализацияға әсері немесе қызметі*: жас нәрестенің жылауы немесе басқа да дауыстары ми сабағының қарапайым құрылымымен бақылауға алынады. Жоғарғы ми құрылымының нейрологиялық дамуы баланың вокализациясының даму кезеңімен сәйкес келеді. Жүйке жүйесінің өсуі бала вокализациясындағы өзгерістерге тікелей байланысты. Физиологиялық өсуі және даму, мидың және де басқа нейрологиялық құрылымдардың вокализацияға әсері немесе қызметі барлық балаларға тән универсалды құбылыс болып табылады.

- *тілдік тәжірибе*: баланың сөйлеуге дейінгі кезеңінде фонологиялық дамуында екі түрлі тілдік тәжірибе рөл атқарады. Бірі ересек адамның айтқанын есту болса, екіншісі баланың өзінің шығарған дауыстарын есту болып табылады [7,200 б.].

Жоғарыдағы факторлар бала тілі дыбыстық жүйесінің дамуының төрт кезеңіне әсер етеді. И.В.Богородицкийдің лингвистика саласындағы бала тілі дыбыстық жүйесінің даму кезеңдеріне

берген сипатына сүйенсек, олар: дайындық кезеңі баланың 0-2 ай аралығында рефлексивтік айқайлауы мен уілдеуі; баланың физиологиялық даму мүмкіндігіне қарай дыбыстау (төрт айға созылады) кезеңі; ересек адамның айтқандарына ұқсатып дыбыстау (6 айға созылады) кезеңі; баланың тілдік дыбыстарды толық меңгере бастап, қарапайым тілге өту кезеңі.

Бала дайындық кезеңде қарны ашқанда немесе бір жері ауырғанда тек рефлексивтік айқайлау дыбыстарын және осы кезеңнің екінші жартысында уілдеу дыбыстарын шығарады.

Физиологиялық даму кезеңінің басында бала үш дауысты *a, i, y* дыбыстарын айта алады. Аталған дауыстылардың арасындағы *a* дыбысы бала тілінде *э* және *о* дыбыстарының орнында да қолданылады. Осы кезеңнің бастапқы уақытында бала *n, b, m*, еріндік дауыссыз дыбыстарын, кейініректе *t', d', n'* дауыссыздарын айтады. Екінші кезеңнің соңына қарай 20 негізгі дауыссыз дыбыстардың 8 меңгереді: *p, b, m, t', d', n', j, k*. Баланың дауыссыз дыбыстарды айту ретінде сараптама жасасақ, бірінші ұяң дауыссыздар, одан кейін қатаң дауыссыздар пайда болатынын көреміз [10,58 б.]. Бала осы кезеңде бір, екі, үш сөзді сөйлемдерді естісе де, тек бір сөзді сөйлемді айтады. Бір сөзді сөйлемі бір буын арқылы беріледі. Бала естіген сөзінің бірінші буынына көңіл бөледі. Оның осы бір буынды сөйлемі бірнеше мағына береді. Бала сөздерді жеке түрде емес, мағыналы сөйлем түрінде қолданады. Мысалы: “*м'а*” (яғни, мама) ол тек атап тұрған жоқ, ол сонымен қатар өзінің ойын немесе көңілін қимыл (жест) арқылы білдіріп тұр “мама мені қолыңа ал”, “мамам келді” т.б. бала екі буынды әр түрлі бірнеше сөз-сөйлемді бірдей дыбыстау арқылы берді, яғни сөздер бірдей дыбысталғанымен мағыналары сан қилы болады. Бұл жерде бала өз ойын әлі қажетті сөздермен жеткізе алмағанымен, бала ойын екі сөзді, үш сөзді сөйлемдер бере бастағанда бала тілінде лексикалық және грамматикалық мағыналар қалыптаса бастайды. Осы уақытта баланың өз шығармашылығы да туындай бастайды, егер ол зат атауын білмесе сол затты өзіне таныс басқа заттармен сәйкестігін келтіріп атайды. Бала *ересек адамның айтқандарын ұқсатып дыбыстау кезеңінде* екпінді дауыстыларды айтады. Осы кезеңнің соңына қарай бала барлық дауыссыздарды меңгере бастап, ересектердің дыбыстауына жақынырақ келе түседі. Бала *тілдік дыбыстарды толық меңгере бастап, қарапайым тілге өту кезеңінде* қиын *ш, ж, р* дыбыстарын және *ц, ч* аффрикаттарын айтады. [8, 46 б.].

Бала 9 айлар шамасында бірден сөйлеп кетпейді, бірақ оның тілінде кейбір дыбыстар пайда болады. Ми қабатындағы сөйлеу орталықтары мен орталық және шеткі (перифериялық) жүйке жүйесінің қажетті сенсорлы және моторлы жолдарының әлі жетілмегендігінен бала сөздерді шығара алмайды. Демек, бала 6 айлығында сөйлеуге қаншалықты шебер үйретілсе де, ол ересек адам тіліндей сөйлемейді. Ал тағы бір 6 айдан кейін оның миы толығырақ бастағанда екі, үш сөзді сөйлем шығарады. Бірақ бала тіл жүйесіндегі барлық дыбыстарды бірден қолдана алмайды, себебі сөйлеу, адам баласының физиологиялық дамуы мен қабілетіне байланысты болады. Бұл даму барысы баланың бес пен жеті жас аралығында толығырақ болады. Міне, баланың осы жас шамасында фонетикалық репертуары аяқталады, яғни өз ана тіліндегі дыбыстарды толық айта алатын шамаға жетеді. Ал баланың сөздік қоры әрі қарай дами береді.

Бала бір жас шамасында ересектердің түрлі мағынаны беруде қолданған мағыналарын танығанымен, оларды айта алмайды. Кейбір 1 жасар балалар бірнеше дауыссыз және бір дауысты дыбыстармен шектеліп айтады. Мәселен, он үш айлық ағылшын баласы [b], [d] және [a] дыбыстарын айта алған, және бұл дыбыстарды түрлі сөздерді айтуда қолданған [ba] baby, bath, сир және Peter 1 жас үш айлығында ол [m], [p] және [u] дыбыстарын қосып, бірнеше сөйлемдер бере алған. Ол осы дауыссыз дыбыстарын соңында немесе басында жағдаятқа қарай қолданған. Мәселен, [pu] “фу”- мұрнына жағымсыз иіс келгенде, [up] – мені көтер дегені. Екі жасында ол бала бір топ дауыссыздар мен дауыстыларды қолданып, 200-дей сөз-сөйлем айта алған [10,50 б.]. Демек, лексикалық мағына бала тіліндегі сөйлеудің дыбысталу жолының дамуының бір буынды сөз-сөйлемде пассивті түрде қалыптасып, бір буынды екі сөзді сөйлемдерде активті түрде қалыптаса бастайды. Олай дейтініміз баланың 6 айлығына дейін 1-ші сигнал жүйесі дамиды. Бұл кезде бала сөз мағынасын жеке дыбыс ретінде қабылдайды. Бала сөздің нақты мағынасын түсінбей-ақ айта береді. Ал бала өсе келе, яғни 7-8 айлардан бастап балада сөздің мағынасын түсіну қабілеті дами бастайды.

Вьетнам балалар тілінің зерттеушісі Нгуен Хи Кан вьетнам баласының буындарды айтып шығару мен дыбыстар жүйесін меңгеруін сараптай отырып, бала бастапқы кезде сөздерді қате айтады, кейініректе ересек адамның дыбыстауын имитациялай отырып өз қателерін түзейді және өзін-өзі бақылай отырып, семантикалық компонентті ұғына отырып, дыбыстау эталонына (өлшеуіш үлгісіне) ие болатынын айтады [5, 96.]. Ғалымның бақылауынан байқағанымыз бала күрделі сөздерді меңгеруде алғашқыда тек мағынасы бар буындарды меңгерсе, келесі кезеңде мағынасы жоқ буындарды да меңгереді. Баланың қоршаған ортамен қарым-қатынас барысында буындарды қажеттілігіне қарай қолдануы, оның тілдік жүйемен сөзді меңгеруге жетелейді. Вьетнам тілінде буын арасы морфологиялық сипатқа ие болғандықтан, ересек адамдар баланы сөйлеуге үйреткенде фонетикалық буынға тең сөздерді айтады. Сондықтан, баланың буынды айтуы сөздің фонетикалық қабығын меңгергені болып табылады. Нгуен Хи Кан вьетнам баласы 1 жас 8 айлар шамасында 100-200 буын айта алғанында фонетикалық жүйені меңгереді деген тұжырымға келеді.

Жоғарыда келтірілген зерттеу фактілеріне жүгінсек, бүкіл әлем балаларының бір жасқа дейінгі тілінде алғаш жасалу жолына қарай қалыптасатын бірдей дауысты және дауыссыз дыбыстар. Демек, бұл бүкіл әлем балаларына тән заңдылық болып есептеледі, яғни баланың алғаш тілінің шығуы – универсальды құбылыс екенінің тағы бір дәлелі.

Бұл кезеңнен кейін, бала тілінде әр тілдің өз ерекшелігіне қарай, дыбыстардың жасалу жолы бойынша өз ана тілінің дыбыстық жүйесі қалыптасады. Бала өз ана тілі дыбыстарын меңгеру процесінде қиындықтарға кезігеді.

Сөйлеу әрекетінде әлеуметтік пен биологиялық заңдылықтар бір-бірімен үйлесіп отырады. Зерттеулер болжамдарына назар аударсақ: “...у новорожденного имеется эффект предпочтения правого уха при восприятии слов и дискриминации фонем, т.е. в левом полушарии имеется генетический запрограммированный нерв субстрат, приспособленный для восприятия дискретных единиц, которые составляют основу языка” [11,133 б.], - деп айтылады, демек мидың туа біткен ассиметриясы тілдік ортаның әсерімен дамып отырады.

Ш.П.Бутон бала тілі фонетикасының ерекшелігін: “...ересек адамның фонетикасына қарағанда балалар фонетикасы бала дамуының сенсомоторлы деңгейінің белгілі дамуына байланысты өзгешелеу болады” [12], -деп сипаттап, бұл алғашқы фонетика баланың бірте-бірте ересек адамдардың тіліне сәйкес фонологиялық жүйенің құрылуының негізі түп қазығы болып табылатынын көрсетті. Б.Московицтің баланың фонологиялық жүйені меңгеруіне берген ой-тұжырымы Ш.П.Бутонның сипатын айқындай түседі. Б.Московиц қазіргі генеративті фонология өкілдерінің көзқарастарымен келісе отырып, фонологиялық дамуды бірліктер мен ережелер ретінде қарастырады. Ғалым бұл процесс баланың үілдеу кезеңінен басталып, кейінгі кезекте вербальды дамуынан ажырамас бірлікте дамиды және де бала бірліктерді бара-бара анығырақ болуын ретімен игереді деген пікір береді [13,200 б.].

Баланың сенсорлы жүйесінің басты ерекшелігі – өзінің тілдік информацияны қабылдай алуы. Бала сөйлеуге дейінгі даму кезеңде дыбыстарды түрлеріне, артикуляциялық мекеніне қарай айыра алуы, кейініректе бастау алатын барлық функциональдық жүйенің кейбір материалдық, органикалық негіздерінің бар екендігін көрсетеді. Бұл негіздер тек ересек адамдармен тілдік қарым-қатынасқа түсу барысында дамып отырады.

Бала фонологияны меңгеруде қажетті дыбыстарды айта алуы міндетті емес екенін Д.Слобин: “...ребенку даже не обязательно уметь произносить звуки, чтобы воспринимать необходимые контрасты” [14,120б.] -деп, баланың дыбыстар арасындағы қарама-қарсылықты өзі айта алмаса да ересек адамның имитациясын қабылдамайтынын көрсетті. Бұл құбылыс алғаш баланың тілінің шығуында болатыны және де адам баласы тілінің шығуы – универсальды құбылыс екендігінің тағы бір дәлелі. Бұл құбылысқа ағылшын, орыс және өз бақылауымызда кездескен қазақ баласымен жүргізілген экспериментатор мен бала арасындағы диалогты беруге болады.

Мәселен, орыс баласымен жүргізілген диалог “Как тебя зовут? – Анджюша. – Анджюша? – Нет, Анджюша. – Ах, Андрюша? – Ну да, Анджюша” [60,120б.].

Қазақ тілді баламен жүргізілген диалог Гүлданадан (1,11) інісінің атын сұрағанда “Акт’ан” деп жауап берген. Оның жауабын өзіне қайтадан “Акт’ан?” дегенде “Ықы, Акт’ан” деп

келіспеушілігін көрсетеді, сонда ересек адам “Е, Ақтан де” дегенде Гүлдана келіскенін көрсетіп басын изеді (өз экспериментімізден).

Берілген бақылаудан баланың [к] және [к] дыбыс контрастыларын меңгергені айқын. Бала бұл дыбыс контрастарын айта алмаса да, өзінің шығарған дыбысының айтылуын ересек адам имитациясын қабылдамай отыр. Бұл құбылыстың шешімі Д.Слобин мен Дж.Грин 1962 ж. Е.Н.Леннебергтің сөйлемейтін баламен жүргізген зерттеуін сараптай отырып, берген сипаттамасы айқындайды: “... балалар ешқашанда ересек адамдар тілін имитацияламайды және де оны пысықтамайды. Сірә, адам миы тіпті жай, аз мағлұматты өңдеу мен сараптауға қабілетті болу керек, нәтижестінде бүтін лингвистикалық жүйе пайда болады” [14,120 б.]. Демек, бала тілінің дамуының осы кезеңінде дұрыс, артикуляцияланған тілде сөйлей алмаса да, ана тілінің (зерттеу бақылау мысалдарынан: ағылшын, орыс, қазақ тілдері) фонологиясы мен синтаксисінің күрделілігін ұға алып, қоршаған ортамен коммуникацияға түсіп отыр.

Жағдаят: *Ересек адам Айдостан (2,3) “-Кімнің баласысың?” деп сұрайды. Айдос “Ат’а” (“Атамның баласымын” дегені) деп жауап береді.*

Бала тілінде “Ата” сөзінің лексикалық мағынасы қалыптасып тұр. Ал баланың “Ата” сөзін “Ат’а” деп айтуында [т] дыбысының жұмсартылып шығуы, баланың физиологиялық өсуіне дамуына байланысты болады. Өйткені, баланың артикуляциялық аппараттарының қалыптасуы тікелей физиологиялық дамуға байланысты. Бұл құбылысқа физиологиялық механизмдермен қатар психологиялық механизмдердің де қатысы бар. Оның бірте-бірте қалыптасуының себебі, біріншіден баланың қабілеттілігіне, есту органдарының дамуына, тегіне, тілдік ортасына, ми қыртысындағы сенсорлы аппараттарының жұмыс істеуіне, сонымен қатар тілдік ортаның да әсері бар болады.

Зерттеу жұмысымызда сөйлеудің дыбыстық жағының зерттелу мәселесіне, яғни сөйлеу әрекеті онтогенезінің дыбыстық компонентіне көбірек мән беріп отыруымыздың себебі, ол, біріншіден, дыбыстық компонент сөйлеу әрекетінің ішіндегі баяу дамып қалыптасатын компонент, себебі баланың артикуляциялық аппараты физиологиялық дамуға байланысты бірте-бірте өсе келе дамиды. Екіншіден, қатарласа, қабаттаса бөлек бөліп жарып тастауға, қарастыруға болмайтын сөйлеу әрекеті компоненті, үшіншіден, әлемдік және отандық ғалымдар осы компонентті солай бола тұрса да көбірек мән бере зерттеген, бірақ негізгі мәселеге бала тілінің дамуының негізгі компонентіне алғашқы компонентіне мән бере түспеген.

Пайдаланылған дерек көздері:

- 1 Выготский Л. С. Вопросы детской психологии. – СПб.: Союз, 1997. – 214 с.
- 2 Аханов Қ. Тіл білімінің негіздері. – Алматы: Санат, 2003. – 495 б.
- 3 Соссюр Ф. Курс общей лингвистики. – М., 2004. – 280 с.
- 4 Леонтьев А. А. Возникновение и первоначальное развития языка. – М.: Изд-во Ак. Наук СССР, 1963. – С. 89-127.
- 5 Нгуен Хи Кан. Процессы формирование и развитие детской речи: автореф. ...канд.филол.наук: – Москва, 1990. – 35 с.
- 6 Богородицкий В. А. Лекции по общему языковедению. Казань, 1915. – С. 132-150.
- 7 Erika Hoff – Ginsberg. Language Development. – Florida: Florida Atlantic University, 2000. – 345p.
- 8 Благовещенский В.А. Детская речь //Русский филологический вестник. – 1886. -№3. -Т.XVI. –С 46-49.
- 9 Пиотровская Л. А. Некоторые фонетические особенности речи ребенка в области заударного вонализма. Детская речь : проблемы и наблюдения. – Ленинград, 1989. – 254с.
- 10 Шахнарович А. М. Психолингвистический анализ языкового значения. Синтаксическая семантика в онтогенезе. Детская речь: проблемы и наблюдения. – Ленинград, 1989. – 321с.
- 11 Еремеева В.Д. Типы материальности у детей и нейрофизиологические основы индивидуальной обучаемости. Экспериментальное исследования. – М., 1990. – 302с
- 12 Бутон Ш. П. Развитие речи. Психолингвистика. – М.: Прогресс, 1984. – С.68-85
- 13 Moskowitz B. The acquisition of phonology. – Berkely: University of California, 1971. – 230 p
- 14 Слобин Д. И, Грин Дж. Языковое развитие ребенка. // Психолингвистика. – М., 1976. – С 87-126

МРНТИ 14.25.09

Текесбаева Г.М.¹

¹PhD докторант, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

Рахметова Р. С.²

²п.ғ.д., доцент

Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ.

e-mail: raigul.67@mail.ru

СИНТАКСИСТІ ОҚЫТУДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘДІСТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада қазақ тілі сабақтарында оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудың әдістері туралы айтылады. Құзыреттілік оқушы білімінің сапасынан көрінетін нәтиже екендігі тұжырымдалады. Құзыреттілік терминіне берілген ғалымдар анықтамалары ұсынылып, автор да өз тұжырымын береді. Коммуникативтік құзыреттілік оқушылардың күнделікті өмірде коммуникативтік міндеттерді тіл арқылы шеше білу қабілеті, коммуникативтік мақсатты іске асыруда оқушының тіл құралдарын пайдалана алуы екендігін айтады. Әдіскер-ғалымдардың оқыту әдістері туралы пікірлерін келтіре отырып, синтаксисті меңгерту барысында оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруда оқыту әдістерін тиімді қолдана білудің маңызы туралы сөз қозғайды. Қазақ тілі сабақтарында оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруда тиімді деп таныған әдістерінің кейбіріне тоқталып, оларды қолдану жолдарын көрсетеді. Оқушылардың білімін тереңдетіп, жауапкершілігін арттыратын, коммуникативтік құзыреттіліктерін қалыптастыруға ықпал ететін тапсырмаларға талдау жасайды.

Тірек сөздер: құзыреттілік, коммуникативтік құзыреттілік, синтаксис, әдіс, оқыту, оқыту үдерісі, оқушы, білім, білік, дағды

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы о методах формирования коммуникативной компетенции учащихся на уроках казахского языка. Также трактуется, что компетенция является результатом качественных знаний учащихся. Опираясь на множественные определения различных ученых понятию «компетенция», автор делает свои выводы и суждения. Коммуникативная компетенция в повседневной жизни учащихся способствует решению коммуникативных задач через речь, а также умение использовать учащимися средствами языка при реализации коммуникативной цели. Анализируя взгляды и идеи ученых-методистов о методах обучения, автор подчеркивает о значении эффективного использования методов обучения в формировании коммуникативной компетенции учащихся при обучении синтаксиса. Также показывает пути использования эффективных методов формирования коммуникативной компетенции учащихся на уроках казахского языка. Анализирует задания, способствующих углублению знаний, развитию ответственности и формированию коммуникативной компетенции учащихся.

Ключевые слова: компетентность, коммуникативная компетенция, синтаксис, метод, обучение, процесс обучение, учащиеся, знание, умение, навыки

Abstract

In this article the methods of formation communicative competence of pupils on the Kazakh language lessons are considered. It is concluded that the competence is seen by the results of the education quality of pupils. The definitions about the term of competence given by scientists are recommended and also the author gives own conclusion. The communicative competence means that the pupils' abilities are to solve the communicative tasks of everyday life by the language skills and to implement the communicative goal by using the language skills. In order to teach the syntax to students we come to an end the methods used in the formation of communicative competence of pupils.

Keywords: competence, communicative competence, syntax, method, teaching, pupil, process of teaching, knowledge, education, skills

XXI ғасырда әлемдік өркениет төрінен орын алып, Қазақстанның жан-жақты дамуының бірден-бір жолы білім мен ғылымды әр қырынан меңгеру қажет болып отырғаны белгілі. Мектеп оқушыларын ғылыми білімнің қоғамдық қажетті деңгейімен қамтамасыз ету, оларды отандық, ұлттық және әлемдік мәдениет арналарынан сусындату – қазіргі заман мұғалімдеріне басты міндет болып табылады. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіптік шыңдауға бағытталған сапалы білім үшін қажетті жағдайлар жасау; жеке адамның шығармашылық, рухани және күш-қуат мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілік пен салауатты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, даралықты дамыту үшін жағдай жасау арқылы ой-өрісін байыту» деп атап көрсетілген [1]. Сондықтан да білім берудің мазмұнын жетілдіре отырып, үздіксіз білім беру арқылы оқушыларды жан-жақты жетілдіру мәселесі бүгінгі күн тәртібіне қойылып отырғанын көріп отырмыз. Бүгінгі таңда «құзыреттілік» ұғымы оқыту үдерісінде білімді қолданудың негізгі нәтижесі ретінде қарастырылуда.

«Құзыреттілік» терминін XX ғасырдың ортасында американдық ғалым Н.Хомский енгізген болатын [2]. Алғашқыда ол ана тілінде нақты тілдік қызметті орындау үшін қажет қабілеттіліктер деген түсінік берген болатын. Оқыту үдерісінде ғалымдар құзыреттілік терминіне түрлі анықтамалар берген. Ғалым С.М.Вешнякова: «Құзыреттілік (латын сөзі) *competens* – қабілетті, қатысты деген мағынада. Белгілі бір сала тұлғаларының білімінің, білігінің, тәжірибесінің сәйкестігінің мөлшері» [3], - деген анықтама берген болса, А.В.Баранников: «Құзыреттілік дегеніміз – өз бетінше іске асырылатын қабілеттілік, ол оқушының алған біліміне, өмірдегі тәжірибесіне, құндылықтарына негізделеді» [4], - деп тұжырымдайды. Ал ғалым Дж.Равеннің айтуынша: «Құзыреттілік – жеке тұлғаның көп қасиеттерін топтайтын ұғым» [5]. А.Ф.Присяжная педагогика ғылымында құзыреттілік - тұлғаның белгілі бір сферадағы функциялары мен уәкілеттігін анықтайтын, оның интегративті қасиеті ретінде қарастылатындығын айтса [6], Н.Кузьминаның көзқарасы бойынша, «Құзырлылық дегеніміз – педагогтің басқа бір адамның дамуына негіз бола алатын білімділігі мен абыройлылығы» [7].

«Құзыреттілік» ұғымы жайлы ғалым К.Құдайбергенова «Құзыреттілік ұғымы - соңғы жылдары педагогика саласында тұлғаның субъектілік тәжірибесіне ерекше көңіл аудару нәтижесінде ендіріліп отырған ұғым. Құзыреттіліктің латын тілінен аудармасы «*competens*» белгілі сала бойынша жан-жақты хабардар білгір деген мағынаны қамти отырып, қандай да бір сұрақтар төңірегінде беделді түрде шешім шығара алады дегенді білдіреді» деп көрсетеді [8].

Бұл жайлы Б.Тұрғынбаева «...өзінің практикалық әрекеті арқылы алған білімдерін өз өмірлік мәселелерін шешуде қолдана алуын – құзырлылықтар деп атаймыз» [9] деп анықтаса, Ш.Таубаева: «Құзыреттілік – ол тұлғаның оқыту мен әлеуметтену процестері барысында меңгерген білім мен тәжірибеге негізделген, оның жалпы қабілеті мен іс-әрекетке даярлығы ретінде айқындалатын, тұлғаның кіріктірілген қасиеті», - деп қарастырылады [10].

Ғалымдардың пікірлерін басшылыққа ала отырып, «Құзыреттілік – тұлғаның білім, білік, дағдыларын, тәжірибелік іс-әрекеттерін өмірде дұрыс қолдана алуы» деген анықтама береміз.

Құзыреттілік – оқушы іс-әрекетінің сапасынан көрініс табатын білім нәтижесі. Құзыреттілік ұғымы «білім», «білік», «дағды» және «тәжірибе» сияқты ұғымдарды қамтиды. Құзыреттілік - оқушының алған білім, білік, дағдыларын іс жүзінде, күнделікті өмірде қандай да бір практикалық немесе теориялық мәселелерді шешуге қолдана алу қабілеттілігі. Қазақ тілі сабақтарында оқушылардың коммуникативтік құзыреттіліктерін қалыптастырудың маңызы зор.

Коммуникативтік құзыреттілік – оқушылардың күнделікті өмірде қатысымдық міндеттерді тіл арқылы шеше білу қабілеті, қатысымдық мақсатты іске асыруда оқушының тіл құралдарын пайдалана алуы.

Синтаксисті меңгерту барысында оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруда оқыту әдістерін тиімді қолдана білудің маңызы зор. Қазақ әдіскері Х.Арғынов «Синтаксис туралы жалпы мәліметті оқушыларға әңгіме әдісімен де, лекция арқылы да түсіндіруге» болатынын, «қандай әдіспен түсіндірілсе де, мұғалім синтаксистің өзіндік

ерекшелігін оқушыларға саналы білдіру үшін, оны тілдің өтілген басқа салаларымен (фонетика, лексика, морфологиямен) салыстыруды» назарда ұстау қажеттігін, өтілген тақырыптарды «оқушылардың есіне қысқаша түрде түсіре отырып, синтаксистің нені зерттейтінін саралап айтып берсе» оны оқушылардың жақсы түсініп, қабылдайтынын айтып, синтаксисті оқытудың жүйесін ұсынды.

Орыс дидактиктері Г.И.Щукина, И.Т.Огородникова дидактикалық әдістерді бастапқы оқу материалдарын игеруге көмектесетін әдістер және оны бекіту мен жетілдіруге көмектесетін әдістер деп екіге бөледі. Бірінші топқа ақпараттық-дамытушылық (оқытушының ауызша баяндауы, әңгіме, кітаппен жұмыс); эвристикалық (эвристикалық әңгіме, диспут, лабораториялық жұмыстар) және зерттеушілік әдістерді жатқызады. Екінші топқа жаттығу (вариативтік т.б.) және практикалық жұмыстар кіреді.

Ю.К.Бабанский әдістерді үш ірі топқа бөледі: оқу-танымдық қызметті ұйымдастыру мен жүзеге асыратын әдістер; оқу-танымдық қызметті жүйелеу мен мотивациялайтын әдістер; оқу-танымдық қызметті ұтымдылығын тексеру мен өзін-өзі бақылауды іске асыратын әдістер.

Бірінші топқа көрнекілік, практикалық, репродуктивті, проблемалық-зерттеушілік және мұғалімнің жетекшілігімен орындалатын жұмыстар мен өздік жұмыстардың әдісін, екінші топқа ауызша тексеру мен өзін-өзі тексеруді, жазбаша тексеру мен өзін-өзі тексеруді, лабораториялық-практикалық өзін-өзі тексеруді жатқызады. Үшінші топ оқуға деген қызығушылық пен мотивацияны тудыратын және оқуға жауапкершілік пен борышты тудыратын әдістерді қамтиды.

Аталған әдістердің барлығы да синтаксисті меңгертуде оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруда тиімді болатыны сөзсіз. Осы әдістердің ішінен ең ұтымды деп саналған кейбір әдістерге тоқталмақпыз.

Интеграциялық әдіс. Қазіргі ғылымдар мен білімдердің тоғысуы жағдайында оқушыларды құбылысты әртүрлі жағынан зерделеуге, оның басқалармен байланысын анықтауға, түрлі саладан алған білімдерін бір арнаға тоғыстырып пайдалануға жетелейді. Оқушылардың шығармашылық қабілетін арттырып, коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруға ықпал етеді. Берілген ақпаратты қабылдауға, түсінуге, пайымдауға көмектеседі. Синтаксисті оқытуда ұсынылған кейбір тапсырмалар оқушының осы уақытқа дейін алған білімін еске түсіріп, жинақтап қолдануға үйретеді. Интеграциялық әдісті бірнеше жолдар арқылы қолдануға болады: пәнаралық, салааралық және түрлі ғылымдар тоғысы.

Пәнаралық интеграциялық әдіс синтаксистің салаларын өзара сабақтастықта, бірлікте меңгертуде қолданылды. Оқушыны синтаксистің әр саласынан алған білімді кешенді түрде пайдалануға итермелейді. Бұл олардың өзара байланысын іздестіруге, сол арқылы логикалық ойлауын дамытуға жағдай жасайды. Салааралық интеграциялық әдісі синтаксисті тіл білімінің фонетика, лексика, морфология, стилистика, салаларымен байланыста ұсынылған тапсырмалар арқылы жүзеге астады (синтаксис пен фонетиканың; синтаксис пен лексиканың; синтаксис пен морфологияның, т.б. байланысын Венн диаграммасы арқылы көрсету, т.б.). Сонымен бірге синтаксисті басқа ғылым салаларымен байланыста игертуде (логикамен, дүниетаныммен) аталған әдіс тиімді болды. Мысалы, оқушыларға мәтін ұсынылып, мәтін аясында түрлі тапсырмалар беріледі.

Отаншылдық – әрбір азаматқа керек ұлы қасиет. Өз Отанын, өз халқын сүймейтін адамдар елінің қорғаны, патриоты бола алмайды.

Отаншылдық өз үйіңнен басталады. Кімде-кім ата-анасын ардақтаса, бірге туған бауырларымен тату болса, өзінің өскен ауыл, қаласын, туған ұлтын сыйлап, қадірлесе, сол адам отаншыл болады.

Өз әке-шешесін ардақтамаған, өзгенің ата-анасын құрметтемейді. Өз ауылының тасын сыйламаған, өзге ауылдың тауын қадірлемейді.

Намыс – азаматтың алтын туы. Әке-шешесін сыйлаған балада ғана намыс болады. Ер жігіттің елі – ата-анасы. Отаны – өз үйі. Елді, Отанды сүйетіндігіңді сөзбен емес, іспен дәлелде.

Бауыржан Момышұлы

1-тапсырма. Мәтіндегі тыныс белгілерінің қойылу себебін түсіндіріңіздер.

2-тапсырма. Мәтіннің алғашқы 3 сөйлеміндегі сөздердің байланысу түрлерін айқындаңыздар.

3-тапсырма. Мәтіннің алғашқы төрт сөйлемін сөз тіркесіне бөліңіздер. Сөз тіркесінің құрамындағы сөздердің қайсысы бағыныңқы, қайсысы басыңқы екенін айтыңыздар.

4-тапсырма. Мәтін құрамындағы сөйлемдердің жасалу жолын түсіндіріңіздер.

Мұндай тапсырмаларды алға қойған мақсатқа сәйкес түрлендіріп бере беруге болады. Бірақ мұғалім тапсырмаларды орындатудың нақты бір нәтижеге бағытталуын естен шығармағаны дұрыс. Интеграциялық әдіс оқушыда тұтас білімнің қалыптасуын көздейді. Оқушылардың танымдық іс-әрекеті негізінде басқа пәндерден алған білімдерін еске түсіру арқылы ойлау қабілетін арттырады. Білімді жүзеге асыруға, оларды жүйелеуге және қорытындылауға мүмкіндік беріп, диалектикалық ойлауын тереңдетіп, коммуникативтік құзыреттіліктерін қалыптастыруға ықпал етеді.

Сыни-талдамалық әдіс сөз тіркесі, сөйлем және мәтінді талдауда ұтымды болып табылатын негізгі әдіс болып табылады. Оқушы талдауды жақсы игеру арқылы өзінің теориялық білімін практика жүзінде дәлелдеп көрсете алады. Мұғалім оқушыға әрбір талдаудың критерийларын нақты, анықтап ұсына білгені жөн. Сонда ғана жоғары нәтижеге қол жеткізуге болады. Бұл әдіс оқушыны тек талдау жасауға ғана үйретіп қоймайды, оның өзінің істеген әрекетіне, алған біліміне сыни тұрғыдан қарауға үйретеді. Мәселен, оқушылар бір-бірінің орындаған тапсырмаларын мұқият тыңдай отырып, бір-бірінің жіберген қателерін өздері түзетіп отырды. Бұл тек қатені ғана анықтауға емес, сонымен бірге олардың сөйлеу мәдениетін де жетілдіруге игі ықпал етті. Себебі олар жауапты мұқият тыңдау арқылы қай тұста кемшілік жібергендерін анықтауға мүмкіндік алды. Келесі сабақтарда бұл кемшіліктерді жібермеуге тырысты.

Ақпаратты-рецептивті әдіс оқу материалын түсіндіру мен жеткізуде пайдалы болып табылды. Әдіс мұғалімнің түрлі құралдар арқылы дайын материалды түсіндіруіне негізделеді. Әдіскерлер бұл әдіске түсіндіру, әңгіме, дәріс, кітаппен жұмыс, демонстрация тәрізді тәсілдерді жатқызады. Оқушыларға оқу материалын жеткізуде уақытты үнемдеуге көмектеседі. Көрнекі құралдарды, тірек сызбаларды пайдалану оқушылардың материалды қабылдауын жеңілдетеді.

Репродуктивті әдіс оқушылардың қабілеті мен дағдысын қалыптастыруға бағытталды. Өртүрлі жаттығулар мен тапсырмалар арқылы іске асты. Оқушылардың теориялық білімдерін практикада қолдану арқылы қабілеттері мен дағдыларын жетілдіруге ықпал етті.

1-тапсырма. Өлең жолынан меңгеріле байланысқан сөз тіркестерін табындар.

*«Өлең – сөздің патшасы, сөз сарасы,
Қиыннан қиыстырар ер данасы.
Тілге жеңіл, жүрекке жылы тиіп,
Теп-тегіс жұмыр келсін айналасы
Бөтен сөзбен былғанса сөз арасы,
Ол ақынның білімсіз бейшарасы...» (Абай).*

2-тапсырма. Мәтіндегі қарамен жазылған сөздерді қатыстырып, сөз тіркесін құраңдар. Ол тіркестердерді қатыстыра отырып сөйлем құраңдар.

Бақыт, қуаныш пен ләззат асқан **сұлу**, ең **әсем**, ең **көрікті** нәрсені барынша **тиянақты** және кемелді нәрсе түрінде **аңғару** арқылы ғана пайда болып, **толық** дәрежесіне жетеді (Әл-Фараби).

Проблемалық әдіс оқушыларды алға қойған әр түрлі жағдаяттарды шешуге, қорытынды жасауға, өзіндік пікір білдіруге, шешім қабылдауға жетеледі.

1-тапсырма. Төмендегі ертегіні өз ойыңмен аяқтап, етістікті сөз тіркестерін тап.

Теңізде бір кемемен патша құлымен жүзіп келе жатады. Бұрын кемеге мініп көрмеген құлы қорқып, жылай бастайды. Оны ешкім қойдыра алмайды. Сонда бір данышпан кісі патшаға:

– Рұқсат етіңіз, оны мен тыныштандырайын, - депті. Патша рұқсат берінті.

Сонан соң данышпан кісі құлды теңізге тастады. Құл суға бір батып, бір шығады. Оны қайтадан кемеге шығарып алады. Құл кемеге мінген соң, тып-тыныш отырып қалады. Жылағанын да қояды. Кемедегі адамдардың барлығы данышпаннан себебін сұрайды.

Сонда данышпан:

Оқушы мәтінді толықтыру арқылы шығармашылық қабілетін дамытып, коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруға бейімделеді. Мәтіннің логикалық байланысын сақтауға тырысады. Синтаксистік бірліктерді ұтымды қолдануға дағдыланады.

Зерттеушілік әдіс оқушыларды өздік жұмыс жасауға итермелейді. Бұл әдіс арқылы оқушыға қажет мәліметті іріктеп ала білуді, оған талдау жасай білуді үйрету көзделді. Ғылыми ізденіске жетелеуге көмектесті. Ғалымдардың синтаксис туралы еңбектерін зерделеу, олардың мән-мағынасын ашу, синтаксистің басқа салалармен байланысын айқындау, оны тілдік фактілермен дәлелдеу, ғалымдардың тұжырымдарын өзара салыстыру, реферат, конспект, баяндама, жоба жұмыстарын т.б. дайындау, оны қорғау тәрізді тапсырмалар оқушының ізденушілік қабілетін жетілдірді. Өз бетімен жұмыс істеуге дағдыландырды. Өз ойларын көпшілік алдында ғылыми тұрғыдан дәлелдеуге үйренді. Әр түрлі тапсырмалар арқылы пікірлерін қорытындылауға, өзіндік тұжырымдар жасауға дағдыланды. Жоба жұмысы оқушыны өз бетімен жұмыс істеуге итермелейді. Мәселен, синтаксистің басқа салалармен байланысын анықтау мақсатында берілген жұмыстар олардың қызығушылығы мен белсенділігін туғызды. Қазақ тіл білімінде жарық көрген жаңа жұмыстармен танысуға жетелеп, олардың ішінен өздеріне қажетті ақпаратты сұрыптап ала білуге дағдыланды. Жоба жұмысы топтық, жұптық қалыпта жүзеге асты. Ол белгілі бір тақырыптар аясында картотека жасау, шығармашылық жұмыстарды орындау арқылы іске асырылды. Бұл жұмыстар оқушы білімін тереңдете түседі, жауапкершілігін арттырады, дәйекті жауап беруге дағдыландырып, коммуникативтік құзыреттіліктерін қалыптастыруға ықпал етеді.

Ұсынылған әдістер синтаксисті меңгертуге барысында оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруға игі әсер етеді. Сабақ үдерісінде әдісті түрлендіріп қолдану сабақ сапасын арттырды.

Пайдаланған дерек көздері

- 1 Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы., - Алматы, 2008.
- 2 Хомский Н. Язык и мышление – М.: Изд-во Моск.ун-та, 1972. – 122 с.
- 3 Вишнякова С.М. Профессиональное образование Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика.- М. НМЦ СПО, 1999. - 538 с.
- 4 Баранников А.В. Содержание общего образования. Компетентностный подход / А. В. Баранников. – М., 2002.
- 5 Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. – М., Когнито-Центр, - 2002. -396с.
- 6 Присяжная А.Ф. Формирование основ прогностической компетентности школьников: монография. - Челябинск: Образование, 2005. - 144 с
- 7 Кузмина Н. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. - М.: Высшая школа, 1990. - С. 55-61
- 8 Құдайбергенова К. Құзырлылық ұғымдарының эволюциялық дамуы // Білім берудегі менеджмент. - 2008. - № 3. - С. 176-188
- 9 Тұрғынбаева Б. Біліктілікті арттыру жүйесінің мақсаты - мұғалімдердің шығармашылық әлеуметін дамыту // Бастауыш мектеп. - 2005. - №3. - Б. 3-5.
- 10 Таубаева Ш. Зерттеуші педагогтің инновациялық құзіреттілігі // Қазақ тілі: әдістеме. - 2014. - №5.4-15.

ТУЫНДЫ ТҮБІРЛЕС СӨЗДЕРДІҢ ҚҰРЫЛЫМЫ МЕН СЕМАНТИКАЛЫҚ ӨРІСІ, ОНЫҢ КЕҢ ЖӘНЕ ТАР МАҒЫНАДА ҚОЛДАНЫЛУЫ

Г.С. Нурбекова¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

Аңдатпа

Тіл өзінің қоғамдық қызметі арқасында тынымсыз қозғалыс, әрекет үстінде болады да, соның нәтижесінде қоғам сынына түсіп, өмір талабына сәйкестеніп отырады. Зат есімнің мағыналары өз заманына сай қолданыс аясына байланысты өзгеріп отырған. Кейбір сөздердің мағыналары кеңейген, қолданыс аясы артқан, ал енді біреулерінің мағыналары тарылып, мүлдем жойылуға жақын екендігін келтірілген мысалдардан аңғаруға болады. Ежелгі түркі сөздігінен (Древнетюркский словарь) алынған мысалдарға сүйенсек, зат есімінде әуелде жыныстық белгінің болмағанына көз жеткіземіз. Кейбір сөздердің әр тарапты қызмет атқаруы алғашқыда аса жалпы мағыналы болғандығынан деп пайымдауға болады. Сөз мағыналары қандай амалдармен ауысқанына назар аударсақ метафора, метонимия, синекдоха тәсілдері ескі заманда да, жаңа заманда да белсене араласқаны көзге түседі. Кейбір сөздердің қанша мағынасы болса тұтасынан метафора тәсілі арқылы ауысқанын байқаймыз.

Түйін сөздер: сөз құрамы, ескі түркілік, көне заман, метафора, метонимия, жазба ескерткіштер, тілдік фактілер, түркі әдебиеті, ескерткіштер тілі

Аннотация

Язык в человеческой жизни находится в постоянном движении, благодаря своей кропотливой работе он существует во все времена, он должен терпеть критику общества и соответствовать требованию современной жизни. Применение существительных в разное время было по разному в соответствии с изменяющейся сферой применения, происходили изменения и значения имени существительного. Расширены значения некоторых слов в соответствии с жизненным требованием и по сфере применения, значение некоторых слов начали сужаться, а теперь где-то совсем близко к уничтожению. Это можно заметить в приведенных примерах. На древнетюркском (Древнетюркский словарь), полученные примерами, что, изначально, не имела названия половые функций. Все названия были обобщенными до некоторых времен. В некоторых особо значимых слов в сторону, несение службы в целом можно полагать, что первоначально в каждой. Принимая во внимание перешло способами, какие значения слова метафора, метонимия, синекдоха, способы старые времена, и в новое время, бросается в глаза активное участие. В целом, можно сказать, смысл некоторых слов, то метафора способ через сколько сместился.

Ключевые слова: состав слова, древне-тюркский, метафора, метонимия, языковые факты, тюркская литература, язык памятников.

Abstract

Service of public motion of Language, due to the tedious work, in operations, as a result acted on criticism of society, to the appropriate requirements of life. The ideas in accordance with a changing purview, value of noun. Dictionary of ancient Turkic, has got examples, that, initially, did not have sexual substance of есімінде sign of eyes in the near time. In some especially meaningful words toward the participants of great patriotic war, execution of service on the whole it is possible to suppose that originally in each. Taking into account went across methods, what values of word metaphor, metonymy, synecdoche, methods old times, and in new time, active voice strikes the eyes. On the whole, it be possible to say, sense of some words, then metaphor method through how many displaced.

Keywords: composition of word, turkic ancient, metaphor, metonymy, turkic literature, monuments language

Ертедегі көп мағыналы лексемалардың бір мағыналары уақыт өте келе кеңейіп жатса, екінші бір мағыналары тарылып та жатады. Бұл процесс тарихи ескерткіштер тілін

зерттегенде көбірек кездеседі.

Қуруғсақ зат есімінің мағыналары: 1. *Иш, қарын деген мағынада. Қуруғсақымен* қылычын кесіпан ДТС 470 (Ішімді қылышпен кесті). 2. *Нәпсі деген мағынада.* Татығ барды өчті *қуруғсақ* оты ҚБ 39 (Тәтті тамақ барып еді, нәпсі оты өшті). Махмуд Қашғари өз сөздігінде **қуруғсақ** сөзінің *құстың жемсауы* деген мағынасы да бар екендігін көрсетіп өткен. **Құрсақ** қазақ тілінде *перзент, бала деген мағына* бере алады. Әсемкүл алты құрсақ көтерді (Ауызекі тілден). Алайда бұл мағына тарихи ескерткіштерде ұшырамайды.

Қарын зат есімінің мағыналары. 1. *Иш, ішек-қарын мағынасында. Қарын* кибарип бағырсұқлары салынып ДТС 427 (Іші жарылып, ішектері салбырап қалды). 2. *Жатыр деген мағынада.* Ана қарны манзил қач айлығ амул ҚБ 111 (Ананың қарны (жатыры) бірнеше айлық демалыс орнына ұқсайды). 3. *Дене деген мағынада.* Йалуңуқ тапар қарыңқа ДТС 427 (Күнәкар пенде денесіне (сөзбе-сөз мағынасында қарнына) табынады). Материалдық дүниеге рухани дүниені қарсы қойған діни түсінік. Бөлшектің бүтінге айналуынан пайда болған бұл ауыспалы мағына қазіргі тілдерде жоқ. Қазақ тілінің ауызекі сөйлеу салтында «қарынның қамын ойлау» *нәпсісін ойлау мағынасын* береді. Көне заманғы, жаңа заманғы мағыналарын өзара салыстырғанда бұл сөздерде айырмашылықтардан гөрі ұқсастықтар көп. Екінші жағынан, кейбір мағыналары кеңейсе, кейбір мағыналары тарылған.

ҰЛ – ҰЛАН. Ескі түркілік **оғул** зат есімі қазақ тілінде ықшамдалып, үнемдеу құбылысының әсерінен **ұл** болып қалыптасқан. Ескерткіштер тілінде де, қазіргі қазақ тілінде де *еркек бала, ер бала* деген ұғымда жұмсалады. Бу *оғул* не тер ДТС 364 (Бұл ұл бала не деп тұр). Изафеттік қолданыста (тәуелдеулі жағдайда) үнемі **ұл** деген мағына береді. Чығай *ер оғлы* ДТС 364 (Кедей кісінің ұлы). Ата орны аты *оғулда* қалыр ҚБ 250 (Әкенің үй-жайы да, есімі де ұлына қалады).

Орхон-Енисей ескерткіштерінде **оғул** жалпы мағынада ұлға да, қызға да қатар қолданыла бергені байқалады. Басқаша айтқанда, қазақ тіліндегі **бала** сөзінің қызметін атқарған. Бала: 1. *Ата-ананың перзент, ұрпақ, тұқым*; 2. *Нәресте, сәби, бөбек*. 3. *Жан-жануарлардың күшігі, балапаны* сияқты мағыналарда жұмсалады. Қарынында *оғул* өлмиш ерсар ДТС 614 (Егер қарынында нәресте өліп қалса); Урағут *оғул* тоғурды ДТС 614 (Әйел бала туды); кейік *оғлы* (киіктің лағы), куш *оғлы* (құстың балапаны), муш *оғлы* (мысықтың баласы), арслан *оғлы* «арыстанның күшігі», бөри *оғлы* (бөрінің күшігі) т.б. Ежелгі түркі сөздігінен (Древнетюркский словарь) алынған осы мысалдар **оғул** зат есімінде әуелде жыныстық белгінің болмағанын айғақтай алады. Оның бұлайша әр тарапты қызмет атқаруы алғашқыда аса жалпы мағыналы сөз болғандығынан деп пайымдауға болады.

Жазба ескерткіштердің барлығында да **оғул** тұлғасы мен **оғлан** тұлғасының мағынасы тең. Кишиг *оғлан* ердим бедүтти мени ҚБ 46 (Кішкентай бала едім, мені тәңірі ер жеткізді); *Оғлан* беләлди ДТС 363 (Нәрестені жаялыққа орады); Үч *оғланымын* ұлғадтуру умадым-а ДТС 363 (Үш ұлымды өсіріп кәмелетке жеткізе алмадым).

Оғлан сияқты сөздердің құрамындағы **-ан, -ен** жұрнағы туралы алғаш пікір айтқан ғалым Махмуд Қашғари. Ол жөнінде тіл маманы М. Томанов былай деп жазады: «М. Қашғари **ерен** сөзінің құрамындағы **ен** элементін көптік қосымшасы деп түсіндіреді. Бірақ ол мынадай ескерту де жасайды: «...бірақ бұл тұлға аз ұшырасады және қағидаға қайшы. Өйткені көптік қосымшасы **-лар, -лер**» Бұған қарағанда, Қашғаридің өзі де **-ан/-ен** элементтерінің көптік жалғауы екендігіне күмән келтіретін тәрізді» [1, 159 б.].

Оғул, оғлан формаларының қалай пайда болғандығына осы заманғы түркологтар да едәуір көңіл бөлген. Бұл жөнінде Э.В. Севортян былай деп жазады: «Этимология **оғлан** предлагалась по крайней мере начиная с Г. Вамбери, согласно которому в основе значения слова лежит не понятие «ребенок человеческого коллектива», а понятие «детеныш», «отпрыск» вообще, в связи с чем слог **оқ, оғ** является смежной формой к глоголу **тоқ** (рождаться), потерявшему свой дентальный анлаут». Э.В. Севортян бұл пікірді К. Локоч пен А. Демирчизаде қолдағанын айта келіп, тағы да екі түрлі тұжырым жасалғанын баяндайды. В. Банг **-н**-ді кішірейту ұғымын беретін форма деп есептесе, Г. Дерфер көптік ұғымын берген

аффикс деп санайды. Алайда түркологтардың көпшілігі бұл жорамалдарға күмәнмен қарайды [2, 411-412 бб.].

Б. Сағындықұлы көптеген сөздердің басында ескі заманда дауыссыз **т** және **с** дыбыстарының жүйелі түрде элизияға ұшырағанын дәлелдей келе, **туғул-(~туғур)** етістігінен **оғул** зат есімінің пайда болғанын нанымды дәлелдейді [3, 56.]. Ғалымның түсіндіруі бойынша, **-ан/-ен** етістіктен есім жасайтын жұрнақ. Алайда ол уақыт өте келе кейбір сөздерге сіңісіп, бұрынғы грамматикалық мәнін жойып алған. Қазақ тілінде сөз басындағы **т** қатаңы, сөз соңындағы **-ан** жұрнағы элизияға ұшыраған. Сонда бұл сөздің эволюциялық дамуының кестесі былай өрнектелген: **туғул-> уғул > ұғұл > ұұл > ұл**. **Ұлан** да осы тектес жолмен дамыған: **туғулан > уғулан > ұғулан > ұлан**.

Ер бала, еркек бала деген ұғымды қазақ тілі де сақтап қалған. Алайда **оғул > ұл** «халық қамын ойлайтын ер азамат» деген мағына қосып алса, **оғлан > ұлан** «жас өспірім, жеткіншек, өрен» деген мағынаны үстеген. Бұдан аталған сөздің бір жағынан тарылса, екінші жағынан кеңейгенін көреміз.

Жоғарыдағы талдаулардан сөз мағыналарының дамығаны, өзгергені анық аңғарылады. Мұндай өзгерістердің, айырмашылықтардың тууының басты себептері неде деген сұраққа қазақ тіл біліміндегі белгілі мамандардың бірі Т. Қордабаев былай деп жауап қайтарады: «Тілді қатынас құралы ретінде қолданушы қауым әрқашанда өзін қоршаған, үнемі қозғалыс, даму үстіндегі ақиқат өмірмен, әлеммен қарым-қатынаста болады. Одан үздіксіз жаңа әсер, жаңа ұғымдар алып, өз түсінігін, өзінің ой-санасын дамытып отырады. Олай болса, сол дамып отыратын ой-сананың көрсеткіші, қалыптастырып жарыққа шығарушысы – тілдің бір қалыпта тұрып қалмайтыны табиғи заңдылық.

Тіл өзінің қоғамдық қызметі арқасында тынымсыз қозғалыс, әрекет үстінде болады да, соның нәтижесінде қоғам сынына түсіп, өмір талабына сәйкестеніп отырады» [4, 133 б.].

Алайда тіл бірнеше қабаттан тұрады. Әр қабат әр түрлі сипатта дамиды, қайта қалыптасады. Осылардың арасында, әсіресе, сөздік құрам өзгеріске бейім тұрады. «Сөздік құрамның тілдік категориялар ішіндегі ең бір өзгерімпаз, дамығыш сала болатын себебі – дейді одан әрі Т. Қордабаев, – ол адамдардың қоғамдық өмірінің барлық саласымен, күллі тіршілігімен тікелей байланысты, қоғам өміріндегі өзгерістерді, жаңалықтарды тез қабылдайды және дереу, тікелей атап көрсетеді» [5, 146 б.].

Осы айтылған ой-пікірлер, тұжырымдар біз қозғап отырған мәселенің болмысын толық ашып тұр. Бір ғажабы, түркі халықтарының жер бетінде өмір сүргеніне сандаған мың жылдар өтсе де, жекелеген ұлт тілдеріне, оның ішінде қазақ тіліне, ескі заманнан сақталған бірқатар сөздер мағынасын да, тұлғасын да өзгертпей жетіп отыр. Олар – негізінен – бір буынды сөздер. Дегенмен, ара-тұра мағынасы да, тұлғасы да өзгермеген екі буынды сөздер де ұшырасып қалады. Мысалы, ежелгі дәуірлерде өмір сүрген ата-бабаларымыз *жолаушылап келе жатып, үйге түскен бейтаныс адамға мейманға қонақ* деген атау берген. Осы сөзге кейін жамалған *сый-сияпат көрсетілетін арнайы қонақ* деген ауыспалы мағына көне түркі жазба ескерткіштері тілінде де, қазіргі қазақ тілінде де бар. Сыртқы формасы да өзгермеген.

XI-XII ғасырлардағы түркі әдебиеті ескерткіштері лексикасында көп мағыналы сөздер біршама дәрежеде кездеседі. Олардың барлығы да негізінен екі-үш мағыналы болып келеді. Төрт-бес мағыналы сөздер бүкіл орта ғасырлардағы ескерткіштерді өзара салыстырғанда ғана табуға болады. Оның өзінде бір мағыналары бір ескерткіштен ұшыраса, екінші бір мағыналары екінші бір ескерткіштен ұшырайды.

Сөз мағыналары қандай амалдармен ауысқанына назар аударсақ метафора, метонимия, синекдоха тәсілдері ескі заманда да, жаңа заманда да белсене араласқаны көзге түседі. Кейбір сөздердің қанша мағынасы болса тұтасынан метафора тәсілі арқылы ауысқанын байқаймыз. Мысалы, **уруғ** (ұрық) зат есімінің 1) *тұқым, дән*; 2) *негіз, түп тамыр*; 3) *ұрпақ* деген үш мағынасы бар. Соңғы екі ауыспалы мағына қызмет ұқсастығы негізінде туындаған. Метафора амалында жанды заттардың біреуінің қасиетін жансыз заттарға ауыстырып айту тәсілі көп қолданылады. Жанды заттардың біреуінің қасиетін, ерекше қылығын екінші бір

жанды заттарға ауыстырып айту да өнімді амал. Жансыз заттардың біреуіндегі ерекшелікті екінші бір жансыз затқа ауыстырып айту да метафора жасай алады.

Ескі түркі тілінде **бақыр** зат есімінде төрт мағына болған: 1) *металл*, 2) *салмақ өлшемі*, 3) *бақыр ақшалар*, 4) *ақша бағасы*. Ауыспалы мағыналарының барлығы толығынан метонимия тәсілі арқылы жасалған. Орта ғасырларда пайда болған метонимдер негізінен мынандай қарым-қатынастардың себебінен туындаған. Соңғы ұғым алғашқы ұғымның атаумен аталады. Мысалы, *түйенің бір түрі титир*, оның *ұрғашысы да титир*. Материал және одан жасалған зат бір атаумен аталады. Мысалы, *от малға азық боларлық шөп*. *Шөптен жасалған дәрінің* аты да – *от*. Іс-әрекет және оның нәтижесі метоним бола алады. **Тануғ** негізгі мағынасында *куә*, *куәлік* ауыспалы мағынасында – *куәгер*. Метонимияның осы заманғы жасалу жолдарына қарағанда орта ғасырлардағы жасалу жолдары әлдеқайда аз. Алайда синекдоханың жасалу жолдары осы заманға да, көне заманға да негізінен ортақ.

Сөз мағынасының ауысуына кейде екі тәсіл, кейде үш тәсіл қатар қатысатын реттер де кездеседі. Мысалы, **ағыз** (ауыз) зат есімінің *ерін* мағынасы метонимия тәсілі арқылы жүзеге асса, *адам*, *кісі* мағынасы синекдоха тәсілі арқылы өмірге келген. *Бір нәрсенің ашық жағы*, *бір нәрсенің басталар жері* мағыналары метафора тәсілі негізінде пайда болған. Дегенмен тәсілдердің аралас келуі аз.

Сөз мағынасының кеңеюі мен тарылуы құбылысында да көзге түсетін елеулі ерекшеліктер жоқ емес. Мысалы, **йыпар** (жұпар) атауының тура мағынасы – *бірқатар жануарлардың ұрық безінен шығатын хош иісті зат*. Осы негізгі мағына орхон-енисей ескерткіштерінде де, орта ғасыр мұраларында да, қазақ тілінде де кездеспейді, ұмытылған. Одан пайда болған ауыспалы мағына – *ерекше хош иіс* тура мағынаға айналған. Орта ғасыр ескерткіштерінен осы соңғы мағынаны ғана ұшырата аламыз. Қазақ тілінде осы ұғым негізінде «иіс су, әтір» атаулары пайда болған. Сондай-ақ **белгі** атауының да тура мағынасы сақталмаған. Шындығында, халық ұғымында *жол жүргенде есте қалатындай ерекшеліктер*, *немесе арнайы қойылатын сан алуан таңба нышандар белгі* деп есептеледі. Бұл сөздің тарихи ескерткіштерге және қазақ тіліне ортақ қазіргі тура мағынасы – *есте сақталатын жеке-дара өзгешелік*. Нақты мағынадан дерексізденген осы мағына жазба мұраларда белсенді пайдаланылған. «Құтадғу билиг» пен «Ғибат-ул хақайық» ескерткіштерінде **із** зат есімінің де тура мағынасы жоқ, ауыспалы мағыналарында жұмсалған.

Ескерткіштердегі сөз мағыналарының кеңейген немесе тарылғанын қазіргі тілдік фактілермен салыстырғанда ғана аңғаруға болады. Жоғарыда ескерткіштер тіліндегі тура мағынасы да, ауыспалы мағыналары да сақталып кеңейген сөздерді «зат есім мағыналарының кеңеюі» деп аталды. Керісінше, бұрынғы мағыналары ұмытылып, тың, жаңа мағына алған сөздер «зат есім мағыналарының тарылуы» деген тақырыпқа топтастырылды.

Пайдаланылған әдебиеттер

- 1 Айдаров Ғ., Құрышжанов Ә., Томанов М. *Көне түркі жазба ескерткіштерінің тілі*. – Алматы: Мектеп, 1971. – 272 б.
- 2 Севортян Э.В. *Этимологический словарь тюркских языков*. – М.: Наука, 1974. – 768 с.
- 3 Сағындықұлы Б. *Қазақ тілі лексикасы дамуының этимологиялық негіздері*. – Алматы: Санат, 1994. – 168 б.
- 4 Қордабаев Т.Р. *Жалпы тіл білімі*. – Алматы: Мектеп, 1975. – 190 б.
- 5 Қордабаев Т.Р. *Жалпы тіл білімі*. – Алматы: Мектеп, 1975. – 190 б.

СТРУКТУРА, СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ ОБЩИХ ОДНОКОРНЕВЫХ СЛОВ И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ

Г.С.Нурбекова¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Аннотация

При делении имен существительных, встречающихся в языке памятников «Қутадғу билиг» и «Ғибат-ул хақайиқ», на лексико-тематические группы, показаны к какому литературному наследию они присущи. ҚБ – дают понятия, присущие только к памятнику «Қутадғу билиг», ҺХ – только к памятнику «Ғибат-ул хақайиқ», ҚБ, ҺХ - присущие обоим памятникам. Также дан ответ на вопрос, с фонетической точки зрения каковы особенности общих слов языка памятников и казахского языка в сравнении с другими тюркскими языками. В соответствии со смысловыми парадигмами, имена существительные в памятниках «Қутадғу билиг» и «Ғибат-ул хақайиқ» рассмотрены в тематических и лексико-семантических группах. Это дало возможность изучать однокорневых слов выраженных существительными еще с другой стороны.

Ключевые слова: фонетическая картина, словообразование, язык памятника, переход в существительное, происхождение слова, корень слова, производное слово, значение слова.

Түйіндеме

«Қутадғу билиг» және «Ғибат-ул хақайиқ» ескерткіштері тілінде ұшырасатын зат есімдер лексикалық-тақырыптық топтарға бөлінгенде олардың қай әдеби мұраға, қай мезгілге тән екендігі де көрсетілді. ҚБ – «Қутадғу билигке» ғана тән, ҺХ – «Ғибат-ул хақайиққа» ғана тән, ҚБ, ҺХ екі ескерткішке де тән деген мағына береді. Сонымен қатар ескерткіштер тілі мен қазақ тіліне ортақ сөздердің салыстырмалы түрде қарастырғанда өзге түркі тілдерінен фонетикалық формасы жағынан қандай өзгешеліктері бар деген сұраққа да жауап қайтарылды.

Парадигмалық мағыналарға орай, «Қутадғу билиг» пен «Ғибат-ул хақайиқ» ескерткіштері тіліндегі зат есімдер тақырыптық және лексико-семантикалық топтарға бөлініп, жеке-жеке сипаттама бере отырып қарастырылды. Мұның өзі түбірлес сөздерді, зат есімдерді тағы бір қырынан ашып-айқындауға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: фонетикалық форма, сөзжасам, ескерткіш тілі, зат есімге айналу, сөздің туындауы, сөз түбірі, құрама сөз, сөз мағынасы.

Annotation

At the division of nouns, meeting in the language of monuments of "Қутадғу билиг" and "Ғибат-ул хақайиқ", on lexico-thematic groups, shown what literary heritage they are inherent to. ҚБ - give concepts inherent only to the monument of "Қутадғу билиг", ҺХ - only to the monument of "Ғибат-ул хақайиқ", ҚБ, ҺХ - inherent to both monuments. An answer is also given for a question, from the phonetic point of view which features of general words of language of monuments and Kazakh are by comparison to other turkic languages.

In accordance with semantic paradigms, nouns in the monuments of "Қутадғу билиг" and "Ғибат-ул хақайиқ" considered in thematic and lexico-semantic groups. It gave an opportunity to study oneroot words by выраженных nouns yet on the other hand.

Keywords: phonetic picture, word-formation, language of monument, passing to the noun, origin of word, root of word, derivative, value of word.

Слова, имеющие между собой определенные связи, группами сохраняются в памяти человека. Однако связь между предметами и связь между словами отличаются друг от друга [1, 11-12 стр.].

Если средневековой образец слова **булут** сохранили огузский и карлук-уйгурский языки, а в кипчакские языки гласный звук **у** общетюркского языка изменили на **о** или **ұ**. В казахском

языке в связи с тем, что при произношении выпадает второй гласный звук, сформировалось звуковое сочетание **лт**. Наличие таких изменений в одном слове говорит о том, что в последующие времена эволюция развития языка была сильной. В средневековом слове **теңиз** глухой звук **т** среди тюркских языков, относящихся к ветви батыс хуна, сохранил только казахский язык, это подчеркивает стабильность нашего языка. Наименование **Йағмур** в современных тюркских языках с фонетической точки зрения претерпел несколько видов изменений. Мы среди них форму **йағын** туркменского языка признаем как первый архетип. Если учесть, что суффикс **–ын**, который образуют слова имени существительного выпадает из состава слов (например, *қойун > қой*), то **йағ** и **йағын** в составе **йағмур** являются однокоренными. Корень **йаң** в татарском языке и корень **жаң** в казахском языке похоже образованы на основе выпадения звонкого звука **ғ** в составе существительного **йағын**. Известно, что **йамғур** является метатезой звуков **м** и **ғ** [2, 98 стр.]. В памятниках «Һибат-ул хақайық» существительное **сув** в памятнике Орхон-Енисей встречается как **суб**: *суб ичпан* ДТС 512 (пить воду). В памятнике «Оғуз наме» есть вариант этого слова в виде **суғ**: *Етил муранның суғы* ДТС 513 (Вода реки Едил). Это доказывает то, что в вариантах **сув** ~ **суб** ~ **суғ** вариантом корня является слово **су**. Наблюдается, что прибавленные к концу слова согласные **в, б, ғ** в древние времена выполняли какие-то грамматические функции и со временем, превратившись в мертвые формы, исчезли из языка.

Слова, обозначающие времена года, время: *йаз* ҺХ ~ *йай* ҚБ (лето), *қыш* ҚБ (зима), *күз* ҺХ (осень), *ай* ҚБ (месяц, время, величина), *тоғар* ҚБ (восток), *таң* ҺХ (рассвет, заря), *түн* ҚБ, ҺХ (ночь), *күн* ҚБ, ҺХ (день, солнце, дневное время), *күндүз* ҚБ, ҺХ (днем) и др.

В современных тюркских языках: **йаз** тур., уйг., **йай** аз., **йэй** башк., *йоз* узб., **жаз** каз., **джай** кирг., **джэй** тат.; **қыш** тур., башк., кирг., узб., тат., уйг., **ғыш** аз., туркм., **қыс** каз.; **таң** башк., каз., кирг., тат., уйг., **тан** тур., **дан** аз., **тоң** узб., **даң** туркм.; **күн** каз., узб., кирг., уйг., **гүн** тур., аз., туркм., **көн** башк., тат., **күндүз** каз., кирг., узб., уйг., **гүндүз** тур., аз., туркм., **көндөз** башк., **көндіз** тат. и др.

В памятнике «Қутадғу билиг» у существительного «жаз» есть вариант **йай**, но варианта **йаз** нет. Вариант **йай** среди современных тюркских языков имеют башкирский, татарский, азербайджанский, киргизский языки, а турецкий, уйгурский, узбекский и казахский языки используют вариант **жаз**. Это говорит о том, что форма слова **жаз** уже в средние века разделилась на два варианта произношения [3, 112с.]. Разделение всех тюркских языков на два вида на основе такой точки зрения является доказательством этой мысли. Другие проанализированные слова отличаются озвончением глухих звуков **т, к, к**. По данному признаку карлук-уйгурские языки близки к языкам кипчакской группы. Можно сделать вывод, что общетюркские глухие согласные в начале слова сохранили древнетюркские письменные памятники средних веков и карлук-уйгурские языки.

Наименования птиц: *қуш* ҚБ, ҺХ (птица), *өрдәк* ҚБ (утка), *улар* ҚБ (улар), *турна* ҚБ (журавль), *үеи* ҚБ (филин), *қузғун* ҚБ (стервятник, ворона), *сандавач* ~ *сандувач* ҚБ (славкаш), *қуғу* ҚБ (лебедь), *кеклик* ҚБ (куропатка), *қанат* ҚБ (крыло), *йүң* ҚБ (птичье перо), *қарға* ҚБ (сорока), *қаз* ҚБ (гусь), *йығдик* ҚБ (наименование птицы), *төслыч* ҚБ (один из видов гуся) и др.

В современных тюркских языках: **өрдәк** узб., тур., аз.; **өөрдек** туркм., **өйрәк** башк., **үйрек** каз., **өрдөк** кирг., **үрдәк** тат., **өрдәк** уйг.; **турна** тур., **қырғ.**, узб., уцг., **қозғон** башк., **қозғын** тат., **қара қарға** туркм., **құзғын** каз.; **қуғу** тур., **ғуғушу** аз., **акқош** башк., тат., **акқу** каз., кирг., **окқуш** узб., **қуу** туркм., **акқуш** уйг.; **қаз** тур., башк., **каз** тур., башк., каз., кирг., тат., **ғаз** аз., **ғоз** узб., **ғааз** туркм.

В Орхон-Енисейских памятниках есть вариант, отличающийся от современных языков **өдирәк** ДТС 377 (үйрек). Последний слог в слове **үйрек** казахского языка и слова **өйрәк** башкирского языка совпадают с последним слогом этого слова. Следовательно, можно сделать заключение, что замена мест согласных во многих тюркских языках **өрдөк р** и **д** – сформировалась на основе метатезы. Отсюда и появились в кипчакских языках **өд > үй**. То,

что в кипчакских языках твердые согласные **т, д** в первом слове уступают место звонкому **й** – стабильная закономерность. Несмотря на то, что система разная, обращает на себя внимание слово **ут+ка** (үйрек) русского языка, потому что корнем слова является **ут**. Известно, что при смягчении **Ут (уй)** превращается в форму **үй**. В данной группе также особенная морфологическая структура наименования **куғу** (аққу). В настоящее время, если даже вкратце произнесем **ку**, понимаем, что это **аққу**. Какое значение дает морфема – **ғу**, прибавленная к **ку**? В эпосе «Ер Таргын» Акжунис восхваляет Карткожака и в конце говорит: Твоя голова в настоящее время **ку тезек**. Мы здесь понимаем это как высохший, поменявший свой цвет в белый, кизяк. Также в сочетании «Ку томар» народ представляет высохший до белизны чурбан. Следовательно, в форме **ку** есть сема «ақ». В самом начале это слово могло выглядеть и так **куғу ку қуш** (ақ құс). Схема развития: **ку қуш > куғуш > куғу**. Из-за истощенности этимологии этого слова современные азербайджанцы, татары и башкиры, узбеки и уйгуры, видимо, этому слову дали новое звучание и новую форму **ақ құс**. В других словах, как обычно, глухие превратились в звонкие, губные звуки превратились в нелабиализованные гласные звуки.

Наименования зверей: **кедзик** ҚБ (сайгак), **бөри** ҚБ, **ҺХ** (волк), **тилкү** ҚБ (лиса), **текә** ҚБ (Горный козел), **елик** ҚБ, **ҺХ** (косуля), **қулан** ҚБ (кулан), **арслан** ҚБ, **ҺХ** (лев), **йаған** ҚБ ~ **йаған** **ҺХ** (слон), **тейің** ҚБ (белка), **киш** ҚБ (соболь), **ывық** ҚБ (косуля), **еркәч** ҚБ (горный козел), **сығун** ҚБ (олень) и др.

В современных языках: **аслан** тур., аз., **арслан** башк., узб., тат., туркм., уйг., **арыстан** каз., кирг., **тилки** тур., туркм., **түлкү** аз., кирг., **төлкө** башк., **төлки** тат., **түлкі** каз., узб., **түлкә** уйг.; **теке** тур., каз., кирг., туркм.; **тәкә** аз., башк., узб., тат., **текә** уйг. [4, 90 стр.].

По отношению к этимологии наименования **Арыстан** высказано много мнений. Э.В. Севортыан в своем труде среди них особо останавливается на предположениях К. Броккельмана, Г. Вамбери, Ю. Немет. К. Броккелман первую часть этого слова понимает как лексический элемент, появившийся от рычания, а последняя часть **-лан-** считает суффиксом. Г. Вамбери анализирует так: «**арыс** «сильный+**лан** «зверь». Ю. Немет предполагает, что **арсыл** «красно-желтый»+**ан** «зверь» [5, 178 стр.]. Б. Сагындыкулы слово **арыс** считает подражательным словом: «а части слова после **Арыс** - **лан, тан** – считает, что они в свое время были определяемыми словами. Полная форма слова «Арыстан» – сохранилась в монгольском языке в форме «арслан». В том же языке имеется мягкая форма этого слова «ерселен», по мифологической легенде лев, который имеет пять цветов. Значит, **алан//елен** – слово, обозначающее цвет. Если учесть, что звук **Н** часто при произношении выпадает, то, видимо, часть слова «алан», прибавленная к части «арыс», может быть и именем прилагательным», - пишет он [6, 40 стр.]. По нашему мнению, в казахском языке есть существительное **арсалаң**, которое обозначает *свободу, баловство*, также есть глагол **арсалаңда**, который относится к собаке, к ее походке, движениям, и это может прояснить многое. Движение, походка, характер льва, видимо, стали причиной появления прилагательного, существительного и глагола с одним корнем. Из-за того, что прямое значение совсем забыто, кажется, что никакого отношения к слову «арыстан» не имеет. В тунгусско-манчжурских языках наименование льва – **арсалаң**. Следовательно, этимологию этого слова нужно искать в наименовании **арсалаң**.

Переход губных звуков в нелабиализованные гласные звуки, глухих согласных в звонкие согласные, подвержение некоторых звуков элизии [7, 525 стр.] четко видны по этим сравнениям. При сравнении языка памятников с современными языками самая главная особенность, бросающаяся в глаза – именно это. В казахском языке значение наименования **есік** – *место, где открываются и закрываются двери дома, комнаты и т.д.* В памятнике «Қутадғу билиг» это слово употребляется тоже в том же значении: Тил арслан туру көр ешикда йатур ҚБ 24 (Язык – это лев, видишь, лежит у двери). **Ешик** в современных огузских языках означает *два косяка двери*. А это в казахском, киргизском, татарском, башкирском, туркменском языках – **босаға**. В огузском языке вместо слова **Есік** употребляется слово

қапы. Наименования существительных в памятниках **емгәк** (мучение, страдание) в башкирском, татарском языках звучит **хизмат**, на узбекском языке - **мехнат**, на туркменском языке - **зэхмат**. Общетюркское слово **тал** в значении «ветка» в казахском языке забыто. Но это слово сохранено в другом значении, оно обозначает *упругая ветка, дерево с тонкими листьями, одно из похожих предметов*. В памятнике «Қутадғу билиг» вариант глухого **тал** дан в виде звонкого **дал**, а это указывает на сильное влияние огузского языка на памятник древности. Также слово **Қайың** претерпело кое-какие изменения, но в казахском языке с фонетической точки зрения это слово осталось в той же форме. В целом, можно подвергнуть сомнению мнение о том, что «Қутадғу билиг» и «Ғибат-ул хақайық» написаны на карлукско-уйгурском языке. Конкретные факты указывают на то, что в нем доля огузских и кипчакских языков намного больше.

У древнетюркского литературного языка было несколько ветвей, несколько вариантов. Например, огуз-кипчакский, древнетуркменский, древнеузбекский, кипчакско-огузский и др. языки, которых мы считаем литературным языком, разные ветви или виды древнетюркского литературного языка, формировавшегося на берегу реки Едил, в Средней Азии и Казахстане. Диалектная основа любого из них – язык определенного племени. Литературе Караханского государства, о котором мы ведем речь, диалект какого племенного языка был основой? По-нашему убеждению, это племена **арғу, чығыл** (чігіл). Говоря об этом, мы опираемся на сведения знаменитого Махмуда Кашгари. Он в своем словаре возле многих слов ставил лексический знак и расписывал, это слово к языку какого племени относится, а в языке каких племен не встречается. Бесспорно доказано, что многие слова, которые встречаются и употребляются в Караханской литературе, являются словами племени арғу, чығыл. Например, если слова *ұруң* (ак), *ажун* (дүние), *йарлығ* (жарлық), *оң* (сол емес), *құм* (кұм), *мүч* (мысык) – слова племени чығыл, то слова *байат* (кұдай), *тархан* (лауазым атауы), *қану* (қайсы), *чыған* (кедей) и др. – слова племени арғу. Кроме этого, фонетические, грамматические признаки языка племен арғу, чығыл, на которые указывал Махмуд Кашгари, в достаточном объеме встречаются в памятниках «Қутадғу билиг» и «Ғибат-ул хақайық». Исторические факты полностью гарантируют то, что мы смело можем сказать, что литературные произведения Караханского государства написаны в арғу-чығылских вариантах Древнетюркского языка. Теперь нужно прекратить деление литературного языка на несколько языков: «тот литературный язык», «этот литературный язык». Где бы ни было, когда бы это ни было, следует говорить: *Огузский вариант древнетюркского литературного языка, Кипчакский вариант древнетюркского литературного языка, Туркменский вариант древнетюркского литературного языка*, и т.д. Итак, как отмечает А.Н. Самойлович, мы должны признать, что в свое время для всех тюркских языков существовали общая литературная традиция, общий литературный язык. Нелогично исключить семьдесят-восемьдесят процентов общих элементов, и давать определение литературному языку на основе двадцати-тридцати процентов» [8, 4-5 стр.].

Придерживаясь этого мнения, по-нашему мнению, с другой стороны, учитывая то, что у племен арғу, чығыл нет наследников, и они в соответствии с велением времени вошли в состав нескольких наций, у нас есть полное основание говорить, что памятники «Қутадғу билиг» и «Ғибат-ул хақайық» написаны в *Огузском варианте древнетюркского языка*. К такому заключению мы пришли в результате основательного исследования имени существительного.

Использованная литература

- 1 Момынова Б.К. Газетная лексика (система и структура). – Алматы: Арыс, 1999. – 228 с.
- 2 Сағындыкулы Б. Современный казахский язык. Лексикология. – Алматы: азахский университеті, 2003. – 1-часть. – 101 с.
- 3 Оразов М. Семантика казахского языка. – Алматы: Рауан, 1991. – 216 с.
- 4 Karşılaştırmalı türk lehçeleri sözlüğü. – Ankara: Kültür Bakanlığı, 1991.- 1183 s.

5 Томанов М. Исследования об истории языка – Алматы: Наука, 2002, 616 с.

6 Баскаков Н.А. Уйгурский вокализм // Исследование по сравнительной грамматике тюркских языков. – М.: АН СССР, 1955. – Т. I, – 336 с.

7 Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 608 с.

8 Сағындықұлы Б. «Ғибат-ул хақайық» – памятник XII века. – Алматы: Казахский университет, 2002. – 184 с.

9 Калыбаева А., Оралбаева Н. Қазіргі қазақ тілінің морфемалар жүйесі. – Алматы: Ғылым, 1986. – 192 с.

10 Толковый словарь казахского языка: 10 томник /Руководство под общей редакцией. А.И.Исқаков. – Алматы: Ғылым, 1974. – 1 т. – 696 с.

Знаки и сокращения:

ҚБ 338– означает 441-бәйіт / байит в памятнике «Құтадғу билиг».

ҒХ 41 – означает 36-бәйіт/ байит памятника «Ғибат-ул хақайық».

ДТС 112 – означает «Древнетюркский словарь» 112 - страница